Class .... Book ....

Accession No. 6344

PACIFIC THEOLOGICAL SEMINARY

LIBRARY.

GIFT OF

Seth Richards.

GRADUATE THEOLOGICAL UNION

LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
Graduate Theological Union

https://archive.org/details/siustiniphilosop12just

CORPUS
APOLOGETARUM CHRISTIANORUM
SAECULI SECUNDI.

EDIDIT

IOANN. CAROL. THEOD. OTTO.

VOLUMEN II.

IUSTINUS PHILOSOPHUS ET MARTYR.

GRADUATE THEOLOGICAL UNION
LIBRARY
1962

IENAE

PROSTAT APUD FRIDER. MAUKE.

MDCCCXLVIII.

S. IUSTINI
PHILOSOPHI ET MARTYRIS
OPERA
QUAE FERUNTUR OMNIA.

AD OPTIMOS LIBROS MSS.
PARTIM NONDUM COLLATOS RECENSUIT
PROLEGOMENIS ADNOTATIONE VERSIONE INSTRUXIT
INDICES ADIECIT

IOANN. CAROL. THEOD. OTTO

PHILOSOPHIAE ET THEOLOGIAE DOCTOR

THEOLOGIAE IN ACADEMIA IENENSI PROFESSOR P. E. SOCIETATIS
LATINAE IENENSIS SOCIETATIS HIST.-THEOLOGICAE LIPSIENSIS
SOCIETATIS HAGANAE SODALIS.

TOMI I. PARS II.

OPERA IUSTINI INDUBITATA.

EDITIO ALTERA
ITERATIS CURIS ADORNATA.

DUATE THEOLOGICAL UNION
RY
1962

IENAE
PROSTAT APUD FRIDER. MAUKE.
MDCCCXLVIII.

BT
1116
J7
1847
v.1:2

GM
J9840
v.1:2

IUSTINI PHIL. ET MART.

OPERA INDUBITATA.

TOM. I. P. II.

DIALOGUS CUM TRYPHONE IUDAEO.

[1] ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ ΠΡΟΣ ΤΡΥΦΩΝΑ ΙΟΥΔΑΙΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟΣ.

---

1. Περιπατοῦντί μοι ἕωθεν ἐν τοῖς [2] τοῦ ξυστοῦ περιπάτοις P. 217
συναντήσας τις μετὰ καὶ ἄλλων· Φιλόσοφε χαῖρε, ἔφη. Καὶ ἅμα ed.
εἰπὼν τοῦτο ἐπιστραφεὶς συμπεριεπάτει μοι· συνεπέστρεφον δ' Mor et
αὐτῷ καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ. Κἀγὼ ἔμπαλιν προσαγορεύσας αὐτόν· Col.
Τί μάλιστα; ἔφην.

Ὁ δέ· [3] Ἐδιδάχθην ἐν Ἄργει, φησίν, ὑπὸ Κορίνθου τοῦ Σωκρατικοῦ ὅτι οὐ δεῖ καταφρονεῖν οὐδὲ ἀμελεῖν τῶν περικει- C μένων [4] τόδε τὸ σχῆμα, ἀλλ' ἐκ παντὸς φιλοφρονεῖσθαι, προσομιλεῖν τε αὐτοῖς, εἴ τι ὄφελος ἐκ τῆς συνουσίας γένοιτο ἢ αὐτῷ ἐκείνῳ ἢ ἐμοί. Ἀμφοτέροις δὲ ἀγαθόν ἐστι, κἂν θάτερος ᾖ ὠφελημένος. Τούτου οὖν χάριν, ὅταν ἴδω τινὰ ἐν τοιούτῳ σχήματι, ἀσμένως αὐτῷ προσέρχομαι, σέ τε κατὰ τὰ αὐτὰ ἡδέως νῦν προσεῖπον· οὗτοί τε συνεφέπονταί μοι, προσδοκῶντες καὶ αὐτοί ἀκούσεσθαί τι χρηστὸν ἐκ σοῦ.

[5] Τίς δὲ σύ ἐσσι, φέριστε βροτῶν; Οὕτως προσπαίζων αὐ- D τῷ ἔλεγον.

Ὁ δὲ καὶ τοὔνομά μοι καὶ τὸ γένος ἐξεῖπεν ἁπλῶς. [6] Τρύφων, φησί, καλοῦμαι· εἰμὶ δὲ Ἑβραῖος ἐκ περιτομῆς, φυγὼν

1. *ΤΟΥ* etc.] Ita uterque codex mstus (Reg. et Clar.) inscriptionem huius Dialogi exhibet; vid. Prolegomena.

2. *τοῦ ξυστοῦ*] Hic xystus (cf. c. 9) teste Eusebio (Hist. eccl. IV. c. 18) Ephesi erat. Ibidem Apollonium disputare solitum esse Philostratus IV. 3 et VIII. 26 refert. — Vulgo *τοῦ ξύστου* (paroxyt.).

3. *Ἐδιδάχθην ἐν Ἄργει*] Vetitum esse Iudaeis graecarum literarum studium bello Titi narrat Misna in Sota sub fine; Gemara autem, prolata causa satis ridicula, iam inde ab eo tempore quo Hyrcanus Hierosolymam obsidebat. Nihilominus nemo ignorat ad nostra usque tempora multos Iudaeos graecis disciplinis maximeque philosophiae operam dedisse. Vix credo tamen Tryphonem haec vere serioque dicere potuisse, sed eliciendi colloquii causa; nisi forte verisimilius videatur Iusti-

SANCTI IUSTINI PHILOSOPHI ET MARTYRIS
CUM TRYPHONE IUDAEO DIALOGUS.

1. Ambulanti mihi mane in xysti spatiis occurrens quidam cum aliis: Philosophe, inquit, salve! Et statim his dictis conversus una mecum ambulabat; simul autem conversi sunt cum eo amici quoque eius. Atque ego vicissim illum compellans: Quid rerum, inquam, potissimum?

Ille vero: Docuit me Argis, inquit, Corinthus Socraticus non debere contemni neque negligi qui hancce vestem induti sunt, sed omnem iis humanitatem exhibendam et cum iis agendum, ut aliqua utilitas ex consuetudine ista sive ad ipsum illum sive ad me perveniat. Utrique autem bono est, si vel alteruter iuvetur. Hanc igitur ob causam, quum aliquem in eiusmodi veste conspicio, libenter ad eum accedo, ac te idcirco laetus nunc compellavi; atque isti me subsequuntur, et ipsi sperantes se utile aliquid ex te audituros esse.

Quisnam vero tu es, praestantissime mortalium? Ita iocans eum alloquebar.

Tum ille et nomen mihi et genus ingenue edidit. Trypho, inquit, vocor; sum autem Hebraeus ex circumcisione, ex bello

num hoc prooemium et introitum disputationis ipsum excogitasse. *Thirlbius.*

4. τόδε τὸ σχῆμα] De Iustino Eusebius l. c. IV. c. 11: Ἰουστῖνος ἐν φιλοσόφου σχήματι πρεσβεύων τὸν θεῖον λόγον. Coll. Hieronymus de viris illustr. c. 23: „Iustinus philosophus, habitu quoque philosophi incedens" — et Photius Bibliothec. cod. 125 (ed. Bekker. Tom. I) p. 95: Φιλοσοφῶν καὶ τοῖς λόγοις καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ σχήματι. — Tertullianus de pallio c. 6: „Gaude pallium et exsulta; melior iam te philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire coepisti."

5. Τίς . . . βροτῶν] Imitatur Homer. Il. VI. 123, coll. XV. 247.

6. Τρύφων] Hic quinam fuerit, haud scimus. Cf. librum meum De Iustini Mart. scriptis et doctr. p. 22 sq..

[7] τὸν νῦν γενόμενον πόλεμον, ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Κορίνθῳ τὰ πολλὰ διάγων.

Καὶ τί ἄν, ἔφην ἐγώ, τοσοῦτον ἐκ φιλοσοφίας σύ τ' ἂν ὠφεληθείης, ὅσον παρὰ τοῦ σοῦ νομοθέτου καὶ τῶν προφητῶν;

Τί γάρ; Οὐχ οἱ φιλόσοφοι περὶ θεοῦ τὸν ἅπαντα ποιοῦν-
ται λόγον, ἐκεῖνος ἔλεγε, καὶ περὶ μοναρχίας αὐτοῖς καὶ προνοίας E
αἱ ζητήσεις γίνονται ἑκάστοτε; Ἢ οὐ τοῦτο ἔργον ἐστὶ φιλοσοφίας ἐξετάζειν περὶ τοῦ θείου;

Ναί, ἔφην, οὕτω καὶ ἡμεῖς δεδοξάκαμεν. Ἀλλ' [8] οἱ πλεῖστοι οὐδὲ τούτου πεφροντίκασιν, εἴτε εἷς εἴτε καὶ πλείους εἰσὶ θεοί, καὶ εἴτε προνοοῦσιν ἡμῶν ἑκάστου εἴτε καὶ οὔ, ὡς μηδὲν
πρὸς εὐδαιμονίαν τῆς γνώσεως ταύτης συντελούσης· [9] ἀλλὰ καὶ 218
ἡμᾶς ἐπιχειροῦσι πείθειν ὡς τοῦ μὲν σύμπαντος καὶ αὐτῶν τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν ἐπιμελεῖται θεός, ἐμοῦ δὲ καὶ σοῦ οὐκ ἔτι καὶ τοῦ καθ' ἕκαστα, [10] ἐπεὶ οὐδ' ἂν ηὐχόμεθα αὐτῷ δι' ὅλης νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Τοῦτο δὲ ὅπῃ αὐτοῖς τελευτᾷ, οὐ χαλεπὸν συννοῆσαι· [11] ἄδεια γὰρ καὶ ἐλευθερία λέγειν καὶ ἕπεσθαι τοῖς δοξάζουσι ταῦτα, ποιεῖν τε ὅ τι βούλονται καὶ λέγειν, μήτε κόλασιν
[12] φοβουμένοις μήτε ἀγαθὸν ἐλπίζουσί τι ἐκ θεοῦ. Πῶς γάρ; B
Οἵ γε ἀεὶ [13] ταὐτὰ ἔσεσθαι λέγουσι, καὶ [14] ἔτι ἐμὲ καὶ σὲ ἔμπαλιν βιώσεσθαι ὁμοίως, μήτε κρείττονας μήτε χείρους γεγονότας. [15] Ἀλ-

7. *τὸν νῦν γενόμ. πόλεμον*] Hoc est bellum a Bar Cochba excitatum. Cf. Apol. I. c. 31. n. 6 sq. et librum meum modo citatum p. 22. n. 1.

8. *οἱ πλεῖστοι* etc.] Redarguit Iustinus quum illius aevi philosophos (cf. Lucian. Icaromenipp. c. 9), tum Stoicos: hi enim minimi faciebant dei cognitionem (c. 2. n. 7, Theophil. ad Autol. II. c. 4); agnoscebant quidem providentiam, ita tamen, ut magna dii curent, parva negligant (Cicer. de nat. deor. II. c. 66).

9. *ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς*] Pro *ἀλλὰ καὶ* Thirlbius (in Add.) mallet *ἄλλοι δὲ (καί)*, sed recte vulgatam lectionem retinet. Scilicet sententia facile animo supplenda: *non solum illud non curant, ἀλλὰ καὶ* —. Pro *ἡμᾶς* (sic codd. msti) Stephanus et Iebbius *ὑμᾶς* ediderunt. — Mox pro vulg. *τοῦ καθέκαστα* mallet Sylburgius *τῶν καθέκαστα* vel *τοῦ καθέκαστον*.

10. *ἐπεὶ οὐδ' ἂν*] Pearsonus conjectat *οὐδ' ἐπειδάν*. Scriptori anonymo in Miscell. observatt. in auctores veteres et recentiores Vol. I. Tom. 3. p. 369 non liquet illum genuinam invenisse lectionem. „Si,“ inquit, „omittimus *ἐπεί*, sensus bo-

nuper gesto profugus, in Graecia ac Corinthi quidem plerumque degens.

Sed quid te, inquam, tantum philosophia iuvare possit, quantum legislator tuus et prophetae?

Quid enim? Annon philosophorum sermo omnis de deo versatur, inquit ille, ac de eius monarchia et providentia quaestiones ab iis semper instituuntur? Aut philosophiae annon hoc opus est de numine divino quaerere?

Sane, inquam, ita nos quoque existimamus. Sed plerique ne id quidem laborant, utrum unus an plures sint dii, et unicuique nostrum utrum provideant necne, quasi haec cognitio nihil ad vitam beatam afferat; quin etiam persuadere nobis conantur deum universi quidem atque ipsorum generum et specierum curam gerere, mei autem et tui et singulorum non item, alioquin eum nequaquam tota nocte ac die precaremur. Hoc autem quonam illis evadat, non difficile est intellectu; proposita enim est ita sentientibus impunitas et licentia disserendi et sequendi quo libuerit, atque agendi quidquid voluerint et dicendi, nec supplicium metuentibus nec boni quidquam a deo sperantibus. Quomodo enim [metuant aut sperent]? Scilicet eadem semper futura dicunt, atque insuper me et te eodem rursus modo victuros, nec meliores nec deteriores factos. Alii quidam, quum ponant immortalem et in-

nus est. Deus curam non gerit particularium, singulatim uniuscuiusque hominis, οὐδ᾽ ἂν ηὐχ. etc., *licet illum noctibus atque diebus imploremus.*" Locus est sanus, ut quisque videt.

11. ἄδεια ... λέγειν] S e n s u s: Ex providentia sublata sequitur ἄδεια etc.. — Perion. scribit ἄδεια γὰρ καὶ ἐλευθερία ἕπεται τοῖς δοξάζουσι ταῦτα, ποιεῖν τε ὅ τι βούλονται καὶ λέγειν. Bene quidem: ast non semper Martyr orationis elegantia utitur.

12. φοβουμένοις] Codd. msti in marg. φοβουμένους et ἐλπίζοντας, casu ad infinitivum relato, non ad δοξάζουσι.

13. ταὐτὰ] Ita emendavi vulg. ταῦτα. Vide Apol. I. c. 22. n. 12.

14. ἔτι] Vulgo ἐπ᾽, quod omnino deleri vult Perionius. Rectius (Sylburg., Pearson., Thirlb., Maran.) mutatur in ἔτι. Nam τι et π facillime confundi poterant. Reposui igitur. — Mox pro ἐς (Reg.) Maranus textui belle σὲ (Clar.) inseruit. Supra: ἐμοῦ δὲ καὶ σοῦ.

15. Ἄλλοι δέ τινες] Nonnullos

λοι δέ τινες, ὑποστησάμενοι ἀθάνατον καὶ ἀσώματον τὴν ψυχήν, οὔτε κακόν τι δράσαντες ἡγοῦνται δώσειν δίκην (ἀπαθὲς γὰρ τὸ ἀσώματον), οὔτε, ἀθανάτου αὐτῆς ὑπαρχούσης, δέονταί τι τοῦ θεοῦ ἔτι.

Καὶ ὃς ἀστεῖον ὑπομειδιάσας· Σὺ δὲ πῶς, ἔφη, περὶ τούτων φρονεῖς καὶ τίνα γνώμην περὶ θεοῦ ἔχεις καὶ τίς ἡ σὴ φιλοσοφία, εἰπὲ ἡμῖν.

2. Ἐγώ σοι, ἔφην, ἐρῶ ὅ γέ μοι καταφαίνεται. Ἔστι γὰρ C
τῷ ὄντι φιλοσοφία μέγιστον κτῆμα καὶ τιμιώτατον θεῷ, [1] ᾧ τε
προσάγει καὶ συνίστησιν ἡμᾶς μόνη, καὶ [2] ὅσιοι ὡς ἀληθῶς οὗτοί
εἰσιν οἱ φιλοσοφίᾳ τὸν νοῦν προσεσχηκότες. Τί ποτε δ' ἐστὶ
φιλοσοφία καὶ οὗ χάριν κατεπέμφθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς
πολλοὺς λέληθεν· οὐ γὰρ ἂν Πλατωνικοὶ ἦσαν οὐδὲ Στωϊκοὶ οὐδὲ
Περιπατητικοὶ οὐδὲ [3] Θεωρητικοὶ οὐδὲ Πυθαγορικοί, [4] μιᾶς οὔσης
ταύτης ἐπιστήμης. Οὗ δὲ χάριν πολύκρανος [5] ἐγενήθη, θέλω εἰ- D
πεῖν. Συνέβη τοῖς πρώτοις ἁψαμένοις αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐν-
δόξοις γενομένοις ἀκολουθῆσαι τοὺς ἔπειτα μηδὲν ἐξετάσαντας ἀλη-
θείας πέρι, καταπλαγέντας δὲ μόνον τὴν καρτερίαν αὐτῶν καὶ
τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὸ ξένον τῶν λόγων ταῦτα ἀληθῆ νομίσαι ἃ
παρὰ τοῦ διδασκάλου ἕκαστος ἔμαθεν, εἶτα καὶ αὐτούς, τοῖς ἔπει-
τα παραδόντας τοιαῦτα ἄττα καὶ ἄλλα τούτοις προσεοικότα, τοῦτο E
κληθῆναι τοὔνομα, ὅπερ ἐκαλεῖτο ὁ πατὴρ τοῦ λόγου. Ἐγώ τε κατ'
ἀρχὰς οὕτω ποθῶν καὶ αὐτὸς συμβαλεῖν [6] τούτων ἑνί, ἐπέδωκα

notat Platonicos, de quibus loquitur infra c. 5. *Maranus.*

1. ᾧ] Hoc relativum Sylburgius (assentientibus Iebbio et Gallandio) expungendum putat, ut legatur: ... *τιμιώτατον, θεῷ τε* etc.. Coniectura etsi non mala (c. 3. p. 220. C: *διὸ χρὴ πάντα ἄνθρ. φιλοσοφεῖν καὶ τοῦτο μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἔργον ἡγεῖσθαι*), tamen non adeo necessaria.

2. ὅσιοι] Videtur Langus legisse *ὄλβιοι (felices)*, sed nulla prorsus ratione. Loquitur enim Iustinus non de philosophia ethnicorum, sed de christiana doctrina, quam infra c. 8 declarat solam esse certam atque utilem philosophiam, seque tunc demum fuisse philosophum cum factus est Christianus. Thirlbii ergo, legendum coniicientis *σοφοί*, inutilis coniectura. *Maranus.*

3. Θεωρητικοὶ] Theoreticos opinatur Maranus appellari eos qui a practicae philosophiae magistris diversi sunt. Nescio an melius Sceptici sive Pyrrhonii significentur — h. e., Gellio Noctt. Attic. XI. c. 5

corpoream animam esse, nec, si quid mali fecerint, poenas daturos se putant (pati enim non potest quod incorporeum est), neque iam deo, quum immortalis sit anima, quidquam indigent.

Tum ille urbane subridens: Tu vero, inquit, quid his de rebus censeas et quae tua de deo sententia sit et quae philosophia, expone nobis.

2. Ego tibi, inquam, edisseram quid mihi videatur. Est enim revera philosophia possessio maxima ac plurimi apud deum pretii, ad quem nos adducit cuique nos sola commendat, et vere illi sancti sunt qui animum ad philosophiam adiungunt. Quid autem sit philosophia et quam ob causam demissa ad homines, plerosque latet; nam nec Platonici essent nec Stoici nec Peripatetici nec Theoretici nec Pythagorici, una quum sit haec scientia. Unde autem multiceps evaserit, iuvat dicere. Accidit ut iis, qui philosophiam primi attigerunt ideoque clari exstiterunt, successores adhaererent de veritate non perquirentes, atque eorum constantiam dumtaxat et continentiam et sermonum novitatem admirati ea arbitrarentur vera esse quae a suo quisque magistro didicisset, ac deinde, quum ipsi suis quoque successoribus eadem et alia quaedam affinia tradidissent, eo nomine designarentur, quo appellatus erat pater doctrinae. Ego quoque quum initio ita cuperem horum

teste, „**consideratores**, qui in quaerendo semper considerandoque sunt et nihil decernunt, nihil constituunt.“ Adstipulatur Langius in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 989.

4. *μιᾶς οὔσης*] Laudat Maranus Iulian. Orat. VI. p. 184. ed. Spanhem.: *Μηδεὶς οὖν ἡμῖν τὴν φιλοσοφίαν εἰς πολλὰ διαιρείτω μηδὲ εἰς πολλὰ τεμνέτω, μᾶλλον δὲ μὴ πολλὰς ἐκ μιᾶς ποιείτω· ὥσπερ γὰρ ἀλήθεια μία, οὕτω δὲ καὶ φιλοσοφία.*

5. *ἐγενήθη*] Codd. msti et editi (excepto Sylburgiano) vitiose *ἐγγενήθη*, quod etiam Thirlbius (in Corr.) et Maranus (in Add.) respuunt. Confunduntur interdum ista verba a librariis (cf. c. 43. p. 262. C, Apol. I. c. 21. n. 2, fragm. Iust. ap. Ioannem Dam. Sacr. Parall. ed. Leq. Tom. II. p. 600) et a typothetis (c. 25. p. 243. B, Apol. I. c. 61. n. 10).

6. *τούτων ἑνί*] Haec verba editores excepto Marano minus bene cum *ἐπέδωκα* iungunt.

ἐμαυτὸν Στωϊκῷ τινι· καὶ διατρίψας ἱκανὸν μετ᾽ αὐτοῦ χρόνον,
ἐπεὶ οὐδὲν πλέον ἐγίνετό μοι περὶ θεοῦ (οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἠπίστατο, 219
[7] οὐδὲ ἀναγκαίαν ἔλεγε ταύτην εἶναι τὴν μάθησιν), τούτου μὲν
ἀπηλλάγην, ἐπ᾽ ἄλλον δὲ ἧκα, Περιπατητικὸν καλούμενον, δρι-
μύν, ὡς ᾤετο. Καί μου ἀνασχόμενος οὗτος τὰς πρώτας ἡμέρας
[8] ἠξίου με ἔπειτα μισθὸν ὁρίσαι, ὡς μὴ ἀνωφελὴς ἡ συνουσία
γίνοιτο ἡμῖν. Καὶ αὐτὸν ἐγὼ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν κατέλιπον,
μηδὲ φιλόσοφον οἰηθεὶς ὅλως. Τῆς δὲ ψυχῆς ἔτι μου σπαργώσης
ἀκοῦσαι τὸ ἴδιον καὶ τὸ ἐξαίρετον τῆς φιλοσοφίας, προσῆλθον εὐ-
δοκιμοῦντι μάλιστα Πυθαγορείῳ, ἀνδρὶ πολὺ ἐπὶ τῇ σοφίᾳ φρο-
νοῦντι. Κἄπειτα ὡς διελέχθην αὐτῷ, βουλόμενος ἀκροατὴς αὐ- B
τοῦ καὶ συνουσιαστὴς γενέσθαι· Τί δαί; [9] Ὡμίλησας, ἔφη, μου-
σικῇ καὶ ἀστρονομίᾳ καὶ γεωμετρίᾳ; Ἢ δοκεῖς κατόψεσθαί τι τῶν
εἰς εὐδαιμονίαν συντελούντων, εἰ μὴ ταῦτα πρῶτον διδαχθείης
ἃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν περισπάσει καὶ τοῖς νοητοῖς αὐ-
τὴν παρασκευάσει χρησίμην, ὥστε αὐτὸ κατιδεῖν τὸ καλὸν καὶ
αὐτὸ ὅ ἐστιν ἀγαθόν; Πολλά τε ἐπαινέσας ταῦτα τὰ μαθήματα
καὶ ἀναγκαῖα εἰπὼν ἀπέπεμπέ με, ἐπεὶ αὐτῷ ὡμολόγησα μὴ εἰδέ-
ναι. Ἐδυσφόρουν οὖν, [10] ὡς τὸ εἰκός, ἀποτυχὼν τῆς ἐλπίδος, καὶ C
μᾶλλον ᾗ ἐπίστασθαί τι αὐτὸν ᾠόμην· πάλιν τε τὸν χρόνον σκο-
πῶν, ὃν ἔμελλον ἐκτρίβειν περὶ ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, οὐκ ἠνει-
χόμην εἰς μακρὰν ἀποτιθέμενος. Ἐν ἀμηχανίᾳ δέ μου ὄντος ἔδοξέ
μοι καὶ τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχεῖν· πολὺ γὰρ καὶ τούτων ἦν κλέος.
Καὶ δὴ νεωστὶ ἐπιδημήσαντι [11] τῇ ἡμετέρᾳ πόλει συνετῷ ἀνδρὶ καὶ
προὔχοντι ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς συνδιέτριβον ὡς τὰ μάλιστα, καὶ
προέκοπτον καὶ πλεῖστον ὅσον ἑκάστης ἡμέρας ἐπεδίδουν. Καί με
[12] ᾕρει σφόδρα ἡ τῶν ἀσωμάτων νόησις, καὶ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν

7. οὐδὲ... μάθησιν] Cf. c. 1. p. 217. E (n. 8).

8. ἠξίου ... ὁρίσαι] Philosophorum aviditas saepe a scriptoribus notatur. Adeas Lucian. Nigrin. c. 25, Piscat. c. 34 sqq., Icaromenipp. c. 5, 30 sq. al.; coll. Tatian. Orat. c. Gent. c. 19. — Mox vulgo γίγνοιτο contra morem Iustinianum.

9. Ὡμίλησας . . . γεωμετρίᾳ] Eludit hunc morem Lucianus Vit. auct. c. 2 sqq.. De Origene autem apud Euseb. Hist. eccl. VI. c. 18 (ed. Heinichen. Tom. II) p. 198 legitur: Εἰσῆγέ τε γὰρ ὅσους εὐφυῶς ἔχοντας ἑώρα καὶ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα, γεωμετρίαν καὶ ἀριθμητικὴν καὶ τὰ ἄλλα π ρ ο π α ι δ ε ύ μ α τ α παραδιδούς.

10. ὡς τὸ εἰκός] Scil. ἔχει.

alicui in sermonem venire, dedi me cuidam Stoico; ac satis diu cum eo versatus, quum nihil amplius didicissem de deo (nam neque ipse sciebat, nec necessariam putabat hanc scientiam), ab eo discessi et ad alium me contuli, Peripateticum vocitatum, hominem, ut sibi ipse videbatur, acutum. Quumque is primis me diebus pertulisset, rogavit me postea ut mercedem designarem, quo fructuosa nobis esset inter nos consuetudo. Eamque ob causam missum illum feci, ne philosophum quidem omnino arbitratus. Sed quum animus adhuc studio flagraret id quod philosophiae proprium et praecipuum est audiendi, celeberrimum adii Pythagoreum, hominem de sapientia valde gloriantem. Deinde ut collocutus sum cum eo, cupiens auditor eius et discipulus fieri: Quid ergo? Dedisti, inquit, operam musicae et astronomiae et geometriae? An putas perspecturum te quidquam eorum quae beatae vitae conducunt, nisi haec prius didiceris quae animum a rebus sensum moventibus abstrahent et ad ea quae mente percipiuntur idoneum efficient, ut ipsum pulchrum intueatur et ipsum bonum? Pluribus quum has disciplinas laudasset ac necessarias praedicasset, dimisit me a se, postquam ei confessus sum me nescire. Ferebam igitur, ut par erat, moleste quod spe excidissem, eoque magis quod mihi aliquid scire videretur; rursus quum tempus illud considerarem, quod mihi in his disciplinis conterendum erat, non ferebam me in longum tempus reiici. In hac consilii inopia visum est ut ad Platonicos quoque me conferrem; nam et hi magna in gloria erant. Itaque cum viro quodam prudenti et inter Platonicos excellenti, qui recens in urbem nostram venerat, plurimum versabar, et proficiebam et quotidie mihi quam maximae accessiones fiebant. Valde me devinciebat incorporearum rerum intelligentia, et contempla-

11. τῇ ἡμετέρᾳ πόλει] Aut Flavia Neapolis (Apol. I. c. 1. p. 53. C) indicatur (neque obstare videntur verba ἡμετέρᾳ — συνδιέτριβον etc.) aut Ephesus (vid. c. 1. n. 2). — Ad verba quae sequuntur Pearsonus advertit: „Quis philosophus Platonicus? An Maximus Tyrius?"

12. ᾗρει] Vulgo ἥρει, quod Rob. Stephanus pro ἤρεσκε *(placebat)* di-

[13] ἀνεπτέρου μοι τὴν φρόνησιν, ὀλίγου τε ἐντὸς χρόνου ᾤμην σο- D
φὸς γεγονέναι, καὶ ὑπὸ βλακείας ἤλπιζον αὐτίκα κατόψεσθαι τὸν θεόν· [14] τοῦτο γὰρ τέλος τῆς Πλάτωνος φιλοσοφίας.

3. Καί μου οὕτως διακειμένου ἐπεὶ ἔδοξέ ποτε πολλῆς [1] ἠρεμίας ἐμφορηθῆναι καὶ [2] τὸν τῶν ἀνθρώπων ἀλεεῖναι πάτον, ἐπορευόμην εἴς τι χωρίον οὐ μακρὰν θαλάσσης. Πλησίον δέ μου γενομένου ἐκείνου τοῦ τόπου, ἔνθα ἔμελλον ἀφικόμενος πρὸς ἐμαυτῷ ἔσεσθαι, [3] παλαιός τις πρεσβύτης, ἰδέσθαι οὐκ εὐκαταφρόνητος, πρᾶον καὶ σεμνὸν ἦθος ἐμφαίνων, ὀλίγον ἀποδέων μου πα- 220
ρείπετο. Ὡς δὲ ἐπεστράφην εἰς αὐτόν, ὑποστὰς ἐνητένισα δριμύτερον αὐτῷ.

Καὶ ὅς· Γνωρίζεις με; ἔφη.

Ἠρνησάμην ἐγώ.

Τί οὖν, μοι ἔφη, οὕτως με κατανοεῖς;

Θαυμάζω, ἔφην, ὅτι ἔτυχες ἐν τῷ αὐτῷ μοι γενέσθαι· οὐ γὰρ προσεδόκησα ὄψεσθαί τινα ἀνδρῶν ἐνθάδε.

Ὁ δέ· Οἰκείων τινῶν, φησί μοι, πεφρόντικα. Οὗτοι δέ μοί εἰσιν ἀπόδημοι· ἔρχομαι οὖν καὶ αὐτὸς σκοπήσων τὰ περὶ αὐτούς, εἰ ἄρα φανήσονταί ποθεν. Σὺ δὲ τί ἐνθάδε; ἐμοὶ ἐκεῖνος.

Χαίρω, ἔφην, ταῖς τοιαύταις διατριβαῖς, ἀνεμπόδιστος γὰρ B

ctum putavit. Sed iam Henricus illius filius (in edit. Epist. ad Diogn. p. 83) ᾔρει reposuit, eumque Sylburgius et Maranus sunt secuti. Certe idem loquendi genus usurpatur in Orat. ad Gent. c. 5. p. 40. D: *Ταῦτά με εἷλε* etc..

13. *ἀνεπτέρου μοι τ. φρόνησιν*] Narrans progressus suos in philosophiae platonicae studio, eleganter utitur hac phrasi Platonicis usitatissima. *Thirlbius.*

14. *τοῦτο γ. τέλ. τ. Πλ. φιλ.*] Ea de causa caeteris philosophis, qui finem alibi ponebant, Platonicos praefert Augustinus de civit. dei VIII. c. 8: „Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerunt beatum hominem fruentem corpore vel fruentem animo, sed fruentem deo: non sicut corpore vel seipso animus aut sicut amico amicus, sed sicut luce oculus.“ Comp. c. 12.

1. *ἠρεμίας*] Thirlb. sine necessitate *ἐρημίας* coniectavit.

2. *τὸν ... πάτον*] Imitatur Homer. Il. VI. 202. — Verbis *χωρίον οὐ μακρὰν θαλάσσης* Iustinus vide-

tio idearum meae menti alas addebat: sapiensque mihi videbar intra breve tempus evasisse, ac prae stoliditate in spem veneram videndi protinus dei; hic enim finis est Platonis philosophiae.

3. Sic affectus quum vellem aliquando multa quiete animum explere atque hominum vitare vestigia, profectus sum in agrum quemdam non remotum a mari. Quum autem propinquarem huic loco, ubi post quam advenissem mecum esse volebam, vetulus quidam senex, adspectu non contemnendus, comitatem et gravitatem prae se ferens, modico me intervallo assectabatur. Conversus in eum substiti et oculos in eum acrius defixi.

Tum ille: Mene, inquit, cognoscis?

Negavi ego.

Quid igitur, inquit, me ita contemplaris?

Miror, inquam, assecutum te esse ut mecum in eodem loco esses; non enim fore exspectabam ut virum quempiam hîc viderem.

Ille autem: De meorum nonnullis, inquit, sollicitus sum. Hi peregre mihi abierunt; veni ergo et ipse spectatum an forte sese mihi alicunde ostensuri sint. Tu vero quidnam hîc rerum? mihi ille dixit.

Delector, inquam, eiusmodi deambulationibus, — nam

tur desertam maris mortui regionem describere. Iosephus de bello iud. III. c. 10. §. 7 πολλὴν ἐρημίαν vocavit. Plura dedi in *Ergänzungsblätt. z. Jen. Allg. Liter.-Zeitung* 1841. N. 61. p. 482 sq..

3. παλαιός τις πρεσβ. etc.] Plato Parmen. p. 127. B. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. X. p. 72): Εὖ μάλα ἤδη πρεσβύτην εἶναι, σφόδρα πολιόν, καλὸν δὲ καὶ ἀγαθὸν τὴν ὄψιν. Inde, siquidem magistrum suum imitatus sit Iustinus, Thirlbius monet nostro loco legendum esse πολιός τις πρεσβύτης. At nihil vero mutamus, quum etiam in reliquis verbis Iustinus a Platone recedat nec sermonis obstet consuetudo; sic παλαιὸς γέρων Hom. Od. XIII. 432, et παλαιὴ γρηῦς l. c. XIX. 346. Caeterum quinam fuerit ille senex, quocum Martyr concurrisse se refert, non constat inter viros doctos. Cf. librum meum De Iustini Mart. scriptis et doctr. p. 2. n. 7. Thirlbius totam in dubio ponit narrationem istam (cf. c. 1. n. 3), cui fidem adiungere non debeamus. Repugnat Semischius: *Justin d. Märtyr.* P. I. p. 15 sqq..

μοι ὁ διάλογος πρὸς ἐμαυτὸν γίνεται, [4] μὴ ἐναντία δρώσαις ὡσανεί· φιλολογίᾳ τε ἀνυτικώτατά ἐστι τὰ τοιάδε χωρία.

[5] Φιλολόγος οὖν τις εἶ σύ, ἔφη, φιλεργὸς δὲ οὐδαμῶς οὐδὲ φιλαλήθης, οὐδὲ πειρᾷ πρακτικὸς εἶναι μᾶλλον ἢ σοφιστής;

Τί δ' ἄν, ἔφην ἐγώ, τούτου μεῖζον [6] ἔργον ἄν τις ἐργάσαιτο, τοῦ [7] δεῖξαι μὲν τὸν λόγον ἡγεμονεύοντα πάντων, [8] συλλαβόντα δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ ὀχούμενον καθορᾶν τὴν τῶν ἄλλων πλάνην καὶ τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύματα, ὡς οὐδὲν ὑγιὲς δρῶσιν οὐδὲ θεῷ φίλον; Ἄνευ δὲ φιλοσοφίας καὶ ὀρθοῦ λόγου οὐκ ἄν τῳ παρείη φρόνη- C
σις. Διὸ χρὴ πάντα ἄνθρωπον φιλοσοφεῖν καὶ τοῦτο μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἔργον ἡγεῖσθαι, τὰ δὲ λοιπὰ δεύτερα καὶ τρίτα, καὶ φιλοσοφίας μὲν ἀπηρτημένα μέτρια καὶ ἀποδοχῆς ἄξια, [9] στερηθέντα δὲ ταύτης καὶ μὴ παρεπομένης τοῖς μεταχειριζομένοις αὐτὰ φορτικὰ καὶ βάναυσα.

[10] Ἡ οὖν φιλοσοφία εὐδαιμονίαν ποιεῖ; ἔφη ὑποτυχὼν ἐκεῖνος.

Καὶ μάλιστα, ἔφην ἐγώ, καὶ μόνη.

4. *μὴ ἐναντία δρώσαις ὡσανεί*] Perionius voluit pro *δρώσαις* legi *δράσεις*, et totum commation *μὴ ... ὡσανεὶ* collocari post *ταῖς τοιαύταις διατριβαῖς*, ut sit: *itaque noli huic instituto meo adversari.* Sed noli exquisitam verborum structuram a Iustino petere. Cf. c. 36. n. 2. Immo Sylburgius (quocum Schnitzerus facit *Neue Jen. Allg. Liter.-Zeitung* 1845. N. 71. p. 282) illud commation fortasse non Martyris esse putavit, sed a docto aliquo *ἐξηγητικῶς* additum, praesertim quum in eiusmodi enarrationibus *δηλαδὴ* s. *δηλονότι* et similia haud raro postponantur. At Langius (in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 990) commation defendit: „denn gerade in ihm liegt das Spitzige der gelehrt seyn sollenden Antwort."

5. *Φιλολόγος*] Inest graecae dictioni acumen quoddam, quod latine reddi nequit. Nam *λόγος* quum tam orationem quam rationem significet, Iustinus posteriori significatu vocem usurpat, quamquam a sene vituperatur, quasi priori cepisset significatu. Maranus in medium provocat Tertullianum, cui philosophus et Christianus tantum videntur differre, quantum *verborum et factorum operator* (Apol. adv. Gent. c. 46 [Opp. ed. Leopold. P. I] p. 121).

6. *ἔργον*] In libris mstis et editis legitur *ἀγαθόν*, quod nullo modo ferri potest. Quis tandem *μεῖζον ἀγαθὸν ἐργάζεσθαι* dixerit? Videlicet (Thirlb.) reponendum est *ἔργον*. Etenim paulo infra: *Διὸ χρὴ πάντα ἄνθρ. φιλοσοφεῖν καὶ τοῦτο μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἔργον*

mecum ipse sine ullo impedimento colloquor, — quum nihil afferant quod interpellet: et philologiae haec loca sunt aptissima.

Orationis ergo, inquit, amator es, operis autem et veritatis nequaquam, neque actuosus esse conaris potius quam sophista?

Quod tandem, inquam, maius opus facere quisquam possit, quam si rationem omnibus imperare demonstret, eamque apprehendens eique velut insidens aliorum errores et studia consideret, quomodo nihil agant quod sanum sit neque quod deo placeat? Sine philosophia et recta ratione nemini inesse potest prudentia. Idcirco omni homini philosophandum est atque hoc maximum et praestantissimum opus existimandum, caetera vero in secundis et tertiis ponenda: ac philosophiae quidem si adiuncta fuerint, moderata et quae assumantur digna, si vero incomitata et destituta ab ea sint, importuna iis quorum manibus tractantur et illiberalia existimanda sunt.

Philosophia igitur beatitudinem efficit? inferens ille dixit.

Maxime, inquam, et sola quidem.

ἡγεῖσθαι, Utrobique autem praecedentia respiciuntur senis verba: Φιλολόγος οὖν τις εἶ σύ, φιλεργὸς δὲ οὐδαμῶς.

7. δεῖξαι] Thirlb. mallet διῶξαι, quae coniectura pariter Marano atque mihi displicet.

8. συλλαβόντα ... ὀχούμενον] Imitatur Platonem, qui in Phaed. p. 85. C. D (Vol. I. p. 194) dicit elaborandum esse, τὸν γοῦν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων λαβόντα καὶ δυσεξελεγκτότατον, ἐπὶ τούτου ὀχούμενον ὥσπερ ἐπὶ σχεδίας, κινδυνεύοντα διαπλεῦσαι τὸν βίον, εἰ μή τις δύναιτο ἀσφαλέστερον καὶ ἀκινδυνότερον ἐπὶ βεβαιοτέρου ὀχήματος, [ἢ] λόγου θείου τινός, διαπορευθῆναι.

9. στερηθ. δὲ ταύτης καὶ etc.] Thirlb. mallet στερηθ. δὲ καὶ ταύτης etc.. Mihi vulgata lectio proba est, ταύτης quum facillime queat suppleri. De resurr. c. 6: συνελθουσῶν scil. τούτων. Vide Apol. I. c. 8. n. 5.

10. Ἠ οὖν ... ὑποτυχὼν ἐκεῖνος] Codd. msti: Εἰ οὖν φιλοσοφία εὐδαιμονίαν ποιεῖ, ἔφη, οὐχ ὁ τυχὼν ἐκεῖνος. In margine autem notatiuncula est haecce: Οἶμαι οὕτως ἂν εἴη κάλλιον· ἦ οὖν φιλοσοφία εὐδαιμονίαν ποιεῖ, ἔφη ὑποτυχὼν ἐκεῖνος. Et ita Stephanus probe (vide c. 4. p. 222. B) reposuit in textu, eumque caeteri secuti sunt, nisi quod praeeunte Sylburgio ἣ pro ἦ malunt.

Τί γάρ ἐστι φιλοσοφία, φησί, καὶ τίς ἡ εὐδαιμονία αὐτῆς,
εἰ μή τι κωλύει φράζειν, φράσον.

Φιλοσοφία μέν, ἦν δ' ἐγώ, ἐπιστήμη ἐστὶ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ D
ἀληθοῦς ἐπίγνωσις, εὐδαιμονία δὲ ταύτης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς
σοφίας γέρας.

[11] Θεὸν δὲ σὺ τί καλεῖς; ἔφη.

Τὸ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως [12] ἀεὶ ἔχον καὶ τοῦ εἶναι
πᾶσι τοῖς ἄλλοις αἴτιον, τοῦτο δή ἐστιν ὁ θεός. Οὕτως ἐγὼ ἀπε-
κρινάμην αὐτῷ· καὶ ἐτέρπετο ἐκεῖνος ἀκούων μου, οὕτως τέ με
ἤρετο πάλιν.

Ἐπιστήμη οὐκ ἔστι κοινὸν ὄνομα διαφόρων πραγμάτων; Ἔν
τε γὰρ ταῖς τέχναις ἁπάσαις ὁ ἐπιστάμενος τούτων τινὰ ἐπιστή-
μων καλεῖται, ἔν τε στρατηγικῇ καὶ κυβερνητικῇ καὶ [13] ἰατρικῇ 221
ὁμοίως. Ἔν τε τοῖς θείοις καὶ ἀνθρωπείοις οὐχ οὕτως ἔχει. Ἐπι-
στήμη τίς ἐστιν ἡ παρέχουσα αὐτῶν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν
θείων γνῶσιν, ἔπειτα τῆς τούτων θειότητος καὶ δικαιοσύνης ἐπί-
γνωσιν;

Καὶ μάλα, ἔφην.

Τί οὖν; Ὁμοίως ἐστὶν ἄνθρωπον εἰδέναι καὶ θεόν, ὡς
μουσικὴν καὶ ἀριθμητικὴν καὶ ἀστρονομίαν ἤ τι τοιοῦτον;

Οὐδαμῶς, ἔφην.

Οὐκ ὀρθῶς ἄρα ἀπεκρίθης ἐμοί, ἔφη ἐκεῖνος· [14] αἱ μὲν
γὰρ ἐκ μαθήσεως προσγίνονταί ἡμῖν ἢ διατριβῆς τινος, αἱ δὲ ἐκ B
τοῦ ἰδέσθαι παρέχουσι τὴν ἐπιστήμην. [15] Εἴ γέ σοι λέγοι τις
ὅτι ἐστὶν [16] ἐν Ἰνδίᾳ ζῶον φυὴν οὐχ ὅμοιον τοῖς ἄλλοις πᾶσιν,
ἀλλὰ τοῖον ἢ τοῖον, πολυειδὲς καὶ ποικίλον, οὐκ ἂν πρότερον εἰ-

11. *Θεὸν*] Thirlb. legendum contendit *τὸ ὄν*. Non tamen textus videtur depravatus esse.

12. *ἀεὶ*] Sic Thirlb. pro vulg. *αἰεὶ* dedit. — Mox idem *δὲ* voluit reponi pro *δή*.

13. *ἰατρικῇ ὁμοίως. Ἔν τε* etc.] Verba in codd. mstis et editis sic distinguuntur: *ἰατρικῇ, ὁμοίως ἔν τε τ. θείοις κ. ἀνθρωπείοις, οὐχ οὕτως ἔχει; Ἐπιστήμη . . . γνῶσιν. Ἔπειτα* (Thirlb. *γνῶσιν, ἔπειτα*)... *ἐπίγνωσιν*; At senex ille, ut ex sequentibus apparet, homines negat cogitatione aut experientia scientiam dei consequi posse: hunc sci-

Quid igitur, inquit, philosophia sit et quae eius beatitudo, nisi quid prohibet eloqui, eloquere.

Philosophia, inquam, est eius quod est scientia et veri cognitio, beatitudo autem huius scientiae et sapientiae praemium.

Deum autem quidnam vocas? inquit.

Quod idem est eodemque modo semper se habet et quod caeteris omnibus causa est cur sint, hoc sane est deus. Ita ego ei respondi; et libenter ille me audiebat, rursusque ita me interrogavit.

Scientia nonne est commune nomen rerum diversarum? In artibus enim omnibus qui harum aliquam novit sciens vocatur, in imperatoria et in gubernatoria et in medica similiter. In rebus divinis et humanis non ita est. Estne scientia quaepiam, quae rerum humanarum et divinarum cognitionem afferat, ac deinde demonstret quae sit in iis divinitatis et iustitiae ratio?

Maxime, inquam.

Quid igitur? Idem est hominem et deum nosse, ac musicam et arithmeticam et astronomiam aut aliquid simile?

Minime, inquam.

Non recte ergo mihi respondisti, inquit ille; aliae enim disciplina et assuetudine quadam a nobis comparantur, aliae vero ex visu scientiam efficiunt. Si quidem quis tibi dicat esse in India animal natura non simile caeteris omnibus, sed tale aut tale, multiforme ac varium: non prius scias quale sit

licet solo visu vel eorum qui viderint disciplina percipi. Quocirca ὁμοίως cum praecedentibus coniunxi. Sic iam Maranus edidit. Eidem negatio (οὐχ) videtur expungenda esse *(In div. et hum. rebus an ita se res habet?)*, quam equidem retinui interrogationis signo post ἔχει deleto.

14. *αἱ μὲν . . . αἱ δὲ*] Mallet Thirlb. *τὰ μὲν . . . τὰ δὲ* vel *αἱ μὲν . . . ταῦτα δέ.*

15. *Εἴ γε*] Alii legent *εἰ γάρ*. Tu nihil muta. *Thirlbius.*

16. *ἐν Ἰνδίᾳ*] Plinius Hist. nat. VII. 2: „Praecipue India Aethiopumque tractus miraculis scatent."

δείης ἢ ἴδοις αὐτό, ἀλλ' οὐδὲ λόγον ἂν ἔχοις εἰπεῖν [17] *αὐτοῦ τινα εἰ μὴ ἀκούσαις τοῦ ἑωρακότος.*

Οὐ γάρ, φημί.

[18] *Πῶς οὖν ἄν, ἔφη, περὶ θεοῦ ὀρθῶς φρονοῖεν οἱ φιλόσοφοι ἢ λέγοιέν τι ἀληθές, ἐπιστήμην αὐτοῦ μὴ ἔχοντες, μηδὲ ἰδόντες ποτὲ ἢ ἀκούσαντες;*

Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ὀφθαλμοῖς, ἦν δ' ἐγώ, [19] *αὐτοῖς, πάτερ,* C
ὁρατὸν τὸ θεῖον ὡς [20] *τὰ ἄλλα ζῶα, ἀλλὰ μόνῳ νῷ καταληπτόν, ὥς φησι Πλάτων, καὶ ἐγὼ πείθομαι αὐτῷ.*

4. [1] *Ἔστιν οὖν, φησί, τῷ νῷ ἡμῶν τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη δύναμις, ἢ μὴ τάχιον δι' αἰσθήσεως ἔλαβεν;* [2] *Ἦ τὸν θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ὄψεταί ποτε μὴ ἁγίῳ πνεύματι κεκοσμημένος;*

Φησὶ γὰρ [3] *Πλάτων, ἦν δ' ἐγώ, αὐτὸ τοιοῦτον εἶναι τὸ τοῦ νοῦ ὄμμα καὶ πρὸς τοῦτο ἡμῖν δεδόσθαι, ὡς δύνασθαι καθορᾶν*
αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὂν εἰλικρινεῖ αὐτῷ ἐκείνῳ, ὃ τῶν νοητῶν ἁπάν- D

17. *αὐτοῦ*] Fortasse *περὶ αὐτοῦ*. Non muto. Thirlbius etiam commendavit, nimia usus mutatione: *λέγειν ἂν ἔχοις περὶ αὐτοῦ τι.*

18. *Πῶς οὖν* etc.] Cohort. ad Gent. c. 5 (coll. cc. 3. 8. 11): *Ἀδύνατον γὰρ τοὺς τὰ οὕτω μεγάλα καὶ θεῖα μὴ παρά τινων εἰδότων μεμαθηκότας ἢ αὐτοὺς εἰδέναι ἢ ἑτέρους δύνασθαι διδάσκειν ὀρθῶς.*

19. *αὐτοῖς*] Praeter necessitatem Thirlbius mavult *αἰσθητοῖς* et mox *οἷς* pro *ὡς*. — Nomen *πάτερ* Perionio redundare videtur. Est vero (Sylburg.) honoris causa additum, praesertim quum Iustinus hunc senem supra (p. 219. D) dixerit canitie pariter atque moribus venerabilem fuisse.

20. *τὰ ἄλλα ζῶα*] Illud *ἄλλα* Perionius non a Martyre positum opinatur, quandoquidem nefas sit deum animal ab illo dictum credere. At Iustinus vero hîc Platonicus est. Satis constat deum a Platone *ζῶον* (vern. *Wesen* — c. 93. p. 321. B, c. 114. p. 341. E, de res. c. 5. p. 591. A, c. 8. p. 593. D) *ἀΐδιον* vocari: Tim. p. 37. D (Vol. IX. p. 317), coll. Epinom. p. 984 sq. (Vol. IX. p. 258 sqq.). Idem in Tim. p. 77. B (p. 403): *Πᾶν γὰρ οὖν, ὅ τί περ ἂν μετάσχῃ τοῦ ζῆν, ζῶον μὲν ἂν ἐν δίκῃ λέγοιτο ὀρθότατα.* Aliter Thirlbius defendit vulgarem lectionem. *Ἄλλος* enim haud raro in imperfecta et impropria relatione usurpatur. Plat. Theaet. p. 174. B (Vol. II. p. 117): *εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ἤ τι ἄλλο θρέμμα.* De legg. XI. p. 916. D (Vol. IX. p. 128): *ἀλλαττόμενος ἢ νόμισμα ἀντὶ νομίσματος ἢ καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὁτιοῦν.* Adde Gorg. p. 473. C (Vol. IV. p. 59): *ὑπὸ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ἄλλων ξένων.* — Cf. etiam Apol. I. c. 6. n. 2 fin. et Pape *Hand-*

quam videris, sed neque ullam illius rationem possis reddere nisi ex eo qui viderit audieris.

Non profecto, inquam.

Quomodo igitur, inquit, de deo philosophi recte sentiant aut quidquam veri dicant, scientiam eius non habentes, ut qui neque visu neque auditione quidquam de eo unquam perceperint?

At oculis, inquam, pater, divinum numen ut caetera animalia ab illis videri non potest, sed sola mente percipi, ut ait Plato, cui ego fidem habeo.

4. Inest igitur, inquit, menti nostrae talis quaedam ac tanta vis, aut non citius sensu percepisset? Aut deum videbit aliquando humana mens spiritu sancto non exornata?

Ait enim Plato, inquam, talem esse mentis oculum atque ad hoc nobis datum fuisse, ut ipsum illud quod est hoc ipso integro oculo videre possimus, quod causa est eorum omnium

wörterb. d. griech. Sprache Tom. I. p. 92. „Quod autem," ille inquit editor, „animalium hîc mentionem facit Iustinus, id propter senis animal Indicum factum est, cui exemplo hîc respondet."

1. *Ἔστιν* etc.] Quod quaerere vult senex, hoc, nisi valde fallor, est: sitne in mente nostra ea facultas ut contemplari aliquid complectique cogitatione possit, cuius notitiam sensus ei prius non invexissent. Respicitur notum illud: „Quicquid animo cernimus, id omne oritur a sensibus." *Thirlbius.* — Vulgo legitur *ὃ μὴ τάχιον*, quod Marano suadente in *ἢ μὴ τάχιον* mutavi. Fortasse scribendum *ἢ μὴ τάχιον τὸ ὄν*, ut error natus sit ex syllaba *ον* repetita. Responsio enim praebet: *αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὄν.* Sed iam supra c. 3. p. 220. D. *τὸ ὂν* memoratur: *Φιλοσοφία ... ἐπιστήμη ἐστὶ τοῦ ὄντος.*

2. *Ἡ ... κεκοσμ.*] Irenaeus adv. haeres. IV. c. 20. §. 6. p. 254. ed. Massuet.: „Videbitur deus ab hominibus, qui portant spiritum eius." Coll. ib. §. 8 sqq. p. 255 sq..

3. *Πλάτων*] Phaedon. p. 65. E. 66. A. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. I. p. 149): *Ἆρ' οὖν ἐκεῖνος ἂν τοῦτο ποιήσειε καθαρώτατα, ὅστις ὅ τι μάλιστα αὐτῇ τῇ διανοίᾳ ἴοι ἐφ' ἕκαστον, μήτε τὴν ὄψιν παρατιθέμενος ἐν τῷ διανοεῖσθαι μήτε τινὰ ἄλλην αἴσθησιν ἐφέλκων μηδεμίαν μετὰ τοῦ λογισμοῦ, ἀλλ' αὐτῇ καθ' αὐτὴν εἰλικρινεῖ τῇ διανοίᾳ χρώμενος αὐτὸ καθ' αὐτὸ εἰλικρινὲς ἕκαστον ἐπιχειροῖ θηρεύειν τῶν ὄντων* etc.. *Ἆρ' οὐχ οὗτός ἐστιν, ὦ Σ., εἴπερ τις ἄλλος, ὁ τευξόμενος τοῦ ὄντος;* Alii forsan scribent hîc et apud Iustinum *εἱλικρινεῖ* (c. spir. asp.).

των ἐστὶν αἴτιον, οὐ χρῶμα ἔχον, οὐ σχῆμα, οὐ μέγεθος, οὐδὲ οὐδὲν ὧν ὀφθαλμὸς βλέπει· [4] ἀλλά τι ὂν τοῦτ' αὐτό, [5] φησί, ὂν ἐπέκεινα πάσης οὐσίας, οὔτε ῥητὸν οὔτε ἀγορευτόν, ἀλλὰ μόνον καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἐξαίφνης ταῖς εὖ πεφυκυίαις ψυχαῖς ἐγγινόμενον διὰ τὸ συγγενὲς καὶ ἔρωτα τοῦ ἰδέσθαι.

Τίς οὖν ἡμῖν, ἔλεγε, συγγένεια πρὸς τὸν θεόν ἐστιν; Ἦ καὶ ἡ ψυχὴ θεία καὶ ἀθάνατός ἐστι καὶ αὐτοῦ ἐκείνου [6] τοῦ βασι- E
λικοῦ νοῦ μέρος; Ὡς δὲ ἐκεῖνος ὁρᾷ τὸν θεόν, οὕτω καὶ ἡμῖν ἐφικτὸν τῷ ἡμετέρῳ νῷ συλλαβεῖν τὸ θεῖον καὶ τοὐντεῦθεν ἤδη εὐδαιμονεῖν;

Πάνυ μὲν οὖν, ἔφην.

Πᾶσαι δ' [7] αὐτὸ διὰ πάντων αἱ ψυχαὶ χωροῦσι τῶν ζώων, ἠρώτα, ἢ ἄλλη μὲν ἀνθρώπου, ἄλλη δὲ ἵππου καὶ ὄνου;

Οὔκ, ἀλλ' αἱ αὐταὶ ἐν πᾶσίν εἰσιν, ἀπεκρινάμην. 222

Ὄψονται ἄρα, φησί, καὶ ἵπποι καὶ ὄνοι ἢ εἶδόν ποτε τὸν θεόν;

Οὔκ, ἔφην· οὐδὲ γὰρ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰ μή τις ἐν δίκῃ βιώσαιτο, καθηράμενος δικαιοσύνῃ καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ πάσῃ.

Οὐκ ἄρα, ἔφη, διὰ τὸ συγγενὲς ὁρᾷ τὸν θεόν, οὐδ' ὅτι [8] νοῦς ἐστιν, ἀλλ' ὅτι σώφρων καὶ δίκαιος.

Ναί, ἔφην, καὶ διὰ τὸ ἔχειν ᾧ νοεῖ τὸν θεόν.

Τί οὖν; Ἀδικοῦσί τινα αἶγες ἢ πρόβατα;

4. *ἀλλά τι* etc.] Scil. *ἐστί* seu melius *εἶναι*. Vulgo *ἀλλά ... φημί* etc.. Thirlbius coniecit *ἀλλὰ τὸ ὂν τὸ αὐτὸ* vel *τοῦτ' αὐτό*. Supra *αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὄν*. Idem *ἀλλὰ τί;* vel *ἀλλὰ τί ὂν τοῦτ' αὐτό φημι;* Maranus *ἀλλὰ τί ὄν;* vel *ἀλλά τι ὂν τοιοῦτον*. Non muto nisi *φημί*. Videlicet Platonis verba quum afferantur, est *φησὶ* refingendum: saepissime enim *Σ* et *Μ* in codd. mstis confunduntur. Reperitur idem error c. 142. p. 371. C. Aliis fortasse scribere placet *ὃ* (sc. *ἐστί*) *ἐπέκ.* pro *ὂν ἐπ.*. Sed ferri potest scriptura vulgaris.

5. *φησί*] Plato de republ. p. 509. B (Vol. VII. p. 120): *οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος.*

6. *τοῦ βασιλικοῦ νοῦ*] Plato Phileb. p. 30. D (Vol. IV. p. 248): *Οὐκοῦν ἐν μὲν τῇ τοῦ Διὸς ἐρεῖς φύσει βασιλικὴν μὲν ψυχήν, βασιλικὸν δὲ νοῦν ἐγγίγνεσθαι.* — Apulei. in Pymand. p. 192. ed. Flor.:

quae mente percipiuntur, non colorem habens, non figuram, non magnitudinem, nec quidquam eorum quae oculis cernuntur: sed hoc ipsum quod est quiddam esse, ait, quod supra omnem essentiam, non enarrabile neque explicabile, solum pulchrum et bonum, illico animis a natura bene informatis insitum ob cognationem et videndi cupiditatem.

Quaenam igitur nobis, dixit, cognatio cum deo est? Num anima divina et immortalis est et ipsius regiae illius mentis particula? Quemadmodum autem illa deum videt, ita et nos consequi possumus ut mente nostra divinum numen complectamur indeque iam simus beati?

Omnino, inquam.

Num id omnes comprehendunt animae in omnibus animalibus, interrogabat, an alia hominis anima, alia equi et asini?

Minime, sed eaedem sunt in omnibus, respondi.

Videbunt igitur, inquit, et equi et asini aut viderunt deum aliquando?

Minime, inquam; nam ne hominum quidem vulgus, nisi quis legitime vixerit, lustratus iustitia caeterisque virtutibus omnibus.

Non ergo, inquit, propter cognationem videt deum, neque eo quod mens sit, sed quia temperans et iusta.

Sane, inquam, et quia habet quo intelligat deum.

Quid igitur? Iniuriam faciunt cuiquam caprae vel oves?

„Mens quidem ... ex ipsa dei essentia, si qua est eius essentia, nascitur" etc..

7. αὐτὸ] Scil. τὸ θεῖον. Codd. msti et editi αὐτῷ, quod tolerari nequit, ne ea quidem ratione, qua ad Platonem refertur: *secundum eum*. Accusativum desiderat χωροῦσι, quod antecedenti συλλαβεῖν respondet. Thirlbius vult Πᾶσαι δ' αὐτὸ καὶ πάντων etc.. Quamquam (Maran.) praepositionem διὰ nihil vetat retinere.

8. νοῦς ἐστιν] Thirlbii coniectura νοῦν ἔχει (in resp.: διὰ τὸ ἔχειν ᾧ νοεῖ) acute excogitata est; Plat. Tim. p. 30. B (Vol. IX. p. 305): νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ, ψυχὴν δὲ ἐν σώματι συνιστάς. At non necessaria videtur. Sunt autem verba ad ψυχὴν referenda. Male vertunt: *neque eo quod mens sit, verum quod castus et iustus.* — Post δίκαιος, quemadmodum paulo infra post ζῶα, in vulgato textu nota interrogationis vitiose exhibetur.

Οὐδὲν οὐδένα, ἦν δ' ἐγώ.

Ὄψονται ἄρα, φησί, κατὰ τὸν σὸν λόγον καὶ ταῦτα τὰ B
ζῶα.

Οὔ· [9] τὸ γὰρ σῶμα αὐτοῖς, τοιοῦτον ὄν, ἐμπόδιόν ἐστιν.

Εἰ λάβοιεν φωνὴν τὰ ζῶα ταῦτα, ὑποτυχὼν ἐκεῖνος, εὖ ἴσθι ὅτι πολὺ ἂν εὐλογώτερον ἐκεῖνα τῷ ἡμετέρῳ σώματι λοιδοροῖντο· νῦν δ' ἐάσωμεν [10] οὕτω, καί σοι ὡς λέγεις συγκεχωρήσθω. Ἐκεῖνο δέ μοι εἰπέ· Ἕως ἐν τῷ σώματί ἐστιν ἡ ψυχὴ βλέπει, ἢ ἀπαλλαγεῖσα τούτου;

Καὶ [11] ἕως μέν ἐστιν ἐν ἀνθρώπου εἴδει, δυνατὸν αὐτῇ, φημί, ἐγγενέσθαι διὰ τοῦ νοῦ, [12] μάλιστα δὲ ἀπολυθεῖσα τοῦ C
σώματος καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν γενομένη τυγχάνει οὗ ἤρα πάντα τὸν χρόνον πάντως.

Ἦ καὶ μέμνηται [13] τούτου πάλιν ἐν ἀνθρώπῳ γενομένη;

Οὔ μοι δοκεῖ, ἔφην.

Τί οὖν ὄφελος ταῖς ἰδούσαις, ἢ τί πλέον τοῦ μὴ ἰδόντος ὁ ἰδὼν ἔχει, εἰ μηδὲ αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶδε μέμνηται;

Οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ἦν δ' ἐγώ.

Αἱ δὲ ἀνάξιαι ταύτης τῆς θέας κριθεῖσαι τί πάσχουσιν; ἔφη.

9. τὸ ... ἐστιν] Pythagoras et Plato teste Pseudo-Plutarcho de placitis philosoph. V. c. 20 idem docuerunt: brutis animas inesse rationales (λογικὰς ψυχάς); sed quo minus naturalem exserant rationem, corporum organa impedire.

10. οὕτω] Conieceris τοῦτο. Non muto.

11. ἕως μέν ἐστιν ἐν ἀνθρώπου εἴδει] Plato Phaedon. p. 72. E. 73. A (Vol. I. p. 165): Τοῦτο δὲ ἀδύνατον, εἰ μὴ ἦν που ἡμῶν ἡ ψυχὴ πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ εἴδει γενέσθαι. Ib. p. 76. C (p. 173): Ἦσαν ἄρα, ὦ Σιμμία, αἱ ψυχαὶ καὶ πρότερον, πρὶν εἶναι ἐν ἀνθρώπου εἴδει. Ib. p. 92. B (p. 209): εἶναι τὴν ψυχὴν πρὶν καὶ εἰς ἀνθρώπου εἶδός τε καὶ σῶμα ἀφικέσθαι. Phaedr. p. 249. A. B (Vol. X. p. 326): διάγουσιν ἀξίως οὗ ἐν ἀνθρώπου εἴδει ἐβίωσαν βίου. — Mox pro ἐγγενέσθαι (scil. τὸ βλέπειν τὸν θεόν) Thirlbius mallet συγγίνεσθαι, sine necessitate.

12. μάλιστα ... πάντως] Plato Phaedon. p. 66. B (Vol. I. p. 150): ... ὅτι, ἕως ἂν τὸ σῶμα ἔχωμεν

Prorsus nemini, inquam.

Videbunt ergo, inquit, secundum tuam ratiocinationem et ista animalia.

Minime; corpus enim iis, quum tale sit, impedimento est.

Si vocem accipiant haec animalia, inferens ille ait, probe scias multo potiori iure illa convicium corpori nostro factura esse; nunc autem id omittamus, ac tibi sicut dicis concedatur. Illud autem mihi responde: Animane deum videt quamdiu in corpore est, an postquam eo soluta?

Quamdiu in hominis forma est, inquam, potest id mente consequi, tum vero maxime, quum corpore soluta est ac secum ipsa versatur, eius quem quovis tempore adamavit omnino fit compos.

An etiam vidisse se deum meminit, quum rursus in homine est?

Non mihi videtur, inquam.

Quid igitur prodest vidisse, aut qui vidit quid amplius habet quam qui non vidit, si ne id quidem ipsum, nempe vidisse se, in memoria habet?

Dicere non possum, inquam.

Quae vero indignae quae viderent iudicatae sunt quid patiuntur? inquit.

καὶ ξυμπεφυρμένη ᾖ ἡμῶν ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ τοιούτου κακοῦ, οὐ μή ποτε κτησώμεθα ἱκανῶς οὗ ἐπιθυμοῦμεν. Ib. p. 66. D. E. 67. A (p. 151): *Ἀλλὰ τῷ ὄντι ἡμῖν δέδεικται ὅτι, εἰ μέλλομέν ποτε καθαρῶς τι εἴσεσθαι, ἀπαλλακτέον αὐτοῦ καὶ αὐτῇ τῇ ψυχῇ θεατέον αὐτὰ τὰ πράγματα· καὶ τότε, ὡς ἔοικεν, ἡμῖν ἔσται οὗ ἐπιθυμοῦμέν τε καί φαμεν ἐρασταὶ εἶναι, φρονήσεως, ἐπειδὰν τελευτήσωμεν, ὡς ὁ λόγος σημαίνει, ζῶσι δὲ οὔ.... Τότε γὰρ αὐτὴ καθ' αὑτὴν ἔσται ἡ ψυχὴ χωρὶς τοῦ σώματος, πρότερον δ' οὔ.* P. 67. E. 68. A (p. 154): *Οὐ πολλὴ ἂν ἀλογία εἴη, εἰ μὴ ἄσμενοι ἐκεῖσε ἴοιεν, οἷ ἀφικομένοις ἐλπίς ἐστιν οὗ διὰ βίου ἤρων τυχεῖν;* — Pro *πάντως* (in fine commatii) Reg. et editi *πάντων* praebent, Clar. *πάντα.* Mallet Thirlbius illud *πάντων* penitus deleri, Sylburgius vero reponi *πάντων μάλιστα* vel *ὑπὲρ πάντων.* Dedi equidem *πάντως*, Pearsoni coniecturam. *N* et *Σ* facile confunduntur.

13. *τούτου*] Scil. *ὅτι εἶδε τὸν θεόν.*

[14] *Εἴς τινα θηρίων ἐνδεσμεύονται σώματα, καὶ αὕτη ἐστὶ κόλασις αὐτῶν.*

Οἴδασιν οὖν ὅτι διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐν τοιούτοις εἰσὶ D
σώμασι καὶ ὅτι ἐξήμαρτόν τι;

Οὐ νομίζω.

Οὐδὲ ταύταις ἄρα ὄφελός τι τῆς κολάσεως, [15] *ὡς ἔοικεν· ἀλλ' οὐδὲ κολάζεσθαι αὐτὰς λέγοιμι, εἰ μὴ ἀντιλαμβάνονται τῆς κολάσεως.*

Οὐ γάρ.

Οὔτε οὖν ὁρῶσι τὸν θεὸν αἱ ψυχαί, οὔτε μεταμείβουσιν εἰς ἕτερα σώματα· [16] *ᾔδεσαν γὰρ ἂν ὅτι κολάζονται οὕτως, καὶ ἐφο-*
βοῦντο ἂν καὶ τὸ τυχὸν ἐξαμαρτεῖν ὕστερον. Νοεῖν δὲ αὐτὰς E
δύνασθαι ὅτι ἔστι θεὸς καὶ δικαιοσύνη καὶ εὐσέβεια καλόν, κἀγὼ συντίθεμαι, ἔφη.

Ὀρθῶς λέγεις, εἶπον.

5. *Οὐδὲν οὖν ἴσασι περὶ τούτων ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι· οὐδὲ γὰρ ὅ τί ποτέ ἐστι ψυχὴ ἔχουσιν εἰπεῖν.*

Οὐκ ἔοικεν.

Οὐδὲ μὴν ἀθάνατον χρὴ λέγειν αὐτήν· ὅτι εἰ ἀθάνατός ἐστι, καὶ ἀγέννητος δηλαδή.

[1] *Ἀγέννητος δὲ καὶ ἀθάνατός ἐστι κατά τινας λεγομένους* 223
Πλατωνικούς.

Ἦ καὶ τὸν κόσμον σὺ ἀγέννητον λέγεις;

Εἰσὶν οἱ λέγοντες, οὐ μέντοι γε αὐτοῖς συγκατατίθεμαι ἐγώ.

Ὀρθῶς ποιῶν. [2] *Τίνα γὰρ λόγον ἔχει σῶμα οὕτω στερεὸν*

14. *Εἴς . . . αὐτῶν*] Cf. Plat. Phaed. p. 81 sq. (Vol. I. p. 184 sqq.) et Tim. p. 42 (Vol. IX. p. 327 sq.).

15. *ὡς ἔοικεν*] Hoc Iustini potius videtur esse dictum quam senis. Sed si Iustino tribuatur, legendum erit, ut paulo post, *οὐκ ἔοικεν*. *Maranus.*

16. *ᾔδεσαν*] Vulgo Stephani errore *ᾔδοσαν*. Sylburg., Pearson., Thirlb., Maran. voluerunt legi *ᾔδεισαν*. Recepi *ᾔδεσαν* ex codd. mstis. Caeterum eodem adversus *μετεμψύχωσιν* argumento utitur Irenaeus l. c. II. c. 33. §. 1. p. 167: „Si enim ob hoc emittebantur (sc. animae), uti in omni fierent operatione, oportebat eas meminisse eorum quae ante facta sunt, uti ea quae deerant adimplerent et non circa eadem semper volutantes continuatim miserabiliter laborarent.“ Pseudo-Clemens Alex. Eclog. proph. c. 17: *Ἔχρην γὰρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς ὅπου ἦμεν,*

In aliqua ferarum corpora coniiciuntur velut in vincula, atque haec est poena eorum.

Noverunt igitur hanc ob causam se in eiusmodi esse corporibus et quod aliquid a se peccatum sit?

Non puto.

Nihil igitur utilitatis ex poena percipiunt, ut videtur: immo ne puniri quidem eas dixerim, si poenam non sentiunt.

Non sane.

Non ergo deum vident animae, nec transmigrant in alia corpora: scirent enim sese ita puniri, ac metuerent ne quid deinceps vel leviter peccarent. Intelligere autem eas posse et deum esse atque iustitiam et pietatem praeclarum quidpiam esse, ipse quoque assentior, inquit.

Recte dicis, inquam.

5. Nihil igitur de his rebus sciunt isti philosophi: neque enim quid sit anima possunt dicere.

Non videtur.

Nec sane immortalis dicenda est; nam si immortalis est, nimirum ingenita quoque.

Ingenita autem et immortalis est ex quorumdam qui Platonici dicuntur sententia.

An tu ipsum mundum ingenitum dicis?

Sunt qui dicant, sed iis ego non assentior.

Recte facis. Quam enim rationem habet corpus, quod

εἰ προῆμεν. Adde Tertullian. de anima c. 31 (Opp. ed. Leopold. P. IV) p. 212.

1. *Ἀγέννητος ... Πλατωνικούς*] Haec quoque verba editores excepto Marano in senem contulerunt. Caeterum cf. Plat. Phaedr. p. 245 sq. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. X. p. 318 sqq.).

2. *Τίνα γὰρ λόγον ἔχει σῶμα οὕτω στερεὸν* etc.] Plato Tim. p. 28. B (Vol. IX. p. 302): *Ὁ δὴ πᾶς οὐρανὸς ἢ κόσμος ἢ καὶ ἄλλο ὅ τί ποτε ὀνομαζόμενος μάλιστ' ἂν δέχοιτο, τοῦθ' ἡμῖν ὠνομάσθω· σκεπτέον δ' οὖν περὶ αὐτοῦ πρῶτον, ὅπερ ὑπόκειται περὶ παντὸς ἐν ἀρχῇ δεῖν σκοπεῖν, πότερον ἦν ἀεί, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν, ἀπ' ἀρχῆς τινος ἀρξάμενος. Γέγονεν· ὁρατὸς γὰρ ἁπτός τέ ἐστι καὶ σῶμα ἔχων, πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα αἰσθητά, τὰ δὲ αἰσθητά, δόξῃ περιληπτὰ μετὰ αἰσθήσεως, γιγνόμενα καὶ γεννητὰ ἐφάνη.* Lactantius In-

καὶ ἀντιτυπίαν ἔχον καὶ σύνθετον καὶ ἀλλοιούμενον καὶ φθίνον καὶ γινόμενον ἑκάστης ἡμέρας μὴ ἀπ' ἀρχῆς τινος ἡγεῖσθαι γεγονέναι; Εἰ δ' ὁ κόσμος γεννητός, ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς γεγονέναι [3] *καὶ οὐκ εἶναί ποι τάχα· διὰ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐγένοντο* B *καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, εἰ ὅλως κατ' ἰδίαν καὶ μὴ μετὰ τῶν ἰδίων σωμάτων φήσεις αὐτὰς γεγονέναι.*

Οὕτως δοκεῖ ὀρθῶς ἔχειν.

Οὐκ ἄρα ἀθάνατοι.

[4] *Οὔκ, ἐπειδὴ καὶ ὁ κόσμος γεννητὸς ἡμῖν ἐφάνη.*

[5] *Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημὶ πάσας τὰς ψυχὰς ἐγώ·* [6] *ἕρμαιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς.* [7] *Ἀλλὰ τί;* [8] *Τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν ἐν κρείττονί ποι χώρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χείρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένας χρόνον τότε.* [9] *Οὕτως αἱ μέν, ἄξιαι τοῦ θεοῦ φανεῖσαι, οὐκ ἀποθνήσκουσιν* C

stitt. div. II. c. 9. p. 111: „Quidquid est solido et contractibili corpore, accipit externam vim. Quod accipit vim, dissolubile est. Quod dissolvitur, interit. Quod interit, ortum sit necesse est.“

3. *καὶ οὐκ εἶναί ποι τάχα*] Langus legit *καὶ εἶναί ποι τάχα.*

4. *Οὔκ*] Clar. *οὔ.* Antea (post *ἀθάν.*) notam interrogandi habet; sic et Maranus.

5. *Ἀλλὰ ... ἐγώ*] In hoc commatio cum accentu efferenda sunt verba *οὐδὲ ἀποθνήσκειν*: *prorsus non perire.* Cf. Apol. I. c. 26: *ὡς μηδὲ ἀποθνήσκοιεν* (*minime morituros esse*). Vox *πάσας*, quae omitti poterat, ad *τὰς ψυχὰς* addita est notionis amplificandae gratia: *animas quae* vel *quotcunque sunt.* Senex igitur affirmat universas animas (*πάσ. τ. ψυχ.*) immortales esse (*οὐδὲ ἀποθν.*). Aliter locus explicari nequit, id quod etiam Maranus (sic vertit: *Non tamen perire dico ullas animas;* — sed minus bene *οὐδὲ πάσας* connectit: *nullas*) intellexit. Firmatur haec explicatio verbis appositis: *ἕρμαιον γὰρ ἦν* (sc. si morerentur animae) *ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς.* Itaque et malorum animae neutiquam moriuntur, quia hoc in lucro iis futurum esset. „Si quas,“ Maranus recte ait, „excipiendas putasset quae morerentur, non alias excepisset quam malorum; nemo enim suspicabitur eum animas iustorum interituras credidisse. Ergo cum nominatim malorum animas non mori pronuntiat, omnibus prorsus aeternitatem adstruit.“ Ad ea si animum attendisset Roesslerus (*Biblioth. der Kirchenväter* Tom. I. p. 141), melius haud dubie interpretatus esset. Exponit enim scriptor capp. 5 et 6 animam sua natura s. p e r s e, genita quum sit, morti obnoxiam esse ac p o s s e interire. Nihilosecius i m m o r t a l e m esse, ita tamen, ut immortalitas d o n u m sit a deo datum: hunc scilicet v e l l e, ut neque solvatur anima neque in mortis fatum

adeo solidum et durum et coagmentatum est et immutatur et perit et nascitur quotidie, non a causa aliqua ortum censere? Quodsi mundus genitus est, necesse est animas quoque genitas esse ac posse nullas esse; sunt enim factae hominum et caeterorum animalium causa, si omnino separatim et non una cum propriis corporibus genitas dices.

Videtur hoc recte se habere.

Non ergo immortales sunt.

Non, siquidem mundum quoque esse genitum apparet.

Verum enimvero minime morituras esse dico universas animas; vere enim de lucro id esset improbis. Quid igitur? Piorum quidem animas in meliore loco manere, iniquas autem et malas in deteriore, tunc iudicii tempus exspectantes. Sic istae, quum deo dignae iudicatae fuerint, non iam moriuntur;

incurrat. Idem docet Irenaeus adv. haeres. II. c. 34. §. 2—4. p. 169. ed. Mass.; cf. Pseudo-Iustini Quaestt. et Respp. ad Orthod. 61. — Unum addam. Provocavit ad Iustinum Henr. Dodwell, ut paradoxam suam de animae immortalitate opinionem firmaret, in libro: The natural mortality of humane souls clearly demonstrated from the holy scriptures and the concurrent testimonies of the primitive writers. Lond. 1708. 8. Plura de controversia ista dabit Lechler *Geschichte des englischen Deismus* (Stuttg. 1841) p. 211 sqq..

6. *ἕρμαιον ... κακοῖς*] Eodem argumento utitur Iustinus iisdem fere verbis in Apol. I. c. 18. p. 64. E; ibidem n. 1 similem Platonis sententiam laudavi.

7. *Ἀλλὰ τί*] Haec verba Iebbius tribuit Iustino. Parum interest.

8. *Τὰς ... τότε*] Irenaeus l. c. V. c. 31. §. 2. p. 331: *Αἱ ψυχαὶ ἀπέρχονται εἰς* ... (vers. lat. *invisibilem*) *τὸν τόπον τὸν ὡρισμένον αὐταῖς ἀπὸ τοῦ θεοῦ, κἀκεῖ μέχρι τῆς ἀναστάσεως φοιτῶσι περιμένουσαι τὴν ἀνάστασιν.* Comp. Tertullian. de anima c. 58 et Novatian. de trinit. c. 2. — Pro *τότε*, quod ferri potest (*tunc*, vern. *dann*), Thirlbius Marano adstipulante vult *ποτὲ* legi.

9. *Οὕτως ... θέλῃ*] Donum immortalitatis opponitur supplicio per ignem aeternum: Apol. I. c. 21 fine. — Coniecit Thirlb. *ὅπως ... ἀποθνήσκωσιν ... κολάζωνται.* Idem mallet *τῷ θεῷ.* Non muto. Participium *φανεῖσαι* autem pro vulg. *φανεῖσθαι* solus Sylburgius orationi inseruit. — Verba *αἱ δὲ ... θέλῃ* quod attinet, Irenaeum audias l. c. II. c. 34. §. 3. p. 169: „Sic et de animabus et de spiritibus et omnino de omnibus his quae facta sunt cogitans quis, minime peccabit: quando omnia, quae facta sunt, initium quidem facturae suae habeant, perseverant autem quoadusque ea deus et esse et perseverare voluerit.“ Recte Ieb-

ἔτι· αἱ δὲ κολάζονται, ἔστ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ θεὸς θέλῃ.

[10]Ἆρα τοιοῦτόν ἐστιν ὃ λέγεις, οἷον καὶ [11]Πλάτων ἐν Τιμαίῳ αἰνίσσεται περὶ τοῦ κόσμου, λέγων ὅτι αὐτὸς μὲν καὶ φθαρτός ἐστιν ᾗ γέγονεν, οὐ λυθήσεται δὲ οὐδὲ τεύξεται θανάτου μοίρας διὰ τὴν βούλησιν τοῦ θεοῦ; Τοῦτ' αὐτό σοι δοκεῖ καὶ
περὶ ψυχῆς καὶ ἁπλῶς πάντων πέρι λέγεσθαι; Ὅσα γάρ ἐστι μετὰ D
τὸν θεὸν ἢ ἔσται ποτέ, ταῦτα φύσιν φθαρτὴν [12]ἔχειν, καὶ οἷά τε ἐξαφανισθῆναι καὶ μὴ εἶναι ἔτι· μόνος γὰρ ἀγέννητος καὶ ἄφθαρτος ὁ θεὸς καὶ διὰ τοῦτο θεός ἐστι, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα μετὰ τοῦτον γεννητὰ καὶ φθαρτά. Τούτου χάριν καὶ [13]ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχαὶ καὶ κολάζονται· ἐπεὶ εἰ ἀγέννητοι ἦσαν, οὔτ' ἂν ἐξημάρτανον οὔτ' ἀφροσύνης [14]ἀνάπλεῳ ἦσαν, οὐδὲ δει-
λαὶ καὶ θρασεῖαι πάλιν, ἀλλ' οὐδὲ ἑκοῦσαι ποτὲ [15]εἰς σύας ἐχώ- E
ρουν καὶ ὄφεις καὶ κύνας, οὐδὲ μὴν ἀναγκάζεσθαι αὐτὰς θέμις, εἴπερ εἰσὶν ἀγέννητοι. Τὸ γὰρ ἀγέννητον τῷ ἀγεννήτῳ ὅμοιόν ἐστι καὶ ἴσον καὶ ταὐτόν, καὶ οὔτε δυνάμει οὔτε τιμῇ προκρι-

bius: „Quod dicit Iustinus malorum animas esse excruciandas, quoad eas et esse et excruciari vult deus, haec verba haud ita sunt accipienda, quasi ambigeret S. Martyr de aeternis impiorum suppliciis, quos utique *αἰωνίαν κόλασιν κολασθήσεσθαι* perspicue alibi asseverasset [Apol. I. c. 8. p. 57. B; coll. c. 28. p. 71. B, Dial. c. Tr. c. 130. p. 359. D. al.], verum ut innueret non per seipsas animas existere, sed propter dei voluntatem, quem penes est et interficere et in nihilum illas redigere, quandocunque voluerit.“

10. *Ἆρα τοιοῦτόν* etc.] Incipit loqui Iustinus: ubi desinat, minus liquet. Stephan., Lang., Sylburg., Iebb. senis responsionem ordiuntur a verbis *Ὅσα γάρ ἐστι*, Thirlb. melius inde a *Τούτου χάριν*. Optime autem Maranus haec omnia, quae arcte cohaerent, Iustino restituit. Videbantur quidem illi critico verba *Τὸ γὰρ ἀγέννητον* etc. prima specie in senem conferenda, ut Platoni, qui materiam aeternam et increatam putabat, adversantia. Sed, ut inter alia probe observat, paulo ante dicit Iustinus solum deum esse ingenitum, quare non mirum, si hîc duo esse ingenita negat. Huc accedit, quod idem, dum duo ingenita esse negat, animum ad ipsam materiam non advertit, sed de mundo, qui ex materia factus est, ac de rebus loquitur, quae universo mundo continentur.

11. *Πλάτων . . . περὶ τ. κόσμου* etc.] Tim. p. 41. A. B (Vol. IX. p. 324 sq.): *Ἐπεὶ δ' οὖν πάντες ὅσοι τε περιπολοῦσι φανερῶς καὶ ὅσοι φαίνονται καθ' ὅσον ἂν ἐθέ-*

hae vero puniuntur, quamdiu eas et esse et puniri deus voluerit.

Num tale est quod dicis, quale id quod etiam Plato in Timaeo subobscure tradit de mundo, corruptioni eum obnoxium esse dicens quatenus genitus est, futurum tamen propter dei voluntatem ut neque solvatur neque in mortis fatum incurrat? Hoc ipsum tibi placet et de anima et generatim de omnibus dici? Quaecunque enim post deum sunt aut erunt aliquando, ea naturam habent corruptioni obnoxiam, ac talia sunt ut aboleri possint et iam nulla esse; solus enim deus nec genitus nec corruptioni obnoxius est ac propterea deus est: reliqua vero omnia, quae post hunc sunt, genita et corruptioni obnoxia. Qua de causa et moriuntur animae et puniuntur; nam si ingenitae essent, nec peccarent nec stultitia redundarent, neque ignavae essent ac rursus feroces, neque etiam sua sponte in sues unquam migrarent et serpentes et canes, immo nefas illas cogi, siquidem essent ingenitae. Ingenitum enim ingenito simile est et par et idem, et nec potestate nec dignitate alte-

λωσι θεοὶ γένεσιν ἔσχον, λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ τόδε τὸ πᾶν γεννήσας τάδε· Θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα ἄλυτα ἐμοῦ γ' ἐθέλοντος. Τὸ μὲν οὖν δὴ δεθὲν πᾶν λυτόν, τό γε μὴν καλῶς ἁρμοσθὲν καὶ ἔχον εὖ λύειν ἐθέλειν κακοῦ. Δι' ἃ καὶ ἐπείπερ γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστὲ οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν, οὔ τι μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δέσμου καὶ κυριωτέρου λαχόντες ἐκείνων οἷς ὅτ' ἐγίγνεσθε ξυνεδεῖσθε. Vide Cohort. ad Gent. c. 23. p. 21. C. D. — Thirlbius pro λέγων vitiose λέγω.

12. ἔχειν] Si senex hîc loqui incipit (vide n. 10), pro ἔχειν legendum est ἔχει. Servamus lectionem receptam supplendo ex praecedentibus Πλάτων αἰνίσσεται. — De verbis quae sequuntur (μόνος γὰρ ἀγέννητος) Apol. I. c. 14. n. 3 consulas.

13. ἀποθνήσκουσιν] Fortius dictum est quam οὐκ ἀθάνατοί s. θνηταί εἰσιν. Cf. supra p. 222. E (vide n. 5 fin. et 9).

14. ἀνάπλεῳ] Ita recte Sylburg. et Maran.; caeteri ut codd. msti ἀνάπλεω (absque ι subscr.).

15. εἰς σύας ἐχώρουν etc.] Concesserat supra (c. 4. p. 222. D) Iustinus animas neutiquam in alia corpora migrare. Forsan igitur hîc eas indicat quae sunt in brutis; nempe c. 4. p. 222. A. in omnibus easdem esse contendit.

θείη ἂν θατέρου τὸ ἕτερον, ὅθεν οὐδὲ πολλά ἐστι τὰ ἀγέννητα· εἰ γὰρ διαφορά τις ἦν ἐν αὐτοῖς, οὐκ ἂν εὕροις ἀναζητῶν τὸ 224 αἴτιον τῆς διαφορᾶς, ἀλλ' [16] ἐπ' ἄπειρον ἀεὶ τὴν διάνοιαν πέμπων ἐπὶ ἑνός ποτε στήσῃ ἀγεννήτου καμὼν καὶ τοῦτο φήσεις ἁπάντων αἴτιον. [17] Εἴτε ἔλαθε, φημὶ ἐγώ, Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν, σοφοὺς ἄνδρας, οἳ ὥσπερ τεῖχος ἡμῖν καὶ ἔρεισμα φιλοσοφίας ἐξεγένοντο;

6. Οὐδὲν ἐμοί, ἔφη, μέλει Πλάτωνος οὐδὲ Πυθαγόρου οὐδὲ ἁπλῶς οὐδενὸς ὅλως τοιαῦτα δοξάζοντος. Τὸ γὰρ ἀληθὲς οὕτως ἔχει· μάθοις δ' ἂν ἐντεῦθεν. Ἡ ψυχὴ ἤτοι ζωή ἐστιν ἢ B ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὖν ζωή ἐστιν, ἄλλο τι ἂν ποιήσειε ζῆν, οὐχ ἑαυτήν, ὡς καὶ [1] κίνησις ἄλλο τι κινήσειε μᾶλλον ἢ ἑαυτήν. Ὅτι δὲ ζῇ ψυχή, οὐδεὶς ἀντείποι. Εἰ δὲ ζῇ, [2] οὐ ζωὴ οὖσα ζῇ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς· ἕτερον δέ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὗ μετέχει. Ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ θεὸς βούλεται. [3] Οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτέ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν. Οὐ γὰρ [4] ἴδιον αὐτῆς ἐστι τὸ ζῆν ὡς τοῦ C

16. *ἐπ' ἄπειρον ... αἴτιον*] Irenaeus l. c. II. c. 16. §. 3. p. 137: „Quanto igitur tutius et diligentius, quod est verum statim initio confiteri, quoniam fabricator deus hic, qui mundum fecit, solus est deus et non est alius deus praeter eum: — quam post tantam irreligiositatem et circuitum d e f e s s o s cogi a l i q u a n d o i n a l i q u o u n o s t a t u e r e s e n s u m et ex eo figurationem factorum confiteri?"

17. *Εἴτε ἔλαθε* etc.] Haec verba antecedentibus *Ἆρα τοιοῦτόν* etc. respondent et absolvunt quaestionem: *Utrum id, quod dicis, ad Platonis sententiam in Timaeo de mundo propositam revocari potest? ... An latuit Platonem?* Multa quum interiecta essent, verba usurpantur *φημὶ ἐγώ*, quibus (Maran.) non semper novus loquendi ordo designatur. C. 5. p. 222. E: ... *κἀγὼ συντίθεμαι, ἔφη.* Vulgata vero scriptura *Εἶτα (Itaque)* pro *Ε ἴ τ ε*, quod refinxi, responsionem contineret prorsus non quadrantem ad proxime antecedentia, ubi nihil contra illam Platonis sententiam dicitur. Insuper lectio a me recepta belle in ea convenit quae sequuntur: *Οὐδὲν ἐμοί, ἔφη, μέλει Πλάτωνος* etc.. Supersedemus lubenter correctionibus Thirlbii et Langii: ille pro *εἶτα* scribi iussit *ἢ ταῦτα* vel *εἶτα ταῦτα*, hic (in *R o e h r i i Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 990) *ἢ ταῦτα*.

1. *κίνησις*] Fortasse *ἡ κίνησις*, et mox *ἡ ψυχή*. Sed his in rebus Martyr non est accuratissimus.

2. *οὐ ζωὴ ... τ. ζωῆς*] Imitatus

rum alteri praeferatur, unde non multa sunt ingenita; nam si quid inter illa discriminis esset, nunquam tamen huius discriminis causam investigando reperires, sed cogitationem semper in infinitatem immittens tandem in aliquo ingenito defessus haerebis idque dices omnium esse causam. An latuit, aiebam, Platonem et Pythagoram, homines sapientes, qui tamquam murus nobis et propugnaculum philosophiae exstiterunt?

6. Nihil, inquit, Platonem moror nec Pythagoram nec quemquam omnino qui talia opinetur. Veritas enim sic habet; id inde quoque perspicies. Anima vel vita est vel vitam habet. Quodsi vita esset, aliud quidpiam vivere faceret, non seipsam, sicut et motus aliud quidpiam movet potius quam seipsum. Animam autem vivere nemo negaverit. Si vero vivit, non ideo vivit quod vita est, sed quod vitae particeps; aliud autem id quod alicuius est particeps, aliud id cuius est particeps. Vitae autem anima est particeps, quod eam vivere deus vult. Sic etiam particeps aliquando non erit, quum eam vivere nolet. Non enim propria animae vita est ut

est hunc locum Irenaeus adv. haeres. II. c. 34. §. 4. p. 169. ed. Mass.: „Anima ipsa quidem non est vita, participatur autem a deo sibi praestitam vitam.“ Refellit autem senex hoc loco sententiam Platonis, qui in Phaedone p. 105. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. I. p. 233 sqq.) animam immortalem esse demonstrat, quia quidquid complectitur anima, semper illi vitam affert, nec proinde contrarium illius, quod semper affert, accipere possit. Idem Plato in Phaedro p. 245. C (Vol. X. p. 318). Sic loquitur: *Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος· τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον, τὸ δ' ἄλλο κινοῦν καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει καὶ ζωῆς. Μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτό, οὔποτε λήγει κινούμενον.* Contra senex animam a seipsa nec motum nec vitam accipere pronuntiat. Sensit Iustinus Platonem ab eo refelli, siquidem sene desinente ait: *Τίνι οὖν ἔτι τις χρήσαιτο διδασκάλῳ ἢ πόθεν ὠφεληθείη τις, εἰ μηδὲ ἐν τούτοις* (Plat. videlicet atque Pythag.) *τὸ ἀληθές ἐστιν;* *Maranus.*

3. *Οὕτως ... ζῆν*] His verbis nihil exprimitur nisi hoc: animam non per seipsam vivere, non propriam ei vitam inesse quemadmodum deo. Vide c. 5. n. 13.

4. *ἴδιον αὐτῆς*] Codd. msti et editi male *δι' αὐτῆς*. Emendationem a me receptam Maranus commendavit. Idem deprehenditur librariorum error c. 131. p. 361. A.

*θεοῦ· ἀλλὰ ὥσπερ ἄνθρωπος οὐ διαπαντός ἐστιν οὐδὲ σύνεστιν
ἀεὶ τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλ', [5]ὅταν δέῃ λυθῆναι τὴν ἁρμονίαν
ταύτην, καταλείπει ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν,
οὕτως καί, ὅταν δέῃ τὴν ψυχὴν μηκέτι εἶναι, [6]ἀπέστη ἀπ' αὐ-
τῆς τὸ ζωτικὸν πνεῦμα καὶ οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ ἔτι, ἀλλὰ καὶ
[7]αὐτὴ ὅθεν ἐλήφθη ἐκεῖσε χωρεῖ πάλιν.*

7. *Τίνι οὖν, φημί, ἔτι τις χρήσαιτο διδασκάλῳ ἢ πόθεν
ὠφεληθείη τις, εἰ μηδὲ ἐν τούτοις τὸ ἀληθές ἐστιν;* D

[1]*Ἐγένοντό τινες πρὸ πολλοῦ χρόνου πάντων τούτων τῶν νο-
μιζομένων φιλοσόφων παλαιότεροι, μακάριοι καὶ δίκαιοι καὶ θεο-
φιλεῖς, θείῳ πνεύματι λαλήσαντες καὶ τὰ μέλλοντα θεσπίσαντες, ἃ
δὴ νῦν γίνεται· προφήτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν. Οὗτοι μόνοι τὸ
ἀληθὲς καὶ εἶδον καὶ ἐξεῖπον ἀνθρώποις, μήτ' εὐλαβηθέντες μήτε
δυσωπηθέντες τινά, μὴ ἡττημένοι δόξης, ἀλλὰ μόνα ταῦτα εἰ-
πόντες ἃ ἤκουσαν καὶ ἃ εἶδον ἁγίῳ πληρωθέντες πνεύματι. Συγ-
γράμματα δὲ αὐτῶν ἔτι καὶ νῦν διαμένει, καὶ ἔστιν [2]ἐντυχόντα
τούτοις πλεῖστον ὠφεληθῆναι καὶ περὶ ἀρχῶν καὶ περὶ τέλους καὶ
ὧν χρὴ εἰδέναι τὸν φιλόσοφον, πιστεύσαντα ἐκείνοις. Οὐ γὰρ
μετὰ ἀποδείξεως πεποίηνται [3]τότε τοὺς λόγους, ἅτε ἀνωτέρω
πάσης ἀποδείξεως ὄντες ἀξιόπιστοι μάρτυρες τῆς ἀληθείας· [4]τὰ* 225
*δὲ ἀποβάντα καὶ ἀποβαίνοντα ἐξαναγκάζει συντίθεσθαι τοῖς λε-
λαλημένοις δι' αὐτῶν. [5]Καίτοι γε καὶ διὰ τὰς δυνάμεις, ἃς ἐπε-
τέλουν, πιστεύεσθαι δίκαιοι ἦσαν, ἐπειδὴ καὶ τὸν ποιητὴν τῶν
ὅλων [6]θεὸν καὶ πατέρα ἐδόξαζον καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Χριστὸν
υἱὸν αὐτοῦ κατήγγελλον, ὅπερ οἱ ἀπὸ τοῦ πλάνου καὶ ἀκαθάρτου
πνεύματος ἐμπιπλάμενοι ψευδοπροφῆται οὔτε ἐποίησαν οὔτε ποιοῦ-
σιν, ἀλλὰ δυνάμεις τινὰς ἐνεργεῖν εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνθρώπων
τολμῶσι καὶ [7]τὰ τῆς πλάνης πνεύματα καὶ δαιμόνια δοξολογοῦ-* B

5. *ὅταν*] Vulgo *ὅτε ἄν*, contra usum Iustini. Nota *ὅταν* c. optat. paulo antea.

6. *ἀπέστη ... ἔτι*] His (Iebb.) consona habet Theophilus Ant. ad Autol. I. c. 7, non de sola anima sed de tota huiusce universi mole scribens: *Οὗτός μου θεὸς ... δοὺς πνεῦμα τὸ τρέφον αὐτήν* (sc. *τ. γῆν*), *οὗ ἡ πνοὴ ζωογονεῖ τὸ πᾶν· ὃς ἐὰν συσχῇ τὸ πνεῦμα παρ' ἑαυτῷ, ἐκλείψει τὸ πᾶν. Τούτῳ λαλεῖς, ἄνθρωπε, τούτου τὸ πνεῦμα ἀναπνεῖς.*

7. *αὐτὴ ... πάλιν*] Coll. Eccles. 12, 7.

dei; verum quemadmodum homo non semper constat nec perpetuo corpus cum anima coniunctum est, sed, quando solvi oportet hanc harmoniam, anima corpus relinquit neque iam exstat homo: sic etiam, quando non iam esse oportet animam, discedit ab ea spiritus vitalis neque iam exstat anima, sed et ipsa unde sumta est eo revertitur.

7. Quonam ergo iam quis, inquam, utatur magistro aut unde adiuvetur, si ne isti quidem verum viderunt?

Exstiterunt longo tempore ante viri quidam omnibus istis qui philosophi existimantur antiquiores, beati et iusti et deo cari, qui divino spiritu afflante locuti et futura vaticinati sunt, quae quidem nunc fiunt: prophetas autem eos vocant. Hi soli verum et viderunt et hominibus nuntiarunt, nec metuentes nec reveriti quemquam, non gloriae cupiditate victi, sed ea tantum dicentes quae audierant et viderant spiritu sancto repleti. Scripta autem eorum etiam nunc exstant, quae si quis legat, fidem illis habens, plurimum inde ferre poterit emolumenti et de principiis et de fine et de iis quae philosophus scire debet. Non enim tunc demonstrationibus in disserendo utebantur, ut qui supra omnem demonstrationem fuerint gravissimi testes veritatis: quae vero evenerunt et eveniunt verbis eorum cogunt assentiri. Quamquam et ob miracula, quae ediderunt, digni fuere quibus crederetur, siquidem creatorem universorum deum et patrem celebrabant et missum ab eo Christum filium eius adnuntiabant, quod quidem mendaci et impuro spiritu repleti pseudoprophetae nec fecerunt nec faciunt, sed quaedam prodigia ad percellendos homines edere audent ac spiritus erroris et daemonia celebrant. Precare vero ante

1. *'Εγένοντό* etc.] Cf. Apol. I. c. 60 fin. et Cohort. ad Gent. c. 8.

2. *ἐντυχόντα*] Cf. Apol. I. c. 42. n. 2.

3. *τότε*] Pearson. *ποτὲ* coniecit.

4. *τὰ δὲ ... αὐτῶν*] Cf. Apol. I. c. 52 p. 87. A.

5. *Καίτοι . . . δοξολογοῦσιν*] Hoc de loco Semischium consulas *Justin d. Märtyr*. P. II. p. 201. n. 1.

6. *θεὸν κ. πατέρα*] Suspicatus est Thirlb. *κ. πατέρα θεὸν* legendum.

7. *τὰ ... δαιμόνια*] Coll. 1 Timoth. 4, 1.

σιν. Εὔχου δέ σοι πρὸ πάντων φωτὸς ἀνοιχθῆναι πύλας· [8]*οὐ γὰρ συνοπτὰ οὐδὲ συννοητὰ πᾶσίν ἐστιν, εἰ μή τῳ θεὸς δῷ συνιέναι καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ.*

8. *Ταῦτα καὶ ἔτι ἄλλα πολλὰ εἰπὼν ἐκεῖνος, ἃ νῦν καιρὸς οὐκ ἔστι λέγειν, ᾤχετο, κελεύσας διώκειν αὐτά· καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸν εἶδον.* [1]*Ἐμοὶ δὲ παραχρῆμα πῦρ ἐν τῇ ψυχῇ ἀνήφθη, καὶ ἔρως εἶχέ με τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵ εἰσι Χριστοῦ φίλοι· διαλογιζόμενός τε πρὸς ἐμαυτὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ* [2]*ταύτην μόνην εὕρισκον φιλοσοφίαν ἀσφαλῆ τε καὶ σύμφορον.* C
Οὕτως δὴ καὶ διὰ ταῦτα φιλόσοφος ἐγώ. [3]*Βουλοίμην δ' ἂν καὶ πάντας ἴσον ἐμοὶ θυμὸν ποιησαμένους μὴ ἀφίστασθαι τῶν τοῦ σωτῆρος λόγων· δέος γάρ τι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἱκανοὶ δυσωπῆσαι τοὺς ἐκτρεπομένους τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ, ἀνάπαυσίς τε ἡδίστη γίνεται τοῖς ἐκμελετῶσιν αὐτούς. Εἰ οὖν τι καὶ σοὶ περὶ σεαυτοῦ μέλει καὶ ἀντιποιῇ σωτηρίας καὶ ἐπὶ τῷ θεῷ πέποιθας,* [4]*ἅπερ οὐκ ἀλλοτρίῳ τοῦ πράγματος, πάρεστιν ἐπιγνόντι σοι τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ καὶ* [5]*τελείῳ γενομένῳ εὐδαιμονεῖν.* D

Ταῦτά μου, [6]*φίλτατε, εἰπόντος οἱ μετὰ τοῦ Τρύφωνος ἀνεγέλασαν, αὐτὸς δὲ ὑπομειδιάσας· Τὰ μὲν ἄλλα σου, φησίν, ἀποδέχομαι καὶ ἄγαμαι τῆς περὶ τὸ θεῖον ὁρμῆς, ἄμεινον δὲ ἦν φιλοσοφεῖν ἔτι σε τὴν Πλάτωνος ἢ ἄλλου του φιλοσοφίαν, ἀσκοῦντα καρτερίαν καὶ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, ἢ λόγοις ἐξαπατηθῆναι ψευδέσι καὶ ἀνθρώποις ἀκολουθῆσαι οὐδενὸς ἀξίοις. Μένοντι*

8. *οὐ . . . αὐτοῦ*] Quare c. 58. p. 280. B. ait: *Οὐδὲ δύναμις ἐμοὶ τοιαύτη τίς ἐστιν, ἀλλὰ χάρις παρὰ θεοῦ μόνη εἰς τὸ συνιέναι τὰς γραφὰς αὐτοῦ ἐδόθη μοι.* Iam Philo de Cherub. c. 9 (Opp. ed. Richt. T. I) p. 205 inspirationem quamdam necessariam putavit ad scripturam sacram recte intelligendam.

1. *Ἐμοὶ . . . εἶχέ*] Sic ex levi mutatione Thirlbius refingendum censet pro lectione vulgari *Ἐμοῦ . . . ἔχει,* quae nulla ratione potest ferri. Formas igitur legitimas reposui in textu. — Aliis fortasse libet legere *ἥρει.* Vide c. 2. n. 12.

2. *ταύτην . . . ἐγώ*] Trypho c. 1. p. 218. B: *Τίς ἡ σὴ φιλοσοφία, εἰπὲ ἡμῖν.*

3. *Βουλοίμην . . . λόγων*] Coll. Actt. apost. 26, 29. Praeter alios Tatianus quoque (Orat. adv. Gent. cc. 29 et 35) et Theophilus Ant. (ad Autol. I. c. 14) quum Veteris Testamenti tum scriptorum propheticorum lectione ad rem christianam pervenerunt.

4. *ἅπερ οὐκ ἀλλ. τ. πρ.*] *Ἅπερ*

omnia tibi lucis aperiri portas; non enim haec quisquam perspicere et intelligere potest, nisi cui deus intelligere dederit et Christus eius.

8. Haec ille multaque alia quum dixisset, quae nunc referre tempus non est, abiit, praecipiens ut ea meditando persequar; neque eum amplius vidi. Mihi vero statim ignis in animo accensus est, meque amor invasit prophetarum et virorum illorum, qui Christi sunt amici; ac revolvens mecum illius sermones hanc solam comperi esse philosophiam tutam atque utilem. Ad hunc modum et hac de causa ego philosophus prodii. Vellem equidem ut omnes rationem meae similem animo ineuntes a salvatoris doctrina non aberrarent: habet enim in se terribilem quamdam maiestatem, et ad eos permovendos idonea est qui de recta via deflexerunt, et suavissima est iis requies qui eam exercent. Si qua ergo tui ipsius cura tangeris salutisque cupidus es ac deo confidis, licet tibi, utpote ab ipsa re non alieno, ubi Christum dei agnoveris et initiatus fueris, beate vivere.

Quae quum dixissem, amicissime, riserunt socii Tryphonis, ipse autem subridens: Caetera quidem tua, inquit, probo et ardorem quem de rebus divinis obtines admiror, sed satius erat adhuc te Platonis aut alius cuiusdam assectari philosophiam, operam dantem constantiae et continentiae et temperantiae, quam sermonibus decipi falsis atque hominibus adhaerescere nullius

i. q. ἅτε (c. 7. p. 224. D). Illa verba Perionius ad deum refert, ad Tryphonem Langus, quocum Maranus facit: Iudaeus enim, quum in prophetis tam multa de Christo legeret, alienus quodam modo ab iis quae Christum spectant videri non debebat.

5. τελείῳ γενομένῳ] Iebb. et Thirlb. vitae perfectionem (Clemens Al. Paedag. I. c. 6. §. 26), Sylburg. et Maran. baptismum intelligunt. Hic videtur significari, ita tamen, ut eo simul illa comprehendatur. Cf. Apol. I. c. 61. n. 2. Langius vero (in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 990) ait: „Es kann τέλειος γενόμενος doch wohl nur zunächst auf die Vollkommenheit oder Gewissheit in der Erkenntniss [Christi] bezogen werden. Dass dabei Justin als Christ mit an die Taufe gedacht habe, geben wir als möglich zu."

6. φίλτατε] Sc. *Μάρκε Πομπήϊε* (c. 141. p. 371. B), de quo adeas librum meum De Iustini Mart. scriptis et doctr. p. 23.

γάρ σοι ἐν ἐκείνῳ τῷ τῆς φιλοσοφίας τρόπῳ καὶ ζῶντι ἀμέμπτως 226
ἐλπὶς ὑπελείπετο ἀμείνονος μοίρας· καταλιπόντι δὲ τὸν θεὸν καὶ
εἰς ἄνθρωπον ἐλπίσαντι ποία ἔτι περιλείπεται σωτηρία; Εἰ οὖν
καὶ ἐμοῦ θέλεις ἀκοῦσαι (φίλον γάρ σε ἤδη νενόμικα), πρῶτον
μὲν περιτεμοῦ, εἶτα φύλαξον, ὡς νενόμισται, τὸ σάββατον καὶ
τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς νουμηνίας τοῦ θεοῦ, καὶ ἁπλῶς τὰ ἐν τῷ B
νόμῳ γεγραμμένα πάντα ποίει, καὶ τότε σοι ἴσως ἔλεος ἔσται
παρὰ θεοῦ. [7] Χριστὸς δέ, εἰ καὶ γεγένηται καὶ ἔστι που, ἄ-
γνωστός ἐστι καὶ οὐδὲ αὐτός πω ἑαυτὸν ἐπίσταται οὐδὲ ἔχει δύ-
ναμίν τινα, μέχρις ἂν ἐλθὼν Ἠλίας χρίσῃ αὐτὸν καὶ φανερὸν
πᾶσι ποιήσῃ· ὑμεῖς δέ, ματαίαν ἀκοὴν παραδεξάμενοι, Χριστὸν
ἑαυτοῖς τινα ἀναπλάσσετε καὶ αὐτοῦ χάριν τανῦν ἀσκόπως ἀπόλ-
λυσθε.

9. Συγγνώμη σοι, ἔφην, ὦ ἄνθρωπε, καὶ ἀφεθείη σοι· οὐ C
γὰρ οἶδας ὃ λέγεις, ἀλλὰ πειθόμενος τοῖς διδασκάλοις, οἳ οὐ συν-
ίασι τὰς γραφάς, καὶ ἀπομαντευόμενος λέγεις ὅ τι ἂν σοι ἐπὶ
θυμὸν ἔλθοι. [1] Εἰ δὲ βούλοιο τούτου πέρι δέξασθαι λόγον, ὡς
οὐ πεπλανήμεθα [2] οὐδὲ παυσόμεθα ὁμολογοῦντες τοῦτον, κἂν
τὰ ἐξ ἀνθρώπων ἡμῖν ἐπιφέρωνται ὀνείδη, κἂν ὁ δεινότατος
ἀπειπεῖν ἀναγκάζῃ τύραννος· παρεστῶτι γὰρ δείξω ὅτι οὐ κε-
νοῖς ἐπιστεύσαμεν μύθοις οὐδὲ ἀναποδείκτοις λόγοις, ἀλλὰ με- D
στοῖς πνεύματος θείου καὶ δυνάμει βρύουσι καὶ τεθηλόσι χάριτι.

7. *Χριστὸς...ποιήσῃ*] De hoc loco (comp. c. 49. p. 268. A) consulendi Lücke et Baumgarten-Crusius ad ev. Ioann. 1, 31. — Pro γεγένηται Thirlbius γεγέννηται mavult. Sed cf. Apol. I. c. 21. n. 2.

1. *Εἰ δὲ β. τούτου πέρι δέξασθαι* etc.] Omnes praeter Maranum ediderunt περιδέξασθαι, quod Reg. exhibet; Thirlbius coniecit παραδέξασθαι. Sed nostram scripturam Clar. firmat. Coll. c. 5. p. 223. C: *πάντων πέρι λέγεσθαι.* Illud *Εἰ δὲ* interpretes Iustini reddunt *Quodsi.* Tum deest apodosis. Quare Sylburgius post *λόγον* excidisse putat *μαθήσῃ, κατανοήσεις (intelligas profecto)*, vel simile quid. Langius autem (in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 991) sic interpretatur: „Wenn du aber Lust haben solltest dich darüber belehren zu lassen, dass wir nicht zum Irrthume verleitet worden sind, noch je aufhören werden diesen (Christum) zu bekennen, auch wenn aller Schimpf von Menschen uns treffen, auch wenn der grausamste Tyrann zu verleugnen uns zwingen sollte (nämlich: *so werde ich dich darüber belehren*); denn wenn du bleibst, so werde ich zei-

pretii. Manenti enim tibi in illo philosophiae genere et viventi sine probro spes melioris relinquebatur sortis; deum autem deserenti et spem in homine ponenti quid adhuc relinquitur salutis? Quare si me quoque audire voles (iam enim te amicum existimo), fac primum ut circumcidaris, deinde observa, ut lege sancitum est, sabbatum et dies festos et novilunia dei, uno verbo quae in lege scripta sunt omnia exsequere, et tum tibi forsitan misericordia erit a deo. Christus autem, siquidem natus est et uspiam versatur, ignotus est ac ne ipse quidem seipsum novit neque ulla potestate praeditus est, donec eum adveniens Elias unxerit et manifestum omnibus fecerit; vos autem, postquam inanem rumorem excepistis, Christum vobis ipsis quemdam fingitis et eius causa nunc inconsiderate peritis.

9. Ignoscatur, inquam, o homo, et condonetur tibi: non enim scis quid dicas, sed obsequens magistris, qui scripturas non intelligunt, et hariolans loqueris quidquid tibi in mentem venerit. Utinam autem id tibi rationibus probari patiaris, nos scilicet deceptos non esse nec desituros hunc confiteri, etiamsi nobis opprobria ab hominibus inferantur, etiamsi saevissimus deficere cogat tyrannus: praesenti enim tibi demonstrabo non vanis nos credidisse fabulis nec destitutis argumento sermonibus, sed spiritu divino plenis et potestate scatentibus et gratia florentibus.

gen, dass wir nicht eitlen Fabeln geglaubt haben u. s. w.“ Male Maranus locum sanare studet negligendo illud *γὰρ* post *παρεστῶτι* vel legendo *γέ*, ut inde a *παρεστῶτι* apodosis incipiat. At vero nihil difficultatis restat, si *εἰ* capias *utinam*, quo modo (c. opt.) a scriptoribus vel optimis usurpatur; cf. Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 513. Alius fortasse scripserit *Εἴθε βούλοιο* pro *Εἰ δὲ βούλοιο*. Cf. Apol. II. c. 12. n. 11.

2. *οὐδὲ παυσόμεθα*] Haec dicit Iustinus ut inepta Tryphonis consilia refellat, qui ad circumcisionem amplectendam hortatus fuerat. Simili modo refelluntur qui metuere se fingebant, ne Christiani crucifixo relicto Polycarpum colere inciperent. *Atque haec aiebant*, inquit ecclesia Smyrnensis in Actt. S. Polycarpi [c. 17], *suggerentibus et instantibus Iudaeis . . . ignari quod nec Christum . . . unquam derelinquere poterimus ... neque alium quemquam colere* [*ἀγνοοῦντες ὅτι οὔτε τὸν Χριστόν ποτε καταλιπεῖν δυνησόμεθα ... οὔτε ἕτερόν τινα σέβεσθαι*]. *Maranus.* — Mox Reg. in marg. *εἰς τοῦτον.*

[3] Ἀνεγέλασαν οὖν πάλιν οἱ μετ' αὐτοῦ καὶ ἄκοσμον ἀνεφθέγ-
γοντο. Ἐγὼ δὲ ἀναστὰς οἷός τ' ἤμην ἀπέρχεσθαι· ὁ δέ μου του
ἱματίου λαβόμενος οὐ πρὶν [4] ἀνήσειν ἔφη, πρὶν ὃ ὑπεσχόμην ἐκτε-
λέσαι. Μὴ οὖν, ἔφην, θορυβείτωσαν οἱ ἑταῖροί σου μηδὲ ἀσχη-
μονείτωσαν οὕτως, ἀλλ', εἰ μὲν βούλονται, μετὰ ἡσυχίας ἀκροά- E
σθωσαν, εἰ δὲ καὶ ἀσχολία τις αὐτοῖς ὑπέρτερος ἐμποδὼν ἐστιν,
ἀπίτωσαν· ἡμεῖς δέ, ὑποχωρήσαντές ποι καὶ ἀναπαυσάμενοι, πε-
ραίνωμεν τὸν λόγον. Ἔδοξε καὶ τῷ Τρύφωνι οὕτως ἡμᾶς ποιῆσαι,
καὶ δὴ ἐκνεύσαντες εἰς τὸ μέσον [5] τοῦ ξυστοῦ στάδιον ᾔειμεν· τῶν
δὲ σὺν αὐτῷ δύο, χλευάσαντες καὶ τὴν σπουδὴν ἡμῶν ἐπισκώψαν-
τες, ἀπηλλάγησαν. Ἡμεῖς δὲ ὡς ἐγενόμεθα ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ,
ἔνθα ἑκατέρωθεν λίθινοί εἰσι θῶκοι, ἐν τῷ ἑτέρῳ καθεσθέντες οἱ 227
μετὰ τοῦ Τρύφωνος, ἐμβαλόντος τινὸς αὐτῶν λόγον [6] περὶ τοῦ κατὰ
τὴν Ἰουδαίαν γενομένου πολέμου, διελάλουν.

10. Ὡς δὲ ἀνεπαύσαντο, ἐγὼ οὕτως αὐτοῖς πάλιν ἠρξάμην·
Μὴ ἄλλο τί ἐστιν ὃ ἐπιμέμφεσθε ἡμᾶς, ἄνδρες φίλοι, ἢ τοῦτο ὅτι
οὐ κατὰ τὸν νόμον βιοῦμεν, οὐδὲ [1] ὁμοίως τοῖς προγόνοις ὑμῶν
περιτεμνόμεθα τὴν σάρκα, οὐδὲ ὡς ὑμεῖς σαββατίζομεν; Ἢ καὶ
ὁ βίος ἡμῶν καὶ τὸ ἦθος διαβέβληται παρ' ὑμῖν; Τοῦτο δ' ἔστιν B
ὃ λέγω, μὴ καὶ ὑμεῖς πεπιστεύκατε περὶ ἡμῶν, [2] ὅτι δὴ ἐσθίομεν
ἀνθρώπους καὶ μετὰ τὴν εἰλαπίνην ἀποσβεννύντες τοὺς λύχνους
ἀθέσμοις μίξεσιν ἐγκυλιόμεθα, ἢ αὐτὸ τοῦτο καταγινώσκετε ἡ-
μῶν μόνον, ὅτι τοιούτοις προσέχομεν λόγοις καὶ οὐκ ἀληθεῖ, ὡς
οἴεσθε, πιστεύομεν δόξῃ;

Τοῦτό ἐστιν ὃ θαυμάζομεν, ἔφη ὁ Τρύφων, περὶ δὲ ὧν οἱ

3. Ἀνεγέλασαν οὖν πάλιν] Cf. c. 8. p. 225. D.

4. ἀνήσειν] Sic Lang., Pearson., Maran. recte censuerunt reponendum esse. Vulgatum enim ἀνύσειν cum Sylburgio vix poterit ita defendi, ut subaudiatur τι *(effecturum me aliquid)*. Thirlbius coniecerat ἀπονεύσειν, sed in Add. emendationem Langi amplectitur.

5. τοῦ ξυστοῦ] Vulgo τοῦ ξύστου. Cf. c. 1. n. 2.

6. περὶ ... πολέμου] Cf. c. 1. n. 7.

1. ὁμοίως τ. προγόνοις ὑμῶν ... ὡς ὑμεῖς σαββ.] Quid? Nonne et horum maiores sabbata observabant, et hi tam recutiti erant quam quilibet ex maioribus? Cur itaque de circumcisione dicit ὁμοίως τοῖς προγόνοις ὑμῶν, et de observatione sabbati ὡς ὑμεῖς? — *Οἱ πρόγονοι ὑμῶν* non sunt quilibet maiores horum quibuscum loquitur Iustinus, sed

Riserunt igitur iterum eius comites atque indecore clamarunt. Tum ego, quum surrexissem, abire parabam; sed ille arrepta veste se prius me dimissurum negavit, quam promissum exsolvissem. Ne ergo, inquam, tumultuentur socii tui neve sic se gerant indecore, sed, si volunt, silentio auscultent, si qua autem potior eos occupatio interpellat, abeant; nos autem, secedentes aliquo et requiescentes, exsequamur disputationem. Visum est etiam Tryphoni ut ita faceremus, atque divertentes in medium xysti stadium venimus; duo autem ex eius comitibus, quum cavillati essent et in studium nostrum iocati, discesserunt. Nos vero ubi in illo loco fuimus, in quo ex utraque parte lapidea sunt sedilia, amici Tryphonis in altera sedentes, quum eorum aliquis de bello in Iudaea gesto mentionem iniecisset, colloquebantur.

10. Postquam finem fecere, ita ad eos rursus incepi: Utrum aliud nihil in nobis reprehenditis, viri amici, nisi quod secundum legem non vivamus, neque ut maiores vestri carne circumcidamur, neque ut vos sabbata servemus? An vita quoque et mores nostri apud vos in crimen vocantur? Quod autem dico hoc est, utrum vos quoque de nobis opinionem accepistis, humanis nos vesci carnibus et post epulum exstinctis lucernis in promiscuo concubitu volutari, an id ipsum in nobis solum condemnatis, quod eiusmodi adhaereamus doctrinae ac falsae, sicut putatis, credamus opinioni?

Hoc est quod miramur, inquit Trypho, quae autem ple-

gentis iudaicae auctores, Abrahamus scilicet reliquique patriarchae, quorum circumcisionem apte hic memorat, cum propter singularem eorum tam apud Christianos quam Iudaeos auctoritatem, tum quod non magis quam Christiani, id quod passim inculcat, aut sabbata agebant aut reliqua praecepta legis servabant. Est autem vitium non in his verbis: *οὐδὲ ὁμοίως τοῖς προγόνοις ὑμῶν περιτεμνόμεθα τὴν σάρκα*, sed in illis quae sequuntur: *οὐδὲ ὡς ὑμεῖς σαββατίζομεν*, quae post ea quae utraque antecedunt, *οὐ κατὰ τὸν νόμον βιοῦμεν*, non ita commode adduntur. Verum huiusmodi peccata condonari solent scriptoribus diligentioribus nostro multoque studiosioribus elegantiae. *Thirlbius.*

2. *ὅτι ... ἐγκυλιόμεθα*] Vide Apol. I. c. 26. n. 29.

πολλοὶ λέγουσιν, [3] οὐ πιστεῦσαι ἄξιον· πόῤῥω γὰρ κεχώρηκε τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὑμῶν δὲ καὶ τὰ ἐν τῷ λεγομένῳ εὐαγγε- C
λίῳ παραγγέλματα θαυμαστὰ οὕτως καὶ μεγάλα ἐπίσταμαι εἶναι, ὡς ὑπολαμβάνειν μηδένα δύνασθαι φυλάξαι αὐτά· ἐμοὶ γὰρ ἐμέλησεν ἐντυχεῖν αὐτοῖς. Ἐκεῖνο δὲ ἀποροῦμεν μάλιστα, εἰ ὑμεῖς, εὐσεβεῖν λέγοντες καὶ τῶν ἄλλων οἰόμενοι διαφέρειν, κατ' οὐδὲν αὐτῶν ἀπολείπεσθε, οὐδὲ διαλλάσσετε ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τὸν ὑμέτερον βίον, ἐν τῷ μήτε τὰς ἑορτὰς μήτε τὰ σάββατα τηρεῖν μήτε τὴν περιτομὴν ἔχειν, καὶ ἔτι, ἐπ' ἄνθρωπον [4] σταυρωθέντα τὰς D
ἐλπίδας ποιούμενοι, ὅμως ἐλπίζετε τεύξεσθαι ἀγαθοῦ τινος παρὰ τοῦ θεοῦ, μὴ ποιοῦντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. Ἢ οὐκ [5] ἀνέγνως, ὅτι [6] Ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἥτις οὐ περιτμηθήσεται τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ; Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν [7] ἀλλογενῶν καὶ περὶ τῶν ἀργυρωνήτων διέσταλται. Ταύτης οὖν τῆς διαθήκης [8] εὐθέως καταφρονήσαντες ὑμεῖς ἀμελεῖτε καὶ [9] τῶν ἔπειτα, καὶ πείθειν ἡμᾶς ἐπιχειρεῖτε ὡς εἰδότες τὸν θεόν, μηδὲν E
πράσσοντες ὧν οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν. Εἰ οὖν ἔχεις πρὸς ταῦτα ἀπολογήσασθαι, καὶ ἐπιδεῖξαι ᾧτινι τρόπῳ ἐλπίζετε ὁτιοῦν, κἂν μὴ φυλάσσοντες τὸν νόμον, τοῦτό σου ἡδέως ἀκούσαιμεν μάλιστα, καὶ τὰ ἄλλα δὲ ὁμοίως [10] συνεξετάσωμεν.

11. Οὔτε ἔσται ποτὲ ἄλλος θεός, ὦ Τρύφων, οὔτε ἦν ἀπ' αἰῶνος (ἐγὼ οὕτως πρὸς αὐτόν) πλὴν τοῦ ποιήσαντος καὶ δια- 228
τάξαντος τόδε τὸ πᾶν. Οὐδὲ ἄλλον μὲν ἡμῶν, ἄλλον δὲ ὑμῶν ἡγούμεθα θεόν, ἀλλ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐξαγαγόντα τοὺς πατέρας ὑμῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου [1] ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ βραχίονι ὑψηλῷ· οὐδ' εἰς ἄλλον τινὰ ἠλπίκαμεν (οὐ γάρ ἐστιν), ἀλλ' εἰς τοῦτον

3. οὐ ... φύσεως] Tertullianus Apolog. c. 8: „Ut fidem naturae ipsius appellem adversus eos, qui ta-lia credenda esse praesumunt."

4. σταυρωθέντα] Stephan. et Iebb. hic et in sequentibus aliquoties habent στρωθέντα scripturae compendio, quo στρῶς' pro σταυρός passim invenitur. — Cf. praeterea Apol. I. c. 13. n. 8.

5. ἀνέγνως] Alii scribent ἂν ἔγνως. Quod tu cave faxis. Infra c. 11. p. 228. A. C. Iustinus respondens: Νυνὶ δὲ ἀνέγνων γάρ ... Ἢ σύ (hoc ἐμφατικῶς dictum; reddit enim Tryphoni interrogationem suam) ταῦτα οὐκ ἀνέγνως etc..

6. Ἐξολοθρευθήσεται ... ἡμέρᾳ] Genes. 17, 14.

7. ἀλλογενῶν] Fortasse οἰκογενῶν. Vide Genes. 17, 12 sq.. Sed est quod pro vulgata lectione

rique dictitant, fide digna non sunt; nam longe abhorrent ab humana natura. Sed et vestra in evangelio quod dicitur praecepta ita mirabilia et magna esse scio, ut suspicio sit neminem ea posse servare; mihi enim curae fuit ut ea legerem. In hoc autem potissimum incerti haeremus, quod, quum vos pietatem colere dicatis et caeteris praestare arbitremini, nulla tamen in re ab iis discedatis, nec vitam vestram a gentilibus segregetis, ut qui nec ferias nec sabbata servetis nec circumcisionem habeatis: atque insuper quod, quum spes in homine crucifixo positas habeatis, speretis tamen aliquid boni a deo vos consecuturos, non exsequentes eius mandata. An non legisti: *Delebitur anima illa ex genere suo, quae non circumcidetur octavo die?* Quod quidem pariter et de alienigenis et de pretio emtis sancitum est. Hoc igitur foedus statim contemnentes etiam quae consequuntur floccifacitis, ac nobis persuadere conamini deum vobis notum esse, licet nihil eorum faciatis quae praestant deum timentes. Quodsi potes his de rebus satisfacere, et demonstrare quo tandem pacto quidquam speretis, quamvis legem non custodiatis, id ex te audiverimus lubentissime, ac caetera similiter una excutiamus.

11. Neque alius unquam erit deus, Trypho, neque alius a saeculo exstitit (ego ita ad illum) praeter eum qui hanc universitatem fecit ac disposuit. Neque alium nobis, alium vobis deum esse putamus, sed ipsum illum qui patres vestros eduxit ex terra Aegypti manu potenti et brachio excelso; neque in alium quemquam speramus (non enim exstat), sed

dici possit. *Thirlbius.*

8. εὐθέως] H. e. *protinus.* Habebat enim (Maran.) circumcisio aliquid molesti, quod statim animos alienabat. Quaproter non opus est Thirlbii coniecturis εὐήθως vel (transposito vocabulo) εὐθέως ἀμελεῖτε. Ipsi V. D. neutrum placet; inde putat εὐθέως idem esse ac *temere.*

9. τῶν ἔπειτα] Non aeternae legis observationem in Christianis requirit Iudaeus: nam supra illorum in hoc genere doctrinam admirabilem esse confessus est: sed eiusmodi praecepta ab illis negligi queritur, quae ex circumcisione consequebantur. *Maranus.*

10. συνεξετάσωμεν] Legi potest etiam συνεξετάσομεν. *Sylburgius.*

1. ἐν... ὑψηλῷ] Coll. Deuter. 5, 15 et Ps. 135, 12.

εἰς ὃν καὶ ὑμεῖς, τὸν θεὸν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. [2]Ἠλπίκαμεν δὲ οὐ διὰ Μωυσέως οὐδὲ διὰ τοῦ νόμου· ἦ γὰρ ἂν τὸ αὐτὸ ὑμῖν ἐποιοῦμεν. [3]Νυνὶ δὲ ἀνέγνων γάρ, ὦ Τρύφων, ὅτι ἔσοιτο καὶ τελευταῖος νόμος καὶ διαθήκη κυριωτάτη πασῶν, B ἣν νῦν δέον φυλάσσειν πάντας ἀνθρώπους, ὅσοι τῆς τοῦ θεοῦ κληρονομίας ἀντιποιοῦνται. Ὁ γὰρ ἐν Χωρὴβ παλαιὸς ἤδη νόμος καὶ ὑμῶν μόνων, ὁ δὲ πάντων ἁπλῶς· [4]νόμος δὲ κατὰ νόμου τεθεὶς τὸν πρὸ αὐτοῦ ἔπαυσε, καὶ διαθήκη μετέπειτα γενομένη τὴν προτέραν ὁμοίως ἔστησεν. [5]Αἰώνιός τε ἡμῖν νόμος καὶ τελευταῖος ὁ Χριστὸς ἐδόθη καὶ ἡ διαθήκη πιστή, μεθ' ἣν οὐ νόμος, οὐ πρόσταγμα, οὐκ ἐντολή. [6]Ἢ σὺ ταῦτα οὐκ ἀνέγνως ἅ φησιν C Ἠσαΐας; [7]Ἀκούσατέ μου, ἀκούσατέ μου, λαός μου, καὶ οἱ βασιλεῖς πρὸς μὲ ἐνωτίζεσθε, ὅτι νόμος παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν. Ἐγγίζει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται τὸ σωτήριόν μου, καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιοῦσι. Καὶ διὰ Ἱερεμίου περὶ ταύτης αὐτῆς τῆς καινῆς διαθήκης οὕτω φησίν· [8]Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα διαθήκην καινήν, οὐχ ἣν D διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἐπελαβόμην τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Εἰ οὖν ὁ θεὸς

2. *Ἠλπίκαμεν*] Vulgo *ἠλπίσαμεν*. Illud *ἠλπίκαμεν* etiam paulo antea legitur. — Mox codd. msti et editi *Μωσέως*, cf. Apol. I. c. 32. n. 1, et msti *ᾗ* (c. iota subscr.), cf. Devar. ed. Klotz. Vol. I. p. 99.

3. *Νυνὶ δὲ ἀνέγνων γάρ*] Editores verba *ἀνέγνων γὰρ* commatibus male incluserunt: *At nunc, legi enim, o Tr., futuram fuisse legem* etc.. Immo enimvero Maranus totum locum inde ab *ἀνέγνων* ad *Αἰγύπτου* usque inclusoriis hamis notavit. Omnes vexavit particula *γάρ*. Haec autem saepe post *νῦν δὲ* sic infertur, ut pro bipartita oratione simplex ponatur. Igitur: *So aber habe ich ja gelesen*, h. e.: *Nunc autem non eadem ratione ac vos spero et ago, quum legerim* etc.. Scilicet supra c. 10. p. 227. D. quaesierat Trypho: *Ἢ οὐκ ἀνέγνως —*. Ita Plato Euthyph. p. 11. C. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. I. p. 24): *Νῦν δὲ σαὶ γὰρ αἱ ὑποθέσεις εἰσίν*. Vern.: *So aber sind es ja deine Annahmen*, h. e.: *Nunc autem ridere me non potes, quum tuae sint suppositiones istae.* Ib. p. 14. C (p. 31): *Νῦν δὲ ἀνάγκη γὰρ . . . ἀκολουθεῖν.* Conviv. p. 180. C (Vol. X. p. 182): *Νῦν δὲ οὐ γάρ ἐστιν εἷς.*

4. *νόμος δὲ κατὰ νόμου*] Non video cur displiceat haec scriptura erudito Londinensi editori, qui legendum arbitratur *νόμος δὲ μετὰ νόμον*. Legem adversus legem

in eum in quem etiam vos, deum Abrahami et Isaaci et Iacobi. Speramus autem non per Mosen neque per legem; alioquin idem ac vos faceremus. Nunc vero legi, Trypho, novissimam legem futuram esse et foedus omnium firmissimum, quod nunc custodiri ab omnibus decet, quicunque haereditatem dei consequi volunt. Nam lex, quae in Chorebo promulgata est, vetus iam et vestra dumtaxat est, haec autem omnium prorsus est; lex autem adversus legem posita priorem abrogat, et similiter foedus posterius superiori finem imponit. Aeterna nobis et postrema lex Christus datus est et foedus fidele, post quod non lex, non praeceptum, non mandatum. An tu ea non legisti quae dicit Iesaias? *Audite me, audite me, populo mi, et reges auscultate mihi, quoniam lex a me exibit et iudicium meum in lucem gentium. Appropinquat celeriter iustitia mea, et egredietur salutare meum, et in brachium meum gentes sperabunt.* Et per Ieremiam de hoc ipso novo foedere sic loquitur: *Ecce dies veniunt, dicit dominus, et instituam domui Israelis et domui Iudae foedus novum, non quod testatus sum patribus eorum, in die qua apprehendi manum ipsorum ut educerem eos ex terra Aegypti.* Si ergo deus novum

positam esse eo sensu docet Iustinus, quod veritas adversus umbram, testamentum aeternum adversus temporarium constitui dicitur. At non verendum ne Iustinus faveat haereticorum illius aetatis impietati, qui Evangelium opponebant Legi, ut veritatem mendacio et errori, et utriusque alium esse deum fingebant. *Maranus.* — Pro ἔστησεν, quod sequitur, Sylburg. aptius putat ἔσβεσεν *(exstinxit)*. At ἔστησεν belle respondet antecedenti verbo ἔπαυσε.

5. *Αἰώνιός τε* etc.] S. Clemens sub finem Strom. I. sic loquitur: *Μωυσῆς δὲ φαίνεται τὸν κύριον διαθήκην καλῶν· ἰδοὺ ἐγώ, λέγων, ἡ διαθήκη μου μετὰ σοῦ* (Gen. 17, 4). ... *Ἐν δὲ τῷ Πέτρου κηρύγματι εὕροις ἂν νόμον καὶ λόγον τὸν κύριον προσαγορευόμενον.* — Videtur Iustinus in eiusmodi testimoniis de Christo intelligendis consentire cum Clemente et Christum existimasse in Iesaiae testimonio proxime sequenti legem, iudicium, iustitiam et salutare appellari. *Maranus.* — Fortasse (Thirlb.) Martyr pro τε scripsit δέ. Non muto.

6. *Ἦ ... ἀνέγνως*] Vide c. 10. n. 5.

7. *Ἀκούσατέ ... ἐλπιοῦσι*] Iesai. 51, 4. 5.

8. *Ἰδοὺ ... Αἰγύπτου*] Ierem. 31, 31. 32.

*διαθήκην καινὴν ἐκήρυξε μέλλουσαν διαταχθήσεσθαι καὶ ταύτην εἰς
φῶς ἐθνῶν, ὁρῶμεν δὲ καὶ* [9] *πεπείσμεθα διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ
τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἄλλης
ἀδικίας προσελθόντας τῷ θεῷ καὶ μέχρι θανάτου ὑπομένοντας* E
[10] *τὴν ὁμολογίαν καὶ εὐσέβειαν ποιεῖσθαι,* [11] *καὶ ἐκ τῶν ἔργων καὶ
ἐκ τῆς παρακολουθούσης δυνάμεως συνιέναι πᾶσι δυνατὸν ὅτι*
[12] *οὗτός ἐστιν ὁ καινὸς νόμος καὶ ἡ καινὴ διαθήκη καὶ ἡ προσδο-
κία τῶν ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν ἀναμενόντων τὰ παρὰ τοῦ θεοῦ
ἀγαθά. Ἰσραηλιτικὸν γὰρ τὸ ἀληθινόν, πνευματικόν, καὶ Ἰούδα
γένος καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἀβραάμ, τοῦ ἐν ἀκροβυστίᾳ ἐπὶ* 229
*τῇ πίστει μαρτυρηθέντος ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ εὐλογηθέντος καὶ πα-
τρὸς πολλῶν ἐθνῶν κληθέντος, ἡμεῖς ἐσμεν, οἱ* [13] *διὰ τούτου τοῦ
σταυρωθέντος Χριστοῦ τῷ θεῷ προσαχθέντες, ὡς καὶ προκοπτόν-
των ἡμῖν τῶν λόγων ἀποδειχθήσεται.*

12. *Ἔλεγον δὲ ἔτι καὶ προσέφερον ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις λό-
γοις Ἡσαΐας βοᾷ·* [1] *Ἀκούσατέ μου τοὺς λόγους, καὶ ζήσεται ἡ
ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια*
[2] *Δαυὶδ τὰ πιστά. Ἰδοὺ μάρτυρα αὐτὸν ἔθνεσι δέδωκα. Ἔθνη,
ἃ οὐκ οἴδασί σε, ἐπικαλέσονταί σε, λαοί, οἳ οὐκ ἐπίστανταί σε,* B
*καταφεύξονται ἐπὶ σέ, ἕνεκεν τοῦ θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραήλ,
ὅτι ἐδόξασέ σε. Τοῦτον αὐτὸν ὑμεῖς ἠτιμώσατε τὸν νόμον καὶ
τὴν καινὴν ἁγίαν αὐτοῦ διαθήκην ἐφαυλίσατε, καὶ οὐδὲ νῦν πα-
ραδέχεσθε οὐδὲ μετανοεῖτε* [3] *πράξαντες κακῶς·* [4] *ἔτι γὰρ τὰ ὦτα
ὑμῶν πέφρακται, οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν* [5] *πεπήρωνται, καὶ πεπάχυ-
ται ἡ καρδία. Κέκραγεν Ἱερεμίας, καὶ οὐδ' οὕτως ἀκούετε· πά-
ρεστιν ὁ νομοθέτης, καὶ οὐχ ὁρᾶτε·* [6] *πτωχοὶ εὐαγγελίζονται, τυ-* C

9. *πεπείσμεθα*] Stephanus absque necessitate mallet *πεπύσμεθα* (*audivimus*).

10. *τὴν ὁμολ. καὶ εὐσέβ.*] Thirlbius: Fortasse *τὴν ὁμολογίαν τῆς εὐσεβείας*. Sed nihil muto.

11. *καὶ ἐκ τῶν ἔργων* etc.] C. 35: *διά τε τῶν ἔργων καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ νῦν γινομένων δυνάμεων.*

12. *οὗτός ἐ. ὁ καινὸς νόμος*] Haec de Christo intelligenda sunt. Vide n. 5, coll. c. 43. p. 261. C. Etiam Thirlbius interpretes vituperat, quod ita sint interpretati: *hanc esse novam legem.*

13. *διὰ τ. τ. στ. Χριστοῦ τῷ θεῷ προσαχθ.*] Hac de formula consulas Apol. I. c. 49. n. 8.

1. *Ἀκούσατέ... ἐδόξ. σε*] Iesai. 55, 3—5.

2. *Δαυὶδ*] Codd. msti et editi

foedus institutum iri nuntiavit idque in lucem gentium, cernimus autem ac persuasum habemus per nomen ipsius crucifixi Iesu Christi a simulacris et a reliqua nequitia homines ad deum accedere et ad mortem usque in confessione et pietate perseverare: quum ex operibus tum ex consequentibus miraculis licet omnibus intelligere hunc esse novam legem et novum foedus et exspectationem eorum qui ex omnibus gentibus a deo bona exspectant. Israeliticum enim verum, spirituale, et Iudae genus et Iacobi et Isaaci et Abrahami, qui in praeputio propter fidem habuit comprobationem et benedictionem accepit et pater multarum gentium vocatus est, nos sumus, qui per hunc crucifixum Christum ad deum perducti sumus, quemadmodum et oratione nobis procedente demonstrabitur.

12. Dicebam praeterea et proferebam alio etiam loco Iesaiam clamare: *Audite verba mea, et vivet anima vestra, et instituam vobis foedus aeternum, sancta Davidis fidelia. Ecce testem eum gentibus dedi. Gentes, quae non noverunt te, invocabunt te, populi, qui nesciunt te, confugient ad te, propter deum tuum sanctum Israelis, quoniam glorificavit te.* Hanc ipsam legem contumelia affecistis novumque illius sanctum foedus floccifecistis, ac ne nunc quidem recipitis nec prave factorum poenitentiam agitis: *adhuc enim aures vestrae obturatae sunt, oculi vestri obcaecati, et incrassatum est cor vestrum.* Clamavit Ieremias, et ne sic quidem auditis; adest legislator, et non videtis; pauperes evangelium susci-

Δαβίδ. Adeas Apol. I. c. 35. n. 6.

3. *πράξαντες κακῶς*] De hac formula Apol. I. c. 28. n. 3 legas.

4. *ἔτι ... καρδία*] Iesai. 6, 10.

5. *πεπήρωνται*] Wolf. male *πεπώρωνται* legit. — Dein pro *πεπάχυται* exspectaveris *πεπάχυνται*. — Denique Maranus recte posuit punctum post *καρδία*. Sic enim singula huius commatii membra venuste sibi respondent. Caeteri interpungunt perperam: ... *καρδία, κέκραγεν Ἱερ.* etc., ut proxima verba (*ἔτι ... καρδία*) attribuantur Ieremiae. Cuius in vaticiniis quum non inveniantur, Langus in translatione *Esaias* exhibuit. Respicit autem Martyr haud dubie ad locum Ieremianum, supra c. 11. p. 228. D. allatum. Quocirca non est cur cum Thirlbio fortasse legendum existimemus *Ἰωάννης* aut *Ἠλίας*.

6. *πτωχοὶ ... βλέπουσιν*] Matth. 11, 5.

φλοὶ βλέπουσι, καὶ οὐ συνίετε. [7] Δευτέρας ἤδη χρεία περιτομῆς, καὶ ὑμεῖς ἐπὶ τῇ σαρκὶ μέγα φρονεῖτε· σαββατίζειν ὑμᾶς ὁ καινὸς νόμος [8] διαπαντὸς ἐθέλει, καὶ ὑμεῖς μίαν ἀργοῦντες ἡμέραν εὐσεβεῖν δοκεῖτε, μὴ νοοῦντες διὰ τί ὑμῖν προσετάγη· καὶ ἐὰν ἄζυμον ἄρτον φάγητε, πεπληρωκέναι τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ φατε. Οὐκ ἐν τούτοις εὐδοκεῖ κύριος ὁ θεὸς [9] ἡμῶν. Εἴ τις ἔστιν ἐν ὑμῖν ἐπίορκος ἢ κλέπτης, παυσάσθω· εἴ τις μοιχός, μετανοησάτω, [10] καὶ σεσαββάτικε τὰ τρυφερὰ καὶ ἀληθινὰ σάββατα τοῦ θεοῦ· [11] εἴ τις καθαρὰς οὐκ ἔχει χεῖρας, λουσάσθω, καὶ [12] καθαρός ἐστιν.

13. Οὐ γὰρ [1] δή γε εἰς βαλανεῖον ὑμᾶς ἔπεμπεν [2] Ἡσαΐας D
ἀπολουσομένους ἐκεῖ τὸν φόνον καὶ τὰς ἄλλας ἁμαρτίας, [3] οὓς οὐδὲ τὸ τῆς θαλάσσης ἱκανὸν πᾶν ὕδωρ καθαρίσαι, ἀλλά, ὡς εἰκός, πάλαι τοῦτο [4] ἐκεῖνο τὸ σωτήριον λουτρὸν ἦν, ὃ εἶπε, τὸ τοῖς μεταγινώσκουσι καὶ μηκέτι αἵμασι τράγων καὶ προβάτων ἢ σποδῷ δαμάλεως ἢ σεμιδάλεως προσφοραῖς [5] καθαριζομένοις, ἀλλὰ πίστει διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὃς διὰ τοῦτο ἀπέθανεν, ὡς αὐτὸς Ἡσαΐας ἔφη, οὕτω λέγων· [6] Ἀποκαλύψει κύριος τὸν βραχίονα αὐτοῦ τὸν ἅγιον ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰ ἄκρα τῆς γῆς 230
τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ. Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅψησθε, ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, ἀφορίσθητε οἱ φέροντες τὰ σκεύη κυρίου, ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς [7] πορεύεσθε· πορεύσεται γὰρ πρὸ προσώπου ὑμῶν κύριος καὶ

7. *Δευτέρας ... φρονεῖτε*] Coll. Phill. 3, 3. — Pro *ἐπὶ τῇ σαρκὶ* Thirlb. mavult *ἐπὶ τῇ σαρκικῇ* vel *ἐπὶ τῇ ἐν τῇ σαρκί*. Ast nihil mutandum videtur.

8. *διαπαντὸς*] Hoc ad *σαββατίζειν* referendum est. Tertullianus adv. Iudaeos c. 4: „Unde nos intelligimus magis, sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, et non tantum septimo quoque die, sed p e r o m n e t e m p u s."

9. *ἡμῶν*] Thirlb. vult *ὑμῶν*.

10. *καὶ ... θεοῦ*] Coll. Iesai. 58, 13.

11. *εἴ τις καθ. οὐκ ἔχει χεῖρας*] His verbis Thirlbius (in Add.) hic non tam facinorosos quam homicidas opinatur denotatos esse. Mox (c. 13) *ἀπολ. ἐκεῖ τὸν φ ό ν ο ν κ. τὰς ἄλλας ἁμαρτίας*.

12. *καθαρός ἐστιν*] Arcerius legit *καθαρὸς ἔσται*. Sic etiam Langus. Sed cf. c. 14. p. 231. D: *Βαπτίσθητε τ. ψυχὴν ... καὶ ἰδοὺ τὸ σῶμα καθαρόν ἐ σ τ ι*.

piunt, caeci vident, et non intelligitis. Altera iam opus est circumcisione, at vos in carne plurimum gloriamini; vult nova lex ut sabbatum perpetuum celebretis, at vos, quod inertes sitis per unum diem, pii vobis esse videmini, non intelligentes cur id vobis praescriptum sit; et panem absque fermento si edatis, a vobis divinam voluntatem impletam dicitis. Non haec domino deo nostro placent. Si quis inter vos est periurus aut fur, desinat; si quis moechus, poenitentiam agat: et celebravit suavissima ac vera sabbata dei; si quis puras manus non habet, lavet, et purus est.

13. Non enim vos ad balneum misit Iesaias, ut ibi caedem et alia peccata ablueretis, quos expurgare ne tota quidem maris aqua idonea est, sed, ut par est, iam tum ipsum illud salutare lavacrum adnuntiabat, quod eorum est qui poenitentiam agunt neque iam hircorum et ovium sanguine aut cinere vitulae similaeve oblationibus expiantur, sed fide per sanguinem Christi et mortem eius qui idcirco mortuus est, quemadmodum Iesaias ait, ita praedicans: *Revelabit dominus brachium suum sanctum in conspectu omnium gentium, et videbunt omnes gentes et terrae fines salutem quae est a deo. Recedite, recedite, recedite, egredimini inde et immundum nolite tangere, egredimini ex medio eius, separamini qui portatis vasa domini, quia non in tumultu ambulatis; praecedet enim ante faciem vestram dominus et colliget vos dominus*

1. *δή*] Maranus *δὲ* contra codices. Cf. Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 337 sq..

2. *Ἠσαΐας*] Coll. Iesai. 1, 16.

3. *οὓς*] Thirlb. mallet *ἃς*: correctio calculo critico indigna.

4. *ἐκεῖνο ... θαν. αὐτοῦ*] Coll. Hebr. 9, 13. 14. — Pro ὃ *εἶπε*, *τὸ* codd. msti et editi corrupte ὃ *εἵπετο* (*quod secutum est*). Scriptura a me recepta debetur Marano. Sic enim infra c. 14: *Τοῦτ᾽ ἐκεῖνο*, ὃ *προηγόρευε*, *τὸ βάπτισμα*, *τὸ μόνον καθαρίσαι τοὺς μετανοήσαντας δυνάμενον*, *τοῦτό ἐστι τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς*. Et c. 44: *τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν διὰ Ἠσαΐου κηρυχθὲν λουτρόν*. Iustinus autem de Christianorum loquitur baptismo, ut ex verbis *καὶ μηκέτι αἵμασι* etc. patescit.

5. *καθαριζομένοις*] Codd. msti et editi inepte *καθαριζομένους*.

6. *Ἀποκαλύψει ... μεμισημένην*] Iesai. 52, 10—54, 6.

7. *πορεύεσθε*] Hanc lectionem

ὁ ἐπισυνάγων ὑμᾶς κύριος ὁ θεὸς Ἰσραήλ. Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς
μου, καὶ ὑψωθήσεται καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. Ὃν τρόπον ἐκ-
στήσονται πολλοὶ ἐπὶ σέ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ
εἶδος καὶ ἡ δόξα σου, οὕτω θαυμασθήσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ,
καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη πε- B
ρὶ αὐτοῦ ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσι. Κύριε, τίς
ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; Καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;
Ἀνηγγείλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς [8] παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ δι-
ψώσῃ. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτόν,
καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ
ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ
ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐ-
τοῦ, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει
καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πό-
νῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει. [9] Οὗτος δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς C
ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία
εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάν-
τες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανή-
θη. Καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ αὐ-
τὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὡς πρό-
βατον [10] εἰς σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος
ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει
αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται;
Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ D
μου ἥκει εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς
αὐτοῦ καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὅτι ἀνομίαν
οὐκ ἐποίησε καὶ οὐχ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ κύ-
ριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐὰν [11] δῶτε περὶ
τῆς ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον. Καὶ βού-
λεται κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι

habent etiam Aquila et Theodotion et sex codd. msti Alexandrinae versionis (ed. Holm.-Parsons.). Quare non assentior Thirlbio, qui (in Corr.) legendum monet *πορεύσεσθε* apud Iustinum.

8. *παιδίον*] Codd. msti mendose *πεδίον*. Similiter utraque vox confunditur Coh. ad Gent. c. 28. p. 27. A.

9. *Οὗτος*] Vide annon Iustinus fortasse scripserit rectius *Αὐτός*, ut

deus Israelis. Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur et glorificabitur valde. Quemadmodum stupebunt super te multi — tam ingloria erit ab hominibus species et gloria tua — sic mirabuntur gentes multae super eo, et continebunt reges os suum: quia quibus de eo non est adnuntiatum videbunt, et qui non audierunt intelligent. Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium domini cui revelatum est? Adnuntiavimus coram eo tamquam puerulus, tamquam radix in terra sitienti. Non est species ei neque gloria; et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata et deficiens prae filiis hominum. Homo in plaga positus et sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies eius, despecta neque reputata. Iste peccata nostra portat et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in dolore et in plaga et in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra et infirmatus est propter iniquitates nostras; disciplina pacis nostrae super eum, livore eius nos sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit. Et dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictionem non aperit os suum. Ut ovis ad necem ductus est; et ut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate sua iudicium eius sublatum est. Generationem eius quis enarrabit? Quod tollitur de terra vita eius, ab iniquitatibus populi mei transiit in mortem. Et dabo pessimos pro sepultura eius et divites pro morte eius, quia iniquitatem non fecit neque inventus est dolus in ore eius. Et dominus vult mundare eum a plaga. Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longaevum. Et vult dominus auferre de dolore animae eius, ostendere ei lu-

in Bibliis et Apol. I. c. 50. p. 85. E. scripsisse. Tu nihil muta.

10. εἰς σφαγὴν] C. 89. p. 317. B, c. 111. p. 338. C, c. 114. p. 341. C, Apol. I. c. 50. p. 86. A. ἐπὶ σφαγήν, quemadmodum Septuaginta. Et sic hîc quoque Martyr videtur

11. δῶτε] Sic dedi ex utroque cod. msto. Omnes vero editores, editionem principem secuti, exhibuerunt (cum cod. τῶν ο' Alex.) δῶται. Cf. Apol. I. c. 51. n. 4.

αὐτῷ φῶς, καὶ πλᾶσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύ-
οντα πολλοῖς. Καὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνοίσει. Διὰ τοῦτο
αὐτὸς κληρονομήσει πολλούς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα, ἀνθ' 231
ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις
ἐλογίσθη, καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε καὶ διὰ τὰς ἀνο-
μίας αὐτῶν παρεδόθη. Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον
καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλ-
λον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Εἶπε γὰρ κύριος· Πλάτυνον τὸν
τόπον τῆς σκηνῆς σου [12] καὶ τῶν αὐλέων σου, πῆξον, μὴ φείσῃ,
μάκρυνον τὰ σχοινίσματά σου καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον,
εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐκπέτασον· καὶ τὸ σπέρμα σου B
ἔθνη κληρονομήσει, καὶ πόλεις ἠρημωμένας κατοικιεῖς. Μὴ φοβοῦ
ὅτι κατησχύνθης, μηδὲ ἐντραπῇς ὅτι ὠνειδίσθης, ὅτι αἰσχύνην
αἰώνιον ἐπιλήσῃ καὶ ὄνειδος τῆς χηρείας σου οὐ μνησθήσῃ· ὅτι κύ-
ριος ἐποίησεν ὄνομα ἑαυτῷ, καὶ ὁ ῥυσάμενός σε, αὐτὸς θεὸς Ἰσραήλ,
πάσῃ τῇ γῇ κληθήσεται. Ὡς γυναῖκα καταλελειμμένην καὶ ὀλιγόψυ-
χον κέκληκέ σε ὁ κύριος, ὡς γυναῖκα ἐκ νεότητος μεμισημένην.

14. Διὰ τοῦ λουτροῦ οὖν τῆς μετανοίας καὶ τῆς γνώσεως τοῦ C
θεοῦ, ὃ ὑπὲρ τῆς ἀνομίας τῶν λαῶν τοῦ θεοῦ γέγονεν, ὡς Ἡσαΐ-
ας βοᾷ, ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν, καὶ γνωρίζομεν ὅτι τοῦτ' ἐκεῖνο, ὃ
προηγόρευε, τὸ βάπτισμα, τὸ μόνον καθαρίσαι τοὺς μετανοήσαν-
τας δυνάμενον, τοῦτό ἐστι τὸ [1] ὕδωρ τῆς ζωῆς· οὓς δὲ ὑμεῖς ὠ-
ρύξατε λάκκους ἑαυτοῖς, συντετριμμένοι εἰσὶ καὶ οὐδὲν ὑμῖν χρή-
σιμοι. Τί γὰρ ὄφελος ἐκείνου τοῦ βαπτίσματος, [2] ὃ τὴν σάρκα καὶ
μόνον τὸ σῶμα φαιδρύνει; Βαπτίσθητε τὴν ψυχὴν ἀπὸ ὀργῆς καὶ D
ἀπὸ πλεονεξίας, ἀπὸ φθόνου, ἀπὸ μίσους· καὶ ἰδοὺ τὸ σῶμα κα-
θαρόν ἐστι. [3] Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σύμβολον τῶν ἀζύμων, ἵνα μὴ
τὰ παλαιὰ τῆς κακῆς ζύμης ἔργα πράττητε. Ὑμεῖς δὲ πάντα σαρ-
κικῶς νενοήκατε, καὶ ἡγεῖσθε εὐσέβειαν, ἐὰν τοιαῦτα ποιοῦντες τὰς
ψυχὰς μεμεστωμένοι ἦτε δόλου καὶ πάσης κακίας ἁπλῶς. Διὸ καὶ
μετὰ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας τῶν ἀζυμοφαγιῶν [4] νέαν ζύμην φυρᾶσαι

12. *καὶ τῶν αὐλέων* etc.] Ita uterque cod. mstus. In margine adscriptum est *αὐλαίων σου σφίγξον, μή*. Maranus vero *κ. τ. αὐλαίων* et caeteri editores (Stephanum secuti) *καὶ τὰς δέρεις τῶν αὐλέων σου πῆξον* etc. legunt.

1. *ὕδωρ ... εἰσὶ*] Coll. Ierem. 2, 13.

cem, et formare intelligentia, iustificare iustum bene servientem multis. Et peccata nostra ipse portabit. Propterea ipse possidebit multos et fortium dividet spolia, pro eo quod tradita est in mortem anima eius, et in iniquis reputatus est, et ipse peccata multorum tulit et propter iniquitates eorum traditus est. Laetare sterilis quae non paris, erumpe et clama quae non parturis, quoniam multo plures sunt filii desertae quam eius quae habet virum. Dixit enim dominus: Dilata locum tabernaculi tui et tentoriorum tuorum, fige, ne parcas, protende funiculos tuos et palos tuos conforta, ad dextra et sinistra distende: et semen tuum gentes possidebit, et civitates desertas inhabitari facies. Ne timeas quia confusa es, neve confundaris quia exprobratum tibi est, nam confusionem aeternam oblivisceris et opprobrii viduitatis tuae memor non eris ultra; quia dominus fecit nomen sibi, et qui eruit te, ipse deus Israelis, omni terrae vocabitur. Tamquam mulierem derelictam et pusillanimem vocavit te dominus, tamquam mulierem ab adolescentia odio habitam.

14. Per lavacrum igitur poenitentiae et cognitionis dei, quod pro peccatis populorum dei institutum est, ut Iesaias clamat, nos credidimus, et praedicamus illud ipsum ab eo promulgatum baptisma, quod solum poenitentes expiare potest, hanc esse aquam vitae; quas autem vobis fodistis cisternas, contritae sunt ac vobis prorsus inutiles. Quae enim utilitas illius baptismatis, quod carnem ac solum corpus nitidum facit? Baptizetur anima vestra ab iracundia et avaritia, ab invidia, ab odio; et ecce corpus purum est. Hanc enim significationem habent panes azymi, ut ne vetera mali fermenti opera agatis. Vos autem omnia carnali modo intelligitis, ac pietatem putatis esse, si, dum haec facitis, animi vestri dolo et omni prorsus nequitia cumulati sint. Quapropter praecepit deus ut, postquam septem diebus panes azymos comedistis,

2. ὃ etc.] Vide Apol. II. c. 7. n. 2.

3. *Τοῦτο . . . πράττητε*] Coll. 1 Corinth. 5, 8.

4. *νέαν ζύμην*] Frustra quaerit Iebb., ubinam Iustinus in scripturis legerit praeceptum fuisse ut novum fermentum adhiberetur post septem

ἑαυτοῖς ὁ θεὸς παρήγγειλε, τουτέστιν ἄλλων ἔργων πρᾶξιν καὶ E
μὴ τῶν παλαιῶν καὶ φαύλων τὴν μίμησιν. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν
ὃ ἀξιοῖ ὑμᾶς οὗτος ὁ καινὸς νομοθέτης, τοὺς [5] προλελεγμένους
ὑπ' ἐμοῦ λόγους πάλιν ἀνιστορήσω μετὰ καὶ τῶν ἄλλων τῶν πα-
ραλειφθέντων. Εἴρηνται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἠσαΐου οὕτως· [6] Εἰσακού-
σετέ μου, [7] καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν δια- 232
θήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια τοῦ Δαυὶδ τὰ πιστά. [8] Ἰδοὺ μαρτύριον
αὐτὸν ἔθνεσι δέδωκα, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη,
ἃ οὐκ οἴδασί σε, ἐπικαλέσονταί σε, καὶ λαοί, οἳ οὐκ ἐπίστανταί
σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκεν τοῦ θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραήλ,
ὅτι ἐδόξασέ σε. Ζητήσατε τὸν θεὸν καὶ ἐν τῷ εὑρίσκειν αὐτὸν
ἐπικαλέσασθε, ἡνίκα ἂν ἐγγίζῃ ὑμῖν. Ἀπολιπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς
ὁδοὺς αὐτοῦ καὶ ἀνὴρ ἄνομος τὰς βουλὰς αὐτοῦ καὶ ἐπιστραφή- B
τω ἐπὶ κύριον, καὶ ἐλεηθήσεται, ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφήσει τὰς ἁμαρ-
τίας ὑμῶν. Οὐ γάρ εἰσιν αἱ βουλαί μου ὥσπερ αἱ βουλαὶ ὑμῶν,
οὐδὲ αἱ ὁδοί μου ὥσπερ αἱ ὁδοὶ ὑμῶν, ἀλλὰ ὅσον ἀπέχει ὁ οὐ-
ρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, τοσοῦτον ἀπέχει ἡ ὁδός μου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ
ὑμῶν καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου. Ὡς γὰρ
ἂν καταβῇ χιὼν ἢ ὑετὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ οὐκ ἀποστραφήσεται,
ἕως ἂν μεθύσῃ τὴν γῆν καὶ ἐκτέκῃ καὶ ἐκβλαστήσῃ καὶ δῷ σπέρμα
τῷ σπείραντι καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν, οὕτως ἔσται τὸ ῥῆμά μου, ὃ C
ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στόματός μου· οὐ μὴ [9] ἀποστραφῇ, ἕως ἂν συν-
τελεσθῇ πάντα ὅσα ἠθέλησα, καὶ εὐοδώσω τὰ ἐντάλματά μου. Ἐν
γὰρ εὐφροσύνῃ ἐξελεύσεσθε καὶ ἐν χαρᾷ [10] διαχθήσεσθε· τὰ γὰρ
ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ ἐξαλοῦνται προσδεχόμενοι ὑμᾶς, καὶ πάντα τὰ
ξύλα τῶν ἀγρῶν ἐπικροτήσει τοῖς κλάδοις, καὶ ἀντὶ τῆς στοιβῆς
ἀναβήσεται κυπάρισσος, ἀντὶ δὲ τῆς κονύζης ἀναβήσεται μυρσίνη,
καὶ ἔσται κύριος εἰς ὄνομα καὶ εἰς σημεῖον αἰώνιον καὶ οὐκ ἐκλεί- D

dies azymorum. Cum praecepisset deus ut fermentum ex omnibus finibus Iudaeorum per septem dies removeretur, nonne hoc praecepto aliud continebatur, ut post dies azymorum novo fermento uterentur? *Maranus.*

5. *προλελεγμένους*] C. 12. p. 229. A. B.

6. *Εἰσακούσετέ ... ἐκλείψει*] Iesai. 55, 3—13.

7. *καὶ ζήσεται*] Sylburg. et Morell. ex Bibliis addunt *ἐν ἀγαθοῖς.* — Paulo ante voluit Thirlbius legi *Εἰσακούσατε*, imperativo modo; sed in Corr. illud retractat.

novum vobis ipsis fermentum subigeretis, hoc est aliorum operum effectionem nec veterum et malorum imitationem. Ut autem pateat id ipsum esse quod a vobis hic novus legislator postulat, allegata a me verba iterum referam cum caeteris quae praetermissa erant. Sic autem a Iesaia proferuntur: *Exaudietis me, et vivet anima vestra, et instituam vobis foedus aeternum, sancta Davidis fidelia. Ecce testimonium eum gentibus dedi, principem et praecipientem gentibus. Gentes, quae non noverunt te, invocabunt te, et populi, qui nesciunt te, ad te confugient, propter deum tuum sanctum Israelis, quoniam glorificavit te. Quaerite deum et, quum eum inveneritis, invocate, quando vobis appropinquaverit. Derelinquat impius vias suas et vir iniquus cogitationes suas et convertatur ad dominum, et misericordiam consequetur, quia multum dimittet peccata vestra. Non enim sunt cogitationes meae sicut cogitationes vestrae, neque viae meae sicut viae vestrae, sed quantum abest coelum a terra, tantum abest via mea a via vestra et cogitationes vestrae a mente mea. Quomodo enim descendit nix aut pluvia de coelo et non revertetur, donec inebriet terram et producere et germinare faciat et det semen seminanti et panem ad comedendum: sic erit verbum meum, quod exierit ex ore meo; non revertetur, donec compleverit omnia quaecunque volui, et prospera fecero praecepta mea. Nam in laetitia egrediemini et in gaudio deducemini; montes enim et colles exsilient exspectantes vos, et omnia ligna agrorum applaudent ramis, et pro staeba adscendet cyparissus, et pro conyza adscendet myrtus, et erit dominus in nomen et in signum sempiternum et non deficiet.*

8. *'Ιδοὺ μαρτύριον αὐτὸν*] Ita Perion., Thirlb., Maran. vulgatum emendarunt textum, qui habet: *'Ιδοὺ μαρτύριον· Αὐτὸν ἔθν. δέδ. ἄρχ.* etc.. Illa autem distinguendi ratio praeferenda est; videlicet supra c. 12: *'Ιδοὺ μάρτυρα αὐτὸν* etc.. Caeterum Iustini proposito satis convenit *μαρτύριον*. Nam eiusmodi scripturae effatis videtur adductus ut Christum ipsum novam esse legem doceret. Cf. c. 11. n. 12.

9. *ἀποστραφῇ*] Maranus *ἐπιστραφῇ* contra codices.

10. *διαχθήσεσθε*] Codd. msti et editi corrupte *διδαχθήσεσθε* (*docebimini*).

ψει. Τῶν τε λόγων τούτων καὶ τοιούτων εἰρημένων ὑπὸ τῶν προφητῶν, ἔλεγον, ὦ Τρύφων, οἱ μὲν εἴρηνται εἰς τὴν πρώτην παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾗ καὶ ἄτιμος καὶ [11] ἀειδὴς καὶ θνητὸς φανήσεσθαι κεκηρυγμένος ἐστίν, οἱ δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, ὅτε ἐν δόξῃ καὶ ἐπάνω τῶν νεφελῶν παρέσται, καὶ ὄψεται ὁ λαὸς ὑμῶν καὶ γνωριεῖ εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, ὡς [12] Ὡσηέ, εἷς τῶν δώδεκα προφητῶν, καὶ [13] Δανιὴλ προεῖπον, [14] εἰρημένοι εἰσί.

15. Καὶ τὴν ἀληθινὴν οὖν τοῦ θεοῦ νηστείαν μάθετε νηστεύ- E
ειν, ὡς Ἠσαΐας φησίν, ἵνα τῷ θεῷ εὐαρεστῆτε. Κέκραγε δὲ Ἠσαΐας οὕτως· [1] Ἀναβόησον ἐν ἰσχύϊ καὶ μὴ φείσῃ, ὡς σάλπιγγι ὕψωσον τὴν φωνήν σου καὶ ἀνάγγειλον τῷ γένει μου τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν καὶ τῷ οἴκῳ Ἰακὼβ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. Ἐμὲ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ζητοῦσι καὶ γνῶναι τὰς ὁδούς μου ἐπιθυμοῦσιν, ὡς λαὸς δικαιοσύνην πεποιηκὼς καὶ κρίσιν θεοῦ οὐκ ἐγκαταλελοιπώς. Αἰτοῦσί με νῦν κρίσιν δικαίαν καὶ ἐγγίζειν θεῷ ἐπιθυμοῦσι, λέγοντες· Τί ὅτι 233
ἐνηστεύσαμεν καὶ οὐκ εἶδες, ἐταπεινώσαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν καὶ οὐκ ἔγνως; Ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῶν νηστειῶν ὑμῶν εὑρίσκετε τὰ θελήματα ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ὑποχειρίους ὑμῶν ὑπονύσσετε· ἰδοὺ εἰς κρίσεις καὶ μάχας νηστεύετε, καὶ τύπτετε πυγμαῖς ταπεινόν. Ἵνα τί μοι νηστεύετε [2] ὡς σήμερον, ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν; Οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· οὐδ' ἂν κάμψῃς ὡς κρί- B
κον τὸν τράχηλόν σου καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃς, οὐδ' οὕτω καλέσετε νηστείαν καὶ ἡμέραν δεκτὴν τῷ κυρίῳ. Οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει κύριος· ἀλλὰ λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἄδικον διάσπα. Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλλε, καὶ ἀπὸ C

11. *ἀειδής*] Iesum deformi corpore fuisse Iustinus etiam cc. 49. 85. 88. 100. 110. 121 refert. Alia cumulavit testimonia Rheinwald *Die kirchliche Archäologie* (Berl. 1830) p. 397. n. 4. — Vide sis praeterea Apol. I. c. 52. n. 2.

12. *Ὡσηέ*] Memoriae lapsu pro Zacharia (coll. 12, 10). Cf. Apol. I. c. 53. n. 10.

13. *Δανιήλ*] Coll. Dan. 7, 13.

14. *εἰρημ. εἰσί*] In libris mstis

Ex his aliisque eiusmodi prophetarum dictis, Trypho, aiebam, alia in primum Christi adventum pronuntiata sunt, in quo inhonoratus et informis et mortalis appariturus esse promulgatus est, alia in alterum eius adventum, quum in gloria et super nubibus aderit, ac videbit populus vester et agnoscet in quem pupugerunt, quemadmodum Hoseas, unus duodecim prophetarum, et Daniel praedixerunt, pronuntiata sunt.

15. Itaque verum dei ieiunium discite observare, quemadmodum Iesaias ait, ut deo placeatis. Exclamavit autem Iesaias sic: *Proclama in fortitudine et ne parcas, quasi tuba exalta vocem tuam et adnuntia generi meo peccata eorum et domui Iacobi iniquitates eorum. Me de die in diem quaerunt et cognoscere vias meas cupiunt, quasi populus qui iustitiam fecerit et iudicium dei non dereliquerit. Petunt a me nunc iudicium iustum et appropinquare deo cupiunt, dicentes: Quare ieiunavimus et non vidisti, humiliavimus animas nostras et non cognovisti? In diebus enim ieiuniorum vestrorum invenitis voluntates vestras, et omnes subiectos vobis caeditis: ecce ad lites et iurgia ieiunatis, et percutitis pugnis humilem. Cur mihi ieiunatis ut hodie, ut audiatur in clamore vox vestra? Non hoc ieiunium ego elegi, ut in die humiliet homo animam suam; atque si curvaveris quasi circulum collum tuum et saccum et cinerem substraveris, ne sic quidem vocabitis ieiunium et diem acceptum domino. Non tale ieiunium ego elegi, dicit dominus: sed solve omnem colligationem iniquitatis, dissolve obligationes violentorum contractuum, dimitte fractos in remissione et omnem syngrapham iniquam discerpe. Frange esurienti panem tuum et pauperes sine tecto induc in domum tuam; si videris nudum, operi, et domesticos*

et editis *καὶ* praemittitur, quod (Sylburg.) superfluum est; verba enim *εἰρημ. εἰσί* pendent ab antecedentibus *οἱ δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν*. Expunxi igitur istam coniunctionem, introductam a scriba parum attento.

1. *Ἀναβόησον ... ὕδωρ*] Iesai. 58, 1—11.

2. *ὡς σήμ., ἀκουσθ.*] Sic Thirlb. et Maran. distinxere. Vulgo *ὡς σήμ. ἀκουσθ.*: *ut hodie audiatur.*

τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. Τότε ῥαγήσεται
πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ [3] ἱμάτιά σου ταχὺ ἀνατελεῖ, καὶ προ-
πορεύσεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ θεοῦ
περιστελεῖ σε. Τότε βοήσῃ, καὶ ὁ θεὸς εἰσακούσεταί σου· ἔτι λα-
λοῦντός σου ἐρεῖ· Ἰδοὺ πάρειμι. Ἐὰν δὲ ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον
καὶ χειροτονίαν καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ, καὶ διδῷς πεινῶντι τὸν ἄρ-
τον σου ἐκ ψυχῆς, καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐμπλήσῃς, τότε ἀνα-
τελεῖ ἐν τῷ σκότει τὸ φῶς σου, καὶ τὸ σκότος σου ὡς [4] μεσημ-
βρία, καὶ ἔσται ὁ θεός σου μετὰ σοῦ διαπαντός, καὶ ἐμπλησθήσῃ D
καθὰ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή σου, καὶ τὰ ὀστᾶ σου πιανθήσονται καὶ
ἔσται ὡς κῆπος μεθύων καὶ πηγὴ ὕδατος ἢ γῆ ἣ μὴ ἐξέλιπεν
ὕδωρ. Περιτέμεσθε οὖν τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς
[5] οἱ λόγοι τοῦ θεοῦ διὰ πάντων τούτων τῶν λόγων ἀξιοῦσι.

16. Καὶ διὰ Μωυσέως κέκραγεν ὁ θεὸς αὐτός, οὕτως λέγων·
[1] Καὶ περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν καὶ τὸν τράχηλον οὐ
σκληρυνεῖτε ἔτι· ὁ γὰρ κύριος, ὁ θεὸς ὑμῶν [2] καὶ κύριος τῶν E
κυρίων, θεὸς μέγας καὶ ἰσχυρὸς καὶ φοβερός, ὅστις οὐ θαυμάζει
πρόσωπον οὐδὲ μὴ λάβῃ δῶρον. Καὶ ἐν τῷ Λευιτικῷ· [3] Ὅτι
παρέβησαν καὶ ὑπερεῖδόν με καὶ ὅτι ἐπορεύθησαν ἐναντίον μου
πλάγιοι, καὶ ἐγὼ ἐπορεύθην μετ' αὐτῶν πλαγίως, καὶ ἀπολῶ αὐ-
τοὺς ἐν τῇ γῇ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν. Τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία
ἡ ἀπερίτμητος αὐτῶν. Ἡ γὰρ ἀπὸ Ἀβραὰμ κατὰ σάρκα περιτο- 234
μὴ εἰς σημεῖον ἐδόθη, ἵνα ἦτε ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ [4] ἡμῶν

3. *ἱμάτια*] Ita uterque cod. mstus et Maranus. Stephanus et reliqui editores mutaverunt in *ἰάματα*, id quod recte apud Septuaginta legitur, non tamen apud Martyrem: illud nempe erratum apud alios quoque Patres deprehenditur. Nam ut Cyprianum, Ambrosium, Augustinum praetermittam, iam Barnabas Epist. c. 3 allegavit: *Et vestimenta tua cito oriuntur.* Atque Tertullianus de resurrect. c. 27 iisdem verbis *(et vestimenta tua citius orientur)* resurrectionem carnis significari est opinatus.

4. *μεσημβρία*] Stephan. *μεσυμβρία*.

5. *οἱ λόγοι ... ἀξιοῦσι*] Haec vulgaris scriptura; sed eam corruptam putavit Thirlbius. „Si quis," inquit, „audacior criticus pro *λόγοι* legerit *προφῆται*, non magnopere repugnaremus." Reiecta autem hac liberiore emendandi ratione reponendum censuit *ὡς ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ... ἀξιοῖ* (Apol. II. c. 10. p. 49. A). Quid vero? *Οἱ λόγοι τοῦ θεοῦ* sunt (Maran.) hîc ipsa dei suo nomine loquentis verba (*αὐτοῦ ῥήματα τοῦ θεοῦ*: c. 28. p. 246. A), quia vide-

seminis tui non despicies. Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, et praeibit ante te iustitia tua, et gloria dei circumdabit te. Tunc clamabis, et deus exaudiet te; adhuc loquente te dicet: Ecce adsum. Si abstuleris a te colligationem et manuum complicationem et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem ex anima tua, et animam humiliatam saturaveris: tunc orietur in tenebris lumen tuum, et tenebrae tuae erunt sicut meridies, et erit deus tuus tecum semper, et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent et erunt ut hortus inebriatus et fons aquae aut terra cui non deficit aqua. Circumcidamini igitur praeputium cordis vestri, quemadmodum verba dei in omnibus his dictis postulant.

16. Etiam per Mosen clamavit deus ipse, ita dicens: *Et circumcidemini duritiam cordis vestri et cervicem non indurabitis amplius: dominus enim, deus vester et dominus dominorum, deus magnus et fortis et terribilis, qui non admiratur personam neque accipiet munus.* Et in Levitico: *Quia praevaricati sunt et despexerunt me et quia ambulaverunt ex adverso mihi ad sinistram, ipse quoque ambulavi cum iis sinistre, et perdam eos in terra inimicorum eorum. Tunc confundetur cor eorum incircumcisum.* Haec enim ab Abrahamo accepta secundum carnem circumcisio in signum data est,

licet in testimoniis citatis non propheta loquitur sed ipse deus. Docet enim Iustinus (Apol. I. c. 36. p. 76. D. E) semper esse in scriptura attendendum quinam loquatur: utrum deus, an aliae personae. Hinc mox c. 16: *Καὶ διὰ Μωυσέως* (hoc respondet verbis *διὰ πάντων τούτων τῶν λόγων*) *κέκραγεν ὁ θεὸς αὐτός* (sunt igitur *λόγοι τοῦ θεοῦ*). Coll. p. 234. C, alibi saepe. Scriptor anonymus in Miscell. observatt. in auctores veteres et recentiores Vol. I. Tom. 3. p. 371 legi voluit *λογίων* (*λόγια* i. q. *dicta*) pro *λόγων*: *quemadmodum verba dei omnibus his locis flagitant.* Neque hac emendatione est opus; nam *τούτων τῶν λόγων* fere eamdem vim posset obtinere. Recte autem Langus vertit: *in dictis hisce*, scil. antea laudatis — vern.: *in diesen* (prophetischen) *Aussprüchen.* Vide etiam c. 19. n. 14.

1. *Καὶ . . . δῶρον*] Deuteron. 10, 16. 17.

2. *καὶ*] Iustinus fortasse scripsit *οὗτος θεὸς τῶν θεῶν καὶ* — ut LXX.

3. *Ὅτι ... αὐτῶν*] Levit. 26, 40. 41.

4. *ἡμῶν*] Stephanus mavult *ὑ-*

ἀφωρισμένοι, καὶ ἵνα μόνοι πάθητε ἃ νῦν ἐν δίκῃ πάσχετε, καὶ
ἵνα γένωνται [5] *αἱ χῶραι ὑμῶν ἔρημοι καὶ αἱ πόλεις πυρίκαυστοι,*
καὶ τοὺς καρποὺς ἐνώπιον ὑμῶν κατεσθίωσιν ἀλλότριοι, καὶ [6] *μη-*
δεὶς ἐξ ὑμῶν ἐπιβαίνῃ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐ γὰρ ἐξ ἄλλου
τινὸς γνωρίζεσθε παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, [7] *ἢ ἀπὸ τῆς ἐν*
σαρκὶ ὑμῶν περιτομῆς. Οὐδεὶς γὰρ ὑμῶν, ὡς νομίζω, τολμήσει B
εἰπεῖν ὅτι μὴ καὶ προγνώστης τῶν γίνεσθαι μελλόντων ἦν καὶ
ἔστιν ὁ θεὸς καὶ τὰ ἄξια ἑκάστῳ προετοιμάζων. Καὶ ὑμῖν οὖν
ταῦτα καλῶς καὶ δικαίως γέγονεν. Ἀπεκτείνατε γὰρ τὸν δίκαιον
καὶ πρὸ αὐτοῦ τοὺς προφήτας αὐτοῦ· [8] *καὶ νῦν τοὺς ἐλπίζοντας*
ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν πέμψαντα αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν
ὅλων θεὸν ἀθετεῖτε καί, ὅσον ἐφ' ὑμῖν, ἀτιμάζετε, [9] *καταρώμε-*
νοι ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν. C
Οὐ γὰρ ἐξουσίαν ἔχετε αὐτόχειρες γενέσθαι ἡμῶν [10] *διὰ τοὺς νῦν*

μῶν: a vobis ipsis. Non video causam.

5. *αἱ χῶραι ... ἀλλότριοι*] Coll. Iesai. 1, 7.

6. *μηδεὶς ... Ἱερουσαλήμ*] Eiusdem interdicti Apol. I. c. 47 meminit; legas quae ibi n. 6. observavi.

7. *ἢ ἀπὸ τ. ἐν σαρκὶ ὑμῶν περιτομῆς*] Eo attentius consideranda haec S. Martyris sententia, quod saepe in hoc Dialogo repetitur. Ignorationem et infirmitatem deo Iudaeorum affingebant haeretici, ut videre est apud Iren. adv. haer. IV. c. 4. p. 231. ed. Mass., ob eversam Hierosolymam et mosaicae legis instituta ad perniciem Iudaeorum conversa. Contra Iustinus dei providentiam in hoc maxime admiratur, quod, cum pleraque instituta alibi quam Hierosolymis observari non possent, ipsa circumcisio, quae alibi observari poterat, aditum Iudaeis in hanc urbem praecluderet. Circumcisionem institutam fuisse ut Iudaei ab aliis gentibus secernerentur, scriptores plurimi dixere. Sed quod institutum dicit Iustinus ut hac nota distincti punirentur, id Tertullianus imitatur in libro adv. Iud. c. 3. „Dari enim habebat," inquit, „circumcisio, sed in signum, unde Israel in novissimo tempore dignosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur. . . . Haec igitur dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel in signum, unde dignosci posset, cum adveniret tempus, quo meritis suis supradictis in Hierusalem admitti prohiberetur." Forte in eamdem sententiam accipi debet, quod ait Irenaeus l. c. IV. c. 16. §. 1. p. 246 circumcisionem in signo datam, „ut cognoscibile perseveret genus Abrahae." Vide III. c. 12. §. 11. p. 198. *Maranus.*

8. *καὶ νῦν τ. ἐ. ἐπ' αὐτὸν*] Haec verba etiam pendere possunt ab *Ἀπεκτείνατε.* Nos vulgo receptam interpungendi rationem servamus.

ut ab aliis gentibus et a nobis discreti sitis, et ut soli patiamini quae nunc merito patimini, et ut regiones vestrae in solitudinem redigantur urbesque igne vastentur, et fruges vestras in conspectu vestro alieni consumant, neve quisquam vestrûm Hierosolyma adscendat. Non enim alia re a caeteris hominibus dignoscimini, nisi vestra in carne circumcisione. Nemo enim vestrum, ut arbitror, negare audebit praescium fuisse et esse futurorum deum, ac digna cuique praemia praeparare. Recte igitur et merito haec vobis evenerunt. Occidistis enim iustum et ante eum prophetas eius; et nunc eos qui spem in illum collocant et in summum regem et creatorem universorum deum, a quo missus est, aspernamini et, quantum in vobis est, afficitis contumelia, diris voventes in synagogis vestris eos qui in Christum credunt. Non enim ea vobis adest

9. *καταρώμενοι ... Χριστόν*] Idem Iudaeis exprobrat Iustinus c. 47. p. 266. D, c. 93. p. 321. C, c. 96. p. 323. C, c. 108. p. 335. D, c. 117. p. 345. A. Ex c. 137. p. 366. D. apparet precibus absolutis diras imprecationes recitatas esse. Epiphanius adv. haeres. I. 29. 9 (Opp. ed. Petav. Tom. I) p. 124 non Christianos universos sed tantummodo haereticos Nazaraeos exsecratione refert devotos esse. *Πάνυ δὲ οὗτοι*, inquit, *ἐχθροὶ τοῖς Ἰουδαίοις ὑπάρχουσιν· οὐ μόνον γὰρ οἱ τῶν Ἰουδαίων παῖδες πρὸς τούτους κέκτηνται μῖσος, ἀλλὰ ἀνιστάμενοι ἕωθεν καὶ μέσης ἡμέρας καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν, τρὶς τῆς ἡμέρας, ὅτε εὐχὰς ἐπιτελοῦσιν ἐν ταῖς αὐτῶν συναγωγαῖς, ἐπαρῶνται αὐτοῖς καὶ ἀναθεματίζουσι, φάσκοντες ὅτι ἐπικαταράσαι ὁ θεὸς τοὺς Ναζωραίους. Καὶ γὰρ τούτοις περισσότερον ἐνέχουσι διὰ τὸ ἀπὸ Ἰουδαίων αὐτοὺς ὄντας Ἰησοῦν κηρύσσειν εἶναι Χριστόν.* At vero Epiphanius errasse videtur; nominis scilicet errore deceptus sectam istorum haereticorum Nazaraeorum sumsit pro Christianis, quos ipse in primordiis Nazaraeos nominatos fuisse l. c. I. 29. 1. p. 117 testatur. Tertullianus adv. Marc. IV. c. 8: „Nazaraeus vocari habebat secundum prophetiam Christus creatoris; unde et ipso nomine nos Iudaei N a z a r e n o s appellant per eum.“ Recte igitur Hieronymus in Iesai. LII. 5 (Opp. ed. Vallars. Tom. IV) p. 604: „Et sub nomine, ut saepe dixi (coll. ibid. V. 18. p. 81. al.), N a z a r e n o r u m ter in die in Christianos congerunt maledicta.“ — Iudaei ad hunc usque diem Christianos devovere solent; qua de re plura dedit Io. Buxtorf.: Synag. iudaic. (ed. 5) p. 416. 422. 461. 476. 557.

10. *διὰ τ. ν. ἐπικρ.*] Cf. librum meum De Iustini Mart. scriptis et doctr. p. 24.

ἐπικρατοῦντας· ὁσάκις δὲ ἂν ἐδυνήθητε, [11] καὶ τοῦτο ἐπράξατε. Διὸ καὶ ἐμβοᾷ ὑμῖν ὁ θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαΐου λέγων· [12] Ἴδετε ὡς ὁ δίκαιος ἀπώλετο, [13] καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ. Ἀπὸ γὰρ προσώπου τῆς ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος. Ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφὴ αὐτοῦ· ἦρται ἐκ τοῦ μέσου. Ὑμεῖς προσηγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ τέκνα πόρνης. Ἐν τίνι ἐνετρυφᾶτε καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε D
τὸ στόμα καὶ ἐπὶ τίνι ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν;

17. Οὐχ οὕτως γὰρ τὰ ἄλλα ἔθνη εἰς ταύτην τὴν ἀδικίαν τὴν εἰς ἡμᾶς καὶ τὸν Χριστὸν ἐνέχονται, ὅσον ὑμεῖς, [1] οἳ κἀκείνοις τῆς κατὰ τοῦ δικαίου καὶ ἡμῶν τῶν ἀπ' ἐκείνου κακῆς προλήψεως αἴτιοι ὑπάρχετε· μετὰ γὰρ τὸ σταυρῶσαι ὑμᾶς ἐκεῖνον τὸν μόνον ἄμωμον καὶ δίκαιον ἄνθρωπον, [2] δι' οὗ τῶν μωλώπων ἴασις γί- E
νεται τοῖς δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν πατέρα [3] προσχωροῦσιν, ἐπειδὴ ἐγνώκατε αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς αἱ προφητεῖαι προεμήνυον γενησόμενον, [4] οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε ἐφ' οἷς ἐπράξατε [5] κακῶς, [6] ἀλλὰ ἄνδρας ἐκλεκτοὺς

11. *καὶ τοῦτο ἐπράξατε*] Vide Apol. I. c. 31. n. 5.

12. *Ἴδετε ... γλῶσσαν*] Iesai. 57, 1—4.

13. *καὶ ... αἴρονται*] Haec verba in codd. mstis et editis non comparent. Sed leguntur c. 110 et Apol. I. c. 48. A librario praetermissa sunt, non a Iustino; nempe errandi dedit ansam repetitum *καὶ οὐδείς*. Neminem igitur puto dubitaturum quin iure restituerim.

1. *οἳ κἀκείνοις*] Codd. msti *οἷς κἀκείνοις*, quae verba nescio quomodo defendi possint. Quare iam Stephan. legi voluit *οἷς κἀκείνης*, melius Sylburg. et Morell. textui inseruere *οἳ κἀκείνοις* (Langus itidem: *qui illis*), quod et Thirlb. probavit.

2. *δι' ... γίνεται*] Coll. Iesai. 53, 5.

3. *προσχωροῦσιν*] Codd. msti, Stephan. et Iebb. *προχωροῦσιν*. Repetitur illud c. 43. p. 261. C.

4. *οὐ μόνον ... ἁπλῶς ἀνθρ.*] Citavit hunc locum Eusebius Hist. eccles. IV. c. 18 (ed. Heinichen. Tom. I) p. 378. — Iustini codd. msti et editi *οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε*, Eusebius vulgo *οὐ μόνον δὲ οὐ μετενοήσατε*. Maranus autem refert codicem Eusebii Colbertinum valde antiquum eiusdemque duo Regios, quorum alter vetustissimus sit (adde Savilianum in bibliotheca Bodleiana hodie servatum), praebere *οὐ μόνον δὲ μετενοήσατε*. Quare V. D. etiam apud Martyrem ita legendum censuit, eumque secutus Burton posterius *οὐ* e textu Eusebiano expulit. Sed mutatione abstinemus. Non enim veri simile est secundam illam negationem in diversissimis (Iustini et Eusebii) codd. mstis, in quibus

potestas ut manus nobis inferatis propter eos qui nunc rerum potiuntur; quoties autem adfuit, id quoque fecistis. Quare et deus ad vos clamat per Iesaiam dicens: *Videte quomodo periit iustus, et nemo percipit corde; et viri iusti tolluntur, et nemo considerat. A facie enim iniustitiae sublatus est iustus. Erit in pace sepultura eius: sublatus est e medio. Vos huc produxistis, filii iniqui, semen adulterorum et filii fornicariae. In quo lusistis et super quem os aperuistis et super quem linguam laxastis?*

17. Non enim caeterae gentes iniuriae nobis et Christo illatae sic reae sunt, quantum vos, qui illis etiam anticipatae de iusto et de nobis, qui ab eo orti sumus, malae opinionis auctores estis; postquam enim illum solum inculpatum et iustum hominem, cuius vibicibus sanantur qui per eum ad patrem accedunt, cruci affixistis, quum sciretis eum resurrexisse ex mortuis et adscendisse in coelum, ut prophetiae futurum praemonstrabant, non modo poenitentiam prave factorum non

invenitur, a librariis additam fuisse. Insuper loquendi ratio *οὐ μόνον οὐ* passim invenitur; coll. v. c. locum simillimum c. 108. p. 335. C: *οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε, ... ἀλλ᾽, ὡς προεῖπον* (sc. nostro loco), *ἄνδρας χειρ. ἐκλεκτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε, κηρύσσοντας ὅτι αἵρεσίς τις ἄθεος ... ἐγήγερται* etc.. Verba *οὐ μετεν.* unam efficiunt notionem: *abstinuistis a poenitentia.* Atque *ἀλλά*, cui *καὶ* recte non adiectum est, rem amplificat: *immo potius.* Cf. Apol. I. c. 5. p. 56. B (n. 11), c. 39. p. 78. B, de resurr. c. 8. p. 593. E.

5. *κακῶς*] Sic Eusebius et Nicephorus et Rufinus. Ex sex Eusebii codicibus, quorum variae lectiones mecum communicatae fuerunt, tres vetustissimi sic habent cum duobus aliis non ita antiquis. Editiones S. Iustini *κακοῖς*, quod quidem satis arridet Valesio; at mihi eo minus probatur, quod ipse Iustinus antea dicebat c. 12 [n. 3] *οὐδὲ μετανοεῖτε πράξαντες κακῶς. Maranus.*

6. *ἀλλὰ ... λέγουσιν*] Idem Iudaeis c. 108. p. 335. C. et c. 117. p. 345. A. exprobrat: hos scilicet per totum terrarum orbem misisse qui Christum eiusque asseclas in suspicionem adducerent. Tertullianus ad nation. I. c. 14: „Et credidit vulgus Iudaeo. Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostrae?“ Adde adv. Marc. III. c. 23 et adv. Iud. c. 13. Commentarii vicem praebet insignis Eusebii locus in Iesai. XVIII. 1 sq. p. 424 sq.: *Εὕρομεν ἐν τοῖς τῶν παλαιῶν συγγράμμασιν, ὡς οἱ τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦντες τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι γράμματα δια-*

ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἐκλεξάμενοι τότε ἐξεπέμψατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν,
λέγοντες αἵρεσιν ἄθεον Χριστιανῶν πεφηνέναι, [7] καταλέγοντές τε 235
ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν·
ὥστε οὐ μόνον ἑαυτοῖς ἀδικίας αἴτιοι ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλ-
λοις ἅπασιν ἁπλῶς ἀνθρώποις. Καὶ δικαίως βοᾷ Ἡσαΐας· [8] Δι'
ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι. Καί· [9] Οὐαὶ
τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν,
εἰπόντες· Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Τοί-
νυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ· B
πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ. Καὶ
πάλιν ἐν ἄλλοις· [10] Οὐαὶ οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ὡς
σχοινίῳ μακρῷ καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλεως τὰς ἀνομίας, οἱ
λέγοντες· Τὸ τάχος αὐτοῦ ἐγγισάτω, καὶ ἐλθέτω ἡ βουλὴ τοῦ
ἁγίου Ἰσραήλ, ἵνα γνῶμεν. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν
[11] καὶ τὸ καλὸν πονηρόν, οἱ τιθέντες τὸ φῶς σκότος καὶ τὸ σκό-
τος φῶς, οἱ τιθέντες τὸ πικρὸν γλυκὺ καὶ τὸ γλυκὺ πικρόν. Κα-
τὰ οὖν τοῦ μόνου ἀμώμου καὶ δικαίου [12] φωτός, τοῖς ἀνθρώποις C
πεμφθέντος παρὰ τοῦ θεοῦ, [13] τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ καὶ ἄδικα
καταλεχθῆναι ἐν πάσῃ τῇ γῇ ἐσπουδάσατε. Δύσχρηστος γὰρ ὑμῖν
ἔδοξεν εἶναι, βοῶν παρ' ὑμῖν· [14] Γέγραπται· Ὁ οἶκός μου οἶκος
προσευχῆς ἐστιν, ὑμεῖς δὲ πεποιήκατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.
Καὶ τὰς τραπέζας τῶν ἐν τῷ ναῷ κολλυβιστῶν κατέστρεψε. Καὶ

χαράξαντες εἰς πάντα διεπέμψαντο τὰ ἔθνη τοῖς ἁπανταχοῦ Ἰουδαίοις διαβάλλοντες τὴν Χριστοῦ διδασκαλίαν ὡς αἵρεσιν καινὴν καὶ ἀλλοτρίαν τοῦ θεοῦ, παρήγγελλόν τε δι' ἐπιστολῶν μὴ παραδέξασθαι αὐτήν.... Οἵ τε ἀπόστολοι αὐτῶν ἐπιστολὰς βιβλίνας κομιζόμενοι ... ἁπανταχοῦ γῆς διέτρεχον, τὸν περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐνδιαβάλλοντες λόγον. Ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν τοὺς ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπικομιζομένους. — Pro *ἐκλεξάμενοι*, referente Marano, vetustissimorum Eusebii codd. Colbertinorum alter *ἐπιλεξάμενοι* habet. Legitur (vulgo) apud Eusebium *ἐκλεξάμενοι τότε ἀπὸ Ἱερουσαλήμ*. Ibidem aliquot codices recentiores *εἰς ἅπασαν*. Mox pro *ἄθεον* nonnulli Eusebii codd. antiquissimi *ἀθέων* exhibent; sed lectio recepta etiam loco firmatur gemello c. 108 (vide supra n. 4). Tum Eusebius *πεφάνθαι*.

7. *καταλ. τε*] Ex Eusebio addidimus particulam, quae tamen deerat in vetustissimorum Colbertinorum altero. *Maranus*. De sententia consulas n. 13. — Deinde pro *ἡμᾶς πάντες* Eusebius *ἡμᾶς ἅπαντες*.

egistis, sed viros delectos tunc Hierosolymis in universum orbem misistis, dicentes haeresin Christianorum impiam prodiisse, atque ea spargentes quae in nos ab omnibus, qui nos ignorant, dicuntur: itaque non solum vobis iniquitatis causa estis, sed caeteris quoque omnibus prorsus hominibus. Ac merito clamat Iesaias: *Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus.* Et: *Vae animae ipsorum, propterea quod consilium pravum ceperunt adversus seipsos, dicentes: Vinciamus iustum, quia inutilis nobis est. Itaque fructus operum suorum comedunt. Vae iniquo: mala secundum opera manuum eius accident ei.* Et rursus alibi: *Vae qui trahunt peccata sua quasi funiculo longo et quasi loro iugi vitulae iniquitates, qui dicunt: Celeritas eius appropinquet, et veniat consilium sancti Israelis, ut cognoscamus. Vae qui dicunt malum bonum et bonum malum, qui ponunt lucem tenebras et tenebras lucem, qui ponunt amarum dulce et dulce amarum.* Studio igitur vobis habuistis ut in solam illam inculpatam et iustam lucem, hominibus a deo missam, acerba et tenebricosa et iniusta in universo orbe iactarentur crimina. Importuna enim vobis esse visa est, quum apud vos clamaret: *Scriptum est: Domus mea domus precationis est, vos autem fecistis eam speluncam latronum.* Et mensas in templo nu-

Habent tamen, Marano advertente, nonnulli codices recentiores ut Iustinus.

8. *Δι' ... ἔθνεσι*] Iesai. 52, 5.

9. *Οὐαὶ ... αὐτῷ*] Iesai. 3, 9—11.

10. *Οὐαὶ ... πικρόν*] Iesai. 5, 18—20.

11. *καὶ τ. κ. πονηρ.*] Haec verba in utroque cod. msto desiderantur; sed iam Stephanus reposuit. Cf. c. 133. p. 363. B. Sunt a librariis omissa. Mox enim respiciuntur: *πικρὰ κ. σκοτεινὰ κ. ἄδικα.*

12. *φωτός*] Langus: *adversus solam ... lucem.* Perionius: *in eum qui unus scelere culpaque vacat.* Respexit autem Martyr utramque vocis significationem. — Coll. Ioann. 1, 9. 8, 12. 12, 46 alibi.

13. *τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ*] Liquet hîc memorari horrenda illa crimina, quae Christianis affingi solebant, nempe Thyesteas coenas et promiscuos concubitus. Hinc paulo ante dicebat: *καταλέγοντές τε ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν. Maranus.* Vide c. 10. n. 2.

14. *Γέγραπται ... λῃστῶν*] Luc. 19, 46 coll. Matth. 21, 13.

ἐβόα· [15] *Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, ὑποκριταί, ὅτι
ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον, τὴν δὲ ἀγάπην τοῦ* D
*θεοῦ καὶ τὴν κρίσιν οὐ κατανοεῖτε· τάφοι κεκονιαμένοι, ἔξω-
θεν φαινόμενοι ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμοντες ὀστέων νεκρῶν. Καὶ
τοῖς γραμματεῦσιν·* [16] *Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς, ὅτι τὰς κλεῖς ἔχετε,
καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσέρχεσθε καὶ τοὺς εἰσερχομένους κωλύετε·* [17] *ὁδη-
γοὶ τυφλοί.*

18. *Ἐπειδὴ γὰρ ἀνέγνως, ὦ Τρύφων, ὡς αὐτὸς* [1] *ὁμολο-
γήσας ἔφης, τὰ ὑπ' ἐκείνου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδαχθέντα, οὐκ
ἄτοπον νομίζω πεποιηκέναι καὶ βραχέα τῶν ἐκείνου λόγια πρὸς
τοῖς προφητικοῖς ἐπιμνησθείς.* [2] *Λούσασθε οὖν καὶ νῦν καθαροὶ* E
γένεσθε καὶ ἀφέλεσθε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς
[3] *δὲ λούσασθαι ὑμῖν τοῦτο τὸ λουτρὸν κελεύει ὁ θεὸς καὶ περιτέ-
μνεσθαι τὴν ἀληθινὴν περιτομήν. Ἡμεῖς γὰρ καὶ ταύτην ἂν τὴν
περιτομὴν τὴν κατὰ σάρκα καὶ τὰ σάββατα καὶ τὰς ἑορτὰς πά-
σας ἁπλῶς ἐφυλάσσομεν, εἰ μὴ ἔγνωμεν δι' ἣν αἰτίαν καὶ ὑμῖν
προσετάγη, τουτέστι διὰ τὰς ἀνομίας ὑμῶν καὶ τὴν σκληροκαρδί-
αν. Εἰ γὰρ ὑπομένομεν πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων* 236
φαύλων ἐνεργούμενα εἰς ἡμᾶς φέρειν, [4] *ὡς καὶ μέχρι τῶν ἀῤῥή-
των, θανάτου καὶ τιμωριῶν, εὐχόμενοι ἐλεηθῆναι καὶ τοὺς τὰ
τοιαῦτα διατιθέντας ἡμᾶς, καὶ μηδὲ μικρὸν ἀμείβεσθαι μηδένα
βουλόμενοι, ὡς ὁ καινὸς νομοθέτης ἐκέλευσεν ἡμῖν, πῶς οὐχὶ
καὶ τὰ* [5] *μηδὲ βλάπτοντα ἡμᾶς, περιτομὴν δὲ σαρκικὴν λέγω καὶ
σάββατα καὶ τὰς ἑορτάς, ἐφυλάσσομεν, ὦ Τρύφων;*

15. *Οὐαὶ ... νεκρῶν*] Matth. 23, 23. 27. Luc. 11, 42.

16. *Οὐαὶ ... κωλύετε*] Luc. 11, 52 coll. Matth. 23, 14. In margine utriusque cod. msti legitur quemadmodum apud Lucam l. c.: *οὐκ εἰσέλθετε καὶ τοὺς ἐρχομένους ἐκωλύσατε.*

17. *ὁδηγοὶ τυφλοί*] Matth. 23, 16. 24.

1. *ὁμολογήσας ἔφης*] Cf. c. 10. Thirlbius mallet *ὁμολόγησας, ἔφην.*

2. *Λούσασθε ... ὑμῶν*] Coll. Iesai. 1, 16.

3. *δὲ*] Noli hanc voculam ut redundantem loco eiicere aut *δὴ* legere. Cf. c. 48. p. 267. C. et fragm. ap. Ioannem Dam. Sacr. Parall. (ed. Leq. Tom. II) p. 753. — Pro *περιτέμνεσθαι* Thirlbius *περιτέμνεσθε* coniecit, id quod iam Maranus improbavit.

4. *ὡς ... τιμωριῶν*] Sylburg. subaudiendum censet *προχωρεῖν* sive *προιέναι* vel simile quid. Tum licet exspectaveris *εὐχομένους* et *βουλο-*

mulariorum evertit. Et exclamavit: *Vae vobis, scribae et Pharisaei, simulatores, quia decimatis mentam et rutam, dilectionem autem dei et iudicium non consideratis: sepulcra dealbata, quae extrinsecus apparent speciosa, intus autem plena sunt ossibus cadaverum.* Et ad scribas: *Vae vobis, scribae, quia claves habetis, et ipsi non ingredimini et ingredi volentes prohibetis: duces caeci.*

18. Quoniam enim legisti, Trypho, ut ipse confessus es, quae noster ille salvator docuit, non absurde mihi fecisse videor ut brevia quaedam illius effata propheticis adiungerem. Lavamini igitur et nunc mundi estote et auferte nequitias ab animis vestris, quemadmodum iubet deus ut hoc lavemini lavacro et vera circumcisione circumcidamini. Nos enim hanc quoque carnis circumcisionem et sabbata et festos dies omnes omnino observaremus, nisi cognitum nobis esset quam ob causam haec vobis imperata sint, id est propter iniquitates vestras et cordis duritiam. Nam si omnia perferimus quaecunque in nos homines et daemones improbi moliuntur, utpote etiam inter nefandas res, mortem ac supplicia, precantes ut vel ii qui nos ita pertractant misericordiam consequantur, nec cuiquam ne leviter quidem rependi volentes, sicuti novus legislator nobis praecepit: quomodo non ea etiam quae nos ne laedunt quidem, circumcisionem dico carnis et sabbata et festos dies, observaremus, Trypho?

μένους, tamen non opus est accusativo; vide Apol. I. c. 11. n. 3. Sed ὡς cum participio haud insolenter est dictum: *quippe (tales,) qui precemur*, sive *precaturi* — vern. *mit dem Vorsatz zu bitten* = βουλόμενοι εὔχεσθαι. Explicantur illis verbis vel amplificantur ea quae antecedunt. — In codicibus verba θανάτου καὶ τιμωριῶν commatibus non includuntur. Langus reddidit: *usque ad infanda quoque mortis et suppliciorum.* Praeter necessitatem Thirlbius deleto καὶ legendum conjecit μέχρι τῶν ἀῤῥήτων θανάτου τιμωριῶν, aut μέχρι τῶν ἐσχάτων τιμωριῶν (c. 46. p. 265. C), ut istud θανάτου pro interpretamento habeatur. Alius scripserit μέχρι τῶν ἀῤῥήτων τιμωριῶν καὶ θανάτου, verbis (c. 7. n. 6. al.) transpositis. Nihil muta.

5. μηδὲ] Lang., Thirlb., Maran. μηδὲν scribi maluerunt. Sed μηδὲ magnis istis cruciatibus egregie opponitur.

19. [1] Τοῦτό ἐστιν ὃ ἀπορεῖν ἄξιόν ἐστιν, ὅτι τοιαῦτα ὑπο- B
μένοντες οὐχὶ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, περὶ ὧν νῦν ζητοῦμεν, φυ-
λάσσετε.

Οὐ γὰρ πᾶσιν ἀναγκαῖα αὕτη ἡ περιτομή, ἀλλ' ὑμῖν μόνοις,
ἵνα, [2] ὡς προέφην, ταῦτα πάθητε ἃ νῦν ἐν δίκῃ πάσχετε. Οὐ-
δὲ γὰρ τὸ βάπτισμα ἐκεῖνο τὸ ἀνωφελὲς τὸ τῶν λάκκων προσλαμ-
βάνομεν· οὐδὲν γὰρ πρὸς τὸ βάπτισμα τοῦτο τὸ τῆς ζωῆς ἐστι.
Διὸ καὶ κέκραγεν ὁ θεός, ὅτι [3] Ἐγκατελίπετε αὐτόν, πηγὴν ζῶ-
σαν, καὶ ὠρύξατε ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνή- C
σονται συνέχειν ὕδωρ. Καὶ ὑμεῖς μέν, οἱ τὴν σάρκα περιτετμημέ-
νοι, χρήζετε τῆς ἡμετέρας περιτομῆς, ἡμεῖς δέ, ταύτην ἔχοντες, οὐ-
δὲν ἐκείνης δεόμεθα. [4] Εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαία, ὡς δοκεῖτε, οὐκ ἂν
ἀκρόβυστον ὁ θεὸς ἔπλασε τὸν Ἀδάμ, οὐδὲ [5] ἐπέβλεψεν ἐπὶ τοῖς
δώροις τοῦ ἐν ἀκροβυστίᾳ σαρκὸς προσενέγκαντος θυσίας Ἄβελ,
οὐδ' ἂν [6] εὐηρέστησεν ἐν ἀκροβυστίᾳ Ἐνώχ, καὶ οὐχ εὑρίσκετο,
διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. [7] Λὼτ ἀπερίτμητος ἐκ Σοδόμων D
ἐσώθη, [8] αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἀγγέλων αὐτὸν καὶ τοῦ κυρίου προ-
πεμψάντων. Νῶε ἀρχὴ [9] γένους· ἀλλ' οὖν ἅμα τοῖς τέκνοις ἀπε-
ρίτμητος εἰς τὴν κιβωτὸν εἰσῆλθεν. Ἀπερίτμητος ἦν ὁ ἱερεὺς τοῦ
ὑψίστου Μελχισεδέκ, ᾧ καὶ δεκάτας προσφορὰς ἔδωκεν Ἀβραάμ,

1. *Τοῦτό ... φυλάσσετε*] Maranus: „Haec profecto non Iustinus disserit sed Trypho, cuius similem sententiam iam vidimus c. 10 [p. 227. C]. Restituenda ergo haec verba Tryphoni et pro vulg. φυλάσσομεν legendum φυλάσσετε." Idem iam Thirlbius scite observavit. Insuper fortasse pro ὦ Τρύφων; Τοῦτό ἐστιν — reposueris Καὶ ὁ Τρύφων· Τοῦτό ἐστιν. Mox τοιαῦτα ad maximos cruciatus spectat mortesque acerbissimas, de quibus modo dictum erat, atque τὰ ἄλλα πάντα ad περιτομὴν σαρκικὴν etc.. Inde γὰρ particulam facile ita explicas ut aliquid tacita adsumas cogitatione: *Ista non observamus; nam quod primum circumcisionem attinet, non omnibus necessaria est.*

2. *ὡς προέφην*] C. 16. p. 234. A.

3. *Ἐγκατελίπετε ... ὕδωρ*] Ierem. 2, 13.

4. *Εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαία* etc.] Eadem ratiocinatione utuntur Tertullianus adv. Iud. c. 2, Cyprianus adv. Iud. II. c. 8, Lactantius Institt. div. IV. c. 18. — Pro ἔπλασε Morell. ἔμπλασε vitiose dedit.

5. *ἐπέβλεψεν ... Ἄβελ*] Coll. Genes. 4, 4.

6. *εὐηρέστησεν ... θεός*] Coll. Genes. 5, 24.

7. *Λὼτ ἀπερίτμητος* etc.] Iustini vestigia (Maran.) manifeste pre-

19. Hoc est in quo dubii merito haereamus, quod, quum talia perferatis, non etiam caetera omnia, de quibus nunc quaerimus, observetis.

Non sane omnibus necessaria est haec circumcisio, sed vobis solis, ut, quemadmodum antea dixi, ea patiamini quae nunc merito vestro patimini. Nec sane inutilem illum baptismum cisternarum suscipimus; nihil enim est ad hunc vitae baptismum. Ideo etiam exclamavit deus: *Dereliquistis eum, fontem vivum, et fodistis vobis ipsis cisternas contritas, quae non poterunt continere aquam.* Ac vos quidem, qui carne circumcisi estis, indigetis nostra circumcisione, nos autem, quum hanc habeamus, nihil ista opus habemus. Nam si esset necessaria, ut existimatis, non praeputiatum deus finxisset Adamum, neque dona Abelis respexisset, qui in carnis praeputio victimas obtulit, neque ei placuisset in praeputio Henochus, qui non inventus est, propterea quod transtulit eum deus. Lotus incircumcisus ex Sodomis salvus evasit, ipsis illis angelis eum et domino deducentibus. Noachus principium generis; sed tamen una cum filiis incircumcisus in arcam ingressus est. Incircumcisus erat sacerdos altissimi Melchisedecus, cui et decimas obtulit Abrahamus, qui primus carnis circumci-

munt Irenaeus adv. haeres. IV. c. 16. §. 2. p. 246. ed. Mass. et Tertullianus l. c..

8. *αὐτῶν . . . αὐτὸν*] Anonymus scriptor in Miscell. observatt. in auctores veteres et recentiores Vol. I. Tom. 3. p. 371 scripsit *αὐτῶν ἐκεῖνον τῶν ἀγγέλων, αὐτοῦ καὶ τοῦ κυρίου προπεμψάντων.* Si quid mutandum, rectius haud dubie ita emendaveris: *αὐτὸν ἐκείνων τῶν ἀγγ., αὐτοῦ καὶ* etc..

9. *γένους· ἀλλ' οὖν ἅμα* etc.] Fortasse *γένους ἄλλου, ἅμα* etc.: *Noachus, principium alterius (s. novi) generis, una cum filiis* etc.. Hoc video iam ante me coniecisse scriptorem anonymum l. c. p. 372. C. 138. p. 367. D: *Ὁ γὰρ Χριστὸς . . . καὶ ἀρχὴ πάλιν ἄλλου γένους γέγονεν . . ., ὃν τρόπον καὶ Νῶε ἐν ξύλῳ διεσώθη ἐποχούμενος τοῖς ὕδασι μετὰ τῶν ἰδίων.* Non tamen muto, quum etiam vulgaris lectio (quippe difficilior) bene se habeat; etenim *ἀλλ' οὖν* est Latinorum *at, verumtamen*, vern. *aber doch.* Cf. Plat. Protag. p. 327. C. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. III. p. 121) et de republ. VI. p. 509. D (Vol. VII. p. 121). Quid? Alius (Langius in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 992) legerit: *γένους ἄλλου· ἀλλ' οὖν ἅμα* etc. — prout loco antea laudato.

ὁ πρῶτος τὴν κατὰ σάρκα περιτομὴν λαβών, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν· οὗ κατὰ τὴν τάξιν τὸν αἰώνιον ἱερέα ὁ θεὸς καταστήσειν διὰ τοῦ E
[10]*Δαυὶδ μεμήνυκεν. Ὑμῖν οὖν μόνοις ἀναγκαία ἦν ἡ περιτομὴ αὕτη, ἵνα ὁ λαὸς οὐ λαὸς ᾖ καὶ τὸ ἔθνος οὐκ ἔθνος, ὡς καὶ* [11]*Ὡσηέ, εἷς τῶν δώδεκα προφητῶν, φησί. Καὶ γὰρ μὴ σαββατίσαντες οἱ προωνομασμένοι πάντες δίκαιοι τῷ θεῷ εὐηρέστησαν καὶ μετ' αὐτοὺς Ἀβραὰμ καὶ οἱ τούτου υἱοὶ ἅπαντες μέχρι Μωυσέως, ἐφ' οὗ* [12]*ἄδικος καὶ ἀχάριστος εἰς τὸν θεὸν ὁ λαὸς ὑμῶν ἐφάνη ἐν* 237
τῇ ἐρήμῳ μοσχοποιήσας. Ὅθεν ὁ θεὸς ἁρμοσάμενος πρὸς τὸν λαὸν ἐκεῖνον καὶ θυσίας φέρειν ὡς πρὸς ὄνομα αὐτοῦ ἐνετείλατο, ἵνα μὴ εἰδωλολατρῆτε· ὅπερ οὐδὲ ἐφυλάξατε, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ἐθύετε [13]*τοῖς δαιμονίοις. Καὶ σαββατίζειν οὖν ὑμῖν προστέταχεν, ἵνα μνήμην λαμβάνητε τοῦ θεοῦ· καὶ γὰρ* [14]*ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦτο σημαίνει λέγων·* [15]*Τοῦ γινώσκειν ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ὁ λυτρωσάμενος ὑμᾶς.*

20. *Καὶ γὰρ βρωμάτων τινῶν ἀπέχεσθαι προσέταξεν ὑμῖν,* B
[1]*ἵνα καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχητε τὸν θεόν, εὐκατάφοροι ὄντες καὶ εὐχερεῖς πρὸς τὸ ἀφίστασθαι τῆς γνώ-*

10. *Δαυὶδ*] Psalm. 109, 4.

11. *Ὡσηέ*] Hos. 1, 9.

12. *ἄδικος ... εἰδωλολ.*] Constitt. apost. I. c. 6: *Ἔστω δέ σοι πρὸ ὀφθαλμῶν γινώσκειν, τί νόμος φυσικὸς καὶ τί τὰ τῆς δευτερώσεως, τά τε ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῖς μοσχοποιήσασι δοθέντα ἐπείσακτα* etc.. Cf. ibid. locum VI. c. 20, quocum Clem. Recognn. I. c. 35 fere verbo tenus consentiunt. Irenaeus adv. haeres. IV. c. 14. §. 2. p. 244: „His qui inquieti erant in eremo dans aptissimam legem." C. 15. §. 1. p. 244: „At ubi conversi sunt in vituli factionem et reversi sunt animis suis in Aegyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiae suae acceperunt reliquam servitutem." Chrysostomus c. Iud. II. p. 462: *Ἐπειδὴ δὲ εἶδεν μαινομένους, ἀγχομένους, ἐπιθυμοῦντας θυσιῶν . . . ἐπέτρεψε τὰς θυσίας* etc.. Hieronymus in Iesai. I. 12.

13. *τ. δαιμονίοις*] H. e. Molocho, cui (scriptura saepe testante) Israelitae filios suos sacrificabant.

14. *ὁ λόγος αὐτοῦ τ. σημαίνει λέγων*] Haec fere idem exprimunt quod paulo ante *κέκραγεν ὁ θεὸς* et *ὁ θεὸς μεμήνυκεν* similesque dictiones hoc in Dialogo persaepe obviae, v. c. *ὁ λόγος* (*τοῦ θεοῦ*) *φησίν, ἔφη, λέγει, εἶπε, καλεῖ* etc.: c. 93. p. 321. B, c. 60. p. 283. D. E, c. 62. p. 285. A, c. 77. p. 303. A, alibi. Haud raro addita est praepositio *διὰ* cum nomine sacri scriptoris in casu genitivo, v. c. *διὰ*

sionem accepit, eique benedixit ille: cuius secundum ordinem deus aeternum sacerdotem se instituturum esse per Davidem declaravit. Vobis igitur solis necessaria fuit haec circumcisio, ut populus non esset populus ac gens non gens, quemadmodum etiam Hoseas, unus duodecim prophetarum, ait. Etenim iusti omnes quos modo recensui, quamvis sabbata non observarent, deo placuere ac post eos Abrahamus eiusque posteri omnes usque ad Mosen, sub quo iniustus populus vester et ingratus in deum repertus est conflato in solitudine vitulo. Unde deus accommodans se ad populum istum praecepit hostias quoque offerri tamquam nomini suo, ut ne simulacra coleretis: quod quidem neutiquam servastis, sed et liberos vestros immolastis daemoniis. Iussit sabbatum quoque observari, ut memoriam dei teneretis; nam etiam effatum eius hoc declarat dicens: *Ut cognoscatis me esse deum redemtorem vestrum.*

20. Pariter mandavit ut a cibis quibusdam abstineretis, ut etiam inter edendum et bibendum ante oculos haberetis deum, quippe quum faciles sitis et proclives ad abiiciendam eius

Μωυσέως, διὰ Δαυίδ, διὰ Ζαχαρίου etc.: c. 28. p. 246. B, c. 49. p. 268. A, c. 52. p. 272. B, c. 58. p. 280. C, alibi. Enimvero tum certe in Dialogo *λόγος τοῦ θεοῦ* non significat logon divinum (sic Thirlbius: cuius coniecturam vide supra c. 15. n. 5), qui (Apol. I. c. 33. p. 75. D, c. 36. p. 76. D, II. c. 10. p. 49. A) viros sacros inspiraverit (neque obstant verba c. 128. p. 358. B: *καὶ λόγον καλοῦσιν, ἐπειδὴ καὶ τὰς παρὰ τοῦ πατρὸς ὁμιλίας φέρει τοῖς ἀνθρώποις*: haec videlicet non ad inspirationem sensu strictiori dictam, verum ad theophanias referenda sunt), nec scripturam divinam (ita fere semper Maranus reddit), sed effatum sive oraculum (Langus: *verbum)* dei, quod per prophetas edidit. Nam *διὰ* illis locis est *prophetae ope* sive *propheta interveniente*. vern. *durch Vermittelung des —.* Hinc *οἱ λόγοι* (*τοῦ θεοῦ*) *σημαίνουσι, κηρύσσουσι* etc.: c. 56. p. 276. B, c. 63. p. 287. B, alibi. Sic *εἴρηται ὁ λόγος* c. 65. p. 289. C, *ὁ προφητικὸς λόγος σημαίνει* c. 56. p. 275. D, alia huiuscemodi. Quae semel hîc monuisse sufficiat.

15. *Τοῦ ... ὑμᾶς*] Ezech. 20, 12. 20.

1. *ἵνα καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν* etc.] Similiter docent Barnabas Epist. c. 10, Clemens Alex. Paedag. II. c. 1. §. 14—17, Tertullianus c. Marc. II. c. 18, Novatianus de cib. Iud. c. 4, Constitt. apost. VI. c. 20.

σεως αὐτοῦ, ὡς καὶ Μωυσῆς φησιν· [2]Ἔφαγε καὶ ἔπιεν ὁ λαὸς
καὶ ἀνέστη τοῦ παίζειν. Καὶ πάλιν· [3]Ἔφαγεν Ἰακὼβ καὶ ἐνε-
πλήσθη [4]καὶ ἐλιπάνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος· ἐλιπάν-
θη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη, καὶ ἐγκατέλιπε θεὸν τὸν ποιήσαντα αὐ-
τόν. Τῷ γὰρ Νῶε ὅτι συγκεχώρητο ὑπὸ τοῦ θεοῦ, δικαίῳ ὄντι,
πᾶν ἔμψυχον ἐσθίειν πλὴν κρέας ἐν αἵματι, [5]ὅπερ ἐστὶ νεκριμαῖον,
διὰ Μωσέως ἀνιστορήθη ὑμῖν ἐν τῇ βίβλῳ [6]τῆς Γενέσεως. Καὶ C
[7]βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν [8]Ὡς λάχανα χόρτου προεῖπον ἐγώ·
Τὸ ὡς λάχανα χόρτου [9]τοῦ μὴ ἀκούσεσθε ὡς εἴρηται ὑπὸ τοῦ
θεοῦ, ὅτι ὡς τὰ λάχανα εἰς τροφὴν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπεποιήκει ὁ
θεός, οὕτως καὶ τὰ ζῶα εἰς κρεωφαγίαν [10]ἐδεδώκει; Ἀλλ' ἐπεί
τινα τῶν χόρτων οὐκ ἐσθίομεν, οὕτω καὶ διαστολὴν ἔκτοτε τῷ
Νῶε διεστάλθαι φατέ. Οὐχ ὡς ἐξηγεῖσθε πιστευτέον. Πρῶτον
μὲν γὰρ ὅτι πᾶν λάχανον χόρτος ἐστὶ καὶ [11]βιβρώσκεσθαι δυνά-
μενος λέγειν καὶ κρατύνειν, οὐκ ἐν τούτῳ ἀσχοληθήσομαι. Ἀλλὰ D
εἰ καὶ τὰ λάχανα τοῦ χόρτου διακρίνομεν, μὴ πάντα ἐσθίοντες,
οὐ διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ [12]κοινὰ ἢ ἀκάθαρτα οὐκ ἐσθίομεν, ἀλλ' ἢ

2. *Ἔφαγε ... παίζειν*] Exod. 32, 6.

3. *Ἔφαγεν ... αὐτόν*] Deuteron. 32, 15.

4. *καὶ ἐλιπάνθη*] Desunt haec apud Septuaginta, et Iustini negligentiae imputantur ab erudito Londinensi editore; sed tamen hunc locum S. Ioannes Chrysostomus eodem prorsus modo refert Homil. in Iud. I. c. 2. p. 589. Ex his autem testimoniis alterum ex libro Exodi petitum ad ea spectat quae ante leges mosaicas, alterum ex Deuteronomio ad ea quae post has leges contigere. Atque id quidem videtur Iustinus hac mente fecisse, ut probaret legem non solum Iudaeis ob nequitiam et cor durissimum impositam fuisse, sed etiam illos minime hac lege sanatos fuisse. *Maranus.*

5. *ὅπερ ἐστὶ νεκριμαῖον*] Sic recte edidit Sylburg. ex coniectura H. Stephani (in edit. Epist. ad Diogn. p. 59). Vulgo mendose *ὅπέρ ἐστιν ἐκριμαῖον*, id quod Iebb. perverse voluit retineri, = *eiectitium.* Langus censuit emendandum *ἐκκρεμαῖον*: *pensile* s. *suspensum.*

6. *τ. Γενέσεως*] Genes. 9, 4.

7. *βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν* etc.] Non soli Iudaei illud scripturae obiiciebant *(ut olera herbae)*, sed ipsi etiam haeretici, qui carnium usum vetabant, hoc scripturae testimonio errorem tuebantur, ut videre est apud Basilium Epist. 236. c. 4. Sed merito demonstrat Iustinus hunc locum favere Christianis, et quemadmodum nonnullis oleribus abstinemus, non quod impurae sint sed quod noceant, ita licentiam Noe concessam animalium edendorum non aliis quam naturae et rationis finibus

cognitionem, prout Moses quoque ait: *Edit et bibit populus et surrexit ad ludendum.* Et rursus: *Edit Iacobus et saturatus est et impinguatus, et recalcitravit dilectus: impinguatus est, incrassatus, dilatatus, et dereliquit deum factorem suum.* Noacho enim, viro iusto, concessum esse a deo ut animatum omne praeter carnem in sanguine, hoc est suffocatum, ederet, Moses vobis narravit in libro Genesis. Quumque pararet ille obiicere verba *Ut olera herbae* occupavi ego dicere: Illud *ut olera herbae* cur non eo sensu accipietis quo dictum est a deo, nempe quemadmodum herbas homini ad victum deus creaverat, ita etiam animalia dedisse ut carnem ederet? Sed quia quaedam olera non edimus, propterea discrimen ex illo tempore Noacho praescriptum esse dicitis. Nequaquam ut exponitis ita credendum. Primum enim omne olus herbam esse et manducari quum dicere et evincere possim, in hoc non immorabor. Sed etsi olera herbae discernimus, non omnia edentes, non idcirco quod impura vel immunda sint non edimus, verum quod aut amara aut lethifera

contineri. Ita porro solemne fuit Christianis victus sui rationem hoc scripturae testimonio defendere, ut eos Iulianus exagitet apud Cyrillum Alex. IX [Opp. ed. Aubert. Tom. VI] p. 319, quod puros se, ut Iudaei, non praebeant, sed omnia *ut olera herbae* edenda pronuntient. Idem imperator in sexta oratione ridet illud hominum genus, quod promiscue omnia comedit *tamquam olera herbarum.* Tum addit: *Γνωρίζεις, οἶμαι, τῶν Γαλιλαίων τὰ ῥήματα. Maranus.*

8. Ὡς λάχανα χόρτου] Genes. 9, 3.

9. τοῦ μὴ ἀκούσεσθε] Illud τοῦ expungendum censuit Stephanus; Sylburgius expunxit. Perionius legit οὐ μὴ ἀκούετε eique Thirlbius assensit. Male. Est τοῦ hic i. q. τίνος, praetermisso χάριν vel ἕνεκα. Exemplum habes Apol. II. c. 2. n. 21.

10. ἐδεδώκει . . . πιστευτέον] Ante Marani tempora prave distinguebatur sic: ἐδεδώκει· ἀλλ' . . . φατέ, οὐχ (Thirlb. ἐδεδώκει, ἀλλ' . . . φατέ, οὐχ) etc.. Hinc Sylburgio φατέ vel tollendum videtur vel in infinitivum φάναι transmutandum. Sed iusta interpunctione locus sanatur. — Vocula ἔκτοτε ante Aristotelem non occurrit; cf. Lobeck ad Phryn. p. 46.

11. βιβρώσκεσθαι] Convenientius βιβρώσκεται. Illud ut retineatur, Sylburgius subaudit ἐπιτήδειον vel simile adiectivum. Videtur a praecedente ἐστὶ pendere. — Thirlbius proposuit λάχανον χόρτου.

12. κοινὰ . . . ἐσθίομεν] Coll. Actt. apostt. 10, 14. — Particula ἢ per epexegesin posita est, perin-

διὰ τὸ πικρὰ ἢ θανάσιμα ἢ ἀκανθώδη· τῶν δὲ γλυκέων πάντων καὶ τροφιμωτάτων καὶ [13]καλλίστων, θαλασσίων τε καὶ χερσαίων, ἐφιέμεθα καὶ μετέχομεν. [14]Οὕτω καὶ τῶν ἀκαθάρτων καὶ ἀδίκων E
καὶ παρανόμων ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἐκέλευσεν ὁ θεὸς διὰ Μωυσέως, [15]ἐπειδὴ καὶ τὸ μάννα ἐσθίοντες ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τὰ θαυμάσια πάντα ὁρῶντες ὑμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ γινόμενα, μόσχον τὸν χρύσεον ποιήσαντες προσεκυνεῖτε. Ὥστε δικαίως ἀεὶ βοᾷ· [16]Υἱοὶ ἀσύνετοι, οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς.

21. Καὶ ὅτι διὰ τὰς ἀδικίας ὑμῶν καὶ τῶν πατέρων ὑμῶν 238
εἰς σημεῖον, ὡς προέφην, καὶ τὸ σάββατον ἐντέταλται ὁ θεὸς φυλάσσειν ὑμᾶς καὶ τὰ ἄλλα προστάγματα προσετετάχει, καὶ σημαίνει ὅτι διὰ τὰ ἔθνη, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρ' αὐτοῖς, διὰ τοῦτο εἴασέ τινας ἐξ ὑμῶν ὅλως ζῶντας, αὗται αἱ φωναὶ αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι δύνανται ὑμῖν. Εἰσὶ δὲ εἰρημέναι διὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ οὕτως· [1]Ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν· ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύεσθε, καὶ τὰ δικαιώματά μου φυλάσσετε, καὶ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν Αἰγύπτου μὴ συναναμίγνυσθε, καὶ τὰ B
σάββατά μου ἁγιάζετε, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν, τοῦ γινώσκειν ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν. Καὶ παρεπικράνατέ με, καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν τοῖς προστάγμασί μου οὐκ ἐπορεύθησαν, καὶ τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐφύλαξαν τοῦ ποιεῖν αὐτά, ἃ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν. Καὶ εἶπα τοῦ ἐκχέαι τὸν θυμόν μου ἐπ' αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τοῦ συντελέσαι ὀργήν μου ἐπ' αὐτούς, C
καὶ οὐκ ἐποίησα, ὅπως τὸ ὄνομά μου τὸ παράπαν μὴ βεβηλωθῇ ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν, [2]ὧν ἐξήγαγον αὐτοὺς κατ' ὀφθαλμοὺς αὐτῶν. Καὶ ἐγὼ ἐξῆρα τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τοῦ διασκορπίσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ διασπεῖραι αὐτοὺς

de ac si dictum esset: *κοινὰ vel, ut alii vocant, ἀκάθαρτα.* — Ad verba *ἀλλ' ἢ ... ἀκανθώδη* subaudi *εἶναι* ex praecedentibus.

13. *καλλίστων*] Perionius: *optima.*

14. *Οὕτω καὶ* etc.] Sic se habet S. Martyris ratiocinatio interpretibus minus perspecta. Quemadmodum ab oleribus nonnullis abstinemus, non quod lege ulla vetita sint sed quod noxia, ita lex abstinendi ab animalibus iniustis et rapacibus Noae imposita non fuit, sed vobis ob peccata hoc iugum imponi

aut spinosa; dulcia autem et ad alendum aptissima quaeque et pulcherrima, sive sint maritima sive terrestria, appetimus et sumimus. Sic etiam ut ab impuris et iniustis et iniquis abstineretis praecepit vobis deus per Mosen, quia tum, quum manna ederetis in solitudine et miracula omnia videretis vobis a deo exhibita, vitulum quem fecistis aureum adorastis. Quapropter merito semper clamat: *Filii insipientes, non est fides in iis.*

21. Et quod propter vestras ac patrum vestrorum iniquitates in signum, ut antea dixi, etiam sabbatum a vobis deus iussit observari caeteraque praecepta imposuit, et quod significat se propter gentes, ne nomen suum apud eas profanaretur, aliquos omnino ex vobis vivos reliquisse, id vobis ipsa eius verba demonstrare possunt. Ita autem per Ezechielem sunt prolata: *Ego dominus deus vester: in praeceptis meis ambulate, et statuta mea servate, et in adinventionibus Aegypti ne commisceamini, et sabbata mea sanctificate, et erunt signum inter me et vos, ut cognoscatis me esse dominum deum vestrum. Et exacerbavistis me, et filii vestri in praeceptis meis non ambularunt, et statuta mea non servarunt ut ea facerent, quae qui fecerit homo, vivet in iis, sed sabbata mea violarunt. Et dixi me effusurum furorem meum super eos in solitudine, ut complerem iram meam in eos, et non feci, ut nomen meum omnino non violaretur coram gentibus, e quibus eduxi eos in oculis earum. Et ego extuli manum meam super eos in solitudine, ut dispergerem in gentibus et disseminarem*

oportebat. Frustra ergo Thirlbius hîc deesse aliquammulta opinatus est. *Maranus.*

15. *ἐπειδὴ καὶ τὸ μάννα* etc.] Hoc observant etiam Irenaeus, cuius verba c. 19. n. 12 allegavi, et Tertullianus l. c.; idem Constitt. apost. l. c. luculenter exponunt.

16. *Υἱοὶ . . . αὐτοῖς*] Deuteron. 32, 20; coll. Ierem. 4, 22.

1. *Ἐγὼ . . . ἀφανίσω*] Ezech. 20, 19—26.

2. *ὧν*] In codd. mstis et editis hoc pronomen omissum est: ob similem praecedentis vocis syllabam. Illud reponendum esse „res ipsa clamat“ (Thirlb.). Mox vulgo *αὐτῶν, καὶ* — .

ἐν ταῖς χώραις, ἀνθ᾽ ὧν τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐποίησαν, καὶ τὰ προστάγματά μου ἀπώσαντο, καὶ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν, καὶ ὀπίσω τῶν ἐνθυμημάτων τῶν πατέρων αὐτῶν ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Καὶ ἐγὼ ἔδωκα αὐτοῖς προστάγματα οὐ καλά, καὶ δικαιώ- D
ματα ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς· καὶ μιανῶ αὐτοὺς ἐν τοῖς [3]*δώμασιν αὐτῶν, ἐν τῷ διαπορεύεσθαί με πᾶν διανοῖγον μήτραν ὅπως ἀφανίσω.*

22. *Καὶ* [1]*ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ διὰ τὰς εἰδωλολατρείας, ἀλλ᾽ οὐ διὰ τὸ ἐνδεὴς εἶναι τῶν τοιούτων προσφορῶν, ἐνετείλατο ὁμοίως ταῦτα γίνεσθαι, ἀκούσατε πῶς περὶ τούτων λέγει διὰ Ἀμώς, ἑνὸς τῶν δώδεκα, βοῶν·* [2]*Οὐαὶ οἱ ἐπι-* E
θυμοῦντες τὴν ἡμέραν τοῦ κυρίου. Ἵνα τί αὕτη ὑμῖν ἡ ἡμέρα τοῦ κυρίου; Καὶ αὐτή ἐστι σκότος καὶ οὐ φῶς. [3]*Ὃν τρόπον ὅταν ἐκφύγῃ ἄνθρωπος ἐκ προσώπου τοῦ λέοντος, καὶ συναντήσῃ αὐτῷ ἡ ἄρκτος, καὶ εἰσπηδήσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ καὶ ἀπερείσηται τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τοῖχον, καὶ δάκῃ αὐτὸν ὁ ὄφις. Οὐχὶ σκότος ἡ ἡμέρα τοῦ κυρίου καὶ οὐ φῶς, καὶ γνόφος οὐκ ἔχων φέγγος* [4]*αὐτοῖς; Μεμίσηκα, ἀπῶσμαι τὰς ἑορτὰς ὑμῶν, καὶ οὐ μὴ ὀσφρανθῶ ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὑμῶν. Διότι ἐὰν ἐνέγκητέ μοι* 239
τὰ ὁλοκαυτώματα καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν, οὐ προσδέξομαι αὐτὰ καὶ [5]*σωτηρίου ἐπιφανείας ὑμῶν οὐκ ἐπιβλέψομαι. Ἀπόστησον ἀπ᾽ ἐμοῦ πλῆθος ᾠδῶν σου καὶ ψαλμῶν· ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. Καὶ κυλισθήσεται ὡς ὕδωρ κρίμα καὶ ἡ δικαιοσύνη ὡς χειμάῤῥους ἄβατος. Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ; λέγει κύριος. Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥαφάν, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς. Καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, λέγει κύριος· ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. Οὐαὶ* B
οἱ κατασπαταλῶντες Σιὼν καὶ τοῖς πεποιθόσιν ἐπὶ τὸ ὄρος Σαμα-

3. *δώμασιν*] Sic uterque cod. mstus et duo *τῶν ο´* codices apud Holm.-Parsons.; atque probavit Perionius propter id quod sequitur de puero primigenio. At Stephanus caeterique editores *δόμασιν (muneribus)* dederunt.

1. *ὅτι*] De significatione huius particulae adi Apol. I. c. 42. n. 3. — Tum *εἰδωλαλατρείας* scripsi pro vulg. *εἰδωλολατρίας*, quae forma Iustino inusitata est.

2. *Οὐαὶ ... Ἐφραΐμ*] Amos. 5, 18—6, 7.

eos in regionibus, eo quod statuta mea non fecerunt, et praecepta mea repulerunt, et sabbata mea violarunt, et post cogitationes patrum suorum oculi eorum fuerunt. Et ego dedi iis praecepta non bona, et statuta in quibus non vivent; et polluam eos in aedibus eorum, quum pertransibo omne adaperiens vulvam ut aboleam.

22. Et quod propter peccata populi vestri et simulacrorum cultus praecepit similiter ut dona offerrentur, non autem quod iis indigeret, audite quid de his dicat per Amosum, unum ex duodecim, clamans: *Vae iis qui desiderant diem domini. Ad quid haec vobis dies domini? Et ea est tenebrae et non lux. Quomodo quum fugiat homo e conspectu leonis, et obviam ei fiat ursus, et introeat in domum suam et innitatur manibus suis super parietem, et mordeat eum serpens. Nonne tenebrae dies domini et non lux, et caligo non habens splendorem iis? Odi, repuli festivitates vestras, et non olfaciam in conventibus vestris. Idcirco quum obtuleritis mihi holocausta et sacrificia vestra, non suscipiam ea et salutaris apparitiones vestras non respiciam. Aufer a me multitudinem carminum tuorum et psalmorum; organa tua non audiam. Et volvetur sicut aqua iudicium et iustitia sicut torrens non vadosus. Num victimas et hostias obtulistis mihi in solitudine, domus Israelis? dicit dominus. Et assumsistis tabernaculum Molochi et sidus dei vestri Raphani, figuras, quas fecistis vobis. Et transferam vos trans Damascum, dicit dominus; deus omnipotens nomen ei. Vae iis qui in deliciis versantur in Sione et qui confidunt in monte Samariae. Qui*

3. Ὃν τρόπον etc.] Interpres Campidonensis: „Es wird gerade so seyn als wenn ein Mensch vor einem L. flöhe."

4. αὐτοῖς] Ita uterque cod. mstus. Sed Stephanus et post eum omnes Marano excepto edidere αὐτῆς (subaudito fortasse ἡμέρας), quod legitur in aliquot τῶν ο' codd. mstis. Rectius fuisset αὕτη.

5. σωτηρίων] Sic etiam Biblia Aldina et Complutensia, Cyrillus Alex., Theodoretus, cod. τῶν ο' Alex. et multi alii (ap. Holm.-Pars.). Tamen Thirlbius monet scribendum esse σωτήριον. Hieronymus: *Salutare praesentiae vestrae non respiciam.*

ρείας. [6] *Οἱ ὠνομασμένοι ἐπὶ τοῖς ἀρχηγοῖς ἀπετρύγησαν ἀρχὰς
ἐθνῶν· εἰσῆλθον ἑαυτοῖς οἶκος Ἰσραήλ. Διάβητε πάντες εἰς Χα-
λάνην καὶ ἴδετε, καὶ πορεύθητε ἐκεῖθεν εἰς Ἀμὰθ τὴν μεγάλην,
καὶ κατάβητε ἐκεῖθεν εἰς Γὲθ τῶν ἀλλοφύλων, τὰς κρατίστας ἐκ
πασῶν τῶν βασιλειῶν τούτων, εἰ πλείονά ἐστι τὰ ὅρια αὐτῶν τῶν
ὁρίων ὑμῶν. Οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν πονηράν, οἱ ἐγγίζοντες
καὶ ἐφαπτόμενοι σαββάτων ψευδῶν, οἱ κοιμώμενοι ἐπὶ κλινῶν
ἐλεφαντίνων καὶ κατασπαταλῶντες ἐπὶ ταῖς στρωμναῖς αὐτῶν, οἱ
ἐσθίοντες ἄρνας ἐκ ποιμνίων καὶ μοσχάρια ἐκ μέσου βουκολίων γα- C
λαθηνά, οἱ ἐπικροτοῦντες πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ὀργάνων, ὡς ἑστῶ-
τα ἐλογίσαντο καὶ οὐχ ὡς φεύγοντα, οἱ πίνοντες ἐν φιάλαις οἶνον
καὶ τὰ πρῶτα μύρα χριόμενοι, καὶ οὐκ ἔπασχον οὐδὲν ἐπὶ τῇ συν-
τριβῇ τοῦ Ἰωσήφ. Διὰ τοῦτο νῦν αἰχμάλωτοι ἔσονται ἀπ' ἀρχῆς
δυναστῶν τῶν ἀποικιζομένων, καὶ μεταστραφήσεται οἴκημα κα-
κούργων, καὶ ἐξαρθήσεται χρεμετισμὸς ἵππων ἐξ Ἐφραΐμ.* Καὶ
πάλιν διὰ Ἱερεμίου· [7] *Συναγάγετε τὰ κρέα ὑμῶν καὶ τὰς θυσίας
καὶ φάγετε, ὅτι οὔτε περὶ θυσιῶν ἢ σπονδῶν ἐνετειλάμην τοῖς
πατράσιν ὑμῶν, ᾗ ἡμέρᾳ ἐπελαβόμην τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγα- D
γεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου.* Καὶ πάλιν διὰ Δαυὶδ [8] ἐν τεσσα-
ρακοστῷ ἐνάτῳ ψαλμῷ οὕτως ἔφη· [9] *Θεὸς θεῶν κύριος ἐλάλησε,
καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν. Ἐκ
Σιὼν ἡ εὐπρέπεια τῆς* [10] *ὡραιότητος αὐτοῦ. Ὁ θεὸς ἐμφανῶς
ἥξει, ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται· πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ
καυθήσεται, καὶ κύκλῳ αὐτοῦ καταιγὶς σφόδρα. Προσκαλέσεται
τὸν οὐρανὸν ἄνω καὶ τὴν γῆν, τοῦ διακρῖναι τὸν λαὸν αὐτοῦ.*
[11] *Συναγάγετε αὐτῷ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν* 240
διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις. Καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν

6. *Οἱ ὠνομασμένοι ... ἐθνῶν*] Duae hic translationes conflatae sunt; namque apud Septuaginta tantum exstant verba *ἀπετρύγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν*. Censet Maranus fortasse scripsisse Iustinum *οἱ ὠνομ. ἐπὶ τ. ἀρχηγοῖς*, interpretationem autem LXX virorum ad marginem ab aliquo librario appositam esse, unde in textum obrepserit.

7. *Συναγάγετε ... Αἰγύπτου*] Ierem. 7, 21. 22.

8. *ἐν τεσσ.*] Malit Sylburg. *ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ.*

9. *Θεὸς ... σωτήριόν μου*] Ps. 49. — Fere nihil a vulgata Bibliorum lectione discrepat, quamquam nulla comprehensio ex aliis scriptis a Martyre affertur, in qua non ma-

nominati sunt in ducibus vindemiarunt primitias gentium: ingressi sunt sibi ipsis domus Israelis. Transite omnes Chalanen et videte, et ite inde Hamathum magnum, et descendite inde Gethum alienigenarum, optima ex omnibus his regnis, si ampliores sunt termini eorum terminis vestris. Qui veniunt in diem malum, qui appropinquant et tangunt sabbata mendacia, qui dormiunt in lectis eburneis et deliciis affluunt in stratis suis, qui edunt agnos ex gregibus et lactentes vitulos ex medio armentorum, qui applaudunt ad vocem organorum: quasi stantia putaverunt et non quasi fugientia: qui bibunt phialis vinum et primis unguentis unguuntur, et nihil patiebantur super contritione Iosephi. Quapropter nunc captivi erunt in primo ordine optimatum alio transeuntium, et transmutabitur domicilium maleficorum, et tolletur hinnitus equorum ex Ephraimo. Ac rursus per Ieremiam: *Congregate carnes vestras et victimas et comedite, quia minime de victimis et libationibus praecepi patribus vestris, quo die apprehendi manum eorum ut educerem eos ex terra Aegypti.* Et rursus per Davidem in quadragesimo nono psalmo sic locutus est: *Deus deorum dominus locutus est, et vocavit terram ab ortu solis usque ad occasum. Ex Sione species decoris eius. Deus manifeste veniet, deus noster, et non silebit: ignis in conspectu eius ardebit, et in circuitu eius tempestas ingens. Advocabit coelum sursum et terram, ut iudicet populum suum. Congregate ei sanctos eius, qui disponunt foedus eius super sacrificia. Et adnuntiabunt coeli iustitiam eius, quia deus*

gna compareat discrepantia. Perionius hoc putavit in causa esse, „quod psalmorum liber vulgo non solum legi sed etiam edisci solet: itaque facilius errores corrigi potuerunt, si qui erant.“ Refragatur Thirlbius, qui istam convenientiam memoriae Iustini adscribit; „psalmi enim semper magna pars erant Christianorum sacrorum, ut minime mirum sit si qui reliquas scripturas pene omnes memoriter recitare poterant, id quod de multis patrum persuasissimum habeo, psalterium ad verbum memoriae infixum haberent.“

10. *ὡραιότητος*] Stephanus ὁραιότητος et infra ὁραιότης.

11. *Συναγάγετε*] Stephanus, Regium secutus, συναγάγεται edidit. Iam Sylburgius emendavit.

δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ θεὸς κριτής ἐστιν. Ἄκουσον, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραήλ, καὶ διαμαρτυροῦμαί σοι· ὁ θεός, ὁ θεός σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε· τὰ δὲ ὁλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντός. Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου [12] χιμάρους, ὅτι ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία [13] τοῦ ἀγροῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ βόες· ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστιν. Ἐὰν πεινάσω, οὐ μή σοι εἴπω· ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγωμαι κρέα B ταύρων, ἢ αἷμα τράγων πίωμαι; Θῦσον τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου· καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με. Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ θεός· Ἵνα τί σὺ ἐκδιηγῇ τὰ δικαιώματά μου, καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου [14] διὰ στόματός σου; Σὺ δὲ ἐμίσησας παιδείαν καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω. Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ, καὶ μετὰ μοιχοῦ τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπλεόνασε κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκε δολιότητας. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελά- C λεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρός σου ἐτίθεις σκάνδαλον. Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα· ὑπέλαβες ἀνομίαν ὅτι ἔσομαί σοι ὅμοιος. Ἐλέγξω σε καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἁμαρτίας σου. Σύνετε δὴ ταῦτα [15] οἱ ἐπιλανθανόμενοι τοῦ θεοῦ, μήποτε ἁρπάσῃ, καὶ οὐ μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος. Θυσία αἰνέσεως δοξάσει με, καὶ ἐκεῖ ὁδός, ᾗ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου. Οὔτε οὖν θυσίας παρ' ὑμῶν λαμβάνει, οὔτε ὡς ἐνδεὴς τὴν ἀρχὴν ἐνετείλατο ποιεῖν, ἀλλὰ διὰ τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. [16] Καὶ γὰρ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικληθέντα οὐχ ὡς ἐνδεὴς ὢν ὡμολόγησεν οἶκον αὐτοῦ ἢ αὐλήν, ἀλλ' ὅπως [17] κἂν κατὰ τοῦτο προσέχοντες αὐτῷ μὴ εἰδωλολατρῆτε. Καὶ D ὅτι τοῦτό ἐστιν, Ἠσαΐας λέγει· [18] Ποῖον οἶκον ᾠκοδομήσατέ μοι;

12. *χιμάρους*] Uterque cod. mstus *χειμάῤῥους* praebet, nihil ad rem. Stephanus *χιμάῤῥους* (sic) scripsit.

13. *τοῦ ἀγροῦ*] Uterque cod. mstus in margine *τοῦ δρυμοῦ*.

14. *διὰ στόματός σου*] Uterque cod. mstus *διὰ χειλέων σου* in margine.

15. *οἱ*] Omisit Maranus contra codices.

16. *Καὶ γὰρ* etc.] Cf. c. 92. p. 320. B: *τόπον εἰς ὄνομα τοῦ*

iudex est. Audi, popule mi, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi: Deus, deus tuus sum ego. Non de sacrificiis tuis arguam te: holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos neque de gregibus tuis hircos, quia meae sunt omnes bestiae agri, pecora in montibus et boves; novi omnia volatilia coeli, et decus agri mecum est. Si esuriero, non tibi dicam; meus est enim orbis terrae et plenitudo eius. Num manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Immola deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua; et invoca me in die tribulationis, et eruam te, et honorificabis me. Peccatori autem dixit deus: Quare tu enarras statuta mea, et assumis foedus meum per os tuum? Tu vero odisti disciplinam et abiecisti sermones meos retrorsum. Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adultero portionem tuam ponebas. Os tuum abundavit malitia, et lingua tua concinnabat dolos. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuae ponebas scandalum. Haec fecisti, et tacui: suspicatus es me iniquitate tibi fore similem. Arguam te et statuam contra faciem tuam peccata tua. Intelligite utique haec qui obliviscimini deum, ne quando rapiat, et non sit qui eripiat. Sacrificium laudis honorificabit me, et illic iter, quo ostendam ei salutare meum. Itaque sacrificia neque a vobis recipit, neque ut iis indigens primitus fieri praecepit, sed propter peccata vestra. Nam et templum, quod Hierosolymitanum vocatur, non ut eo indigens domum suam vel aulam appellavit, sed ut saltem ibi in eum intenti simulacra ne coleretis. Et hoc ita se habere Iesaias dicit: *Qualem domum*

θεοῦ ἐπικληθῆναι ἀνασχέσθαι τὸν κύριον, ἵνα . . . μὴ εἰδωλολατρ. etc.. Conferre iuvat Clement. Recogg. I. c. 38: „Ubi vero tyrannos sibi magis quaesivere quam reges, tunc etiam in loco, qui eis orationis causa fuerat praedestinatus, templum pro ambitione regia construxere."

17. *κἂν*] Vulgo *καὶ* inepte. Quapropter illud (comp. e. g. c. 27. p. 244. C: *ἵνα κἂν οὕτως*) confidenter in textum recepi. Cf. Apol. I. c. 8. n. 5.

18. *Ποῖον . . . μου*] Iesai. 66, 1.

λέγει κύριος. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου.

23. Ἐὰν δὲ ταῦτα οὕτως μὴ ὁμολογήσωμεν, συμβήσεται ἡ-
μῖν εἰς ἄτοπα ἐμπίπτειν νοήματα, ὡς τοῦ αὐτοῦ θεοῦ μὴ ὄν-
τος τοῦ κατὰ τὸν Ἐνὼχ καὶ τοὺς ἄλλους [1] πάντας, οἳ μήτε περι-
τομὴν τὴν κατὰ σάρκα ἔχοντες μήτε σάββατα ἐφύλαξαν μήτε δὲ τὰ
ἄλλα, Μωυσέως ἐντειλαμένου ταῦτα ποιεῖν, ἢ τὰ αὐτὰ [2] αὐτὸν δί-
καια μὴ ἀεὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων βεβουλῆσθαι πράσσειν· ἅπερ 241
γελοῖα καὶ ἀνόητα ὁμολογεῖν φαίνεται. Δι' αἰτίαν δὲ τὴν τῶν
ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων τὸν αὐτὸν ὄντα ἀεὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα
ἐντετάλθαι ὁμολογεῖν, καὶ φιλάνθρωπον καὶ προγνώστην καὶ ἀνεν-
δεῆ καὶ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν ἀποφαίνειν ἐστίν. Ἐπεὶ εἰ μὴ ταῦ-
τα οὕτως ἔχει, ἀποκρίνασθέ μοι, ὦ ἄνδρες, περὶ τῶν ζητουμέ-
νων τούτων ὅ τι φρονεῖτε.

Καὶ μηδὲν μηδενὸς ἀποκριναμένου· Διὰ ταῦτά [3] σοι, ὦ Τρύ-
φων, καὶ τοῖς βουλομένοις προσηλύτοις γενέσθαι κηρύξω ἐγὼ θεῖον
λόγον, ὃν παρ' ἐκείνου ἤκουσα [4] τοῦ ἀνδρός. Ὁρᾶτε ὅτι [5] τὰ B
στοιχεῖα οὐκ ἀργεῖ οὐδὲ σαββατίζει. Μείνατε [6] ὡς γεγένησθε. Εἰ
γὰρ πρὸ τοῦ Ἀβραὰμ οὐκ ἦν χρεία περιτομῆς οὐδὲ πρὸ Μωυσέως
σαββατισμοῦ καὶ ἑορτῶν καὶ προσφορῶν, οὐδὲ νῦν, μετὰ τὸν
κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ [7] δίχα ἁμαρτίας διὰ τῆς ἀπὸ γένους

1. *πάντας*] Non dubito fore plerosque qui legendum putent *πατριάρχας* vel *πατέρας*. Nos nihil mutamus. *Thirlbius.*

2. *αὐτὸν*] Sic pro vulg. *αὐτῶν* scribendum esse iam Sylburg. intellexit, cui adstipulantur editores. Illud enim (Maran.) postulat tum sententiae series, tum quod c. 30. p. 247. A. iterum Iustinus ait Iudaeos materiam dare accusandi dei, quasi non eamdem semper iustitiam homines docuerit.

3. *σοι*] Codd. msti et editi (exceptis Sylburgiano et Morelliano) mendose *τοι* exhibent. Literae *σ* et *τ* saepe confunduntur; cf. e. g. c. 24. n. 1. — Allocutioni *ὦ Τρύφων* Thirlbius censet addendum esse *ἔφην*. Sine ratione. Nam saepiuscule in hoc Dialogo verbum illud praetermittitur, novus quum loquendi ordo incipitur. Maranus: „Proselyti hîc intelligendi qui ad christianam religionem accedunt. Vide infra c. 28.“

4. *τοῦ ἀνδρός*] Intellige senem illum, qui Iustinum ad rem christianam adduxit (c. 3—8).

5. *τὰ στοιχεῖα*] Vulgo vertunt *elementa* (*et primordia*). Maranus affert Hilarium in Psalm. XCVI. n. 7: „Sed requies nulla est, et cur-

aedificastis mihi? dicit dominus. Coelum mihi sedes, et terra scabellum pedum meorum.

23. Quodsi haec ita non fuerimus professi, eveniet nobis ut in absurdas incidamus cogitationes, quasi non idem deus fuerit temporibus Henochi et caeterorum omnium, qui nec circumcisionem carnis habuerunt nec sabbata et alia eiusmodi observarunt, quippe quum a Mose haec instituta fuerint, vel non eamdem iustitiam ab omni semper hominum genere observari voluerit: quae quidem profiteri ridiculum et stultum esse liquet. Sed eum qui semper idem est haec et similia propter peccatores homines praescripsisse fateri, et hominum amantem eum et praescium et nullius rei egenum et iustum et bonum pronuntiare possumus. Quodsi haec ita se non habent, respondete mihi, o viri, de his quae in quaestionem veniunt quid sentiatis.

Nemine respondente: Tibi ergo, Trypho, et iis qui proselyti esse volunt divinam ego doctrinam praedicabo, quam ex illo audivi viro. Videtis sidera non otiari nec sabbata agere. Manete ut nati estis. Si enim neque ante Abrahamum circumcisione neque ante Mosen sabbato et feriis et oblationibus opus erat: neque nunc, postquam secundum voluntatem patris absque peccato per virginem ab Abrahamo oriundam ge-

sus idem est, et ut sex diebus ita et sabbato omnium elementorum officia continentur." Tamen melius (Thirlb.) videtur reddi *sidera.* Cf. Apol. II. c. 5. n. 2 et 3. — Delevi interrogationis signum post σαββατίζει in vulgato textu collocatum. Caeterum idem argumentum, cuius ipse Christus (Ioann. 5, 17) auctor est, c. 29. p. 246. E. repetitur.

6. ὡς γεγένησθε] H. e. *ut nati estis.* Perionius: *ut facti estis.* Langus: *sicut generati estis* (ὡς γεγένησθε). Vide c. 8. n. 7.

7. δίχα ἁμαρτίας] Quod Thirlbius pro his verbis legendum proponit διὰ Μαρίας, id ipse fatetur sibi haud satisfacere. Illa enim ad generationis actum referenda sunt: is est δίχα ἁμαρτίας. Siquidem in generatione cupiditas quaedam vitiosa cernitur, Iesus Christus natus est ex virgine, ἵνα καταργήσῃ γέννησιν ἐπιθυμίας ἀνόμου (de resurrect. c. 3), h. e. ista cupiditas (ἁμαρτία) ut tolleretur. — Mox praepositio διὰ in codd. mstis et editis male omittitur. Maranus desiderat ἐκ vel ἀπό. Ego illud διὰ reposui quum propter frequentem huius praepositionis usum in ista formula apud Martyrem (coll. Apol. I.

τοῦ Ἀβραὰμ παρθένου γεννηθέντα υἱὸν θεοῦ Ἰησοῦν Χριστόν, ὁμοίως ἐστὶ χρεία. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Ἀβραὰμ ἐν ἀκροβυστίᾳ ὢν διὰ τὴν πίστιν, ἣν ἐπίστευσε τῷ θεῷ, ἐδικαιώθη καὶ εὐλογήθη, ὡς [8] ἡ γραφὴ σημαίνει· τὴν δὲ περιτομὴν εἰς σημεῖον, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοσύνην ἔλαβεν, ὡς καὶ αἱ γραφαὶ καὶ τὰ πράγματα ἀναγ- C
κάζει [9] ἡμᾶς ὁμολογεῖν. Ὥστε δικαίως εἴρητο περὶ ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ὅτι [10] Ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἣ οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ. Καὶ τὸ μὴ δύνασθαι δὲ τὸ θῆλυ γένος τὴν σαρκικὴν περιτομὴν λαμβάνειν, δείκνυσιν ὅτι εἰς σημεῖον ἡ περιτομὴ αὕτη δέδοται, ἀλλ' οὐχ [11] ὡς ἔργον δικαιοσύνης· τὰ γὰρ δίκαια καὶ ἐνάρετα ἅπαντα ὁμοίως καὶ τὰς θηλείας [12] δύνασθαι φυλάσσειν ὁ θεὸς ἐποίησεν. Ἀλλὰ σχῆ-
μα μὲν τὸ τῆς σαρκὸς ἕτερον καὶ ἕτερον ὁρῶμεν γεγενημένον D
ἄῤῥενος καὶ θηλείας, διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ δίκαιον οὐδὲ ἄδικον οὐδέτερον αὐτῶν ἐπιστάμεθα, ἀλλὰ δι' εὐσέβειαν καὶ [13] δικαιοσύνην.

24. Καὶ τοῦτο μὲν οὖν δυνατὸν ἦν ἡμῖν ἐπιδεῖξαι, ὦ ἄνδρες, ἔλεγον, [1] ὅτι ἡ ἡμέρα ἡ ὀγδόη μυστήριόν τι εἶχε κηρυσσόμενον διὰ τούτων ὑπὸ τοῦ θεοῦ μᾶλλον τῆς ἑβδόμης. Ἀλλ' ἵνα τανῦν μὴ ἐπ' ἄλλους ἐκτρέπεσθαι λόγους δοκῶ, [2] σύνετε, βοῶ, ὅτι τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς ἐκείνης κατήργηται, καὶ αἵματι σωτηρίῳ πεπιστεύκαμεν· ἄλλη διαθήκη τανῦν, καὶ [3] ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ Σιὼν 242
[4] νόμος. Ἰησοῦς Χριστὸς πάντας τοὺς βουλομένους περιτέμνει,

c. 22. n. 10), tum propter locum gemellum c. 43. p. 261. C: ... *τὸν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραὰμ ... παρθένου γεννηθέντα υἱὸν τοῦ θεοῦ Χριστόν.* Adde c. 100. p. 327. A.

8. ἡ γραφὴ] Coll. Genes. 15, 6.

9. ἡμᾶς] Legi potest etiam ὑμᾶς. *Sylburgius.*

10. Ἐξολ. ... ὀγδόῃ] Genes. 17, 14.

11. ὡς ἔργον] Thirlbius quamquam fatetur coniici posse εἰς ἔργον, praesertim quum paulo ante Iustinus dixerit τὴν δὲ περ. εἰς σημ., ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοσ. ἔλαβεν, tamen nihil mutandum censet. — Simili Cyprianus argumento adv. Iud. I. c. 8 utitur.

12. δύνασθαι] Thirlbius δυνατὰς coniecit, quod quidem minime necessarium.

13. δικαιοσύνην] Adduntur in codd. mstis haec verba: ὥσπερ ἄνωθεν ἐκηρύσσετο, πετρίναις μαχαίραις. Quae quum paulo post (c. 24. p. 242. A) suo loco legantur, recte a Sylburgio, Morello, Marano ex aliena sede sublata sunt. Langus, ut versio *(sed aut propter veram religionem et iustitiam iustum, aut per idololatriam et iniustitiam iniustum)*

nitus est filius dei Iesus Christus, similiter opus est. Etenim ipse Abrahamus, in praeputio quum esset, propter fidem, qua credidit deo, iustificatus et benedictione auctus est, ut scriptura indicat; circumcisionem autem in signum, minime ad iustitiam accepit, ut et scripturae et res ipsae nos cogunt fateri. Quocirca iure de illo populo dictum est: *Delebitur anima illa ex genere suo, quae non circumcidetur die octavo.* Et quod genus muliebre carnalem circumcisionem accipere non potest, ostendit in signum circumcisionem istam datam esse, minime ut opus iustitiae; sic enim deus mulieres fecit ut, quae iustitiam et virtutem spectant, pariter ipsae quoque omnia observare possent. Verum speciem quidem carnis aliam maris cernimus creatam et aliam feminae, at neutrum idcirco iustum aut iniustum esse perspicimus, sed propter pietatem et iustitiam.

24. Atque hoc quidem vobis possem demonstrare, o viri, inquiebam, diem octavum potius quam septimum aliquid mysterii habuisse, quod per haec a deo promulgatum sit. Sed ne nunc in alios sermones digredi videar, intelligite, clamo, sanguinem circumcisionis illius obsoletum esse et sanguini salutari nos credidisse: aliud nunc foedus, alia exiit ex Sione lex. Iesus Christus omnes qui volunt circumcidit, ut anti-

indicat, pro illis verbis reposuit haecce: *δι' εὐσ. κ. δικ. δίκαιον, ἢ δι' εἰδωλολατρείαν καὶ ἀδικίαν ἄδικον.* Sed oratio non eget ista additione. Nam quod Martyr dicit utrumque sexum iustum esse aut iniustum, non propter speciem carnis sed propter pietatem et iustitiam, intellige (Maran.) ob pietatem et iustitiam servatam aut violatam.

1. *ὅτι ἡ ἡμέρα ἡ ὀγδόη μυστήριον* etc.] Hoc mysterium explicatur c. 41. p. 260. C. — Stephan. *ὅσι* edidit, quod in Reg. invenerat; idem Iebb. perverse retinuit in textu. Sunt fortasse qui *ὡς* a Iustino existiment scriptum esse: quod tamen minus probatur. Vide c. 23. n. 3.

2. *σύνετε, βοῶ*] Fortasse *σύνετε ὃ βοῶ.* — Ad verba *τὸ αἷμα ... κατήργηται* comp. Barnabae Ep. c. 9: *Ἡ γὰρ περιτομή, ἐφ' ᾗ πεποίθασι, κατήργηται.*

3. *ἄλλος ... νόμος*] Coll. Iesai. 2, 3 et Mich. 4, 2.

4. *νόμος. Ἰησοῦς Χρ.*] Quid si legerimus *ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ Σιὼν νόμος, Ἰησοῦς Χριστός, ὃς* etc. ex mente Langi? [Cf. c. 11. n. 12.] Sed lectio recepta nescio quid habet concitatius et vehementius, et proinde

ὥσπερ ἄνωθεν [5] ἐκηρύσσετο, πετρίναις μαχαίραις, [6] ἵνα γένηται ἔθνος δίκαιον, λαὸς φυλάσσων πίστιν, ἀντιλαμβανόμενος ἀληθείας καὶ φυλάσσων εἰρήνην. Δεῦτε σὺν ἐμοὶ πάντες [7] οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν, οἱ θέλοντες τὰ ἀγαθὰ Ἱερουσαλὴμ ἰδεῖν. Δεῦτε, πορευθῶμεν τῷ φωτὶ κυρίου· ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν οἶκον Ἰακώβ. Δεῦτε πάντα τὰ ἔθνη, συναχθῶμεν εἰς Ἱερουσαλὴμ τὴν μηκέτι πολεμουμένην διὰ τὰς ἀνομίας τῶν λαῶν. [8] Ἐμφανὴς γὰρ ἐγενήθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι, βοᾷ διὰ Ἠσαΐου. Εἶπα· Ἰδού εἰμι, [9] ἔθνεσιν, οἳ B οὐκ ἐπεκαλέσαντό μου τὸ ὄνομα. Ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, τοῖς πορευομένοις ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλὰ ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Λαὸς ὁ παροξύνων με ἐναντίον μου.

25. Σὺν [1] ἡμῖν καὶ κληρονομῆσαι βουλήσονται κἂν ὀλίγον τόπον οὗτοι οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς καὶ λέγοντες εἶναι τέκνα Ἀβραάμ, [2] ὡς διὰ τοῦ Ἠσαΐου βοᾷ τὸ ἅγιον πνεῦμα, ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτῶν λέγων τάδε· [3] Ἐπίστρεψον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἴδε ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου καὶ δόξης. Ποῦ δή ἐστιν ὁ ζῆλός σου C καὶ ἡ ἰσχύς; Ποῦ ἔστι τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου, ὅτι ἠνέσχου ἡμῶν, κύριε; Σὺ γὰρ ἡμῶν εἶ πατήρ, ὅτι Ἀβραὰμ οὐκ ἔγνω ἡμᾶς, καὶ Ἰσραὴλ οὐκ [4] ἐπέγνω ἡμᾶς. Ἀλλὰ σύ, κύριε πατὴρ ἡμῶν, ῥῦσαι ἡμᾶς· ἀπ' ἀρχῆς τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς ἐστι. Τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου, ἐσκλήρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν, τοῦ μὴ φοβεῖσθαί σε; Ἐπίστρεψον διὰ τοὺς δούλους

huic loco aptior esse videatur. *Thirlbius.*

5. ἐκηρύσσετο] Ios. 5. 2.

6. ἵνα ... εἰρήν.] Iesai. 26, 2. 3.

7. οἱ ... ἰδεῖν — Δεῦτε ... Ἰακώβ — Δεῦτε ... λαῶν] Psalm. 127. 4. 5; Iesai. 2, 5. 6; Ierem. 3, 17.

8. Ἐμφανὴς ... μου] Iesai. 65. 1—3.

9. ἔθνεσιν] Fortasse non nemini melius videtur cum Septuaginta ἔθνει legere, ut c. 119. p. 347. B. et Apol. I. c. 49. p. 84. E. Minime muto.

1. ἡμῖν] H. e. *gentilibus* fidem in Christo collocantibus. Cf. c. 26. Codd. msti et editi ὑμῖν, referendum ad gentes (c. 24). Sed talis ad gentes apostrophe homini cum Iudaeis in xysto colloquenti haud convenit. Saepe pronomina ista commutantur; cf. Apol. II. c. 1. n. 4. Illud κληρονομῆσαι significat Iudaeos optaturos ut salutem aeternam, quemadmodum gentiles in Christo fiduciam ponentes, etiam per gratiam conse-

quitus praedicatum fuit, *lapideis cultris*, ut fiat *gens iusta, populus servans fidem, apprehendens veritatem et custodiens pacem.* Venite mecum omnes qui timetis deum, qui cupitis bona Hierosolymorum videre. Venite, ambulemus in luce domini; dimisit enim populum suum, domum Iacobi. Venite omnes gentes, conveniamus Hierosolyma non amplius expugnata propter peccata populorum. *Manifestus* enim *factus sum iis qui me non quaerunt, inventus sum ab iis qui me non interrogant*, clamat per Iesaiam. *Dixi: Adsum, gentibus, quae non invocaverunt nomen meum. Expandi manus meas toto die ad populum incredulum et contradicentem, qui incedunt in via non bona, sed post peccata sua. Populus est qui exacerbat me in conspectu meo.*

25. Nobiscum vel paullulum loci etiam haereditate accipere isti cupient qui seipsos iustificant seque filios Abrahami esse dicunt, quemadmodum per Iesaiam clamat spiritus sanctus, velut ex persona eorum haecce dicens: *Convertere de coelo, et vide de domo sanctuarii tui et gloriae. Ubi est zelus tuus et fortitudo? Ubi est multitudo misericordiae tuae, quia sustinuisti nos, domine? Tu enim es pater noster, quia Abrahamus non novit nos, et Israel non cognovit nos. Sed tu, domine pater noster, libera nos; ab initio nomen tuum super nos est. Cur aberrare nos fecisti, domine, a via tua, indurasti nostra corda, ne timeremus te?*

quantur, non per legem et originem ductam ab Abrahamo. Thirlbius pro *καὶ* (ante *κληρον.*) coniecit *δέ*, quod quidem non adeo necessarium est.

2. *ὡς διὰ . . . τὸ ἅγ. πν.*] Verba *τὸ ἅγιον πνεῦμα* glossema videntur esse, quod in contextum obrepsit. Nam verbis istis omissis supplendum animo *ὁ θεός* (c. 16. p. 233. D. 234. C, c. 22. p. 238. D, c. 26. p. 243. C, c. 41. p. 260. A, c. 67. p. 292. C), prout saepe alias in Dialogo: e. g. supra c. 24. p. 242. B (*βοᾷ διὰ Ἡσαΐου*) et paulo post c. 27. p. 244. C. D (n. 2). Huc accedit quod mox *λέγων* compareat pro *λέγον*. Neutrum enim genus, relatum ad *τὸ πνεῦμα*, aptius multo erat. De formula *ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτῶν* adi Apol. I. c. 36 (n. 1).

3. *Ἐπίστρεψον . . . σφόδρα*] Ies. 63, 15—64, 12.

4. *ἐπέγνω*] Vulgo *ἀπέγνω*. A librariis *ἐπ* et *ἀπ* saepe confunduntur.

σου, διὰ τὰς φυλὰς τῆς κληρονομίας σου, ἵνα μικρὸν κληρονομήσωμεν τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου σου. Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὐκ ἦρξας ἡμῶν, οὐδὲ ἐπεκλήθη τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς. D
Ἐὰν ἀνοίξῃς τὸν οὐρανόν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ τακήσονται ὡς ἀπὸ πυρὸς κηρὸς τήκεται· καὶ κατακαύσει πῦρ τοὺς ὑπεναντίους, καὶ φανερὸν ἔσται τὸ ὄνομά σου ἐν τοῖς ὑπεναντίοις, ἀπὸ προσώπου σου ἔθνη ταραχθήσονται. Ὅταν ποιῇς τὰ ἔνδοξα, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη. Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον θεὸν πλὴν σοῦ καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιήσεις τοῖς [5] ὑπομένουσιν ἔλεον. Συναντήσεται τοῖς ποιοῦσι τὸ δίκαιον, καὶ τῶν ὁδῶν σου μνησθήσονται. Ἰδοὺ σὺ ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν. Διὰ τοῦτο ἐπλανήθημεν καὶ ἐγενόμεθα ἀκά- 243
θαρτοι πάντες, καὶ ὡς ῥάκος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν, καὶ ἐξεῤῥύημεν ὡς φύλλα διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· οὕτως ἄνεμος οἴσει ἡμᾶς. Καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἐπικαλούμενος τὸ ὄνομά σου, καὶ [6] οὐ μνησθεὶς ἀντιλαβέσθαι σου, ὅτι ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀφ' ἡμῶν καὶ παρέδωκας ἡμᾶς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. [7] Καὶ νῦν ἐπίστρεψον, κύριε, ὅτι λαός σου πάντες ἡμεῖς. Ἡ πόλις τοῦ ἁγίου σου ἐγενήθη ἔρημος, Σιὼν ὡς ἔρημος [8] ἐγενήθη, Ἱερουσαλὴμ B
εἰς κατάραν· ὁ οἶκος, τὸ ἅγιον ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα, ἣν εὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη πυρίκαυστος, καὶ πάντα τὰ [9] ἔθη ἔνδοξα συνέπεσε. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἀνέσχου, κύριε, καὶ ἐσιώπησας, καὶ ἐταπείνωσας ἡμᾶς σφόδρα.

Καὶ ὁ Τρύφων· Τί οὖν ἐστιν ὃ λέγεις, ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν κληρονομήσει ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ τοῦ θεοῦ οὐδέν;

5. *ὑπομένουσιν*] Editi *μετανοοῦσιν*. Ita Reg. quoque. Est glossema ad verba *ὑπομένουσιν ἔλεον* (sic LXX) explicanda, quod, participio *ὑπομένουσιν* eiecto, a librario in textum perperam intrusum est. Clar. habet *τὰ ἔργα σου ποιήσει τοῖς μετανοοῦσιν ἔλεον*.

6. *οὐ*] Iustinus fortasse scripsit *ὁ*, quemadmodum et Septuaginta. Sed recepta lectio, quum possit ferri, non mutanda est.

7. *Καὶ νῦν ἐπίστρεψον, κ.*, *ὅτι λαός* etc.] Septuaginta: *Καὶ νῦν, κύριε, πατὴρ ἡμῶν σύ, ἡμεῖς δὲ πηλός, ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες. Μὴ ὀργίζου ἡμῖν σφόδρα καὶ μὴ ἐν καιρῷ μνησθῇς ἁμαρτιῶν ἡμῶν· καὶ νῦν ἐπίβλεψον, ὅτι λαός* etc.. Nisi egregie fallor, haec omnia Iustino restituenda sunt;

Convertere propter servos tuos, propter tribus haereditatis tuae, ut paullulum haereditate accipiamus de monte sancto tuo. Facti sumus ut ab initio, quum non dominareris nostri, neque invocatum esset nomen tuum super nos. Quum aperueris coelum, tremor apprehendet ex te montes, et liquescent sicut igne cera liquescit; et comburet ignis adversarios, et manifestum erit nomen tuum inter adversarios: a facie tua gentes turbabuntur. Quum feceris gloriosa, tremor apprehendet ex te montes. A saeculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt deum praeter te et opera tua, quae facies exspectantibus misericordiam. Occurret facientibus iustitiam, et viarum tuarum recordabuntur. Ecce tu iratus es, et nos peccavimus. Idcirco in errorem inducti sumus et facti sumus immundi omnes, et ut pannus sedentis omnis iustitia nostra, et defluximus ut folia propter iniquitates nostras: sic ventus auferet nos. Et non est qui invocet nomen tuum, neque qui recordatus sit ut apprehendat te, quia avertisti faciem tuam a nobis et tradidisti nos propter peccata nostra. Etiam nunc convertere, domine, quia populus tuus omnes nos. Urbs sanctuarii tui deserta facta est, Sion tamquam solitudo facta est, Hierosolyma devota sunt; domus, sanctuarium nostrum, et gloria, cui benedixerunt patres nostri, igne combusta est, et omnia gloriosa instituta conciderunt. Et in his sustinuisti, domine, et tacuisti, et nos valde humiliasti.

Ac Trypho: Quid est quod ais, neminem nostrum haereditate quidquam accepturum esse in monte sancto dei?

videlicet librario ansam errandi praebuit repetitum καὶ νῦν. Similis error notatus est c. 16. n. 13, coll. c. 17. n. 11. Verba ista, dummodo Martyr alibi recitasset, lubenter hic insererem orationi.

8. ἐγενήθη] Stephan. vitiose ἐγεννήθη. Cf. Apol. I. c. 47. p. 84. A. et Dial. c. Tr. c. 2. n. 5.

9. ἔθη] Codd. msti et editi ἔθνη, quod neque Septuaginta agnoscunt neque Apol. I. l. c., ubi idem locus laudatur. Quocirca haud dubie non nemini illud videtur expungendum. Quod non fecerim. Iustinus enim scripsit ἔθη, quod sententiae satis accommodatum est. Ἔθνη autem et ἔθη interdum commutantur a librariis, cuius rei exemplum videsis Apol. I. c. 53. n. 5.

26. Κἀγώ· [1] Οὐ τοῦτό φημι, ἀλλ' οἱ τὸν Χριστὸν διώξαν-
τες καὶ διώκοντες καὶ μὴ μετανοοῦντες οὐ κληρονομήσουσιν ἐν τῷ C
ὄρει τῷ ἁγίῳ οὐδέν· τὰ δὲ ἔθνη τὰ πιστεύσαντα εἰς αὐτὸν καὶ με-
τανοήσαντα ἐφ' οἷς ἥμαρτον, αὐτοὶ κληρονομήσουσι μετὰ τῶν πα-
τριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν δικαίων ὅσοι ἀπὸ Ἰακὼβ
[2] γεγέννηνται· εἰ καὶ μὴ σαββατίζουσι μηδὲ περιτέμνονται μηδὲ
τὰς ἑορτὰς φυλάσσουσι, πάντως κληρονομήσουσι τὴν ἁγίαν τοῦ
θεοῦ κληρονομίαν. Λέγει γὰρ ὁ θεὸς διὰ Ἠσαΐου οὕτως· [3] Ἐγὼ
κύριος ὁ θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός D
σου καὶ ἰσχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς
ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπε-
δημένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. Καὶ πά-
λιν· [4] Ἐξάρατε [5] σύσσημον εἰς τὰ ἔθνη. Ἰδοὺ γὰρ κύριος ἐποίη-
σεν ἀκουστὸν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· Εἴπατε ταῖς θυγατράσι Σιών·
Ἰδού σοι ὁ σωτὴρ παραγέγονεν, ἀπέχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν καὶ τὸ
ἔργον ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λελυ- E
τρωμένον ὑπὸ κυρίου, σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητουμένη πόλις καὶ οὐ
καταλελειμμένη. Τίς οὗτος ὁ παραγινόμενος ἐξ Ἐδώμ, ἐρύθημα
ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσόρ; Οὗτος ὡραῖος ἐν στολῇ, ἀναβαίνων βίᾳ
μετὰ ἰσχύος; Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου.
Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πα-
τητοῦ [6] ληνοῦ; Πλήρης καταπεπατημένης ληνὸν ἐπάτησα μονώ-
τατος, καὶ τῶν ἐθνῶν οὐκ ἔστιν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ· καὶ κατεπάτησα 244
αὐτοὺς ἐν θυμῷ, καὶ κατέθλασα αὐτοὺς ὡς γῆν, καὶ κατήγαγον τὸ
αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. Ἡμέρα γὰρ ἀνταποδόσεως ἦλθεν αὐτοῖς, καὶ
ἐνιαυτὸς λυτρώσεως πάρεστι. Καὶ ἐπέβλεψα καὶ οὐκ ἦν βοηθός,
καὶ προσενόησα καὶ οὐδεὶς ἀντελάβετο· καὶ ἐῤῥύσατο ὁ βραχίων,
καὶ ὁ θυμός μου ἐπέστη· καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν τῇ ὀργῇ μου,
καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν.

1. *Οὐ τοῦτό φημι, ἀλλ'*] Sic Thirlbius interpunxit. Recte quidem; nam Trypho quaesivit: *Τί οὖν ἐστιν ὃ λέγεις —*; Caeteri editores ut in libris mstis *Οὐ τοῦτο, φημί, ἀλλ'.* Cf. c. 23 n. 3.

2. *γεγέννηνται· εἰ ... φυλάσσουσι, πάντως*] Ita codices. Maranus vero *γεγέννηνται, εἰ ... φυλάσσουσι. Πάντως ... κληρονομίαν.*

3. *Ἐγὼ ... σκότει*] Iesai. 42, 6. 7.

4. *Ἐξάρατε ... γῆν*] Iesai. 62, 10—63, 6.

5. *σύσσημον*] Vulgo inepte legitur *συσσεισμόν*, quod librarius in

26. Tum ego: Non hoc dico, sed qui Christum persecuti sunt et persequuntur atque poenitentiam non agunt nullam capient in monte sancto haereditatem; gentes autem, quae in illum crediderunt et poenitentiam egerunt peccatorum, ipsae haereditatem habebunt cum patriarchis et prophetis et iustis quicunque a Iacobo geniti sunt: etiamsi sabbata non servent neque circumcidantur neque dies festos celebrent, omnino sanctam dei haereditatem capient. Loquitur enim deus per Iesaiam sic: *Ego dominus deus vocavi te in iustitia, et apprehendam manum tuam et confortabo te, atque dedi te in foedus generis, in lucem gentium, ut aperires oculos caecorum, educeres ex vinculis compeditos et e domo carceris sedentes in tenebris.* Et rursus: *Elevate signum in gentes. Ecce enim dominus fecit auditum usque ad extremum terrae: Dicite filiabus Sionis: Ecce tibi salvator advenit, habens suam mercedem et opus a facie sua; et vocabit eum populum sanctum, redemtum a domino, tu autem vocaberis requisita civitas et non derelicta. Quis est iste adveniens ex Edom, rubor vestium eius ex Bosor? Iste formosus in stola, adscendens violenter cum fortitudine? Ego dissero iustitiam et iudicium salutaris. Cur rubra sunt vestimenta tua, et indumenta tua velut a calcato torculari? Uvae calcatae plenus torcular solus calcavi, et gentium non est vir mecum; et calcavi eos in furore, et confregi eos ut terram, et deduxi sanguinem eorum in terram. Dies enim retributionis venit iis, et annus redemtionis adest. Et adspexi et non erat auxiliator, et consideravi et nullus auxilium praebebat; et eruit brachium, et furor meus advenit: et calcavi eos in ira mea, et deduxi sanguinem eorum in terram.*

textum Iustini importavit. Similem correxi errorem c. 22. n. 12.

6. *ληνοῦ; Πλήρης*] Ita Maranus ex utroque cod. msto reposuit pro *ληνοῦ, πλήρους* etc., id quod Stephano originem debet. Quum autem hîc (comp. c. 22. n. 4) duae iungantur interpretationes, Maranus alteram (*ληνὸν ἐπάτησα μονώτατος*) Martyri attribuit, alteram (*πλήρης καταπεπατημένης* — scil. *σταφυλῆς*) librariis ut vulgatae LXX interpretationi consonam. Sed tres quoque *τῶν ο'* codd. msti apud Holm.-Parsons. sic legunt ut est in contextu Iustiniano. Quocirca non mutavi.

27. Καὶ ὁ Τρύφων· Διὰ τί ἅπερ βούλει ἐκλεγόμενος ἀπὸ τῶν B προφητικῶν λόγων λέγεις, ἃ δὲ διαῤῥήδην κελεύει σαββατίζειν οὐ μέμνησαι; Διὰ γὰρ Ἠσαΐου οὕτως εἴρηται· [1]Ἐὰν ἀποστρέψῃς τὸν πόδα σου ἀπὸ τῶν σαββάτων τοῦ μὴ ποιεῖν τὰ θελήματά σου ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἁγίᾳ, καὶ καλέσῃς τὰ σάββατα τρυφερὰ ἅγια τοῦ θεοῦ σου, οὐκ ἄρῃς τὸν πόδα σου ἐπ' ἔργον οὐδὲ μὴ λαλήσῃς λόγον ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἔσῃ πεποιθὼς ἐπὶ κύριον, καὶ ἀναβιβάσει σε ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς καὶ ψωμιεῖ σε τὴν κληρονομίαν C Ἰακώβ, τοῦ πατρός σου· τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.

Κἀγώ· Οὐχ ὡς ἐναντιουμένων μοι τῶν τοιούτων προφητειῶν, ὦ φίλοι, παρέλιπον αὐτάς, ἀλλὰ ὡς ὑμῶν νενοηκότων καὶ νοούντων ὅτι, κἂν διὰ πάντων τῶν προφητῶν [2]κελεύῃ ὑμῖν τὰ αὐτὰ ποιεῖν ἃ καὶ διὰ Μωσέως ἐκέλευσε, διὰ τὸ σκληροκάρδιον ὑμῶν καὶ ἀχάριστον εἰς αὐτὸν ἀεὶ τὰ αὐτὰ βοᾷ, ἵνα κἂν οὕτως ποτὲ μετανοήσαντες εὐαρεστῆτε αὐτῷ, καὶ μήτε [3]τὰ τέκνα D ὑμῶν τοῖς δαιμονίοις θύητε, μήτε [4]ἦτε κοινωνοὶ κλεπτῶν καὶ φιλοῦντες δῶρα καὶ διώκοντες ἀνταπόδομα, ὀρφανοῖς οὐ κρίνοντες καὶ κρίσει χήρας οὐ προσέχοντες, ἀλλ' οὐδὲ πλήρεις τὰς χεῖρας αἵματος. Καὶ γὰρ [5]αἱ θυγατέρες Σιὼν ἐπορεύθησαν ἐν ὑψηλῷ τραχήλῳ, καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν ἅμα παίζουσαι καὶ σύρουσαι τοὺς χιτῶνας. Καὶ [6]πάντες γὰρ ἐξέκλιναν, [7]βοᾷ, πάντες [8]ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. E Ταῖς γλώσσαις αὐτῶν [9]ἐδολιοῦσαν, τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν, σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν. Ὥστε ὃν τρόπον [10]τὴν ἀρχὴν διὰ τὰς κακίας ὑμῶν ταῦτα ἐντέταλτο,

1. Ἐὰν ... ταῦτα] Iesai. 58, 13. 14.

2. κελεύῃ] Scil. ὁ θεός. Sic et infra. Vide c. 25. n. 2.

3. τὰ ... θύητε — κοινωνοὶ ... προσέχοντες — πλήρεις ... αἵματος] Psalm. 105, 37 coll. Iesai. 57, 5. 6; Iesai. 1, 23; ibid. 1, 15.

4. ἦτε] Desideratur in codd. mstis et editis: facile occasione eiusdem syllabae proxime praecedentis excidere poterat. Quare reposui.

5. αἱ θυγατέρες ... χιτῶνας] Iesai. 3, 16.

6. πάντες ... ἔγνωσαν] Psalm. 13, 2. 3. 5, 9. 139, 4. Iesai. 59, 7. 8; coll. Rom. 3, 11—17.

7. βοᾷ] Vide n. 2.

8. ἅμα] Hoc (*una omnes*) ex Psalm. 13, 3 et Ep. ad Rom. 3, 12 refingendum esse pro vulg. ἄρα (videlicet ρ et μ facile confundi pote-

27. Et Trypho: Cur quae placent ex propheticis sermonibus selecta recitas, eorum vero quae diserte sabbatum observare iubent non meministi? Nam per Iesaiam sic dictum est: *Si averteris pedem tuum a sabbatis ut non facias voluntates tuas die sancto, et vocaveris sabbata suavissima sancta dei tui, non moveris pedem tuum ad opus nec locutus fueris verbum ex ore tuo: et confides domino, et perducet te ad bona terrae et pascet te haereditate Iacobi, patris tui; os enim domini haec locutum est.*

Tum ego: Non quod mihi adversentur eiusmodi prophetiae, amici, eas praetermisi, sed quod intellexeritis et intelligatis [deum], etiamsi vobis per omnes prophetas eadem praecipiat facienda quae etiam per Mosen praecepit, propter duritiam cordis vestri et ingratam in illum mentem semper eadem clamare, ut hoc saltem modo poenitentiam aliquando agentes ei placeatis, neve *liberos vestros daemoniis immoletis*, neve *sitis socii furum et diligentes dona et persequentes retributionem, pupillis non iudicantes et iudicio viduae animum non advertentes*, denique ut nec *manus plenas sanguine habeatis.* Nam etiam *filiae Sionis ingressae sunt extento collo, et nutibus oculorum simul ludentes et tunicas trahentes.* Etenim *omnes declinaverunt*, clamat, *omnes simul improbi evaserunt: non est sapiens, non est usque ad unum. Linguis suis dolose egerunt, sepulcrum patens guttur eorum, venenum aspidum sub labiis eorum, contritio et miseria in viis eorum, et viam pacis ignoraverunt.* Quemadmodum ergo haec primitus propter nequitiam vestram praescripserat, sic

rant) nemo infitiabitur. Mox pro vulg. *συνιὼν* aut *συνίων* (a forma *συνίω*) scribas aut, quod magis placet, *συνιῶν* (a forma *συνιέω*).

9. *ἐδολιοῦσαν*] Dorice pro *ἐδολίουν*. *Gallandius.* Rectius dixeris formam Alexandrinam.

10. *τὴν ἀρχὴν*] Maran. *ab initio*, Lang. melius *principio.* Alii fortasse vertent *omnino.* Male. Nam *τὴν ἀρχήν* (c. 22. p. 240. C), h. e. tempus quo primum deus — per Mosen — praecepta dedit (*διὰ τ. κακίας ὑμῶν*), opponitur posteriori aetati qua iterum ac saepius ista — per prophetas — commendavit (*εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ*). Vide Apol. I. c. 10. n. 3.

ὁμοίως διὰ τὴν ἐν τούτοις [11] ὑπομονήν, μᾶλλον δὲ ἐπίτασιν, [12] διὰ
τῶν αὐτῶν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ καὶ γνῶσιν ὑμᾶς καλεῖ. Ὑμεῖς 245
δὲ λαὸς σκληροκάρδιος καὶ ἀσύνετος [13] καὶ τυφλὸς καὶ χωλὸς καὶ
[14] υἱοὶ οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς, ὡς αὐτὸς λέγει, ἐστέ, τοῖς
χείλεσιν αὐτὸν μόνον τιμῶντες, τῇ δὲ καρδίᾳ πόῤῥω αὐτοῦ ὄντες,
ἰδίας διδασκαλίας καὶ μὴ [15] τὰ ἐκείνου διδάσκοντες. Ἐπεί, εἴπατέ
μοι, [16] τοὺς ἀρχιερεῖς ἁμαρτάνειν τοῖς σάββασι προσφέροντας τὰς
προσφορὰς ἐβούλετο ὁ θεός, ἢ τοὺς περιτεμνομένους καὶ περιτέ-
μνοντας τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, κελεύων τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ ἐκ
παντὸς περιτέμνεσθαι τοὺς γεννηθέντας ὁμοίως, κἂν ᾖ ἡμέρα τῶν
σαββάτων; Ἢ οὐκ ἠδύνατο πρὸ μιᾶς ἡμέρας ἢ μετὰ μίαν ἡμέραν B
τοῦ σαββάτου [17] ἐνεργεῖν τοὺς γεννωμένους, εἰ ἠπίστατο κακὸν εἶναι
ἐν τοῖς σάββασιν; Ἢ καὶ τοὺς πρὸ Μωσέως καὶ Ἀβραὰμ ὠνο-
μασμένους δικαίους καὶ εὐαρέστους αὐτῷ γενομένους, μήτε τὴν
ἀκροβυστίαν περιτετμημένους μήτε τὰ σάββατα φυλάξαντας, διὰ
τί οὐκ ἐδίδασκε ταῦτα ποιεῖν;

28. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ [1] πρότερον ἀκηκόαμέν σου τοῦτο προβάλλοντος καὶ ἐπεστήσαμεν· ἄξιον γάρ, ως ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐπιστάσεως. [2] Καὶ οὔ μοι, ὃ τοῖς πολλοῖς, δοκεῖ λέγειν, ὅτι ἔδοξεν

11. *ὑπομονήν*] Sylburgius eumque secutus Morellus non male ediderunt *ἐπιμονήν*, quod magis ad rem est. — Coniicere possis verba *μᾶλλον δὲ ἐπίτασιν* (Langus vertit: *seu potius exaggerationem eorum* — sc. vitiorum — *vestram*) esse librarii notam margini adscriptam et posthac in textum receptam. Cf. Apol. I. c. 3. n. 2. Ast non ausus sum hic mutare, quum sint quae pro vulgata lectione dici possint.

12. *διὰ τῶν αὐτῶν*] H. e. *ἐνταλμάτων*. Antea videlicet *ταῦτα ἐντέταλτο*. Langus: *per eadem vos oracula*.

13. *καὶ τυφλὸς καὶ χωλὸς*] Legendum esse *καὶ τυφλὸς καὶ κωφὸς* contendit Londinensis editor, tum quia infra c. 123 Iudaei vocantur caeci et surdi et a Iustino et ab Esaia (42, 19) quem citat Iustinus, tum quia nusquam claudi vocantur. Equidem huic sententiae libentissime assentirer, si Iustinus hoc loco testimonium Esaiae, in quo caeci et surdi vocantur, explicaret et Iudaeis eodem modo ac c. 123 obiiceret. Praeterea Iudaeis exprobratur quod claudicent in semitis suis, Psalm. 17, 45. Vide 3 Reg. 18, 21. Forte ad haec loca respexit Iustinus. *Maranus*.

14. *υἱοὶ ... αὐτοῖς — τοῖς χείλεσιν ... διδάσκοντες*] Deuteron. 32, 20; Iesai. 29, 13.

15. *τὰ ἐκείνου*] Thirlbius coniecit *τὰς ἐκείνου*, sed nihil mutandum existimavit.

16. *τοὺς ἀρχιερεῖς* etc.] Repe-

propter vestram in ea perseverantiam, vel potius animi intentionem, per eadem vos deus ad recordationem sui et cognitionem vocat. Vos autem estis populus duri cordis et insipiens et caecus et claudus et *filii quibus non est fides in ipsis*, ut ipse ait, *labiis tantum illum honorantes*, *corde autem longe ab eo remoti*, *propriam vestram neque illius doctrinam docentes*. Siquidem, dicite mihi, voluitne deus pontifices peccare, dum sabbatis oblationes offerunt, aut circumcisos et circumcidentes die sabbati, dum iubet omnino die octavo pueros genitos pariter circumcidi, etiamsi dies sabbati fuerit? An non potuit uno ante vel post sabbatum die genitos expedire, si id scivit nefas esse sabbatis? Aut qui iusti ante Mosen et Abrahamum appellati sunt eique accepti exstiterunt, quum nec circumcisi praeputio essent nec sabbata observarent, cur eos haec facere non docebat?

28. Hîc Trypho: Et antea audivimus te id proponentem et animum advertimus; dignum enim est, ut vere dicam, animadversione. Neque mihi, quod multis, videtur dicendum,

titur hoc argumentum c. 29. p. 246. E. Vide Numer. 28, 9. 10 coll. Matth. 12, 5. Similiter Irenaeus adv. haeres. IV. c. 8. §. 2. p. 236. ed. Mass.: „Non enim prohibebat lex curari homines sabbatis, quae et circumcidebat eos in hac die et pro populo iubebat ministeria sacerdotibus perficere.“

17. *ἐνεργεῖν τοὺς γενν.*] Langus: *sacrum in natis pueris peragi iubere.* Maranus: *natos pueros circumcidere.* Est *ἐνεργεῖν*, iunctum cum *τ. γενν.*, i. q. *perficere* sive *expedire.* Quid? Videtur legendum esse *ἐνεργεῖν περιτέμνεσθαι τοὺς γεννωμένους*, h. e.: *potuit efficere ut nati pueri circumciderentur.* Sic c. 95. p. 323. A: *παθεῖν ταῦτα αὐτὸν ... ἐνήργησεν* (ὁ θεός). Adde Apol. I. c. 5. p. 56. A, c. 62. p. 94. E. 95. A, c. 63. p. 96. A, Apol. II. c. 8. p. 46. C.

1. *πρότερον*] C. 19. p. 236.

2. *Καὶ οὔ μοι, ὃ τοῖς πολλ.* etc.] Vulgo *ἐπιστάσεως, καὶ ὅ μοι τοῖς πολλοῖς δοκεῖ λέγειν, ὅτι* etc. vitiose. Quare Perionius emendandum putavit *ὅ μοι καὶ τοῖς πολλοῖς δοκεῖ, λέγειν ὅτι ἔδοξεν ἐμαυτῷ*: *Aequum est enim, ut vere dicam, in retentione quod mihi multisque videtur, id mihi ipsi videri et placere dicere.* Non melius Langus: *Dicendum autem videtur, ut mea et multorum fert opinio, hoc ita illi placitum fuisse.* Sylburgius posteaquam duas proposuit coniecturas ex Langiana versione ductas (*καί μοι, ὃ τοῖς πολλοῖς, δοκεῖ* — vel *καί μοι ὁμοῦ τοῖς πολλοῖς δοκεῖ*), sed menti Tryphonis contrarias, tertiam negatione recte adhibita commendavit propius ad illius senten-

αὐτῷ· τοῦτο γάρ ἐστι πρόφασις ἀεὶ τοῖς μὴ δυναμένοις ἀποκρί- C
νασθαι πρὸς τὸ ζητούμενον.

Κἀγώ· Ἐπειδὴ ἀπό τε τῶν γραφῶν καὶ τῶν πραγμάτων τάς τε ἀποδείξεις καὶ τὰς ὁμιλίας ποιοῦμαι, ἔλεγον, [3] μὴ ὑπερτίθεσθε μηδὲ διστάζετε πιστεῦσαι τῷ ἀπεριτμήτῳ ἐμοί. [4] Βραχὺς οὗτος ὑμῖν περιλείπεται προσηλύσεως χρόνος· ἐὰν φθάσῃ ὁ Χριστὸς ἐλθεῖν, μάτην μετανοήσετε, μάτην κλαύσετε· οὐ γὰρ εἰσακούσεται ὑμῶν. [5] Νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα, Ἱερεμίας τῷ λαῷ κέκραγε, καὶ μὴ σπείρετε ἐπ' ἀκάνθας. [6] Περιτέμνετε τῷ κυρίῳ καὶ περι-
τέμνεσθε τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας ὑμῶν. Μὴ οὖν εἰς ἀκάν- D
θας σπείρετε καὶ ἀνήροτον χωρίον, ὅθεν ὑμῖν καρπὸς οὐκ [7] ἔστι. Γνῶτε τὸν Χριστόν, καὶ ἰδοὺ νειὸς καλή, [8] καλὴ καὶ πίων ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. [9] Ἰδοὺ γὰρ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει κύριος, καὶ ἐπισκέψομαι ἐπὶ πάντας περιτετμημένους ἀκροβυστίας αὐτῶν, ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ἐπὶ Ἰούδαν καὶ ἐπὶ Ἐδὼμ καὶ ἐπὶ υἱοὺς Μωάβ, ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα καὶ πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἀπερίτμητος καρδίας αὐτῶν. Ὁρᾶτε ὡς οὐ ταύτην τὴν περιτομὴν τὴν εἰς σημεῖον δοθεῖσαν ὁ θεὸς θέλει· [10] οὐδὲ γὰρ Αἰγυπτίοις χρήσιμος
οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Μωὰβ οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Ἐδώμ. Ἀλλὰ κἂν Σκύθης 246
ᾖ τις ἢ Πέρσης, [11] ἔχει δὲ τὴν τοῦ θεοῦ γνῶσιν καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ καὶ φυλάσσει τὰ αἰώνια δίκαια, περιτέτμηται τὴν καλὴν καὶ ὠφέλιμον περιτομήν, καὶ φίλος ἐστὶ τῷ θεῷ, [12] καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ καὶ ταῖς προσφοραῖς χαίρει. Παρέξω δὲ ὑμῖν, ἄν-

tiam accedentem: *καὶ μή, ὃ τοῖς πολλοῖς δοκεῖ, λέγειν ὅτι* etc.. Haec vero lectio inconcinna est. Thirlbius scribendum proposuit *καὶ οὔ μοι, ὃ τοῖς πολλοῖς, δοκεῖ λέγειν, ὅτι* etc.. Quam quidem scripturam Maranus (idem minus probabile *οὔ μοι ὁμοῖα τοῖς πολλοῖς*) defendit. „Fatetur enim Trypho eos, qui dicunt ita deo visum esse, ad hanc cavillationem confugere, quia rei quaesitae respondere non possunt. Quomodo ergo hanc responsionem ipse amplexus esset? Non solus Trypho ita locutus, sed etiam alius ex eius comitibus c. 94 ingenue fatetur consultos magistros sibi non satisfecisse.“

3. *μὴ ὑπ. μηδὲ διστ.*] Respicit verba Tryphonis, initio capitis proposita.

4. *Βραχὺς* etc.] Primitiva ecclesia secundum Christi adventum proxime adesse putabat. Tertullian. de cultu femin. II. c. 9: „Nos sumus, in quos decurrerunt fines seculorum.“

5. *Νεώσατε ... ὑμῶν*] Ierem. 4, 3. 4.

6. *Περιτέμνετε*] Scil. *ἑαυτούς*.

ita illi placitum fuisse; hoc enim semper iis effugium est qui non possunt respondere ad rem quaesitam.

Tum ego: Quandoquidem ex scripturis et ex ipsis rebus demonstrandi et disserendi rationem deduco, aiebam, ne differatis neve dubitetis mihi credere, homini incircumciso. Breve enim hoc vobis relinquitur ad nos accedendi tempus; si Christus venire occupaverit, frustra poenitentiam agetis, frustra plorabitis: non enim vos exaudiet. *Novate vobis novalia*, Ieremias populo clamat, *et nolite serere super spinas. Circumcidimini domino et circumcidite praeputium cordis vestri.* Ne ergo super spinas seratis et terram non aratam, ex qua fructus vobis non est. Cognoscite Christum, et ecce novale pulchrum, pulchrum et pingue in cordibus vestris. *Ecce* enim *dies veniunt, dicit dominus, et visitabo super omnes qui circumcisi sunt praeputia sua, super Aegyptum et super Iudam et super Edomum et super filios Moabi, quia omnes gentes incircumcisae et omnis domus Israelis incircumcisa cordibus suis.* Videtis deum hanc circumcisionem in signum datam nolle; neque enim Aegyptiis prodest neque filiis Moabi neque filiis Edomi. At etiamsi quis Scytha sit aut Persa, modo habeat dei cognitionem ac Christi eius et aeterna iura custodiat, circumcisus est praeclara et utili circumcisione, et deo amicus est, et donis eius et oblationibus gaudet. Proferam autem vobis, viri

Thirlbius: „Fortasse legendum *περιτέμνεσθε* vel cum LXX *περιτμήθητε.*" — Idem mox pro *περιτέμνεσθε* legi mallet *περιτέμεσθε* cum LXX. Verum et illa lectio quadam gaudet auctoritate: vide Parsons. ad l. c..

7. *ἔστι*] Vult Thirlb. *ἔσται.* Sed cf. c. 12. n. 12.

8. *καλή*] Hanc vocem codicibus probatam Maranus omisit.

9. *Ἰδοὺ ... αὐτῶν*] Ierem. 9, 25. 26.

10. *οὐδὲ γὰρ Αἰγ.* etc.] De hac Aegyptiorum et aliarum gentium circumcisione videas Barnabae Epist. c. 9 et quae Cotelerius ibi notavit. — Post *ὁ θεὸς θέλει* in omnibus libris Thirlbiano excepto nota interrogandi comparet.

11. *ἔχει*] Exspectabas *ἔχῃ.* Nam praecedit *κἂν ᾖ.* Sed cf. Apol. I. c. 2: *ἢν ... ἐλεγχώμεθα ἢ ... διεγνώσμεθα.*

12. *καὶ ἐπὶ*] Potest etiam legi, ut Sylburg. noster loquitur, *ὃς* [*καὶ*] *ἐπί.* Non muto. Cf. c. 40: *καὶ προσφορὰ ᾖν.* — *Χαίρει* scil. *ὁ θεός.*

δρες φίλοι, καὶ [13] αὐτοῦ ῥήματα τοῦ θεοῦ, ὁπότε πρὸς τὸν λαὸν εἶπε διὰ Μαλαχίου, ἑνὸς τῶν δώδεκα προφητῶν. Ἔστι δὲ ταῦτα· B [14] Οὐκ ἔστι θέλημά μου ἐν ὑμῖν, λέγει κύριος, καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ [15] προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυσία προσφέρεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρά, ὅτι τιμᾶται τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει κύριος, ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Καὶ διὰ τοῦ Δαυὶδ ἔφη· [16] Λαός, ὃν C οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου.

29. Δοξάσωμεν τὸν θεόν, ἅμα τὰ ἔθνη συνελθόντα, ὅτι καὶ ἡμᾶς ἐπεσκέψατο· δοξάσωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ βασιλέως τῆς δόξης, διὰ τοῦ κυρίου τῶν δυνάμεων. Εὐδόκησε γὰρ καὶ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ [1] τὰς θυσίας ἥδιον παρ' ἡμῶν ἢ παρ' ὑμῶν λαμβάνει. Τίς οὖν ἔτι μοι περιτομῆς λόγος, ὑπὸ τοῦ θεοῦ μαρτυρηθέντι; Τίς ἐκείνου τοῦ βαπτίσματος χρεία ἁγίῳ πνεύματι βεβαπτισμένῳ; Ταῦτα οἶμαι λέγων πείσειν καὶ τοὺς βραχὺν νοῦν κεκτημένους. Οὐ D γὰρ ὑπ' ἐμοῦ συνεσκευασμένοι εἰσὶν οἱ λόγοι οὐδὲ τέχνῃ ἀνθρωπίνῃ κεκαλλωπισμένοι, ἀλλὰ τούτους Δαυὶδ μὲν ἔψαλλεν, Ἠσαΐας δὲ εὐηγγελίζετο, [2] Ζαχαρίας δὲ ἐκήρυξε, Μωυσῆς δὲ ἀνέγραψεν. Ἐπιγινώσκεις αὐτούς, Τρύφων; Ἐν τοῖς ὑμετέροις ἀπόκεινται γράμμασι, [3] μᾶλλον δὲ οὐχ ὑμετέροις ἀλλ' ἡμετέροις· ἡμεῖς γὰρ αὐτοῖς πειθόμεθα, ὑμεῖς δὲ ἀναγινώσκοντες οὐ νοεῖτε τὸν ἐν αὐτοῖς E νοῦν. Μὴ οὖν ἄχθεσθε, μηδὲ ὀνειδίζετε ἡμῖν τὴν τοῦ σώματος ἀκροβυστίαν, ἣν αὐτὸς ὁ θεὸς ἔπλασε, μηδέ, [4] ὅτι θερμὸν πίνο-

13. *αὐτοῦ ῥήματα τοῦ θεοῦ*] Codd. msti et editi *αὐτουργήματα τοῦ θεοῦ*. Emendatio Thirlbio debetur. Sic c. 21. p. 238. A. *αὗται αἱ φωναὶ αὐτοῦ*. Deus enim ipse loquitur: c. 15. n. 5. Insuper proposuit ille V. D. *αὐτὰ ῥήματα*. Sed *ἅ ποτε*, quod pro *ὁπότε* reponendum censuit, videtur (Maran.) non adeo necessarium esse.

14. *Οὐκ ... αὐτό*] Malach. 1, 10—12.

15. *προσδέξομαι*] Vulgo *προσδέχομαι* errore librarii. Illud praebent Septuaginta et ipse Martyr cc. 41 et 117.

16. *Λαός ... μου*] Psalm. 17, 43. 44.

1. *τὰς θυσ. ἥδ. π. ἡμῶν ἢ π. ὑμῶν λαμβ.*] Hoc argumentum Tertullianus adv. Iud. c. 5 prolixe exposuit.

2. *Ζαχαρίας*] Convenientius (Lang.) esset *Μαλαχίας* (c. 28). Nam Zachariae verba in praecedentibus citata non erant. Sed cf. c. 14. n. 12.

3. *μᾶλλον ... ἡμετέροις*] Co-

amici, ipsius etiam dei verba, quum populum allocutns est per Malachiam, unum duodecim prophetarum. Sic autem se habent: *Non est voluntas mea in vobis, dicit dominus, et sacrificia vestra non suscipiam de manibus vestris: quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco sacrificium offertur nomini meo et sacrificium purum, quia honoratur nomen meum in gentibus, dicit dominus, vos autem illud profanatis.* Et per Davidem dixit: *Populus, quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi.*

29. Glorificemus deum, una congregatae gentes, quod nos quoque inviserit; glorificemus eum per regem gloriae, per dominum virtutum. Nam pronus est etiam in gentes, ac sacrificia lubentius a nobis quam a vobis accipit. Quis igitur adhuc mihi est circumcisionis respectus, a deo testimonium habenti? Quis illius baptismatis usus spiritu sancto baptizato? Haec edisserens opinor me iis quoque persuasurum esse qui exigua mente praediti sunt. Non enim a me haec verba composita sunt neque arte humana exornata, sed ea David cecinit, Iesaias evangelizavit, Zacharias promulgavit, Moses scripsit. Agnoscis ea, Trypho? In vestris reposita sunt literis, vel potius non in vestris sed in nostris; nos enim iis adhaeremus, vos autem dum legitis sententiam non perspicitis. Ne igitur sit vobis molestum, neve in probri loco nobis obiiciatis corporis praeputium, quod ipse deus formavit, neve,

hort. ad Gent. c. 13: *Εἰ δέ τις φάσκοι ... μὴ ἡμῖν τὰς βίβλους ταύτας ἀλλὰ Ἰουδαίοις προσήκειν, ... γνώτω ... ὅτι οὐκ αὐτοῖς ἀλλ' ἡμῖν ἡ ἐκ τούτων διαφέρει διδασκαλία.* Comp. Barnabas Epist. c. 4: „Dicunt quia testamentum illorum et *non* [sic lego] nostrum est. Nostrum autem, quia illi in perpetuum perdiderunt illud quod Moyses accepit.“ Adde Eusebii Demonstr. ev. I. c. 6.

4. *ὅτι θερμὸν πίν. ἐν τ. σάββασι*] Huic Iustini testimonio Petavius (Animadvv. in Epiphan. p. 336) contradicere putat Ignatii Epist. longior. ad Magnes. c. 9, ubi aquae tepidae, *τῶν χλιαρῶν*, potus inter instituta numeratur iudaica. At vero (Thirlb.) *χλιαρὸν ὕδωρ* non est calida aqua sed tepida, utpote pridie calefacta; sic enim legem de igne sabbato non accendendo (Exod. 16, 23) vallabant.

μεν ἐν τοῖς σάββασι, δεινὸν ἡγεῖσθε· ἐπειδὴ καὶ [5] ὁ θεὸς τὴν αὐτὴν διοίκησιν τοῦ κόσμου ὁμοίως καὶ ἐν ταύτῃ ἡμέρᾳ πεποίηται καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἁπάσαις, [6] καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τὰς προσφορὰς καθὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἡμέραις καὶ ἐν ταύτῃ κεκελευσμένοι ἦσαν ποιεῖσθαι, καὶ οἱ τοσοῦτοι δίκαιοι μηδὲν τούτων τῶν νομίμων πράξαντες μεμαρτύρηνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ. 247

30. *Ἀλλὰ τῇ [1] ἑαυτῶν κακίᾳ ἐγκαλεῖτε, ὅτι καὶ συκοφαντεῖσθαι δυνατός ἐστιν ὁ θεὸς ὑπὸ τῶν νοῦν μὴ ἐχόντων, ὡς τὰ αὐτὰ δίκαια μὴ πάντας ἀεὶ διδάξας. Πολλοῖς γὰρ ἀνθρώποις ἄλογα καὶ οὐκ ἄξια θεοῦ τὰ τοιαῦτα διδάγματα ἔδοξεν εἶναι, μὴ λαβοῦσι χάριν τοῦ γνῶναι ὅτι τὸν λαὸν ὑμῶν πονηρευόμενον καὶ ἐν νόσῳ ψυχικῇ ὑπάρχοντα [2] εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν τοῦ πνεύματος κέκληκε, καὶ [3] αἰώνιός ἐστι [4] μετὰ τὸν Μωσέως θάνατον προελθοῦσα ἡ προφητεία. [5] Καὶ διὰ τοῦ ψαλμοῦ τοῦτο εἴρηται,* B

5. *ὁ θεὸς . . . ἄλλαις*] Coll. Ioann. 5, 17; vide supra c. 23 (n. 5).

6. *καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ... ποιεῖσθαι*] Adi c. 27. n. 16.

1. *ἑαυτῶν*] Steph. (ex Reg.) et Thirlb. *αὑτῶν*. Caeteri *αὐτῶν*. Cf. Apol. I. c. 3. n. 6.

2. *εἰς ἐπιστρ.*] Psalm. 18, 7: *Ὁ νόμος τοῦ κυρίου ἄμωμος, ἐπιστρέφων ψυχάς.* — Pro verbis *μετάνοιαν τοῦ πνεύματος* legitur vulgo *μετάνοιαν τοῦ πατρός*. Recte Maranus: „Saepe errarunt librarii in his vocibus *πατρὸς* et *πνεύματος*, quia breviter scriptae ad hunc modum, *πρς πνς*, simillimae sunt. Sic apud Tatianum c. 5 et apud Methodium in Conviv. decem virgg. p. 93 *λόγος πνεύματος* pro eo quod legendum est *λόγος πατρός*, *Verbum Patris*. Sic ergo hoc loco legendum videtur *μετάνοιαν πνεύματος*. Nimirum, ut calumnias propulset a lege, docet carnalibus illius praeceptis, ex quibus nonnulli ansam ad blasphemias arripiebant, Iudaeos ad spiritalem conversionem vocatos fuisse. Similia habes apud Irenaeum IV. c. 14. §. 3 [p. 244. ed. Mass.]. *Facile autem*, inquit, *ad idola revertentem populum erudiebat, per multas vocationes praestruens eos perseverare et servire deo: per ea, quae erant secunda, ad prima vocans, hoc est per typica ad vera et per temporalia ad aeterna et per carnalia ad spiritalia et per terrena ad coelestia.* Legem eo consilio institutam fuisse ut ad veram conversionem Iudaeos vocaret, pluribus locis docet Augustinus; vid. lib. de gratia Christi c. 8.“ — Thirlbius legendum coniecit *μετάνοιαν τῶν πάρος* vel *τὸ πάρος*, quamquam fatetur neutrum sibi valde placere. Langus vertit *poenitentiam (et cognitionem) patris*, quasi additum vellet *καὶ ἐπίγνωσιν* post *μετάνοιαν*.

3. *αἰώνιός ... προφητεία*] Ante haec verba suppleas *ὅτι* ex antece-

quod calidam bibamus sabbatis, dirum existimetis: siquidem deus quoque mundum pariter hoc etiam die ac caeteris omnibus gubernat, et pontifices sicut caeteris diebus ita etiam isto iussi sunt muneribus offerendis operari, et tot iusti, quum nullum ex his legis institutis observassent, ipsius dei testimonio comprobati fuere.

30. Sed nequitiae vestrae adscribite, quod etiam calumniis deus appeti possit ab hominibus mente captis, quasi non eamdem semper omnes iustitiam docuerit. Eiusmodi enim instituta a ratione aliena et deo indigna multis hominibus visa sunt, qui gratiam intelligendi non acceperunt populum vestrum improbe agentem et morbo animae laborantem [istis institutis] ad conversionem et poenitentiam spiritus vocatum fuisse, et aeternam esse prophetiam quae post Mosis mortem prodiit. Atque id per psalmum dictum fuit, o viri. Haec autem *[iudicia*

dentibus. Langus praeter necessitatem clausa post κέκληκε periodo et post καὶ coniunctione ὅτι inserta hoc membrum cum sequenti (καὶ διὰ τ. ψαλμ. etc.) connectit. Vocat autem Iustinus *αἰωνίαν προφητείαν* eam quae Psalm. 18, 7—9 continetur: *Ὁ νόμος τοῦ κυρίου ἄμωμος ... ὁ φόβος κυρίου ἁγνὸς διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος.* Bene Maranus: „P r o p h e t i a m vocat haec verba, vel quia depromta sunt ex libro prophetico [sic paulo infra ὁ λόγος τῆς προφητείας], vel quia praedictionem christianae legis continent; a e t e r n a m autem, quia lex illa non, ut mosaicum institutum, finem habitura erat, sed in saeculum saeculi permansura. Vide c. 34."

4. *μετὰ τὸν Μωυσ. θάν.*] Quomodo negare potuit Iustinus aeternam legem sub Mose prodiisse, cum ipse fateatur infra c. 45 in hac lege non ea solum praescribi quae ad duritiam cordis instituta sunt, sed ea etiam q u a e n a t u r â p r a e c l a r a e t p i a e t i u s t a s u n t? Iustinus legem Mosis, sive decalogi praecepta traderet, sive alia praescriberet ad duritiam cordis aut ad rerum futurarum praesignificationem, literam occidentem esse existimabat, utpote scriptam in tabulis lapideis, non in cordibus per spiritum sanctum, qui caritatem diffundit. Hoc ipso in loco Iudaeorum et Christianorum discrimen inde repetit, quod Christiani iudicia domini dulciora super mel et favum existiment ac ne morte quidem proposita nomen dei abnegent, non illi quidem propriis viribus, s e d p e r C h r i s t u m a d d e u m c o n v e r s i e u m q u e a d i u t o r e m e t r e d e m t o r e m v o c a n t e s, c u i u s v e l n o m i n i s p o t e n t i a m d a e m o n i a p e r h o r r e s c u n t. *Maranus.*

5. *Καὶ διὰ τ. ψαλμοῦ*] Videtur hoc loco brevitatis causa praetermissus sive a Iustino sive a librariis Psalmus [18]: *Coeli enarrant.* Non-

ὦ ἄνδρες. Καὶ ὅτι [6] γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον ὁμολογοῦμεν αὐτὰ [7] οἱ σοφισθέντες ἀπ' αὐτῶν, ἐκ τοῦ καὶ μέχρι θανάτου ἀνεξαρνήτους ἡμᾶς γίνεσθαι τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ φαίνεται. Ὅτι δὲ καὶ αἰτοῦμεν αὐτὸν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν ἵνα [8] ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων, τουτέστιν ἀπὸ τῶν πονηρῶν καὶ πλάνων πνευμάτων, συντηρήσῃ ἡμᾶς, [9] ὡς ἀπὸ προσώπου ἑνὸς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων σχηματοποιήσας ὁ λόγος τῆς προφητείας λέγει, πᾶσι φανερόν ἐστιν. Ἀπὸ γὰρ τῶν δαιμονίων, ἅ ἐστιν ἀλλότρια τῆς C
θεοσεβείας τοῦ θεοῦ, οἷς πάλαι προσεκυνοῦμεν, [10] τὸν θεὸν ἀεὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ συντηρηθῆναι παρακαλοῦμεν, [11] ἵνα μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι πρὸς θεὸν δι' αὐτοῦ ἄμωμοι ὦμεν. [12] Βοηθὸν γὰρ ἐκεῖνον καὶ λυτρωτὴν καλοῦμεν, οὗ καὶ τὴν τοῦ ὀνόματος ἰσχὺν καὶ τὰ δαιμόνια τρέμει, καὶ [13] σήμερον ἐξορκιζόμενα κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ γενομένου ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας, ὑποτάσσεται, ὡς καὶ ἐκ τούτου πᾶσι φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοσαύτην ἔδωκεν αὐτῷ δύναμιν, ὥστε καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεσθαι τῷ ὀνόματι αὐ- D
τοῦ καὶ τῇ τοῦ γενομένου πάθους αὐτοῦ οἰκονομίᾳ.

31. Εἰ δὲ τῇ τοῦ πάθους αὐτοῦ οἰκονομίᾳ τοσαύτη δύναμις δείκνυται παρακολουθήσασα καὶ παρακολουθοῦσα, πόση ἡ ἐν τῇ ἐνδόξῳ γινομένῃ αὐτοῦ παρουσίᾳ; Ὡς υἱὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐπάνω νεφελῶν ἐλεύσεται, ὡς Δανιὴλ ἐμήνυσεν, ἀγγέλων σὺν αὐτῷ ἀφικνουμένων. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· [1] Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο, ἔχων περιβολὴν ὡσεὶ χιόνα λευκήν, καὶ τὸ τρίχωμα τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρόν, ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡσεὶ φλὸξ πυρός, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Ποταμὸς πυρὸς εἷλκεν ἐκπορευόμενος ἐκ προσώπου αὐ- 248

nulla enim ex hoc Psalmo explicat Iustinus, quasi ipsum antea recitasset. *Maranus.* — Deesse etiam alia Thirlbius perperam putavit.

6. *γλυκύτερα ... κηρίον*] Ps. 18, 10. — Referas *αὐτὰ* ad dei *διδάγματα* (Lang.), aut *κρίματα κυρίου* ex Ps. l. c. suppleas (Maran.).

7. *οἱ σοφ. ἀπ' αὐτῶν*] Psalm. 18, 7.

8. *ἀπὸ τ. ἀλλοτρ.* etc.] Psalm. 18, 13.

9. *ὡς*] Haec vocula vulgo abest. Vide Apol. I. c. 38. n. 5. Minus iuste Sylburgius *καὶ* vel aliam particulam post *λέγει* desiderat.

10. *τ. θεὸν ... παρακαλοῦμεν* etc.] Occurrit formula precum huiusmodi in Constitt. apost. VIII. c.

domini] nobis, quibus sapientiam praestiterunt, *dulciora super mel et favum* videri ex eo perspicitur, quod ne morte quidem proposita adducamur ut nomen eius abnegemus. Illud etiam manifestum omnibus est nos, qui in eum credimus, ab eo petere ut *ab alienis*, hoc est a nefariis et fallacibus spiritibus, nos custodiat, quemadmodum effatum prophetiae ex persona unius eorum qui in illum credunt figurate declarat. Nam ut a daemoniis per Iesum Christum custodiamur, quae a cultu dei aliena sunt, quae olim adorabamus, deum semper obsecramus, ut, postquam per eum ad deum conversi fuimus, intaminati simus. Adiutorem enim illum et redemtorem vocamus, cuius vel nominis potentiam etiam daemonia perhorrescunt, et hodie per nomen Iesu Christi sub Pontio Pilato, qui procurator Iudaeae fuit, crucifixi adiurata subiiciuntur: inde quoque omnibus patet tantam ei datam esse a patre potestatem, ut vel daemonia nomini eius et passionis dispensationi subiecta sint.

31. Sin potentiam, quae eius passionis dispensationem consecuta est et consequitur, tantam esse demonstratur, quanta ea futura est in glorioso eius adventu? Veniet enim tamquam filius hominis super nubibus, ut Daniel declaravit, angelis cum eo advenientibus. Sunt autem verba haec: *Adspiciebam donec throni positi sunt*, *et antiquus dierum sedit*, *habens operimentum quasi nivem candidam*, *et caesaries capitis eius quasi lana munda*, *thronus eius quasi flamma ignis*, *rotae eius ignis urens. Fluvius ignis volvebatur profluens a facie eius; mille millia ministrabant ei*, *et dena*

11. Episcopus precatur pro fidelibus: *Φύλαξον αὐτοὺς ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους, ἵνα ὦσιν ἅγιοι σώματι καὶ ψυχῇ, μὴ ἔχοντες σπῖλον ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων. . . . Ῥῦσαι αὐτοὺς ἀπὸ φόβου ἐχθροῦ, ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πραγμάτων ἐν σκότει διαπορευομένου* etc.. *Iebbius.*

11. *ἵνα . . . ὦμεν]* Psalm. 18, 7. 13.

12. *Βοηθὸν γ. ἐ. κ. λυτρωτὴν]* Psalm. 18, 14: *Κύριε, βοηθέ μου καὶ λυτρωτά μου.*

13. *σήμερον ἐξορκιζόμενα]* Idem Apol. II. c. 6. p. 45. A. B. refertur.

1. *Ἐθεώρουν . . . ἐτήρησα]* Dan. 7, 9—28.

του· χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ. Βίβλοι ἀνεῴχθησαν, καὶ κριτήριον ἐκάθισεν. Ἐθεώρουν τότε τὴν φωνὴν τῶν μεγάλων λόγων ὧν τὸ κέρας [2] λαλεῖ, καὶ ἀπετυμπανίσθη τὸ θηρίον, καὶ ἀπώλετο τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός· καὶ τὰ λοιπὰ θηρία μετεστάθη τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, καὶ χρόνος ζωῆς τοῖς θηρίοις ἐδόθη ἕως καιροῦ καὶ χρόνου. Ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος· καὶ ἦλθεν ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν [3] καὶ παρῆν ἐνώπιον αὐτοῦ, B καὶ οἱ παρεστηκότες προσήγαγον αὐτόν. Καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία καὶ τιμὴ βασιλική, καὶ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς κατὰ γένη καὶ πᾶσα δόξα λατρεύουσα· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ μὴ ἀρθῇ, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ μὴ φθαρῇ. Καὶ ἔφριξε τὸ πνεῦμά μου ἐν τῇ ἕξει μου, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου ἐτάρασσόν με. Καὶ προσῆλθον πρὸς ἕνα τῶν ἑστώτων, καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἐζήτουν παρ' αὐτοῦ ὑπὲρ πάντων τούτων. Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει μοι καὶ τὴν κρίσιν τῶν λόγων ἐδήλωσέ μοι· Ταῦτα τὰ θηρία τὰ μεγάλα εἰσὶ τέσσαρες βασιλεῖαι, αἳ ἀπολοῦνται ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ οὐ παραλήψονται τὴν βασιλείαν ἕως αἰῶνος C καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Τότε ἤθελον ἐξακριβώσασθαι ὑπὲρ τοῦ τετάρτου θηρίου, τοῦ καταφθείροντος πάντα καὶ ὑπερφόβου, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ, ἐσθίον καὶ λεπτῦνον καὶ τὰ ἐπίλοιπα αὐτοῦ τοῖς ποσὶ κατεπάτει· καὶ περὶ τῶν δέκα κεράτων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς τοῦ προσφυέντος, καὶ ἐξέπεσον ἐκ τῶν προτέρων δι' αὐτοῦ τρία, καὶ τὸ κέρας ἐκεῖνο εἶχεν ὀφθαλμοὺς καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλα, καὶ ἡ πρόσοψις αὐτοῦ ὑπερέφερε τὰ ἄλλα. Καὶ κατενόουν τὸ κέρας ἐκεῖνο πόλεμον συνιστάμενον πρὸς τοὺς ἁγίους καὶ τρο- D πούμενον αὐτοὺς [4] ἕως τοῦ ἐλθεῖν τὸν παλαιὸν ἡμερῶν, καὶ τὴν κρίσιν ἔδωκε τοῖς ἁγίοις τοῦ ὑψίστου, καὶ ὁ καιρὸς ἐνέστη, καὶ τὸ βασίλειον κατέσχον ἅγιοι ὑψίστου. Καὶ ἐῤῥέθη μοι περὶ τοῦ

2. λαλεῖ] Fortasse ἐλάλει, ut Septuaginta et Theodotion.

3. καὶ παρῆν ... αὐτόν] Duae versiones (cf. c. 26. n. 6) coaluerunt. Sed iam Martyr ita legit in suo codice: c. 79: πρὸς τὸν παλαιὸν τ. ἡμ. προσάγεται. Similiter Tertullianus adv. Marc. III.

millia denum millium assistebant ei. Libri aperti sunt, et iudicium sedit. Adspiciebam tum vocem grandium sermonum quos cornu loquitur: et distenta est bestia, et interiit corpus eius et datum est in combustionem ignis; etiam reliquae bestiae privatae sunt principatu suo, et tempus vitae bestiis datum est usque ad certum diem et tempus. Adspiciebam in visione noctis: et ecce cum nubibus coeli tamquam filius hominis veniebat; et venit usque ad antiquum dierum et aderat in conspectu eius, et qui assistebant adduxerunt eum. Et data est ei potestas et dignitas regia, et omnes gentes terrae per genera et omnis gloria serviebant; et potestas eius potestas aeterna, quae non auferetur, et regnum eius non interibit. Et horruit spiritus meus in conditione mea, et visiones capitis mei turbabant me. Et accessi ad unum assistentium, et veritatem quaerebam ab eo de his omnibus. Respondens autem dicit mihi et iudicium sermonum declaravit mihi: Hae bestiae magnae sunt quatuor regna, quae disperibunt a terra, et non suscipient regnum usque in saeculum et usque in saeculum saeculorum. Tunc volui accurate exquirere de quarta bestia, corrumpente omnia et valde terribili, cuius dentes ferrei et ungues aenei; comedebat et comminuebat et reliqua pedibus suis conculcabat: et de decem cornibus eius in capite, et de uno quod succrevit, per quod ex prioribus tria protrusa sunt; et cornu illud habebat oculos et os loquens grandia, et adspectus eius excellebat caetera. Et animadvertebam cornu illud bellum movere in sanctos et fundere eos, donec venit antiquus dierum et iudicium dedit sanctis altissimi, et tempus advenit, et regnum obtinuerunt sancti altissimi. Et dictum mihi est de

c. 7: „et aderat in conspectu eius, et qui adsistebant adduxerunt illum.“ Adde Cyprian. adv. Iud. II. c. 26.

4. *ἕως τοῦ ἐλθεῖν τὸν παλαιὸν ἡμ.*] Biblia *ἕως οὗ ἦλθεν ὁ παλαιὸς ἡμερῶν*, quomodo Iustinum quoque scripsisse sequentia ostendere videantur. Nihil tamen muto. *Thirlbius.*

τετάρτου θηρίου· Βασιλεία τετάρτη ἔσται ἐπὶ τῆς γῆς, ἥτις διοί-
σει παρὰ πάσας τὰς βασιλείας ταύτας, καὶ καταφάγεται πᾶσαν τὴν
γῆν καὶ ἀναστατώσει αὐτὴν καὶ καταλεανεῖ αὐτήν. Καὶ τὰ δέκα
κέρατα, δέκα βασιλεῖς ἀναστήσονται [5] μετ' αὐτούς, καὶ οὗτος διοί-
σει κακοῖς ὑπὲρ τοὺς πρώτους, καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει, καὶ
ῥήματα πρὸς τὸν ὕψιστον λαλήσει, καὶ ἑτέρους ἁγίους τοῦ ὑψίστου
καταστρέψει, καὶ προσδέξεται ἀλλοιῶσαι καιροὺς καὶ χρόνους· καὶ 249
παραδοθήσεται εἰς χεῖρας [6] αὐτοῦ ἕως καιροῦ καὶ καιρῶν καὶ ἥμισυ
καιροῦ. Καὶ ἡ κρίσις ἐκάθισε, καὶ τὴν ἀρχὴν μεταστήσουσι τοῦ ἀφα-
νίσαι καὶ τοῦ ἀπολέσαι ἕως τέλους. Καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ ἐξουσία
καὶ ἡ μεγαλειότης τῶν τόπων τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν βασιλειῶν ἐδό-
θη λαῷ ἁγίῳ ὑψίστου βασιλεῦσαι βασιλείαν αἰώνιον· καὶ πᾶσαι
ἐξουσίαι ὑποταγήσονται αὐτῷ καὶ πειθαρχήσουσιν αὐτῷ. Ἕως ὧδε B
τὸ τέλος τοῦ λόγου. Ἐγὼ Δανιὴλ ἐκστάσει περιειχόμην σφόδρα, καὶ
ἡ [7] ἕξις διήνεγκεν ἐμοί, καὶ τὸ ῥῆμα ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἐτήρησα.

32. Καὶ ὁ Τρύφων παυσαμένου μου εἶπεν· Ὦ ἄνθρωπε, αὗ-
ται ἡμᾶς αἱ γραφαὶ καὶ τοιαῦται ἔνδοξον καὶ μέγαν ἀναμένειν τὸν
παρὰ τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ὡς υἱὸν ἀνθρώπου παραλαμβά-
νοντα τὴν αἰώνιον βασιλείαν ἀναγκάζουσιν· οὗτος δὲ ὁ ὑμέτερος
λεγόμενος Χριστὸς ἄτιμος καὶ ἄδοξος γέγονεν, [1] ὡς καὶ τῇ ἐσχάτῃ
κατάρᾳ τῇ ἐν τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ περιπεσεῖν· ἐσταυρώθη γάρ. C

Κἀγὼ πρὸς αὐτόν· Εἰ μέν, ὦ ἄνδρες, μὴ ἀπὸ τῶν γραφῶν,
ὧν [2] προανιστόρησα, τὸ [3] εἶδος αὐτοῦ ἄδοξον καὶ τὸ γένος αὐτοῦ
ἀδιήγητον, καὶ ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τοὺς πλουσίους θανατω-
θήσεσθαι, καὶ τῷ μώλωπι αὐτοῦ [4] ἡμεῖς ἰάθημεν, καὶ ὡς πρό-
βατον ἀχθήσεσθαι ἐλέγετο, καὶ δύο παρουσίας αὐτοῦ γενήσεσθαι

5. *μετ' αὐτούς*] Nonnulla hîc librariorum culpa exciderunt, ad quae *οὗτος* referri queat: at de verbis male omissis quum non satis constet, nihil textui inserui. Langus, Thirlbius, Maranus censuerunt reponendum esse *καὶ ἕτερος μετ' αὐτούς*. Nonne vero etiam coniicere licet *καὶ ἕτερος ἀναστήσεται μετ' αὐτούς* (Theodotion: *καὶ ὀπίσω αὐτῶν ἀναστήσεται ἕτερος*) — sive *καὶ ἄλλος μετ' αὐτούς* (LXX: *καὶ ὁ ἄλλος βασιλεὺς μετὰ τούτους στήσεται*) — et similia?

6. *αὐτοῦ ἕως καιροῦ*] Sic Morell. et Maran. ediderunt. Caeteri licet Perionio praeeunte verum cognoverint, in textu tamen retinuerunt *ἕως καιροῦ αὐτοῦ*, quae prava verborum collocatio in utroque cod. msto invenitur.

quarta bestia: Regnum quartum erit in terra, quod superabit omnia haec regna, atque devorabit universam terram et devastabit eam et delebit eam. Et decem cornua — decem reges consurgent [atque alius] post eos, et is malis superabit priores, et tres reges humiliabit, et verba in altissimum loquetur, et reliquos sanctos altissimi evertet, et sumet sibi ut alteret dies et tempora; et tradentur in manus eius usque ad tempus et tempora et dimidium temporis. Et iudicium sedit, et principatum transferent ut aboleant et disperdant usque ad finem. Et regnum et potestas et amplitudo locorum regnorum, quae sub coelo sunt, data est populo sancto altissimi ut regnet regno sempiterno; et potestates omnes subiicientur ei et obedient ei. Huc usque finis effati. Ego Daniel ecstasi circumdabar valde, et conditio ad me pertinuit, et effatum in corde meo servavi.

32. Et Trypho quiescente me dixit: O homo, istae nos et aliae eiusmodi scripturae gloriosum et magnum cogunt exspectare eum qui aeternum regnum ab antiquo dierum tamquam filius hominis accipit; iste autem vester qui dicitur Christus inhonoratus et inglorius fuit, ita ut etiam in extremam, quae in lege dei sancitur, exsecrationem incurreret: nam in crucem actus est.

Tum ego ad eum: Si, o viri, scripturae, quas antea recitavi, non *speciem eius ingloriam ac genus inenarrabile fore* dicerent, et *pro morte eius divites morte affectum*, et *livore eius nos sanatum*, et *ipsum tamquam ovem abductum iri* — si non exposuissem duplicem eius fore adventum, alterum in quo

7. ἕξις] Hoc iam Thirlbio (idem, sed male, legendum proposuit ὄψις) et Marano arrisit omnibusque puto probatum iri pro vulg. λέξις, quod quidem tolerari non potest.

1. ὡς καὶ ... ἐσταυρώθη γάρ] Cf. c. 89. p. 317. A. C, Barnab. Epist. c. 12, Tertullian. adv. Iud. c. 10. Idem gentiles exprobrabant Christianis: Apol. I. c. 13. p. 61. A.

2. προανιστόρησα] Cf. c. 13. p. 230 sq..

3. εἶδος ... ἀχθήσεσθαι] Iesai. 53, 2. 3. 8. 9. 5. 7.

4. ἡμεῖς ἰάθημεν] Concinnior esset oratio, si eodem structurae genere legeremus καὶ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμᾶς ἰαθήσεσθαι. Ferri tamen et haec lectio potest, prophetae verbis (53, 5) absque ulla

[5] ἐξηγησάμην, μίαν μὲν ἐν ᾗ ἐξεκεντήθη ὑφ' ὑμῶν, δευτέραν δὲ
ὅτε [6] ἐπιγνώσεσθε εἰς ὃν ἐξεκεντήσατε, καὶ κόψονται αἱ φυλαὶ D
ὑμῶν, φυλὴ πρὸς φυλήν, αἱ γυναῖκες κατ' ἰδίαν καὶ οἱ ἄνδρες
κατ' ἰδίαν, ἀσαφῆ καὶ ἄπορα ἐδόκουν λέγειν· νῦν δὲ διὰ πάντων
τῶν λόγων ἀπὸ τῶν παρ' ὑμῖν ἁγίων καὶ προφητικῶν γραφῶν τὰς
πάσας ἀποδείξεις ποιοῦμαι, ἐλπίζων τινὰ ἐξ ὑμῶν δύνασθαι εὑρε-
θῆναι [7] ἐκ τοῦ κατὰ χάριν τὴν ἀπὸ τοῦ κυρίου σαβαὼθ περιλει-
φθέντος εἰς τὴν αἰώνιον σωτηρίαν. Ἵνα οὖν καὶ σαφέστερον ὑμῖν
τὸ ζητούμενον νῦν γένηται, ἐρῶ ὑμῖν καὶ ἄλλους λόγους τοὺς E
εἰρημένους διὰ Δαυὶδ τοῦ μακαρίου, ἐξ ὧν καὶ κύριον τὸν Χρι-
στὸν [8] ὑπὸ τοῦ ἁγίου προφητικοῦ πνεύματος λεγόμενον νοήσετε, καὶ
τὸν κύριον πάντων πατέρα ἀνάγοντα αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ [9] κα-
θίζοντα αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπό-
διον τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ὅπερ γίνεται ἐξότου εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνε-
λήφθη μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι ὁ ἡμέτερος κύριος Ἰησοῦς 250
Χριστός, τῶν χρόνων συμπληρουμένων καὶ τοῦ βλάσφημα καὶ
τολμηρὰ εἰς τὸν ὕψιστον μέλλοντος λαλεῖν ἤδη ἐπὶ θύραις ὄντος,
ὃν [10] καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ διακαθέξειν Δανιὴλ μη-
νύει. Καὶ ὑμεῖς, ἀγνοοῦντες [11] πόσον χρόνον διακατέχειν μέλλει,
ἄλλο ἡγεῖσθε· τὸν γὰρ καιρὸν ἑκατὸν ἔτη ἐξηγεῖσθε λέγεσθαι. Εἰ
δὲ τοῦτό ἐστιν, εἰς τὸ ἐλάχιστον [12] τὸν τῆς ἀνομίας ἄνθρωπον
τριακόσια πεντήκοντα ἔτη βασιλεῦσαι δεῖ, ἵνα τὸ εἰρημένον ὑπὸ B
τοῦ ἁγίου Δανιήλ, [13] καὶ καιρῶν, δύο μόνους καιροὺς λέγεσθαι
ἀριθμήσωμεν. [14] Καὶ ταῦτα δὲ πάντα ἃ ἔλεγον ἐν παρεκβάσεσι
λέγω πρὸς ὑμᾶς, ἵνα ἤδη ποτὲ πεισθέντες τῷ εἰρημένῳ καθ' ὑμῶν

mutatione retentis. *Sylburgius.* — Minus bene Maranus ἡμᾶς ἰαθῆναι commendavit.

5. ἐξηγησάμην] C. 14. p. 232. D.

6. ἐπιγνώσεσθε ... κατ' ἰδίαν] Zachar. 12, 10—14.

7. ἐκ τοῦ ... περιλειφθέντος] Supplendum videtur aut addendum σπέρματος. Vide c. 55. p. 274. D, comp. c. 64. p. 287. D. — Iesai. 1, 9. 10, 22 coll. Rom. 9, 27—29.

8. ὑπὸ τ. ἁγίου προφητικοῦ πνεύμ.] Adeas Apol. I. c. 6. n. 3.

9. καθίζοντα ... αὐτοῦ] Psalm. 109, 1.

10. καιρὸν ... διακαθ.] Dan. 7, 25. — Relativum ὃν ante καιρὸν male deest in codd. mstis et editis.

11. πόσον χρόνον etc.] Hunc Danielis computum per *triennium et sex menses* explicat Irenaeus, *in quibus veniens* (Antichristus) *regnabit super terram.* Iren. adv. haeres.

punctus est a vobis, alterum in quo *agnoscetis in quem pupugistis, et plangent tribus vestrae, tribus ad tribum, mulieres seorsum et viri seorsum:* obscura et incerta viderer dicere; nunc vero in omni hoc colloquio ex sanctis apud vos et propheticis scripturis omnem demonstrandi rationem instituo, sperans vestrum aliquem ex eo inveniri posse semine, quod per gratiam domini Sabaoth relictum est ad salutem aeternam. Itaque ut et clarius vobis id quod quaeritur nunc fiat, afferam alia etiam verba per Davidem beatum promulgata, ex quibus Christum intelligetis a sancto prophetico spiritu etiam dominum dici, et a domino omnium parente e terris revocari et *ad ipsius dextram collocari, donec ponat inimicos scabellum pedum eius;* quod quidem iam inde fit ex quo in coelum adscendit redivivus ex mortuis dominus noster Iesus Christus, temporibus ad finem currentibus iamque eo pro foribus stante qui impia et nefanda in altissimum locuturus est, quem *tempus et tempora et dimidium temporis dominaturum esse* Daniel declarat. Vos autem, ignari quamdiu permansurus sit, aliud existimatis; *tempus* enim centum annos interpretamini. Quod quidem si ita est, hominem iniquitatis trecentos ad minimum et quinquaginta annos regnare oportet, ut quod a sancto Daniele dictum est, *et tempora*, pro duobus tantum temporibus numeremus. Haec autem omnia quae dixi digrediens a proposito vobis dico, ut tandem aliquando fidem habentes effato contra

V. c. 25 [§. 3. p. 323. ed. Mass.]. Calculi rationem vide in Grabii annotationibus in locum. *Iebbius.*

12. *τ. τ. ἀνομίας ἄνθρ.*] Coll. 2 Thessal. 2, 8.

13. *καὶ καιρῶν*] Clar. mendose *καὶ καιρόν.* Wolfius reposuit *περὶ καιρόν.* Sed (Sylburg.) mutatione nihil opus est, quia Danielis, non Iustini verba sunt.

14. *Καὶ ταῦτα δὲ πάντα* etc.] Vulgo comma post *ἔλεγον* collocatum est. — Quare *πάντα,* quare *παρεκβάσεσι* post unam eamque brevissimam digressionem? Miror itaque nemini adhuc venisse in mentem huiusmodi interpunctionis: *Καὶ ταῦτα δὲ πάντα ἃ ἔλεγον ἐν παρεκβάσεσι, λέγω πρὸς ὑμᾶς ἵνα* etc.. Sed neque sic haec mihi satisfaciunt. Quid si sic legamus: *Καὶ ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα, ἔλεγον, ἐν παρεκβ. λέγω* etc.? Sed neque hoc satisfacit. Verum non obliviscendum quali cum scriptore negotium nobis sit. *Thirlbius.*

ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὅτι [15] Υἱοὶ ἀσύνετοί ἐστε, καὶ τῷ· [16] Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ μεταθήσω αὐτούς, καὶ ἀφελῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν αὐτῶν [17] κρύψω, παύσησθε καὶ ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὑμῶν ἀκούοντας πλανῶντες, καὶ παρ' ἡμῶν [18] μανθάνοντες τῶν σοφι- C
σθέντων ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος. Εἰσὶν οὖν καὶ οἱ λόγοι οἱ διὰ Δαυὶδ λεχθέντες οὗτοι· [19] Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι κύριος ἐκ Σιών· καὶ κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὤμοσε κύριος καὶ οὐ μεταμελη- D
θήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κύριος ἐκ δεξιῶν σου· συνέθλασεν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ βασιλεῖς. Κρινεῖ ἐν τοῖς ἔθνεσι, πληρώσει [20] πτώματα. Ἐκ χειμάῤῥου ἐν ὁδῷ πίεται· διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλήν.

33. [1] Καὶ τοῦτον τὸν ψαλμὸν ὅτι εἰς τὸν Ἐζεκίαν τὸν βασιλέα εἰρῆσθαι ἐξηγεῖσθαι τολμᾶτε, οὐκ ἀγνοῶ, ἐπεῖπον· ὅτι δὲ πεπλάνησθε, ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων αὐτίκα ὑμῖν ἀποδείξω. [2] Ὤμοσε E
κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, εἴρηται, καί· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, καὶ τὰ ἐπαγόμενα καὶ τὰ προάγοντα. [3] Ἱερεὺς δὲ ὅτι οὔτε γέγονεν Ἐζεκίας οὔτε ἐστὶν αἰώνιος ἱερεὺς τοῦ θεοῦ, οὐδ' ὑμεῖς ἀντειπεῖν τολμήσετε· ὅτι δὲ περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ εἴρηται, καὶ [4] αὗται αἱ φωναὶ σημαίνουσι.

15. Υἱοὶ ... ἐστε] Ierem. 4, 22.

16. Διὰ ... κρύψω] Ies. 29, 14. — Antea pro καὶ τῷ vulgo καὶ τὸ legitur, quod quidem hîc (Thirlb.) ferri nequit. Cf. c. 54. p. 273. D.

17. κρύψω] Uterque cod. mstus ἀθετήσω in margine. Hoc exstat c. 78. p. 305. B, sed illud reperitur c. 123. p. 352. B.

18. μανθάνοντες] Sylburg. et Iebb. mallent subiunctivum μανθάνητε vel imperativum μανθάνετε, Thirlb. μανθάνητε. At receptam tuetur lectionem Maranus: haec enim referri possunt ad superius verbum πεισθέντες. — Similiter σοφίζεσθαι in bonam partem dicitur c. 30: οἱ σοφισθέντες ἀπ' αὐτῶν. Sed in partem malam Apol. I. c. 14. p. 61. D.

19. Εἶπεν ... κεφαλήν] Psalm. 109.

20. πτώματα] Sequitur in Bibliis συνθλάσει κεφαλὰς ἐπὶ γῆς πολλῶν, quae verba librariorum cul-

vos a deo prolato: *Filii insipientes estis,* et effato: *Propterea ecce addam ut transferam populum hunc, et transferam eos, et auferam sapientiam sapientium et intelligentiam intelligentium ipsorum occultabo*, desinatis et vos ipsos et eos qui vos audiunt in errorem inducere, et a nobis discatis quibus Christi gratia sapientiam praestitit. Habent autem verba per Davidem pronuntiata sic: *Dixit dominus domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam potentiae emittet tibi dominus ex Sione; et dominare in mediis inimicis tuis. Tecum principatus die potentiae tuae in splendoribus sanctorum tuorum; ex utero ante luciferum te genui. Iuravit dominus et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedeci. Dominus a dextris tuis: confregit in die irae suae reges. Iudicabit in gentibus, implebit cadavera. E torrente in via bibet; propterea exaltabit caput.*

33. Atque hunc quidem psalmum (dicere pergebam) non ignoro ita a vobis exponi ut in Ezechiam dictum esse audeatis dicere; vos autem errore labi ex verbis ipsis statim vobis demonstrabo. *Iuravit dominus et non poenitebit eum*, dictum est, et: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedeci*, quaeque sequuntur et praecedunt. Ezechiam autem neque sacerdotem fuisse neque aeternum dei sacerdotem esse ne ipsi quidem contradicere audebitis; id vero de Iesu nostro dictum esse ipsa verba declarant. Sed *aures vestrae ob-*

pa intercidisse iam Thirlbius suspicatus est. Solet enim Iustinus psalmos diligenter recitare.

1. *Καὶ ... ἀγνοῶ*] Tertullianus adv. Marc. V. c. 9 Iustini vestigiis: „Dicunt hunc psalmum in Ezechiam cecinisse, quia is sederit ad dexteram templi et hostes eius averterit deus.“ Ante oculos habuit verba Dial. c. Tr. c. 83. p. 309. B: ... *εἰς Ἐζεκίαν εἰρῆσθαι ἐτόλμησαν ὑμῶν οἱ διδάσκαλοι ἐξηγήσασθαι, ὡς κελευσθέντος αὐτοῦ ἐν δεξιᾷ τοῦ ναοῦ καθεσθῆναι* etc..

2. *Ὤμοσε ... Μελχισ.*] Psalm. 109, 4. Idem comma paulo infra laudatur.

3. *Ἱερεὺς ... θεοῦ*] Tertullianus l. c.: „Nec sacerdos autem Ezechias, nec in aevum, etsi fuisset.“ — De formula *οὐδ' ὑμεῖς ἀντειπεῖν τολμήσετε (negare audebitis)* cf. Apol. I. c. 19. n. 4.

4. *αὗται αἱ φ.*] Thirlb. mallet *αὐταὶ αἱ φωναί.* Sine ratione. Similiter c. 21. p. 238. A: *αὗται αἱ*

[5] *Τὰ δὲ ὦτα ὑμῶν πέφρακται καὶ αἱ καρδίαι* [6] *πεπήρωνται.* Τὸ
γὰρ *Ὤμοσε κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν* 251
αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· μεθ' ὅρκου ὁ θεὸς διὰ τὴν
ἀπιστίαν ὑμῶν ἀρχιερέα αὐτὸν κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ εἶναι
ἐδήλωσε, τουτέστιν, ὃν τρόπον ὁ Μελχισεδὲκ ἱερεὺς ὑψίστου ὑπὸ
Μωυσέως ἀναγέγραπται γεγενῆσθαι, καὶ οὗτος τῶν ἐν ἀκροβυστίᾳ
ἱερεὺς ἦν, [7] καὶ τὸν ἐν περιτομῇ δεκάτας αὐτῷ προσενέγκαντα
Ἀβραὰμ εὐλόγησεν, οὕτως τὸν αἰώνιον αὐτοῦ ἱερέα, [8] καὶ κύριον
ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος καλούμενον, ὁ θεὸς τῶν ἐν ἀκροβυστίᾳ
[9] γενήσεσθαι ἐδήλου· καὶ τοὺς ἐν περιτομῇ προσιόντας αὐτῷ, του- B
τέστι πιστεύοντας αὐτῷ καὶ τὰς εὐλογίας παρ' αὐτοῦ ζητοῦντας,
[10] καὶ αὐτοὺς προσδέξεται καὶ εὐλογήσει. Καὶ ὅτι ταπεινὸς ἔσται
πρῶτον ἄνθρωπος, εἶτα ὑψωθήσεται, τὰ ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ
δηλοῖ· [11] *Ἐκ χειμάῤῥου γὰρ ἐν ὁδῷ πίεται,* καὶ ἅμα· *Διὰ τοῦτο
ὑψώσει κεφαλήν.*

34. Ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὸ πεῖσαι ὑμᾶς ὅτι τῶν γραφῶν οὐδὲν
συνήκατε, καὶ ἄλλου ψαλμοῦ [1] τῷ Δαυὶδ ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύμα-
τος εἰρημένου ἀναμνήσομαι, ὃν εἰς [2] Σολομῶνα, τὸν γενόμενον καὶ C
αὐτὸν βασιλέα ὑμῶν, εἰρῆσθαι λέγετε· εἰς δὲ τὸν Χριστὸν ἡμῶν
καὶ αὐτὸς εἴρηται. Ὑμεῖς δὲ ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων λέξεων ἑαυτοὺς
ἐξαπατᾶτε. [3] Ὅπου γὰρ [4] ὁ νόμος τοῦ κυρίου ἄμωμος εἴρηται,
οὐχὶ τὸν μετ' ἐκεῖνον μέλλοντα ἀλλὰ τὸν διὰ Μωυσέως ἐξηγεῖσθε,

φωναὶ . . . ἀπόδειξιν ποιήσασθαι δύνανται.

5. *Τὰ . . . πεπήρωνται*] Iesai. 6, 10.

6. *πεπήρωνται*] Aptius in margine utriusque cod. msti *πεπώρωνται* (*indurata sunt*). Legitur c. 12 (n. 4): *ὀφθαλμοὶ ὑμῶν πεπήρωνται.*

7. *καὶ τὸν ἐν περιτομῇ . . . εὐλόγ.*] Erravit Iustinus: Abrahamus enim illo tempore non erat circumcisus. Tertullianus idem dicit, Iustinum secutus, adv. Iud. c. 3 et adv. Marc. V. c. 9.

8. *καὶ κύριον*] Coniecit Thirlb. *τὸν καὶ κύριον*, sed pro more suo non mutavit. *Κύριος* autem vocatur in Ps. 109, 1.

9. *γενήσεσθαι*] Scil. *ἱερέα.*

10. *καὶ αὐτοὺς προσδέξεται κ. εὐλογήσει*] Alii legent *καὶ αὐτός*, alii fortasse *καὶ αὐτοὺς* (vel *αὐτὸν*) *προσδέξεσθαι καὶ εὐλογήσειν.* Nos nihil mutamus. *Thirlbius.* — Auctor est Tertullianus, ut Iustini verba de tota gente Iudaeorum ad Christum redeunte recte intelligat Maranus. „At in Christum," ait adv. Marc. V. c. 9, „conveniet ordo Mel-

turatae sunt et corda obcaecata. Quod enim attinet illud *Iuravit dominus et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedeci:* iureiurando deus propter incredulitatem vestram interposito pontificem illum secundum ordinem Melchisedeci esse declaravit, hoc est, quemadmodum Melchisedecus sacerdos altissimi fuisse a Mose scriptus est, isque eorum qui in praeputio erant sacerdos erat, et Abrahamo decimas ipsi in circumcisione offerenti benedixit: sic deus aeternum suum sacerdotem, qui et dominus a spiritu sancto vocatus est, eorum qui in praeputio sunt sacerdotem fore, et circumcisos quoque ipsos ad eum accedentes, hoc est in eum credentes et benedictionem ab eo quaerentes, suscepturum esse iisque benedicturum declaravit. Atque primo ipsum humilem fore hominem, deinde exaltatum iri in extremo psalmo ostenditur: *E torrente* enim *in via bibet*, et simul: *Propterea exaltabit caput.*

34. Adhuc autem ut vobis persuadeam nihil vos scripturarum intelligere, alium quoque psalmum Davidi a spiritu sancto dictatum commemorabo, quem quidem in Salomonem, qui et ipse rex vester fuit, dictum esse contenditis: sed is quoque in Christum nostrum dictus est. Vos autem ex aequivocis nominibus fucum vobis ipsis facitis. Ubi enim *lex domini immaculata* dicitur, non legem intelligitis quae post Mosen futura

chisedec, quoniam quidem Christus proprius et legitimus dei antistes, praeputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus magis suscipi habebat, cognituram se quandoque circumcisionem et Abrahae gentem, cum ultimo venerit, acceptatione et benedictione dignabitur.“

11. Ἐκ... κεφαλ.] Ps. 109, 7.

1. τῷ Δαυὶδ] Scribendum coniecit Thirlbius τοῦ διὰ Δαυίδ. Sed (Maran.) videtur Iustinus respicere ad psalmi titulum, ψαλμὸς τῷ Δαυίδ, quem proinde Davidi dictatum a spiritu sancto credebat.

2. Σολομῶνα] Vulgo Σαλομῶνα. Paulo infra Σαλομών. Sed forma Σολομών (—ῶνος, etc.) deinceps saepenumero in utroque cod. msto comparet: ideoque eam semper servavi.

3. Ὅπου... διαθήσεσθαι] Coll. Hebr. 8, 7. 8.

4. ὁ νόμος τ. κ. ἄμωμ.] Psalm. 18, 7. Maranus articulum ὁ errore omisit.

τοῦ θεοῦ βοῶντος [5] *καινὸν νόμον καὶ καινὴν διαθήκην διαθήσεσθαι. Καὶ ὅπου λέλεκται·* [6] *Ὁ θεός, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δός· ἐπειδὴ βασιλεὺς Σολομὼν γέγονεν, εἰς αὐτὸν τὸν ψαλμὸν εἰρῆσθαί φατε, τῶν λόγων τοῦ ψαλμοῦ διαῤῥήδην κηρυσσόντων εἰς τὸν αἰώνιον βασιλέα, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστόν, εἰρῆσθαι·* D
ὁ γὰρ Χριστὸς βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς καὶ θεὸς καὶ κύριος καὶ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος καὶ ἀρχιστράτηγος καὶ λίθος καὶ παιδίον γεννώμενον καὶ παθητὸς γενόμενος πρῶτον, εἶτα εἰς οὐρανὸν ἀνερχόμενος καὶ πάλιν παραγινόμενος μετὰ δόξης καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν ἔχων κεκήρυκται, ὡς ἀπὸ πασῶν τῶν γραφῶν ἀποδείκνυμι. Ἵνα δὲ καὶ ὃ εἶπον νοήσητε, τοὺς τοῦ ψαλμοῦ λόγους λέγω. Εἰσὶ δ' οὗτοι· [7] *Ὁ θεός, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς πτωχούς σου ἐν κρίσει. Ἀναλαβέτω τὰ ὄρη εἰρή-* 252
νην τῷ λαῷ καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην. Κρινεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην· καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ καὶ πρὸ τῆς σελήνης εἰς γενεὰς γενεῶν. Καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον καὶ ὡσεὶ σταγὼν ἡ στάζουσα ἐπὶ τὴν γῆν. Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη. Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως B
περάτων τῆς οἰκουμένης. Ἐνώπιον αὐτοῦ προπεσοῦνται Αἰθίοπες, καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λείξουσι. Βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσάξουσι, βασιλεῖς Ἀῤῥάβων καὶ Σαββᾶ δῶρα προσάξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ· ὅτι ἐῤῥύσατο πτωχὸν ἐκ δυνάστου, καὶ πένητα ᾧ οὐχ ὑπῆρχε βοηθός. Φείσεται πτωχοῦ καὶ πένητος, καὶ ψυχὰς πενήτων σώσει· ἐκ τόκου καὶ ἐξ ἀδικίας C
λυτρώσεται τὰς ψυχὰς αὐτῶν, καὶ ἔντιμον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ ζήσεται καὶ δοθήσεται αὐτῷ ἐκ τοῦ χρυσίου τῆς Ἀῤῥαβίας, καὶ προσεύξονται διαπαντὸς περὶ αὐτοῦ· ὅλην τὴν ἡμέραν εὐλογήσουσιν αὐτόν. Καὶ ἔσται στήριγμα ἐν τῇ [8] *γῇ, ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων ὑπεραρθήσεται· ὑπὲρ τὸν Λίβανον ὁ καρπὸς*

5. *καινὸν ... διαθήσεσθαι*] Ierem. 31, 31.
6. *Ὁ θεός ... δός*] Ps. 71, 1.
7. *Ὁ θεός ... γένοιτο*] Psalm.

erat sed eam quae per ipsum data est, quamvis deus clamet se *novam legem ac novum foedus instituturum esse.* Et ubi dictum est: *Deus, iudicium tuum regi da:* quia rex fuit Salomo, psalmum in eum dictum esse vultis, quamvis verba psalmi diserte declarent eum in aeternum regem, hoc est in Christum, dictum esse; Christus enim rex et sacerdos et deus et dominus et angelus et homo et archidux et lapis et puer natus et primo passioni obnoxius, deinde in coelum rediens et rursus cum gloria veniens et regnum aeternum habens praedicatus est, quemadmodum ex omnibus scripturis demonstro. Ut autem id etiam quod dixi intelligatis, psalmi verba recito. Sunt autem haec: *Deus, iudicium tuum regi da et iustitiam tuam filio regis, ut iudicet populum tuum in iustitia et pauperes tuos in iudicio. Suscipiant montes pacem populo et colles iustitiam. Iudicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum, et humiliabit calumniatorem: et permanebit cum sole et ante lunam in generationes generationum. Descendet sicut pluvia in vellus et sicut stilla destillans super terram. Orietur in diebus eius iustitia et abundantia pacis, donec auferatur luna. Et dominabitur a mari usque ad mare et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum. Coram eo procident Aethiopes, et inimici eius terram lingent. Reges Tartessides et insulae munera offerent, reges Arabum et Saba dona adducent, et adorabunt eum omnes reges terrae, et omnes gentes servient ei: quia liberavit egenum a potente, et pauperem cui non erat adiutor. Parcet egeno et pauperi, et animas pauperum salvas faciet; ex usura et iniquitate redimet animas eorum, et honorabile nomen eius coram iis. Et vivet et dabitur ei de auro Arabiae, et orabunt semper de eo; toto die benedicent ei. Et erit firmamentum in terra, super summos montes extolletur; super Libanum fructus eius, et florebunt de civi-*

71, 1—19.

8. γῇ, ἐπ' ... ὑπεραρθήσεται· ὑπὲρ] Ita codd. msti. Sed Thirlbius distinxit: γῇ ἐπ' ... ὀρέων· ὑπεραρθήσεται ὑπὲρ etc., ut in Bibliis invenitur.

αὐτοῦ, καὶ ἐξανθήσουσιν ἐκ πόλεως ὡσεὶ χόρτος τῆς γῆς. Ἔσται
τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας· πρὸ τοῦ ἡλίου
[9] διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶ- D
σαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐ-
λογητὸς κύριος, ὁ θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, καὶ
εὐλογημένον τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς
τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα
ἡ γῆ. Γένοιτο, γένοιτο. Καὶ ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ τούτου, οὗ
ἔφην, γέγραπται· [10] Ἐξέλιπον οἱ ὕμνοι Δαυίδ, υἱοῦ Ἰεσσαί. Καὶ
ὅτι μὲν βασιλεὺς ἐγένετο ἐπιφανὴς καὶ μέγας ὁ Σολομών, ἐφ' οὗ
[11] ὁ οἶκος ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικληθεὶς ἀνῳκοδομήθη, ἐπίσταμαι· E
[12] ὅτι δὲ οὐδὲν τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ εἰρημένων συνέβη αὐτῷ, φαίνε-
ται. Οὔτε γὰρ πάντες οἱ βασιλεῖς προσεκύνησαν αὐτῷ, οὔτε μέχρι
τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης ἐβασίλευσεν, οὔτε οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ
ἔμπροσθεν αὐτοῦ πεσόντες χοῦν ἔλειξαν. [13] Ἀλλὰ καὶ τολμῶ λέγειν
ἃ γέγραπται [14] ἐν ταῖς Βασιλείαις ὑπ' αὐτοῦ πραχθέντα, ὅτι [15] διὰ
γυναῖκα ἐν Σιδῶνι εἰδωλολάτρει· ὅπερ οὐχ ὑπομένουσι πρᾶξαι οἱ
ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπιγνόντες τὸν
ποιητὴν τῶν ὅλων θεόν, ἀλλὰ πᾶσαν αἰκίαν καὶ τιμωρίαν μέχρις 253

9. *διαμένει*] Fortasse *διαμενεῖ*. Sed illud habet Martyr iterum c. 64. p. 288. D. Quocirca non mutandum videtur.

10. *Ἐξέλιπον ... Ἰεσσαί*] Psalm. 71, 20.

11. *ὁ οἶκος ὁ ἐν Ἱερουσαλ. ἐπικλ.*] In codd. mstis et editis voces *ὁ ἐν* desiderantur. Sed legas locum simillimum c. 22. p. 240. C: *τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικληθέντα.* Thirlbius commendavit *ὁ οἶκος ὁ Ἱεροσολύμων ἐπικληθείς.* Maranus vulgatam lectionem defendere studet supplendo *τῆς* ante *Ἱερουσαλήμ*, provocans ad locum c. 36. p. 255. C: *τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων* — qui quidem locus huc non quadrat.

12. *ὅτι δὲ οὐδὲν* etc.] Idem pluribus exsequitur Tertullianus adv. Marc. V. c. 9.

13. *Ἀλλὰ ... εἰδωλολάτρει*] Tertullianus l. c. Iustini vestigiis: „Contra Salomon (audeo dicere) etiam quam habuit in deo gloriam amisit, per mulierem in idololatriam usque pertractus."

14. *ἐν ταῖς Βασιλείαις*] Codd. msti in marg. *ἐν τῇ βίβλῳ τῶν βασιλειῶν*. Cf. Cohort. ad Gent. c. 31. p. 30. C.

15. *διὰ γυναῖκα ἐν Σιδῶνι εἰδωλολάτρει*] Salomonem in Sidoniorum urbe simulacra coluisse nuspiam narratur. Quid igitur? Fortasse Iustinus noster erravit, cuius similes naevos habes Apol. I. c. 26. n. 13, c.

tate sicut olus terrae. Erit nomen eius benedictum in saecula; ante solem permanet nomen eius. Et benedicentur in eo omnes tribus terrae; omnes gentes magnificabunt eum. Benedictus dominus, deus Israelis, qui facit mirabilia solus, et benedictum nomen gloriae eius in saeculum et in saeculum saeculi: et replebitur gloria eius omnis terra. Fiat, fiat! Et in fine huius psalmi, quem retuli, scriptum est: *Defecerunt hymni Davidis, filii Iessae.* Ac regem quidem illustrem et magnum fuisse Salomonem, sub quo templum illud, quod Hierosolymitanum vocatur, constructum est, scio; sed nihil ex iis quae in psalmo dicuntur illi contigisse liquet. Nam neque omnes reges eum adoraverunt, neque ad terminos usque orbis terrarum regnavit, neque inimici eius coram eo cadentes terram linxerunt. Sed audeo et ea dicere quae ab eo facta esse in libris Regnorum scripta sunt, nempe eum propter mulierem Sidone simulacra coluisse; quod quidem ut committant non adducuntur qui ex gentibus per Iesum crucifixum cognoverunt creatorem universorum deum, sed cruciatum omnem et

31. n. 3. 10, c. 42. n. 4, c. 62. n. 6. Quod si non velis statuere, per me legas [τῷ] *ἐν Σιδῶνι εἰδώλῳ ἐλάτρευε* (h. e. *τῇ Ἀστάρτῃ, βδελ. Σιδωνίων*: 3 Regg. 11, 5): *Sidoniorum simulacrum coluit.* Illud *διὰ γυναῖκα* autem noli mutare in *διὰ γυναῖκας*, quod exspectaveris (3 Regg. 11, 3); nam receptam firmat lectionem Tertullianus l. c. (vid. n. 13): „*per mulierem.*“ Male Langus: *mulieris Sidoniae causa.* Thirlbius proposuit argutius quam verius legendum *ἐν Σιῶνι* (vel *ἐν Σιὼν*) *εἰδωλολάτρει*. Nempe narratur 3 Regg. 11, 7. 8: *Τότε ᾠκοδόμησε Σ. ὑψηλὸν τῷ Χαμὼς εἰδώλῳ Μωὰβ ἐν τῷ ὄρει τῷ κατὰ πρόσωπον Ἱερουσ.* etc.. Sed ibi designatur mons oliveti: cf. 4 Regg. 23, 13. Idem Londinensis editor, emendatione ista reiecta, coniecit *διὰ γυναῖκας* (vel etiam *γυναῖκα*) *θεὸν ἰδὼν* [*δὶς*] *εἰδωλολάτρει* — 3 Regg. 3, 5. 9, 2. 11, 9 coll. mox hîc: *οἱ διὰ Ἰησοῦ τοῦ σταυρ. ἐπιγνόντες τὸν θεόν.* Hanc quoque coniecturam improbavit Maranus, qui, nisi quis *ὡς ἐν Σιδῶνι* (vid. c. 30. n. 9) malit, legit *τοῖς ἐν Σιδῶνι εἰδώλοις ἐλατρεύει* (?): *propter mulierem Sidonia simulacra coluisse.* — Hoc unum addere liceat. Nonne illud *ἐν Σιδῶνι* fortasse est nota sive supra lineam sive ad marginem a librario collocata, quae in textum deinde irrepsit? Cui quidem coniecturae ipse Tertullianus magnopere favet: is videlicet loco supra laudato, quo S. Martyrem imitatur, verba ista incommoda omittit neque ideo videtur in suo codice legisse.

ἐσχάτου θανάτου ὑπομένουσι [16] περὶ τοῦ μήτε εἰδωλολατρῆσαι μήτε εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

35. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ μὴν [1] πολλοὺς τῶν τὸν Ἰησοῦν λεγόντων ὁμολογεῖν καὶ λεγομένων Χριστιανῶν πυνθάνομαι ἐσθίειν τὰ εἰδωλόθυτα καὶ [2] μηδὲν ἐκ τούτου βλάπτεσθαι λέγειν.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Καὶ ἐκ τοῦ τοιούτους εἶναι ἄνδρας, ὁμολογοῦντας ἑαυτοὺς εἶναι Χριστιανοὺς καὶ τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν ὁμολογεῖν καὶ κύριον καὶ Χριστόν, καὶ μὴ τὰ ἐκείνου διδάγματα διδάσκοντας ἀλλὰ [3] τὰ ἀπὸ τῶν τῆς πλάνης πνευμάτων, ἡμεῖς, οἱ τῆς ἀληθινῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ καθαρᾶς διδασκαλίας B
μαθηταί, [4] πιστότεροι καὶ βεβαιότεροι γινόμεθα ἐν τῇ ἐλπίδι τῇ κατηγγελμένῃ ὑπ' αὐτοῦ. Ἃ γὰρ προλαβὼν μέλλειν γίνεσθαι ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἔφη, ταῦτα ὄψει καὶ ἐνεργείᾳ ὁρῶμεν τελούμενα. Εἶπε γάρ· [5] Πολλοὶ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἔξωθεν ἐνδεδυμένοι δέρματα προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες. Καί· [6] Ἔσονται σχίσματα καὶ αἱρέσεις. Καί· [7] Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς, ἔξωθεν ἐνδεδυμένοι δέρματα προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες. Καί· [8] Ἀναστήσονται πολλοὶ ψευδόχριστοι καὶ [9] ψευδοαπόστολοι, C
καὶ πολλοὺς τῶν πιστῶν πλανήσουσιν. Εἰσὶν οὖν [10] καὶ ἐγένοντο, ὦ φίλοι ἄνδρες, πολλοὶ οἳ ἄθεα καὶ βλάσφημα λέγειν καὶ

16. *περὶ τοῦ*] Vern. *in Betreff des* — sive *darum dass* etc., h. e. *propter simulacra non colenda.* Quamquam fortasse (Thirlb.) legendum est *ὑπὲρ τοῦ*. C. 121: *ὑπομένοντας πάντα πάσχειν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀρνήσασθαι αὐτόν.* C. 131: *Πάνθ' ὑπομένομεν ὑπὲρ τοῦ μηδὲ μέχρι φωνῆς ἀρνεῖσθαι τὸν Χριστόν.* Apol. I. c. 39: *ὑπὲρ τοῦ μηδὲ ψεύδεσθαι... ἀποθνήσκομεν.*

1. *πολλοὺς*] H. e. Gnosticos.

2. *μηδὲν ἐκ τούτου βλάπτεσθαι*] Causam affert Irenaeus adv. haeres. I. c. 6. §. 2. p. 29 sq. ed. Mass..

3. *τὰ ἀπὸ τῶν τ. π. πνευμάτων*] Codd. msti in marg. *τὰ ἀπὸ τοῦ τ. π. πνεύματα* — fortasse *πνεύματος* — scil. *διδάγματα*: *dogmata a spiritu erroris profecta.* Lectio recepta recte se habet, ut patet etiam ex c. 7. p. 225. B: *τὰ τῆς πλάνης πνεύματα.* Coll. 1 Timoth. 4, 1.

4. *πιστότεροι... πλανήσουσιν*] Haec imitatus est Tertullianus de praescriptt. haeret. c. 4. — Apol. I. c. 12. p. 60. A: *Ὅθεν καὶ βέβαιοι γινόμεθα* etc..

5. *Πολλοὶ... ἅρπαγες*] Matth. 24, 5 et 7, 15.

6. *Ἔσονται ... αἱρέσεις*] Coll. 1 Corinth. 11, 18. 19. Et ad haec Pauli verba respexit Tertullianus

supplicium ad extremam usque mortem perferunt, ne aut simulacra colant aut simulacris immolata edant.

35. Et Trypho: Ex his tamen, qui Iesum se confiteri dicunt et Christiani appellantur multos esse audio, qui simulacris immolata manducent seque nihil inde laedi dictitent.

Tum ego respondi: Etiam ex eo quod eiusmodi exstent viri, qui se esse Christianos profiteantur et Iesum, qui crucifixus est, et dominum et Christum confiteri, nec tamen illius praecepta teneant sed ea quae sunt a spiritibus erroris, nos, qui verae Iesu Christi ac purae doctrinae discipuli sumus, fidentiores et firmiores reddimur in spe ab eo adnuntiata. Nam quae in nomine suo eventura pridem dixit, ea oculis et effectu cernimus ad exitum perducta. Dixit enim: *Multi venient in nomine meo, extrinsecus induti pellibus ovium, intus autem sunt lupi rapaces.* Et: *Erunt schismata et haereses.* Et: *Cavete vobis a pseudoprophetis, qui venient ad vos, extrinsecus induti pellibus ovium, intus autem sunt lupi rapaces.* Et: *Exsurgent multi pseudochristi et pseudoapostoli, et multos fidelium seducent.* Sunt igitur et fuerunt, viri amici, multi qui impia et nefanda dicere ac facere docerent, in no-

loco citato, quo Martyrem imitatus est: „Et ideo haereses quoque oportebat esse“ etc.. Paulo antea: „Memores simus tam dominicarum pronuntiationum quam apostolicarum literarum, quae nobis et futuras haereses praenuntiaverunt et fugiendas praefinierunt.“ — Homil. Clement. XVI. c. 21. p. 359. ed. Schwegler.: *Ἔσονται γάρ, ὡς ὁ κύριος εἶπεν, ψευδαπόστολοι, ψευδεῖς προφῆται, αἱρέσεις, φιλαρχίαι.*

7. *Προσέχετε ... ἅρπαγες*] Matth. 7, 15.

8. *Ἀναστήσονται ... πλανήσουσιν*] Matth. 24, 11. 24 (Marc. 13, 22).

9. *ψευδοαπόστολοι*] Coll. 2 Corinth. 11, 13. Tertullianus l. c.: „Qui pseudoprophetae sunt, nisi falsi praedicatores? Qui pseudoapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi — nisi Christi rebelles?“

10. *καὶ ἐγένοντο*] Thirlb. nescio cur (in Add.) coniecerit *καὶ ἀεὶ ἐγένοντο.*

πράττειν ἐδίδαξαν, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ [11] προσελθόντες· καί εἰσιν [12] ὑφ' ἡμῶν ἀπὸ τῆς προσωνυμίας τῶν ἀνδρῶν, ἐξ οὗπερ ἑκάστη διδαχὴ καὶ γνώμη ἤρξατο. [13] Ἄλλοι γὰρ κατ' ἄλλον τρόπον βλασφημεῖν τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων [14] καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προφητευόμενον ἐλεύσεσθαι Χριστὸν καὶ τὸν θεὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ διδάσκουσιν· ὧν οὐδενὶ κοινωνοῦμεν, οἱ γνωρίζοντες ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους καὶ ἀνόμους αὐτοὺς ὑπάρχοντας, D καί, ἀντὶ τοῦ τὸν Ἰησοῦν σέβειν, ὀνόματι μόνον [15] ὁμολογεῖν. Καὶ Χριστιανοὺς ἑαυτοὺς λέγουσιν, ὃν τρόπον οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσι τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ἐπιγράφουσι τοῖς χειροποιήτοις, καὶ [16] ἀνόμοις καὶ ἀθέοις τελεταῖς κοινωνοῦσι. Καί εἰσιν αὐτῶν οἱ μέν τινες καλούμενοι [17] Μαρκιανοί, οἱ δὲ Οὐαλεντινιανοί, οἱ δὲ [18] Βασιλιδιανοί, οἱ δὲ [19] Σατορνιλιανοί, καὶ ἄλλοι ἄλλῳ ὀνόματι, ἀπὸ τοῦ

11. προσελθόντες] H. e. *Christianos se profitentes: τὸν Ἰησοῦν λέγοντες ὁμολογεῖν*, ut supra. Mallet Thirlb. προελθόντες. Sed supra: ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς (Matth. 7, 15).

12. ὑφ' ἡμῶν] Addendum videtur aut supplendum καλούμενοι vel ὀνομαζόμενοι, ut infra legitur. Pearson. coniectavit ἐφ' ἡμῶν: *nostris temporibus*.

13. Ἄλλοι γὰρ ... τελετ. κοινωνοῦσι] Haec verba Thirlb. et Maran. uncis includunt, quasi parenthetice sint prolata.

14. καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προφητ. etc.] Perspicuum est de iisdem haereticis dicta esse, qui Iesum et Christum esse et dominum confitebantur, sed eum a prophetis creatoris et dei Iudaeorum praedictum fuisse negabant, quia creatorem et deum Iudaeorum (τ. θεὸν Ἀβραὰμ κ. Ἰσ. κ. Ἰακ.) eiusque prophetias ac totum vetus testamentum omnino reiiciebant. *Maranus*. — Cf. de resurr. c. 10. p. 595. D.

15. ὁμολογεῖν] Hoc propinquius σέβειν respicit, cum structurae lex requirat potius participium ὁμολογοῦντας. *Sylburgius*. — Infinitivum ὁμολογεῖν si quis a διδάσκουσιν pendere diceret, nimis incommode verba ὧν οὐδενὶ ... ὑπάρχοντας essent interiecta.

16. ἀνόμ. κ. ἀθ. τελεταῖς κοινωνοῦσι] *Nefandis ac impiis sacris communicant*, nimirum edendo de iis quae daemoniis consecrata sunt. Neque enim verisimile est Iustinum ad ipsa haereticorum mysteria respicere, et hoc loco affirmare quod in Apol. I. c. 26 fatetur se nescire, utrum fabulosa illa facinora haeretici necne committant. Praeterea observandum est Iustinum respondere Tryphoni, qui de idolothytis tantum loquutus fuerat. Non exspectabant nefarii homines dum a iudicibus cogerentur, sed sua sponte dies festos gentilium obibant, ut sacrorum participes fierent. Id ex his verbis Irenaei perspicitur: *Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα ἀδιαφόρως ἐσθίουσι, μηδὲ μολύνεσθαι ὑπ' αὐτῶν ἡγούμενοι, καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἑορτάσιμον τῶν ἐθνῶν τέρψιν, εἰς τι-*

mine Iesu advenientes: suntque a nobis appellati ex eorum virorum nomine, a quibus doctrina quaeque et opinio ortum habuit. Alii enim alio modo in parentem universorum et in Christum, quem venturum praedixerat, et in deum Abrahami et Isaaci et Iacobi blasphemias docent; cum horum nemine communicamus, quippe quum sciamus atheos et impios et iniustos et exleges eos esse atque Iesum minime colere sed verbis tantum confiteri. Atque illi, non secus ac qui in gentibus nomen dei operibus manu factis inscribunt, Christianos se dicunt et nefandorum impiorumque sacrorum participes fiunt. Et quidam eorum Marciani, alii Valentiniani, alii Basilidiani, alii Saterniliani, et alii alio nomine, a suae quisque sententiae

μὴν τῶν εἰδώλων γενομένην, πρῶτοι συνίασιν. Iren. I. c. 6. §. 3. *Maranus.*

17. *Μαρκιανοί*] Sylburg., Iebb., Maran. Marcionitas designatos putant. Quorum profecto exspectaveris mentionem hîc iniectam. Cf. Apol. I. c. 26. p. 70. A. B. et c. 58. p. 92. A. B. At nullibi vero Marcionis asseclae vocantur *Μαρκιανοὶ* sed *Μαρκιωνισταί*, idque Langius (in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 993) voluit legi. Sin autem vulgaris lectio vera est, haereticos intelligas qui vulgo *Μαρκωσιανοὶ* sive Marcosii appellantur. Quorum quum parens sit *Μάρκος*, ex Valentinianis progressus nullique illius scholae ducum, ne ipsi quidem Ptolemaeo, discipulorum numero secundus (Iren. l. c. I. c. 13 sqq. p. 59 sqq., Euseb. Hist. eccl. IV. c. 11, coll. Epiphan. Haer. XXXIV), haud male *Μαρκιανοὶ* dicuntur, ut *Χριστιανοὶ* a Christo, *Οὐαλεντινιανοὶ* a Valentino. Similiter apud Romanos Marciani a Marco nomen ducunt: cf. Capitol. vit. Pertin. c. 15. Commemorantur „Marciani" in Fragm. Murator. de canone, apud Credner *Zur Geschichte des Kanons* (Hal. 1847) p. 77 coll. 82. Possis igitur ex nostro loco coniicere illum Marcum dogmata sua haeretica iam circa medium saeculum secundum sparsisse, id quod testimoniis aliunde petitis infirmari nequit. Caeterum Eusebius in loco fere gemello (IV. c. 22) ex Hegesippo allato habet eodem ordine ut Iustinus noster: *Μαρκιωνισταὶ καὶ Καρποκρατιανοὶ καὶ Οὐαλεντινιανοὶ καὶ Βασιλειδιανοὶ καὶ Σατορνιλιανοί.* Sed multi codd. msti (cf. Heinichen. Supplemm. notarum ad Eus. H. E. p. 34) et Nicephorus *Μαρκιανισταὶ* pro *Μαρκιωνισταὶ* praebent.

18. *Βασιλιδιανοί*] Maran. mallet *Βασιλειδιανοί*.

19. *Σατορνιλιανοὶ*] Codd. msti et Stephan. *Σατορνηλιανοί.* Literae H et I saepe in codicibus confunduntur. Cf. Baumgarten-Crusius *Comp. der christl. Dogmengesch.* Tom. I. p. 38.

ἀρχηγέτου τῆς γνώμης ἕκαστος [20] ὀνομαζόμενος, ὃν τρόπον καὶ
ἕκαστος τῶν φιλοσοφεῖν νομιζόντων, [21] ὡς ἐν ἀρχῇ προεῖπον, ἀπὸ 254
τοῦ πατρὸς τοῦ λόγου [22] τὸ ὄνομα ἧς φιλοσοφεῖ φιλοσοφίας ἡγεῖται φέρειν. [23] Ὥστε καὶ ἐκ τούτων ἡμεῖς, ὡς ἔφην, τὸν Ἰησοῦν καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γενησομένων προγνώστην ἐπιστάμεθα, καὶ ἐξ ἄλλων δὲ πολλῶν ὧν προεῖπε γενήσεσθαι τοῖς πιστεύουσι καὶ ὁμολογοῦσιν αὐτὸν Χριστόν. Καὶ γὰρ ἃ πάσχομεν πάντα, ἀναιρούμενοι ὑπὸ τῶν οἰκείων, [24] προεῖπεν ἡμῖν μέλλειν γενέσθαι, ὡς κατὰ B
μηδένα τρόπον ἐπιλήψιμον αὐτοῦ λόγον ἢ πρᾶξιν φαίνεσθαι. [25] Διὸ καὶ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρώπων τῶν ἐχθραινόντων ἡμῖν εὐχόμεθα, ἵνα μεταγνόντες σὺν ἡμῖν μὴ βλασφημῆτε τὸν διά τε τῶν ἔργων καὶ τῶν [26] ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ νῦν γινομένων δυνάμεων [27] καὶ ἀπὸ τῶν τῆς διδαχῆς λόγων καὶ ἀπὸ τῶν προφητευθεισῶν εἰς αὐτὸν προφητειῶν ἄμωμον καὶ ἀνέγκλητον κατὰ πάντα Χριστὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ πιστεύ- C
σαντες εἰς αὐτὸν ἐν τῇ πάλιν γενησομένῃ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ σωθῆτε καὶ μὴ καταδικασθῆτε εἰς τὸ πῦρ ὑπ' αὐτοῦ.

36. Κἀκεῖνος ἀπεκρίνατο· Ἔστω καὶ ταῦτα οὕτως ἔχοντα ὡς λέγεις, καὶ ὅτι [1] παθητὸς Χριστὸς προεφητεύθη μέλλειν εἶναι, [2] καὶ λίθος κέκληται, καὶ ἔνδοξος μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐν ᾗ παθητὸς φαίνεσθαι κεκήρυκτο, ἐλευσόμενος καὶ [3] κριτὴς πάν-

20. ὀνομαζόμενος] Thirlb. ὀνομαζόμενοι coniecit sine causa.

21. ὡς ἐν ἀ. προεῖπον] C. 2. p. 218. D. E.

22. τὸ ὄν. ἧς φιλοσοφεῖ φιλ. ἡγ. φέρειν] Thirlb. acute suspicatus est legendum: . . . ἧς φιλοσοφεῖν φιλ. ἡγ., φέρει. Nihil tamen muto.

23. Ὥστε] Codd. msti et editi: φέρειν. ὡς etc., At nuspiam ὡς c. indic. a Martyre (= ὥστε) usurpatur; cf. Apol. I. c. 60. n. 12. In errorem nostro loco librarium duxit particula ὡς praecedens (ὡς ἐν ἀρχῇ προεῖπον) et sequens (ὡς ἔφην). Similem notavi errorem c. 44. p. 265. B.

24. προεῖπεν] Cf. Matth. 10, 21. 22.

25. Διὸ . . . εὐχόμεθα] Id est, dum praedictae a Christo persequutiones eveniunt, non modo animum non despondemus, sed etiam tormenta ita constanter perferimus ut pro ipsis etiam persequutoribus precemur. Hanc esse Iustini sententiam perspicitur ex Apol. I. c. 57 et Dialog. c. 96 et aliis eiusmodi locis. *Maranus.*

26. ἀπὸ] Pearsonus mavult ἐπί. Sed tum etiam τῷ ὀνόματι scribas necesse est; cf. c. 39. p. 258. C: καὶ τὰ γινόμενα ἐπὶ τῷ ὀνόμ. αὐτοῦ. Alius κατὰ coniecerit, quod

principe nomen obtinens: quemadmodum unusquisque eorum qui philosophari sibi videntur, ut initio iam dixi, acceptum a parente doctrinae nomen eius philosophiae quam sequitur existimat ferendum. Itaque non tantum ex his, ut dixi, Iesum eorum quoque quae post ipsum futura erant praescium fuisse scimus, sed etiam ex multis aliis quae eventura praedixit credentibus et profitentibus ipsum esse Christum. Etenim quaecunque patimur, dum a propinquis necamur, praedixit nobis eventura, ita ut pateat nullo modo reprehendi posse eius sermonem aut actionem. Quapropter et pro vobis et pro caeteris omnibus hominibus qui nos oderunt precamur, ut nobiscum resipiscentes in Christum Iesum, quem et opera et quae etiam nunc eius nominis appellatione fiunt miracula et doctrinae sermones et prophetiae in eum praenuntiatae declarant intaminatum inculpatumque in omnibus, blasphemias non evomatis, sed in eum credentes salutem in futuro glorioso eius adventu consequamini neve ad ignem ab eo condemnemini.

36. Atque ille respondit: Sint etiam ista ut dicis: Christum lapidem vocatum fuisse, et praedictum esse eum passibilem fore, et post primum eius adventum, in quo passibilis apparituras esse nuntiatus est, gloriose venturum et iudicem

c. 85. p. 311. B, Apol. II. c. 6. p. 45. A. al. reperitur. Sed est quo vulgata lectio possit defendi.

27. *καὶ ἀπὸ ... λόγων*] Cf. Apol. I. c. 14 sqq.. Apol. II. c. 10: *Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα.* C. 14: *Ἡμῶν τὰ διδάγματα ... πάσης φιλοσοφίας ἀνθρωπείου ὑπέρτερα.*

1. *παθητὸς ... εἶναι*] Coll. Actt. apostt. 26, 22. 23.

2. *καὶ λίθος κέκληται*] Non video cur haec verba, quae superioribus Iustini dictis c. 34 respondent, hunc in locum Thirlbius irrepsisse putet. Commodius illa quidem ponerentur ante *καὶ παθητὸς προεφητεύθη*, idque in interpretando sum sequutus. Sed saepe in hoc Dialogo accuratissimam verborum constructionem negligit Iustinus, ut supra c. 3 in verbis *μὴ ἐναντία δρώσαις ὡσανεί*, et infra c. 43 *κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλήν*, et c. 86 *μετὰ τὸ σταυρωθῆναι τοῦτον ὃν ἔνδοξον πάλιν παραγενήσεσθαι ἀποδεικνύουσιν αἱ γραφαί.* *Maranus.* — Addas c. 111 *δύο παρουσίας συμβολικῶς γενήσεσθαι ... προελέγετο.* Apol. I. c. 18. n. 8.

3. *κριτὴς πάντων λοιπόν* etc.] Illud *κριτὴς* ad *ἐλευσόμενος* referas; cf. c. 49. p. 268. B: *ἔνδοξος*

των λοιπόν, καὶ αἰώνιος βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς γενησόμενος· εἰ οὗτος δέ ἐστι περὶ οὗ ταῦτα προεφητεύθη, ἀπόδειξον. D

Κἀγώ· Ὡς βούλει, ὦ Τρύφων, ἐλεύσομαι πρὸς ἃς βούλει ταύτας ἀποδείξεις ἐν τῷ ἁρμόζοντι τόπῳ, ἔφην· τανῦν δὲ συγχωρήσεις μοι πρῶτον ἐπιμνησθῆναι ὧνπερ βούλομαι προφητειῶν, εἰς [4] ἐπίδειξιν ὅτι καὶ θεὸς καὶ κύριος τῶν δυνάμεων ὁ Χριστὸς καὶ Ἰακὼβ καλεῖται ἐν παραβολῇ ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ οἱ παρ' ὑμῖν [5] ἐξηγηταί, ὡς θεὸς βοᾷ, ἀνόητοί εἰσι, μὴ εἰς τὸν Χριστὸν εἰρῆσθαι λέγοντες ἀλλ' εἰς Σολομῶνα, ὅτε εἰσέφερε τὴν σκη- E νὴν τοῦ μαρτυρίου εἰς τὸν ναὸν ὃν ᾠκοδόμησεν. Ἔστι δὲ ψαλμὸς τοῦ Δαυὶδ οὗτος· [6] Τοῦ κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. Αὐτὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν, καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν. Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ κυρίου, ἢ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ; Ἀθῶος χερσὶ καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ, ὃς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ την ψυχὴν αὐτοῦ καὶ οὐκ ὤμοσεν ἐπὶ δόλῳ τῷ πλησίον 255 αὐτοῦ· οὗτος λήψεται εὐλογίαν παρὰ κυρίου καὶ ἐλεημοσύνην παρὰ θεοῦ σωτῆρος αὐτοῦ. Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν κύριον, ζητούντων [7] τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ. Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταιὸς καὶ [8] δυνατὸς ἐν πολέμῳ. Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Κύριος οὖν B τῶν δυνάμεων ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Σολομὼν [9] ἀποδέδεικται· ἀλλὰ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς ὅτε ἐκ νεκρῶν ἀνέστη καὶ ἀνέβαινεν εἰς τὸν οὐρανόν, κελεύονται οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ταχθέντες ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἄρχοντες ἀνοῖξαι τὰς πύλας τῶν οὐρανῶν, ἵνα εἰσέλθῃ οὗτος ὃς

κ. κριτὴς ἀπ. ἐλεύσεται. Thirlbius vult κριτὴς πάντων καὶ αἰώνιος λοιπὸν βασιλεὺς legi.

4. ἐπίδειξιν] Forte ἀπόδειξιν. Sed parum interest, nisi quod ita potius soleat Iustinus. *Thirlbius.*

5. ἐξηγηταί ... εἰσι] Coll. Ierem. 4, 22.

6. Τοῦ ... δόξης] Psalm. 23.

7. τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ] Quod Iustinus paulo ante dixit καὶ Ἰακὼβ καλεῖται ἐν παραβολῇ, id Thirlbio, quocum Maranus facit, suadere videtur illum scri-

deinceps omnium, et aeternum regem ac sacerdotem futurum; utrum autem iste sit de quo haec praedicta sunt, demonstra.

Tum ego: Ut placet, Trypho, veniam ad has quas vis demonstrationes suo loco, aiebam; nunc vero permittes mihi prius commemorare quas volo prophetias, ut Christum demonstrem et deum et dominum virtutum et Iacobum per similitudinem vocari a spiritu sancto, atque vestros interpretes, ut deus clamat, insipientes esse, qui haec non in Christum dicta esse contendant sed in Salomonem, quum tabernaculum testimonii in templum a se aedificatum inferret. Est autem psalmus Davidis hic: *Domini est terra et plenitudo eius, orbis terrarum et omnes qui habitant in eo. Ipse super maria fundavit eum, et super flumina praeparavit eum. Quis adscendet in montem domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus et mundus corde, qui non accepit in vano animam suam et non iuravit in dolo proximo suo; hic accipiet benedictionem a domino et misericordiam a deo salvatore suo. Haec est generatio quaerentium dominum, quaerentium faciem dei Iacobi. Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternae, et introibit rex gloriae. Quis est iste rex gloriae? Dominus fortis et potens in bello. Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternae, et introibit rex gloriae. Quis est iste rex gloriae? Dominus virtutum, ipse est rex gloriae.* Dominum ergo virtutum Salomonem non esse demonstravi; sed noster Christus quum ex mortuis resurrexisset et adscenderet in coelum, iubentur in coelis ordinati a deo principes aperire portas coelorum, ut in-

psisse *τὸ πρόσωπόν σου Ἰακώβ.* In uno τῶν ο′ cod. msto ap. Holm-Parsons. *αὐτοῦ* pro *τοῦ θεοῦ* exstat. Vet. Lat.: *quaerentium faciem Iacob.*

8. *δυνατὸς ἐν πολέμῳ*] LXX: *δυνατός, κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ.* Opinatur Perionius librarium, similitudine falsum, ista duo verba omisisse. Sed et Chrysostomus ita legit ut Martyr.

9. *ἀποδέδεικται*] C. 34. — Langus autem proxime praecedentia putavit indicata esse: *per psalmum hunc ostensum est.* In interpunctione Maranum secutus sum; caeteri, ut est in codd. mstis, sic distinxerunt: *ἀποδέδεικται, ἀλλὰ ὁ ἡμ. Χριστός. Ὅτε* etc. — pro quo Thirlb. commendavit *Χριστός, ὅς.*

ἐστι βασιλεὺς τῆς δόξης, καὶ ἀναβὰς καθίσῃ ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρός,
ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὡς [10] διὰ
τοῦ ἄλλου ψαλμοῦ δεδήλωται. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἐν οὐρανῷ ἄρχοντες
ἑώρων [11] ἀειδῆ καὶ ἄτιμον τὸ εἶδος καὶ ἄδοξον ἔχοντα αὐτόν, οὐ
γνωρίζοντες αὐτόν, ἐπυνθάνοντο· Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς
δόξης; Καὶ ἀποκρίνεται αὐτοῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἀπὸ προσώ- C
που τοῦ πατρὸς ἢ ἀπὸ τοῦ ἰδίου· Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτὸς
οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Ὅτι γὰρ οὔτε περὶ Σολομῶνος,
ἐνδόξου οὕτω βασιλέως ὄντος, οὔτε περὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυ-
ρίου τῶν ἐφεστώτων ταῖς πύλαις τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ἐτόλ-
μησεν ἄν τις εἰπεῖν· Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; πᾶς
ὁστισοῦν ὁμολογήσει.

37. Καὶ ἐν διαψάλματι τεσσαρακοστοῦ ἕκτου ψαλμοῦ, ἔφην,
εἰς τὸν Χριστὸν οὕτως εἴρηται· [1] Ἀνέβη ὁ θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ,
κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ψάλατε τῷ θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψά- D
λατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε. Ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ
θεός, ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη, ὁ θεὸς
κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν
μετὰ τοῦ θεοῦ Ἀβραάμ, ὅτι τοῦ θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα
ἐπήρθησαν. Καὶ ἐν ἐνενηκοστῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ ὀνειδίζει ὑμᾶς τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τοῦτον, ὃν μὴ θέλετε βασιλέα εἶναι, βασι-
λέα καὶ κύριον καὶ τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἀαρὼν καὶ Μωυσέως καὶ
τῶν ἄλλων πάντων ἁπλῶς ὄντα μηνύει. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι τοῦ
ψαλμοῦ οὗτοι· [2] Ὁ κύριος ἐβασίλευσεν, ὀργιζέσθωσαν λαοί· ὁ κα- 256
θήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ, σαλευθήτω ἡ γῆ. Κύριος ἐν Σιὼν
μέγας καὶ ὑψηλός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς λαούς. Ἐξομολογησάσθω-
σαν τῷ ὀνόματί σου τῷ μεγάλῳ, ὅτι φοβερὸν καὶ ἅγιόν ἐστι, καὶ
τιμὴ βασιλέως κρίσιν ἀγαπᾷ. Σὺ ἡτοίμασας εὐθύτητας, κρίσιν
καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακὼβ σὺ ἐποίησας. Ὑψοῦτε κύριον τὸν θεὸν
ἡμῶν καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός
ἐστι. Μωυσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ, καὶ Σαμουὴλ
ἐν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ἐπεκαλοῦντο, φησὶν ἡ

10. διὰ ... δεδήλωται] Psalm. 109, 1. Cf. c. 32. p. 249. E. 250. C.

11. ἀειδῆ κ. ἄτ. τὸ εἶδος] Humilem istum statum, quem primi adventus finibus circumscribere solet (c. 32. p. 249. C — cf. c. 14. n. 11),

tret is qui est rex gloriae, et adscendens sedeat ad dextram patris, donec ponat inimicos scabellum pedum eius, quemadmodum ex alio psalmo declaratum est. Quum enim coelestes principes informi eum et ingloria et humili specie viderent, non noscentes eum, percontabantur: *Quis est iste rex gloriae?* Et respondet iis spiritus sanctus aut ex patris aut ex sua ipsius persona: *Dominus virtutum*, *iste ipse est rex gloriae.* Nam nec de Salomone, qui adeo gloriosus rex fuit, nec de tabernaculo testimonii quemquam eorum qui ad portas templi Hierosolymitani adstiterunt, ausurum fuisse dicere: *Quis est iste rex gloriae?* quilibet fatebitur.

37. Atque in diapsalmate psalmi quadragesimi sexti, aiebam, haec in Christum dicta sunt: *Adscendit deus in iubilo, dominus in voce tubae. Psallite deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite. Quoniam rex omnis terrae deus, psallite intelligenter. Regnavit deus super gentes, deus sedet in throno sancto suo. Principes populorum congregati sunt cum deo Abrahami, quoniam dei fortes terrae valde elevati sunt.* Et in psalmo nonagesimo octavo exprobrat vobis spiritus sanctus, et hunc, quem non vultis regem esse, regem et dominum et Samuelis et Aaronis et Mosis et caeterorum prorsus omnium esse declarat. Sunt autem verba psalmi haec: *Dominus regnavit, irascantur populi; sedet super Cherubim, moveatur terra. Dominus in Sione magnus et excelsus est super omnes populos. Celebranto nomen tuum magnum, quoniam terribile et sanctum est, et honor regis iudicium diligit. Tu parasti rectitudines, iudicium et iustitiam in Iacobo tu fecisti. Exaltate dominum deum nostrum et adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctus est. Moses et Aaron in sacerdotibus eius, et Samuel inter eos qui invocant nomen eius; invocabant*, ait scriptura, *dominum, et*

hîc ad ipsam] refert adscensionem. Eumdem psalmum de Christo dictum esse ait c. 85.

1. Ἀνέβη . . . ἐπήρθησαν] Psalm. 46, 6—9.

2. Ὁ κύρ. . . . ἡμῶν] Psalm. 98.

γραφή, τὸν κύριον, καὶ αὐτὸς εἰσήκουεν αὐτῶν. Ἐν στύλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς· [3] ἐφύλασσον τὰ μαρτύρια αὐτοῦ, καὶ τὸ πρόσταγμα ὃ ἔδωκεν αὐτοῖς. Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, σὺ ἐπήκουες αὐτῶν· ὁ θεός, σὺ εὐίλατος ἐγένου αὐτοῖς καὶ ἐκδικῶν ἐπὶ πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. Ὑψοῦτε κύριον [4] τὸν θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυνεῖτε εἰς ὄρος ἅγιον αὐτοῦ, ὅτι ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν. B

38. Καὶ ὁ Τρύφων εἶπεν· Ὦ ἄνθρωπε, καλὸν ἦν πεισθέντας ἡμᾶς [1] τοῖς διδασκάλοις, νομοθετήσασι μηδενὶ ἐξ ὑμῶν ὁμιλεῖν, μηδέ σοι τούτων κοινωνῆσαι τῶν λόγων· βλάσφημα γὰρ πολλὰ λέγεις, τὸν σταυρωθέντα τοῦτον ἀξιῶν πείθειν ἡμᾶς γεγενῆσθαι μετὰ Μωυσέως καὶ Ἀαρὼν καὶ λελαληκέναι αὐτοῖς ἐν στύλῳ νεφέλης, εἶτα ἄνθρωπον γενόμενον σταυρωθῆναι, καὶ ἀναβεβηκέναι εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ πάλιν [2] παραγίνεσθαι ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ προσκυνητὸν εἶναι. C

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Οἶδα ὅτι, ὡς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ἔφη, [3] κέκρυπται ἀφ' ὑμῶν ἡ σοφία ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων καὶ παντοκράτορος θεοῦ. Διὸ συμπαθῶν ὑμῖν προσκάμνειν ἀγωνίζομαι, ὅπως τὰ παράδοξα ἡμῶν ταῦτα νοήσητε, εἰ δὲ μή, ἵνα κἂν αὐτὸς ἀθῷος ὦ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Ἔτι γὰρ καὶ [4] παραδοξοτέρους δοκοῦντας ἄλλους λόγους ἀκούσετε· μὴ ταράσσεσθε δέ, D ἀλλὰ μᾶλλον προθυμότεροι [5] γινόμενοι ἀκροαταὶ καὶ ἐξετασταὶ μένετε, καταφρονοῦντες τῆς παραδόσεως τῶν ὑμετέρων διδασκάλων, ἐπεὶ οὐ [6] τὰ διὰ τοῦ θεοῦ ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος ἐλέγχονται νοεῖν δυνάμενοι, ἀλλὰ τὰ ἴδια μᾶλλον διδάσκειν προαιρού-

3. ἐφύλασσον] In omnibus editis libris praemittitur ὅτι, quod, quum in utroque cod. msto non compareat, censui eiiciendum esse.

4. τὸν] Maranus omisit errore.

1. τοῖς ... ὁμιλεῖν] Hoc Rabbinorum edictum Martyr exprobrat c. 112. p. 339. D.

2. παραγίνεσθαι] Convenientius erat παραγενήσεσθαι, futuro tempore (Apol. I. c. 50). Sed denuo c. 39: μετὰ δόξης πάλιν παραγίνεσθαι.

3. κέκρυπταί ... θεοῦ] Cf. Iesai. 29, 14 coll. 1 Corinth. 1, 19. 24. 2, 7. 8.

4. παραδοξοτέρους] Ea imprimis innuere Iustinus videtur quae in secunda et tertia Dialogi parte de Christi (τοῦ λόγου) generatione (c. 48 sqq.) et vocatione gentium Iudaeis reprobatis (c. 109 sqq.) exponit.

5. γινόμενοι] Maranus γενόμε-

ipse exaudiebat eos. In columna nubis loquebatur ad eos: custodiebant testimonia eius, et praeceptum quod dedit iis. Domine deus noster, tu exaudiebas eos; deus, tu propitius fuisti iis et ulciscens in omnes adinventiones eorum. Exaltate dominum deum nostrum et adorate in monte sancto eius, quoniam sanctus dominus deus noster.

38. Hic Trypho dixit: O homo, praestiterat nos magistris morem gerentes, qui legem tulerunt ne cum quopiam vestrum colloquamur, neque tecum horum sermonum communionem habuisse; impia enim multa dicis, crucifixum istum persuadere nobis postulans cum Mose et Aarone versatum fuisse et eos allocutum in columna nubis, deinde hominem factum et cruci affixum esse, et in coelum adscendisse, et rursus in terram venturum, et adorandum esse.

Tum ego respondi: Scio vobis, ut dei effatum ait, absconditam esse magnam illam creatoris omnium et omnipotentis dei sapientiam. Quare misericordia in vos commotus contentione omni allaboro, ut haec nostra quae praeter opinionem vestram dicuntur intelligatis, sin minus, ut ipse saltem culpa vacem in die iudicii. Adhuc enim audietis quae ab opinione vestra magis remota videantur; verum ne turbemini, quin potius alacriores auditores et inquisitores manete, traditionem magistrorum vestrorum contemnentes: eo quippe nomine arguuntur a spiritu sancto quod intelligere non possint

νοι mendose.

6. *τὰ διὰ ... προαιρούμενοι*] Tentavit hunc locum Thirlbius. Nimirum delendum censuit *διά*, vel legendum *διατάγματα* (s. *διδάγματα*) *τοῦ θεοῦ* vel *τὰ τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος*. Maranus vero: ,,Nec eruditus ille vir nec alii interpretes Iustini [Perion. et Lang.] viderunt illud *ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος* referri ad verbum *ἐλέγχονται*, quo quidem semel animadverso non difficiles erunt hae voces: *τὰ διὰ τοῦ θεοῦ*. Subaudiendum enim *διδασκόμενα* aut aliquod simile verbum, quod Iustinus lectori supplendum relinquere solet. Sic enim c. 34: *ὅπου γὰρ ὁ νόμος ... οὐχὶ τὸν μετ' ἐκεῖνον μέλλοντα ἀλλὰ τὸν διὰ Μωυσέως ἐξηγεῖσθε*. Et c. 53: *τὸν διὰ τῶν προφητῶν νόμον*. Et c. 85: *ὁ λόγος ὁ τῆς προφητείας τῆς διὰ Δαυίδ*. Vid. Apol. I. c. 59.“

μενοι. Ἐν τεσσαρακοστῷ οὖν τετάρτῳ ψαλμῷ ὁμοίως εἴρηται εἰς
τὸν Χριστὸν ταῦτα· [7] Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν·
λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμ- 257
ματέως ὀξυγράφου. Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώ-
πων, ἐξεχύθη χάρις ἐν χείλεσί σου· διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ θεὸς
εἰς τὸν αἰῶνα. Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου,
[8] δυνατέ· τῇ ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου καὶ ἔντεινε καὶ
κατευοδοῦ καὶ βασίλευε, ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δι-
καιοσύνης· καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιά σου. Τὰ βέλη σου
ἠκονημένα, δυνατέ, λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται, ἐν καρδίᾳ τῶν
ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. Ὁ θρόνος σου, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ B
αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπη-
σας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε [9] ὁ
θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.
Σμύρναν καὶ στακτὴν καὶ κασίαν ἀπὸ τῶν ἱματίων σου, ἀπὸ βά-
ρεων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὔφρανάν σε. Θυγατέρες βασιλέων ἐν
τῇ τιμῇ σου· παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ δια-
χρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε
καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου καὶ τοῦ οἴκου
τοῦ πατρός σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου, ὅτι
αὐτός ἐστι κύριός σου, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. Καὶ θυγάτηρ C
Τύρου ἐν δώροις· τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν οἱ πλούσιοι τοῦ
λαοῦ. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν, ἐν
[10] κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἀπενεχθήσον-
ται τῷ βασιλεῖ παρθένοι [11] ὀπίσω αὐτοῦ· αἱ πλησίον αὐτῆς ἀπενε-
χθήσονταί σοι. Ἀπενεχθήσονται ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει, ἀ-
χθήσονται εἰς ναὸν βασιλέως. Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησαν
οἱ υἱοί σου· καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.
Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ· διὰ
τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονταί σοι εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα D
τοῦ αἰῶνος.

7. Ἐξηρεύξατο... αἰῶνος] Ps. 44.

8. δυνατέ· τῇ ... σου καὶ ἔντ.] Sic Maran. interpungit. Vulgo δυνατέ, τῇ ... σου· καὶ ἔντ. etc..

9. ὁ θεός, ὁ θεός σου] In utroque cod. msto illud ὁ θεός omittitur haud dubie librariorum incuria, neque in editis comparet. Quod quum etiam cc. 56. 63. 86 et apud

quae a deo docentur, sed sua magis docere studeant. In psalmo igitur quadragesimo quarto haec in Christum similiter dicta sunt: *Eructavit cor meum verbum bonum: dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scribae velociter scribentis. Speciosus forma prae filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis; propterea benedixit tibi deus in aeternum. Accingere gladio tuo super femur tuum, o potens; decore tuo et pulchritudine tua et intende et prospere procede et regna, propter veritatem et mansuetudinem et iustitiam: et deducet te mirabiliter dextra tua. Sagittae tuae acutae, o potens, — populi sub te cadent — in corde inimicorum regis. Thronus tuus, deus, in saeculum saeculi; virga rectitudinis est virga regni tui. Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te deus, deus tuus, oleo exsultationis prae consortibus tuis. Myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis, a domibus eburneis, e quibus te delectaverunt. Filiae regum in honore tuo: adstitit regina a dextris tuis, vestitu deaurato circumdata, variegata. Audi, filia, et vide et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui; et concupiscet rex decorem tuum, quia ipse est dominus tuus, et adorabunt eum. Et filia Tyri in muneribus; vultum tuum deprecabuntur divites populi. Omnis gloria filiae regis intrinsecus, fimbriis aureis circumdata, variegata. Adducentur regi virgines pone eum; proximae eius adducentur tibi. Adducentur in laetitia et exsultatione, ducentur in templum regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos principes super omnem terram. Recordabor nominis tui in omni generatione et generatione: propterea populi celebrabunt te in saeculum et in saeculum saeculi.*

Septuaginta exstet, equidem censui reponendum esse.

10. κροσσωτοῖς] Editores, Iebbio et Thirlbio exceptis, κροσωτοῖς dederunt.

11. ὀπίσω αὐτοῦ] H. e. *ut eum sequantur* sive *ut cum eo sint.* Omnes editores ὀπίσω αὐτῆς *(post eam)* exhibuerunt. Reposui utriusque cod. msti lectionem, quae etiam in aliquot τῶν ο' codicibus ap. Holm.-Parsons. reperitur.

39. Καὶ οὐδὲν θαυμαστόν, ἐπεῖπον, εἰ καὶ ἡμᾶς μισεῖτε, τοὺς ταῦτα νοοῦντας καὶ ἐλέγχοντας ὑμῶν τὴν ἀεὶ σκληροκάρδιον γνώμην. [1] Καὶ γὰρ Ἠλίας περὶ ὑμῶν πρὸς τὸν θεὸν ἐντυγχάνων οὕτως λέγει· [2] Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου. Καὶ ἀποκρίνεται αὐτῷ· [3] Ἔτι εἰσί μοι ἑπτακισχίλιοι ἄνδρες, οἳ οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ. Ὃν οὖν τρόπον διὰ τοὺς ἑπτακισχιλίους ἐκείνους τὴν ὀργὴν οὐκ ἐπέφερε τότε ὁ θεός, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νῦν [4] οὐδέπω τὴν κρίσιν ἐπήνεγκεν ἢ ἐπάγει, 258
γινώσκων ἔτι καθ' ἡμέραν τινὰς μαθητευομένους εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπολείποντας τὴν ὁδὸν τῆς πλάνης, οἳ καὶ λαμβάνουσι δόματα ἕκαστος ὡς ἄξιοί εἰσι, [5] φωτιζόμενοι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ τούτου· [6] ὁ μὲν γὰρ λαμβάνει συνέσεως πνεῦμα, ὁ δὲ βουλῆς, ὁ δὲ ἰσχύος, ὁ δὲ ἰάσεως, ὁ δὲ προγνώσεως, ὁ δὲ διδασκαλίας, ὁ δὲ φόβου θεοῦ.

Καὶ ὁ Τρύφων πρὸς ταῦτα εἶπέ μοι· Ὅτι παραφρονεῖς ταῦτα λέγων, ἐπίστασθαί σε βούλομαι.

Κἀγὼ πρὸς αὐτόν· Ἄκουσον, ὦ οὗτος, ἔλεγον, ὅτι οὐ μέμηνα οὐδὲ παραφρονῶ, ἀλλὰ μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν οὐρα- B
νὸν ἀνέλευσιν προεφητεύθη αἰχμαλωτεῦσαι αὐτὸν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ δοῦναι ἡμῖν δόματα. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· [7] Ἀνέβη εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Οἱ λαβόντες οὖν ἡμεῖς δόματα παρὰ τοῦ εἰς ὕψος ἀναβάντος Χριστοῦ ὑμᾶς, [8] τοὺς σοφοὺς ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονας, ἀπὸ τῶν προφητικῶν λόγων ἀποδείκνυμεν ἀνοήτους καὶ χείλεσι μόνον τιμῶντας τὸν θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ καὶ ἐν ἔργοις καὶ γνώσει καὶ καρδίᾳ μέχρι θανάτου, [9] οἱ ἐκ πάσης τῆς ἀληθείας μεμαθητευμένοι, τιμῶμεν. Ὑμεῖς δὲ C

1. *Καὶ γὰρ Ἠλίας*] Maior ut sit emphasis, Sylburgius mallet *Καὶ γὰρ καὶ Ἠλίας* vel *Καὶ Ἠλίας γάρ*.

2. *Κύριε ... ψυχ. μου*] 3 Regg. 19, 10 coll. Rom. 11, 2. 3.

3. *Ἔτι ... Βάαλ*] 3 Regg. 19, 18 coll. Rom. 11, 4.

4. *οὐδέπω τ. κρίσιν*] Vide Apol. I. c. 28, Apol. II. c. 7.

5. *φωτιζόμενοι*] Cf. Apol. I. c. 61. n. 15.

6. *ὁ μὲν ... θεοῦ*] Haec gratia spiritus septiformis (Cohort. ad Gent. c. 32. p. 31. B) originem trahit ex

39. Nec quidquam mirum, dicere perrexi, si nos quoque odistis, qui haec intelligimus et cordis vestri semper obdurescentis sententiam arguimus. Nam etiam Elias de vobis cum deo agens sic ait: *Domine, prophetas tuos occiderunt et altaria tua everterunt; et ego relictus sum solus, et quaerunt animam meam.* Et ei respondetur: *Adhuc mihi supersunt septem millia hominum, qui non flexerunt genu Baali.* Quemadmodum igitur propter illa septem millia suam tum deus iracundiam non emittebat, ita nunc quoque iudicium nondum intulit aut infert, quum sciat adhuc quotidie nonnullos in nomen Christi sui institui et ab erroris via discedere, qui etiam dona accipiunt pro se quisque ut digni sunt, per nomen huius Christi illuminati; hic enim accipit spiritum sapientiae, ille consilii, alius fortitudinis, alius curationis, alius praecognitionis, alius doctrinae, alius timoris dei.

Ad haec Trypho dixit mihi: Te haec dicentem desipere, scias volo.

Ego vero ad eum: Audi, sodes, aiebam, quia neque insanio neque desipio, sed praedictum est fore ut Christus post adscensum in coelum nos ab errore captivos abducat ac dona nobis det. Sunt autem verba haec: *Adscendit in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus.* Nos igitur donis ab eo qui in altum adscendit Christo acceptis vos, *qui in vobis ipsis sapientes estis et coram vobis ipsis scientes*, ex propheticis effatis demonstramus desipere ac *labiis tantum colere* deum eiusque Christum; nos autem, qui in omni veritate sumus instituti, et operibus et cognitione et corde ad mortem usque colimus. Vos autem forte etiam idcirco dubitatis hunc,

Iesai. 11, 2 coll. 1 Corinth. 12, 7 — 10.

7. Ἀνέβη ... ἀνθρώποις] Psalm. 67, 18 coll. Ephes. 4, 8.

8. τοὺς ... ἐπιστήμονας — χείλεσι ... τιμῶντας] Iesai. 5, 21; 29, 13.

9. οἱ ... μεμαθητευμένοι] Coll. Ioann. 8, 31. 32 et 16, 13. — In universum Christianis totius veritatis cognitionem attribuit (Apol. II. c. 8. p. 46. D); quare parum refert, utrum hic Catholicos opponat Haereticis (sic c. 35. p. 253. B), an — id quod veri similius est — Christianos Iudaeis.

ἴσως καὶ διὰ τοῦτο διστάζετε ὁμολογῆσαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, ὡς αἱ γραφαὶ ἀποδεικνύουσι [10] καὶ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ γινόμενα ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ἵνα μὴ διώκησθε ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, [11] οἳ οὐ παύσονται ἀπὸ τῆς τοῦ πονηροῦ καὶ πλάνου πνεύματος, τοῦ ὄφεως, ἐνεργείας θανατοῦντες καὶ διώκοντες τοὺς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὁμολογοῦντας, ἕως πάλιν παρῇ καὶ καταλύσῃ πάντας καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ προσνείμῃ.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἤδη οὖν τὸν λόγον ἀπόδος ἡμῖν, ὅτι οὗτος, ὃν φῂς ἐσταυρῶσθαι καὶ ἀνεληλυθέναι εἰς τὸν οὐρανόν, ἔστιν ὁ D
Χριστὸς τοῦ θεοῦ. Ὅτι γὰρ καὶ παθητὸς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν γραφῶν κηρύσσεται, καὶ μετὰ δόξης πάλιν [12] παραγίνεσθαι, καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν πάντων τῶν ἐθνῶν λήψεσθαι, πάσης βασιλείας αὐτῷ ὑποτασσομένης, ἱκανῶς διὰ τῶν προανιστορημένων ὑπὸ σοῦ γραφῶν ἀποδέδεικται· ὅτι δὲ οὗτός ἐστιν, ἀπόδειξον ἡμῖν.

Κἀγώ· Ἀποδέδεικται μὲν ἤδη, ὦ ἄνδρες, τοῖς ὦτα ἔχουσι καὶ ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ὑφ' ὑμῶν· ἀλλ' ὅπως μὴ νομίσητε ἀπορεῖν με καὶ μὴ δύνασθαι καὶ πρὸς ἃ ἀξιοῦτε ἀποδείξεις ποιεῖσθαι, 259
[13] ὡς ὑπεσχόμην, ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ ποιήσομαι, τανῦν δὲ ἐπὶ τὴν συνάφειαν ὧν ἐποιούμην λόγων ἀποτρέχω.

40. *Τὸ μυστήριον οὖν τοῦ προβάτου, ὃ [1] τὸ πάσχα θύειν ἐντέταλται ὁ θεός, τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ, [2] οὗ τῷ αἵματι [3] κατὰ τὸν λόγον τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως χρίονται τοὺς οἴκους ἑαυτῶν, τουτέστιν ἑαυτούς, οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· [4] ὅτι γὰρ τὸ πλάσμα, ὃ ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν Ἀδάμ, οἶκος ἐγένετο τοῦ ἐμφυσήμα-*

10. *καὶ τὰ φαινόμενα*] Maran. gentium conversionem designatam putat. Verbis autem *καὶ τὰ γινόμενα ἐ. τ. ὀν. αὐτ.* aperte indicantur miracula in Christi nomine fieri solita.

11. *οἳ οὐ παύσονται* etc.] Non providebat S. Martyr fore aliquando ut ecclesia sub imperatoribus christianis floreret. Atque in hoc assentientem habet Tertullianum, qui sic loquitur Apologet. c. 21: „Sed et Caesares credidissent super Christo, si aut Caesares non essent seculo necessarii, aut si et Christiani potuissent esse Caesares." *Maranus.*

12. *παραγίνεσθαι ... λήψεσθαι*] Cum his infinitivis Sylburgius subaudit *μέλλει*. Pendent potius a *κηρύσσεται*. Vide c. 38. n. 2.

13. *ὡς ὑπεσχόμην*] C. 36.

1. *τὸ πάσχα*] Haec vox idem valet ac victima paschalis. Similis est (Maran.) constructio paulo post: *τὸ πλάσμα, ὃ ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν*

quemadmodum declarant scripturae et quae in omnium oculis posita sunt et quae in eius nomine fiunt, Christum esse confiteri, ne vos insectentur principes, qui nefarii et fallacis spiritus, serpentis, operatione eos qui nomen Christi confitentur occidere et insectari non desinent, donec iterum adsit et destruat omnes et digna cuique praemia rependat.

Hîc Trypho: Iam igitur rationem nobis affer, cur iste, quem crucifixum esse dicis et in coelum adscendisse, sit Christus dei. Nam etiam passibilem Christum in scripturis praedicari, et rursus cum gloria venturum, et aeternum imperium omnium gentium accepturum, omnibus regnis ei subiectis, satis ex scripturis a te antea recitatis demonstratum est; hunc autem illum esse nobis demonstra.

At ego: Iam, o viri, demonstratum est aures habentibus vel ex iis quae a vobis concessa sunt; sed ne me putetis haerere neque etiam quae postulatis demonstrare posse, faciam id convenienti loco, ut pollicitus sum, nunc autem seriem institutae orationis prosequor.

40. Mysterium igitur agni, quem pascha immolare praecepit deus, figura erat Christi, cuius sanguine pro fidei in eum ratione domos suas inungunt qui credunt in eum, id est seipsos; nam illud plasma, quod deus finxit Adamum, domum fuisse exspirationis dei, omnes quoque intelligere potestis.

Ἀδάμ. Itaque haud opus est legere *τῷ πάσχα*, id quod Thirlbio placuit.

2. *οὗ ... ἑαυτῶν*] Vide Exod. 12, 7. — Cf. Iren. adv. haeres. IV. c. 23. p. 239. ed. Mass., Lactant. Institt. div. IV. c. 26, Cyrill. adv. Iulian. I. p. 281. ed. Aubert.

3. *κατὰ ... πίστεως*] Coll. Rom. 12, 6.

4. *ὅτι ... δύνασθε*] Coll. Genes. 2, 7 et 1 Corinth. 3, 16. — *Ἐμφύσημα* est *inspiratio* (Lang.) s. *afflatus a deo spiritus* (Maran.), vern. *Einhauch*. Theodoretus Fabul. haer. V. c. 9: *Μωυσῆς πρότερον ἔφησε τοῦ Ἀδὰμ διαπλασθῆναι τὸ σῶμα, ... εἶθ' οὕτως ἐμφυσῆσαι τὸν θεὸν τὴν ψυχήν. ... Ἐκεῖνο δὲ τὸ ἐμφύσημα οὐ μέρος τι τῆς θείας οὐσίας φαμέν, ... ἀλλὰ τῆς ψυχῆς τὴν φύσιν διὰ τούτου σημαίνεσθαι λέγομεν, ὅτι πνεῦμά ἐστιν ἡ ψυχή, λογικόν τε καὶ νοερόν.*

τος τοῦ παρὰ τοῦ θεοῦ, καὶ πάντες νοεῖν δύνασθε. Καὶ ὅτι πρόσκαιρος ἦν καὶ αὕτη ἡ ἐντολή, οὕτως ἀποδείκνυμι. [5] Οὐδαμοῦ θύεσθαι τὸ πρόβατον τοῦ πάσχα ὁ θεὸς συγχωρεῖ, [6] εἰ μὴ B
ἐπὶ τόπῳ ᾧ ἐπικέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εἰδὼς ὅτι ἐλεύσονται ἡμέραι μετὰ τὸ παθεῖν τὸν Χριστόν, ὅτε καὶ ὁ τόπος τῆς Ἱερουσαλὴμ τοῖς ἐχθροῖς ὑμῶν παραδοθήσεται καὶ παύσονται ἅπασαι ἁπλῶς προσφοραὶ γινόμεναι. [7] Καὶ τὸ κελευσθὲν πρόβατον ἐκεῖνο ὀπτὸν ὅλον γίνεσθαι τοῦ πάθους τοῦ σταυροῦ, δι' οὗ πάσχειν ἔμελλεν ὁ Χριστός, σύμβολον ἦν. [8] Τὸ γὰρ ὀπτώμενον πρόβατον σχηματιζόμενον ὁμοίως τῷ σχήματι τοῦ σταυροῦ ὀπτᾶται· εἷς γὰρ ὄρθιος ὀβελίσκος διαπερονᾶται ἀπὸ τῶν κατωτάτω μερῶν μέχρι C
τῆς κεφαλῆς, καὶ εἷς πάλιν κατὰ τὸ μετάφρενον, ᾧ προσαρτῶνται καὶ αἱ χεῖρες τοῦ προβάτου. [9] Καὶ οἱ ἐν τῇ νηστείᾳ δὲ τράγοι δύο ὅμοιοι κελευσθέντες γίνεσθαι, ὧν ὁ εἷς ἀποπομπαῖος ἐγίνετο, ὁ δὲ ἕτερος εἰς προσφοράν, τῶν δύο παρουσιῶν τοῦ Χριστοῦ καταγγελία ἦσαν· μιᾶς μέν, ἐν ᾗ ὡς ἀποπομπαῖον αὐτὸν παρεπέμψαντο οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐπιβαλόντες αὐτῷ τὰς χεῖρας καὶ θανατώσαντες αὐτόν, [10] καὶ τῆς δευτέρας δὲ αὐτοῦ παρουσίας, [11] ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τῶν Ἱεροσολύμων [12] ἐπιγνώσεσθε αὐτόν, τὸν ἀτιμωθέντα ὑφ' ὑμῶν, [13] καὶ προσφορὰ ἦν ὑπὲρ πάντων τῶν μετανοεῖν βουλομένων ἁμαρτωλῶν καὶ νηστευ- D
όντων ἣν καταλέγει [14] Ἠσαΐας νηστείαν, διασπῶντες στραγγαλιὰς

5. *Οὐδαμοῦ ... ὄνομα αὐτοῦ*] Vide Deuteron. 16, 5. 6.

6. *εἰ μὴ ἐπὶ τόπῳ* etc.] Hoc argumento, quod evidenter probat legem non aeternam esse, ut Iudaei sibi fingebant, sed ad tempus datam, usi sunt (Maran.) multi alii scriptores, ut Tertullianus adv. Iud. c. 5, Eusebius Demonstr. evang. I. c. 6, Ioannes Chrys. Orat. in Iud., Cyrillus l. c. IX. p. 312.

7. *Καὶ τὸ κελευσθὲν*] Thirlb. coniecit *Καὶ τὸ κελευσθῆναι*. At paulo infra: *Καὶ οἱ ... τράγοι ... κελευσθέντες γίνεσθαι*.

8. *Τὸ γὰρ ὀπτώμενον πρόβ.* etc.] Cuiuslibet agni, non paschalis tantum, assatio hîc describitur, id quod (Thirlb.) „reclamant ipsa verba et series orationis."

9. *Καὶ . . . προσφοράν*] Vide Levit. 16, 5 sqq.. — Caeterum huius explicationis auctorem fuisse Iustino S. Barnabam, seu quicunque alius epistolam scripserit quae Barnabae tribuitur, recte censet Maranus. Cf. Epist. c. 7. Tertullianus quoque adv. Iud. c. 14 coll. adv. Marc. III. c. 7 verba Barnabae fere sua fecit. Vide insuper Cyrill. Alex. l. c. IX. p. 302. At in sacra scri-

Atque hoc ipsum etiam praeceptum ad tempus datum esse sic demonstro. Nullibi agnum paschae deus immolari sinit, nisi in loco ubi invocatum est nomen eius: quum sciret venturos post Christi passionem dies, quibus locus Hierosolymorum hostibus vestris traderetur et omnes prorsus oblationes fieri desinerent. Atque ille agnus, qui totus ut assaretur praescriptum est, supplicii crucis, per quam passurus erat Christus, symbolum erat. Agnus enim, qui assatur, ad similitudinem figurae crucis dispositus assatur; alterum enim veru ab infimis partibus ad caput usque recta transfigitur, alterum vero secundum scapulas, ad quod etiam suspenduntur manus agni. Etiam duo illi hirci, quos in ieiunio similes offerri praescriptum est, quorum alter emissarius erat, alter offerebatur, duplicem Christi adventum nuntiabant: alterum quidem, in quo eum velut emissarium seniores populi vestri et sacerdotes eduxerunt, manus ei iniicientes et morte eum mulctantes, alterum autem, quia in eodem Hierosolymorum loco agnoscetis eum, quem contumelia affecistis, et oblatio erat pro omnibus peccatoribus qui poenitentiam agere volunt et ieiunium illud quod recenset Iesaias observant, hoc est qui obligationes violentorum contractuum

ptura ne verbum quidem de hircorum inter se similitudine. De ea quae dicunt illi desumsisse videntur (Iebb.) ex Hebraeorum traditionibus non scriptis. Similes autem istos hircos esse debere (nimirum colore, statura, pretio) docent Talmudistae in Tr. Ioma c. 6. §. 1.

10. *καὶ . . . δὲ*] Cf. c. 45. p. 263. D: *καὶ πρὸς σκληροκαρδίαν δέ.* C. 100. p. 326. D, c. 117. p. 345. A.

11. *ὅτι*] Fortasse (Thirlb.) *ὅτε.* Sed non est necesse ita legere, quia (Maran.) rationem affert Martyr, „cur oblatus ille similis hircus secundae repraesentationi Christi respondeat."

12. *ἐπιγνώσεσθε*] Vulgo vitiose *ἐπιγνωσθήσεσθε.* Illud legendum iam Sylburgius vidit. Sic et c. 32. p. 249. C.

13. *καὶ προσφ. ἦν*] Ante haec verba haud male *ὃς* poneretur. Sed vide c. 28. n. 12. Pendet illud *προσφ. ἦν* a praecedente *ὅτι.*

14. *Ἡσαΐας*] Coll. Iesai. 58, 5—7. Pro *διασπῶντες* et *φυλάσσοντες* exspectaveris *διασπώντων* et *φυλασσόντων.* Tales enallages apud optimos scriptores inveniuntur. Similes exstant vel librariorum vel Iustini potius properantis errores cc. 53. 55. 103. 110. 118, coll. c. 8. n. 4.

βιαίων συναλλαγμάτων καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τὰ κατηριθμημένα ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἃ καὶ αὐτὸς [15] ἀνιστόρησα, φυλάσσοντες, ἃ ποιοῦσιν οἱ τῷ Ἰησοῦ πιστεύοντες. Καὶ ὅτι καὶ ἡ τῶν δύο τράγων τῶν νηστείᾳ κελευσθέντων προσφέρεσθαι προσφορὰ [16] οὐδαμοῦ ὁμοίως συγκεχώρηται γίνεσθαι εἰ μὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπίστασθε.

41. Καὶ ἡ τῆς σεμιδάλεως δὲ προσφορά, ὦ ἄνδρες, ἔλεγον, ἡ ὑπὲρ τῶν καθαριζομένων ἀπὸ τῆς λέπρας προσφέρεσθαι παραδοθεῖσα, τύπος ἦν τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας, [1] ὃν εἰς ἀνάμνησιν 260
τοῦ πάθους, οὗ ἔπαθεν ὑπὲρ τῶν καθαιρομένων τὰς ψυχὰς ἀπὸ πάσης πονηρίας ἀνθρώπων, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ κύριος ἡμῶν παρέδωκε ποιεῖν, ἵνα ἅμα τε εὐχαριστῶμεν τῷ θεῷ ὑπέρ τε τοῦ τὸν κόσμον ἐκτικέναι σὺν πᾶσι τοῖς ἐν αὐτῷ διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀπὸ τῆς κακίας, ἐν ᾗ γεγόναμεν, ἠλευθερωκέναι ἡμᾶς, καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καταλελυκέναι τελείαν κατάλυσιν διὰ τοῦ παθητοῦ γενομένου κατὰ τὴν βουλὴν αὐτοῦ. Ὅθεν περὶ μὲν τῶν ὑφ᾽ ὑμῶν τότε προσφερομένων θυσιῶν λέγει ὁ θεός, [2] ὡς προέφην, διὰ Μαλαχίου, ἑνὸς τῶν δώδεκα· [3] Οὐκ ἔστι θέλημά μου B
ἐν ὑμῖν, λέγει κύριος, καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρά, ὅτι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει κύριος, ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Περὶ δὲ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ ὑφ᾽ ἡμῶν τῶν ἐθνῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσιῶν, τουτέστι τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου ὁμοίως τῆς εὐχαριστίας, προλέγει τότε, εἰπὼν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δοξάζειν ἡμᾶς, ὑμᾶς δὲ βεβηλοῦν. Ἡ δὲ ἐντολὴ τῆς περι- C
τομῆς, κελεύουσα [4] τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἐκ παντὸς περιτέμνειν τὰ γεννώμενα, τύπος ἦν τῆς ἀληθινῆς περιτομῆς, ἣν [5] περιετμήθημεν ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ πονηρίας διὰ τοῦ ἀπὸ νεκρῶν ἀναστάντος [6] τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἡμέρᾳ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν·

15. ἀνιστόρησα] C. 15. p. 233.

16. οὐδαμοῦ ... Ἱεροσολύμοις] Vide Deuteron. 12, 1—14.

1. ὃν εἰς ἀνάμνησιν ... παρέδωκε ποιεῖν] Coll. Luc. 22, 19 et 1 Cor. 11, 24: Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. — Sis praeterea adi Höflingium *Die Lehre Justins d. Märt. vom Opfer im christl. Cultus* (Erlang. 1839) p. 20 sqq..

2. ὡς προέφην] C. 28. p. 246. B.

disrumpunt ac caetera similiter ab eo enumerata et a me recitata observant: quae faciunt qui in Iesu fidem ponunt. Et hanc quoque duorum hircorum oblationem, qui in ieiunio iussi sunt offerri, similiter alibi quam Hierosolymis fieri nefas fuisse scitis.

41. Etiam similae oblatio, o viri, aiebam, pro iis qui a lepra purgabantur ut offerretur praescripta, figura erat panis eucharistiae, quem in recordationem passionis, pro iis hominibus quorum animi ab omni pravitate purgantur susceptae, Iesus Christus dominus noster praecepit facere, ut et simul gratias agamus deo tum quod mundum et omnia quae in eo sunt propter hominem creaverit, tum quod a nequitia, in qua fuimus, nos liberaverit, et principatus ac potestates funditus profligaverit per eum qui de eius voluntate patibilis factus est. Hinc de sacrificiis tunc a vobis oblatis deus, ut iam dixi, per Malachiam, unum ex duodecim, ait: *Non est voluntas mea in vobis, dicit dominus, et sacrificia vestra non suscipiam de manibus vestris: quoniam ob ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo et sacrificium purum, quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit dominus, vos autem illud profanatis.* De iis autem quae in omni loco a nobis gentibus offeruntur ei sacrificiis, hoc est de pane eucharistiae et de calice similiter eucharistiae, iam tum praedicit, etiam addens nomen suum a nobis glorificari, a vobis autem profanari. Illud vero praeceptum circumcisionis, praecipiens ut octavo die omnino circumcidantur infantes, figura erat verae circumcisionis, qua circumcisi sumus ab errore et nequitia per Iesum Christum dominum nostrum, qui a mortuis resurrexit

3. Οὐκ ... αὐτό] Malach. 1, 10—12.

4. τῇ ... γεννώμενα] Vide Genes. 17, 12.

5. περιετμήθημεν] Stephan. et Iebb. περιετετμήθημεν.

6. τῇ μιᾷ τ. σαββάτων ἡμέρᾳ etc.] Septimo hebdomadis die, h. e. sabbato, dominus iacuit in sepulcro: octavo die, h. e. die solis (Apol. I. c. 67. p. 99. B), qui primus hebdomatis est, resurgendo nos renovavit. Eadem habemus c. 24. p. 241. D. et c. 138. p. 367. C. Cf. Cyprian.

μία γὰρ τῶν σαββάτων, [7] πρώτη μένουσα τῶν πασῶν ἡμερῶν, κατὰ τὸν ἀριθμὸν πάλιν τῶν πασῶν ἡμερῶν τῆς κυκλοφορίας ὀγδόη καλεῖται, καὶ πρώτη οὖσα μένει.

42. Ἀλλὰ καὶ τὸ [1] δώδεκα κώδωνας ἐξῆφθαι τοῦ ποδήρους
τοῦ ἀρχιερέως παραδεδόσθαι τῶν δώδεκα ἀποστόλων τῶν ἐξαφθέν-
των ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ αἰωνίου ἱερέως Χριστοῦ, δι' ὧν τῆς
φωνῆς ἡ πᾶσα γῆ τῆς δόξης καὶ χάριτος τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ D
αὐτοῦ ἐπληρώθη, σύμβολον ἦν. Διὸ καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· [2] Εἰς
πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς
οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Καὶ ὁ Ἠσαΐας ὡς ἀπὸ προσώπου
τῶν ἀποστόλων, λεγόντων τῷ Χριστῷ ὅτι οὐχὶ τῇ ἀκοῇ αὐτῶν
πιστεύουσιν ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ [3] τοῦ πέμψαντος αὐτοὺς δυνάμει, διὰ
τοῦτο λέγει οὕτως· [4] Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; Καὶ
ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγείλαμεν ἐνώπιον αὐ-
τοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ, καὶ τὰ ἑξῆς τῆς προ- 261
φητείας [5] προλελεγμένα. Τὸ δὲ εἰπεῖν τὸν λόγον ὡς ἀπὸ προσώ-
που πολλῶν Ἀνηγγείλαμεν ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ἐπαγαγεῖν Ὡς παι-
δίον, δηλωτικὸν τοῦ τοὺς [6] πονηροὺς ὑπηκόους αὐτοῦ γενομένους
ὑπηρετῆσαι τῇ κελεύσει αὐτοῦ καὶ πάντας ὡς ἓν παιδίον γεγενῆ-
σθαι. Ὁποῖον καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος ἔστιν ἰδεῖν· [7] πολλῶν ἀρι-
θμουμένων μελῶν τὰ σύμπαντα ἓν καλεῖται καὶ ἔστι σῶμα· καὶ
γὰρ δῆμος καὶ ἐκκλησία, πολλοὶ τὸν ἀριθμὸν ὄντες ἄνθρωποι, ὡς
ἓν ὄντες πρᾶγμα τῇ μιᾷ κλήσει καλοῦνται καὶ προσαγορεύονται.
[8] Καὶ τὰ ἄλλα δὲ πάντα ἁπλῶς, ὦ ἄνδρες, ἔφην, τὰ ὑπὸ Μωυ- B
σέως διαταχθέντα δύναμαι καταριθμῶν ἀποδεικνύναι τύπους καὶ

Epistt. LXIV. c. 4, Lactant. Institt. div. IV. c. 17, Augustin. de civit. dei XVI. c. 26.

7. πρώτη μένουσα] Coniecit Thirlbius scribendum πρώτη μὲν οὖσα. Non muto; nam paulo post: πρώτη οὖσα μ έ ν ε ι.

1. δώδεκα κώδωνας] Duodecim fuisse tintinnabula neque scriptura (Exod. 28, 33 sqq.) refert neque Iosephus (Antiqq. iudd. III. c. 7. §. 4 sqq.). Tertullianus adv. Marc. IV. c. 13 duodecim apostolos opinatur praesignificari duodecim gemmis in tunica sacerdotali Aaronis (Exod. 28, 9 sqq.). Quibus cum gemmis Iustinus noster fortasse tintinnabula confudit. — Cum ποδήρους subaudias χιτῶνος.

2. Εἰς ... αὐτῶν] Psalm. 18, 4.

3. τοῦ] Maranus praetermisit, citra codicum auctoritatem. — Mox

primo septimanae die; primus enim septimanae, quum primus maneat omnium dierum, rursus secundum numerum omnium dierum in orbem elabentium octavus vocatur, et primus esse non desinit.

42. Quin etiam quod traditum erat ut duodecim tintinnabula ex talari veste summi sacerdotis appenderentur duodecim apostolorum ex virtute aeterni sacerdotis Christi pendentium, quorum vox omnem terram gloria et gratia dei et Christi eius replevit, symbolum fuit. Quapropter et David ait: *In omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis verba eorum.* Et Iesaias velut ex persona apostolorum, Christo dicentium non ipsorum praedicationi sed eius qui ipsos miserit potestati fidem haberi, idcirco sic ait: *Domine, quis credidit praedicationi nostrae? Et brachium domini cui revelatum est? Adnuntiavimus in conspectu eius tamquam puerulus, tamquam radix in terra sitienti*, et quae sequuntur verba prius ex eadem prophetia allegata. Quod autem ait effatum velut ex persona multorum *Adnuntiavimus in conspectu eius*, et addit *Tamquam puerulus*, significat id quod evenit ut pravi ei subditi ministrarent iussioni eius et omnes instar unius pueruli fierent. Quale est etiam quod in corpore licet videre: quum multa numerentur membra, cuncta unum vocantur et sunt corpus; nam et populus et ecclesia, quum multi sint numero homines, tamquam una res essent, una appellatione vocantur et designantur. Ac caetera quidem prorsus omnia, o viri, aiebam, a Mose instituta enumerans demonstrare pos-

pro *διὰ τοῦτο* codd. msti et editi *διὸ* exhibent, quae quidem menda est ex non animadverso scripturae compendio. Thirlbius legendum conieicit: ... *δυνάμει δηλονότι, λέγει οὕτως*. Male scripseris: *Καὶ ὁ Ἡσαΐας... αὐτοὺς δυνάμει· διὸ λέγει οὕτως* — ita ut post *ὁ Ἡσαΐας* aut addendum sit aut supplendum *λέγει*.

4. *Κύριε ... διψώσῃ*] Iesai. 53, 1. 2.

5. *προλελεγμ.*] C. 13. p. 230 sq..

6. *πονηροὺς*] Thirlb. *πολλοὺς* mallet praeter necessitatem.

7. *πολλῶν ... καλοῦνται*] Coll. 1 Corinth. 12, 12.

8. *Καὶ ... μελλόντων*] Eamdem sententiam professi sunt Irenaeus adv. haer. IV. c. 35, Tertullianus l. c. II. c. 19, Lactantius Institt. div. IV. c. 17, Cyrillus adv. Iulian. I. c. 9.

σύμβολα καὶ καταγγελίας τῶν τῷ Χριστῷ γίνεσθαι μελλόντων καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πιστεύειν προεγνωσμένων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ὁμοίως γίνεσθαι μελλόντων. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἃ κατηριθμησάμην τανῦν ἱκανὰ δοκεῖ μοι εἶναι, ἐπὶ τὸν λόγον [9] τῇ τάξει παριὼν ἔρχομαι.

43. Ὡς οὖν ἀπὸ Ἀβραὰμ ἤρξατο περιτομὴ καὶ ἀπὸ Μωυσέως σάββατον καὶ θυσίαι καὶ προσφοραὶ καὶ ἑορταί, καὶ ἀπεδείχθη διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὑμῶν ταῦτα διατετάχθαι, οὕτως παύ- C
σασθαι ἔδει [1] κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν εἰς τὸν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραὰμ καὶ [2] φυλῆς Ἰούδα καὶ Δαυὶδ παρθένου γεννηθέντα υἱὸν τοῦ θεοῦ Χριστόν, ὅστις καὶ αἰώνιος νόμος καὶ καινὴ διαθήκη τῷ παντὶ κόσμῳ ἐκηρύσσετο προελευσόμενος, ὡς αἱ προλελεγμέναι προφητεῖαι σημαίνουσι. Καὶ ἡμεῖς, οἱ διὰ τούτου προσχωρήσαντες τῷ θεῷ, οὐ ταύτην τὴν κατὰ σάρκα παρελάβομεν περιτομήν, ἀλλὰ πνευματικήν, ἣν Ἐνὼχ καὶ οἱ ὅμοιοι ἐφύλαξαν· [3] ἡμεῖς δὲ διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτήν, ἐπειδὴ ἁμαρτωλοὶ ἐγεγόνειμεν, διὰ τὸ ἔλεος τὸ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐλάβομεν, καὶ D
πᾶσιν ἐφετὸν ὁμοίως λαμβάνειν. Περὶ δὲ τοῦ τῆς γενέσεως αὐτοῦ μυστηρίου ἤδη λέγειν κατεπείγοντος λέγω. Ἠσαΐας οὖν περὶ τοῦ γένους αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἀνεκδιήγητόν ἐστιν ἀνθρώποις, οὕτως ἔφη ὡς καὶ [4] προγέγραπται· [5] Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου [6] ἤχθη εἰς θάνατον. Ὡς ἀνεκδιηγήτου οὖν ὄντος τοῦ γένους τούτου ἀποθνήσκειν μέλλοντος, ἵνα τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰαθῶμεν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἄνθρωποι, τὸ προφητικὸν πνεῦμα 262
ταῦτα εἶπεν. Ἔτι καὶ ἵνα ὃν τρόπον γέγονεν ἐν κόσμῳ γεννηθεὶς ἐπιγνῶναι ἔχωσιν οἱ πιστεύοντες αὐτῷ ἄνθρωποι, διὰ τοῦ αὐτοῦ Ἠσαΐου τὸ προφητικὸν πνεῦμα [7] ὡς μέλλει γίνεσθαι προεφήτευσεν

9. *τῇ τάξει*] Legendum conjecit Thirlbius *τὸν ἐν τῇ τάξει*, nisi velis *ἐπ' ἄλλον λόγον* pro *ἐπὶ τὸν λόγον*. Non muto.

1. *κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν*] Haec referri debent ad incarnationem, quam Iustinus patris voluntate factam dicere solet, ut Apol. I. c. 46 et 63, Apol. II. c. 6, Dial. c. Tr. c. 23. 48. 87. Similis verborum constructio, vel librariorum vel ipsius Iustini properantis incuriâ, animadvertitur c. 86 initio. *Maranus.* — Exspectabas igitur: *παύσασθαι ἔδει εἰς τὸν κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν διὰ* etc. Cf. c.

sum figuras et signa et praenuntiationes fuisse eorum quae Christo eventura erant, tum eorum qui in eum credituri praenoscebantur, denique eorum similiter quae Christus ipse facturus erat. Sed quia quae recensui satis mihi nunc videntur esse, ad orationis ordinem revertor.

43. Quemadmodum igitur ab Abrahamo circumcisio atque a Mose sabbatum et victimae et oblationes et festi dies inceperant, quae ob duritiam cordis populi vestri instituta esse demonstratum est, ita desinere ea oportebat in eum qui secundum voluntatem patris per virginem generis Abrahami et tribus Iudae et stirpis Davidis genitus est, filium dei Christum: quippe qui et aeterna lex et novum foedus universo mundo praedicaretur adventurus, ut iam allatae prophetiae demonstrant. Ac nos quidem, qui per eum ad deum accessimus, non istam secundum carnem suscepimus circumcisionem, sed spiritualem, quam Henochus et similes servarunt; atque eam per baptismum, quia peccatores fueramus, propter misericordiam dei accepimus, et omnibus licet similiter accipere. Sed quum de illius nativitatis mysterio disputatio iam urgeat, id agendum est. Iesaias igitur de ipsius Christi genere, inenarrabile id hominibus esse, sic asseruit ut iam scriptum est: *Generationem eius quis enarrabit? Quod tollitur de terra vita eius, ab iniquitatibus populi mei ductus est in mortem.* Qui ergo moriturus erat, ut eius vibice sanaremur peccatores homines, eius genus inenarrabile esse propheticus spiritus illis verbis dixit. Praeterea ut quonam modo genitus in mundum venerit credentes ei homines cognoscere possent, per eumdem Iesaiam propheticus spiritus rem ut even-

36. n. 2.

2. *φυλῆς*] Hoc vix exspectaveris. At non eiiciendum censeo, quum possit ferri.

3. *ἡμεῖς . . . ἐλάβομεν*] Coll. Coloss. 2, 11. 12.

4. *προγέγραπται*] C. 13. p. 230. D.

5. *Τὴν . . . θάνατον*] Ies. 53, 8.

6. *ἤχθη*] Uterque cod. mstus *ἤχθην*. C. 13 et Apol. I. c. 51 *ἥκει*. Firmatur illud c. 89: *ὅτι ἀπὸ τ. ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ ἀχθήσεται εἰς θάνατον.*

7. *ὡς μέλλει γίνεσθαι*] Langus: *quomodo nasciturus esset.*

οὕτως· [8] Καὶ προσέθετο κύριος λαλῆσαι τῷ Ἄχαζ, λέγων· [9] Αἴτησον σεαυτῷ σημεῖον παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἄχαζ· Οὐ μὴ αἰτήσω οὐδὲ μὴ πειράσω κύριον. Καὶ εἶπεν Ἡσαΐας· [10] Ἀκούετε δή, ὁ οἶκος Δαυίδ. Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; Καὶ πῶς κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν, καὶ [11] καλέσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ B
Ἐμμανουήλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι [12] πονηρὰ καὶ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, [13] ἀπειθεῖ πονηρὰ τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. [14] Διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα [15] Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. [16] Καὶ καταληφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ σκληρῶς οἴσεις ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. Ἀλλ' ἐπάξει ὁ θεὸς ἐπὶ σὲ καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρός σου ἡμέρας, αἳ οὐδέπω ἥκασιν ἐπὶ σέ, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἀφεῖλεν C
Ἐφραῒμ ἀπὸ Ἰούδα τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων. Ὅτι μὲν οὖν ἐν τῷ γένει τῷ κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραὰμ οὐδεὶς οὐδέποτε ἀπὸ παρθένου [17] γεγέννηται οὐδὲ λέλεκται γεγεννημένος ἀλλ' ἢ οὗτος ὁ ἡμέτερος Χριστός, πᾶσι φανερόν ἐστιν. [18] Ἐπεὶ δὲ ὑμεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν τολμᾶτε λέγειν μηδὲ εἰρῆσθαι ἐν τῇ προφητείᾳ τοῦ Ἡσαΐου Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, ἀλλ' Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν, καὶ ἐξηγεῖσθε τὴν προφητείαν ὡς εἰς Ἐζεκίαν, τὸν γενόμενον ὑμῶν βασιλέα, [19] πειράσομαι καὶ ἐν

8. *Καὶ ... ἀγαθόν*] Iesai. 7, 10—16.

9. *Αἴτησον*] Alii fortasse scriberent *Αἴτησαι*, ut c. 66. Sed illud etiam in quodam cod. *τῶν ο'* apud Holm.-Pars. exstat.

10. *Ἀκούετε*] Forsitan *Ἀκούσατε*, ut c. 66.

11. *καλέσεται*] Coniecit Thirlbius reponendum *καλέσετε*.

12. *πονηρὰ καὶ ἐκλέξασθαι*] Clar. *πονηρὰ ἐκλέξεται*. Et sic c. 66.

13. *ἀπειθεῖ πονηρὰ*] Quoniam haec phrasis insolens, Wolfius legit *ἀπωθεῖ πονηρά*: *repellit mala*.

14. *Διότι ... βασ. Ἀσσυρ.*] Iesai. 8, 4.

15. *Σαμαρείας*] Stephanus *Σαμαρίας*.

16. *Καὶ ... Ἀσσυρίων*] Iesai. 7, 16. 17. — Mox *καταληφθήσεται*, quod c. 66 repetitur, vitiose pro *κα-*

tura erat sic praedixit: *Et adiecit dominus loqui ad Achasum, dicens: Pete tibi ipsi signum a domino deo tuo in profundum vel in excelsum. Et dixit Achasus: Non petam neque tentabo dominum. Et dixit Iesaias: Audite nunc, domus Davidis. Num parum vobis est certamen praebere hominibus? Et quomodo domino praebetis certamen? Propterea dabit dominus ipse vobis signum. Ecce virgo in utero concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel. Butyrum et mel comedet, antequam sciat aut praeeligat mala et eligat bonum: quia, antequam sciat puerulus bonum aut malum, reprobat mala ut eligat bonum. Ante, quam sciat puerulus vocare patrem aut matrem, capiet virtutem Damasci et spolia Samariae coram rege Assyriorum. Et capietur terra, quam tu duriter feres a facie duorum regum. Sed adducet deus super te et super populum tuum et super domum patris tui dies, qui nondum venerunt super te, a die quo abstulit Ephraim a Iuda regem Assyriorum.* Neminem certe in Abrahami secundum carnem genere unquam exstitisse praeterquam hunc Christum nostrum qui a virgine natus esset aut natus diceretur, omnibus manifestum est. Sed quia vos ac magistri vestri audetis asserere neutiquam dictum esse in prophetia Iesaiae *Ecce virgo in utero habebit*, sed *Ecce adolescentula in utero concipiet et pariet filium*, et quia prophetiam ita exponitis quasi dicta esset in Ezechiam, qui rex vester fuit: conabor de hoc quo-

ταλειφθήσεται dictum est: „librariorumne errore an ipsius Iustini, difficile est dictu“ (Thirlb.).

17. *γεγέννηται ... γεγεννημένος*] Codd. msti et editi *γεγένηται* et *γεγενημένος*. Illud vero praetuli, praesertim quum in gemino loco c. 66. p. 291. A, ubi respicit Martyr quae hîc dixit, ita sit scriptum. Cf. c. 2. n. 5.

18. *Ἐπεὶ δὲ ὑμεῖς* etc.] Irenaeus adv. haeres. III. c. 21. §. 1. p. 215. ed. Mass.: *Οὐχ ὡς ἔνιοί φασι τῶν νῦν μεθερμηνεύειν τολμώντων τὴν γραφήν· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱόν· ὡς Θεοδοτίων ἡρμήνευσεν ὁ Ἐφέσιος καὶ Ἀκύλας ὁ Ποντικός, ἀμφότεροι Ἰουδαῖοι προσήλυτοι.*

19. *πειράσομαι* etc.] Iustinus hanc expositionem cc. 66. 68. 77. 78. 84 persequitur.

τούτῳ καθ' ὑμῶν βραχέα ἐξηγήσασθαι καὶ ἀποδεῖξαι εἰς τοῦτον D
εἰρῆσθαι τὸν ὁμολογούμενον ὑφ' ἡμῶν Χριστόν.

44. *Οὕτω γὰρ κατὰ πάντα ἀθῷος ὑμῶν χάριν εὑρεθήσομαι, εἰ ἀποδείξεις ποιούμενος ἀγωνίζομαι ὑμᾶς πεισθῆναι· ἐὰν δὲ ὑμεῖς, σκληροκάρδιοι μένοντες ἢ ἀσθενεῖς τὴν γνώμην διὰ τὸν ἀφωρισμένον τοῖς Χριστιανοῖς θάνατον, τῷ ἀληθεῖ συντίθεσθαι μὴ βούλησθε, ἑαυτοῖς αἴτιοι φανήσεσθε.* [1] *Καὶ ἐξαπατᾶτε ἑαυτούς, ὑπονοοῦντες διὰ τὸ εἶναι τοῦ Ἀβραὰμ κατὰ σάρκα σπέρμα πάντως κληρονομήσειν τὰ κατηγγελμένα παρὰ τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ δοθήσεσθαι ἀγαθά. Οὐδεὶς γὰρ* [2] *οὐδὲν ἐκείνων οὐδαμόθεν λα-* 263
βεῖν ἔχει πλὴν οἱ τῇ γνώμῃ ἐξομοιωθέντες τῇ πίστει τοῦ Ἀβραὰμ καὶ [3] *ἐπιγνόντες τὰ μυστήρια πάντα, λέγω δὲ ὅτι τὶς μὲν ἐντολὴ εἰς θεοσέβειαν καὶ δικαιοπραξίαν διετέτακτο, τὶς δὲ ἐντολὴ καὶ πρᾶξις ὁμοίως εἴρητο ἢ εἰς μυστήριον τοῦ Χριστοῦ* [4] *ἢ διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὑμῶν. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ περὶ τούτου ἀποφαινόμενος ὁ θεὸς εἶπεν·* [5] *Ἐὰν Νῶε καὶ* [6] *Ἰακὼβ καὶ Δανιὴλ ἐξαιτήσωνται ἢ υἱοὺς ἢ θυγατέρας, οὐ μὴ δοθήσεται αὐτοῖς. Καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ εἰς τοῦτο αὐτὸ* [7] *ἔφη* B
οὕτως· [8] *Εἶπε κύριος ὁ θεός· Καὶ ἐξελεύσονται καὶ ὄψονται τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων ἀνθρώπων· ὁ γὰρ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὅρασιν πάσῃ σαρκί.* [9] *Ὥστε τεμόντας ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν*

1. *Καὶ ἐξαπατᾶτε ἑαυτούς*] Non difficile est huius loci iuncturam cum praecedenti animadvertere. Postquam dixit Iustinus magnam culpam commerituros Iudaeos, si veritati assentiri nolint, refellit inanem eorum fiduciam, quae ad spernendas Iustini minas incitare poterat. Idem ergo est ac si dixisset: Nec iusta est vestra fiducia, sed vos ipsi decipitis etc.. Quare inutiles Thirlbii coniecturae *καὶ ἐξαπατήσετε, καὶ γὰρ ἐξαπατᾶτε, καὶ μὴ ἐξαπατᾶτε.* Fatetur ipse sibi eas non placere. *Maranus.*

2. *οὐδὲν ἐκείνων*] Scil. *τῶν ἀγαθῶν.* Codd. msti et editi *οὐδὲ ἐκείνων.* Inde Langus: *Nemo enim etiam [patrum] illorum ulla ex parte accipere ea potest.* Maranus: *ne ex illo quidem*, sc. Abrahami, *semine*, ita ut etiam gentilibus necessaria fuerit illius fidei imitatio. Sed *οὐδὲν ἐκείνων* (Thirlb.) reponendum est; hoc nempe, ut in aprico est, et nexus sententiarum fulcit et sermonis consuetudo. Cf. c. 25: *Τί οὖν ἐστιν ὃ λέγεις, ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν κληρονομήσει ... οὐδέν;* C. 26: *μὴ μετανοοῦντες οὐ κληρονομήσουσι ... οὐδέν.*

3. *ἐπιγνόντες τὰ μυστήρια*

que contra vos pauca exponere et in hunc dictam demonstrare quem nos profitemur Christum.

44. Sic enim omnino, ad vos quod attinet, innocens reperiar, si demonstrationibus adhibendis in id incumbam ut vobis persuadeam; sin autem vos, in cordis duritia manentes aut animo infirmi ob destinatam Christianis mortem, veritati assentiri nolueritis, manifestum erit vos mali auctores vobis ipsis esse. Ac vos quidem ipsi decipitis, qui eo quod semen Abrahami secundum carnem sitis omnino bonorum, de quibus nuntiatum est fore ut a deo per Christum dentur, haereditatem vos accepturos putetis. Nemo enim quidquam ex illis accipere ulla ratione potest praeter eos qui animo assimilati fuerint fidei Abrahami et mysteria omnia agnoverint, id est quaedam praecepta ad dei cultum et iustitiae observationem constituta esse, quaedam autem praecepta et opera vel ad mysterium Christi vel ob duritiam cordis populi vestri similiter descripta esse. Atque ita se rem habere deus in Ezechiele de ea pronuntians dixit: *Si Noachus et Iacobus et Daniel depoposcerint vel filios vel filias, non dabitur iis.* Et in Iesaia in hanc ipsam sententiam ita loquitur: *Dixit dominus deus: Et egredientur et videbunt membra praevaricatorum hominum; vermis enim eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt in spectaculum omni carni.* Itaque vos post

πάντα etc.] Addit Iustinus, quaenam illa sit omnium mysteriorum cognitio ad salutem necessaria. Quum autem necesse sit Iudaeis, Abrahami fidem ut imitentur, illud etiam necesse est, ut fiduciam non in legis ritibus ponant sed haec instituta distinguant a lege dei aeterna. Mallet Thirlbius μυστήρια ταῦτα.

4. ἢ] Deest haec vocula in codd. mstis et editis.

5. Ἐὰν . . . αὐτοῖς] Ezech. 14, 20.

6. Ἰακώβ] Ita codd. msti hîc pariter atque c. 45. p. 263. D. p. 264. A. c. 140. p. 369. D. At Sylburgius, Langum secutus, ex illiusque auctoritate Morellus textui inseruerunt Ἰώβ, quod in Bibliis habetur. Maranus: „Iacobi nomen nostro loco aptissimum erat ad refellendam Iacobi posterorum arrogantiam."

7. ἔφη οὕτως· Εἶπε] Codd. msti, Stephan., Iebb. ἔφη· Οὕτως εἶπε. Simile vitium correxi c. 51. (n. 5) et Cohort. ad Gent. c. 29.

8. Εἶπε ... σαρκί] Iesai. 66, 23. 24.

9. Ὥστε] Codd. msti et editi ὡς, contra morem Iustinianum. Cf.

τὴν ἐλπίδα ταύτην σπουδάσαι δεῖ ἐπιγνῶναι, δι' ἧς ὁδοῦ ἄφεσις ὑμῖν τῶν ἁμαρτιῶν γενήσεται καὶ ἐλπὶς τῆς κληρονομίας τῶν κατηγγελμένων ἀγαθῶν· [10]*ἔστι δ' οὐκ ἄλλη ἢ αὕτη, ἵνα τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐπιγνόντες καὶ λουσάμενοι τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν* C
[11]*διὰ Ἠσαΐου κηρυχθὲν λουτρὸν ἀναμαρτήτως λοιπὸν ζήσητε.*

45. *Καὶ ὁ Τρύφων· Εἰ καὶ ἐγκόπτειν δοκῶ τοῖς λόγοις τούτοις οἷς λέγεις ἀναγκαίοις οὖσιν ἐξετασθῆναι, ἀλλ' οὖν κατεπείγοντος τοῦ ἐπερωτήματος, ὃ ἐξετάσαι βούλομαι, ἀνάσχου μου πρῶτον.*

Κἀγώ· Ὅσα βούλει ἐξέταζε, ὥς σοι ἐπέρχεται· ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὰς ἐξετάσεις καὶ ἀποκρίσεις τοὺς λόγους ἀναλαμβάνειν πειράσομαι καὶ πληροῦν.

Κἀκεῖνος· Εἰπὲ οὖν μοι, ἔφη· Οἱ ζήσαντες κατὰ τὸν νόμον τὸν διαταχθέντα διὰ Μωυσέως ζήσονται ὁμοίως τῷ [1]*Ἰακὼβ καὶ τῷ Ἐνὼχ καὶ τῷ Νῶε ἐν τῇ τῶν νεκρῶν ἀναστάσει ἢ οὔ;*

Κἀγὼ πρὸς αὐτόν· Εἰπόντος μου, ὦ ἄνθρωπε, τὰ λελε- D
γμένα ὑπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ, ὅτι [2]*Κἂν Νῶε καὶ Δανιὴλ καὶ* [3]*Ἰακὼβ ἐξαιτήσωνται υἱοὺς καὶ θυγατέρας, οὐ δοθήσεται αὐτοῖς, ἀλλ' ἕκαστος τῇ αὐτοῦ* [4]*δικαιοσύνῃ δηλονότι σωθήσεται, ὅτι καὶ τοὺς κατὰ τὸν νόμον τὸν Μωυσέως πολιτευσαμένους ὁμοίως σωθήσεσθαι εἶπον.* [5]*Καὶ γὰρ ἐν τῷ Μωυσέως νόμῳ τὰ φύσει καλὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ δίκαια νενομοθέτηται πράττειν* [6]*τοὺς πειθομένους αὐ-*

c. 35. n. 23. Syllaba *τε* ob similitudinem cum prima sequentis verbi syllaba facile potuit interire.

10. *ἔστι δ' οὐκ ἄλλη* etc.] De hoc loco Apol. I. c. 61. n. 2 inspicias.

11. *διὰ Ἠσαΐου*] Cf. Iesai. 1, 16. Vide c. 13. p. 229. D, c. 14. p. 231. C, c. 18. p. 235. E. Alii quoque ablutionem istam de Christianorum baptismate sunt interpretati, ut Cyprianus adv. Iud. I. c. 24.

1. *Ἰακὼβ*] Etiam hîc (vide c. 44. n. 6) Sylburg. et Morell. *Ἰὼβ* posuerunt. At vero Ezechiel hoc loco non citatur. Insuper Henocho (Thirlb.) quid fiet, si propter Ezech. 14, 20 Iacobo nullus hîc locus sit?

2. *Κἂν . . . σωθήσεται*] Ezech. 14, 20 (16. 18) 14.

3. *Ἰακὼβ*] Sylburg. et Morell. *Ἰὼβ*. Vide n. 1. — Tum pro *καὶ θυγ.* Thirlbius maluit *ἢ θυγ.*, ut cc. 44 et 140.

4. *δικαιοσ. δηλονότι σωθ., ὅτι*] Vult Thirlbius legi *δικαιοσύνῃ σωθήσεται, δῆλον ὅτι* — vel *δικαιοσύνῃ δηλονότι σωθήσεται, δῆλον ὅτι.* Noli mutare. Nempe *σωθήσεσθαι* pendet ab *ὅτι* antecedente. Constat post particulam *ὅτι*, cum verbo sentiendi vel dicendi iunctam, nonnunquam accusativum cum infini-

quam hanc spem ex animis vestris recidistis elaborare oportet ut cognoscatis, quanam via remissio peccatorum vobis contingat et spes haereditatis promissorum bonorum; est autem non alia nisi haec, ut hunc Christum agnoscentes et illo ad peccatorum remissionem baptismo, quem Iesaias praedicavit, abluti sine peccato deinceps vivatis.

45. Tum Trypho: Etsi ea interpellare videor quae ad pertractandum necessaria edisseris, urgente tamen quaestione, quam proponere volo, fac primum ut me perferas.

Atque ego: Quaecunque vis quaere, ut tibi in mentem veniunt; ego enim etiam post quaestiones et responsiones orationem resumere conabor et absolvere.

Ille autem: Dic igitur mihi, ait: Qui secundum legem per Mosen institutam vixerunt utrum pariter atque Iacobus et Henochus et Noachus in mortuorum resurrectione vivent nec ne?

Et ego ad eum: Dum ea protuli, o homo, quae ab Ezechiele dicta sunt: *Etiamsi Noachus et Daniel et Iacobus depoposcerint filios et filias, non dabitur iis, sed unusquisque sua ipsius videlicet iustitia salvabitur:* eos quoque qui secundum legem Mosis vixerunt salvos similiter fore dixi. Etenim in Mosis lege quae naturâ praeclara et pia et iusta sunt iis qui legi parent facienda praescribuntur, et quae propter

tivo collocari, id quod tum potissimum fieri solet quum (ut nostro loco) sententia est interiecta. Sic *ὅτι* non habet nisi vim monstrandi. Exempla dantur c. 62: *λέγητε ... ὅτι ... θεὸν εἰρηκέναι*. Cohort. ad Gent. c. 30: *φήθη ὅτι ... εἰρῆσθαι*. De resurr. c. 5: *λέγουσιν ... ὅτι ... ἔχειν*. Anton. Epist. ad Comm. Asiae (Opp. Iust. Tom. I. P. I) p. 206: *ᾤμην ὅτι ... ἔσεσθαι*. Adde Actt. apost. 27, 10: *θεωρῶ ὅτι ... μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν*. Idem usus apud classicos scriptores obtinet. Plato Phileb. p. 63. B. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. IV. p. 314): *Οἶμαι μὲν πρὸς ταῦτα τόδ' αὐτὰς ἀναγκαιότατον εἶναι λέγειν ... ὅτι ... τὸ μόνον καὶ ἔρημον εἰλικρινὲς εἶναί τι γένος*. Alia Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 691 sq. attulit.

5. *Καὶ γὰρ ἐν τῷ Μωυσ.* etc.] Vide c. 19. n. 12.

6. *τοὺς πειθομένους αὐτοῖς*] Relativum *αὐτοῖς* respicit nomen extrinsecus intellectum, nempe *τοῖς τοῦ νόμου προστάγμασιν*. Alioqui enim singulariter legendum esset *αὐτῷ*, scil. *τῷ νόμῳ*. *Sylburgius.*

*τοῖς, καὶ πρὸς σκληροκαρδίαν δὲ τοῦ λαοῦ διαταχθέντα [7] γίνεσθαι
ὁμοίως ἀναγέγραπται, ἃ καὶ ἔπραττον οἱ ὑπὸ τὸν νόμον. [8] Ἐπεὶ
οἳ τὰ καθόλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια καλὰ ἐποίουν εὐάρεστοί
εἰσι τῷ θεῷ, καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ τούτου ἐν τῇ ἀναστάσει ὁμοίως* 264
*τοῖς [9] προγενομένοις αὐτῶν δικαίοις, Νῶε καὶ Ἐνὼχ καὶ [10] Ἰακὼβ
καὶ εἴ τινες ἄλλοι γεγόνασι, σωθήσονται [11] σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν
Χριστὸν τοῦτον τοῦ θεοῦ υἱόν, ὃς καὶ [12] πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης
ἦν, καὶ διὰ τῆς παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαυὶδ
γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, [13] ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας
ταύτης ὁ πονηρευσάμενος τὴν ἀρχὴν ὄφις καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες
αὐτῷ ἄγγελοι καταλυθῶσι, καὶ [14] ὁ θάνατος καταφρονηθῇ καὶ ἐν
τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ ἀπὸ τῶν πιστευόντων
αὐτῷ καὶ εὐαρέστως ζώντων παύσηται τέλεον, ὕστερον μηκέτι ὤν,* B
*ὅταν οἱ μὲν εἰς κρίσιν καὶ καταδίκην τοῦ πυρὸς ἀπαύστως κολά-
ζεσθαι πεμφθῶσιν, οἱ δὲ [15] ἐν ἀπαθείᾳ καὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ ἀλυ-
πίᾳ καὶ ἀθανασίᾳ συνῶσιν.*

46. *Ἐὰν δέ τινες καὶ νῦν ζῆν βούλωνται φυλάσσοντες τὰ
διὰ Μωυσέως διαταχθέντα καὶ πιστεύσωσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν σταυ-
ρωθέντα Ἰησοῦν, ἐπιγνόντες ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ
καὶ αὐτῷ δέδοται τὸ κρῖναι πάντας ἁπλῶς [1] καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ
αἰώνιος βασιλεία, δύνανται καὶ αὐτοὶ σωθῆναι; ἐπυνθάνετό μου.*

Κἀγὼ πάλιν· Συσκεψώμεθα κἀκεῖνο, εἰ ἔνεστιν, ἔλεγον, φυ- C
λάσσειν τὰ διὰ Μωυσέως διαταχθέντα ἅπαντα νῦν.

7. *γίνεσθαι*] Thirlb. *τινὰ* coniecit. — Pro *διαταχθέντα* Stephan. vitiose *διαχθέντα*. — De particula *δὲ* (paulo ante) cf. c. 40. n. 10.

8. *Ἐπεὶ οἳ τὰ καθόλου* etc.] Vide Apol. I. c. 46. p. 83. C. D.

9. *προγενομένοις*] Fortasse *προγεγενημένοις*. Cf. Apol. II. c. 10. n. 4. Sed Apol. I. l. c. D: *Ὥστε καὶ οἱ προγενόμενοι* etc..

10. *Ἰακὼβ*] Hic quoque Sylburg. et Morell. *Ἰὼβ* scripserunt. Vide n. 3.

11. *σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦτον*] Illud *ἐπιγνοῦσι* de iis intelligendum qui post Christi adventum fuere. Neque enim duos ordines salvandorum instituit Iustinus, quorum alii Christum cognoverint sive in eum crediderint, alii non: nec quidquam magis alienum a S. Martyris doctrina, quam Christum veteribus patriarchis cognitum negare. *Maranus.*

12. *πρὸ ἑωσφόρου κ. σελήνης*] Psalm. 109, 3 et 71, 5.

13. *ἵνα ... καταλυθῶσι*] Coll. 1 Ioann. 3, 8.

duritiam vero cordis populi observari iussa sunt similiter praescripta sunt: quae etiam praestiterunt qui sub lege erant. Siquidem qui quae universe et naturâ et perpetuo praeclara sunt faciebant deo grati sunt, et per Christum hunc in resurrectione similiter ac qui ante eos iusti fuerunt, Noachus et Henochus et Iacobus et si qui alii exstiterunt, salutem consequentur cum iis qui Christum hunc agnoverunt dei filium, qui et ante luciferum et lunam erat, et per virginem istam ex genere Davidis oriundam caro factus nasci sustinuit, ut per hanc dispensationem is qui ab initio improbe egit serpens et assimilati ei angeli profligentur, atque mors contemnatur et in secundo ipsius Christi adventu ab iis qui credunt ei sicque vivunt ut ei gratum est penitus facessat, deinceps non amplius exsistens, quum alii quidem in iudicium et condemnationem ignis perpetuo puniendi mittentur, alii vero in statu perpessionis et corruptionis experte et in indolentia et immortalitate simul vivent.

46. Si qui autem etiam nunc vivere velint observantes Mosis instituta et credant in hunc Iesum crucifixum, agnoscentes eum esse Christum dei eique datum esse omnes omnino iudicare eiusque regnum esse aeternum, possuntne ii quoque salvi esse? ille me interrogabat.

Ego rursus: Id quoque, inquiebam, una consideremus, an nunc liceat omnia servare quae per Mosen praescripta sunt.

14. *ὁ θάνατος . . . συνῶσιν*] Coll. Apocal. 21, 4.

15. *ἐν ἀπαθείᾳ ... συνῶσιν*] H. Stephanus (in edit. Epist. ad Diogn. p. 56 et 67) praepositionem *ἐν* eiiciendam putavit, ea nempe ratione, qua dicunt *πενίᾳ συζῆν*. Attamen potest retineri, si cum Lango et Sylburgio *συνῶσιν* absolute capiatur pro *ἅμα ὦσιν* vel *ἑαυτοῖς συνῶσιν*: *coniuncti vivant.* Quid? Etiam suppleri potest *τῷ θεῷ*: *cum deo erunt.* Apol. I. c. 10: *οἱ ἐὰν ἀξίους ... ἑαυτοὺς ... δείξωσι, τῆς μετ' αὐτοῦ* (h. e. *θεοῦ*) *ἀναστροφῆς καταξιωθῆναι προσειλήφαμεν συμβασιλεύοντας, ἀφθάρτους καὶ ἀπαθεῖς γενομένους.* Apol. II. c. 1: *ἐν ἀπαθείᾳ συγγενήσεσθαι τῷ θεῷ.*

1. *καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ αἰών. βασιλεία*] Opinatur Bullus (Iudic. eccles. cath. etc. c. 6. §. 16) Iustinum respexisse symboli Hierosolymitani clausulam illam: *Cuius regni non erit finis.*

Κἀκεῖνος ἀπεκρίνατο· Οὔ· γνωρίζομεν γὰρ [2]ὅτι, ὡς ἔφης, οὔτε [3]πρόβατον τοῦ πάσχα ἀλλαχόσε θύειν δυνατὸν οὔτε τοὺς τῇ νηστείᾳ κελευσθέντας προσφέρεσθαι χιμάρους οὔτε τὰς ἄλλας ἁπλῶς ἁπάσας προσφοράς.

Κἀγώ· Τίνα [4]οὖν ἃ δυνατόν ἐστι φυλάσσειν, παρακαλῶ, λέγε αὐτός· [5]πεισθήσῃ γὰρ ὅτι μὴ φυλάσσων τὰ αἰώνια δικαιώματά τις ἢ πράξας σωθῆναι ἐκ παντὸς ἔχει.

Κἀκεῖνος· Τὸ σαββατίζειν λέγω καὶ τὸ περιτέμνεσθαι καὶ τὸ τὰ ἔμμηνα φυλάσσειν καὶ τὸ βαπτίζεσθαι ἁψάμενόν τινος ὧν D
ἀπηγόρευται ὑπὸ Μωσέως ἢ [6]ἐν συνουσίᾳ γενόμενον.

Κἀγὼ ἔφην· Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ Νῶε καὶ Ἰώβ, καὶ εἴ τινες ἄλλοι γεγόνασι πρὸ τούτων ἢ μετὰ τούτους ὁμοίως δίκαιοι, λέγω δὲ καὶ Σάῤῥαν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ [7]Ῥεβέκκαν τὴν τοῦ Ἰσαάκ, καὶ Ῥαχὴλ τὴν τοῦ Ἰακώβ, καὶ Λείαν, καὶ τὰς λοιπὰς ἄλλας τὰς τοιαύτας μέχρι τῆς Μωσέως, [8]τοῦ πιστοῦ θεράποντος, μητρός, μηδὲν τούτων φυλάξαντας, εἰ δοκοῦσιν ὑμῖν σωθήσεσθαι;

Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Οὐ περιετέτμητο Ἀβραὰμ καὶ οἱ μετ' αὐτόν;

Κἀγώ· Ἐπίσταμαι, ἔφην, ὅτι περιετέτμητο Ἀβραὰμ καὶ οἱ 265
μετ' αὐτόν· διὰ τί δὲ ἐδόθη αὐτοῖς ἡ περιτομή, [9]ἐν πολλοῖς τοῖς προλελεγμένοις εἶπον, καὶ εἰ μὴ δυσωπεῖ ὑμᾶς τὰ λεγόμενα, πάλιν [10]ἐξετάσωμεν τὸν λόγον. Ὅτι δὲ μέχρι Μωσέως οὐδεὶς ἁπλῶς δίκαιος οὐδὲν ὅλως τούτων [11]περὶ ὧν ἐζητοῦμεν ἐφύλαξεν οὐδ'

2. ὅτι] Codd. msti et editi perverse ἔτι.

3. πρόβατον τοῦ πάσχα etc.] Iudaei Hierosolymis expulsi iacturam sacrificii multis modis sarciebant: quod quidem testantur Hilarius, Eusebius, Augustinus, alii, quorum verba in libro De Epistola ad Diognetum p. 15 sq. attuli.

4. οὖν ἃ δυνατόν] Reg. et editi οὖν ἀδύνατον. Iebbius voluit legi οὐκ ἀδύνατον, Thirlbius οὖν δυνατόν. Langus: *Quae igitur servari queant.* Lectionem, quam praeeunte Marano recepi, Clar. praebet.

5. πεισθήσῃ γὰρ etc.] Thirlb. ante ἔχει negationem οὐκ poni vult et πεισθήσῃ active sumi: *facile enim vobis persuadebitis* etc.. Hoc male factum. Etenim Iustinus cum quadam ironia ex Iudaeorum sententia loquitur, qui etiam caerimonias pro sempiternis sanctionibus habent. Itidem Maranus explicuit, quocum interpres Campidonensis facit: „Videbis salutem aeternam non observa-

Respondit ille: Nequaquam; novimus enim, quemadmodum dixisti, neque agnum paschae alibi immolari posse neque hircos in ieiunio iussos offerri neque caeteras omnes omnino oblationes.

Tum ego: Quaenam ergo sint quae possint observari, quaeso, dic ipse; tibi enim persuasum erit posse aliquem non servatis vel factis aeternis iustitiae praeceptis salutem omnino consequi.

At ille: Sabbata peragere et circumcidi et menses observare et ablui si quid a Mose prohibitum attigeris vel in concubitu fueris.

Tum ego aiebam: Abrahamus et Isaacus et Iacobus et Noachus et Iobus, et si qui alii ante eos vel post eos iusti similiter fuere, dico autem et Saram uxorem Abrahami, et Rebeccam Isaaci, et Rachelem Iacobi, et Liam, et reliquas alias eiusmodi usque ad Mosis, fidelis famuli, matrem, qui nihil horum servarunt, num videntur vobis salutem adepturi?

Respondit Trypho: Non circumcisus est Abrahamus eiusque posteri?

Tum ego: Scio, inquam, Abrahamum eiusque posteros circumcisos fuisse; cur autem data iis circumcisio fuerit, pluribus antea dixi, et si vos quae dicta sunt non inflectunt, denuo rem examinemus. Nullum autem iustum omnino usque ad Mosen quidquam eorum de quibus quaerebamus, praeter

tis illis mandatis, quae tu aeterna esse ac numquam praetermittenda existimas, comparari posse, quippe cum nec circumcisionem, ut paulo post probat Iustinus, ii qui ante Abraham fuerunt, nec caetera instituta ipse Abraham eiusque usque ad Mosem posteri observaverint."

6. *ἐν συνουσίᾳ*] Codd. msti in marg. *ἐν οὐσίᾳ*.

7. *Ῥεβέκκαν*] Steph. et Thirlb. *Ῥεβέκαν*. Dein ille *Ῥαχιὴλ* mendose.

8. *τοῦ πιστοῦ θεράπ.*] Sic etiam cc. 56 et 130 vocatur. Coll. Numer. 12, 7. Clement. Recognn. I. c. 36: „fidelis et prudens dispensator Moyses." — Mox Thirlbius pro *φυλάξαντας* legi iubet *φυλάξαντες*.

9. *ἐν π. τ. προλελ. εἶπον*] C. 16. p. 234. A. et c. 28. p. 245. D. 246. A.

10. *ἐξετάσωμεν*] Fortasse (Maran.) *ἐξετάσομεν*. Non tamen mutandum videtur.

11. *π. ὧν ἐζητοῦμεν*] H. e. *de*

ἐντολὴν ἔλαβε φυλάσσειν, πλὴν τὴν ἀρχὴν λαβούσης ἀπὸ Ἀβραὰμ τῆς περιτομῆς, ἐπίστασθε.

Κἀκεῖνος· Ἐπιστάμεθα, ἔφη, καὶ ὅτι σώζονται ὁμολογοῦμεν.

Κἀγὼ πάλιν· [12] Διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὑμῶν πάντα τὰ τοιαῦτα ἐντάλματα νοεῖτε τὸν θεὸν διὰ Μωυσέως ἐντει- B
λάμενον ὑμῖν, ἵνα διὰ πολλῶν τούτων ἐν πάσῃ πράξει πρὸ ὀφθαλμῶν ἀεὶ ἔχητε τὸν θεὸν καὶ μήτε ἀδικεῖν μήτε ἀσεβεῖν ἄρχησθε. Καὶ γὰρ τὸ [13] κόκκινον βάμμα περιτιθέναι αὐτοῖς ἐνετείλατο ὑμῖν, ἵνα διὰ τούτου μὴ λήθη ὑμᾶς λαμβάνῃ τοῦ θεοῦ, καὶ [14] φυλακτήριον ἐν ὑμέσι λεπτοτάτοις γεγραμμένων χαρακτήρων τινῶν, ἃ πάντως ἅγια νοοῦμεν εἶναι, περικεῖσθαι ὑμᾶς ἐκέλευσε, καὶ διὰ τούτων δυσωπῶν ὑμᾶς ἀεὶ μνήμην ἔχειν τοῦ θεοῦ, [15] ἅμα τε καὶ ἔλεγχον ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Οὐδὲ μι- C
κρὰν μνήμην [16] ἔχετε τοῦ θεοσεβεῖν, καὶ οὐδ' οὕτως ἐπείσθητε μὴ εἰδωλολατρεῖν, ἀλλ', ἐπὶ Ἠλίου ὀνομάζων τὸν ἀριθμὸν τῶν μὴ καμψάντων γόνυ τῇ Βάαλ, ἑπτακισχιλίους τὸν [17] ἀριθμὸν ὄντας [18] εἶπε, καὶ ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν θυσίαν πεποιηκέναι τοῖς εἰδώλοις [19] ἐλέγχει ὑμᾶς. Ἡμεῖς δέ, ὑπὲρ τοῦ μὴ θυσιάζειν οἷς πάλαι ἐθύομεν, ὑπομένομεν τὰς ἐσχάτας τιμωρίας, καὶ θανατούμενοι χαίρομεν, πιστεύοντες ὅτι ἀναστήσει ἡμᾶς ὁ θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ καὶ ἀφθάρτους καὶ ἀπαθεῖς καὶ ἀθανάτους ποιήσει· [20] καὶ οὐδὲν συμβάλλεσθαι πρὸς δικαιοπρα- D
ξίαν καὶ εὐσέβειαν τὰ διὰ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ ὑμῶν διαταχθέντα γινώσκομεν.

quibus modo quaerebamus. Thirlbius mavult *π. ὧν ζητοῦμεν.*

12. *Διὰ*] Thirlb. proposuit *Καὶ διά.*

13. *κόκκινον βάμμα*] Cf. Numer. 15, 38—40.

14. *φυλακτήριον*] Cf. Deuteron. 6, 6—8.

15. *ἅμα τε κ. ἔλεγχον ἐ. τ. κ. ὑμῶν. Οὐδὲ*] Sic codd. msti, nisi quod comma praebent post *ὑμῶν*, quod tamen nostrae interpunctioni favet. Nam locum ita interpretandum censeo, ut *ἔλεγχον* (v. Brunn: *Warnungszeichen)* a verbo *ἔχειν* pendeat et *Οὐδὲ* idem valeat quod *Οὐ δέ.* Ac divise scripsissem, si omnino necesse esset. Cf. Pape *Handwörterb. d. griech. Spr.* s. v. Tom. II. p. 387. Alii fortasse vertent *Ne ... quidem.* Thirlbius vero et Maranus prorsus nullam inter *ὑμῶν* et *οὐδὲ* distinguendi notam po-

circumcisionem quae ab Abrahamo initium habuit, observasse aut observandi praeceptum accepisse scitis.

Et ille: Scimus, inquit, et eos salvari confitemur.

Ego rursus: Considerate omnia eiusmodi praecepta propter duritiam cordis populi vestri a deo per Mosen vobis tradita esse, ut admoniti multis his institutis in omni actione deum ante oculos semper haberetis et neque iniuste neque impie agere inciperetis. Etenim coccineum panniculum ut circumponeretis vobis praecepit, ut eius ope nulla vos caperet oblivio dei, et phylacterium descriptis quibusdam literis in membranis tenuissimis, quae quidem omnino sancta esse intelligimus, circumdare vos iussit, his etiam rebus exstimulans vos ut semper memoriam haberetis dei et simul reprehensionem in cordibus vestris. Non vero exiguam dei colendi memoriam tenetis, et ne sic quidem vobis persuasum est ut simulacra ne coleretis: verum, tempore Eliae numerum eorum recensens qui genu Baali non flexerant, septem millia numero esse dixit, et in Iesaia vos redarguit quod vestros etiam filios simulacris immolaveritis. Nos autem, ne iis sacra faciamus quibus olim fecimus, extrema supplicia perferimus, et dum occidimur laetamur, minime dubii quin deus per Christum suum nos ad vitam revocaturus sit atque incorruptos et perpessionis expertes et immortales facturus; ac cognoscimus nihil ad iustitiae observationem et pietatem afferre quae ob duritiam cordis populi vestri instituta sunt.

suerunt, ita quidem, ut ille coniiceret scribendum *ἅμα τε καὶ ἐλέγχων ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ὅτι μικρὰν μνήμην ἔχετε* etc., hic (accedit Langius in *Roehrii Krit. Pred. - Bibliothek* 1844. Tom. XXIV. Fasc. 6. p. 993) *ἅμα τε καὶ ἐλέγχων ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν οὐδὲ μικρὰν μ. ἔχ* etc.: *et simul exprobrans quod nullam illius* (dei) *colendi memoriam teneretis. Vobis tamen ne sic quidem* (*Καὶ οὐδ᾽ οὕτως* etc.) *persuasum est* —.

16. *ἔχετε*] Sylburgius cum Lango *εἴχετε* mallet.

17. *ἀριθμὸν ὄντας*] Thirlb. *ἀριθμὸν μόνον ὄντας* coniectavit argutius quam verius.

18. *εἶπε*] Cf. 3 Regg. 19, 18 coll. Rom. 11, 4.

19. *ἐλέγχει*] Cf. Iesai. 57, 5. 6.

20. *καὶ οὐδὲν* etc.] Vide supra A. B: *Διὰ τὸ σκληροκάρδιον* etc.

47. [1] Καὶ ὁ Τρύφων πάλιν· Ἐὰν δέ τις, εἰδὼς ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει, μετὰ τοῦ καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν ἐπίστασθαι δηλονότι καὶ πεπιστευκέναι καὶ πείθεσθαι αὐτῷ, βούλεται καὶ ταῦτα φυλάσσειν, σωθήσεται; ἐπυνθάνετο.

Κἀγώ· Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, ὦ Τρύφων, λέγω ὅτι σωθήσεται ὁ τοιοῦτος, ἐὰν μὴ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, [2] λέγω δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆς πλάνης περιτμηθέν- 266
τας, ἐκ παντὸς πείθειν ἀγωνίζηται ταὐτὰ αὐτῷ φυλάσσειν, λέγων οὐ σωθήσεσθαι αὐτοὺς ἐὰν μὴ ταῦτα φυλάξωσιν, ὁποῖον [3] ἐν ἀρχῇ τῶν λόγων καὶ σὺ ἔπραττες, ἀποφαινόμενος οὐ σωθήσεσθαί με ἐὰν μὴ ταῦτα φυλάξω.

Κἀκεῖνος· Διὰ τί οὖν εἶπας· Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, σωθήσεται ὁ τοιοῦτος, [4] εἰ μήτι εἰσὶν οἱ λέγοντες ὅτι οὐ σωθήσονται οἱ τοιοῦτοι;

Εἰσίν, ἀπεκρινάμην, ὦ Τρύφων, καὶ μηδὲ κοινωνεῖν ὁμιλίας ἢ ἑστίας τοῖς [5] τοιούτοις τολμῶντες· οἷς ἐγὼ οὐ σύναινός εἰμι. Ἀλλ' ἐὰν αὐτοὶ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς γνώμης καὶ [6] τὰ ὅσα B
δύνανται νῦν ἐκ τῶν Μωσέως, ἃ διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ νοοῦμεν διατετάχθαι, μετὰ τοῦ ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐλπίζειν καὶ τὰς αἰωνίους καὶ φύσει δικαιοπραξίας καὶ εὐσεβείας φυλάσσειν [7] βούλωνται καὶ αἱρῶνται συζῆν τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πιστοῖς, ὡς προεῖπον, μὴ πείθοντες αὐτοὺς μήτε περιτέμνεσθαι ὁμοίως αὐτοῖς μήτε σαββατίζειν μήτε ἄλλα ὅσα τοιαῦτά ἐστι τηρεῖν, καὶ προσλαμβάνεσθαι καὶ κοινωνεῖν ἁπάντων, ὡς ὁμοσπλάγχνοις καὶ ἀδελφοῖς, [8] δεῖν ἀποφαίνομαι. Ἐὰν δὲ οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ C
ὑμετέρου πιστεύειν λέγοντες ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστόν, ὦ Τρύφων,

1. *Καὶ* etc.] De hoc capite consulendus est Schliemann *Die Clementinen nebst den verwandten Schriften und der Ebionitismus* (Hamb. 1844) p. 553 sqq..

2. *λέγω δὲ*] Codd. msti et editi *λέγω δή*, utique contra morem Iustini, qui ista formula sexcenties usus est.

3. *ἐν ἀρχῇ*] C. 8. p. 226. A. B.

4. *εἰ μήτι*] Pearsono *εἰ* redundare videtur. *Cur igitur dixisti: Ut mihi quidem videtur, talis salvus erit? Num sunt qui tales salvos futuros negent?* Sed cf. c. 68: *Εἰ μήτι τοῦτο οὐκ ἐπίστασθε.*

5. *τοιούτοις*] H. e. qui postea, quam Iesum esse Christum agnoverint, legis quoque instituta volunt

47. Et Trypho rursus interrogabat: Si quis, sciens haec ita se habere, praeterquam quod hunc Christum esse norit scilicet eique credat et obediat, haec quoque instituta observare voluerit, utrum is salvabitur?

Et ego: Ut mihi quidem videtur, Trypho, talem dico salvatum iri, si caeteris hominibus, hoc est iis qui ex gentibus per Christum ab errore circumcisi sunt, omnino persuadere non conetur ut eadem atque ipse observent, negans salvatum eos iri nisi haec observent, quale est quod etiam tu initio colloquii faciebas, quum pronuntiares me non salvatum iri nisi haec observarem.

Tum ille: Cur igitur dixisti: „Ut mihi quidem videtur, talis salvabitur“, nisi forte sunt qui tales negent salvos fore?

Sunt, respondi, Trypho, et quidem neque sermonis neque hospitii communione cum talibus coniungi audent: quibus ego non assentior. Sed si illi ob infirmitatem animi etiam quaecunque nunc possunt ex institutis Mosis, quae propter duritiam cordis populi sancita esse novimus, cum spe in hunc Christum et aeternorum et naturalium iustitiae pietatisque praeceptorum observatione coniungere voluerint, modo cum Christianis et fidelibus vivere non recusent neque iis, ut iam dixi, suadeant ut similiter atque ipsi circumcidantur aut sabbata et alia eiusmodi custodiant, eos et suscipiendos esse et cum iis omnium rerum communionem, ut cum cognatis et fratribus, tenendam esse censeo. Sin autem qui ex genere vestro in hunc Christum se dicunt credere, Trypho, aiebam, eos qui

servare (Trypho paulo ante: *μετὰ τοῦ καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν ἐπίστασθαι ... βούλεται καὶ ταῦτα φυλάσσειν*) — id quod in causa erat cur nonnulli a communione illos excluderent.

6. *τὰ ὅσα*] Cf. Apol. I. c. 5. n. 5.

7. *βούλωνται*] Stephanus *βούλονται* mendose.

8. *δεῖν ἀποφαίνομαι*] Ita Martyr sine dubio scripsit; nempe eodem modo et paulo infra bis et alibi *ἀποφαίνομαι* saepe occurrit. Codd. msti et editi *δεῖν ἀποφαίνεσθαι* habent, quod quidem solus Maranus male sic defendere studet, ut *ἀποφαίνεσθαι* ad superiora verba referat, „quasi scriptum sit *ἀλλὰ σύναινός εἰμι τοῦ* (?) *ἀποφαίνεσθαι*.“

ἔλεγον, ἐκ παντὸς κατὰ τὸν διὰ Μωυσέως διαταχθέντα νόμον ἀναγκάζωσι ζῆν τοὺς ἐξ ἐθνῶν πιστεύοντας ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν ἢ μὴ κοινωνεῖν αὐτοῖς τῆς τοιαύτης συνδιαγωγῆς αἱρῶνται, [9] ὁμοίως καὶ τούτους οὐκ ἀποδέχομαι. [10] Τοὺς δὲ πειθομένους αὐτοῖς ἐπὶ τὴν ἔννομον πολιτείαν μετὰ τοῦ φυλάσσειν τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ ὁμολογίαν [11] καὶ σωθήσεσθαι ἴσως ὑπολαμβάνω. Τοὺς δὲ ὁμολογήσαντας καὶ ἐπιγνόντας τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν καὶ ἡτινιοῦν αἰτίᾳ μεταβάντας ἐπὶ τὴν ἔννομον πολιτείαν, ἀρνησαμένους ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ πρὶν τελευτῆς μὴ μεταγνόν- D
τας [12] οὐδόλως σωθήσεσθαι ἀποφαίνομαι. Καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ σπέρματος τοῦ Ἀβραὰμ ζῶντας κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν μὴ πιστεύοντας πρὶν τελευτῆς τοῦ βίου οὐ σωθήσεσθαι ὁμοίως ἀποφαίνομαι, καὶ μάλιστα τοὺς [13] ἐν ταῖς συναγωγαῖς καταναθεματίσαντας καὶ καταναθεματίζοντας ἐπ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστὸν [14] πιστεύοντας ὅπως τύχωσι τῆς σωτηρίας καὶ τῆς τιμωρίας τῆς ἐν τῷ πυρὶ ἀπαλλαγῶσιν. [15] Ἡ γὰρ χρηστότης καὶ ἡ

9. *ὁμοίως καὶ τούτους οὐκ ἀποδέχομαι*] Schliemann l. c. p. 554. n. 1: „Da Justin hier von solchen spricht, welche die Heidenchristen entweder zur Beobachtung des Gesetzes zwingen oder mit ihnen keine Gemeinschaft haben wollen, so sind die Worte *ὁμοίως καὶ τούτους οὐκ ἀποδέχομαι* so zu fassen: „„diese nehme ich nicht an, d. h. erkenne sie nicht als christliche Brüder an, ebenso wie sie uns, die wir das Gesetz nicht beobachten, als solche nicht anerkennen wollen.““ Das *ὁμοίως* geht somit auf die Nichtanerkennung der Heidenchristen von Seiten der strengern Judenchristen, und das *καὶ* ist eng mit *ὁμοίως* zu verbinden, wie das *καὶ* häufig bei Vergleichungspartikeln (wenn man so will, überflüssig) steht, worüber unter andern Winer in der vierten Ausgabe seiner neutestam. Grammatik S. 547 nachzulesen ist.“ Sic etiam Ritschl in *Bauri et Zelleri Theolog. Jahrbüch.* Tub. 1847. Fasc. 2. p. 299: „so erkenne ich wiederum sie nicht an.“ Perperam repugnavit Rossel in *Jahrbüch. für wissenschaftl. Kritik*, Berol. 1844. Tom. II. p. 53.

10. *Τοὺς δὲ πειθομένους* etc.] Iustinus in praecedentibus duos Christianorum ex Iudaeis arcessitorum ordines enumeravit: *Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ ... ἐὰν μὴ ταῦτα φυλάξωσιν* (quibus cum verbis componenda quae adduntur: *Ἀλλ' ἐὰν αὐτοὶ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς γνώμης ... δεῖν ἀποφαίνομαι*) atque *Ἐὰν δὲ οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου ... τούτους οὐκ ἀποδέχομαι.* — Iam de gentilibus loquitur qui in Christum crediderant, ita quidem, ut simul legem mosaicam servarent. Quorum duplex genus recenset: *Τοὺς δὲ πειθομένους ... τοῦ θεοῦ ὁμολο-*

ex gentibus in hunc Christum credunt omnino secundum legem per Mosen institutam cogant vivere aut eiusmodi consuetudine cum iis coniungi nolint, hos etiam similiter non suscipio. Eos vero qui ab iis ad legis observationem cum confessione in Christum dei coniungendam adducti fuerint fortasse etiam salvatum iri arbitror. At eos qui post, quam confessi fuerint et agnoverint hunc esse Christum, quacunque de causa ad legis observationem traducti negaverint hunc esse Christum nec poenitentiam ante obitum egerint, neutiquam salvatum iri censeo. Eos autem qui ex semine Abrahami orti secundum legem vixerint neque ante exitum vitae in hunc Christum crediderint non salvatum iri similiter censeo, eosque potissimum qui in synagogis execrati sunt et execrantur eos qui in hunc ipsum Christum credunt ut assequantur salutem et a supplicio ignis liberentur. Nam benignitas et humanitas dei et immensitas

γίαν atque *Τοὺς δὲ ὁμολογήσαντας ... ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.*

11. *καὶ σωθήσεσθαι ἴσως ὑπολαμβάνω*] Ritschl l. c.: „werden nach meiner Meinung vielleicht selig.“

12. *οὐδόλως*] Fortasse *οὐχ ὅλως*. Non muto. Cf. Pseudo-Iust. Quaestt. et Respp. ad Orthod. 21. n. 7.

13. *ἐν ταῖς συναγωγαῖς καταναθεματ.* etc.] Cf. c. 16. n. 9.

14. *πιστεύοντας*] Codd. msti et editi *καὶ πᾶν*. Clar. *καταθεματίσαντας καὶ καταθεματίζοντας ... καὶ πᾶν. ὅπως τύχωσι* etc.. Langus interpres legit: ... *ἐπ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστὸν πιστεύοντας, καὶ μὴ μετανοοῦντας καὶ πᾶν πράττοντας ὅπως τύχωσι*: *Iugulant in hunc ipsum Christum credentes,* [*nisi resipiscentes faciant*] *omnia quo salutem consequantur.* Sylburgius brevius legi mallet: ... *ἐπ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστὸν πιστεύοντας καὶ πᾶν πράττοντας ὅπως τύχωσι*, ut posteriora duo commatia de Christianis intelligantur. Similiter Langius in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 993, nisi quod *καὶ* ante *πιστεύοντας* inseruit. Quid? Forsitan Iustinus scripsit: *καταναθεματίζοντας* [*τοὺς*] *ἐπ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστὸν πιστεύοντας ὅπως* etc. (*qui idcirco fiduciam in Christo collocant ut*), quemadmodum c. 16. p. 234. B: *καταρώμενοι ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν.* Cf. c. 93. p. 321. C. et c. 96. p. 323. C. Non dubitavi in textu ponere. Minime autem placet Marani coniectura *κἂν πάνυ πως* etc. (*omnino enim salutem assequerentur*), subintelligendo videlicet: *si ante mortis exitum credant.* Insuper verba *καὶ μάλιστα ... Χριστὸν* parenthesi includit.

15. *Ἡ γὰρ ... ἔχει*] Coll. Rom. 2, 4.

φιλανθρωπία τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἄμετρον τοῦ πλούτου [16] αὐτοῦ τὸν 267
μετανοοῦντα ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων, ὡς δι' [17] Ἰεζεκιὴλ μηνύει, ὡς
δίκαιον καὶ ἀναμάρτητον ἔχει· καὶ τὸν ἀπὸ [18] εὐσεβείας ἢ δικαιο-
πραξίας μετατιθέμενον ἐπὶ ἀδικίαν καὶ ἀθεότητα ὡς ἁμαρτωλὸν
καὶ ἄδικον καὶ ἀσεβῆ ἐπίσταται. Διὸ καὶ ὁ ἡμέτερος κύριος Ἰη-
σοῦς Χριστὸς εἶπεν· [19] Ἐν οἷς ἂν ὑμᾶς καταλάβω, ἐν τούτοις
καὶ κρινῶ.

48. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ περὶ τούτων ὅσα φρονεῖς ἀκηκόα-
μεν, εἶπεν. Ἀναλαβὼν οὖν τὸν λόγον, ὅθεν ἐπαύσω, πέραινε·
παράδοξός [1] τις γάρ ποτε καὶ μὴ δυνάμενος ὅλως ἀποδειχθῆναι δο- B
κεῖ μοι εἶναι· τὸ γὰρ λέγειν σε προϋπάρχειν θεὸν ὄντα πρὸ αἰώ-
νων τοῦτον τὸν Χριστόν, εἶτα καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπον γενό-
μενον ὑπομεῖναι, καὶ ὅτι οὐκ ἄνθρωπος [2] ἐξ ἀνθρώπων, οὐ μό-
νον παράδοξον δοκεῖ μοι εἶναι ἀλλὰ καὶ μωρόν.

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα ἔφην· Οἶδ' ὅτι παράδοξος ὁ λόγος δοκεῖ
εἶναι, καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν, οἵτινες τὰ τοῦ
θεοῦ οὔτε νοῆσαι οὔτε ποιῆσαί ποτε βεβούλησθε, ἀλλὰ τὰ τῶν
διδασκάλων ὑμῶν, ὡς αὐτὸς ὁ θεὸς [3] βοᾷ. Ἤδη μέντοι, ὦ Τρύ-
φων, εἶπον, [4] οὐκ ἀπόλλυται τὸ [5] τοῦτον εἶναι Χριστὸν τοῦ θεοῦ, C

16. αὐτοῦ] Fortasse legendum αὐτῆς, quod tamen ipsum non nimis placet. Sed non est obliviscendum quali cum scriptore nobis res sit. *Thirlbius.* — Alius legerit τοῦ πλούτου τοῦ ἐλέους αὐτοῦ. Non muto.

17. Ἰεζεκιήλ] Cf. Ez. 33, 12 — 20.

18. εὐσ. ἢ δικ.] Thirlbius notavit rectius εὐσ. καὶ δικ. dici. Saepe vero ἢ similia nectit, ubi eadem res, ut fiat clarior, duplici modo enuntiatur.

19. Ἐν ... κρινῶ] Fere idem dictum Clemens Alex. de div. serv. §. 40 deo attribuit per prophetam aliquem loquenti, idque ad Ezechielem (coll. 7, 3. 8. 18, 30. 24, 14. 33, 20) diserte refert Ioannes Climacus in Scala Parad. p. 159. Plurimi autem praeeunte Grabio (Spicileg. SS. PP. sec. I. p. 14 et 327) haud male illud censent ex evangelio secundum Hebraeos desumtum esse. Sunt fortasse qui idem ad locum Ioann. 5, 30: Καθὼς ἀκούω κρίνω (coll. 8, 16), minus diligenter expressum esse putent.

1. τις γάρ ποτε] Redundat postrema vox, nec videtur collocanda post δυνάμενος, ut placuit Sylburgio. *Maranus.* — Respondet Latinorum *tandem.*

2. ἐξ ἀνθρώπων] Codd. msti et editi ἐξ ἀνθρώπου. Male. Cf. Apol. I. c. 54. n. 18.

3. βοᾷ] Cf. Iesai. 29, 13.

divitiarum eius resipiscentem a peccatis, quemadmodum per Ezechielem declarat, perinde atque iustum et peccato carentem habet; eum autem qui a pietate vel iustitiae observatione ad iniustitiam et impietatem delabitur pro peccatore et iniusto et impio agnoscit. Quapropter etiam noster dominus Iesus Christus dixit: *In quibus vos deprehendero, in his etiam iudicabo.*

48. Hîc Trypho: Etiam de his rebus quid sentires audivimus, aiebat. Repetens igitur sermonem, in quo desieras, absolve; nam mirabilis quidam tandem mihi videtur et qui prorsus demonstrari nequeat: quod enim ais praeexstitisse deum ante saecula hunc Christum, deinde etiam nasci hominem factum sustinuisse, neque hominem ex hominibus esse, id non modo mirabile mihi videtur sed etiam stultum.

Ad haec ego dixi: Scio hunc sermonem mirabilem videri, et potissimum vestri generis hominibus, qui quidem quae dei sunt neque intelligere neque facere unquam voluistis, sed quae sunt magistrorum vestrorum, quemadmodum ipse deus clamat. Verumtamen, Trypho, aiebam, irritum non est quod demonstravi hunc esse Christum dei, etsi demonstrare ne-

4. *οὐκ ἀπόλλυται ... εἶναι ἀποδεικνύηται*] Semisch *Justin der Märtyr.* P. II. p. 71: „Diese Erklärung hat man nicht selten benutzt, um darzuthun, dass Justin die Ansicht von der Person Jesu für ein Adiaphoron angesehen, dass er nur die Anerkennung der Messianität desselben für unerlässlich erachtet, hingegen den Glauben an seine Praeexistenz und übernatürliche Erzeugung, wenn auch für seine Person festgehalten, doch nicht von Andern gefordert habe. Allein man hat damit das Rechte völlig verfehlt. Jene scheinbare Indifferenz Justin's ist Nichts als eine strategische Sicherheitsmassregel. Wegen der Zähigkeit, mit welcher Tryphon an seinen jüdischen Vorurtheilen hing, wegen der Unbeständigkeit, mit welcher derselbe schon Anerkanntes doch auch schnell wieder in Abrede stellte (c. 63. p. 286. B. C, c. 67. p. 291. C), hielt es Justin für nothwendig, sich bei seinem Gegner durch obige Erklärung wenigstens die Anerkennung der Messianität Jesu zu sichern, falls es ihm nicht gelingen möchte, denselben auch von dem vorweltlichen Dasein des Erlösers zu überzeugen, um nicht mit dem Einen auch das Andere zu verlieren.“

5. *τοῦτον*] Codd. msti et editi *τοιοῦτον*. Illud Grotio (ad Luc. 23, 35) debetur (iam Langus: *Christum hunc esse dei)* probaturque

ἐὰν ἀποδεῖξαι μὴ δύνωμαι ὅτι καὶ προϋπῆρχεν υἱὸς τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων, [6] θεὸς ὤν, καὶ γεγέννηται ἄνθρωπος διὰ τῆς παρθένου. Ἀλλ' ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ θεοῦ, [7] ὅστις οὗτος ἔσται, [8] ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω ὅτι προϋπῆρχε καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπος ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, σάρκα ἔχων, κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν ὑπέμεινεν, ἐν τούτῳ πεπλανῆσθαί με μόνον λέγειν δίκαιον, [9] ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι ὅτι οὗτός D
ἐστιν ὁ Χριστός, ἐὰν φαίνηται ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων γεννηθείς, καὶ [10] ἐκλογῇ γενόμενος εἰς τὸ Χριστὸν εἶναι ἀποδεικνύηται. Καὶ γάρ εἰσί [11] τινες, ὦ φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἄνθρωπον δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἷς οὐ συντίθεμαι, [12] οὐδ' ἂν πλεῖστοι ταὐτά μοι δοξάσαντες εἴποιεν, ἐπειδὴ οὐκ ἀνθρωπείοις διδάγμασι κεκελεύσμεθα [13] ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ πείθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων προφητῶν κηρυχθεῖσι καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσι.

49. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἐμοὶ μὲν δοκοῦσιν, εἶπεν, οἱ λέγοντες [1] ἄν- 268
θρωπον γεγονέναι αὐτὸν καὶ κατ' ἐκλογὴν κεχρίσθαι [2] καὶ Χριστὸν γεγονέναι πιθανώτερον ὑμῶν λέγειν, τῶν ταῦτα ἅπερ φῂς λεγόντων· καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων

ab omnibus editoribus. Quare reposui.

6. θεὸς ὤν] Thirlb. coniecit scribendum καὶ θεὸς ὤν. Etsi non mala, non tamen necessaria emendatio. Iam supra: θεὸν ὄντα.

7. ὅστις οὗτος ἔσται] H. e. sive θεὸς sive ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων.

8. ἐὰν δὲ μὴ] Incommode δὲ ita positum est ut antea pro ἀποδεικνυμένου exspectaveris ἀποδεικνύμενον scil. ἐστί. Thirlbius mallet καὶ vel δὴ aut antea ἀποδεικνύμενον μένει. Videtur autem ista vocula redundare, ut saepe apud Iustinum, dum disserendi ardorem sequitur; cf. c. 18. n. 3. — Editores (Thirlbio et Marano exceptis) male sic distinguunt: παρθένου, ἀλλ'... ἔσται· ἐὰν δὲ μὴ etc..

9. ἀλλὰ μὴ] Scil. δίκαιον.

10. ἐκλογῇ γεν. εἰς τὸ Χρ. εἶναι] Hoc reposui in textum pro lectione codd. mstorum et editorum ἐ κ λ ο γ ὴ γεν. εἰς τ ὸ ν Χρ. εἶναι. Illud ἐκλογῇ est i. q. κατ' ἐκλογὴν c. 49. p. 268. A. Thirlbius voluit legi ἐκλεγόμενος, vel ἐκλελεγμένος, εἰς τὸ Χριστὸν εἶναι.

11. τινες ... ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους] *Quidam ex* *n o s t r o* h. e. Christianorum (hos enim — tum orthodoxos tum haereticos — hîc opponit Iudaeis) *genere*, nempe E b i o n i t a e, de quibus Eusebium Hist. eccl. III. c. 27 adeas. Perionius, Bullus (Iudic. eccl. cath. c. 7. §. 6. p. 73), Iebbius, Thirlbius, Neander (*Allgem. Geschichte der*

queam illum et praeexstitisse filium creatoris universorum, deum exsistentem, et hominem natum esse per virginem. Sed quum omnino demonstratum sit hunc esse Christum dei, quicunque is sit — si minus demonstravero eum praeexstitisse et hominem perpessionibus nostris obnoxium nasci, carnem habentem, secundum patris voluntatem sustinuisse: in hoc tantum aequum fuerit me errasse dicere, non autem negare eum Christum esse, etiamsi tamquam homo ex hominibus genitus videatur, nec quidquam amplius demonstretur nisi eum electione consecutum esse ut Christus esset. Etenim sunt quidam, o amici, aiebam, ex nostro genere qui eum Christum esse confitentur, sed hominem ex hominibus natum pronuntiant: quibus ego non assentior, neque assentirer etiamsi maxima pars, quae mecum consentit, idem diceret, siquidem non humanis doctrinis iussi sumus ab ipso Christo credere, sed iis quae a beatis prophetis praedicata et ab ipso tradita sunt.

49. Et Trypho: Mihi quidem videntur, inquit, qui illum dicunt hominem fuisse et electione unctum et Christum factum esse probabilius dicere quam vos, qui ea quae retulisti dicitis; nam nos quoque omnes Christum hominem ex hominibus

christl. Religion u. Kirche Sect. I. Tom. II. ed. 2. p. 628. n. 1) legendum opinati sunt ὑμετέρου, quia Ebionitae a Iudaeis orti sint. Qua mutatione, ut vides, minime opus est. Etiam haereticis nomen imponebatur Christianorum: c. 35. p. 253. A. et Apol. I. c. 26. p. 70. B. Comp. Dial. c. Tr. c. 82. p. 308. C: *Καὶ παρ' ἡμῖν νῦν πολλοί εἰσι καὶ ψευδοδιδάσκαλοι.*

12. οὐδ' ... εἴποιεν] Langus: *neque id sane multi, qui in eadem mecum sententia sunt, dixerint.* Similiter Perionius. At Gelenius: *Quibus non assentio, ne si maxima quidem esset turba sic opinantium.* Ego Marani interpretationem secutus sum. *Πλεῖστοι* sunt Christiani in universum; oppositum est illud quodammodo antecedenti *τινες*. — Pro *ταὐτά μοι* Stephan., Iebb., Thirlb. *ταῦτά μοι* ediderunt. Cf. c. 1. n. 13.

13. *ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χρ.*] Bullus l. c. dedit *ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ*, sive per incuriam sive quod ita putaret legendum. Sed scriptura recepta bene se habet.

1. *ἄνθρωπον*] Fortasse addendum (Thirlb.) *ἐξ ἀνθρώπων.*

2. *καὶ Χριστὸν γεγον.*] Nempe post baptismum. Cf. Theodoret. Haeret. fab. II. 1.

προσδοκῶμεν γενήσεσθαι, [3] καὶ τὸν Ἠλίαν χρίσαι αὐτὸν ἐλθόντα. Ἐὰν δὲ οὗτος φαίνηται ὢν ὁ Χριστός, ἄνθρωπον μὲν ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἐκ παντὸς ἐπίστασθαι δεῖ· ἐκ δὲ τοῦ μηδὲ Ἠλίαν ἐληλυθέναι οὐδὲ τοῦτον ἀποφαίνομαι [4] εἶναι.

Κἀγὼ πάλιν ἐπυθόμην αὐτοῦ· Οὐχὶ Ἠλίαν φησὶν ὁ λόγος διὰ [5] Ζαχαρίου ἐλεύσεσθαι πρὸ τῆς ἡμέρας τῆς μεγάλης καὶ φοβερᾶς ταύτης τοῦ κυρίου; B

Κἀκεῖνος ἀπεκρίνατο· Μάλιστα.

Ἐὰν οὖν ὁ λόγος ἀναγκάζῃ ὁμολογεῖν ὅτι δύο παρουσίαι τοῦ Χριστοῦ προεφητεύοντο γενησόμεναι, μία μέν, ἐν ᾗ παθητὸς καὶ ἄτιμος καὶ ἀειδὴς φανήσεται, ἡ δὲ ἑτέρα, ἐν ᾗ καὶ ἔνδοξος καὶ κριτὴς ἁπάντων ἐλεύσεται, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς τοῖς [6] προλελεγμένοις ἀποδέδεικται, οὐχὶ τῆς φοβερᾶς καὶ μεγάλης ἡμέρας, τουτέστι τῆς δευτέρας παρουσίας αὐτοῦ, πρόοδον γενήσεσθαι τὸν Ἠλίαν νοήσομεν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ κεκηρυχέναι;

Μάλιστα, ἀπεκρίνατο.

Καὶ ὁ ἡμέτερος οὖν κύριος, ἔφην, τοῦτο αὐτὸ ἐν τοῖς διδάγμασιν αὐτοῦ παρέδωκε γενησόμενον, εἰπὼν [7] καὶ Ἠλίαν ἐλεύσεσθαι· C
καὶ ἡμεῖς τοῦτο ἐπιστάμεθα γενησόμενον, ὅταν μέλλῃ ἐν δόξῃ ἐξ οὐρανῶν παραγίνεσθαι ὁ ἡμέτερος κύριος Ἰησοῦς Χριστός, οὗ καὶ τῆς πρώτης φανερώσεως κῆρυξ [8] προῆλθε τὸ ἐν Ἠλίᾳ γενόμενον πνεῦμα τοῦ θεοῦ, ἐν Ἰωάννῃ, τῷ γενομένῳ ἐν τῷ γένει ὑμῶν προφήτῃ, μεθ' ὃν οὐδεὶς ἕτερος [9] λοιπὸς παρ' ὑμῖν ἐφάνη προφήτης· ὅστις ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν καθεζόμενος ἐβόα· [10] Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ἥξει δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί. Οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ D
χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ καὶ τὸν σῖτον συνάξει εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

3. *καὶ τὸν Ἠλίαν χρίσαι αὐτὸν ἐλθόντα*] Cf. c. 8. n. 7, de Wette *Biblische Dogmatik* ed. 3. §. 197, Gfrörer *Gesch. des Urchristenthums* (Stuttg. 1838) Tom. II. P. II. p. 227 sqq.. — Pro *χρίσαι* concinnius erat futurum *χρίσειν*. Sed est quod pro aoristo illo dici possit.

4. *εἶναι*] Scil. *τὸν Χριστόν*. — Thirlbius: „Si cui magis placeat *ἐληλυθέναι*, utatur suo iure: nos nihil mutamus neque mutandum putamus."

exspectamus nasciturum, et ab Elia, quando is venerit, unctum iri. Quodsi iste appareat Christus esse, homo ex hominibus omnino existimandus est; sed quia nondum venit Elias, neque hunc censeo esse Christum.

Ego rursus interrogavi illum: Annon effatum per Zachariam dicit Eliam venturum esse ante magnum et terribilem istum diem domini?

Et ille respondit: Maxime.

Si igitur effatum cogit fateri duos Christi adventus futuros praedictum esse, alterum, in quo perpessionibus obnoxius et inglorius et informis apparebit, alterum, in quo et gloriosus et iudex omnium veniet, quemadmodum etiam in multis quae iam dicta sunt demonstratum est: annon divino effato praedicatum esse intelligemus Eliam terribilis et magni diei, id est secundi eius adventus, praecursorem fore?

Maxime, respondit ille.

Atque noster dominus, aiebam, hoc ipsum in doctrinis suis tradidit futurum esse, quum dixit *Eliam quoque esse venturum:* et nos hoc futurum esse scimus, quum ex coelis gloriose venturus est dominus noster Iesus Christus, cuius etiam primae apparitionis spiritus dei, qui in Elia fuerat, praeco praecessit, in Ioanne, generis vestri propheta, post quem nemo alius reliquus apud vos exstitit propheta; qui quidem ad Iordanem fluvium considens clamabat: *Ego vos baptizo aqua ad poenitentiam; veniet autem fortior me, cuius non sum dignus ut calceamenta portem: ipse vos baptizabit spiritu sancto et igne. Cuius ventilabrum in manu eius, et permundabit aream suam et triticum congregabit in horreum, paleam autem comburet igne inexstinguibili.* Atque hunc

5. Ζαχαρίου] Memoriae lapsu pro *Μαλαχίου* (4, 5). Similis error c. 14. n. 12 notatus est. — Tum Morellus: *ἐλ. πρὸ τῆς μεγάλης κ. φ. τ. τοῦ κυρίου ἡμέρας*, citra codicum auctoritatem.

6. *προλελεγμένοις*] C. 14. p. 232. D. et c. 32. p. 249. C. D.

7. *καὶ Ἠλίαν ἐλεύσ.*] Coll. Matth. 17, 11.

8. *προῆλθε ... Ἰωάννῃ*] Coll. Luc. 1, 17.

9. *λοιπὸς*] Fortasse *λοιπόν*. Sed lectio vulgata ferri potest. *Thirlbius.*

10. *Ἐγὼ ... ἀσβέστῳ*] Matth. 3, 11. 12 coll. Luc. 3, 16. 17.

[11] *Καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν προφήτην συνεκεκλείκει ὁ βασιλεὺς ὑμῶν Ἡρώδης εἰς φυλακήν, καὶ γενεσίων ἡμέρας τελουμένης, ὀρχουμένης τῆς* [12] *ἐξαδελφῆς αὐτοῦ εὐαρέστως αὐτῷ, εἶπεν αὐτῇ αἰτήσασθαι ὃ ἐὰν βούληται. Καὶ ἡ μήτηρ τῆς παιδὸς ὑπέβαλεν αὐτῇ αἰτήσασθαι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ* [13] *αἰτησάσης ἔπεμψε καὶ ἐπὶ πίνακι ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ἐκέλευσε. Διὸ καὶ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς εἰρήκει ἐπὶ γῆς τότε* 269
τοῖς λέγουσι πρὸ τοῦ Χριστοῦ Ἡλίαν δεῖν ἐλθεῖν· [14] *Ἠλίας μὲν ἐλεύσεται καὶ ἀποκαταστήσει πάντα· λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν, ἀλλ' ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. Καὶ γέγραπται, ὅτι* [15] *Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.*

Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ τοῦτο παράδοξον λέγειν μοι δοκεῖς, ὅτι [16] *τὸ ἐν Ἠλίᾳ τοῦ θεοῦ γενόμενον προφητικὸν πνεῦμα καὶ ἐν Ἰωάννῃ γέγονε.*

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα· Οὐ δοκεῖ σοι ἐπὶ Ἰησοῦν, τὸν τοῦ Ναυῆ, τὸν διαδεξάμενον τὴν λαοηγησίαν μετὰ Μωυσέα, τὸ αὐτὸ γεγονέναι, B
[17] *ὅτε ἐῤῥέθη τῷ Μωυσεῖ ἐπιθεῖναι τῷ Ἰησοῦ τὰς χεῖρας, εἰπόντος αὐτοῦ τοῦ θεοῦ· Κἀγὼ μεταθήσω ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐν σοὶ ἐπ' αὐτόν;*

Κἀκεῖνος· Μάλιστα.

Ὡς οὖν, φημί, ἔτι ὄντος τότε ἐν ἀνθρώποις τοῦ Μωυσέως, μετέθηκεν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ὁ θεὸς ἀπὸ τοῦ ἐν Μωυσεῖ πνεύματος, οὕτως καὶ [18] *ἀπὸ τοῦ Ἠλίου ἐπὶ τὸν Ἰωάννην ἐλθεῖν ὁ θεὸς δυνατὸς ἦν ποιῆσαι, ἵνα, ὥσπερ ὁ Χριστὸς τῇ πρώτῃ παρουσίᾳ ἄδοξος ἐφάνη, οὕτως καὶ τοῦ πνεύματος* [19] *τοῦ ἐν Ἠλίᾳ πάντοτε καθα-*

11. *Καὶ . . . ἐκέλευσε*] Coll. Matth. 14, 3—11. Marc. 6, 17—28. Luc. 3, 20.

12. *ἐξαδελφῆς*] Stephan. et Iebb. perperam divise scripserunt *ἐξ ἀδελφῆς*. — Mox post *αὐτοῦ* in codd. mstis et editis adiectum est *τοῦ Ἡρώδου*, quod quidem „manifestissimum glossema" (Thirlb.) expunxi.

13. *αἰτησάσης*] Noli *αὐτῆς* vel *ταύτης* addere. Cf. c. 3. n. 9. — Deinde *ἐνεχθῆναι* (Matth. 14, 11 et Marc. 6, 27) dedi pro *ἐναχθῆναι*, quod male in codicibus comparet.

14. *Ἠλίας . . . ἠθέλησαν*] Matth. 17, 11. 12.

15. *Τότε . . . αὐτοῖς*] Matth. 17, 13.

16. *τὸ ἐν Ἠλ. etc.*] Meliori

ipsum prophetam rex vester Herodes coniecerat in carcerem, et quum natalium dies celebraretur, saltante fratris ipsius filia delectatus, iussit eam petere quidquid vellet. Tum mater puellam submonuit ut Ioannis in vincula coniecti caput peteret; quod quum petiisset, misit rex et caput Ioannis in lance afferri iussit. Quapropter etiam noster Christus, quum adhuc in terra versaretur, iis qui oportere asserebant ut Elias ante Christum veniret haec dixit: *Elias quidem venturus et instauraturus est omnia*; *dico autem vobis Eliam iam venisse, et non agnoverunt eum, sed fecerunt ei quaecunque voluerunt.* Et scriptum est: *Tum discipuli intellexerunt eum de Ioanne baptista locutum esse.*

Et Trypho: Hoc quoque praeter opinionem dicere mihi videris, quod spiritus propheticus dei, qui in Elia fuit, etiam in Ioanne fuerit.

Ad haec ego: Non tibi videtur idem factum fuisse in Iesu, Navae filio, qui ductum populi post Mosen suscepit, deo ipso, quum praeceptum est Mosi ut manus Iesu imponeret, dicente: *Et ego transferam de spiritu, qui in te est, in ipsum?*

Et ille: Maxime.

Quemadmodum igitur, inquam, quum adhuc Moses inter homines versaretur, transtulit deus in Iesum ex eo spiritu qui erat in Mose, ita ab Elia in Ioannem transferre deus potuit: ut, quemadmodum Christus in primo adventu inglorius apparuit, ita etiam illius spiritus qui in Elia semper purus

ordine supra exstat p. 268. C: *τὸ ἐν Ἠλίᾳ γενόμ. πνεῦμα τοῦ ϑεοῦ.* Cf. c. 43. n. 1.

17. *ὅτε ... αὐτόν*] Iis quae Numer. 27, 18 et Deuteron. 34, 9 leguntur Martyr ea commiscuit quae de LXX senioribus dicit deus Numer. 11, 17.

18. *ἀπὸ τοῦ Ἠλίου*] Subaudias *πνεύματος*. At Thirlbio legendum videtur *τὸ τοῦ Ἠλίου* vel *τὸ πνεῦμα τοῦ Ἠλίου.*

19. *τ. ἐν Ἠλίᾳ πάντ. καϑαρ.*] Spiritus ille, de quo dominus in Ioannem transtulit, semper in Elia purus exsistebat, id est, minime laesus aut violatus fuit hac communicatione. *Maranus.*

ρεύοντος, [20] ὡς τοῦ Χριστοῦ, ἄδοξος ἡ πρώτη παρουσία νοηθῇ. [21] Κρυφίᾳ γὰρ χειρὶ ὁ κύριος πολεμεῖν τὸν Ἀμαλὴκ εἴρηται, καὶ ὅτι C
ἔπεσεν ὁ Ἀμαλὴκ οὐκ ἀρνήσεσθε. Εἰ δὲ ἐν τῇ ἐνδόξῳ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ πολεμηθήσεσθαι τὸν Ἀμαλὴκ μόνον λέγεται, ποῖος καρπὸς ἔσται τοῦ λόγου, ὅς φησι· Κρυφίᾳ χειρὶ ὁ θεὸς πολεμεῖ τὸν Ἀμαλήκ; [22] Νοῆσαι δύνασθε ὅτι κρυφία δύναμις τοῦ θεοῦ γέγονε τῷ σταυρωθέντι Χριστῷ, ὃν καὶ τὰ δαιμόνια φρίσσει καὶ πᾶσαι ἁπλῶς αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι [23] τῆς γῆς.

50. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἔοικάς μοι ἐκ πολλῆς προστρίψεως τῆς πρὸς πολλοὺς [1] περὶ πάντων τῶν ζητουμένων γεγονέναι καὶ διὰ τοῦτο ἑτοίμως ἔχειν ἀποκρίνεσθαι πρὸς πάντα ἃ ἂν ἐπερωτηθῇς. D
[2] Ἀπόκριναι οὖν μοι πρότερον, πῶς ἔχεις ἀποδεῖξαι ὅτι καὶ ἄλλος θεὸς παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων, καὶ τότε ἀποδείξεις ὅτι καὶ γεννηθῆναι διὰ τῆς παρθένου ὑπέμεινε.

Κἀγὼ ἔφην· Πρότερόν μοι συγχώρησον εἰπεῖν λόγους τινὰς ἐκ τῆς Ἡσαΐου προφητείας, τοὺς εἰρημένους περὶ τῆς προελεύσεως, [3] ἣν προελήλυθεν αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τούτου Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς καὶ προφήτης γενόμενος.

Κἀκεῖνος· Συγχωρῶ.

Κἀγὼ εἶπον· Ἡσαΐας οὖν περὶ τῆς Ἰωάννου προελεύσεως οὕτως προεῖπε· [4] Καὶ εἶπεν Ἐζεκίας πρὸς Ἡσαΐαν· Ἀγαθὸς ὁ λόγος 270
κυρίου, ὃν ἐλάλησε· Γενέσθω εἰρήνη καὶ δικαιοσύνη ἐν ταῖς ἡμέραις μου. Καί· [5] Παρακαλεῖτε τὸν λαόν· ἱερεῖς, λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλὴμ καὶ παρακαλέσατε αὐτήν, ὅτι ἐπλήσθη ἡ ταπείνωσις αὐτῆς· λέλυται αὐτῆς ἡ ἁμαρτία, ὅτι ἐδέξατο ἐκ χειρὸς κυρίου διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῆς. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἑτοιμάσατε τὰς ὁδοὺς κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους

20. ὡς τοῦ Χριστοῦ] Confidenter reposui illud ὡς, in codd. mstis et editis omissum a librariis ob similitudinem cum ultima antecedentis vocis syllaba. Vide c. 30. n. 9. Improbanda Thirlbii coniectatio: τ. π. τοῦ ἐν Ἠλίᾳ, πάντοτε καθαρμοσθέντος (vel καθαρμόζοντος) τῷ Χριστῷ, etc..

21. Κρυφίᾳ ... Ἀμαλὴκ] Exod. 17, 16. Idem locus paulo post.

22. Νοῆσαι] Mallent Langus et Sylburgius post Νοῆσαι inseri οὖν aut simile ratiocinativum.

23. τῆς γῆς] Haec delenda videntur Thirlbio. Sed δεδίασι, quod legi posse censet, nimis magna esset mutatio, ut ipse fatetur.

manebat, itidem ut Christi, inglorius primus adventus intelligeretur. *Occulta* enim *manu dominus debellare Amalecum* dictus est, neque Amalecum cecidisse negabitis. Si vero in glorioso tantum Christi adventu debellatum iri Amalecum dicatur, quis fructus erit effati, quod ait: *Occulta manu deus debellat Amalecum?* Intelligere potestis occultam dei virtutem in Christo crucifixo fuisse, quem et daemonia tremunt et omnes prorsus principatus et potestates terrae.

50. Hîc Trypho: Videris mihi ab assidua cum multis de omnibus rebus controversis conflictatione venisse ac propterea paratus esse ad omnia respondere quae ex te quaeruntur. Mihi igitur prius responde, quomodo possis demonstrare alium etiam esse deum praeter creatorem universorum, et tum demonstrabis eum etiam nasci per virginem sustinuisse.

Tum ego dixi: Prius mihi permitte verba nonnulla ex Iesaiae vaticinio proferre, promulgata de illa praecursione, quam ante ipsum dominum nostrum Iesum Christum peregit Ioannes baptista et propheta factus.

Et ille: Permitto.

Ego autem dixi: Iesaias igitur de Ioannis praecursione ita praedixit: *Et dixit Ezechias ad Iesaiam: Bonum verbum domini, quod locutus est: Fiat pax et iustitia in diebus meis.* Et: *Consolamini populum; sacerdotes, loquimini ad cor Hierosolymae et consolamini eam, quia completa est humilitas eius: solutum est eius peccatum, quia recepit ex manu domini duplicia peccata sua. Vox clamantis in deserto: Parate vias domini, rectas facite semitas dei nostri!*

1. *περὶ*] Thirlbius coniecit *ἔμπειρος*, nisi forte (sic in Add.) magis placeat legere *ἐν πολλῇ προστρίψει τῇ πρὸς πολλοὺς* pro *ἐκ πολλῆς προστρίψεως τῆς πρὸς πολλούς*. Ipsi tamen neutra coniectura satisfacit. Nec mutasset, si verbum *γεγονέναι* iuste explicuisset; hoc (= *venisse*) pertinet ad *ἐκ πολλῆς προστρίψεως*.

2. *Ἀπόκριναι*] Sic (c. 67. p. 292. A) Sylburgius et Morellus. Caeteri mendose *Ἀπόκρινε*.

3. *ἦν*] Pearson. *ἧς* legit.

4. *Καὶ … μου*] Iesai. 39, 8.

5. *Παρακαλεῖτε … ἐλογίσθησαν*] Iesai. 40, 1—17.

τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ B
βουνὸς ταπεινωθήσεται, καὶ ἔσται πάντα τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν καὶ
ἡ τραχεῖα εἰς ὁδοὺς λείας· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα κυρίου, καὶ ὄψε-
ται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, ὅτι κύριος ἐλάλησε. Φωνὴ
λέγοντος· Βόησον. Καὶ εἶπον· Τί βοήσω; Πᾶσα σὰρξ χόρτος καὶ
πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος καὶ
τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, τὸ δὲ ῥῆμα κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. C
Ἐπ' ὄρους ὑψηλοῦ ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· ὕψωσον
τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. Ὑψώ-
σατε, μὴ φοβεῖσθε. [6] Εἴπον ταῖς πόλεσιν Ἰούδα· Ἰδοὺ ὁ θεὸς
ὑμῶν· κύριος ἰδοὺ μετ' ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίων μετὰ κυρίας
ἔρχεται. Ἰδοὺ ὁ μισθὸς μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ.
Ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι συνάξει
ἄρνας, καὶ τὴν ἐν γαστρὶ ἔχουσαν παρακαλέσει. Τίς ἐμέτρησε τῇ
χειρὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρα- D
κί; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῷ καὶ τὰς νάπας ζυγῷ; Τίς ἔγνω νοῦν
κυρίου, καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο, ὃς συμβιβάσει αὐτόν;
Ἢ πρὸς τίνα συνεβουλεύσατο, καὶ συνεβίβασεν αὐτόν; Ἢ τίς ἔδει-
ξεν αὐτῷ κρίσιν; Ἢ ὁδὸν συνέσεως τίς ἐγνώρισεν αὐτῷ; Πάντα
τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν,
καὶ ὡς πτύελος λογισθήσονται. Ὁ δὲ Λίβανος οὐχ [7] ἱκανὸς εἰς
καῦσιν, καὶ τὰ τετράποδα οὐχ ἱκανὰ εἰς ὁλοκάρπωσιν, καὶ πάντα
τὰ ἔθνη οὐθέν, καὶ εἰς οὐδὲν ἐλογίσθησαν. E

51. *Καὶ παυσαμένου μου εἶπεν ὁ Τρύφων· Ἀμφίβολοι μὲν πάντες οἱ λόγοι τῆς προφητείας, ἣν φῂς σύ, ὦ ἄνθρωπε, καὶ οὐδὲν τμητικὸν εἰς ἀπόδειξιν οὗπερ βούλει ἀποδεῖξαι ἔχοντες.*

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· [1] Εἰ μὲν μὴ ἐπαύσαντο καὶ εἰσέτι ἐγένοντο οἱ προφῆται ἐν τῷ γένει ὑμῶν, ὦ Τρύφων, μετὰ τοῦτον

6. *Εἴπον*] Langus: *Dixi*. Male; est enim imperativus aoristi I. Cf. Lobeck. ad Phryn. p. 348. Septuaginta vulgo *εἰπόν* (imperat. aor. II), quod quidem Thirlbio placet.

7. *ἱκανὸς*] Ita Sylburgius et Morellus ediderunt. Reliqui mendose *ἱκανῶς*.

1. *Εἰ* etc.] Codd. msti et editi corrupte: *Εἰ μὲν μὴ ἐπαύσαντο καὶ οὐκέτι ἐγένοντο . . . τὸν Ἰωάννην, δῆλον ὅτι ἃ λέγω εἰς*

Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt omnia prava in directum et aspera in vias planas; et apparebit gloria domini, et videbit omnis caro salutare dei: quia dominus locutus est. Vox dicentis: Clama! Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro herba et omnis gloria hominis quasi flos herbae. Exaruit herba et flos eius cecidit, verbum autem domini manet in aeternum. In montem excelsum adscende, quae evangelizas Sioni; exalta fortitudine vocem tuam, quae evangelizas Hierosolymae. Exaltate, ne timeatis. Dic civitatibus Iudae: Ecce deus vester; dominus ecce cum virtute venit, et brachium cum dominatione venit. Ecce merces cum eo et opus coram eo. Sicut pastor pascet gregem suum, et brachio congregabit agnos, et in utero habentem consolabitur. Quis mensus est manu aquam et coelum palmo et omnem terram pugillo? Quis statuit montes libra et saltus statera? Quis cognovit mentem domini, et quis consiliarius eius fuit, qui instituat eum? Aut quocum consilium iniit, et [quis] instituit eum? Aut quis ostendit ei iudicium? Aut viam intelligentiae quis monstravit ei? Omnes gentes sicut stilla de situla, et quasi momentum staterae reputatae sunt, et quasi sputum reputabuntur. Libanus autem non sufficit ad comburendum, et quadrupedia non sufficiunt ad holocaustum, et omnes gentes nihilum, et in nihilum reputatae sunt.

51. Desinente me dixit Trypho: Ambigua omnia verba prophetiae, quam attulisti, o homo, nec quidquam habent quo decidatur id quod demonstrare vis.

Atque ego respondi: Si quidem esse non desiissent et adhuc exstarent prophetae in genere vestro, Trypho, post

Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ἴσως ἀμφίβολα ἐνοεῖτε εἶναι τὰ λεγόμενα. — Primum illud *οὐκέτι* pro *εἰσέτι* originem duxit a *μὴ* praecedente. Dein verba *δῆλον ... Χριστὸν* glossam olent, ad *τὰ λεγόμενα* appositam, quae in contextum irrepsit. Denique, quum Trypho dixisset ambigua sibi videri prophetiae verba, Iustino respondere non licebat *ἴσως ἀμφίβολα ἐνοεῖτε*: *fortasse ambigue dicta vobis viderentur*: sed *ἴ. ἀ. ἐνοεῖτο*, id quod levissima mutatione commendatur.

*τὸν Ἰωάννην, ἴσως ἀμφίβολα ἐνοεῖτο εἶναι τὰ λεγόμενα. Εἰ δὲ
Ἰωάννης μὲν προελήλυθε βοῶν τοῖς ἀνθρώποις μετανοεῖν, καὶ* 271
*Χριστὸς ἔτι αὐτοῦ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ ἐπελ-
θὼν [2] ἔπαυσέ τε αὐτὸν τοῦ προφητεύειν καὶ βαπτίζειν, καὶ εὐ-
ηγγελίζετο, καὶ αὐτὸς λέγων ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐ-
ρανῶν, καὶ ὅτι δεῖ αὐτὸν [3] πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν γραμματέων
καὶ Φαρισαίων, καὶ σταυρωθῆναι καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆ-
ναι, καὶ πάλιν παραγενήσεσθαι ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ τότε τοῖς μα-
θηταῖς αὐτοῦ συμπιεῖν πάλιν καὶ συμφαγεῖν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ
τῆς παρουσίας αὐτοῦ χρόνῳ, ὡς προέφην, γενήσεσθαι [4] ἱερεῖς
καὶ ψευδοπροφήτας ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ προεμήνυσε, καὶ οὕ-* B
*τω φαίνεται ὄντα· πῶς ἔτι ἀμφιβάλλειν ἔστιν, ἔργῳ πεισθῆναι
ὑμῶν ἐχόντων; [5] Εἰρήκει δὲ περὶ τοῦ μηκέτι γενήσεσθαι ἐν τῷ
γένει ὑμῶν προφήτην καὶ περὶ τοῦ ἐπιγνῶναι ὅτι ἡ πάλαι κη-
ρυσσομένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ καινὴ διαθήκη [6] διαταχθήσεσθαι ἤδη
τότε παρῆν, τουτέστιν αὐτὸς ὢν ὁ Χριστός, οὕτως· [7] Ὁ νόμος
καὶ οἱ προφῆται μέχρι Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ· ἐξότου ἡ βασι-
λεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν. Καὶ
εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. Ὁ* C
ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω.

52. *Καὶ διὰ Ἰακὼβ δὲ τοῦ πατριάρχου προεφητεύθη ὅτι δύο τοῦ Χριστοῦ παρουσίαι ἔσονται, καὶ ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ παθητὸς ἔσται, καὶ ὅτι μετὰ τὸ αὐτὸν ἐλθεῖν οὔτε προφήτης οὔτε βασιλεὺς ἐν τῷ γένει [1] ὑμῶν, ἐπήνεγκα, καὶ ὅτι τὰ ἔθνη, πιστεύοντα ἐπὶ τὸν παθητὸν Χριστόν, πάλιν παραγενησόμενον προσδοκήσει. Ἐν παραβολῇ δὲ καὶ παρακεκαλυμμένως τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον [2] διὰ*

2. *ἔπαυσέ τε αὐτὸν τ. προφητεύειν*] In eamdem sententiam Iustinus infra c. 87 interpretatur illud Iesaiae: *Et requiescet super eum spiritus domini.* Iustinum imitatur Tertullianus adv. Marc. IV. c. 18. *Maranus.*

3. *πολλὰ παθεῖν*] Fortasse (librariorum incuria) omissum est *καὶ ἀποδοκιμασθῆναι* et pro *ἀπὸ* (id tamen ferri potest) scribendum *ὑπό*. Vide loca simillima c. 76. p. 302. B. et c. 100. p. 327. A.

4. *ἱερεῖς*] Sylburgius, „*ἱερεῖς* si Iustinus scripsit,“ intelligit *ψευδιερεῖς*. Fortasse (Thirlb., Maran.) *αἱρέσεις* legendum est. Supra enim c. 35. p. 253. B (quare hîc *ὡς προέφην*) verba tamquam a Christo pronuntiata afferuntur haecce: *Ἔσονται σχίσματα καὶ αἱρέσεις.*

5. *Εἰρήκει*] In codd. mstis ma-

hunc Ioannem: ista verba fortasse ambigua viderentur esse. Sed si Ioannes quidem praecessit clamans hominibus ut poenitentiam agerent, et Christus ei adhuc ad Iordanem fluvium sedenti superveniens finem attulit et vaticinandi et baptizandi, et evangelium praedicare coepit, ipse quoque dicens regnum coelorum appropinquare, seque multa a scribis et Pharisaeis pati oportere, et crucifigi ac tertio die resurgere, et futurum ut iterum Hierosolyma veniret tumque cum discipulis ederet denuo ac biberet, et medio ante adventum ipsius tempore, ut iam dixi, sacerdotes et pseudoprophetae in nomine ipsius prodirent, quae quidem ita evenisse liquet: quomodo amplius ambigere licet, quum res ipsae persuadere vobis possint? Dixerat autem nullum deinceps in genere vestro prophetam futurum atque homines agnituros esse novum illud foedus, quod olim deus institutum iri praedicaverat, iam tum adesse, hoc est ipsum quippe qui Christus esset, in hunc modum: *Lex et prophetae usque ad Ioannem baptistam; ex hoc tempore regnum coelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud. Et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus erat. Qui habet aures audiendi audiat.*

52. Etiam a Iacobo patriarcha praedictum est duos Christi adventus futuros, eumque in primo perpessionibus obnoxium fore, et post quam advenerit nec prophetam nec regem in genere vestro futurum (ita dicere pergebam), gentes autem, credentes in Christum perpessionibus obnoxium, rursus adventurum exspectaturas esse. Atque hac de causa, aiebam,

le: ...*ἐχόντων. εἰρήκειν ... ὁ Χριστός. οὕτως ὁ νόμος* etc.. Istud *εἰρήκειν* editores perverse retinuerunt. Vide c. 54. n. 5. Ad *εἰρήκει* autem referas *οὕτως* quod sequitur. Cf. c. 44. n. 7.

6. *διαταχθήσεσθαι*] Morell. inepte edidit *διαταχθήσεται καὶ ἤδη τότε παρῆν.*

7. *Ὁ νόμος ... ἀκουέτω*] Matth. 11, 12—14 et Luc. 16, 16. — Cf. c. 11. n. 12.

1. *ὑμῶν, ἐπήνεγκα, καὶ*] Ita Maranus distinxit; nam verba *καὶ ὅτι τὰ ἔθνη* etc. non ab *ἐπήνεγκα* sed a *προεφητεύθη* pendere apparet ex prophetia quae sequitur. Reliqui male: *ὑμῶν. ἐπήνεγκα καὶ* etc.: *Intuli quoque et gentes ... exspectaturas esse* (Langus).

2. *διὰ τοῦτο*] Ne videlicet Iudaei aperta de eorum reprobatione

τοῦτο αὐτὰ ἐλελαλήκει, ἔφην. Οὕτως δὲ εἰρηκέναι ἐπήνεγκα· [3] *Ἰούδα, ἤνεσάν σε οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου, προσκυνήσουσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου.* D *Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ* [4] *τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ* [5] *καὶ τῇ ἕλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ. Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Χαροποὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ὡς γάλα. Ὅτι οὖν οὐδέποτε ἐν τῷ γένει ὑμῶν ἐπαύσατο οὔτε προφήτης* 272 *οὔτε ἄρχων, ἐξότου ἀρχὴν ἔλαβε, μέχρις οὗ οὗτος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ γέγονε καὶ ἔπαθεν, οὐδ' ἀναισχύντως τολμήσετε εἰπεῖν ἢ ἀποδεῖξαι ἔχετε.* [6] *Καὶ γὰρ Ἡρώδην [*[7] *ἀφ' οὗ ἔπαθεν] Ἀσκαλωνίτην γεγονέναι λέγοντες, ὅμως ἐν τῷ γένει ὑμῶν ὄντα λέγετε ἀρχιερέα, ὥστε, καὶ τότε ὄντος ὑμῖν κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μωυσέως καὶ προσφορὰς προσφέροντος καὶ τὰ ἄλλα νόμιμα φυλάσσοντος, καὶ προφητῶν κατὰ διαδοχὴν μέχρις Ἰωάννου γεγενημένων, ὡς καὶ ὅτε εἰς Βαβυλῶνα ἀπήχθη ὁ λαὸς ὑμῶν, πολεμηθείσης τῆς γῆς καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν ἀρθέντων,* [8] *μὴ παύσασθαι ἐξ ὑμῶν προφήτην, ὃς κύριος καὶ ἡγούμενος καὶ ἄρχων* B

et gentium vocatione testimonia expungerent, ut clarius declarat Iustinus c. 120. *Maranus.*

3. *Ἰούδα ... γάλα*] Genes. 49, 8—12.

4. *τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ*] Uterque cod. mstus in margine *ὃ ἀπόκειται.* Vide Apol. I. c. 32. n. 3 et c. 54. n. 9. Iustinus etiam c. 120. p. 348. D. se ad Iudaeorum interpretationes accommodans *τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ* legit, addit tamen germanam *τῶν ο'* lectionem esse *ᾧ ἀπόκειται.*

5. *καὶ ... αὐτοῦ*] Sis vide Apol. I. c. 54. n. 10.

6. *Καὶ γὰρ ... λέγοντες*] Haec esse videtur huius loci sententia. Nimirum Iudaei, ut eluderent prophetiam, hac inter alias cavillatione utebantur, ut sceptrum e tribu Iuda, antequam Iesus nasceretur, recessisse dicerent, quippe cum Herodes, qui ante Christi passionem mortuus est, Ascalonita fuerit. Demonstrat ergo Iustinus sacerdotes et sacrificia tunc illis minime defuisse. *Maranus.*

7. *ἀφ' οὗ ἔπαθεν*] Omnes interpretes: *sub quo passus est*, quasi scriptum esset *ἐφ' οὗ ἔπαθεν.* Si vera est lectio vulgaris, rectius

per similitudinem et arcane spiritus sanctus haec tradidit. Sic autem eum locutum esse addidi: *Iuda, laudaverunt te fratres tui, manus tuae super dorsum inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Iuda: ex germine, mi fili, adscendisti. Recumbens dormivit sicut leo et sicut catulus: quis suscitabit eum? Non deficiet princeps ex Iuda et dux ex femoribus eius, donec veniant quae reposita sunt ei; et ipse erit exspectatio gentium, ligans ad vitem pullum suum et ad helicem pullum asinae suae. Lavabit in vino stolam suam et in sanguine uvae amictum suum. Fulvi oculi eius a vino, et candidi dentes eius ut lac.* Porro in genere vestro, ex quo initium cepit, usque ad illud tempus quo hic Iesus Christus natus ac passus est, prophetam vel principem esse unquam desiisse, neque impudenter audebitis dicere neque demonstrare potestis. Etenim licet Herodem [post quem passus est] Ascalonitam dicatis fuisse, tamen in genere vestro eum fatemini summum sacerdotem exstitisse; quare, quum etiam tum habueritis qui secundum legem Mosis et dona offerret et caetera legis instituta servaret, quumque prophetae secundum successionem usque ad Ioannem exstiterint: quemadmodum etiam exstiterunt quum Babylonem abductus est populus vester, vastata terra et sacris vasis sublatis: — non defuit apud vos propheta, qui dominus et dux et princeps po-

transtuleris: *a quo* h. e. *per quem* (vern. *von dem her) passus est.* Qua in re scriptorem erravisse nemo nescit. De simili anachronismo iuvat conferre Apol. I. c. 31. n. 3. Sin autem S. Martyrem ab ignoratione tam turpi liberare velis, verbum παθεῖν non ad mortem referas, sed latiori sensu (de fuga Aegyptiaca) accipias necesse est. Thirlbius legendum proposuit ἀφ' οὗ ἔφυγεν. Quod si non placet, ἀπὸ (Maran.) de tempore explices: *inde a quo* (vern. *seit dem):* quod minus accurate, immo insolenter dictum esset pro: *post quem passus est.* — Verba ista incommoda fortasse sunt glossa (c. 34. n. 15) imperiti cuiusdam librarii, quae posthac in textum importata est. Assentitur Schnitzer: *Neue Jen. Allg. Liter.-Zeitung* 1845. N. 71. p. 282. Itaque saltem uncinis inclusi.

8. μὴ παύσασθαι] Casaubonus (adv. Baron. p. 13) putat deesse verbum λέγετε aut ex superioribus repetendum esse. Nec deest nec repetendum est; nam παύσασθαι regitur ab ὥστε antecedente. Quare comma post ὥστε posui. Verba autem ὡς ... ἀρθέντων sunt sic interiecta, in parenthesi ut possint locari.

τοῦ λαοῦ ὑμῶν ἦν. Τὸ γὰρ ἐν τοῖς προφήταις πνεῦμα καὶ τοὺς βασιλεῖς ὑμῖν [9] ἔχριε καὶ καθίστα. Μετὰ δὲ τὴν Ἰησοῦ τοῦ ἡμετέρου Χριστοῦ ἐν τῷ γένει ὑμῶν φανέρωσιν καὶ θάνατον οὐδαμοῦ προφήτης γέγονεν οὐδ' ἔστιν, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι ὑμᾶς ὑπὸ ἴδιον βασιλέα ἐπαύσατο, καὶ προσέτι [10] ἡ γῆ ὑμῶν ἠρημώθη καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον καταλέλειπται. Τὸ δὲ εἰπεῖν τὸν λόγον διὰ τοῦ Ἰακώβ, [11] Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, συμβολικῶς δύο παρουσίας αὐτοῦ ἐσήμανε καὶ τὰ ἔθνη [12] μέλλειν αὐτῷ πιστεύειν, ὅπερ [13] ὀψέ ποτε πάρεστιν ἰδεῖν ὑμῖν· οἱ γὰρ ἀπὸ τῶν C ἐθνῶν ἁπάντων διὰ τῆς πίστεως τῆς τοῦ Χριστοῦ θεοσεβεῖς καὶ δίκαιοι γενόμενοι, πάλιν παραγενησόμενον αὐτὸν προσδοκῶμεν.

53. Καὶ τὸ [1] Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ καὶ τῇ ἕλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου καὶ τῶν ἔργων, τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας [2] γενομένων ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐθνῶν ὁμοίως, τῶν μελλόντων πιστεύειν αὐτῷ, προδήλωσις ἦν. [3] Οὗτοι γὰρ ὡς πῶλος ἀσαγὴς καὶ ζυγὸν ἐπὶ αὐχένα μὴ ἔχων τὸν ἑαυτοῦ, μέχρις ὁ Χριστὸς οὗτος ἐλθὼν διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πέμψας D ἐμαθήτευσεν αὐτούς, καὶ τὸν ζυγὸν τοῦ λόγου αὐτοῦ [4] βαστάσαντες τὸν νῶτον ὑπέθηκαν πρὸς τὸ πάντα ὑπομένειν διὰ τὰ προσδοκώμενα καὶ ὑπ' αὐτοῦ κατηγγελμένα ἀγαθά. Καὶ ὄνον δέ τινα ἀληθῶς σὺν πώλῳ αὐτῆς [5] προσδεδεμένην ἔν τινι εἰσόδῳ κώμης Βηθφαγῆς λεγομένης, ὅτε ἔμελλεν εἰσέρχεσθαι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ὁ κύριος [6] ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἐκέλευσε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἀγα-

9. ἔχριε] Hoc Maran. ex codd. mstis reposuit pro ἔχρισε, quod in editis erat.

10. ἡ γῆ ... καταλέλειπται] Coll. Iesai. 1, 7. 8.

11. Καὶ ... ἐθνῶν] Genes. 49, 10.

12. μέλλειν αὐτῷ πιστεύειν] Thirlbius coniecit μᾶλλον αὐτῷ πιστεύσειν. Sic alibi Iustinus. Non tamen ille criticus quidquam nostro loco mutandum contendit. Cf. c. 53: τῶν ἐθνῶν ὁμοίως, τῶν μελλόντων πιστεύειν αὐτῷ.

13. ὀψέ ποτε] H. e. *tandem aliquando*. Et haec lectio haud male se habet. Sed Martyr pro ὀψὲ fortasse ὄψει scripsit. C. 87: ὅπερ καὶ ὄψει ὑμῖν ἰδεῖν ἔστι. C. 96: ὅπερ καὶ ὄψει ἰδεῖν ὑμῖν ἔστι γινόμενον. Adde locum gemellum Apol. I. c. 32. p. 73. D: Τὸ δὲ Αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν μηνυτικὸν ἦν ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν προσδοκήσουσιν αὐτὸν πάλιν παραγενησόμενον, ὅπερ ὄψει ὑμῖν πάρεστιν ἰδεῖν καὶ ἔργῳ πεισθῆναι· ἐκ πάντων γὰρ γενῶν etc.. Idem Thirlbium quoque coniecisse video: at nuspiam additum est ποτε.

puli vestri esset. Spiritus enim, qui erat in prophetis, reges vobis ungebat et constituebat. At post Iesu Christi nostri in vestro genere apparitionem et mortem nusquam propheta exstitit aut exstat, sed etiam proprio regi parere desiistis, et insuper terra vestra vastata est ac velut custodis pomorum casa derelicta. Quod autem effatum per Iacobum dicit, *Et ipse erit exspectatio gentium*, arcane duos fore Christi adventus ac gentes in eum credituras significabat: quod quidem vobis tandem aliquando licet cernere; qui enim ex gentibus omnibus per Christi fidem cultores dei et iusti facti sumus, rursus eum venturum exspectamus.

53. Et illud *Ligans ad vitem pullum suum et ad helicem pullum asinae* tum operum, quae in priori eius adventu ab eo facta sunt, tum gentium similiter, quae in eum crediturae erant, praesignificatio erat. Hae enim velut pullus erant nec clitellas nec super cervice suo iugum ferens, donec hic Christus, postquam venit, missis discipulis eas in disciplinam suam reciperet, et iugum doctrinae eius ferentes dorsum summitterent ad omnia perferenda ob exspectata et ab eo promissa bona. Ac revera dominus noster Iesus Christus, quum Hierosolyma ingressurus esset, praecepit discipulis ut asinam quamdam, quae cum pullo suo in introitu vici Bethphage dicti

— De verbis quae sequuntur legas Apol. I. c. 1. n. 7.

1. *Δεσμεύων ... ὄνον*] Genes. 49, 11.

2. *γενομένων*] Forsitan (Thirlb.) *γενησομένων*. Apol. I. c. 32: *Τὸ δὲ Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ καὶ πλύνων τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς σύμβολον δηλωτικὸν ἦν τῶν γενησομένων τῷ Χριστῷ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πραχθησομένων.* Vulgata vero scriptura facile fertur.

3. *Οὗτοι γὰρ*] Scil. *ἦσαν*. Illud *οὗτοι*, ad *ἐθνῶν* relatum, offensionem non praebet.

4. *βαστάσαντες*] Sic reposui pro vulg. *βαστάξαντες*, quod Iustinianae dictioni repugnat. Literae Ξ et Σ saepe in codicibus commutantur.

5. *προσδεδεμένην*] Thirlb. mallet *πρὸς ἄμπελον δεδεμένην*, quemadmodum Apol. I. l. c.: *πῶλος γάρ τις ὄνου εἱστήκει πρὸς ἄμπελον δεδεμένος.* Non muto. — Mox Sylburg., Morell., Maran. *Βεθφαγῆς*, Stephan. *Βηθσφαγῆς*.

6. *ἡμῶν*] Stephan. *ὑμῶν*.

γεῖν αὐτῷ, καὶ ἐπικαθίσας ἐπεισελήλυθεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· [7] ὅ, ὅπως ἐπεπροφήτευτο διαῤῥήδην γενήσεσθαι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, [8] γενόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ γνωσθέν, τὸν Χριστὸν ὄντα αὐτὸν φανερὸν 273
ἐποίει. Καί, τούτων ἁπάντων γενομένων καὶ ἀπὸ τῶν γραφῶν ἀποδεικνυμένων, ὑμεῖς ἔτι σκληροκάρδιοί ἐστε. Προεφητεύθη δὲ ὑπὸ Ζαχαρίου, ἑνὸς τῶν δώδεκα, τοῦτο μέλλειν γίνεσθαι οὕτως· [9] Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, ἀλάλαξον, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἥξει σοὶ δίκαιος καὶ σώζων αὐτὸς καὶ πραῢς καὶ πτωχός, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον ὄνου. Τὸ δὲ καὶ ὄνον ὑποζύγιον [10] ἤδη μετὰ τοῦ πώλου αὐτῆς ὀνομάζειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰακὼβ [11] ἐν τῇ κτήσει αὐτὸν B
ἔχειν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὡς προέφην, [12] ἀμφότερα τὰ ζῶα κελεῦσαι ἀγαγεῖν, προαγγελία ἦν καὶ [13] τῶν ἀπὸ τῆς συναγωγῆς ὑμῶν ἅμα τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύειν ἐπ' αὐτὸν μέλλουσιν. Ὡς γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν σύμβολον ἦν ὁ ἀσαγὴς πῶλος, οὕτως καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ ὑμετέρου λαοῦ ἡ ὑποσαγὴς ὄνος· τὸν γὰρ διὰ τῶν προφητῶν νόμον ἐπικείμενον ἔχετε. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ προφήτου Ζαχαρίου, ὅτι παταχθήσεται αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστὸς καὶ διασκορπισθήσονται οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, προε- C
φητεύθη· ὅπερ καὶ γέγονε. [14] Μετὰ γὰρ τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν οἱ σὺν αὐτῷ ὄντες μαθηταὶ αὐτοῦ διεσκεδάσθησαν, [15] μέχρις ὅτου ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ πέπεικεν αὐτοὺς ὅτι οὕτως προεπεφήτευτο περὶ αὐτοῦ παθεῖν αὐτόν· καὶ οὕτω πεισθέντες καὶ εἰς τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἐξελθόντες ταῦτα ἐδίδαξαν. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς βέβαιοι ἐν

7. ὅ, ὅπως] Sic scripsi pro vulg. ὃ πῶς. Maranus (in Add.) quidem asseruit πῶς interdum apud inferioris aetatis scriptores comparationi inservire, sed neutiquam exemplis probavit. Thirlbio placuit ὅπερ ὡς. Scite Langius (in *Roehrii Krit. Pred.-Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 994): „Jenes ὃ ὅπως bleibt das Wahrscheinlichste, weil es am Leichtesten den Irrthum der Abschreiber erklärt."

8. γενόμενον ... γνωσθέν] Maranus: *ita ab eo in omnium oculis factum.*

9. Χαῖρε ... ὄνου] Zachar. 9, 9. — Vide Apol. I. c. 35. n. 11.

10. ἤδη] Thirlb. mallet τῇδε.

11. ἐν τῇ κτήσει] Codd. msti et editi ἐν τῇ κτίσει, quod non ita defendi potest, ut sit ἐν τῇ Γενέσει (Pearson.). Nimirum debetur illud κτίσει itacismo. De utriusque vocis confusione in codicibus haud raro obvia habes exemplum de monarch. c. 4. p. 106. D. Maranus mallet ἐν τῇ χρήσει *(ad usus suos ab eo adhibitam dicit)*, quod et Langus le-

alligata erat, ad se ducerent, et insidens ei Hierosolyma ingressus est: quod, quemadmodum conceptis verbis praedictum fuerat a Christo factum iri, factum ab eo et agnitum, Christum eum esse aperte declarabat. Et, licet haec omnia contigerint et ex scripturis demonstrentur, vos tamen adhuc duro corde estis. Rem ita eventuram Zacharias, unus ex duodecim, praedixit sic: *Laetare vehementer, filia Sionis, iubila, praedica, filia Hierosolymorum; ecce rex tuus veniet tibi iustus et salvans ipse et mitis et pauper, insidens subiugali et pullo asinae.* Quod autem propheticus spiritus cum patriarcha Iacobo nominatim asinam quoque subiugalem cum eius pullo ipsum in possessione habere dicit, deinde etiam quod ipse discipulis, ut iam dixi, praecepit ut utrumque animal adducerent, praesignificatio erat eorum quoque qui ex synagoga vestra erant simul cum iis qui ex gentibus credituri in eum erant. Quemadmodum enim iis qui ex gentibus signum erat pullus clitellas non ferens, ita iis quoque qui ex vestro populo asina clitellaria; nam eam, quae per prophetas promulgata est, legem impositam habetis. Sed etiam per prophetam Zachariam praedictum est fore ut ipse hic Christus percuteretur eiusque discipuli dispergerentur: quod quidem et evenit. Postquam enim cruci affixus est, qui cum eo erant discipuli eius dispersi sunt, quoad resurrexit a mortuis et iis persuasit praedictum de se fuisse fore ut ita pateretur; atque illi hoc modo ad credendum adducti et in totum orbem profecti haec docuerunt. Hinc etiam nos in

git. Sed ad lectionem illam stabiliendam (Sylburg.) verba faciunt c. 52. p. 271. D: τὸν πῶλον αὐτοῦ. Reposui igitur.

12. ἀμφότερα] In codd. mstis et editis γὰρ additum est, quod expungendum erat, ut quisque videt.

13. τῶν] Hunc articulum codd. msti Marano suppeditarunt. Opus ergo non est ὡς ante καὶ inserere, subaudito extrinsecus nominativo τινές, ut Sylburgius coniiciebat. Atque μέλλουσιν copulandum est cum ἅμα τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Convenientius esset μελλόντων, ad illud τῶν relatum: *qui ex synagoga una cum iis credituri erant qui ex gentibus venerunt.* Cf. c. 40. n. 14.

14. Μετὰ ... παθ. αὐτόν] Coll. Luc. 24, 25. 26.

15. μέχρις ὅτου] Sic codd. msti in margine. In textu autem habent μέχρις ὅτε, ut editi libri. — De forma προεπεφήτευτο (supra p.

τῇ πίστει καὶ μαθητείᾳ αὐτοῦ ἐσμεν, ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ τῶν [16] προφητῶν καὶ ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην εἰς ὄνομα τοῦ ἐσταυρωμένου ἐκείνου ὁρωμένων καὶ γενομένων θεοσεβῶν τὴν πειθὼ ἔχομεν. Ἔστι δὲ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Ζαχαρίου ταῦτα· [17] Ῥομφαία, D ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὸν ποιμένα μου καὶ ἐπ' ἄνδρα τοῦ λαοῦ μου, λέγει κύριος τῶν δυνάμεων· πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα αὐτοῦ.

54. Καὶ τὸ ὑπὸ Μωυσέως δὲ ἀνιστορημένον καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰακὼβ προπεφητευμένον, τὸ [1] Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ, τὸ τῷ αἵματι αὐτοῦ ἀποπλύνειν μέλλειν τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ ἐδήλου. Στολὴν γὰρ αὐτοῦ ἐκάλεσε τὸ ἅγιον πνεῦμα τοὺς δι' αὐτοῦ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβόντας, ἐν οἷς ἀεὶ δυνάμει μὲν πάρεστι, καὶ ἐναργῶς δὲ παρέσται ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ. [2] Τὸ δὲ αἷμα τῆς σταφυλῆς εἰπεῖν τὸν λόγον, διὰ τῆς τέχνης δεδήλωκεν ὅτι αἷμα 274 μὲν ἔχει ὁ Χριστός, [3] ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρώπου σπέρματος ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως. Ὃν γὰρ τρόπον τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἄνθρωπος ἐγέννησεν [4] ἀλλὰ θεός, οὕτως καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου γένους ἔσεσθαι ἀλλ' ἐκ θεοῦ δυνάμεως προεμήνυσεν. Ἡ δὲ προφητεία αὕτη, ὦ ἄνδρες, ἣν ἔλεγον, [5] ἀποδεικνύει ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Χριστὸς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων, κατὰ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γεννηθείς.

55. Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Μεμνησόμεθα καὶ ταύτης τῆς ἐξηγήσεώς σου, ἐὰν καὶ δι' ἄλλων κρατύνῃς καὶ τοῦτο τὸ ἀπό- B ρημα. Τανῦν δὲ ἤδη ἀναλαβὼν τὸν λόγον ἀπόδειξον ἡμῖν ὅτι ἕτερος θεὸς παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος ὡμολόγηται εἶναι, φυλαξάμενος λέγειν τὸν ἥλιον καὶ τὴν

273. D: ἐπεπροφήτευτο) adeas Apol. I. c. 35. n. 10.

16. προφητῶν] Forte (Thirlb. in Add.) προφητειῶν. At lectio recepta haud contemnenda.

17. Ῥομφαία ... αὐτοῦ] Zachar. 13, 7.

1. Πλυνεῖ ... αὐτοῦ] Genes. 49, 11. — Eamdem huius loci interpretationem iisdem fere verbis habes Apol. I. c. 32. p. 74. A — C.

2. Τὸ] Vide num Τῷ legendum. Sed τὸ ... εἰπεῖν sunt accusativi absolute positi: *quod attinet* —. Cf. c. 33. p. 250. E: Τὸ γὰρ Ὤμοσε (= *Anlangend die Worte* Ὤμοσε) etc., ὁ θεὸς ... ἀρχιερέα αὐτὸν ... εἶναι ἐδήλωσε. — De

fide ac disciplina illius confirmamur, quum et ex prophetis et ex iis quos in nomen crucifixi illius per orbem cultores dei factos videmus persuasionem ducamus. Quae autem a Zacharia dicta sunt ita se habent: *Framea, excitare super pastorem meum et super virum populi mei, dicit dominus virtutum; percute pastorem, et dispergentur oves eius.*

54. Et quod a Mose literis mandatum est et a patriarcha Iacobo praedictum, *Lavabit in vino stolam suam et in sanguine uvae amictum suum*, sanguine eius ablutum iri credentes in eum significabat. Stolam enim eius spiritus sanctus eos vocavit qui per eum peccatorum remissionem acceperunt, in quibus virtute quidem semper adest, manifeste autem aderit in secundo suo adventu. Quod autem sanguinem uvae dicit effatum, hac arte declaravit sanguinem quidem habere Christum, verum non ex hominis semine sed ex dei virtute. Quemadmodum enim vitis sanguinem non homo generavit sed deus, ita et Christi sanguinem non ex humano semine sed ex dei virtute futurum praedixit. Haec autem ipsa prophetia, o viri, quam attuli, demonstrat Christum non esse hominem ex hominibus, communi hominum more genitum.

55. Hic Trypho respondit: Habebimus in memoria etiam hanc interpretationem tuam, si aliis insuper argumentis hanc quoque quaestionem firmaveris. Nunc autem revocata unde digressa est oratione demonstra nobis alium deum a prophetico spiritu praeter creatorem universorum agnosci, cavens

formula διὰ τῆς τέχνης cf. Apol. I. c. 28. n. 5.

3. ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρώπου] Reposui vocem ἀλλ', quae in codd. mstis et editis male (nempe praecedit μέν) omissa est. Eadem exstat quoque in locis parallelis c. 76. p. 301. C. et Apol. I. c. 32. p. 74. B. Notat Sylburgius legi posse ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος, ut paulo post. Alterum vero loquendi genus repetitur etiam infra c. 68. p. 293. C. Apol. I. l. c.: ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος ἀλλ' ἐκ θείας δυνάμεως.

4. ἀλλὰ θεός] Fortasse ἀλλ' ὁ θεός, ut c. 76. p. 301. C. et Apol. I. l. c.. Sed ferri potest vulgata.

5. ἀποδεικνύει] Hoc Sylburg., Morell., Maran. dederunt. Vitiose caeteri ἀποδεικνύειν. Similia librariorum parum attentorum menda emendavi c. 47. n. 8 et c. 51. n. 5. Coll. Apol. I. c. 12. n. 15.

σελήνην, ἃ [1] γέγραπται τοῖς ἔθνεσι συγκεχωρηκέναι τὸν θεὸν ὡς θεοὺς προσκυνεῖν· καὶ τούτῳ τῷ λόγῳ [2] ὥσπερ χρώμενοι προφῆται πολλάκις λέγουσιν ὅτι [3] Ὁ θεός σου θεὸς τῶν θεῶν ἐστι καὶ κύριος τῶν κυρίων, προστιθέντες ὁ μέγας καὶ ἰσχυρὸς καὶ φοβερὸς πολλάκις. Οὐ γὰρ ὡς ὄντων θεῶν ταῦτα λέγεται, ἀλλ' ὡς τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς ὅτι τῶν νομιζομένων θεῶν καὶ κυ- C ρίων ὁ τῷ ὄντι θεός, ὁ τὰ πάντα ποιήσας, κύριος μόνος ἐστίν. Ἵνα γὰρ καὶ τοῦτο ἐλέγξῃ τὸ ἅγιον πνεῦμα, διὰ τοῦ ἁγίου Δαυὶδ εἶπεν· [4] Οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, νομιζόμενοι θεοί, εἴδωλα δαιμονίων εἰσίν, ἀλλ' οὐ θεοί. [5] Καὶ ἐπάγει κατάραν τοῖς ποιοῦσιν αὐτὰ καὶ προσκυνοῦσι.

Κἀγώ· Οὐ [6] ταύτας μὲν τὰς ἀποδείξεις ἔμελλον φέρειν, εἶπον, ὦ Τρύφων, δι' ὧν καταδικάζεσθαι τοὺς ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα προσκυνοῦντας ἐπίσταμαι, ἀλλὰ τοιαύτας πρὸς ἃς ἀντειπεῖν μὲν οὐδεὶς δυνήσεται. Ξέναι δέ σοι δόξουσιν εἶναι, καίπερ [7] καθ' ἡμέραν ἀναγινωσκόμεναι ὑφ' ὑμῶν, ὡς καὶ ἐκ τούτου [8] συνεῖναι D ὑμᾶς ὅτι διὰ τὴν ὑμετέραν κακίαν ἀπέκρυψεν ὁ θεὸς ἀφ' ὑμῶν τὸ δύνασθαι νοεῖν τὴν σοφίαν τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, πλὴν τινῶν, [9] οἷς κατὰ χάριν τῆς πολυσπλαγχνίας αὐτοῦ, ὡς ἔφη [10] Ἡσαΐας, ἐγκατέλιπε σπέρμα εἰς σωτηρίαν, ἵνα μὴ ὡς Σοδομιτῶν καὶ Γομοῤῥαίων τέλεον καὶ τὸ ὑμέτερον γένος ἀπόληται. Προσέχετε τοιγαροῦν οἷσπερ μέλλω ἀναμιμνήσκειν ἀπὸ τῶν ἁγίων γραφῶν, οὐδὲ ἐξηγηθῆναι [11] δεομένων ἀλλὰ μόνον ἀκουσθῆναι.

56. Μωυσῆς οὖν, ὁ μακάριος καὶ [1] πιστὸς θεράπων θεοῦ,

1. γέγραπται] Deuteron. 4, 19. Cf. c. 121. p. 349. D. — Eamdem sententiam Clemens Alex. Strom. VI. c. 14. §. 110 sq. explicuit.

2. ὥσπερ χρώμενοι etc.] Fortasse (Sylburg.) ὡς παραχρώμενοι προφῆται πολλάκις λέγουσιν: *prophetae tamquam abutentes* (dei appellatione) *multoties dicunt*. Non muto. — Particulam γάρ, quae sequitur (Οὐ γὰρ ὡς etc.), referas ad φυλαξάμενος.

3. Ὁ θεός ... φοβερὸς] Deuteron. 10, 17.

4. Οἱ θεοὶ ... θεοί] Duae coaluerunt interpretationes: Psalm. 95, 5 et 1 Parall. 16, 26. Vide Apol. I. c. 41. n. 3.

5. Καὶ ... προσκυν.] Psalm. 113, 4. 8: Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων . . . Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς.

6. ταύτας] Thirlbius τοιαύτας putavit legendum.

tamen ne solem et lunam dicas, quae scriptum est gentibus concessa a deo fuisse ut ea tamquam deos adorarent: atque hoc effato quodammodo utentes prophetae saepe dicunt: *deus tuus deus deorum est et dominus dominorum*, saepe addentes: *magnus et fortis et terribilis.* Non enim haec dicuntur quod sint dii, sed quod effatum nos doceat eorum qui dii et domini existimantur illum vere deum, qui omnia creavit, dominum solum esse. Ut enim et hoc evinceret spiritus sanctus, per Davidem dixit: *Dii gentium*, qui existimantur dii, *simulacra daemoniorum sunt*, *verum non dii.* Et exsecrationem iis inducit qui haec faciunt et adorant.

Tum ego: Non has demonstrationes eram allaturus, aiebam, Trypho, quibus eos condemnari scio qui haec et similia adorant, sed tales contra quas nemo dicere poterit. Novae autem tibi videbuntur esse, quamvis quotidie a vobis legantur, ita ut inde quoque intelligatis ob vestram nequitiam a deo potestatem sapientiae, quae in verbis eius est, intelligendae absconditam fuisse, exceptis nonnullis, quibus secundum summae misericordiae suae gratiam, ut ait Iesaias, semen ad salutem reliquit, ne ut Sodomitarum et Gomorrhaeorum penitus et genus vestrum periret. Animum igitur ad ea advertite quae ex sanctis scripturis commemoraturus sum, quas explicari minime opus est sed tantum audiri.

56. Moses igitur, beatus ille et fidelis famulus dei, de-

7. καθ' ἡμέραν] Scil. in synagogis.

8. συνεῖναι] Pearsonus legit συνιέναι. Sed cf. Apol. I. c. 60. n. 12. — Tum Maranus pro ὑμᾶς proposuit ἡμᾶς.

9. οἷς] Maranus (in Add.) interpretatur „*in quibus*“, quum Iustinus non de tota gente loquatur, cui semen relictum sit ad salutem, sed de ipso illo in paucis conservato semine. Pariter interpres Campidonensis.

10. Ἡσαΐας] Iesai. 1, 9. Coll. 10, 22 (Rom. 9, 27—29).

11. δεομένων] Melius sane δεομένοις, sed tamen ferri potest illud δεομένων: neque enim de omnibus generatim scripturis intelligi debet, sed de iis quibus uti statuerat Iustinus ad Christi divinitatis defensionem. *Maranus.* Cf. c. 53. n. 13.

1. πιστὸς θεράπων] Cf. Numer. 12, 7.

[2] μηνύων ὅτι ὁ ὀφθεὶς τῷ Ἀβραὰμ πρὸς τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ θεὸς σὺν τοῖς ἅμα αὐτῷ ἐπὶ τὴν Σοδόμων κρίσιν πεμφθεῖσι δύο ἀγγέλοις ὑπὸ ἄλλου, τοῦ ἐν τοῖς ὑπερουρανίοις ἀεὶ μένοντος καὶ οὐδενὶ ὀφθέντος ἢ ὁμιλήσαντος δι' ἑαυτοῦ ποτέ, ὃν ποιητὴν τῶν ὅλων καὶ πατέρα νοοῦμεν· οὕτω γάρ φησιν· [3] Ὤφθη δὲ αὐτῷ ὁ θεὸς πρὸς τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῇ θύρᾳ τῆς σκηνῆς μεσημβρίας. Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδε, καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν συνέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπε· [4] καὶ τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ· Ὤρθρισε δὲ Ἀβραὰμ τῷ πρωῒ εἰς τὸν τόπον οὗ εἱστήκει ἔναντι κυρίου, καὶ ἐπέβλεψεν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας καὶ ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς τῆς περιχώρου, καὶ εἶδε, καὶ ἰδοὺ ἀνέβαινε φλὸξ ἐκ τῆς γῆς ὡσεὶ ἀτμὶς καμίνου. Καὶ παυσάμενος λοιπὸν [5] τοῦ λέγειν, ἐπυθόμην αὐτῶν εἰ ἐνενοήκεισαν τὰ εἰρημένα.

275

B

Οἱ δὲ ἔφασαν νενοηκέναι μέν, μηδὲν δὲ ἔχειν εἰς ἀπόδειξιν [6] τοὺς λελεγμένους λόγους ὅτι θεὸς ἢ κύριος ἄλλος τίς ἐστιν ἢ λέλεκται [7] ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων. C

Κἀγὼ πάλιν· Ἃ λέγω πειράσομαι ὑμᾶς πεῖσαι, νοήσαντας τὰς γραφάς, ὅτι ἐστὶ καὶ λέγεται θεὸς καὶ κύριος ἕτερος [8] ὑπὸ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων, ὃς καὶ ἄγγελος καλεῖται, διὰ τὸ ἀγγέλλειν τοῖς ἀνθρώποις ὅσαπερ βούλεται αὐτοῖς ἀγγεῖλαι ὁ τῶν ὅλων ποιητής, ὑπὲρ ὃν ἄλλος θεὸς οὐκ ἔστι. Καὶ ἀνιστορῶν πάλιν τὰ προλεχθέντα ἐπυθόμην τοῦ Τρύφωνος· Δοκεῖ σοι ὀφθῆναι ὑπὸ τὴν δρῦν τὴν Μαμβρῇ ὁ θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ὡς ὁ λόγος λέγει;

Κἀκεῖνος· Μάλιστα.

2. *μηνύων ... οὕτω γάρ φησιν*] Thirlbius et Maranus commendarunt *μηνύει ὅτι ὤφθη ... οὕτω γάρ φησιν*, vel *μηνύων ὅτι ὤφθη ... οὕτω φησίν*. Non muto. Nam Iustinus ad demonstrationes properans orationem imperfectam relinquit. Talia vitia in laudatissimis veterum monumentis occurrunt. Caeterum struas: *μηνύων ὅτι θεός*, scil. *ἐστίν*, *ὁ ὀφθεὶς* etc..

3. *Ὤφθη ... εἶπε — Ὤρθρισε ... καμίνου*] Genes. 18, 1—3; 19, 27. 28.

4. *καὶ τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ*] Haec non Iustinus sed librarius scripsit, compendium hîc faciens, id quod liquet ex verbis p. 278. B: *οὐ γὰρ γράφειν πάλιν τὰ αὐτά, τῶν πάντων προγεγραμμένων, δοκεῖ μοι.*

5. *τοῦ λέγειν*] Scil. ea quae

clarat deum esse eum qui Abrahamo ad quercum Mambrae visus est cum duobus angelis simul cum eo ad Sodomorum iudicium missis ab alio, qui in supercoelestibus semper manet ac nemini unquam visus aut per se quemquam allocutus est, quem creatorem universorum et parentem intelligimus; sic enim loquitur: *Apparuit autem ei deus ad quercum Mambrae, quum sederet in ostio tabernaculi meridie. Suspiciens vero oculis vidit, et ecce tres viri stabant supra eum; quos quum vidisset, occurrit obviam iis ab ostio tabernaculi sui, et adoravit super terram, et dixit:* et caetera usque ad: *Mane autem surgens Abrahamus ivit ad locum ubi steterat coram domino, et inspexit in faciem Sodomorum et Gomorrhae et in faciem terrae circumiacentis, et vidit, et ecce adscendebat flamma ex terra tamquam vapor camini.* Et quum referendi finem fecissem, interrogabam eos an quae dixi intellexerint.

Illi autem dixerunt se intellexisse, sed recitata verba nihil habere quod alium quemdam deum aut dominum esse aut a spiritu sancto dictum esse demonstret praeter creatorem universorum.

Ego rursus: Enitar vobis, quandoquidem scripturas intelligitis, ea quae dico persuadere, videlicet alium esse et dici sub creatore universorum deum et dominum, qui etiam angelus vocatur, quia nuntiat hominibus quaecunque iis nuntiari vult universorum creator, supra quem alius deus non est. Et iterum referens verba iam allata Tryphonem interrogavi: Num existimas deum sub quercu Mambrae Abrahamo visum esse, ut effatum dicit?

Et ille: Maxime.

Moses (l. c.) locutus est.

6. τοὺς λελεγμένους λόγους] Haec Thirlbius expellenda censuit tamquam glossema.

7. ὑπὸ] Hoc reposui pro vulg. ἀπό. Ista formula ὑπὸ τοῦ ἁγίου (s. προφητικοῦ) πνεύματος sexcenties apud Martyrem comparet.

8. ὑπὸ] Hoc reposuit Maranus ex codd. mstis pro ὑπέρ (eodem improbato Langus et Wolfius παρὰ legerunt: *praeter)*, quod Stephanus inepte (ut ex verbis patet paulo post obviis: ὑπὲρ ὃν ἄλλος θεὸς οὐκ ἔστι) in textum induxerat. Thirlbius: „Alii“, inquit, „fortasse potius

Καὶ εἷς, ἔφην, ἐκείνων ἦν τῶν τριῶν, οὓς ἄνδρας ἑωρᾶσθαι τῷ Ἀβραὰμ τὸ ἅγιον προφητικὸν πνεῦμα λέγει;

Κἀκεῖνος· Οὔ· ἀλλὰ ὤπτο μὲν αὐτῷ ὁ θεὸς πρὸ τῆς τῶν D
τριῶν ὀπτασίας· εἶτα οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι, οὓς ἄνδρας ὁ λόγος ὀνομάζει, ἄγγελοι ἦσαν, [9] δύο μὲν αὐτῶν πεμφθέντες ἐπὶ τὴν Σοδόμων ἀπώλειαν, εἷς δὲ εὐαγγελιζόμενος τῇ Σάῤῥᾳ ὅτι τέκνον ἕξει, ἐφ' ᾧ ἐπέπεμπτο, καὶ [10] ἀπαρτήσας ἀπήλλακτο.

Πῶς οὖν, εἶπον, ὁ εἷς [11] τῶν τριῶν γενόμενος ἐν τῇ σκηνῇ, ὁ καὶ εἰπών· [12] Εἰς ὥρας ἀνακάμψω πρὸς σέ, καὶ τῇ Σάῤῥᾳ υἱὸς γενήσεται, φαίνεται ἐπανελθὼν γενομένου τῇ Σάῤῥᾳ υἱοῦ, καὶ θεὸν αὐτὸν ὄντα ὁ προφητικὸς λόγος κἀκεῖ σημαίνει; Ἵνα δὲ φανε- 276
ρὸν ὑμῖν γένηται ὃ λέγω, ἀκούσατε τῶν ὑπὸ Μωυσέως διαῤῥήδην εἰρημένων. Ἔστι δὲ ταῦτα· [13] Ἰδοῦσα δὲ Σάῤῥα τὸν υἱὸν Ἄγαρ, τῆς παιδίσκης τῆς Αἰγυπτίας, ὃς ἐγένετο τῷ Ἀβραάμ, παίζοντα μετὰ Ἰσαάκ, τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, εἶπε τῷ Ἀβραάμ· Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην ταύτην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· οὐ γὰρ [14] κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης ταύτης μετὰ τοῦ υἱοῦ μου Ἰσαάκ. Σκληρὸν δὲ ἐφάνη τὸ ῥῆμα σφόδρα ἐναντίον Ἀβραὰμ περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Εἶπε δὲ ὁ θεὸς τῷ Ἀβραάμ· Μὴ σκληρὸν ἔστω ἐναντίον σου περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῆς παιδίσκης· πάντα ὅσα ἂν εἴπῃ σοι Σάῤῥα, ἄκουε τῆς φωνῆς αὐτῆς, ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. B
Νενοήκατε οὖν ὅτι ὁ εἰπὼν τότε ὑπὸ τὴν δρῦν ἐπαναστρέψαι, ὡς προηπίστατο ἀναγκαῖον εἶναι τῷ Ἀβραὰμ συμβουλεῦσαι ἅπερ ἐβούλετο αὐτὸν Σάῤῥα, ἐπανελήλυθεν, ὡς γέγραπται, καὶ θεός ἐστιν, ὡς οἱ λόγοι σημαίνουσιν οὕτως εἰρημένοι· [15] Εἶπε δὲ ὁ θεὸς τῷ

legent *υἱὸς τοὺς ποιητοῦ τῶν ὅλων ὢν* vel *ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων.*" Quod vix crediderim ac ne vix quidem.

9. *δύο μὲν αὐτῶν* etc.] Satis convenit Tryphoni cum reliquis Iudaeis, qui etiam horum angelorum nomina scire se profitentur. Aiunt fuisse Michaelem, Gabrielem et Raphaelem. Neque tantum affirmant, sed ex scriptura etiam probant. — Iosephus Antiqq. iud. I. c. 12: *Ἐμήνυσαν ἑαυτοὺς ὄντας ἀγγέλους τοῦ θεοῦ, καὶ ὅτι πεμφθείη μὲν ὁ εἷς σημαίνων* (forte *πεμφθεῖεν, ὁ μὲν εἷς σημανῶν*) *περὶ τοῦ παιδός, δύο δὲ Σοδομίτας καταστρεψόμενοι. Thirlbius.*

10. *ἀπαρτήσας*] Legi posset *ἀπαρτίσας: re perfecta.* Sed mi-

Atque unus, inquiebam, erat ex tribus illis, quos sanctus propheticus spiritus viros appellat et Abrahamo visos esse dicit?

Et ille: Minime: sed visus est ei deus antequam tres apparerent; tres autem illi, quos effatum viros appellat, angeli erant, duo quidem eorum missi ad excidium Sodomorum, unus vero Sarae nuntians filium ei futurum, cuius rei causa missus erat, et abiens discessit.

Quomodo igitur, aiebam, unum illum ex tribus, qui in tabernaculo fuerat et dixerat: *In horas revertar ad te, et Sarae filius nascetur*, reversum esse apparet post natum Sarae filium, eumque deum esse hoc etiam in loco propheticum effatum declarat? Verum ut quod dico manifestum vobis sit, audite quae conceptis verbis a Mose dicta sunt. Habent vero sic: *Quum autem vidisset Sara filium Agaris, ancillae Aegyptiae, qui natus erat Abrahamo, ludentem cum Isaaco, filio suo, dixit Abrahamo: Eiice ancillam hanc et filium eius; non enim haeres erit filius ancillae huius cum filio meo Isaaco. Durum autem valde visum est verbum Abrahamo de filio suo. Dixit autem deus Abrahamo: Ne durum sit tibi de puero et de ancilla; omnia quaecunque dixerit tibi Sara, audi vocem eius, quoniam in Isaaco vocabitur tibi semen.* Num igitur intellexistis eum qui tum sub quercu dixerat se reversurum esse — prout praenoscebat necessarium esse ea Abrahamo suadere quae ab ipso Sara contendebat: reversum esse, ut scriptum est, et deum esse, ut verba declarant sic

nime necessarium id videtur. *Maranus.* — Improbo autem Thirlbii coniecturas: *εἷς δὲ εὐαγγελισάμενος ... ἐπέπεμπτο, ἀπαρτήσας ἀπήλλακτο* — vel *εἷς δὲ εὐαγγελισόμενος ... ὃς καὶ ἀπαρτίσας ἐφ' ᾧ ἐπέπεμπτο ἀπήλλακτο* — vel *εἷς δὲ ... ἐπέπεμπτο, ὃ καὶ ἀπαρτίσας ἀπήλλακτο.*

11. *τῶν τριῶν γενόμενος*] Thirlbius coniecit legendum *τῶν τριῶν τῶν γενομένων.* Non mutandum.

12. *Εἷς ... γενήσεται*] Genes. 18, 14.

13. *Ἰδοῦσα ... σπέρμα*] Genes. 21, 9—12.

14. *κληρονομ.*] Reg. addit *σε.*

15. *Εἶπε ... παιδ.*] Gen. 21, 12.

Ἀβραάμ· Μὴ σκληρὸν ἔστω ἐναντίον σου περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῆς παιδίσκης; ἐπυνθανόμην.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Μάλιστα· οὐκ ἐκ τούτου δὲ ἀπέδειξας
ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ θεὸς παρὰ τοῦτον τὸν ὀφθέντα τῷ Ἀβραάμ, ὃς C
καὶ τοῖς ἄλλοις πατριάρχαις καὶ προφήταις ὤπτο, ἀλλ᾽ ἡμᾶς ἀπέδειξας οὐκ ὀρθῶς νενοηκότας ὅτι οἱ τρεῖς, οἱ ἐν τῇ σκηνῇ παρὰ τῷ Ἀβραὰμ γενόμενοι, ὅλοι ἄγγελοι ἦσαν.

Καὶ πάλιν ἐγώ· Εἰ οὖν καὶ ἀπὸ τῶν γραφῶν μὴ εἶχον ἀποδεῖξαι ὑμῖν ὅτι εἷς τῶν τριῶν ἐκείνων καὶ [16] ὁ θεός ἐστι καὶ ἄγγελος καλεῖται, ἐκ τοῦ ἀγγέλλειν, [17] ὡς προέφην, οἷσπερ βούλεται τὰ παρ᾽ αὐτοῦ ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς θεός, τοῦτον τὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἰδέᾳ ἀνδρὸς ὁμοίως τοῖς σὺν αὐτῷ παραγενομένοις δυσὶν ἀγγέλοις
φαινόμενον τῷ Ἀβραάμ, τὸν καὶ πρὸ ποιήσεως κόσμου ὄντα θεόν, D
[18] τοῦτο νοεῖν ὑμᾶς εὔλογον ἦν, ὅπερ τὸ πᾶν ἔθνος ὑμῶν νοεῖ.

Καὶ πάνυ, ἔφη· οὕτως γὰρ καὶ μέχρι [19] τοῦ δεῦρο εἴχομεν.

Κἀγὼ πάλιν εἶπον· Ἐπὶ τὰς γραφὰς ἐπανελθὼν πειράσομαι πεῖσαι ὑμᾶς ὅτι οὗτος ὅ τε τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰακὼβ καὶ τῷ Μωυσεῖ ὦφθαι λεγόμενος καὶ γεγραμμένος θεὸς ἕτερός ἐστι τοῦ τὰ πάντα ποιήσαντος θεοῦ, [20] ἀριθμῷ λέγω ἀλλ᾽ οὐ γνώμῃ· [21] οὐδὲν γάρ φημι αὐτὸν [22] πεπραχέναι ποτὲ ἢ ἅπερ αὐτὸν ὁ τὸν κόσμον ποιήσας, ὑπὲρ ὃν ἄλλος οὐκ ἔστι θεός, βεβούληται καὶ πρᾶξαι καὶ ὁμιλῆσαι.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ὅτι οὖν καὶ ἔστιν ἀπόδειξον ἤδη, ἵνα καὶ 277
τούτῳ συνθώμεθα· οὐ γὰρ παρὰ γνώμην τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων

16. ὁ θεός] Saepenumero Christus, ὁ λόγος, a Iustino θεὸς omisso articulo appellatur, qua in re alexandrinam loquendi consuetudinem sequitur. Vide Apol. I. c. 10. n. 8. Quodsi nostro loco articulus est praefixus (sic praeterea bis tantum: c. 75. p. 300. D, c. 113. p. 340. C), id librarii non admodum attenti errorem sapit. Supremus autem deus, ὁ ὄντως ὢν θεός, a Martyre mox ὁ θεὸς mox θεὸς vocatur.

17. ὡς προέφην] P. 275. C. — Dein post βούλεται ob similitudinem ultimae syllabae fortasse ἀγγεῖλαι negligentia librariorum omissum est.

18. τοῦτο] Codd. msti et editi τοῦτον. Sed liquet illud refingendum esse. Cf. cc. 48 et 49. Vulgaris enim scriptura fluxit a ν sequentis verbi νοεῖν. Thirlbio pro τοῦτον placet τὸν ἐπὶ πᾶσι θεόν, quae nimis magna mutatio foret. Idem, sed diffidenter, coniectat τοῦτον . . . ὅνπερ τὸ πᾶν ἔ. ὑ. νοεῖ.

19. τοῦ δεῦρο] Sic confidenter

prolata: *Dixit autem deus Abrahamo: Ne durum sit tibi de puero et de ancilla?* interrogabam.

Et Trypho dixit: Maxime; non vero ex hoc demonstrasti alium esse deum praeter hunc qui visus est Abrahamo, qui caeteris quoque patriarchis et prophetis conspectus est, sed nos demonstrasti non recte existimasse tres illos, qui in tabernaculo apud Abrahamum fuerunt, omnes angelos fuisse.

Rursus ego: Siquidem ex scripturis demonstrare non possem unum ex tribus illis et deum esse et angelum vocari, quod, ut antea dixi, nuntium iis perferat quibus mandata sua perferri vult universorum creator deus: de eo qui in terra in specie viri non secus ac duo angeli cum eo advenientes visus est Abrahamo, qui et ante mundum conditum deus erat, merito idem sentiretis, quod tota gens vestra sentit.

Omnino, inquit; ita enim hucusque tenuimus.

Ego rursus dixi: Ad scripturas rediens persuadere vobis conabor istum qui et Abrahamo et Iacobo et Mosi visus esse dicitur ac deus ibi vocatur alium esse ab eo qui omnia creavit deo, numero dico verum non sententia; nihil enim affirmo eum unquam fecisse nisi quod eum mundi creator, supra quem alius non est deus, voluit et facere et dicere.

Tum Trypho: Fac igitur hunc esse demonstres, ut id quoque tibi assentiamur; non enim te asseverare suspicamur

scripsi pro vulg. *δευτέρου*, quod noli sic defendere ut *θεοῦ* suppleas (per iudaicam derisionem).

20. *ἀριθμῷ λ. ἀ. οὐ γνώμῃ*] Pari ratione Origenes christianam trinitatem cum monotheismo studet consociare: c. Cels. VIII. c. 12: *Θρησκεύομεν τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας καὶ τὸν υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταὐτότητι τοῦ βουλήματος.* Cf. Tertullian. adv. Prax. c. 22.

21. *οὐδὲν ... ὁμιλῆσαι*] Coll. Ioann. 12, 49.

22. *πεπραχέναι ποτὲ*] Addendum videtur esse *ἢ ὡμιληκέναι.* Nam paulo post: *καὶ πρᾶξαι καὶ ὁμιλῆσαι.* Infra: *πεποιηκέναι αὐτὸν ἢ λελαληκέναι.* Errandi ansam librario dedit repetitum *ἤ.* Thirlbius praeeunte Clerico minus recte voluit *ἢ εἰπεῖν.* — Mox autem *αὐτὸν* restitui pro vulg. *αὐτός*, quod quidem, ut in aprico est, originem duxit a casu qui sequitur nominativo *ὁ. τ. κ. ποιήσας.*

[23] φάσκειν τι ἢ πεποιηκέναι αὐτὸν ἢ λελαληκέναι λέγειν σε ὑπολαμβάνομεν.

Κἀγὼ εἶπον· Ἡ γραφὴ οὖν ἡ προλελεγμένη παρ' ἐμοῦ τοῦτο φανερὸν ὑμῖν ποιήσει. Ἔστι δὲ ταῦτα· [24] Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Λὼτ εἰσῆλθεν εἰς Σηγώρ. Καὶ ὁ κύριος ἔβρεξεν [25] ἐπὶ Σόδομα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν περίοικον.

Καὶ ὁ [26] τέταρτος τῶν σὺν Τρύφωνι παραμεινάντων ἔφη·
[27] Ὃν οὖν ὁ λόγος διὰ Μωσέως τῶν δύο ἀγγέλων κατελθόντων B
εἰς Σόδομα καὶ κύριον ἕνα ὠνόμασε, παρὰ τοῦτον καὶ τὸν θεὸν αὐτὸν τὸν ὀφθέντα τῷ Ἀβραὰμ λέγειν ἀνάγκη.

Οὐ διὰ τοῦτο, ἔφην, μόνον, ὅπερ ἦν, ἐκ παντὸς τρόπου ὁμολογεῖν ἔδει [28] ὅτι καὶ παρὰ τὸν νοούμενον ποιητὴν τῶν ὅλων ἄλλος τις κυριολογεῖται ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος· οὐ μόνον δὲ διὰ Μωσέως, ἀλλὰ καὶ διὰ Δαυίδ. Καὶ γὰρ καὶ δι' ἐκείνου εἴρηται· [29] Λέγει ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου,
[30] ὡς προείρηκα. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις· [31] Ὁ θρόνος C
σου, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ

23. φάσκειν] Hoc superfluum videtur. Sed vide Ioann. l. c.: τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

24. Ὁ ἥλιος... περίοικον] Genes. 19, 23—25.

25. ἐπὶ Σόδομα] Fortasse ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, ut infra p. 279. A. B. Sed cf. c. 127. p. 357. C.

26. τέταρτος] Coniicit Thirlb. ἕτερος.

27. Ὃν οὖν ὁ λόγος etc.] Langus expunxit καὶ post Σόδομα et post παρὰ τοῦτον subaudit τὸν τῶν ὅλων ποιητήν. Sylburgio autem locus ita fortasse interpolandus videtur: Ὃν οὖν ὁ λόγος ... εἰς Σόδομα τρίτον καὶ κύριον ὠνόμασε παρὰ τὸν ἕνα, τοῦτον καὶ τὸν θεὸν αὐτὸν τὸν ὀφθ. etc.: *Quem igitur verbum per Mosen duorum angelorum Sodomam digressorum tertium nominavit et dominum praeter illum unum* (supremum), *eum etiam deum ipsum, qui cum Abrahamo locutus est, dicere necesse est?* Minori mutatione: Ὃν οὖν ὁ λόγος ... παρὰ τοῦτον καὶ θεόν, τὸν αὐτὸν τὸν ὀφθ. etc.: *Quem igitur verbum per Mosen, duobus illis angelis Sodomam digressis, unum* (et solum scil. ex tribus illis) *dominum deumque nominavit praeter illum* (summum deum), *eumne istum ipsum, qui Abrahamo visus est, necessarium est dicere?* Verum istae coniecturae a sententiarum nexu longe aberrant. Nihil mutandum censet Maranus, qui, ut sententiae series perspiciatur, duo animadvertit: „1°. Fatetur Tryphonis comes, id quod Iu-

eum praeter sententiam creatoris universorum affirmare quidquam aut fecisse aut locutum esse.

Ego autem dixi: Scriptura a me iam allata manifestum id vobis reddet. Sic se habet: *Sol egressus est super terram, et Lotus ingressus est Segorem. Et dominus pluit super Sodoma sulphur et ignem a domino e coelo, et evertit urbes has et omnem regionem in circuitu.*

Hîc quartus eorum qui cum Tryphone remanserant aiebat: Quem igitur ex duobus angelis Sodoma petentibus effatum per Mosen etiam dominum solum nominavit, praeter eum ipse etiam deus, qui Abrahamo apparuit, necessario dicendus est.

Non idcirco tantum, inquiebam, id quod res est, omnino confiteri oportebat alium quemdam, praeter eum quem creatorem universorum agnoscimus, a spiritu sancto dominum vocari: neque id solum per Mosen, sed etiam per Davidem. Etenim per illum quoque dictum est: *Dicit dominus domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, ut iam recitavi. Et rursus aliis verbis: *Thronus tuus, deus, in saeculum saeculi; virga rectitudinis est virga regni tui. Di-*

stinus tantopere contendebat, duas esse personas, quibus nomen domini dandum sit. 2°. Sed totam rem sic interpretatur, quasi angelorum, qui Sodoma petierunt, alter appelletur dominus praeter ipsum Abrahae conspectum deum. Duo pariter observanda in Iustini responsione: Laudat et confirmat id, quod Tryphonis socius concedere videbatur, alium esse, praeter creatorem universorum, qui dominus a scriptura dicatur; deinde promittit se demonstraturum non alterum ex duobus angelis, qui Sodoma petierunt, a scriptura dominum vocari, sed eum qui cum illis erat quique deus Abrahae visus dicitur. Summa ergo inter Iustini et eius adversariorum dicta consensio." Illud καὶ (καὶ κύριον ἕνα etc.) indicat eum, de quo sermo est, non modo angelum sed etiam dominum appellari. — Fortasse legendum: Οὐκοῦν ὁ λόγος ... ὠνόμασε, παρὰ τοῦτον ὃν καὶ etc. = *Ergo effatum per Mosen alterum ex duobus angelis S. p. etiam dominum vocavit, praeter eum quem* etc.. — Articulus τὸν ante ὀφθέντα in editione Maranea excidit.

28. ὅτι] Langus legit ἀλλ' ὅτι vel ὅτι δέ: *sed etiam quia.*

29. Λέγει ... σου] Psalm. 109, 1.

30. ὡς προείρηκα] C. 32.

31. Ὁ θρόνος ... σου] Psalm. 44, 6. 7.

ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Εἰ οὖν καὶ ἄλλον τινὰ θεολογεῖν καὶ κυριολογεῖν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν φατε ὑμεῖς παρὰ [32] τὸν πατέρα τῶν ὅλων καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἀποκρίνασθέ μοι, ἐμοῦ ἀποδεῖξαι ὑμῖν ὑπισχνουμένου ἀπ' αὐτῶν τῶν γραφῶν ὅτι οὐχ εἷς τῶν δύο ἀγγέλων τῶν κατελθόντων εἰς Σόδομά ἐστιν
ὃν ἔφη ἡ γραφὴ κύριον, ἀλλ' ἐκεῖνον τὸν σὺν αὐτοῖς καὶ θεὸν D
λεγόμενον ὀφθέντα τῷ Ἀβραάμ.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἀποδείκνυε· καὶ γάρ, ὡς ὁρᾷς, ἥ τε ἡμέρα προκόπτει, καὶ [33] ἡμεῖς πρὸς τὰς οὕτως ἐπικινδύνους ἀποκρίσεις οὔκ ἐσμεν ἕτοιμοι, ἐπειδὴ οὐδενὸς οὐδέποτε ταῦτα ἐρευνῶντος ἢ ζητοῦντος ἢ ἀποδεικνύντος ἀκηκόαμεν. Καί σου λέγοντος οὐκ ἠνειχόμεθα, εἰ μὴ πάντα ἐπὶ τὰς γραφὰς [34] ἀνῆγες· ἐξ αὐτῶν γὰρ τὰς ἀποδείξεις ποιεῖσθαι σπουδάζεις, καὶ μηδένα ὑπὲρ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων εἶναι θεὸν ἀποφαίνῃ.

Καγώ· Ἐπίστασθε οὖν, ἔφην, ὅτι ἡ γραφὴ λέγει· [35] Καὶ
εἶπε κύριος πρὸς Ἀβραάμ· Τί ὅτι ἐγέλασε Σάῤῥα λέγουσα· Ἆρά γε 278
ἀληθῶς τέξομαι; Ἐγὼ δὲ γεγήρακα. Μὴ ἀδυνατεῖ παρὰ τῷ θεῷ ῥῆμα; Εἰς τὸν καιρὸν τοῦτον [36] ἀναστρέφω πρὸς σὲ εἰς ὥρας, καὶ τῇ Σάῤῥᾳ υἱὸς ἔσται. Καὶ μετὰ μικρόν· [37] Ἐξαναστάντες δὲ ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες κατέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας· Ἀβραὰμ δὲ συνεπορεύετο μετ' αὐτῶν, [38] συμπροπέμπων αὐτούς. Ὁ δὲ κύριος εἶπεν· Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ. Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν οὕτως φησίν· [39] Εἶπε κύριος· Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας πεπλήθυνται, καὶ αἱ ἁμαρ-
τίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Καταβὰς οὖν ὄψομαι εἰ κατὰ τὴν B
κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς μὲ συντελοῦνται, εἰ δὲ μή, ἵνα γνῶ. Καὶ ἀποστρέψαντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖθεν ἦλθον εἰς Σόδο-

32. *τὸν π. τῶν ὅλων*] Sic Grabius (ad Iren. p. 208) recte legit pro vulg. *τὸν π. τὸν ὅλων*. Vide Apol. I. c. 13. n. 8.

33. *ἡμεῖς*] Stephanus mendose *ὑμεῖς*.

34. *ἀνῆγες . . . ἀποφαίνῃ*] Frustra voluit Thirlbius legi *ἀνῆγες* (*ἐξ . . . σπουδάζεις*) *καὶ . . . ὅλων θεὸν ἀπεφάνου*.

35. *Καὶ . . . ἔσται*] Genes. 18, 13. 14.

lexisti iustitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te deus, deus tuus, oleo exsultationis prae consortibus tuis. Utrum igitur alium quemdam a spiritu sancto, praeter creatorem universorum et Christum eius, deum et dominum vocari dicatis, respondete mihi: quum ego promiserim vobis ex ipsis scripturis me demonstraturum esse non alterum ex duobus angelis, qui Sodoma petebant, a scriptura dominum appellari, sed illum qui cum iis erat quique deus Abrahamo visus dicitur.

Hîc Trypho: Demonstra; etenim, ut vides, et dies procedit, et nos ad responsiones ita periculosas non sumus parati, quia neminem unquam ista investigantem aut quaerentem aut demonstrantem audivimus. Nec te disserentem tulissemus, nisi omnia ad scripturas referres; ex iis enim demonstrandi rationem deducere studes, neque alium supra conditorem universorum esse deum pronuntias.

Tum ego: Scitis igitur, inquiebam, scripturam dicere: *Et dixit dominus ad Abrahamum: Cur risit Sara dicens: Num utique vere pariam? Ego autem senui. Num impossibile est apud deum verbum? Ad tempus hoc revertor ad te in horas, et Sarae filius erit.* Et paulo post: *Exsurgentes autem inde viri conspexerunt in faciem Sodomorum et Gomorrhae; Abrahamus autem simul proficiscebatur cum iis, comitans eos. Dominus autem dixit: Non abscondam ego ab Abrahamo servo meo quae ego facio.* Et post pauca rursus sic ait: *Dixit dominus: Clamor Sodomorum et Gomorrhae multiplicatus est, et peccata eorum valde magna. Descendens ergo videbo an iuxta clamorem ipsorum venientem ad me consummentur, sin minus, ut sciam. Et recedentes viri inde venerunt Sodoma. Abrahamus autem*

36. *ἀναστρέφω*] Thirlb. et Galland. volunt cum Septuaginta *ἀναστρέψω*. C. 126: *ἀποστρέψω*. Sed illud *ἀναστρέφω* est etiam in cod. quodam *τῶν ο'* apud Holmes.: ideo non temere muto.

37. *Ἐξαναστάντες . . . ποιῶ*] Genes. 18, 16. 17.

38. *συμπροπέμπων*] Vulgo *συμπέμπων*, scribae errore.

39. *Εἶπε ... ἀσεβοῦς*] Genes. 18, 20—23.

μα. Ἀβραὰμ [40] δὲ ἦν ἑστηκὼς ἔναντι κυρίου, καὶ ἐγγίσας Ἀβραὰμ
εἶπεν· Μὴ συναπολέσῃς δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς; καὶ τὰ ἑξῆς· οὐ
γὰρ γράφειν πάλιν τὰ αὐτά, [41] τῶν πάντων προγεγραμμένων, δοκεῖ
μοι, ἀλλ' ἐκεῖνα, δι' ὧν καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῷ Τρύφωνι καὶ τοῖς
σὺν αὐτῷ πεποίημαι, λέγειν ἀναγκαῖον. Τότε οὖν ἦλθον ἐπὶ τὰ
ἑξῆς, ἐν οἷς λέλεκται ταῦτα· [42] Ἀπῆλθε δὲ κύριος, ὡς ἐπαύσατο
λέγων τῷ Ἀβραάμ, [43] καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Ἦλθον C
δὲ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα ἑσπέρας· Λὼτ δὲ ἐκάθητο παρὰ
τὴν πύλην Σοδόμων· καὶ τὰ ἑξῆς ὁμοίως μέχρι τοῦ· [44] Ἐκτείναν-
τες δὲ οἱ ἄνδρες τὰς χεῖρας ἐπίασαν τὸν Λὼτ πρὸς ἑαυτοὺς εἰς
τὸν οἶκον, καὶ τὴν θύραν τοῦ οἴκου προσέκλεισαν· καὶ τὰ ἑπόμενα
μέχρι τοῦ· [45] Καὶ ἐκράτησαν οἱ ἄγγελοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ καὶ τῆς
χειρὸς τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καὶ τῶν χειρῶν τῶν θυγατέρων αὐτοῦ,
ἐν τῷ φείσασθαι κύριον αὐτοῦ. Καὶ ἐγένετο ἡνίκα ἐξήγαγον αὐ-
τοὺς ἔξω, καὶ εἶπον· Σῶζε, σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχήν. Μὴ πε- D
ριβλέψῃ εἰς τὰ ὀπίσω, μηδὲ στῇς ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· εἰς τὸ
ὄρος σῶζου, μήποτε συμπαραληφθῇς. Εἶπε δὲ Λὼτ πρὸς αὐτούς·
Δέομαι, κύριε, ἐπειδὴ εὗρεν ὁ παῖς σου ἔλεος ἐναντίον σου, καὶ
ἐμεγάλυνας τὴν δικαιοσύνην σου, ὃ ποιεῖς ἐπ' ἐμὲ τοῦ ζῆν τὴν
ψυχήν μου· ἐγὼ δὲ οὐ δύναμαι διασωθῆναι εἰς τὸ ὄρος, μὴ κατα-
λάβῃ με τὰ κακὰ καὶ ἀποθάνω. Ἰδοὺ ἡ πόλις αὕτη ἐγγὺς τοῦ
καταφυγεῖν ἐστιν ἐκεῖ μικρά· ἐκεῖ σωθήσομαι, ὡς μικρά ἐστι,
καὶ ζήσεται ἡ ψυχή μου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἰδοὺ ἐθαύμασά σου
τὸ πρόσωπον καὶ ἐπὶ τῷ ῥήματι τούτῳ τοῦ μὴ καταστρέψαι τὴν
πόλιν περὶ ἧς ἐλάλησας. Σπεῦσον τοῦ σωθῆναι ἐκεῖ· οὐ γὰρ
δυνήσομαι ποιῆσαι πρᾶγμα ἕως τοῦ εἰσελθεῖν σε ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο 279
ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Σηγώρ. Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν
γῆν, καὶ Λὼτ εἰσῆλθεν εἰς Σηγώρ. Καὶ ὁ κύριος ἔβρεξεν εἰς

40. δὲ ἦν] Sylburg. δὲ [ἔτι] ἦν edidit. Sed deest ἔτι etiam in multis LXX interpretum (cf. Holm. ad loc.) codd. mstis.

41. τῶν π. προγεγρ.] Cf. n. 4.

42. Ἀπῆλθε ... Σοδόμων] Genes. 18, 33 et 19, 1.

43. καὶ ἀπῆλθεν] Post voculam καὶ aut addendum est (Thirlb.) aut certe subaudiendum (Maran.) Ἀβραάμ. Infra p. 279. A. B: Προσελθόντων γὰρ αὐτῶν εἰς Σόδομα, αὐτὸς ὑπολειφθεὶς προσομίλει τῷ Ἀβραὰμ τὰ ἀναγεγραμ-

erat stans coram domino, et appropinquans Abrahamus dixit: Num una perdes iustum cum impio? et quae sequuntur; non enim eadem rursus videntur scribenda, quum omnia prius scripserim, sed illa, ex quibus demonstrationem Tryphoni et sociis eius confeci, necesse est dicere. Tum ergo veni ad ea quae sequuntur, in quibus dicuntur haec: *Abiit autem dominus, postquam desiit loqui cum Abrahamo, et reversus est in locum suum. Venerunt autem duo angeli Sodoma vesperi; Lotus autem sedebat ad portam Sodomorum:* et quae sequuntur usque ad: *Extendentes autem viri manus attraxerunt Lotum ad seipsos in domum, et ostium domus occluserunt:* et sequentia usque ad: *Et apprehenderunt angeli manum eius et manum uxoris eius et manus filiarum eius, eo quod parceret dominus ei. Et factum est postquam eduxerunt eos foras, ut dicerent: Salva, salva tuam animam. Ne respexeris retrorsum, neve steteris in omni circa regione; in montem salvum te fac, ne forte simul comprehendaris. Dixit autem Lotus ad illos: Oro, domine, quia invenit servus tuus misericordiam coram te, et magnificasti iustitiam tuam, quod facis in me ut vivat anima mea; ego autem non possum salvari in montem, ne comprehendant me mala et moriar. Ecce urbs haec prope est quo confugiam isthic exigua; isthic salvus ero — quam modica est — et vivet anima mea. Et dixit ei: Ecce admiratus sum tuam faciem etiam in verbo hoc ut non evertam urbem de qua locutus es. Festina igitur ut salveris isthic; non enim potero facere rem donec tu venias illuc. Propterea vocavit nomen urbis Segor. Sol egressus est super terram, et Lotus ingressus est Segorem. Et dominus pluit*

μένα ὑπὸ Μωυσέως· οὗ καὶ αὐτοῦ ἀπελθόντος μετὰ τὰς ὁμιλίας, ὁ Ἀβραὰμ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Οὗ ἐλθόντος, οὐκέτι δύο ἄγγελοι ὁμιλοῦσι τῷ Λὼτ ἀλλ' αὐτός. Biblia: *καὶ Ἀβραὰμ ἀπέστρεψεν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ.*

44. *Ἐκτείναντες ... προσέκλεισαν*] Genes. 19, 10.

45. *Καὶ ... περίοικον*] Genes. 19, 16—25.

Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν περίοικον. Καὶ πάλιν παυσάμενος ἐπέφερον· Καὶ νῦν οὐ νενοήκατε, φίλοι, ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν, ὁ καὶ θεὸς καὶ κύριος τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπηρετῶν, κύριος τῶν δύο ἀγγέλων; [46] Προσελθόντων γὰρ αὐτῶν εἰς Σόδομα, αὐτὸς ὑπολειφθεὶς προσωμίλει τῷ Ἀβραὰμ τὰ ἀναγεγραμμένα ὑπὸ Μωυσέως· οὗ καὶ αὐτοῦ ἀπελθόντος μετὰ τὰς ὁμιλίας, B
ὁ Ἀβραὰμ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Οὗ ἐλθόντος, οὐκέτι δύο ἄγγελοι ὁμιλοῦσι τῷ Λὼτ ἀλλ' αὐτός, ὡς ὁ λόγος δηλοῖ, καὶ κύριός ἐστι, παρὰ κυρίου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, τουτέστι τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων, λαβὼν τὸ ταῦτα ἀπενεγκεῖν Σοδόμοις καὶ Γομόῤῥοις ἅπερ ὁ λόγος καταριθμεῖ, οὕτως εἰπών· [47] Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

57. *Καὶ ὁ Τρύφων σιγήσαντός μου εἶπεν· Ὅτι μὲν ἡ γραφὴ τοῦτο ἀναγκάζει ὁμολογεῖν ἡμᾶς, φαίνεται, [1] ὅτι δὲ ἀπορῆσαι ἄξιόν ἐστι περὶ τοῦ λεγομένου, ὅτι ἔφαγε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κατασκευασθέντα καὶ παρατεθέντα, καὶ σὺ ἂν ὁμολογήσειας.* C

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ὅτι μὲν βεβρώκασι, γέγραπται· εἰ δὲ τοὺς τρεῖς ἀκούσαιμεν λελέχθαι βεβρωκέναι, καὶ μὴ τοὺς δύο μόνους, οἵτινες ἄγγελοι τῷ ὄντι ἦσαν καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, [2] ὡς δῆλόν ἐστιν [3] ἡμῖν, τρεφόμενοι, κἂν μὴ ὁμοίαν τροφὴν ἧπερ οἱ ἄνθρωποι χρώμεθα τρέφονται (περὶ γὰρ τῆς τροφῆς τοῦ [4] μάννα, ἣν ἐτράφησαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἡ γραφὴ οὕτω λέγει, ὅτι [5] ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγον), εἴποιμ' ἂν ὅτι ὁ λόγος, ὁ λέγων βεβρωκέναι, οὕτως ἂν λέγοι ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ εἴποιμεν D
ἐπὶ πυρὸς ὅτι πάντα κατέφαγεν, [6] ἀλλὰ μὴ πάντως τοῦτο ἐξακούειν ὅτι ὀδοῦσι καὶ γνάθοις μασώμενοι βεβρώκασιν. Ὥστε

46. *Προσελθόντων*] Putavit Sylburg. scribendum *προαπελθόντων (prius digressis)*, Thirlb. *προελθόντων.*

47. *Κύριος ... οὐρανοῦ*] Genes. 19, 24.

1. *ὅτι ... ὁμολογήσειας*] Stephan. male *ὅ, τι ... ὁμολογήσειας;* — Cf. Genes. 18, 6 sqq..

2. *ὡς*] Hanc voculam, in codd. mstis et editis praetermissam, censui reponendam esse, praesertim quum a Martyre sic usurpari soleat. Haud raro interiit (cf. c. 49. n. 20), maxime, quod quidem nostro etiam loco accidit, ob similitudinem

super Sodoma et Gomorrham sulphur et ignem a domino e coelo, et evertit urbes has et omnem regionem in circuitu. Haec ubi desii rursus adieci: An ne nunc quidem intellexistis, amici, unum ex tribus, qui et deus et dominus est ei qui in coelis est ministrans, dominum esse duorum angelorum? Hi enim quum Sodoma profecti essent, ipse relictus cum Abrahamo loquitur quae a Mose narrantur: qui quum ipse quoque discessisset post colloquium, Abrahamus reversus est ad locum suum. Is ubi advenit, non iam duo angeli sed ipse cum Loto, ut effatum declarat, colloquitur, atque is dominus est, a domino qui in coelis est, hoc est a creatore universorum, accipiens ut haec infligat Sodomis et Gomorrhae quae effatum enumerat, sic habens: *Dominus pluit super Sodoma et Gomorrham sulphur et ignem a domino e coelo.*

57. Hîc Trypho tacente me dixit: Id quidem ut fateamur, a scriptura nos cogi manifestum est, sed quod parata ab Abrahamo et apposita comedisse dicitur, id dignum esse de quo ambigatur, tu quoque confitearis.

Tum ego respondi: Scriptum quidem est eos comedisse; si autem dictum esset tres comedisse, et non duo tantum, qui quidem vere angeli erant et in coelo, ut nobis liquet, nutriuntur, quamvis non eadem alimonia qua nos homines utimur nutriantur (nam de cibo mannae, quo patres vestri in deserto vixerunt, scriptura sic loquitur, ut eos *panem angelorum manducasse* dicat): contenderim effatum, quod eos manducasse dicit, perinde loqui ac si nos de igne asseveremus omnia eum devorasse, neutiquam vero ita accipiendum esse ut den-

praecedentis syllabae.

3. ἡμῖν] Forsitan (Thirlb.) ὑμῖν.

4. μάννα] Manna angelorum cibum esse etiam Clemens Alex. Paedag. I. c. 6. §. 41 atque Tertullianus de carne Chr. c. 6 et adv. Iud. c. 3 docuere.

5. ἄρτον . . . ἔφαγον] Psalm. 77, 25.

6. ἀλλὰ μὴ πάντως τοῦτο ἐξακούειν] Maranus supplet particulam ὡς, quam antea posuit Iustinus. — De sententia cf. Iosephi Antiqq. iud. I. c. 12: δόξαν αὐτῷ παρέσχον ἐσθιόντων.

οὐδὲ ἐνταῦθα ἀπορήσαιμεν ἂν περὶ οὐδενός, εἰ τροπολογίας ἔμπειροι κἂν μικρὸν ὑπέρχωμεν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Δυνατὸν καὶ ταῦτα οὕτω θεραπευθῆναι περὶ τρόπου βρώσεως, παρ' ὃν [7] ἀναλώσαντας τὰ παρασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ βεβρωκέναι γεγραμμένον ἐστίν. Ὥστε ἔρχου ἤδη ἀποδώσων ἡμῖν τὸν λόγον, πῶς [8] οὗτος ὁ τῷ Ἀβραὰμ ὀφθεὶς θεός, καὶ ὑπηρέτης ὢν τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων θεοῦ, διὰ 280
τῆς παρθένου γεννηθείς, ἄνθρωπος ὁμοιοπαθὴς πᾶσιν, ὡς προέφης, γέγονεν.

Κἀγώ· Συγχώρει, ὦ Τρύφων, πρότερον, εἶπον, καὶ ἄλλας τινὰς ἀποδείξεις τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ συναγαγεῖν διὰ πολλῶν, ἵνα καὶ ὑμεῖς πεπεισμένοι καὶ περὶ τούτου ἦτε, καὶ μετὰ τοῦτο ὃν ἀπαιτεῖς λόγον ἀποδώσω.

Κἀκεῖνος· Ὡς σοὶ δοκεῖ, ἔφη, πρᾶττε· καὶ ἐμοὶ γὰρ πάνυ ποθητὸν πρᾶγμα πράξεις.

58. Κἀγὼ εἶπον· Γραφὰς ὑμῖν ἀνιστορεῖν μέλλω, οὐ κατασκευὴν λόγων ἐν μόνῃ τέχνῃ ἐπιδείκνυσθαι σπεύδω· οὐδὲ γὰρ δύναμις ἐμοὶ τοιαύτη τίς ἐστιν, [1] ἀλλὰ χάρις παρὰ θεοῦ μόνη εἰς B
τὸ συνιέναι τὰς γραφὰς αὐτοῦ ἐδόθη μοι, ἧς χάριτος καὶ πάντας κοινωνοὺς ἀμισθωτὶ καὶ ἀφθόνως παρακαλῶ γίνεσθαι, ὅπως μὴ καὶ τούτου χάριν κρίσιν ὀφλήσω [2] ἐν ᾗπερ μέλλει κρίσει διὰ τοῦ κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων θεὸς ποιεῖσθαι.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἀξίως μὲν θεοσεβείας καὶ τοῦτο πράττεις· εἰρωνεύεσθαι δέ μοι δοκεῖς, λέγων δύναμιν λόγων τεχνικῶν μὴ κεκτῆσθαι.

Κἀγὼ πάλιν ἀπεκρινάμην· Ἐπεί σοι δοκεῖ [3] ταῦτα οὕτως ἔχειν, ἐχέτω· ἐγὼ δὲ πέπεισμαι [4] ἀληθῶς εἶναι. Ἀλλ' ἵνα μᾶλ- C
λον τὰς ἀποδείξεις τὰς λοιπὰς ἤδη ποιήσωμαι, πρόσεχε τὸν νοῦν.

Κἀκεῖνος· Λέγε.

7. ἀναλώσαντας ... γεγραμμένον ἐστίν] Thirlb. coniecit ἀναλώσαντες ... γεγραμμένοι εἰσί.

8. οὗτος ὁ τῷ Ἀβρ. ὀφθεὶς θεός, καὶ ὑπηρέτης ὢν τοῦ ποιητοῦ] Haud male etiam sic distingui posset: οὗτος ὁ τῷ Ἀβρ. ὀφθείς, θεὸς καὶ ὑπηρέτης ὢν etc.. Sed vide c. 58. p. 280. C (n. 5).

1. ἀλλὰ χάρις παρὰ θεοῦ etc.] Cf. c. 7. p. 225. B (n. 8).

2. ἐν ᾗπερ μέλλει κρίσει] H. e.

tibus et maxillis mandentes ederint. Quare ne hîc quidem ulla de re haerebimus, si vel parum tropologiae periti simus.

Et Trypho: Haec sic expediri possunt ut distinguatur edendi modus, quatenus consumtis quae ab Abrahamo praeparata fuerant eos edisse scriptum est. Quare iam aggredere ad id nobis explicandum, quomodo ille Abrahamo visus deus, qui et creatoris universorum dei minister est, per virginem genitus, homo similia omnibus perferens, ut iam dixisti, factus sit.

Ego vero: Permitte mihi prius, Trypho, inquam, etiam alia quaedam argumenta ad hoc caput pluribus demonstrandum colligere, ut et vobis id quoque exploratum sit: ac postea petitum a te sermonem reddam.

Tum ille: Fac, inquit, ut tibi videtur; mihi enim rem valde optatam facies.

58. Atque ego dixi: Scripturas vobis referam, non vero apparatum verborum ad solam artem ostentare volo; neque enim mihi facultas eiusmodi est, sed gratia tantum a deo mihi concessa ad scripturas eius intelligendas: cuius gratiae omnes adhortor ut gratis et copiose participes fiant, ne vel hac de causa condemner in iudicio quod creator universorum deus per dominum meum Iesum Christum facturus est.

Hîc Trypho: Digne quidem pietate etiam hoc facis; sed mihi dissimulatione uti videris, quum te orationis artificiosae facultatem assecutum negas.

Rursus ego respondi: Quoniam haec ita se habere tibi videntur, ita habeant; mihi autem persuasum est verum esse. Sed ut iam reliquas potius demonstrationes persequar, animum adverte.

Et ille: Loquere.

ἐν τῇ κρίσει ἥνπερ μέλλει. Quare non necesse est cum Stephano (in editionis calce) et Arcerio *κρίσιν* legere.

3. *ταῦτα*] Thirlb. mallet *τοῦτο*, quo quidem non opus est.

4. *ἀληθῶς εἶναι*] H. e. *verum esse quod dixi*, scil. vi orationis artificiosae ipsum destitutum esse. Belle Thirlbius coniecit legendum *ἄλλως εἶναι* vel *ἀληθῶς εἰπεῖν*. Tamen nihil mutandum videtur.

Κἀγώ· Ὑπὸ Μωσέως, ὦ ἀδελφοί, πάλιν γέγραπται, ἔλεγον,
ὅτι οὗτος [5] ὁ ὀφθεὶς τοῖς πατριάρχαις λεγόμενος θεὸς καὶ [6] ἄγγε-
λος καὶ κύριος λέγεται, ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἐπιγνῶτε αὐτὸν ὑπηρε-
τοῦντα τῷ τῶν ὅλων πατρί, ὡς ἤδη συνέθεσθε, καὶ διὰ πλειό-
νων πεπεισμένοι βεβαίως μενεῖτε. Ἐξηγούμενος οὖν διὰ Μωσέως
ὁ λόγος τοῦ θεοῦ τὰ περὶ Ἰακώβ, τοῦ υἱωνοῦ τοῦ Ἀβραάμ, οὕτως
φησί· [7] Καὶ ἐγένετο ἡνίκα ἐκίσσων τὰ πρόβατα ἐν γαστρὶ λαμβά-
νοντα, καὶ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτὰ ἐν τῷ ὕπνῳ· καὶ ἰδοὺ οἱ
τράγοι καὶ οἱ κριοί, ἀναβαίνοντες ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἶγας, D
διάλευκοι καὶ ποικίλοι καὶ σποδοειδεῖς ῥαντοί. Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγ-
γελος τοῦ θεοῦ καθ' ὕπνους· Ἰακώβ, Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπον· Τί
ἐστι, κύριε; Καὶ εἶπεν· Ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου καὶ ἴδε
τοὺς τράγους καὶ τοὺς κριοὺς ἀναβαίνοντας ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς
αἶγας, διαλεύκους καὶ ποικίλους καὶ σποδοειδεῖς ῥαντούς· ἑώρακα
γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιεῖ. Ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῷ
τόπῳ θεοῦ, οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην καὶ ηὔξω ἐκεῖ εὐχήν. Νῦν
οὖν [8] ἔξελθε καὶ ἀνάστηθι ἐκ τῆς γῆς ταύτης καὶ ἄπελθε εἰς τὴν
γῆν τῆς γενέσεώς σου, καὶ ἔσομαι μετὰ σοῦ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις
λόγοις περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰακὼβ λέγων οὕτως φησίν· [9] Ἀναστὰς δὲ 281
τὴν νύκτα ἐκείνην ἔλαβε τὰς δύο γυναῖκας καὶ τὰς δύο παιδίσκας
καὶ τὰ ἕνδεκα παιδία αὐτοῦ καὶ διέβη τὴν διάβασιν τοῦ Ἰαβώχ,
καὶ ἔλαβεν αὐτοὺς καὶ διέβη τὸν χειμάῤῥουν καὶ διεβίβασε πάντα
τὰ αὐτοῦ. Ὑπελείφθη δὲ Ἰακὼβ μόνος· καὶ ἐπάλαιεν [10] ἄνθρω-
πος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωΐ. Εἶδε δὲ ὅτι οὐ δύναται πρὸς αὐτόν,
καὶ ἥψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνάρκησε τὸ πλάτος
τοῦ μηροῦ Ἰακὼβ ἐν τῷ παλαίειν αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν αὐ- B
τῷ· Ἀπόστειλόν με· ἀνέβη γὰρ ὁ ὄρθρος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μή
σε ἀποστείλω, [11] ἂν μή με εὐλογήσῃς. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Τί τὸ

5. ὁ ὀφθεὶς ... θεὸς] Respicere videtur (Maran.) ad ipsius dei verba, quae non multo post sequuntur: Ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ὁ ὀφθείς σοι.

6. ἄγγελος καὶ κύριος] Sequitur: ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἐπιγνῶτε αὐτὸν ὑπηρετοῦντα τῷ τ. ὅ. πατρί. Similiter paulo infra: ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ. Quapropter nostro loco ἄγγελος τοῦ κυρίου exspectaveris. Non tamen muto.

7. Καὶ ... σοῦ] Genes. 31, 10—13.

8. ἔξελθε καὶ ἀνάστηθι] Est prothysteron, quod (Thirlb.) fortasse

Tum ego: A Mose, aiebam, o fratres, rursus scriptum est ipsum illum, qui visus patriarchis deus dicitur, et angelum et dominum vocari, ut ex his etiam cognoscatis eum parenti universorum ministrare, quemadmodum iam assensi estis, et pluribus argumentis persuasum habere constanter pergetis. Referens igitur per Mosen effatum dei ea quae spectant Iacobum, nepotem Abrahami, ita loquitur: *Et factum est quando concipiebant oves in utero accipientes, ut viderem oculis eas in somnis; et ecce hirci et arietes, adscendentes super oves et capras, subalbi et varii et cineritii sparsi. Et dixit mihi angelus dei per somnum: Iacobe, Iacobe! Ego autem dixi: Quid est, domine? Et dixit: Respice oculis tuis et vide hircos et arietes adscendentes super oves et capras, subalbos et varios et cineritios sparsos; vidi enim quaecunque tibi Laban facit. Ego sum deus visus tibi in loco dei, ubi unxisti mihi titulum et vovisti votum. Nunc igitur exi et consurge de terra hac et abi in terram originis tuae, et ero tecum.* Atque iterum alio loco de eodem Iacobo loquens ita dicit. *Surgens autem nocte illa accepit duas uxores et duas ancillas et undecim liberos suos et transiit transitum Iacobi, et accepit eos et transiit torrentem et traduxit omnia sua. Remansit autem Iacobus solus: et luctatus est homo cum eo usque mane. Vidit autem se non valere adversus eum, et tetigit latitudinem femoris eius, et obtorpuit latitudo femoris Iacobi dum luctatur ipse cum eo. Et dixit ei: Dimitte me; adscendit enim diluculum. Ille vero dixit: Non te dimittam, nisi mihi benedixeris. Dixit autem ei: Quod nomen tuum est? Ille*

ex fabrica librariorum prodiit; ordo enim: *ἀνάστηθι καὶ ἔξελθε.*

9. *Ἀναστὰς ... ψυχή μου*] Genes. 32, 22—30.

0. *ἄνθρωπος*] Codd. msti et editi *ἄγγελος*. Sed *ἄνθρωπος* cum Bibliis legendum est. Hanc enim lectionem postulant ea quae exponuntur infra p. 281. E: *θεὸς καὶ κύριος καὶ ἐν ἰδέᾳ ἀνθρώπου αὐτῷ τῷ Ἰακὼβ παλαίσας.* Et c. 126: *Μετὰ Ἰακὼβ ἄνθρωπος ἐπάλαιε.* Facile autem errare poterant librarii in illis vocibus, quia breviter scriptae ad hunc modum, *ἆνος ἄγος*, simillimae sunt.

11. *ἂν*] Maranus *ἐάν*, ut LXX.

ὄνομά σού ἐστιν; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Οὐ [12] κλη-
θήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου·
ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ τοῦ θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατὸς ἔσῃ.
Ἠρώτησε δὲ Ἰακὼβ καὶ εἶπεν· Ἀνάγγειλόν μοι τὸ ὄνομά σου. Καὶ
εἶπεν· Ἵνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν
ἐκεῖ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Εἶδος θεοῦ· C
εἶδον γὰρ θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ [13] ἐχάρη ἡ ψυχή
μου. Καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις [14] περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἰακὼβ ἐξαγγέλλων
ταῦτά φησιν· [15] Ἦλθε δὲ Ἰακὼβ εἰς Λουζᾶ, ἥ ἐστιν εἰς γῆν Χα-
ναὰν, ἥ ἐστι Βαιθήλ, αὐτὸς καὶ πᾶς ὁ λαός, ὃς ἦν μετ' αὐτοῦ.
Καὶ ᾠκοδόμησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τό-
που ἐκείνου Βαιθήλ· ἐκεῖ γὰρ ἐφάνη αὐτῷ ὁ θεὸς ἐν τῷ ἀποδι-
δράσκειν ἀπὸ προσώπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἠσαῦ. Ἀπέθανε δὲ
Δεβόῤῥα, ἡ τροφὸς Ῥεβέκκας, καὶ ἐτάφη κατωτέρω Βαιθὴλ ὑπὸ D
τὴν βάλανον, καὶ ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα αὐτῆς Βάλανον πέν-
θους. Ὤφθη δὲ ὁ θεὸς τῷ Ἰακὼβ ἔτι ἐν Λουζᾷ, ὅτε παρεγένετο
ἐκ Μεσοποταμίας τῆς Συρίας, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν. Καὶ εἶπεν
αὐτῷ ὁ θεός· Τὸ ὄνομά σου Ἰακὼβ οὐ κληθήσεται ἔτι, ἀλλὰ Ἰσρα-
ὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου. Θεὸς καλεῖται καὶ θεός ἐστι καὶ ἔσται.

Καὶ συννευσάντων ταῖς κεφαλαῖς ἁπάντων ἔφην ἐγώ· Καὶ
τοὺς λόγους, οἳ ἀγγέλλουσι πῶς ὤφθη αὐτῷ, φεύγοντι τὸν ἀδελ- E
φὸν Ἠσαῦ, οὗτος καὶ ἄγγελος καὶ θεὸς καὶ κύριος, καὶ ἐν ἰδέᾳ ἀν-
δρὸς τῷ Ἀβραὰμ φανεὶς καὶ ἐν ἰδέᾳ ἀνθρώπου αὐτῷ τῷ Ἰακὼβ
παλαίσας, ἀναγκαῖον εἶναι εἰπεῖν ὑμῖν λογιζόμενος λέγω. Εἰσὶ δὲ
οὗτοι· [16] Καὶ ἐξῆλθεν Ἰακὼβ ἀπὸ τοῦ φρέατος τοῦ ὅρκου καὶ ἐπο-
ρεύθη εἰς Χαράν. Καὶ ἀπήντησε τόπῳ καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδυ
γὰρ ὁ ἥλιος. Καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ τόπου καὶ ἔθηκε
πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ καὶ ἐνυ-
πνιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῇ, ἧς ἡ κεφαλὴ 282
ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἀνέβαινον καὶ
κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς, ὁ δὲ κύριος ἐστήρικτο ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ
εἶπεν· Ἐγώ εἰμι κύριος, ὁ θεὸς Ἀβραάμ, τοῦ πατρός σου, καὶ

12. κληθ.] Maranus κληθ. ἔτι, ut LXX.

13. ἐχάρη] Biblia et Martyr c. 126. p. 355. D. ἐσώθη, quod nostro etiam loco videtur legendum esse.

14. περὶ τοῦ etc.] Mallet Thirl-

vero dixit: Iacobus. Et dixit ei: Non vocabitur nomen tuum Iacobus, sed Israel erit nomen tuum: quia invaluisti cum deo, et cum hominibus potens eris. Interrogavit autem Iacobus et dixit: Adnuntia mihi nomen tuum. Et dixit: Cur interrogas nomen meum? Et benedixit ei istic. Et vocavit Iacobus nomen loci illius Visionem dei; vidi enim deum facie ad faciem, et gavisa est anima mea. Et iterum alibi de eodem Iacobo verba faciens haec dicit: *Venit autem Iacobus Luzam, quae est in terra Chananaea, quae est Bethel, ipse et omnis populus, qui erat cum eo. Et aedificavit ibi aram, et vocavit nomen loci illius Bethel: illic enim apparuit ei deus quum fugeret a facie fratris sui Esavi. Mortua autem est Debora, nutrix Rebeccae, et sepulta est infra Bethel sub quercu, et vocavit Iacobus nomen eius Quercum luctus. Apparuit autem deus Iacobo adhuc Luzae, quando advenit ex Mesopotamia Syriae, et benedixit ei. Et dixit ei deus: Nomen tuum iam non vocabitur Iacobus, sed Israel erit nomen tuum.* Deus vocatur et deus est et erit.

Et quum capite omnes annuissent, dixi ego: Etiam verba, quibus narratur quomodo apparuerit ei, fratrem Esavum fugienti, iste et angelus et deus et dominus, qui et in specie viri Abrahamo visus et in specie hominis cum ipso Iacobo luctatus est, necesse esse vobis referre arbitror. Sunt autem haec: *Et exiit Iacobus a puteo iuramenti et profectus est Charanem. Et venit ad locum et dormivit ibi; occiderat enim sol. Et sumsit ex lapidibus loci et posuit ad caput suum, et dormivit in loco illo et somniavit: et ecce scala stabilita in terra, cuius caput pertingebat ad coelum, et angeli dei adscendebant et descendebant in ea, dominus autem incumbebat super eam. Hic dixit: Ego sum dominus, deus Abrahami, patris tui, et Isaaci. Noli timere. Terra, in*

bius τὰ περὶ τοῦ etc..
15. *Ἦλθε ... ὄνομά σου*] Genes. 35, 6—10.
16. *Καὶ ἐξῆλθεν ... πρότερον*] Genes. 28, 10—19.

Ἰσαάκ. Μὴ φοβοῦ. Ἡ γῆ, ἐφ' ἧς σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς, σοὶ δώσω αὐτὴν καὶ τῷ σπέρματί σου· καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς γῆς, καὶ πλατυνθήσεται εἰς θάλασσαν καὶ νότον καὶ βοῤῥᾶν καὶ ἀνατολάς, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ B
τῆς γῆς καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μετὰ σοῦ, διαφυλάσσων σε ἐν ὁδῷ πάσῃ ᾗ ἂν πορευθῇς, καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην, ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλίπω ἕως τοῦ ποιῆσαί με πάντα ὅσα ἐλάλησά σοι. Καὶ ἐξηγέρθη Ἰακὼβ ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν ὅτι Ἐστὶ κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν. Καὶ ἐφοβήθη καὶ εἶπεν· Ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος. Οὐκ ἔστι τοῦτο [17] ἄλλ' ἢ οἶκος τοῦ θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη Ἰακὼβ τῷ πρωΐ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκεν ἐκεῖ C
πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην καὶ [18] ἐπέχεε τὸ ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτοῦ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου Οἶκος θεοῦ· καὶ Οὐλαμμάους ἦν τὸ ὄνομα τῇ πόλει τὸ πρότερον.

59. Καὶ ταῦτα εἰπών· Ἀνάσχεσθέ μου, ἔλεγον, καὶ ἀπὸ τῆς βίβλου τῆς Ἐξόδου ἀποδεικνύοντος ὑμῖν, πῶς ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ ἄγγελος καὶ θεὸς καὶ κύριος καὶ ἀνὴρ καὶ ἄνθρωπος, Ἀβραὰμ καὶ [1] Ἰακὼβ φανείς, ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ βάτου πέφανται καὶ ὡμίλησε D
τῷ Μωυσεῖ. Κἀκείνων ἡδέως καὶ ἀκαμάτως καὶ προθύμως ἀκούειν λεγόντων, ἐπέφερον· Ταῦτα δ' ἔστιν ἐν τῇ βίβλῳ ἣ ἐπιγράφεται Ἔξοδος· [2] Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας τὰς πολλὰς ἐκείνας ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ κατεστέναξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἔργων· καὶ τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ· Ἐλθὼν συνάγαγε τὴν γερουσίαν Ἰσραήλ, καὶ [3] ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Κύριος, ὁ θεὸς τῶν πατέρων E
ὑμῶν, ὤφθη μοι, ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς Ἰακώβ, λέγων· Ἐπισκοπῇ ἐπισκέπτομαι ὑμᾶς καὶ ὅσα συμβέβηκεν ὑμῖν ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπέφερον· Ὦ ἄνδρες, νενοή-

17. ἄλλ' ἢ] Thirlbius et Maranus ἀλλ' ἡ dederunt.

18. ἐπέχεε τὸ ἔλαιον] Sunt qui fide et periculo suo legere iuberent ἐπεχεῖτο (vel ἐπεχέατο) ἔλαιον. Nos nihil mutamus. Biblia ἐπέχεεν ἔλαιον. *Thirlbius*. — Mox Maranus αὐτοῦ reposuit ex utroque cod. msto pro αὐτῆς, quod quidem in editis erat.

1. Ἰακὼβ] Codd. msti et editi Ἰσαάκ. At vero Iacobi nomen ob antecedentia in locum Isaaci substi-

qua tu dormis, tibi dabo eam et semini tuo: erit semen tuum sicut arena terrae, et dilatabitur ad mare et notum et boream et orientem, et benedicentur in te omnes tribus terrae et in semine tuo. Et ecce ego tecum, custodiens te in via omni quacunque ibis, et reducam te in terram hanc, quia te non derelinquam donec faciam omnia quaecunque locutus sum tibi. Et surrexit Iacobus de somno suo, et dixit: Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit et dixit: Quam terribilis est locus hic! Non est hoc aliud quam domus dei, et haec porta coeli. Et surrexit Iacobus mane, et sumsit lapidem quem supposuerat ibi ad caput suum, et statuit eum titulum et infudit oleum in cacumen eius. Et appellavit Iacobus nomen loci Domum dei: et Ulammaus erat nomen urbis antea.

59. Haec quum dixissem: Sustinete me, aiebam, ex libro etiam Exodi demonstrantem vobis, quomodo ipse ille et angelus et deus et dominus et vir et homo, qui Abrahamo et Iacobo visus est, in igne flammae ex rubo apparuerit et collocutus sit cum Mose. Atque illi quum lubenter et citra molestiam et alacriter se audire assererent, intuli: Exstant haec in eo libro qui inscribitur Exodus: *Sed post dies multos illos mortuus est rex Aegypti, et ingemuerunt filii Israelis ab operibus:* et reliqua usque ad illud: *Vadens congrega senatum Israelis, et dices ad eos: Dominus, deus patrum vestrorum, apparuit mihi, deus Abrahami et deus Isaaci et deus Iacobi, dicens: Visitatione visito vos et quaecunque accidere vobis in Aegypto.* Et ad haec adieci dicens: Intel-

tuendum esse iam Langus vidit. Atque mox c. 60. p. 283. A: ὁ ἀποδειχθεὶς ὑμῖν ὦφθαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰακώβ. Praeter alios locos comp. c. 56. p. 276. D. — Thirlbius mallet: ὡς ἀνὴρ καὶ ἄνθρωπος Ἀβραὰμ καὶ Ἰακὼβ φανείς. Nemo autem leget Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ.

2. Μετὰ ... ἔργων — Ἐλθὼν ... Αἰγύπτῳ] Exod. 2, 23; 3, 16.

3. ἐρεῖς] Stephanus mendose ἱερεῖς et Iebbius ἐρεῖς ἱερεῖς.

κατε, λέγων, ὅτι ὃν λέγει Μωυσῆς ἄγγελον ἐν πυρὶ φλογὸς λελα-
ληκέναι αὐτῷ, οὗτος αὐτός, θεὸς ὤν, σημαίνει τῷ Μωυσεῖ ὅτι αὐ-
τός ἐστιν ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ;

60. Καὶ ὁ Τρύφων· Οὐ τοῦτο νοοῦμεν ἀπὸ τῶν λόγων τῶν
προλελεγμένων, ἔλεγεν, ἀλλ' ὅτι ἄγγελος μὲν ἦν ὁ ὀφθεὶς ἐν φλογὶ
πυρός, [1] θεὸς δὲ ὁ ὁμιλῶν τῷ Μωυσεῖ, ὥστε καὶ ἄγγελον καὶ θεόν, 283
δύο ὁμοῦ ὄντας, ἐν τῇ τότε ὀπτασίᾳ γεγενῆσθαι.

Κἀγὼ πάλιν ἀπεκρινάμην· Εἰ καὶ τοῦτο γέγονε τότε, ὦ φί-
λοι, ὡς καὶ ἄγγελον καὶ θεὸν ὁμοῦ ἐν τῇ ὀπτασίᾳ τῇ τῷ Μωυσεῖ
γενομένῃ ὑπάρξαι, [2] ὡς καὶ ἀποδέδεικται ὑμῖν διὰ τῶν προγεγραμ-
μένων λόγων, οὐχ ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων ἔσται θεὸς ὁ τῷ Μωυσεῖ
εἰπὼν αὐτὸν εἶναι θεὸν Ἀβραὰμ καὶ θεὸν Ἰσαὰκ καὶ θεὸν Ἰακώβ,
ἀλλ' ὁ ἀποδειχθεὶς ὑμῖν ὦφθαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰακώβ, τῇ
τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων θελήσει ὑπηρετῶν καὶ ἐν τῇ κρίσει τῶν B
Σοδόμων τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὁμοίως ὑπηρετήσας· ὥστε, κἂν, ὥς
φατε, ἔχῃ ὅτι δύο ἦσαν, καὶ ἄγγελος καὶ θεός, οὐ τὸν ποιητὴν
[3] τῶν ὅλων καὶ πατέρα, καταλιπόντα τὰ ὑπὲρ οὐρανὸν ἅπαντα, ἐν
ὀλίγῳ γῆς μορίῳ πεφάνθαι πᾶς ὁστισοῦν, κἂν μικρὸν νοῦν ἔχων,
τολμήσει εἰπεῖν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἐπειδὴ ἤδη προαποδέδεικται ὅτι ὁ ὀφθεὶς
τῷ Ἀβραὰμ θεὸς καὶ κύριος ὠνομασμένος ὑπὸ κυρίου τοῦ ἐν οὐ-
ρανοῖς λαβὼν τὰ ἐπαχθέντα τῇ Σοδόμων γῇ ἐπήγαγε, [4] καὶ νῦν,
κἂν ἄγγελος ἦν σὺν τῷ φανέντι τῷ Μωυσεῖ [5] θεῷ γεγενημένος, C
[6] τὸν θεόν, τὸν ἀπὸ τῆς βάτου ὁμιλήσαντα τῷ Μωυσεῖ, οὐ τὸν
ποιητὴν τῶν ὅλων θεὸν νοήσομεν γεγονέναι, ἀλλ' ἐκεῖνον τὸν καὶ
τῷ Ἀβραὰμ [7] καὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ ἀποδειχθέντα πεφανερῶ-

1. θεὸς δὲ ὁ ὁμιλῶν τῷ Μωυσεῖ] Idem de Iudaeis in Apol. I. c. 63 legitur: Οἵτινες ἔχοντες ῥητῶς εἰρημένον ἐν τοῖς Μωυσέως συντάγμασι· Καὶ ἐλάλησεν ἄγγελος τοῦ θεοῦ τῷ Μωυσεῖ etc., τὸν τῶν ὅλων πατέρα καὶ δημιουργὸν τὸν ταῦτα εἰπόντα λέγουσιν εἶναι.

2. ὡς καὶ ... λόγων] Haec verba Perionius et Langus contra mentem Iustini ad antecedentia referunt, ut verba οὐχ ὁ ποιητὴς etc. incipiant apodosin.

3. τῶν ὅλων] Codd. msti et editi τὸν ὅλων. Vide Apol. I. c. 13. n. 8.

4. καὶ νῦν, κἂν] Codd. msti et editi καὶ νῦν καί. Illud Maranus coniecit. „Liquet enim Tryphonem hîc Iustino assentiri et ad praece-

ligitis, o viri, quem Moses affirmat angelum in igne flammae secum collocutum esse, eum ipsum, quum deus sit, declarare Mosi se esse deum Abrahami et Isaaci et Iacobi?

60. Atque Trypho: Non hoc, inquiebat, intelligimus ex verbis a te recitatis, sed angelum quidem fuisse eum qui visus est in igne flammae, deum autem cum Mose collocutum esse, ita ut et angelus et deus, quippe duo simul, in hac tum visione exstiterint.

Tum ego rursus respondi: Etiamsi id tum, o amici, factum esset ut et angelus et deus simul in visione Mosi oblata exsisterent, tamen, ut vobis per verba antea scripta demonstratum est, non creator universorum deus is erit qui Mosi dixit se deum esse Abrahami et deum Isaaci et deum Iacobi, sed is quem Abrahamo et Iacobo apparuisse et creatoris universorum voluntati ministrare eiusque consilio pariter in Sodomorum iudicio ministrasse demonstratum vobis est: ita ut, etiamsi, ut dicitis, duo fuerint, et angelus et deus, nemo tamen, cui vel nimium mentis est, creatorem universorum et parentem, relictis omnibus supercoelestibus, in parva terrae particula visum esse audeat dicere.

Ac Trypho: Quandoquidem iam antea demonstratum est eum qui visus Abrahamo deus ac dominus vocatur a domino qui in coelis est accepisse quae terrae Sodomorum inflixit, nunc quoque, etiamsi angelus adfuisset cum deo qui Mosi apparuit, deum, qui ex rubo collocutus est cum Mose, non creatorem universorum deum intelligemus fuisse, sed illum quem et Abrahamo et Isaaco et Iacobo apparuisse demon-

dentia illius verba respicere. Quare dicere non potuit: *et nunc etiam angelus erat deus cum eo qui apparuit Mosi*. Non enim id dixerat Iustinus, sed tantum: *etiamsi angelus et deus simul essent.*" Exemplum voculae καὶ et κἂν confusae c. 22. n. 17 habes.

5. θεῷ] Hoc a Marano coniectatum (antea ἄγγελον καὶ θεόν) textui fidenter inserui pro vulg. θεός, quod ortum duxit a sequenti casu nominativo γεγεννημένος. Sylburgius voluit legi καὶ θεὸς γεγ. et Thirlbius θεὸς γεγραμμένος.

6. τὸν θεόν] Articulum Maranus praefixit ex codd. mstis.

7. καὶ τῷ 'Ισαὰκ] Genes. 26, 2 (24): Ὤφθη δὲ αὐτῷ (τῷ 'Ισαὰκ) κύριος. Quamquam forte non

σθαι, ὃς καὶ ἄγγελος τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ θεοῦ καλεῖται καὶ νοεῖται εἶναι ἐκ τοῦ διαγγέλλειν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ἁπάντων.

Κἀγὼ πάλιν· Ἤδη μέντοι, ὦ Τρύφων, ἀποδείξω ὅτι πρὸς D
τῇ Μωσέως ὀπτασίᾳ αὐτὸς οὗτος μόνος, καὶ ἄγγελος καλούμενος καὶ θεὸς ὑπάρχων, ὤφθη καὶ προσωμίλησε τῷ Μωσεῖ. Οὕτως γὰρ ἔφη ὁ λόγος· [8]*Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ βάτου· καὶ ὁρᾷ ὅτι ὁ βάτος καίεται πυρί, ὁ δὲ βάτος οὐ κατεκαίετο. Ὁ δὲ Μωσῆς εἶπε· Παρελθὼν ὄψομαι τὸ ὅραμα τοῦτο τὸ μέγα, ὅτι οὐ κατακαίεται ὁ βάτος. Ὡς δ' εἶδε κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν κύριος ἐκ τῆς βάτου. Ὃν οὖν τρό-* E
πον τὸν τῷ Ἰακὼβ ὀφθέντα κατὰ τοὺς ὕπνους ἄγγελον ὁ λόγος λέγει, εἶτα αὐτὸν τὸν ὀφθέντα κατὰ τοὺς ὕπνους ἄγγελον εἰρηκέναι αὐτῷ, ὅτι [9]*Ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ὅτε ἀπεδίδρασκες ἀπὸ προσώπου Ἠσαῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ ἐν τῇ κρίσει τῶν Σοδόμων κύριον παρὰ κυρίου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὴν κρίσιν ἐπενηνοχέναι ἔφη, οὕτως καὶ ἐνταῦθα ὁ λόγος,* 284
λέγων ἄγγελον κυρίου ὦφθαι τῷ Μωσεῖ καὶ μετέπειτα κύριον αὐτὸν ὄντα καὶ θεὸν σημαίνων, τὸν αὐτὸν λέγει ὃν καὶ διὰ πολλῶν τῶν λελεγμένων ὑπηρετοῦντα τῷ ὑπὲρ κόσμον θεῷ, ὑπὲρ ὃν ἄλλος οὐκ ἔστι, σημαίνει.

61. *Μαρτύριον δὲ καὶ ἄλλο ὑμῖν, ὦ φίλοι, ἔφην, ἀπὸ τῶν γραφῶν δώσω, ὅτι* [1]*ἀρχὴν πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων ὁ θεὸς γεγέννηκε δύναμίν τινα ἐξ ἑαυτοῦ λογικήν, ἥτις καὶ δόξα κυρίου ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου καλεῖται, ποτὲ δὲ υἱός, ποτὲ δὲ σο-* B
φία, ποτὲ δὲ ἄγγελος, ποτὲ δὲ θεός, ποτὲ δὲ κύριος καὶ λόγος, ποτὲ δὲ [2]*ἀρχιστράτηγον ἑαυτὸν λέγει, ἐν ἀνθρώπου μορφῇ φανέντα*

Trypho sed librarius secundum istum patriarcham addidit. Certe neutiquam supra demonstratum est deum Isaaco apparuisse. Cf. c. 59. n. 1.

8. Ὤφθη ... βάτου] Exod. 3, 2—4.

9. Ἐγώ ... σου] Coll. Genes. 31, 13 et 35, 1. 7.

1. ἀρχὴν πρὸ πάντων] Reddendum non duxi: *initio ante omnia* [Langus: *primitus ante creaturas omnes:* tum scribendum erat τὴν ἀρχήν], sed: *principium* [vern. *als Princip des Seins*] *ante omnia.* — Non solus hunc scripturae locum [Proverb. 8, 22] ita accepit Iustinus. Aquila pro hac voce posuit κεφάλαιον. Tatianus Orat. c. Gr. c. 5 de hac Filii seu Verbi generatione sic

stratum est, qui etiam universorum creatoris dei angelus vocatur et esse intelligitur quia nuntiat hominibus mandata a patre et creatore universorum.

Tum ego rursus: Iam sane, Trypho, demonstrabo in Mosis visione ipsum illum solum, qui et angelus vocatur et deus est, apparuisse Mosi et cum eo collocutum esse. Sic enim aiebat effatum: *Apparuit autem ei angelus domini in igne flammae ex rubo; et videt rubum ardere igne, rubus vero non comburebatur. Moses autem dixit: Vadens videbo visionem hanc magnam, quod non comburitur rubus. Quum autem cerneret dominus eum accedere ad videndum, vocavit eum dominus ex rubo.* Quemadmodum igitur effatum eum qui Iacobo in somnis apparuit angelum appellat, deinde eum ipsum qui in somnis apparuit angelum ipsi dixisse ait: *Ego sum deus visus tibi quum fugeres a facie Esavi fratris tui*, et Abrahami tempore in iudicio Sodomorum dominum a domino in coelis iudicium intulisse dixit: ita et hîc effatum, angelum domini Mosi apparuisse referens ac postea dominum eum et deum esse declarans, eumdem designat quem pluribus etiam testimoniis iam allatis ministrare deo supermundano, supra quem alius non est, significat.

61. Alio etiam vobis, o amici, ex scripturis testimonio demonstrabo deum ante omnes res creatas principium genuisse ex seipso virtutem quamdam rationalem, quae quidem etiam gloria domini a spiritu sancto vocatur, nunc autem filius, nunc sapientia, nunc angelus, nunc deus, nunc dominus et logos, interdum etiam archiducem se ipse appellat, in hominis forma Iesu

loquitur: *Τοῦτον ἴσμεν τοῦ κόσμου τὴν ἀρχήν.* Athenagoras Apol. c. 10 eodem sensu hanc vocem accepit. Origenes in Ioann. p. 17 ex hoc Salomonis loco probat Verbum esse *ἀρχὴν γενέσεως.* Hoc testimonium eodem ac Iustinus sensu intellexit Tertullianus, qui et eodem modo adv. Hermogenem c. 18 et adv. Praxean c. 7 illud citat: *Dominus condidit me initium viarum.* Ita etiam citat Irenaeus adv. haeres. IV. c. 20. §. 3. *Maranus.* — Caeterum generatio, de qua Martyr loquitur, hîc quoque ea est quam logo ad mundi creationem prodeunti constanter attribuere solet. Vid. Apol. II. c. 6. n. 4.

2. *ἀρχιστράτηγον ἑαυτὸν λέγει*] Sc. ὁ λόγος. Cf. Ios. 5, 13. 14.

τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ· [3] ἔχει γὰρ πάντα προσονομάζεσθαι ἔκ τε τοῦ
ὑπηρετεῖν τῷ πατρικῷ βουλήματι καὶ ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ πατρὸς θε-
λήσει [4] γεγενῆσθαι. [5] Ἀλλ' οὐ τοιοῦτον ὁποῖον καὶ ἐφ' ἡμῶν γι-
νόμενον ὁρῶμεν; [6] Λόγον γάρ τινα προβάλλοντες, λόγον γεννῶμεν,
οὐ κατ' ἀποτομήν, ὡς ἐλαττωθῆναι τὸν ἐν ἡμῖν λόγον, προβαλ- C
λόμενοι. Καὶ ὁποῖον ἐπὶ πυρὸς ὁρῶμεν ἄλλο γινόμενον, οὐκ
ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἡ ἄναψις γέγονεν, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ
μένοντος, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀναφθὲν καὶ αὐτὸ ὂν φαίνεται, οὐκ
ἐλαττῶσαν ἐκεῖνο ἐξ οὗ ἀνήφθη. Μαρτυρήσει δέ μοι ὁ λόγος
τῆς σοφίας, αὐτὸς ὢν οὗτος ὁ θεὸς ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων
γεννηθείς, καὶ λόγος καὶ σοφία καὶ δύναμις καὶ δόξα τοῦ γεν-
νήσαντος ὑπάρχων, καὶ διὰ Σολομῶνος [7] φήσαντος ταῦτα· [8] Ἐὰν

3. ἔχει] Sic edidi pro ἔχειν, quod vulgo mendose legitur. Cf. c. 54. n. 5. — Mox pro πάντα legendum videtur ταῦτα aut πάντα ταῦτα. Non muto, ferri quum possit lectio vulgaris.

4. γεγενῆσθαι] H. e.: *quod ... natus sit.* Apol. I. c. 63: διὰ θελήματος θεοῦ ... ἄνθρωπος γενόμενος. Itaque non opus est scriptura γεγεννῆσθαι (Thirlb.), licet paulo post dicatur λόγον γεννῶμεν. Vide c. 23. n. 6.

5. Ἀλλ' οὐ τοιοῦτον] Scil. ratio qua deus logon (δύναμιν λογικήν) ex se genuit: logi enim generatione pater non est imminutus, h. e. ipse non factus est ἄλογος nec quidquam mutationis aut detrimenti cepit. Ista autem verba Langus eiecit; reddidit enim: *Qualem generationem in nobis quoque quodam videmus fieri modo.* Aeque Thirlbio, Marano (hic vertit: *Quale est quod in nobis fieri videmus)*, interpreti Campidonensi, Coellnio (*Münscher's Lehrb. d. christl. Dogmengesch.* ed. 3. P. I. p. 170), Langio (in *Roehrii Krit. Pred. Bibliothek* 1844. Tom. XXV. Fasc. 6. p. 994) iniecta videntur esse ab indocto homine, quem, ut Thirlbianis verbis utar, „sollicitum atque occupatum habuit cura ὀρθοδοξίας.“ Nec viris doctis omnino repugnaverim; nam verbis Ἀλλ' οὐ τοιοῦτον deletis belle legitur: Ὁποῖον καὶ ἐφ' ἡμῶν γινόμενον ὁρῶμεν — et egregie quadrat quod sequitur: *Καὶ ὁποῖον ἐπὶ πυρὸς ὁρῶμεν ἄλλο γινόμενον.* Nimirum male scribitur vulgo: Ἀλλ' οὐ τοιοῦτον ... ὁρῶμεν. Λόγον etc. h. e. *Non tale est quale ... videmus.* Sic sane, ut nemo non videt, mens Iustini plane pervertitur. Qui quidem ad hunc locum revocans c. 128 haecce profert: ... εἰπὼν τὴν δύναμιν ταύτην γεγεννῆσθαι ἀπὸ τοῦ πατρός, δυνάμει καὶ βουλῇ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐ κατ' ἀποτομήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, ὁποῖα τὰ ἄλλα πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα οὐ τὰ αὐτά ἐστιν ἃ καὶ πρὶν τμηθῆναι etc.. Verum enim vero nondum ausus sum tria ista verba expungere, sed interpunctione locum sanare studui, ita

Navae filio apparens; habet enim omnes appellationes ex eo quod et patris voluntati ministret et voluntate ex patre ortus sit. Nonne vero hoc tale est quale etiam in nobis fieri videmus? Aliquem enim sermonem proferentes, sermonem gignimus, non tamen cum abscissione, ita ut ille sermo qui in nobis est imminuatur, dum eum proferimus. Quale est etiam quod videmus in igne alium ignem fieri, non imminuto illo ex quo accensus est, sed in eodem statu manente, et qui ex eo accensus est etiam ipse exsistens apparet, neque illum imminuit ex quo accensus est. Testis mihi erit logos sapientiae, qui ipse est iste deus ex patre universorum genitus, qui etiam logos et sapientia et virtus et gloria genitoris est, per Salomonem

quidem, post ὁρῶμεν ut collocarem signum interrogandi, id quod iam Iebbius suasit. Aliis fortasse placet legere Ἀλλ' οὖν τοιοῦτον (vide c. 19. n. 9) aut Ἀλλ' οὐ κατ' ἀποτομήν (vide verba ex c. 128 allegata). — Dein γινόμενον pro vulg. γενόμενον reposui.

6. Λόγον γάρ τινα προβ. etc.] Utramque magistri sui similitudinem Tatianus Orat. c. Gent. c. 5 mutuatus est. Adde Tertullian. Apolog. c. 21, adv. Prax. c. 8, Lactant. Institt. div. IV. c. 29. Improbat huiuscemodi analogias Irenaeus adv. haeres. II. c. 13. p. 130 sqq. ed. Mass.. — Inest autem in graeca dictione acumen quoddam, quod latine reddi nequit. Nempe λόγος non modo sermonem sonat, verum etiam rationem. Comp. c. 3. n. 5. Roesslerus (*Biblioth. der Kirchenväter* P. I. p. 161 sq.): *Denn wenn wir ein [vernünftiges] Wort ausstossen, so erzeugen wir Vernunft, ohne dass uns etwas genommen oder die Vernunft [Denkkraft] in uns gemindert würde.*

7. φήσαντος ταῦτα] Legere mallem φήσας ταῦτα referendo ad λόγος. Sed tamen quominus vulgatam lectionem immutem, hac retineor ratione, quod similia videam apud Iustinum exempla. Non multo post, nempe c. 62, legimus: τοῦτ' αὐτὸ καὶ γέννημα ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐγεγέννητο ... καὶ δι' ἀποκαλύψεως τῆς γεγενημένης Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ τοῦτο αὐτὸ εἰπόντος. Et c. 63: οὐ σημαίνει ὑμῖν ὅτι ἄνωθεν καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπείας ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τῶν ὅλων γεννᾶσθαι αὐτὸν ἔμελλε; καὶ ἐν ἑτέροις εἰπών etc.. Vide c. 113 sub finem, ubi pariter deus narrasse dicitur secundam circumcisionem a Iosua per gladios lapideos peractam fuisse. Ex quo patet Iustinum deo patri non ea solum scripturae testimonia, in quibus pater loquitur, sed alia etiam interdum attribuere. Non videtur ergo mutandum illud φήσαντος, cum satis commode ad deum patrem [antea: τοῦ γεννήσαντος] referri possit. Vide c. 91 initio. *Maranus.*

8. Ἐὰν ... θάνατον] Proverb. 8, 21—36.

*ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ᾽ ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶ- D
νος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἔκτισέ με [9] ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐ-
τοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν
ποιῆσαι καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ τὰς πηγὰς
προελθεῖν τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ τὰ ὄρη ἑδρασθῆναι· πρὸ δὲ πάν-
των τῶν βουνῶν γεννᾷ με. Ὁ θεὸς ἐποίησε χώραν καὶ ἀοίκητον
καὶ ἄκρα οἰκούμενα ὑπ᾽ οὐρανόν. Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανόν,* E
*συμπαρήμην αὐτῷ· καὶ ὅτε ἀφώριζε τὸν αὐτοῦ θρόνον ἐπ᾽ ἀνέ-
μων, ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ ἄνω νέφη καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐποίει
πηγὰς ἀβύσσου, ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην
παρ᾽ αὐτῷ ἁρμόζουσα. Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε· καθ᾽ ἡμέραν δὲ
εὐφραινόμην ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, [10] ὅτι εὐφραίνε-
το τὴν οἰκουμένην συντελέσας καὶ εὐφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων.* 285
*Νῦν οὖν, υἱέ, ἄκουέ μου. Μακάριος ἀνὴρ ὃς εἰσακούσεταί μου,
καὶ ἄνθρωπος ὃς τὰς ὁδούς μου φυλάξει, [11] ἀγρυπνῶν ἐπ᾽ ἐμαῖς
θύραις καθ᾽ ἡμέραν, τηρῶν σταθμοὺς ἐμῶν εἰσόδων· αἱ γὰρ ἔξο-
δοί μου ἔξοδοι ζωῆς, καὶ ἡτοίμασται θέλησις παρὰ κυρίου. Οἱ δὲ
εἰς ἐμὲ ἁμαρτάνοντες ἀσεβοῦσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, καὶ οἱ
μισοῦντές με ἀγαπῶσι θάνατον.*

62. *Καὶ τοῦτο αὐτό, ὦ φίλοι, εἶπε καὶ διὰ Μωσέως ὁ τοῦ
θεοῦ λόγος, μηνύων ἡμῖν, [1] ὃν ἐδήλωσε, τὸν θεὸν λέγειν τούτῳ
αὐτῷ τῷ [2] νοήματι ἐπὶ τῆς ποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, λέγων ταῦτα·
[3] Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν·* B
*καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ
οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν
ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄν-
θρωπον, κατ᾽ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίη-*

9. *ἀρχὴν ὁδῶν*] Codd. msti et editi *ἀρχήν*, *ὁδὸν* etc.. At vero (Maran.) vix dubium est quin Martyr scripserit *ὁδῶν*, quod in Bibliis exstat. Nam eamdem scripturam c. 129. p. 359. A. praebet, et Christum *ἀρχὴν* quidem ac *σοφίαν* a Salomone appellari observat, *ὁδὸν* vero appellari non dicit.

10. *ὅτι*] Fortasse (Thirlb.) legendum est *ὅτε* cum Septuaginta. Non muto.

11. *ἀγρυπνῶν*] Codd. msti et editi *ὑπνῶν*, quod scriba induxit dormiens.

1. *ὃν ἐδήλωσε*] Indicatur logos, de quo paulo ante effatum divinum (per Salomonem) egerat.

quoque haec locuti: *Si adnuntiavero vobis quae quotidie fiunt, quae a saeculo sunt memorans recensebo. Dominus condidit me initium viarum suarum ad opera sua. Ante saeculum fundavit me, in principio, antequam terram faceret et antequam abyssos faceret, antequam fontes prodirent aquarum, antequam montes stabilirentur: ante omnes colles generat me. Deus fecit regionem et solitudinem et summa loca quae incoluntur sub coelo. Quum pararet coelum, eram cum eo; et quum designaret suum thronum super ventis, quum firmas faceret summas nubes et quum stabiles faceret fontes abyssi, quum firma faceret fundamenta terrae: eram apud eum componens. Ego eram quacum gaudebat; quotidie autem laetabar in conspectu eius quovis tempore, quoniam delectabatur orbe habitabili consummato et delectabatur in filiis hominum. Nunc igitur, fili, audi me. Beatus vir qui exaudiet me, et homo qui vias meas custodiet, vigilans ad meas fores quotidie, servans postes mei introitus; exitus enim mei sunt exitus vitae, et praeparata est voluntas a domino. Qui vero in me peccant impii sunt in suas ipsorum animas: et qui oderunt me diligunt mortem.*

62. Et hoc ipsum, o amici, per Mosen quoque locutum est divinum effatum, indicans nobis deum ad eum, quem demonstravit, in eamdem sententiam dicere in creatione hominis, — haec praedicans: *Faciamus hominem secundum imaginem nostram et secundum similitudinem: et habeant principatum piscium maris et volatilium coeli et pecorum et omnis terrae et omnium reptilium repentium super terram. Et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit eum: masculum et feminam*

Maranus vero illud *ὃν ἐδήλωσε* ad Mosen refert supplendo *ἀρχήν* *(principium)*, ut Genes. 1, 1 verbis *ἐν ἀρχῇ* designetur logos. Quid? Non dubito fore plerosque qui Iustinum *ὃν ἐδήλωσα* scripsisse putent.

2. *νοήματι*] Thirlbius coniecit *γεννήματι*. Paulo infra enim: *ἀπὸ τοῦ πατρὸς προβληθὲν γέννημα … καὶ τούτῳ ὁ πατὴρ προσομιλεῖ, ὡς ὁ λόγος διὰ τοῦ Σολομῶνος ἐδήλωσεν, ὅτι … καὶ γέννημα ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐγεγέννητο.* Similiter c. 129. p. 359. B. Non muto, quum tolerari possit vulgaris scriptura.

3. *Ποιήσωμεν … αὐτῆς*] Genes. 1, 26 — 28.

σεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν ὁ θεὸς αὐτοὺς λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ
πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς.
Καὶ ὅπως μή, [4]ἀλλάσσοντες τοὺς προλελεγμένους λόγους, ἐκεῖνα λέ-
γητε ἃ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν λέγουσιν, ἢ ὅτι πρὸς ἑαυτὸν ἔλεγεν ὁ
θεὸς Ποιήσωμεν, ὁποῖον καὶ ἡμεῖς μέλλοντές τι ποιεῖν πολλάκις C
πρὸς ἑαυτοὺς λέγομεν Ποιήσωμεν, [5]ἢ ὅτι πρὸς τὰ στοιχεῖα, τουτέ-
στι τὴν γῆν καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως, ἐξ ὧν νοοῦμεν τὸν ἄνθρωπον γε-
γονέναι, θεὸν εἰρηκέναι Ποιήσωμεν, λόγους τοὺς εἰρημένους ὑπ'
αὐτοῦ τοῦ Μωυσέως πάλιν ἱστορήσω, ἐξ ὧν ἀναμφιλέκτως πρός
τινα, καὶ ἀριθμῷ ὄντα ἕτερον [6]καὶ λογικὸν ὑπάρχοντα, ὡμιλη-
κέναι αὐτὸν ἐπιγνῶναι ἔχομεν. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· [7]Καὶ εἶ-
πεν ὁ θεός· Ἰδοὺ Ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, τοῦ γινώσκειν
καλὸν καὶ πονηρόν. [8]Οὐκοῦν εἰπὼν Ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, καὶ ἀριθμὸν
τῶν ἀλλήλοις συνόντων, καὶ τὸ ἐλάχιστον δύο μεμήνυκεν. Οὐ D
γάρ, ὅπερ ἡ [9]παρ' ὑμῖν λεγομένη αἵρεσις δογματίζει, φαίην ἂν
ἐγὼ ἀληθὲς εἶναι, ἢ οἱ ἐκείνης διδάσκαλοι ἀποδεῖξαι δύνανται, ὅτι
ἀγγέλοις ἔλεγεν, ἢ ὅτι ἀγγέλων ποίημα ἦν τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπειον.
Ἀλλὰ τοῦτο [10]τὸ τῷ ὄντι ἀπὸ τοῦ πατρὸς προβληθὲν γέννημα πρὸ
πάντων τῶν ποιημάτων συνῆν τῷ πατρί, καὶ τούτῳ ὁ πατὴρ
[11]προσομιλεῖ, ὡς ὁ λόγος διὰ τοῦ Σολομῶνος ἐδήλωσεν, ὅτι καὶ

4. *ἀλλάσσοντες*] Mallet Thirlb. *ἀλύσκοντες*: *effugientes*. Sed hoc ne ipsi quidem penitus placet.

5. *ἢ ὅτι . . . θεὸν εἰρηκέναι*] Exspectabas: ... *θεὸς εἴρηκε*. Et hoc legi iubet Thirlbius, librarium existimans mutasse ob verba proxime antecedentia *ἄνθρωπον γεγονέναι*. Idem Maranus censet, nisi quis *ὅτι* deleri velit. At nihil vero corrigendum. Nam particulam *ὅτι* hîc accusativus cum infinitivo sequitur, quod quidem fit propter sententiam interiectam: *τουτέστι...γεγονέναι*. Vide c. 45. n. 4.

6. *καὶ λογικὸν*] In codd. mstis et editis *καὶ* non legitur. Sed, ut Thirlbii utar verbis, „cum duas hîc opiniones, quas modo recitaverat, oppugnet Iustinus atque alteri opponat *ἀριθμῷ ὄντα ἕτερον*, alteri *λογικὸν ὑπάρχοντα*, dubitari non potest quin legendum sit *καὶ λογικὸν ὑπάρχοντα*. Quid quod et ipsa particula *καί*, alteri membro praefixa, quamvis apud Iustinum saepissime redundet, sociam hîc reposcere videtur.“ Itaque reposui.

7. *Καὶ ... πονηρόν*] Genes. 3, 22.

8. *Οὐκοῦν*] Sylburg., Morell., Iebb., Maran. interrogative *Οὐκ οὖν*, citra codd. mstorum auctoritatem. — Pro *μεμήνυκεν* Stephan. et Iebb. mendose *μεμήνυσεν*.

9. *παρ' ὑμῖν*] Legendum pronuntiat Thirlbius *παρ' ἡμῖν*, quia haeretici ex Iudaeis orti, nempe Sa-

fecit eos. Et benedixit iis deus dicens: Crescite et multiplicamini et replete terram et dominamini ei. Et ne, immutantes allata a me verba, ista dicatis quae magistri vestri dicunt, vel ad se ipsum dixisse deum *Faciamus*, quemadmodum et nos aliquid facturi saepe ad nos ipsos dicimus *Faciamus*, vel ad elementa, hoc est terram et caetera similiter, ex quibus hominem factum intelligimus, deum dixisse *Faciamus* —: dicta ab eodem Mose prolata rursus afferam, ex quibus sine ulla dubitatione eum cum aliquo, qui et numero alius sit et rationalis exsistat, collocutum esse cognoscere possumus. Sunt autem verba haec: *Et dixit deus: Ecce Adamus factus est tamquam unus ex nobis, ut sciat bonum et malum.* Dum ergo dicit *Tamquam unus ex nobis*, et numerum eorum qui inter se coniuncti sint, et saltem duos declaravit. Neque enim, quod quae apud vos dicitur haeresis decernit, id ego verum esse existimaverim, aut eius magistri id demonstrare possint, nempe angelos eum allocutum, aut angelorum opus esse corpus humanum. Sed haec revera ex patre prolata progenies ante omnes res creatas una erat cum patre, et cum ea pater colloquitur: prout effatum per Salomonem declaravit, hanc

turninus et Menander et Marcus, hominem angelorum opus esse dixerunt, ut videre est apud Irenaeum adv. haeres. I. c. 24. §. 1 et Tertullianum de resurr. carnis c. 5 et de anima c. 23. Sed huic sententiae multa reclamant: 1°. Suas habuere haereses Iudaei, quae nostris haeresibus, inprimis Menandro et Saturnino, multa suppeditarunt. 2°. Secta, quam hic refellit Iustinus, statuebat deum dixisse angelis: *Faciamus* etc.. At ipsi angeli, prout fingebant Menander et Saturninus, „adhortati sunt semetipsos, dicentes: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem*“ (Iren. l. c.). 3°. Vox illa διδάσκαλοι Rabbinis optime convenit. Sic eos pluribus locis appellat Iustinus. 4°. Magistri illi non aliam ob causam videntur illud „*Faciamus*“ angelis dictum finxisse, nisi ut testimonium eraderent, quo personae divinae demonstrantur. Hac autem nota Iudaeos facile agnosco, nequaquam vero Saturninum et Marcum. *Maranus.* — Pearsonus quoque παρ' ἡμῖν coniecit, Marcionitas existimans designatos esse.

10. τὸ ... προβληθὲν γέννημα ... συνῆν τῷ πατρὶ] Verba πρὸ πάντων τῶν ποιημάτων ad συνῆν referas. Opponuntur autem sibi συνεῖναι et προβάλλεσθαι: λόγος ἐνδιάθετος et προφορικός. Pariter Apol. II. c. 6: συνὼν καὶ γεννώμενος, ubi n. 4 legas.

11. προσομιλεῖ] Nempe Genes.

[12] ἀρχὴ πρὸ πάντων τῶν ποιημάτων τοῦτο αὐτὸ καὶ γέννημα ὑπὸ
τοῦ θεοῦ ἐγεγέννητο, ὃ σοφία διὰ Σολομῶνος καλεῖται, καὶ δι'
ἀποκαλύψεως τῆς γεγενημένης Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ τοῦτο αὐτὸ 286
[13] εἰπόντος. Ἵνα δὲ καὶ ἐκ τούτων φανερὸν ὑμῖν γένηται ὃ λέγω,
ἀκούσατε καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ βιβλίου Ἰησοῦ. Ἔστι δὲ ταῦτα· [14] Καὶ
ἐγένετο ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱεριχῷ, ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ
ἄνθρωπον ἑστηκότα κατέναντι [15] αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς
εἶπεν αὐτῷ· Ἡμέτερος εἶ ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ·
Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως κυρίου, νῦν παραγέγονα. Καὶ Ἰη-
σοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Δέσποτα,
τί προστάσσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος κυρίου B
πρὸς Ἰησοῦν· Λῦσαι τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος,
ἐφ' οὗ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστί. Καὶ ἡ Ἱεριχὼ συγκεκλεισμένη ἦν
καὶ ὠχυρωμένη, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῆς [16] ἐξεπορεύετο. Καὶ εἶπε κύ-
ριος πρὸς Ἰησοῦν· Ἰδοὺ παραδίδωμί σοι τὴν Ἱεριχὼ ὑποχείριον καὶ
τὸν βασιλέα αὐτῆς τὸν ἐν αὐτῇ, δυνατοὺς ὄντας ἰσχύϊ.

63. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἰσχυρῶς καὶ διὰ πολλῶν δείκνυταί σοι
τοῦτο, φίλε, ἔφη. Λοιπὸν οὖν καὶ ὅτι οὗτος διὰ τῆς παρθένου
ἄνθρωπος γεννηθῆναι κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ βούλησιν ὑπέ-
μεινεν, ἀπόδειξον, καὶ σταυρωθῆναι καὶ [1] ἀποθανεῖν· δῆλον δὲ καὶ
ὅτι μετὰ ταῦτα ἀναστὰς ἀνελήλυθεν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀπόδειξον. C

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ἤδη καὶ τοῦτο ἀποδέδεικταί μοι, ὦ ἄν-
δρες, ἐν τοῖς προανιστορημένοις λόγοις τῶν [2] προφητειῶν, οὓς
δι' ὑμᾶς πάλιν ἀναμιμνησκόμενος καὶ ἐξηγούμενος πειράσομαι καὶ

1, 26 (n. 3) et 3, 22 (n. 7). Iebbius praeeunte Grabio mallet *προσομίλει*. Mutatio neutiquam necessaria.

12. *ἀρχὴ*] Grabius (Annott. ad Bulli defensionem fidei Nic. c. 2. §. 1), Iebbius, Thirlbius legendum existimarunt *ἀρχήν*: *initio*. Male. Adeas c. 61. n. 1. Supervacaneae quoque sunt Thirlbii coniecturae: *τοῦτο τὸ γέννημα* vel *τοῦτ' αὐτὸ γέννημα* vel *τοῦτ' αὐτὸ τὸ γέννημα* — pro *τοῦτο αὐτὸ καὶ γέννημα*. Videlicet *καὶ* non debet deesse.

13. *εἰπόντος*] Hunc genitivum ad *τοῦ θεοῦ* referas. Vide c. 61. n. 7. Frustra igitur Sylburgius *εἴρηται* legi voluit vel simile quid; frustra etiam Thirlbius opinatur quidquam intercidisse. — In codd. mstis autem et editis ante *τοῦτο αὐτὸ* incommode exstat *εἶπον*. Est aperta emendatoris coniectura (pro genitivo *εἰπόντος* non intellecto), quae posthac a librario (participio *εἰπὸν* mutato in *εἶπον*) in textum importata est: quare eieci.

ipsam, quae sapientia a Salomone dicitur, et principium ante omnes res creatas et progeniem a deo genitam esse, qui idem etiam per revelationem docet Iesu Navae filio factam. Ut autem inde quoque perspicuum vobis fiat quod assero, audite etiam verba ex libro Iesu depromta. Sunt haec: *Et factum est quum esset Iesus Ierichunte, respiciens oculis videt hominem ex adverso sibi stantem. Et accedens Iesus dixit ei: Noster es an adversariorum? Et dixit ei: Ego sum archidux virtutis domini: nunc adveni. Et Iesus cecidit in faciem super terram, et dixit ei: Domine, quid praecipis tuo famulo? Et ait archidux domini ad Iesum: Solve calceamenta pedum tuorum; nam locus, in quo stas, terra sancta est. Et Iericho clausa erat ac munita, et nemo ex ea prodibat. Et dixit dominus ad Iesum: Ecce trado tibi Ierichuntem subiugatam et regem eius qui in ea est, potentes viros fortitudine.*

63. Tum Trypho: Praevalide ac pluribus, inquit, amice, id a te demonstratum est. Quod igitur superest, eum per virginem hominem de patris sui voluntate nasci et crucifigi et mori sustinuisse, videlicet postea etiam resurrexisse et in coelum adscendisse, fac ut demonstres.

Atque ego respondi: Iam et hoc a me demonstratum est, o viri, in dictis prophetiarum antea commemoratis, quae vestra causa iterum referens et explicans operam dabo ut etiam

14. *Καὶ . . . ἰσχύϊ*] Ios. 5, 13 — 6, 2.

15. *αὐτοῦ*] Biblia *αὐτοῦ καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ*. Verba omissa esse videntur a librario, cui errandi dedit occasionem repetitum *αὐτοῦ*.

16. *ἐξεπορεύετο*] Fortasse interierunt verba *οὐδὲ εἰσεπορεύετο* (in causa esse potest duplex — *ἐπορεύετο*), quae apud Septuaginta adduntur.

1. *ἀποθανεῖν· δῆλον δὲ καὶ*] Scribendum Thirlbius coniecit *ἀποθανεῖν δηλαδή, καὶ* —. Forsan ex levissima mutatione refingendum *ἀποθανεῖν· δῆλον δὲ καὶ* — ita ut in fine commatii eiiciendum sit *ἀπόδειξον*, quod quidem — in margine (ad illud *δῆλον*) adnotatum — in orationem obrepserit.

2. *προφητειῶν*] Melius legeretur *προφητῶν*, verum vulgaris lectio ferri potest.

εἰς τὴν περὶ τούτου συγκατάθεσιν ἀγαγεῖν ὑμᾶς. Ὁ γοῦν λόγος ὃν ἔφη Ἠσαΐας· [3] Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· οὐ δοκεῖ σοι λελέχθαι ὡς οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ἔχοντος τὸ γένος τοῦ διὰ τὰς ἀνομίας τοῦ λαοῦ εἰς θάνατον παραδεδόσθαι εἰρημένου ὑπὸ τοῦ θεοῦ; Περὶ οὗ καὶ Μωυσῆς τοῦ αἵματος, [4] ὡς προέφην, [5] αἵματι σταφυλῆς, ἐν παραβολῇ εἰπών, τὴν στολὴν αὐτοῦ πλυνεῖν ἔφη, [6] ὡς τοῦ αἵματος αὐτοῦ οὐκ ἐξ D
ἀνθρωπείου σπέρματος γεγενημένου ἀλλ' ἐκ θελήματος θεοῦ. Καὶ τὰ ὑπὸ Δαυὶδ εἰρημένα· [7] Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου, ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὤμοσε κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· οὐ σημαίνει [8] ὑμῖν ὅτι [9] ἄνωθεν καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπείας ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τῶν ὅλων [10] γεννᾶσθαι αὐτὸν ἔμελλε; καὶ ἐν ἑτέροις [11] εἰπών, τοῖς καὶ αὐτοῖς [12] προλελεγμένοις· [13] Ὁ θρόνος σου, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ 237
ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Σμύρναν καὶ στακτὴν καὶ κασσίαν ἀπὸ τῶν ἱματίων σου, ἀπὸ βάρεων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὔφρανάν σε. Θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου· παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου, ὅτι αὐτός ἐστι κύριός σου, B
καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. Ὅτι γοῦν καὶ προσκυνητός ἐστι καὶ θεὸς καὶ Χριστὸς ὑπὸ τοῦ [14] ταῦτα ποιήσαντος μαρτυρούμενος, καὶ οἱ

3. *Τὴν ... αὐτοῦ*] Iesai. 53, 8.

4. *ὡς προέφην*] C. 54.

5. *αἵματι ... πλυνεῖν*] Genes. 49, 11. — Pro vulg. *πλύνειν* futurum tempus *πλυνεῖν* (c. 52. p. 271. D, c. 54. p. 273. D) reposui.

6. *ὡς ... θεοῦ*] Coll. Ioann. 1, 13. Constat Irenaeum et Tertullianum hoc Io. loco pro *οἱ ... ἐγεννήθησαν* legisse *ὃς ... ἐγεννήθη*. Cf. N. T. Griesbach. Tom. I. ed. 3. p. 494. — Pro *γεγενημένου* (sic codd. msti et editi) Maranus *γεγεννημένου* dedit. Cf. c. 2. n. 5.

7. *Ἐν ... Μελχισεδέκ*] Psalm. 109, 3. 4.

8. *ὑμῖν*] Sylburg. et Morell. *ἡμῖν* ediderunt, quam lectionem Thirlb. quoque potiorem esse existimavit. Sed antea Iustinus dixit: *οὐ δοκεῖ σ ο ι λελέχθαι*.

9. *ἄνωθεν*] Minus commode

de hoc in sententiam meam vos adducam. Effatum igitur quod edidit Iesaias: *Generationem eius quis enarrabit? Quod tollitur de terra vita eius:* — nonne tibi eo editum videtur quod genus ex hominibus non habeat qui ob iniquitates populi in mortem traditus dicitur a deo? De cuius sanguine etiam Moses, ut iam dixi, per similitudinem locutus, *sanguine uvae suam illum stolam lavaturum esse* dixit, quippe quum eius sanguis non ex semine humano ortus sit sed ex voluntate dei. Et quae a Davide dicta sunt: *In splendoribus sanctorum tuorum, ex utero ante luciferum te genui. Iuravit dominus et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedeci:* — nonne vobis significant antiquitus futurum fuisse ut eum etiam ex humano utero deus et pater universorum gigneret? qui et in alio testimonio dicit, quod ipsum quoque iam recitatum est: *Thronus tuus, deus, in saeculum saeculi; virga rectitudinis est virga regni tui. Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te deus, deus tuus, oleo exsultationis prae consortibus tuis. Myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis, a domibus eburneis, e quibus te delectaverunt. Filiae regum in honore tuo: adstitit regina a dextris tuis, vestitu deaurato circumdata, variegata. Audi, filia, et vide et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui; et concupiscet rex decorem tuum, quia ipse est dominus tuus, et adorabis eum.* Igitur eum et adorandum esse et deum et Christum eius qui haec fecit testimonio declaratum, haec

hunc locum de generatione ex virgine intelligit Iustinus. Illud ἄνωθεν non idem valet ac *coelitus* [Langus], sed idem ac *antiquitus*, quo sensu usurpatur c. 24, sive *ante solem et lunam*. *Maranus*. — Cf. quae ad verba c. 76 πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης ἐκ γαστρὸς γενν. αὐτὸν observavi.

10. γεννᾶσθαι αὐτὸν ἔμελλε] Mallet Sylburgius γεννᾶσθαι αὐτὸν ἤθελε vel γεννῆσαι αὐτὸν ἔμελλε. Sed non necesse est mutare.

11. εἰπών] Subaudias θεὸς ex proxime antecedentibus. Vide c. 61. n. 7. Male Thirlb. εἶπον coniectavit. Melius proposuerit εἶπεν.

12. προλελεγμένοις] Cf. cc. 38 et 56.

13. Ὁ θρόνος ... αὐτῷ] Psalm. 44, 6 — 12.

14. ταῦτα ποιήσαντος] Haec

λόγοι οὗτοι διαῤῥήδην σημαίνουσι. Καὶ ὅτι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν, ὡς οὖσι μιᾷ ψυχῇ καὶ μιᾷ συναγωγῇ καὶ μιᾷ ἐκκλησίᾳ, [15] ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ὡς θυγατρί, τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ [16] γενομένῃ καὶ μετασχούσῃ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (Χριστιανοὶ γὰρ πάντες καλούμεθα), ὁμοίως φανερῶς οἱ λόγοι κηρύσσουσι, διδάσκοντες ἡμᾶς καὶ τῶν παλαιῶν πατρῴων ἐθῶν ἐπιλαθέσθαι, οὕτως ἔχοντες· [17] Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου· καὶ C
ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου, ὅτι αὐτός ἐστι κύριός σου, καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ.

64. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἔστω ὑμῶν, τῶν ἐξ ἐθνῶν, κύριος καὶ Χριστὸς καὶ θεὸς γνωριζόμενος, ὡς αἱ γραφαὶ σημαίνουσιν, οἵτινες καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ Χριστιανοὶ καλεῖσθαι πάντες ἐσχήκατε· ἡμεῖς δέ, τοῦ θεοῦ τοῦ καὶ αὐτὸν τοῦτον ποιήσαντος λατρευταὶ ὄντες, οὐ δεόμεθα τῆς ὁμολογίας αὐτοῦ οὐδὲ τῆς προσκυνήσεως.

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα εἶπον· Ὦ Τρύφων, εἰ ὁμοίως ὑμῖν φιλέριστος καὶ κενὸς ὑπῆρχον, οὐκ ἂν ἔτι προσέμενον κοινωνῶν ὑμῖν τῶν λόγων, οὐ συνιέναι τὰ λεγόμενα παρασκευαζομένοις, ἀλλά τι D
λέγειν μόνον θήγουσιν ἑαυτούς· νῦν δέ, ἐπεὶ κρίσιν θεοῦ δέδοικα, οὐ φθάνω ἀποφαίνεσθαι περὶ οὐδενὸς τῶν ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν, [1] εἰ μή τίς ἐστιν ἀπὸ τῶν κατὰ χάριν τὴν ἀπὸ κυρίου σαβαὼθ σω-

verba de *rerum creatore* interpretatus est Langus adstipulante Thirlbio (c. 68. p. 293. B). Melius referuntur ad *scripturarum auctorem* (nimirum in iis quae proxime praecedunt aliquot scripturae loci laudati sunt; coll. n. 10 et 11) vel, si mavis, cum Marano ad eum qui *filii incarnationem* et *vocationem gentium perfecit*. Huic interpretationi favet series disputationis. Cf. c. 119: *Οἴεσθε ἂν ἡμᾶς ποτέ, ὦ ἄ., νενοηκέναι δυνηθῆναι ἐν ταῖς γραφαῖς ταῦτα, εἰ μὴ θελήματι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάβομεν χάριν τοῦ νοῆσαι;*

15. ὁ λόγος τοῦ θεοῦ] Deest λέγει, εἴρηκε (Maran. εἴρηται: c. 65. p. 289. C) aut simile quidpiam. Cf. c. 19. n. 14. Verba autem τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐξ ὀνόματος etc. appositionis locum obtinent ad ea quae praecedunt (τοῖς εἰς αὐτὸν πιστ. etc.) curatius definienda.

16. γενομένῃ] Legendum putat Sylburgius λεγομένῃ, ac duo simillima loca pariter immutat, nempe c. 96 et c. 117. Sed vox illa γενομένῃ cum sua sponte percommoda est, tum pluribus Iustini locis confirmatur. Ait c. 135: ἡμεῖς ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ Χριστοῦ λατομηθέν-

etiam verba manifeste indicant. Qui autem in illum credunt, quum sint una anima et una synagoga et una ecclesia, idcirco ecclesiam, quae ex nomine illius constituta et nominis illius particeps est (Christiani enim omnes nominamur), velut filiam effato dei compellari, similiter haec verba aperte nuntiant: quibus etiam edocemur ut antiqua patrum instituta oblivioni tradamus; sic habent: *Audi, filia, et vide et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui; et concupiscet rex decorem tuum, quia ipse est dominus tuus, et adorabis eum.*

64. Hîc Trypho: Sit sane vester, qui ex gentibus estis, dominus et Christus et deus agnitus, quemadmodum scripturae significant, qui quidem etiam ex nomine eius habuistis omnes ut Christiani diceremini; nos autem, quum dei, qui et hunc ipsum fecit, cultores simus, non indigemus confessione istius aut adoratione.

Ad haec ego dixi: Si vobis, Trypho, studio contentionis et vanitate similis essem, non iam adhuc perseverarem vobiscum communicare sermones, quippe qui non ad ea quae dicuntur intelligenda vos ipsos paretis, sed tantum ad aliquid dicendum exacuatis; nunc autem, quia iudicium dei formido, de nullo ex vestro genere praeiudico, utrum is non sit ex numero eorum qui secundum gratiam domini Sabaoth salvari

τες ἰσραηλιτικὸν τὸ ἀληθινόν ἐσμεν γένος. Et c. 138: *ὁ γὰρ Χριστός, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὤν, καὶ ἀρχὴ πάλιν ἄλλου γένους γέγονεν τοῦ ἀναγεννηθέντος δι' αὐτοῦ.* Vide c. 110. *Maranus.*

17. *Ἄκουσον* etc.] Respicit Martyr haec psalmi 44 iam antea laudati verba (v. 10—12): *θύγατερ ... ἐπιλάθου ... προσκυνήσεις.* Supra enim: *Ὅτι γοῦν καὶ προσκυνητός ἐστι ... οἱ λόγοι ... σημαίνουσι. Καὶ ὅτι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ... ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ὡς θυγατρὶ* [*λέγει*] ... *ὁμοίως φανερῶς οἱ λόγοι κηρύσσουσι, διδάσκοντες ἡμᾶς καὶ τῶν παλαιῶν πατρῴων ἐθῶν ἐπιλαθέσθαι.*

1. *εἰ μή ... δυναμένων*] Pro vulg. *δυνάμενος*, quod nescio quomodo probe defendere velis, reponendum censui *δυναμένων*, quod Clar. in margine habet. Thirlbius voluit *εἰ μήτι ... δυναμένων.* Langus: *praeterquam si quis ex eis sit qui secundum gratiam domini Zebaoth salvari possint.* Contra hanc versionem ille Londinensis editor

θῆναι δυναμένων. Διὸ κἂν ὑμεῖς πονηρεύησθε, προσμενῶ πρὸς
ὁτιοῦν [2]προβαλεῖσθε καὶ ἀντιλέγετε ἀποκρινόμενος· καὶ τὸ αὐτὸ
καὶ πρὸς πάντας ἁπλῶς τοὺς ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων, συζη-
τεῖν ἢ πυνθάνεσθαί μου περὶ τούτων βουλομένους, πράττω. Ὅτι
οὖν οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου διὰ [3]τούτου σώ- 288
ζονται καὶ ἐν τῇ τούτου μερίδι εἰσί, τοῖς προλελεγμένοις ὑπ' ἐμοῦ
ἀπὸ τῶν γραφῶν εἰ προσεσχήκειτε, ἐνενοήκειτε ἂν ἤδη, [4]κἀμὲ δη-
λονότι περὶ τούτου οὐκ ἂν ἠρωτήσατε. Πάλιν δὲ ἐρῶ [5]τὰ προλε-
λεγμένα μοι ἀπὸ τοῦ Δαυίδ, καὶ ἀξιῶ ὑμᾶς πρὸς τὸ συνιέναι, μὴ
πρὸς τὸ πονηρεύεσθαι καὶ ἀντιλέγειν μόνον ἑαυτοὺς ὀτρῦναι. Εἰ-
σὶν οὖν οἱ λόγοι, οὓς φησιν ὁ Δαυίδ, οὗτοι· [6]Ὁ κύριος ἐβασί-
λευσεν, ὀργιζέσθωσαν λαοί· ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ, σα-
λευθήτω ἡ γῆ. Κύριος ἐν Σιὼν μέγας καὶ ὑψηλός ἐστιν ἐπὶ πάν-
τας τοὺς λαούς. Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ ὀνόματί σου τῷ μεγά-
λῳ, ὅτι φοβερὸν καὶ ἅγιόν ἐστι, καὶ τιμὴ βασιλέως κρίσιν ἀγαπᾷ. B
Σὺ ἡτοίμασας εὐθύτητας, κρίσιν καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακὼβ σὺ
ἐποίησας. Ὑψοῦτε κύριον τὸν θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυνεῖτε τῷ
ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστι. Μωυσῆς καὶ Ἀαρὼν
ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ, καὶ Σαμουὴλ ἐν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ
ὄνομα αὐτοῦ· ἐπεκαλοῦντο τὸν κύριον, καὶ αὐτὸς εἰσήκουεν αὐ-
τῶν. Ἐν στύλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς, [7]ὅτι ἐφύλασσον τὰ
μαρτύρια αὐτοῦ, καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ ἃ ἔδωκεν αὐτοῖς. Καὶ
ἐν ἄλλοις, τοῖς καὶ αὐτοῖς [8]προανιστορημένοις, διὰ τοῦ Δαυὶδ λε-
χθεῖσι λόγοις, οὓς εἰς Σολομῶνα ἀνοήτως φάσκετε εἰρῆσθαι, [9]ἐπι- C

monet haecce: „Verens iudicium dei non audet de quopiam Iudaeorum pronunciare, non esse eum ἐκ τοῦ καταλείμματος τῶν σωθησομένων, quamvis indocilem animum prodat et alienum ab amore veritatis. Hoc videtur voluisse Iustinus.“ Cf. c. 32. p. 249. D. et c. 55. p. 274. D. — Iesai. 1, 9 et 10, 22 coll. Rom. 9, 27—29.

2. προβαλεῖσθε καὶ ἀντιλέγετε] Congruentius (Sylburg.) προβαλεῖσθε καὶ ἀντιλέξετε.

3. τούτου] Scil. Χριστοῦ. — Tum pro σώζονται Maran. σώσονται.

4. κἀμὲ ... ἠρωτήσατε] Haec Thirlbio glossam olere videntur, praesertim quum Trypho non sententiam Iustini rogaverit, sed suam asseveranter exposuerit.

5. τὰ προλελεγμένα] Cf. c. 37. p. 256. A. B.

6. Ὁ κύριος ... αὐτοῖς] Psalm. 98, 1—7. Hunc psalmum de Christo dictum esse Iustinus contendit, hoc principio fretus, quod iam pluribus argumentis probaverat, non patrem Mosi apparuisse sed filium.

possunt. Quapropter quamvis maligne agatis, pergam tamen ad id quidquid proponetis et contradicitis respondere: atque idem etiam adversus omnes omnino ex omni hominum genere, qui his de rebus aut mecum inquirere aut ex me sciscitari voluerint, facio. Si igitur animum ad ea quae ex scripturis antea attuli advertissetis, eos etiam qui ex vestro genere salvantur per hunc salvari et in eius parte esse iam intellexissetis, nec me videlicet ea de re percontati essetis. Iterum igitur referam qnae antea protuli ex Davide, ac vos rogo ut ad intelligendum, non vero ad maligne agendum et dumtaxat contradicendum vos ipsos incitetis. Verba autem, quae David dicit, sic habent: *Dominus regnavit, irascantur populi; sedet super Cherubim, moveatur terra. Dominus in Sione magnus et excelsus est super omnes populos. Celebranto nomen tuum magnum, quoniam terribile et sanctum est, et honor regis iudicium diligit. Tu parasti rectitudines, iudicium et iustitiam in Iacobo tu fecisti. Exaltate dominum deum nostrum et adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctus est. Moses et Aaron in sacerdotibus eius, et Samuel inter eos qui invocant nomen eius; invocabant dominum, et ipse exaudiebat eos. In columna nubis loquebatur ad eos, quoniam custodiebant testimonia eius, et praecepta eius quae dedit iis.* Sunt etiam alia verba, ipsa quoque iam allata et per Davidem pronuntiata, quae in Salomonem dicta esse, quo-

Hac autem mente psalmum illum profert, ut ex his quae de domino in Sion magno et iudicium et iustitiam in Iacob faciente, tum etiam de Mose et Aaron dicuntur, iudaicam superbiam refellat, quae se Christi gratia negabat indigere, eosque demonstret non posse salvari nisi Christum adorent. *Maranus.*

7. ὅτι etc.] Sunt forsan qui ὅτι eiiciendum putent et τὸ πρόσταγμα ὃ legendum, quae lectio (quippe potior) c. 37 exstat; ad eumdemque locum Martyr hic (n. 5) revocat. Non tamen muto.

8. προανιστορημ.] Cf. c. 34.

9. ἐπιγεγραμμ. εἰς Σολ.] Haec causam continent, qua commoti psalmum Iudaei in Salomonem contenderint dictum esse. Igitur male hic Sylburgius tautologiam odoratus est, videlicet Langiana translatione in errorem inductus: *quae in Salomonem concepta et scripta esse insipienter asseveratis.* Opinatur V. D. sic brevius efferri posse: οὓς εἰς Σολ. ἀνοήτως εἰρημένους τε καὶ ἐπιγεγραμμένους (vel εἰρῆσθαί τε

γεγραμμένους εἰς Σολομῶνα, [10] ἐξ ὧν καὶ τὸ ὅτι εἰς Σολομῶνα οὐκ εἴρηνται ἀποδείκνυται, καὶ ὅτι οὗτος καὶ πρὸ τοῦ ἡλίου ἦν, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν σωζόμενοι δι' αὐτοῦ σωθήσονται. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· [11] Ὁ θεός, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως· [12] κρινεῖ τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς πτωχούς σου ἐν κρίσει. Ἀναλαβέτωσαν τὰ ὄρη τῷ λαῷ εἰρήνην καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην. Κρινεῖ τοὺς πρωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην· καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ καὶ πρὸ τῆς σελήνης εἰς γε- D
νεὰς γενεῶν· καὶ τὰ λοιπὰ ἄχρι τοῦ· [13] Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς κύριος, ὁ θεὸς Ἰσραήλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, [14] καὶ εὐλογητὸν τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. Γένοιτο, γένοιτο. Καὶ ἐκ τῶν ἄλλων [15] ὧν προεῖπον ὁμοίως διὰ Δαυὶδ λελέχθαι λόγων, ὅτι ἀπ' ἄκρων τῶν οὐρανῶν προέρχεσθαι ἔμελλεν καὶ πάλιν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους ἀνιέναι ἐμηνύετο, ἀναμνήσθητε, ἵνα καὶ θεὸν ἄνωθεν προελθόντα καὶ ἄνθρωπον ἐν ἀνθρώποις γενόμενον γνωρίσητε, καὶ πάλιν ἐκεῖνον παραγενησόμενον, [16] ὃν ὁρᾶν μέλλουσι καὶ κό- 289
πτεσθαι οἱ ἐκκεντήσαντες αὐτόν. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· [17] Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νὺξ τῇ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν. Οὐκ εἰσι λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ, καὶ αὐτός, ὡς νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδόν. Ἀπ' ἄκρου

καὶ ἐπιγεγράφθαι) φάσκετε — id quod praeter Iebbium nemo probabit.

10. ἐξ ὧν] Nota structuram non accuratam; videlicet verba ἐξ ὧν melius abessent.

11. Ὁ θεός ... γενεῶν] Psalm. 71, 1 — 5.

12. κρινεῖ] Ita uterque cod. mstus et ad marginem κρίνειν. Ac hoc quidem (sic et Iustinus c. 34) in textum induxit Stephanus, illud autem (sic et nonnulli codd. msti τῶν ο' apud Holm.-Pars.) Maranus reposuit.

13. Πρὸ ... γένοιτο] Psalm. 71,

niam in Salomonem inscripta sunt, insipienter contenditis: ex quibus vero demonstratur quum in Salomonem ea dicta non esse, tum hunc vel ante solem fuisse, eosque ex vestro populo qui salvantur per eum salvatum iri. Sic autem habent: *Deus, iudicium tuum regi da et iustitiam tuam filio regis; iudicabit populum tuum in iustitia et pauperes tuos in iudicio. Suscipiant montes pacem populo et colles iustitiam. Iudicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum, et humiliabit calumniatorem: et permanebit cum sole et ante lunam in generationes generationum:* et reliqua usque ad: *Ante solem permanet nomen eius. Et benedicentur in eo omnes tribus terrae; omnes gentes magnificabunt eum. Benedictus dominus, deus Israelis, qui facit mirabilia solus, et benedictum nomen gloriae eius in saeculum saeculi: et replebitur gloria eius omnis terra. Fiat, fiat!* Ex aliis item verbis, pariter per Davidem ut antea dixi pronuntiatis, futurum fuisse ut e summo coelo progrederetur et indicatum esse eum in eadem loca rediturum recordamini, ut illum et deum superne prodiisse et hominem inter homines factum esse agnoscatis, ac rursus adventurum, quem videbunt et plangent qui eum pupugerunt. Sunt autem haec: *Coeli enarrant gloriam dei, et opus manuum eius adnuntiat firmamentum. Dies diei eructat verbum, et nox nocti adnuntiat scientiam. Non sunt loquelae neque sermones, quorum non audiantur voces. In omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum, et ipse, tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultabit ut gigas ad currendam*

17—19.

14. καὶ] Maranus male omisit.

15. ὧν προεῖπον] Cf. c. 42. p. 260. D, ubi tamen Psalm. 18, 4 ad apostolos applicatur. Langus vero Iustinum ad eum psalterii locum respexisse putat, qui citatur et exponitur c. 63. p. 286. D (ψ΄. 109), cui non multum absimilis alius e psalmis locus c. 36. p. 254. E (ψ΄. 23).

16. ὃν ... αὐτόν] Coll. Zachar. 12, 10.

17. Οἱ οὐρανοὶ ... αὐτοῦ] Ps. 18, 1—6.

τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἔξοδος αὐτοῦ, καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου B
τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀποκρυβήσεται τῆς θέρμης αὐτοῦ.

65. Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Ὑπὸ τῶν τοσούτων γραφῶν δυσωπούμενος οὐκ οἶδα τί φῶ περὶ τῆς γραφῆς ἣν ἔφη Ἡσαΐας, καθ' ἣν ὁ θεὸς οὐδενὶ ἑτέρῳ δοῦναι τὴν δόξαν αὐτοῦ λέγει, οὕτως εἰπών· [1] Ἐγὼ κύριος ὁ θεός, τοῦτό μου ὄνομα, τὴν δόξαν μου ἑτέρῳ οὐ μὴ δώσω οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου.

Κἀγώ· Εἰ μὲν ἁπλῶς καὶ μὴ μετὰ κακίας τούτους τοὺς λόγους εἰπὼν ἐσίγησας, ὦ Τρύφων, μήτε τοὺς πρὸ αὐτῶν προειπὼν μήτε τοὺς ἐπακολουθοῦντας συνάψας, [2] συγγνωστὸς εἶ, εἰ
δὲ χάριν τοῦ νομίζειν δύνασθαι εἰς ἀπορίαν ἐμβάλλειν τὸν λόγον, C
ἵνα εἴπω ἐναντίας εἶναι τὰς γραφὰς ἀλλήλαις, πεπλάνησαι· οὐ γὰρ τολμήσω τοῦτό ποτε ἢ ἐνθυμηθῆναι ἢ εἰπεῖν, ἀλλ', ἐὰν τοιαύτη τις δοκοῦσα εἶναι γραφὴ προβληθῇ, καὶ [3] πρόφασιν ἔχῃ ὡς ἐναντία οὖσα, ἐκ παντὸς πεπεισμένος ὅτι οὐδεμία γραφὴ τῇ ἑτέρᾳ ἐναντία ἐστίν, αὐτὸς μὴ νοεῖν μᾶλλον ὁμολογήσω τὰ εἰρημένα, καὶ τοὺς ἐναντίας τὰς γραφὰς ὑπολαμβάνοντας τὸ αὐτὸ φρονεῖν μᾶλλον ἐμοὶ πεῖσαι ἀγωνίσομαι. Ὅπως δ' ἂν ᾖς προτεθεικὼς τὸ πρόβλημα, θεὸς ἐπίσταται. Ἐγὼ δὲ ὡς εἴρηται ὁ λόγος ἀναμνήσω ὑμᾶς,
ὅπως καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου γνωρίσητε ὅτι ὁ θεὸς τῷ Χριστῷ αὐτοῦ D
μόνῳ τὴν δόξαν δίδωσιν. Ἀναλήψομαι δὲ βραχεῖς τινὰς λόγους, ὦ ἄνδρες, τοὺς ἐν συναφείᾳ τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ Τρύφωνος καὶ τοὺς ὁμοίως συνημμένους κατ' ἐπακολούθησιν· οὐ γὰρ ἐξ ἑτέρας περικοπῆς αὐτοὺς ἐρῶ, ἀλλ' ὑφ' ἓν ὡς εἰσὶ συνημμένοι· καὶ ὑμεῖς τὸν νοῦν χρήσατέ μοι. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· [4] Οὕτω λέγει κύριος ὁ θεός, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πήξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν· Ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν
δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου καὶ ἰσχύσω σε, καὶ ἔδω- 290
κά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς

1. Ἐγὼ ... μου] Iesai. 42, 8.

2. συγγνωστὸς εἶ] Sylburgius: „Antichronismus est, praesens εἶ pro praeterito ἦς." Minime. Iterum (cf. c. 64. n. 9) auctor erroris est

viam. A summo coelo egressio eius, et occursus eius usque ad summum coeli, neque est qui se abscondat a calore eius.

65. Hîc Trypho dixit: Tot scripturarum auctoritate permotus haud scio quid de ea scriptura dicam quam edidit Iesaias, qua deus nulli alii daturum se esse gloriam suam declarat, ita dicens: *Ego dominus deus, hoc nomen meum, gloriam meam alteri non dabo neque virtutes meas.*

Tum ego: Si simpliciter ac citra malignitatem his verbis recitatis tacuisti, Trypho, neque quae praecedunt praefatus neque quae consequuntur subiungens, tibi ignosci potest, sin autem propterea quod existimaveris te disputationem in angustias coniicere posse, ut scripturas inter se dicerem pugnare, errasti; non enim unquam audebo id vel cogitare vel dicere, sed, si quae proponatur scriptura quae eiusmodi esse videatur, et praetextum praebeat quasi esset alteri contraria: omnino persuasum habens nullam scripturam alteri contrariam esse, fatebor potius me non intelligere quae dicta sunt, et iis qui scripturas inter se pugnare suspicantur, ut idem potius mecum sentiant, persuadere conabor. Quo autem animo hanc posueris quaestionem, deus novit. Ego autem effatum ita ut expressum est vobis in memoriam redigam, ut etiam ex hoc cognoscatis deum soli Christo suo gloriam dare. Resumam autem pauca quaedam verba, o viri, quae effato a Tryphone allato cohaerent et quae item per consecutionem annexa sunt; non enim ex alio loco ea proferam, sed ita ut se habent in unum coniuncta: ac vos mihi animum advertite. Sunt autem haecce: *Sic dicit dominus deus, qui fecit coelum et defixit id, qui firmavit terram et quae in ea, et qui dat spirationem populo in ea et spiritum calcantibus eam: Ego dominus deus vocavi te in iustitia, et apprehendam dextram tuam et confortabo te, atque dedi te in foedus generis, in lucem gentium, ut aperires oculos caecorum, educeres ex vinculis compeditos et*

Langus sic vertens: *Siquidem ... conticuisses ... veniam merereris.*
8. προφασιν] Codd. msti ὑπό- φασιν in margine.
4. Οὕτω ... ἰσχύος] Iesai. 42, 5—13.

καθημένους ἐν σκότει. Ἐγὼ κύριος ὁ θεός, τοῦτό μου ὄνομα, τὴν δόξαν μου ἑτέρῳ οὐ μὴ δώσω οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς. Τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἥκει, καινὰ ἃ ἐγὼ ἀναγγέλλω, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. Ὑμνήσατε τῷ θεῷ ὕμνον καινόν· ἀρχὴ αὐτοῦ ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς, οἱ [5] καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν καὶ πλέοντες ἀεί, νῆσοι καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς. Εὐφράνθητι ἔρημος καὶ αἱ κῶμαι αὐτῶν καὶ αἱ ἐπαύλεις, καὶ οἱ κατοικοῦν- B
τες Κηδὰρ εὐφρανθήσονται, καὶ οἱ κατοικοῦντες πέτραν ἀπ' ἄκρου τῶν ὀρέων βοήσονται, δώσουσι τῷ θεῷ δόξαν, τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσι. Κύριος ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων ἐξελεύσεται, συντρίψει πόλεμον, ἐπεγερεῖ ζῆλον καὶ βοήσεται ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς μετ' ἰσχύος. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἔφην πρὸς αὐτούς· [6] Νενοήκατε, ὦ φίλοι, ὅτι ὁ θεὸς λέγει δώσειν τούτῳ, ὃν εἰς φῶς ἐθνῶν κατέστησε, δόξαν καὶ οὐκ ἄλλῳ τινί, ἀλλ' οὐχ, ὡς ἔφη Τρύφων, ὡς ἑαυτῷ κατέχοντος τοῦ θεοῦ τὴν δόξαν;

Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Νενοήκαμεν καὶ τοῦτο· πέραινε C
τοιγαροῦν καὶ τὰ ἐπίλοιπα τοῦ λόγου.

66. Κἀγὼ πάλιν ἀναλαβὼν τὸν λόγον, ὁπόθεν [1] τὴν ἀρχὴν ἐπεπαύμην ἀποδεικνύων ὅτι ἐκ παρθένου γεννητὸς καὶ διὰ παρθένου γεννηθῆναι αὐτὸν διὰ Ἠσαΐου ἐπεπροφήτευτο, καὶ αὐτὴν τὴν προφητείαν πάλιν ἔλεγον. Ἔστι δὲ αὕτη· [2] Καὶ προσέθετο κύριος λαλῆσαι τῷ Ἄχαζ, λέγων· Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἄχαζ· Οὐ μὴ αἰτήσω οὐδὲ μὴ πειράσω κύριον. Καὶ εἶπεν Ἠσαΐας· Ἀκούσατε δή, οἶκος Δαυίδ. Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; Καὶ πῶς κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει κύριος αὐτὸς ὑμῖν D

5. *καταβαίνοντες τὴν θάλ.*] Vulgo *καταβαίνοντες εἰς τὴν θάλασσαν*. Sed Maranus expunxit praepositionem, quae in utroque cod. msto non comparet. — Mox Thirlbius legi iussit cum Bibliis vel *καὶ πλέοντες αὐτήν, αἱ νῆσοι* etc., vel saltem *καὶ πλέοντες, αἱ νῆσοι* etc.. Nihil vero necesse est immutare.

6. *Νενοήκατε* etc.] Iustinus patrem hic et filium adorandum dicit, nullam faciens mentionem spiritus sancti, quem alibi (Apol. I. cc. 6 et 13) addere solet. Pariter senex, qui illum ad rem christianam adduxit, nihil de spiritu memorat; ad prophetarum amorem incitat, *ἐπειδὴ καὶ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων θεὸν καὶ πατέρα ἐδόξαζον καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Χριστὸν υἱὸν αὐτοῦ κατήγ-*

e domo carceris sedentes in tenebris. Ego dominus deus, hoc nomen meum, gloriam meam alteri non dabo neque virtutes meas sculptilibus. Quae ab initio fuere ecce veniunt, nova sunt quae ego adnuntio, et ante quam adnuntientur manifestata sunt vobis. Canite domino canticum novum: principatus eius a summo terrae, descendentes in mare et navigantes semper, insulae et habitantes eas. Laetare desertum et vici eorum et villae, et habitantes Cedarem laetabuntur, et habitantes petram a summis montibus clamabunt, dabunt deo gloriam, virtutes eius in insulis nuntiabunt. Dominus deus virtutum egredietur, conteret bellum, excitabit zelum et clamabit contra inimicos cum fortitudine. Quibus recitatis dixi ad eos: Intellexistis, o amici, deum declarare se ei, quem in lucem gentium constituit, neque ulli alii gloriam daturum, minime autem sibi ipsi, ut dixit Trypho, gloriam deum retinere?

Atque Trypho respondit: Intelleximus hoc quoque; igitur absolve etiam quae dicenda supererant.

66. Tum ego revocato sermone, quem initio intermiseram, quum eum ex virgine genitum esse et hanc per virginem generationem per Iesaiam praedictam fuisse demonstrarem, ipsum vaticinium denuo recitavi. Est autem hoc: *Et adiecit dominus loqui ad Achasum, dicens: Pete tibi ipsi signum a domino deo tuo in profundum vel in excelsum. Et dixit Achasus: Non petam neque tentabo dominum. Et dixit Iesaias: Audite nunc, domus Davidis. Num parum vobis est certamen praebere hominibus? Et quomodo domino praebetis certamen? Propterea dabit dominus ipse vobis signum. Ec-*

γελλον. C. 7. p. 225. A. Et Tryphoni, praeter creatorem universi et Christum ullum adorandum et deum esse neganti c. 68. p. 293. B, quidquam opponere non adeo necessarium Martyr putat. Comp. c. 93. p. 321. A. Adde Actt. martyr. S. Iust. et socc. c. 2. Sic passim et alii patres antiquissimi, secuti forsan illud ev. Ioann. 17, 3: *Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσιν σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.* Cf. praeterea Semisch. *Justin der Märtyr.* P. II. p. 313. n. 1. — Thirlbius pro *ἀλλ' οὐχ* scripsit *καὶ οὐχ.*

1. *τὴν ἀρχὴν*] C. 43.

2. *Καὶ . . . ἀγαθόν*] Iesai. 7, 10—16.

σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται. Πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον κακὸν ἢ ἀγαθόν, ἀπειθεῖ [3]πονηρὰ τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. [4]Διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. [5]Καὶ καταληφθήσεται ἡ γῆ, [6]ἣν σὺ σκληρῶς οἴσεις ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. Ἀλλ' ἐπάξει ὁ θεὸς ἐπὶ σὲ καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου 291
καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρός σου ἡμέρας, αἳ οὐδέπω ἥκασιν, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἀφεῖλεν Ἐφραῒμ ἀπὸ Ἰούδα τὸν βασιλέα Ἀσσυρίων. Καὶ ἐπέφερον· [7]Ὅτι μὲν οὖν ἐν τῷ γένει τῷ κατὰ σάρκα Ἀβραὰμ οὐδεὶς οὐδέποτε [8]ἀπὸ παρθένου γεγέννηται οὐδὲ λέλεκται γεγεννημένος ἀλλ' ἢ οὗτος ὁ ἡμέτερος Χριστός, πᾶσι φανερόν ἐστι.

67. *Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· [1]Ἡ γραφὴ οὐκ ἔχει· Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν, ἀλλ'· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν, καὶ τὰ ἑξῆς λοιπὰ ὡς ἔφης. Ἔστι δὲ ἡ πᾶσα προφητεία λελεγμένη εἰς Ἐζεκίαν, εἰς ὃν* B
καὶ ἀποδείκνυται ἀποβάντα κατὰ τὴν προφητείαν ταύτην. Ἐν δὲ τοῖς τῶν λεγομένων Ἑλλήνων μύθοις λέλεκται ὅτι Περσεὺς [2]ἐκ Δανάης, παρθένου οὔσης, ἐν χρυσοῦ μορφῇ ῥεύσαντος ἐπ' αὐτὴν τοῦ παρ' αὐτοῖς Διὸς καλουμένου, γεγέννηται· καὶ ὑμεῖς τὰ αὐτὰ ἐκείνοις λέγοντες αἰδεῖσθαι ὀφείλετε, καὶ μᾶλλον ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων [3]γενόμενον λέγειν τὸν Ἰησοῦν τοῦτον, καί, ἐὰν ἀποδείκνυτε

3. *πονηρὰ*] Uterque cod. mstus in margine *πονηρίαις*. In Clar. verba *τὸ παιδίον κακὸν ἢ ἀγαθόν, ἀπειθεῖ πονηρὰ* (*τοῦ* in marg.) *ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ* — exstincta sunt.

4. *Διότι ... βασ. Ἀσσυρ.*] Iesai. 8, 4.

5. *Καὶ ... Ἀσσυρίων*] Iesai. 7, 16. 17.

6. *ἣν σὺ*] Hae voculae in codd. mstis et editis non habentur. Reponendae erant; cf. c. 43.

7. *Ὅτι ... φανερόν ἐστι*] Respicit Martyr ad c. 43, ubi eadem verba habes. Nostro autem loco codd. msti et editi mendose habent *τοῦ κατὰ σάρκα Ἀβραάμ*. C. 43: *τῷ κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ*. Quocirca saltem *τοῦ* mutavi in *τῷ*, illud vero *τοῦ* ante *Ἀβραὰμ* non reposui, quandoquidem non omnino est necessarium; cf. c. 59. p. 282. E, c. 68. p. 293. D, c. 74. p. 299. C, c.

ce virgo in utero concipiet et pariet filium, et vocabunt nomen eius Emmanuel. Butyrum et mel comedet. Ante, quam sciat aut praeeligat mala, eliget bonum: quia, antequam sciat puerulus malum aut bonum, reprobat mala ut eligat bonum. Ante, quam sciat puerulus vocare patrem aut matrem, capiet virtutem Damasci et spolia Samariae coram rege Assyriorum. Et capietur terra, quam tu duriter feres a facie duorum regum. Sed adducet deus super te et super populum tuum et super domum patris tui dies, qui nondum venerunt, a die quo abstulit Ephraim a Iuda regem Assyriorum. Atque adieci: Neminem certe in Abrahami secundum carnem genere unquam exstitisse praeterquam hunc Christum nostrum qui a virgine natus esset aut natus diceretur, omnibus manifestum est.

67. Hîc Trypho respondit: Scriptura non habet: *Ecce virgo in utero concipiet et pariet filium*, sed: *Ecce adolescentula in utero concipiet et pariet filium*, et quae ordine sequuntur sicut recitasti. Tota autem prophetia in Ezechiam dicta est, in quem etiam evenisse demonstrantur quae hac prophetia continentur. In Graiorum autem qui dicuntur fabulis perhibetur Perseum ex Danae, quippe virgine, quum in auri forma fluxisset in eam is qui apud ipsos Iupiter vocatur, natum esse; ac vos pudere deberet eadem illis dicere, satiusque esset hominem ex hominibus ortum fateri hunc Iesum, et,

78. p. 304. A, alibi.

8. ἀπὸ παρθένου] Supra eodem in capite ἐκ παρθένου et διὰ παρθένου. Cf. Apol. I. c. 22. n. 10.

1. Ἡ γραφὴ οὐκ ἔχει etc.] Cf. c. 43. p. 262. C (n. 18) et c. 71. p. 297. C. Videas Credneri *Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften* Tom. II (Hal. 1838) p. 196 sqq. — Huius autem prophetiae eventum in Ezechiam evenire non potuisse infra c. 77. p. 302 sq. contra Tryphonem probatur.

2. ἐκ Δανάης, παρθένου οὔσης] Apol. I. c. 22: *Εἰ δὲ καὶ διὰ παρθένου γεγεννῆσθαι φέρομεν, κοινὸν καὶ τοῦτο πρὸς τὸν Περσέα ἔστω ὑμῖν.* Danae autem virgo dicitur, quia peperit *οὐ συνουσιασθεῖσα*. Quare Mercurius in Euripidis Danae: *Χρόνῳ δ' ἑαυτὴν ὡς κατεῖδ' ἐγκύμονα, Εἰς θαῦμ' ἐσῄει.*

3. γενόμενον] Vulgo mendose λεγόμενοι. Solus Morellus illud γενόμενον (*ortum, natum*) textui inseruit. Cf. Apol. I. c. 54. n. 2.

ἀπὸ τῶν γραφῶν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, διὰ τὸ ἐννόμως καὶ τελέως πολιτεύεσθαι αὐτὸν κατηξιῶσθαι τοῦ ἐκλεγῆναι εἰς Χριστόν, ἀλλὰ μὴ τερατολογεῖν τολμᾶτε, ὅπως [4] μηδ' ὁμοίως τοῖς Ἕλλησι C
μωραίνειν ἐλέγχησθε.

Καὶ ἐγὼ πρὸς ταῦτα ἔφην· Ὦ Τρύφων, ἐκεῖνό σε πεπεῖσθαι βούλομαι καὶ πάντας ἁπλῶς ἀνθρώπους, ὅτι, κἂν γελοιάζοντες ἢ ἐπιτωθάζοντες χείρονα λέγητε, οὐκ ἐκστήσετέ με τῶν προκειμένων, ἀλλ' [5] ἐξ ὧν εἰς ἔλεγχον νομίζετε προβάλλειν λόγων τε ἢ πραγμάτων, ἐξ αὐτῶν τὰς ἀποδείξεις τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων μετὰ μαρτυρίας τῶν γραφῶν ἀεὶ ποιήσομαι. Οὐκ ὀρθῶς μέντοι οὐδὲ φιλαλήθως ποιεῖς, κἀκεῖνα [6] περὶ ὧν ἀεὶ συγκαταθέσεις ἡμῖν γεγένηνται, ὅτι διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὑμῶν διὰ Μωυσέως τινὲς τῶν ἐντολῶν τεθειμέναι εἰσίν, ἀναλύειν πειρώμενος. D
Ἔφης γὰρ διὰ τὸ ἐννόμως πολιτεύεσθαι ἐκλελέχθαι αὐτὸν καὶ Χριστὸν γεγενῆσθαι, εἰ ἄρα οὗτος ἀποδειχθείη ὤν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Σὺ γὰρ [7] ὡμολόγησας ἡμῖν, ἔφη, ὅτι καὶ περιετμήθη καὶ τὰ ἄλλα τὰ νόμιμα τὰ διὰ Μωυσέως διαταχθέντα ἐφύλαξε.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ὡμολόγησά τε καὶ ὁμολογῶ· ἀλλ' οὐχ ὡς δικαιούμενον αὐτὸν διὰ τούτων ὡμολόγησα ὑπομεμενηκέναι [8] πάντα, ἀλλὰ τὴν οἰκονομίαν ἀπαρτίζοντα, ἣν ἤθελεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ τῶν ὅλων ποιητὴς καὶ κύριος καὶ θεός. Καὶ γὰρ τὸ ἀποθα- 292
νεῖν σταυρωθέντα ὁμολογῶ ὑπομεῖναι αὐτὸν καὶ τὸ ἄνθρωπον γενέσθαι καὶ τοσαῦτα παθεῖν ὅσα διέθεσαν αὐτὸν οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν. [9] Ἐπεὶ πάλιν, ὦ Τρύφων, μὴ συντίθεσαι οἷς φθάνεις

4. μηδ'] Vulgo μήτε librariorum errore. Cf. Apol. I. c. 36. n. 3.

5. ἐξ ὧν] Sic edidi pro ἐξ αὐτῶν, quod, ut per se patet, non debebam retinere. Sylburgius, ne quid e vulgatae scripturae vestigiis pereat, malit ἐξ' ὧν ἂν (sed addito ἂν etiam subiunctive scribendum esset νομίζητε), vel cum emphasi ἐξ αὐτῶν ὧν et in redditione itidem ἐξ αὐτῶν τούτων (sed tum nimis magna mutatio foret).

6. περὶ ὧν ἀεὶ] Videtur prima specie illud ἀεὶ transpositum fuisse ac legendum ἀεὶ περὶ ὧν. Non enim ea de re semper convenerat Iustinum inter et Iudaeos, sed potius Iudaei, postquam veteris et novi testamenti distinctionem admiserant, semper ad ingenium redibant ac Iustinum cogebant tam saepe eamdem quaestionem revolvere. Sed tamen

si ipsum esse Christum ex scripturis demonstretis, ob legitimam et perfectam vitam id honoris consecutum dicere ut in Christum eligeretur: sed prodigiosa loqui non debetis, ut ne pariter ac Graii desipere arguamini.

Ad haec ego dixi: Trypho, illud persuasum tibi et omnibus omnino hominibus esse volo, etiamsi iocando et cachinnando peiora dicatis, non tamen me a proposito dimotum iri: sed quibus ex verbis aut rebus rationem refellendi proferre putatis, ex his demonstrationes eorum quae a me dicuntur cum testimonio scripturarum semper deducam. Caeterum non recte facis neque ut veri amatorem decet, qui illa etiam de quibus semper inter nos convenerat, nempe quaedam praecepta vobis per Mosen ob duritiam cordis populi vestri posita fuisse, dissolvere coneris. Dixisti enim propter vitam legi consentaneam electum eum esse et factum Christum, si tamen eum demonstretur Christum esse.

Atque Trypho: Tu quippe nobis, inquit, confessus es et circumcisum eum esse et caeteras leges per Mosen institutas servasse.

Tum ego respondi: Confessus sum et confiteor; sed non idcirco omnia eum sustinuisse confessus sum quod per haec iustificaretur, sed ut dispensationem perficeret, quam volebat pater eius et universorum creator et dominus et deus. Nam etiam confiteor eum cruci affixum mori non refugisse et hominem fieri et pati quaecunque in eum ausi sunt homines vestri generis. Quia rursus, Trypho, ab iis discedis quibus modo

illud ἀεὶ hanc potest habere sententiam, Iudaeos semper argumentis Iustini cessisse, quoties ea de re disseruit. *Maranus.* — Mox Thirlb. et Maran. vitiose γεγέννηνται.

7. ὡμολόγησας] Iustinum id confitentem hactenus non vidimus: nec tamen putandum est locum, ubi id confitebatur, intercidisse, ut suspicatus est Perionius. Interdum enim Iustinus ea, quae loco suo non retulerat, alibi data occasione commemorat. Vide infra c. 80. *Maranus.*

8. πάντα] Thirlbius αὐτὰ suspicatus est scribendum.

9. Ἐπεὶ] Thirlb et Maran. voluerunt addi δέ. Sed defectus coniunctionis, ut Londinensis ille editor recte observavit, concitato animo et in disputando vehementi imputari potest. — Deinde formam συντίθε-

συντεθειμένος, ἀπόκριναί μοι· [10] Οἱ πρὸ Μωυσέως γενόμενοι δίκαιοι καὶ πατριάρχαι, μηδὲν φυλάξαντες τῶν ὅσα ἀποδείκνυσιν ὁ λόγος ἀρχὴν διαταγῆς εἰληφέναι διὰ Μωυσέως, σώζονται ἐν τῇ τῶν μακαρίων κληρονομίᾳ ἢ οὔ;

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Αἱ γραφαὶ ἀναγκάζουσί με ὁμολογεῖν.

Ὁμοίως δ' ἀνερωτῶ σε πάλιν, ἔφην· [11] Τὰς προσφορὰς καὶ B
τὰς θυσίας δι' ἔνδειαν ὁ θεὸς ἐνετείλατο ποιεῖν τοὺς πατέρας ὑμῶν, ἢ διὰ τὸ σκληροκάρδιον αὐτῶν καὶ εὐχερὲς πρὸς εἰδωλολατρείαν;

[12] Καὶ τοῦτο, ἔφη, αἱ γραφαὶ ὁμοίως ἀναγκάζουσιν ὁμολογεῖν ἡμᾶς.

[13] Καὶ ὅτι, φημί, καινὴν διαθήκην διαθήσεσθαι ὁ θεὸς ἐπήγγελται παρὰ τὴν ἐν ὄρει Χωρήβ, ὁμοίως αἱ γραφαὶ προεῖπον;

Καὶ τοῦτο ἀπεκρίνατο προειρῆσθαι.

Κἀγὼ πάλιν· Ἡ δὲ παλαιὰ διαθήκη, ἔφην, μετὰ φόβου καὶ τρόμου διετάγη τοῖς πατράσιν ὑμῶν, ὡς μηδὲ δύνασθαι αὐτοὺς ἐπαΐειν τοῦ θεοῦ;

Κἀκεῖνος ὡμολόγησε. C

Τί οὖν; ἔφην. [14] Ἑτέραν διαθήκην ἔσεσθαι ὁ θεὸς ὑπέσχετο, οὐχ ὡς ἐκείνη διετάγη, καὶ ἄνευ φόβου καὶ τρόμου καὶ ἀστραπῶν διαταγῆναι αὐτοῖς ἔφη, καὶ [15] δεικνύουσαν τί μὲν ὡς αἰώνιον καὶ παντὶ γένει ἁρμόζον καὶ ἔνταλμα καὶ ἔργον ὁ θεὸς [16] ἐπίσταται, τί δὲ πρὸς τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὑμῶν ἁρμοσάμενος, ὡς καὶ διὰ τῶν προφητῶν βοᾷ, ἐνετέταλτο.

Καὶ τούτῳ συνθέσθαι, ἔφη, ἐκ παντὸς τοὺς φιλαλήθεις, ἀλλὰ μὴ φιλέριδας, ἀναγκαῖον.

σαι (statim: *οἷς φθάνεις*) in textu collocavi pro *συντίθεσθε*, quod quidem (Stephano auctore) in editis est; nam codd. msti *συντίθεσθαι* praebent.

10. *Οἱ πρὸ Μωυσέως* etc.] Cf. c. 19. p. 236. — De formula *τῶν ὅσα* adeas c. 47. n. 6.

11. *Τὰς προσφορὰς* etc.] Cf. c. 22 sq. p. 238 sqq..

12. *Καὶ ... ἡμᾶς*] Idem fatentur principes Rabbinorum, Maimonides et Abarbanel, ne Iustinum Iudaeum suum nimis flexibilem hîc finxisse putes. *Thirlbius.*

13. *Καὶ ὅτι, φ., καινὴν* etc.] Cf. c. 11. p. 228. — Thirlbius (in Add.) verba *ὁμοίως αἱ γραφαὶ προεῖπον* contendit librario alicui aut emendatori originem debere. Verumtamen non eiicienda videntur.

14. *Ἑτέραν ... αὐτοῖς*] Cf. Ie-

assensus es, responde mihi: Qui ante Mosen iusti et patriarchae exstiterunt, quum nihil eorum observaverint quaecunque effatum demonstrat initium institutionis accepisse per Mosen, salvanturne in beatorum haereditate nec ne?

Et Trypho aiebat: Scripturae cogunt me confiteri.

Iterum te, inquam, similiter interrogo: Oblationes et victimas deus ob penuriam patribus vestris imperavit, an propter duritiam cordis eorum et animum ad simulacra colenda proclivem?

Id quoque, inquit, scripturae pariter cogunt nos confiteri.

Ac deum, inquam, promisisse novum foedus a se institutum iri, praeter id quod in monte Chorebo editum est, an similiter scripturae praedixerunt?

Id quoque praedictum esse respondit.

Tum ego rursus: Vetus autem foedus, inquam, nonne patribus vestris cum metu et tremore sancitum est, ita ut deum ne exaudire quidem possent?

Et ille confessus est.

Quid igitur? inquam. Aliud foedus fore deus promisit, non vero ut illud institutum erat, atque id iis sine metu et tremore et fulguribus institutum iri dixit, et tale ut demonstret quodnam mandatum et opus deus aeternum et omni generi conveniens iudicet, quodnam autem accommodate ad duritiam cordis populi vestri, quemadmodum etiam per prophetas clamat, mandaverit.

Huic quoque assentiri, inquit, omnino veritatis amatores, sed non contentionis cupidos, necesse est.

rem. 31, 31. 32. Exod. 19, 16 coll. Hebr. 12, 18. 19. — Codd. msti et editi ineptam hanc praebent interpunctionem: *Τί οὖν, ἔφην, ἑτέραν ... ἐνετέταλτο;* Thirlbius maluit: ... *Τί οὖν, ἔ., ἑτέραν ... ἔφη; Οὐ δείκνυσιν ὅτι τὶ μὲν ... τὶ δὲ ...;*

15. *δεικνύουσαν* etc.] Non hoc solum in loco sed etiam supra c. 30 et 34 christianae religionis proprium esse statuit, quid intersit inter legem et gratiam demonstrare. *Maranus.* — Cf. c. 19. n. 12.

16. *ἐπίσταται*] Forsitan (Maran.) *ἐπιτάσσεται.* Illud, si genuinum est, valet i. q. *agnoscit.* Eadem significatione occurrit apud Cyrillum Alex. adv. Iulian. IX. p. 305. ed. Aubert.: *Τοὺς τῶν θυσιῶν ἠπίστατο τρόπους Μωυσῆς.*

Κἀγώ· Οὐκ οἶδ' ὅπως, ἔφην, φιλερίστους τινὰς ἀποκαλῶν, αὐτὸς πολλάκις ἐν τούτῳ ἐφάνης τῷ ἔργῳ ὤν, ἀντειπὼν πολλά- D
κις οἷς συνετέθης.

68. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἄπιστον γὰρ καὶ ἀδύνατον σχεδὸν πρᾶγμα ἐπιχειρεῖς ἀποδεικνύναι, ὅτι θεὸς ὑπέμεινε γεννηθῆναι καὶ ἄνθρωπος γενέσθαι.

Εἰ τοῦτο, ἔφην, ἐπ' ἀνθρωπείοις διδάγμασιν ἢ ἐπιχειρήμασιν ἐπεβαλόμην ἀποδεικνύναι, ἀνασχέσθαι μου οὐκ ἂν ἔδει ὑμᾶς· εἰ δὲ γραφὰς καὶ εἰς τοῦτο εἰρημένας τοσαύτας, πλειστάκις αὐτὰς λέγων, ἀξιῶ ὑμᾶς ἐπιγνῶναι [1] αὐτάς, σκληροκάρδιοι πρὸς τὸ γνῶ-
ναι νοῦν καὶ θέλημα τοῦ θεοῦ γίνεσθε. Εἰ δὲ βούλεσθε τοιοῦτοι 293
ἀεὶ μένειν, ἐγὼ μὲν οὐδὲν ἂν [2] βλαβείην· τὰ δὲ αὐτὰ ἀεὶ ἔχων, ἃ καὶ πρὸ τοῦ συμβαλεῖν ὑμῖν εἶχον, ἀπαλλάξομαι ὑμῶν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ὅρα, ὦ φίλε, ἔφη, ὅτι μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ καμάτου γέγονέ σοι τὸ κτήσασθαι αὐτά· καὶ ἡμᾶς οὖν, βασανίσαντας πάντα τὰ ἐπιτρέχοντα, συνθέσθαι δεῖ οἷς ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς αἱ γραφαί.

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα· Οὐκ ἀξιῶ, εἶπον, ὑμᾶς μὴ παντὶ τρόπῳ ἀγωνιζομένους τὴν ἐξέτασιν τῶν ζητουμένων ποιεῖσθαι, ἀλλ' ἐκείνοις μὴ πάλιν ἀντιλέγειν, μηδὲν ἔχοντας λέγειν, [3] οἷς ἔφητε συνθέσθαι.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Τοῦτο πειρασόμεθα [4] πράττειν. B

Πάλιν ἐγὼ ἔφην· Πρὸς [5] τοῖς ἀνηρωτημένοις καὶ νῦν ὑπ' ἐμοῦ πάλιν ἀνερωτήσασθαι ὑμᾶς βούλομαι· διὰ γὰρ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ [6] περαιωθῆναι σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνιοῦμαι.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Ἀνερώτα.

1. αὐτάς] Repetitum pronomen vexavit Thirlbium; sed is loquendi modus interdum invenitur. Idem V. D. mallet μὴ σκληροκάρδιοι legere. Locus sanus est. Recte interpres Campidonensis: „Da ich aber Stellen aus der heil. Schrift ... anführe und euch ersuche selbe zu verstehen, und ihr selbe nicht verstehen wollt, so ist euer Herz ... verstockt."

2. βλαβείην] Stephan. βλαβοίην.

3. οἷς ἔφητε συνθέσθαι] Thirlbius opinatur fieri potuisse ut Martyr scripserit ἔφθητε, quemadmodum supra c. 67: οἷς φθάνεις συντεθειμένος. Vix crediderim; videlicet tum participium quoque reponendum est, quae mutatio foret nimis magna.

Et ego: Nescio quomodo, inquam, nonnullos contentionis cupidos appellans, ipse saepe idem visus sis committere, quum saepe contra ea dixeris quibus assensus eras.

68. Tum Trypho: Rem enim incredibilem et impossibilem propemodum demonstrare conaris, deum sustinuisse nasci et hominem fieri.

Si hoc, inquam, humanis doctrinis et argumentis aggrederer demonstrare, non aequum esset ut me ferretis; si vero scripturas easque tam multas in hanc sententiam dictas, saepe easdem referens, vos ut intelligatis rogo, corde ad cognoscendam dei sententiam ac voluntatem obduruistis. Quodsi semper iidem manere vultis, equidem inde nihil laedar; sed eadem semper habens, quae prius habui quam vobiscum congrederer, a vobis discedam.

Et Trypho: Reputa, inquit, o amice, multo labore et sudore tibi contigisse ut haec acquireres; quapropter nos quoque, omnia quae occurrunt diligenter explorantes, iis assentiri oportet quibus cogunt assentiri scripturae.

Ad haec ego: Non vos, aiebam, rogo ut ne omni animi contentione quae in quaestionem veniunt exploretis, sed ne, nihil habentes quod dicatis, rursus contra ea veniatis quibus vos dixistis assentiri.

Tum Trypho dixit: Hoc conabimur facere.

Rursus ego dixi: Praeter ea quae etiam modo vos interrogavi iterum interrogare vos volo; his enim interrogationibus etiam breviter disputationem absolvere conabor.

Et Trypho dixit: Interroga.

4. *πράττειν*] Vulgo *πράξειν*.

5. *τοῖς ἀνηρωτημένοις*] P. 292.— Sylburgius observavit convenientius fore si scribatur *ὑπ' ἐμοῦ καὶ νῦν*, ita ut *καὶ νῦν* non ad *ἀνηρωτημένοις* (= *etiam modo*) sed ad *πάλιν ἀνερωτήσασθαι* (= *etiam nunc*) referatur. Transpositione videtur non opus esse.

6. *περαιωθῆναι*] Vide num *περανθῆναι*. C. 9. p. 226. E: *περαίνωμεν τὸν λόγον*. C. 48. p. 267. A: *πέραινε*. C. 65. p. 290. C: *πέραινε . . . τὰ ἐπίλοιπα τοῦ λόγου*. Sed noli mutare; nam alibi quoque *περαιοῦν* idem valet quod *περαίνειν*: *ad finem ducere*, *perficere*. Hesychius: *περαιωθῆναι· τελειω-*

Κἀγὼ εἶπον· [7] Μήτι ἄλλον τινὰ προσκυνητὸν καὶ κύριον καὶ θεὸν λεγόμενον ἐν ταῖς γραφαῖς νοεῖτε εἶναι πλὴν τοῦ τοῦτο ποιήσαντος τὸ πᾶν καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ τῶν τοσούτων γραφῶν ἀπεδείχθη ὑμῖν ἄνθρωπος γενόμενος;

Καὶ ὁ Τρύφων· Πῶς τοῦτο δυνάμεθα [8] εἶναι ὁμολογῆσαι, ὁπότε, εἰ καὶ ἄλλος τίς ἐστι πλὴν τοῦ πατρὸς μόνου, τὴν το- C
σαύτην ζήτησιν ἐποιησάμεθα;

Κἀγὼ πάλιν· Ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ ταῦτα ὑμᾶς ἐρωτῆσαι, ὅπως γνῶ μήτι ἄλλο φρονεῖτε [9] παρ' ἃ τέως ὡμολογήσατε.

Κἀκεῖνος· Οὔ, ἄνθρωπε, ἔφη.

Κἀγὼ πάλιν· Ὑμῶν οὖν ταῦτα ἀληθῶς συντιθεμένων καὶ τοῦ λόγου λέγοντος· [10] Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; οὐκ ἤδη καὶ νοεῖν ὀφείλετε ὅτι οὐκ ἔστι [11] γένους ἀνθρώπου σπέρμα;

Καὶ ὁ Τρύφων· Πῶς οὖν ὁ λόγος λέγει τῷ Δαυὶδ ὅτι [12] ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ λήψεται ἑαυτῷ υἱὸν ὁ θεὸς καὶ κατορθώσει αὐτῷ D
τὴν βασιλείαν καὶ καθίσει αὐτὸν ἐπὶ θρόνου τῆς δόξης αὐτοῦ;

Κἀγὼ ἔφην· Ὦ Τρύφων, εἰ μὲν καὶ τὴν προφητείαν, ἣν ἔφη Ἡσαΐας, οὔ φησι [13] πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Δαυίδ· Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται· ἀλλὰ πρὸς ἕτερον οἶκον τῶν δώδεκα φυλῶν, ἴσως ἂν ἀπορίαν εἶχε τὸ πρᾶγμα· ἐπειδὴ δὲ καὶ [14] αὐτὴ ἡ προφητεία πρὸς τὸν οἶκον Δαυὶδ εἴρηται, τὸ εἰρημένον πρὸς Δαυὶδ ὑπὸ
θεοῦ ἐν μυστηρίῳ διὰ Ἡσαΐου ὡς ἔμελλε γίνεσθαι ἐξηγήθη. Εἰ 294
μήτι τοῦτο οὐκ ἐπίστασθε, ὦ φίλοι, ἔφην, ὅτι πολλοὺς λόγους, τοὺς [15] ἐπικεκαλυμμένως καὶ ἐν παραβολαῖς ἢ μυστηρίοις ἢ ἐν συμ-

θῆναι. Sic c. 77. p. 302. B: *περαίωσον οὖν καὶ αὐτὸν* (*τ. λόγον*) *ἡμῖν.* Clemens Alex. Strom. V. c. 14. §. 142: *ὧδε μὲν οὖν καὶ ὁ πέμπτος ἡμῖν τῶν ... ὑπομνημάτων στρωματεὺς περαιούσθω.* Adde Xenoph. Hist. gr. II. c. 4. §. 39: *Τούτων δὲ περαιωθέντων* (recentt. editt. coniecturam *περανθέντων* temere receperunt) *Παυσανίας μὲν διῆκε τὸ στράτευμα.*

7. *Μήτι* etc.] Cf. c. 65. n. 6.

8. *εἶναι*] Pro hoc verbo Wolfius et Sylburgius *ἔτι* volunt reponi. Referas *εἶναι* ad *τοῦτο.* — Mox ad *ἐστι* subaudias *θεὸς* ex praecedentibus.

9. *παρ' ἃ τέως ὡμολογήσατε*] Vulgo vitiose *παρὰ θεῷ ὁμολογήσατε.* Illud, quod ante me solus Morellus textui inseruit, sagacissime coniecit Wolfius. C. 80: *ὡς ἕτερα λέγειν παρ' ἃ φρονῶ.*

Tum ego dixi: Num quem alium adorandum et dominum et deum in scripturis dici existimatis praeter creatorem huius universi et Christum, quem vobis per tot scripturas hominem factum esse demonstravi?

Et Trypho: Quomodo id esse possimus confiteri, quum de eo etiam, an praeter solum patrem alius quisquam sit, tantam quaestionem moverimus?

Rursus ego: Necesse est haec quoque vos interrogem, ut sciam num quid aliud sentiatis praeter ea quae modo confessi estis.

Atque ille: Minime, inquit, homo.

Tum ego rursus: Quum igitur his vere assentiamini quumque effatum dicat: *Generationem eius quis enarrabit?* annon iam intelligere debetis eum non esse generis hominis semen?

Et Trypho: Quomodo igitur effatum dicit Davidi fore ut ex eius lumbis filium sibi assumat deus et regnum ei tradat et in sede gloriae suae collocet?

Tum ego dixi: Si quidem, Trypho, prophetiam quam dixit Iesaias: *Ecce virgo in utero concipiet:* non edidisset ad domum Davidis, sed ad domum aliam duodecim tribuum, haberet forte res aliquid dubitationis; sed quum ipsa prophetia ad domum Davidis edita sit: quae ad Davidem deus in mysterio dixit, ea Iesaias ut erant eventura exposuit. Nisi forte illud ignoratis, o amici, inquam, multa, arcane et similitudinibus aut mysteriis aut actionum signis prolata, a pro-

10. *Τὴν … διηγήσεται*] Iesai. 53, 8.

11. *γένους ἀνθρώπου*] Fortasse *γένους ἀνθρωπείου*. Non muto. Cf. c. 54. n. 3.

12. *ἀπὸ … αὐτοῦ*] Cf. Psalm. 131, 11 (2 Regg. 7, 12—16), coll. Actt. apost. 2, 30 (*ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος*, LXX: *ἐ. κ. τ. κοιλίας*).

13. *πρὸς τ. οἶκον τ. Δαυίδ*] Iesai. 7, 13. 14: *Ἀκούσατε δή, οἶκος Δαυίδ* etc..

14. *αὐτὴ*] Langus legit demonstr. *αὕτη*.

15. *ἐπικεκαλυμμένως*] Sic reposui pro vulg. *ἀποκεκαλυμμένως*, quod, quum significatus (*aperte*: nuspiam vero *ἀποκαλύπτω* idem est atque *abscondo*, ut Maranus temere statuit) non in rem quadret, nullo prorsus modo potest ferri. Facillime autem *ἀπὸ* et *ἐπὶ* a librario non satis attento commutebantur: c. 25.

βόλοις ἔργων λελεγμένους, οἱ μετ' ἐκείνους τοὺς εἰπόντας ἢ πράξαντας γενόμενοι προφῆται ἐξηγήσαντο.

Καὶ μάλα, ἔφη ὁ Τρύφων.

Ἐὰν οὖν ἀποδείξω τὴν προφητείαν ταύτην τοῦ Ἠσαΐου εἰς τοῦτον τὸν ἡμέτερον Χριστὸν εἰρημένην, ἀλλ' οὐκ εἰς τὸν Ἐζεκίαν, ὥς φατε ὑμεῖς, οὐχὶ καὶ ἐν τούτῳ δυσωπήσω ὑμᾶς μὴ πείθεσθαι τοῖς διδασκάλοις ὑμῶν, οἵτινες τολμῶσι λέγειν τὴν ἐξήγησιν, [16] *ἣν* B *ἐξηγήσαντο οἱ ἑβδομήκοντα ὑμῶν πρεσβύτεροι παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεῖ γενόμενοι, μὴ εἶναι ἔν τισιν ἀληθῆ; Ἃ γὰρ ἂν διαῤῥήδην ἐν ταῖς γραφαῖς φαίνονται ἐλέγχοντα αὐτῶν τὴν ἀνόητον καὶ φίλαυτον γνώμην, ταῦτα τολμῶσι λέγειν μὴ οὕτω* [17] *γεγράφθαι·* [18] *ἃ δ' ἂν καὶ ἕλκειν πρὸς ἃς νομίζουσι δύνασθαι ἁρμόζειν πράξεις ἀνθρωπείους, ταῦτα οὐκ εἰς τοῦτον τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν Χριστὸν εἰρῆσθαι λέγουσιν, ἀλλ' εἰς ὃν αὐτοὶ ἐξηγεῖσθαι ἐπιχειροῦσιν. Ὁποῖον καὶ τὴν γραφὴν ταύτην, περὶ ἧς ἡ νῦν ὁμιλία ἐστίν, ἐδίδαξαν ὑμᾶς λέγοντες εἰς Ἐζεκίαν αὐτὴν εἰρῆ-* C *σθαι, ὅπερ,* [19] *ὡς ὑπεσχόμην, ἀποδείξω ψεύδεσθαι αὐτούς. Ἃς δ' ἂν λέγωμεν αὐτοῖς γραφάς, αἳ διαῤῥήδην τὸν Χριστὸν καὶ παθητὸν καὶ προσκυνητὸν καὶ θεὸν ἀποδεικνύουσιν, ἃς καὶ προανιστόρησα ὑμῖν, ταύτας εἰς Χριστὸν μὲν εἰρῆσθαι ἀναγκαζόμενοι συντίθενται, τοῦτον δὲ μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν τολμῶσι λέγειν, ἐλεύσεσθαι δὲ καὶ παθεῖν καὶ βασιλεῦσαι* [20] *καὶ προσκυνητὸν γενέσθαι θεὸν ὁμολογοῦσιν· ὅπερ γελοῖον καὶ ἀνόητον* [21] *ὂν ὁμοίως ἀποδείξω. Ἀλλ' ἐπεὶ* [22] *κατεπείγει με πρότερον πρὸς τὰ ὑπὸ σοῦ ἐν γε-*

n. 4. C. 130: *Εἰσὶ δὲ εἰρημένοι* (sc. *οἱ λόγοι*) ... *ἐπικεκαλυμμένως*. Thirlbius cur praeferat *παρακεκαλυμμένως* (c. 52. p. 271. C, c. 76. p. 301. B. 302. A) nescio.

16. *ἣν ἐξηγήσ.*] Cf. Apol. I. c. 31.

17. *γεγράφθαι*] Nimirum in hebraeis exemplaribus.

18. *ἃ δ' ἂν καὶ ἕλκειν* etc.] Post *ἕλκειν* subaudiendum *νομίζουσιν*. Pro *πρὸς ἅς*, ad *πράξεις* relatum, in codd. mstis et editis male *πρὸς ἃ* legitur; videlicet ansam errandi videtur praebuisse *ἃ* antecedens. Thirlbius ita locum (*ἃ δ' ἂν ... ἀνθρ.*) sanare studet: *πρὸς ἃ δ' ἂν ἕλκειν νομίζουσι δύνασθαι ἁρμόζειν* (vel *καὶ ἁρμόζειν*) *πράξεις ἀνθρωπείους*. Ast haec mutatio nimis recederet a vulgari scriptura. Melius coniecisset: *ἃ δ' ἂν καὶ ἕλκειν δύνανται πρὸς ἃς νομίζουσι [δύνασθαι] ἁρμόζειν πράξεις ἀνθρωπείους.*

19. *ὡς ὑπεσχόμην*] C. 43.

phetis, post eos qui haec dixere aut egere exortis, explicata fuisse.

Maxime, inquit Trypho.

Si ergo hanc Iesaiae prophetiam in nostrum hunc Christum, non vero in Ezechiam, ut vobis placet, dictam esse demonstravero, annon id quoque a vobis impetrabo ut ne fidem magistris vestris habeatis, quippe qui audeant asseverare interpretationem, quam septuaginta vestri seniores apud Ptolemaeum Aegyptiorum regem adornaverunt, quibusdam in rebus non esse veram? Nam quae diserte in scripturis insipientem eorum et sui amantem sententiam arguere manifestum est, ea negare audent ita esse scripta; quae vero etiam trahere et ad actiones humanas accommodare posse sibi videntur, ea asserunt non in nostrum hunc Iesum Christum esse dicta, sed in quem ipsis interpretari placet. Sic istam scripturam, de qua nunc sermo est, docuerunt vos in Ezechiam esse dictam, in quo quidem, ut promisi, mentiri eos demonstrabo. Quando autem iis scripturas obiicimus, ante a me recitatas, quae Christum conceptis verbis et patibilem et adorandum et deum demonstrant, assentiuntur illi quidem necessitate adducti eas in Christum dictas esse, sed hunc Christum esse audent negare: venturum autem et passurum et regnaturum et adorandum fore deum confitentur; quod quidem ridiculum et stultum esse pariter demonstrabo. Sed quia urgeor ut iis prius respondeam

20. *καὶ προσκυνητὸν γενέσθαι θεὸν*] Coniicit Thirlbius *κ. πρ. γεν. καὶ θεὸν* legendum esse, quia paulo ante in hac ipsa periodo ita legatur; pariter supra p. 293. B. et c. 64. p. 287. B. Sed fatetur V. D. alibi quoque (c. 126. p. 355. B, coll. c. 76. p. 302. B) reperiri *προσκυνητὸν θεόν*, nisi et hoc sit eodem modo emendandum. — Aorista *βασιλεῦσαι* et *γενέσθαι* pro futuris posita sunt.

21. *ὂν*] Vulgo mendose *ὃ*, quod a prima vocis *ὁμοίως* syllaba videtur fluxisse. Pronuntiavit Maranus aut cum Morello *ὃν* edendum (sed supra: *ὅπερ . . . ἀποδείξω*), aut, id quod Sylburgius quoque voluit, delendum illud *ὅ*. Attamen censui *ὂν* reponendum esse. C. 139: *ἅπερ ἀπέδειξαν αἱ γραφαὶ οὐκ ὄντα*. Mecum sentiunt Pearsonus et Thirlbius.

22. *κατεπείγει με*] Legendum Thirlbius opinatur *κατεπείγομαι*, sed (Maran.) eum refellit ipse Iustinus,

λοίῳ τρόπῳ εἰρημένα ἀποκρίνασθαι, πρὸς ταῦτα τὰς ἀποκρίσεις D ποιήσομαι, καὶ πρὸς τὰ ἐπίλοιπα ἐς ὕστερον τὰς ἀποδείξεις δώσω.

69. Εὖ ἴσθι οὖν, ὦ Τρύφων, λέγων ἐπέφερον, ὅτι ἃ παραποιήσας ὁ λεγόμενος διάβολος ἐν τοῖς Ἕλλησι λεχθῆναι ἐποίησεν, ὡς [1] καὶ διὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μάγων ἐνήργησε καὶ διὰ τῶν ἐπὶ Ἠλίᾳ ψευδοπροφητῶν, καὶ ταῦτα βεβαίαν μου τὴν ἐν ταῖς γραφαῖς γνῶσιν καὶ πίστιν κατέστησεν. Ὅταν γὰρ Διόνυσον μὲν υἱὸν τοῦ Διὸς ἐκ μίξεως, [2] ἣν μεμίχθαι αὐτὸν τῇ Σεμέλῃ, γεγενῆσθαι 295 λέγωσι, καὶ τοῦτον εὑρετὴν ἀμπέλου γενόμενον, καὶ διασπαραχθέντα καὶ ἀποθανόντα ἀναστῆναι, εἰς οὐρανόν τε ἀνεληλυθέναι ἱστορῶσι, καὶ [3] ὄνον ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ παραφέρωσιν, οὐχὶ τὴν [4] προλελεγμένην ὑπὸ Μωυσέως ἀναγραφεῖσαν Ἰακὼβ τοῦ πατριάρχου προφητείαν μεμιμῆσθαι αὐτὸν νοῶ; Ἐπὰν δὲ τὸν Ἡρακλέα ἰσχυρὸν καὶ περινοστήσαντα πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ αὐτὸν τῷ Διῒ ἐξ Ἀλκμήνης γενόμενον, καὶ ἀποθανόντα εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι λέγωσιν, οὐχὶ τήν, [5] Ἰσχυρὸς ὡς γίγας δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ, περὶ Χριστοῦ λελεγμένην γραφὴν ὁμοίως μεμιμῆσθαι νοῶ; B [6] Ὅταν δὲ τὸν Ἀσκληπιὸν νεκροὺς ἀνεγείραντα καὶ τὰ ἄλλα πάθη θεραπεύσαντα παραφέρῃ, οὐχὶ τὰς περὶ Χριστοῦ ὁμοίως προφητείας μεμιμῆσθαι τοῦτον καὶ ἐπὶ τούτῳ φημί; Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀνιστόρησα πρὸς ὑμᾶς τοιαύτην γραφήν, ἣ σημαίνει τὸν Χριστὸν ταῦτα ποιήσειν, καὶ μιᾶς τινὸς ἀναγκαίως ἐπιμνησθήσομαι, ἐξ ἧς καὶ [7] συνεῖναι ὑμῖν δυνατόν, πῶς καὶ τοῖς ἐρήμοις γνώσεως θεοῦ,

c. 43 dicens: *Περὶ δὲ τοῦ τῆς γενέσεως αὐτοῦ μυστηρίου ἤδη λέγειν κατεπείγοντος λέγω.*

1. *καὶ διὰ ... ψευδοπροφητῶν*] Cf. Exod. 7, 11. 12. 22; 3 Regg. 18.

2. *ἣν μεμίχθαι*] Subaudias *λέγουσιν*. Saepe relativum ista ratione cum infinitivo copulatur. Cohort. ad Gent. c. 9: *ὧν ἡγεῖσθαι Μωυσέα.* — Pro *γεγενῆσθαι* suspicatus fuerit fortasse quispiam scribendum *γεγεννῆσθαι*, *genitum esse.* Sed cave a mutatione; cf. c. 61. n. 4.

3. *ὄνον*] Codd. msti et editi *οἶνον.* At hîc vero, quemadmodum in loco parallelo Apol. I. c. 54. p. 89. D, est omnino reponendum *ὄνον*, quod quidem et codd. msti in marg. habent et editores (Marano excepto) probant. Adeas quae ad l. c. n. 11 observavi. — Pro *παραφέρειν* Iustinus Apol. I. l. c. *ἀναγράφειν* dixit. Contendit Thirlbius *περιφέρωσιν* nostro loco scribendum esse. Sed paulo infra de eodem diabolo: *Ὅταν δὲ τὸν Ἀσκληπιὸν ... παρα-*

quae ridiculo modo a te dicta sunt, ad haec responsum dabo, ac postea ad ea quae supersunt demonstranda progrediar.

69. Probe igitur scias, Trypho, (ita dicere pergebam) quae corrupit diabolus qui dicitur atque ut apud Graios narrarentur perfecit, quemadmodum et per magos in Aegypto et per falsos Eliae tempore prophetas operatus est, ea firmam reddidisse meam in scripturis intelligentiam et fidem. Quando enim Bacchum Iovis filium ex concubitu, quo cum Semele is mixtus sit, natum esse dicunt, et hunc inventorem vitis fuisse, et discerptum mortuumque resurrexisse et in coelum adscendisse perhibent, et asinum in eius mysteria inducunt, nonne illam antea recitatam Iacobi patriarchi prophetiam, a Mose literis mandatam, a diabolo imitatione expressam esse intellexerim? Quum autem Herculem fortem fuisse et universam terram peragrasse dicunt, eumdemque Iovi ex Alcmene natum, et post mortem in coelum adscendisse, nonne scripturam illam, *Fortis ut gigas ad currendam viam suam*, de Christo editam, similiter eum imitatum esse intellexerim? Quando autem Aesculapium mortuos excitantem et alios morbos curantem inducit, nonne editas de Christo prophetias in hoc quoque similiter imitatum dixerim? Sed quia nullam vobis eiusmodi scripturam attuli, quae Christum haec facturum demonstraret, necessario aliquam unam commemorabo, ex qua intelligere poteritis, quomodo etiam hominibus a dei cogni-

φέρῃ. Vide quae de verbi illius significatione notavi ad Apol. I. l. c. (n. 22), ubi similiter de daemonibus: *τὸν Ἀσκληπιὸν παρήνεγκαν*. — Illud autem *ἐν τοῖς μυστ.* (exspectabas *εἰς τὰ μυστ.*) non est offensioni; hac enim ratione *ἐν* interdum cum verbo, quo motus exprimitur, copulari nemo nescit.

4. *προλελεγμένην*] C. 51. p. 271. D (Genes. 49, 11. 12).

5. *Ἰσχυρὸς ... αὐτοῦ*] Psalm. 18, 5. — Codd. msti et editi mendose *Ἰσχυρόν*. Vide geminum locum Apol. I. c. 54. p. 90. A (n. 21).

6. *Ὅταν ... φημί*] Similiter in Apol. I. l. c. (n. 22). — Pro *παραφέρῃ* (scil. *ὁ διάβολος*) convenientius erat *παραφέρωσιν* (scil. *οἱ Ἕλληνες*). Nam paulo ante *λέγωσιν* (bis), *ἱστορῶσιν*, *παραφέρωσιν*. Sed noli ipsum Iustinum corrigere.

7. *συνεῖναι*] Pearson. legit *συνιέναι*, qua emendatione supersedemus: c. 55. n. 8.

λέγω δὲ τοῖς ἔθνεσιν, [8] οἳ καὶ ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐχ ἑώρων οὐδὲ καρδίαν ἔχοντες συνίεσαν, τὰ ἐξ ὕλης κατασκευάσματα προσκυνοῦντες, ὁ λόγος προέλεγεν ἀρνηθῆναι αὐτὰ καὶ ἐλπίζειν ἐπὶ τοῦ- C
τον τὸν Χριστόν. Εἴρηται δὲ οὕτως· [9] Εὐφράνθητι ἔρημος ἡ διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ [10] ἐξανθείτω ὡς κρίνον. Καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου. Καὶ ὁ λαός μου ὄψεται τὸ ὕψος κυρίου καὶ τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. Ἰσχύσατε χεῖρες ἀνειμέναι καὶ γόνατα παραλελυμένα. Παρακαλεῖσθε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ καρδίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε D
ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλός, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων, ὅτι ἐῤῥάγη ἐν ἐρήμῳ ὕδωρ καὶ φάραγξ ἐν [11] γῇ διψώσῃ, καὶ ἡ ἄνυδρος ἔσται εἰς ἕλη, καὶ εἰς διψῶσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. Πηγὴ ὕδατος ζῶντος παρὰ θεοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ γνώσεως θεοῦ τῇ τῶν ἐθνῶν γῇ ἀνέβλυσεν οὗτος ὁ Χριστός, ὃς καὶ ἐν τῷ γένει ὑμῶν πέφανται, καὶ τοὺς ἐκ γενετῆς καὶ κατὰ τὴν σάρκα [12] πηροὺς καὶ κωφοὺς καὶ χωλοὺς ἰάσατο, τὸν μὲν ἅλλεσθαι, τὸν δὲ καὶ ἀκού- 296
ειν, τὸν δὲ καὶ ὁρᾶν τῷ λόγῳ αὐτοῦ ποιήσας· καὶ νεκροὺς δὲ ἀναστήσας καὶ ζῆν ποιήσας, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἐδυσώπει τοὺς τότε ὄντας ἀνθρώπους ἐπιγνῶναι αὐτόν. Οἱ δὲ καὶ ταῦτα ὁρῶντες γινόμενα φαντασίαν μαγικὴν γίνεσθαι ἔλεγον· καὶ γὰρ [13] μάγον εἶναι αὐτὸν ἐτόλμων λέγειν καὶ [14] λαοπλάνον. Αὐτὸς δὲ καὶ ταῦτα ἐποίει πείθων καὶ τοὺς ἐπ' αὐτὸν πιστεύειν μέλλοντας, ὅτι, κἂν τις, ἐν λώβῃ τινὶ σώματος ὑπάρχων, φύλαξ τῶν παραδεδομένων ὑπ' αὐτοῦ διδαγμάτων ὑπάρξῃ, ὁλόκληρον αὐτὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ μετὰ τοῦ καὶ ἀθάνατον καὶ ἄφθαρτον καὶ ἀλύπητον ποιῆσαι ἀναστήσει.

8. *οἳ ... συνίεσαν*] Coll. Psalm. 113, 5. 6. 8.

9. *Εὐφράνθητι ... ἔσται*] Iesai. 35, 1—7.

10. *ἐξανθείτω*] Stephan. *ἐξανθήτω* vitiose.

11. *γῇ*] Uterque cod. mstus *τῇ*. Sic editi quoque. Saepiuscule *T* et *Γ* confunduntur: Apol. I. c. 4. n. 2.

12. *πηρούς*] Si quis *debiles* vertere velit, per me licet. Apol. I. c. 22 (n. 11): *πονηρούς*.

13. *μάγον*] Coll. Matth. 9, 34. 12, 24 (Marc. 3, 22 et Luc. 11, 15).

tione vacuis — dico gentes, qui oculos habentes non videbant et cor habentes non intelligebant, simulacra ex materia fabrefacta adorantes — effatum praenuntiaverit fore ut simulacris nuntium remittant et in hunc Christum sperent. Habet autem sic: *Laetare solitudo sitiens, exsultet solitudo et floreat sicut lilium. Et efflorescent et exsultabunt deserta Iordanis, et gloria Libani data est ei et honor Carmeli. Et populus meus videbit altitudinem domini et gloriam dei. Confortamini manus remissae et genua dissoluta. Consolamini pusillanimes corde, confortamini, nolite timere. Ecce deus noster iudicium retribuit et retribuet; ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi caecorum, et aures surdorum audient; tunc saliet sicut cervus claudus, et diserta erit lingua balborum: quia scissa est in solitudine aqua et torrens in terra sitienti, et inaquosa erit in paludes, et in sitiente terra fons aquae erit.* Fons aquae vivae a deo in terra, quantum ad cognitionem dei spectat, deserta, gentium videlicet, scaturivit hic Christus, qui etiam in gente vestra apparuit, atque homines ab ipso ortu et secundum carnem caecos et surdos et claudos sanavit, verbo suo efficiens ut alius quidem exsiliret, alius audiret, alius videret: quin etiam mortuos exsuscitans et vitae restituens, ex operibus quoque homines illius aetatis excitabat ut eum agnoscerent. Isti vero, quum haec etiam fieri viderent, magicas esse praestigias dicebant; etenim magum esse eum dicere audebant et populi deceptorem. Ipse autem haec eo quoque consilio faciebat ut et credituris sibi hominibus persuaderet, etiamsi quis aliquo corporis vitio laboret, modo tradita a se praecepta servet, integrum eum a se in secundo suo adventu ac praeterea immortalem et corruptionis et doloris expertem excitatum iri.

— Clemens Recognitt. I. c. 58: „Signa et prodigia, quae fecit (sc. Christus), ut m a g u s, non ut propheta fecit.“ Epistola I Pilati (Cod. apocr. Ni Ti ed. Fabric. Tom. I) p. 300: „Principes Iudaeorum et tenuerunt eum mihique tradiderunt ... asserentes istum m a g u m esse et contra legem eorum agere.“ Vide Apol. I. c. 30. n. 4.

14. λαοπλάνον] Coll. Ioann. 7, 12 et Matth. 27, 63.

70. Ὅταν δὲ οἱ τὰ [1] τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες λέ-
γωσιν ἐκ πέτρας [2] γεγενῆσθαι αὐτόν, καὶ σπήλαιον καλῶσι τὸν τόπον
ἔνθα [3] μυεῖν τοὺς πειθομένους αὐτῷ παραδιδοῦσιν, ἐνταῦθα οὐχὶ
τὸ εἰρημένον ὑπὸ Δανιήλ, ὅτι [4] Λίθος ἄνευ χειρῶν ἐτμήθη ἐξ
ὄρους μεγάλου, μεμιμῆσθαι αὐτοὺς ἐπίσταμαι, [5] καὶ τὰ ὑπ' Ἠσαΐ-
ου ὁμοίως, [6] οὗ καὶ τοὺς λόγους πάντας μιμήσασθαι ἐπεχείρη-
σαν; Δικαιοπραξίας γὰρ λόγους καὶ παρ' ἐκείνοις λέγεσθαι [7] ἐτε- C
χνάσαντο. Τοὺς δὲ εἰρημένους λόγους τοῦ Ἠσαΐου ἀναγκαίως
ἀνιστορήσω ὑμῖν, ὅπως ἐξ αὐτῶν γνῶτε ταῦθ' οὕτως ἔχειν. Εἰ-
σὶ δὲ οὗτοι· [8] Ἀκούσατε, οἱ πόῤῥωθεν, ἃ ἐποίησα· [9] γνώσονται
οἱ ἐγγίζοντες τὴν ἰσχύν μου. Ἀπέστησαν οἱ ἐν Σιὼν [10] ἄνομοι·
λήψεται τρόμος τοὺς ἀσεβεῖς. [11] Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον
τὸν αἰώνιον; [12] Πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ, λαλῶν εὐθεῖαν ὁδόν,
μισῶν ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν, καὶ τὰς χεῖρας ἀφωσιωμένος ἀπὸ
δώρων, βαρύνων ὦτα ἵνα μὴ ἀκούσῃ κρίσιν ἄδικον αἵματος,
καμμύων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἵνα μὴ ἴδῃ ἀδικίαν· οὗτος οἰκήσει ἐν D
ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς. Ἄρτος δοθήσεται αὐτῷ, καὶ

1. *τοῦ Μίθρου μυστήρια*] Vide Apol. I. c. 66. n. 8. De nativitate Mithrae ex petra legas praeter alios Porphyrium de antro nymph. c. 18. Cf. Sainte-Croix *Versuch über die alten Mysterien* p. 300.

2. *γεγενῆσθαι*] Thirlb. vult *γεγεννῆσθαι* legi. Adeas c. 69. n. 2.

3. *μυεῖν*] Maranus reddit: *ubi ab eo initiari perhibent eos qui ipsi credunt.* In loco gemello c. 78. p. 304. B: *μυεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν.*

4. *Λίθος ... μεγάλου*] Dan. 2, 34.

5. *καὶ τὰ ὑπ' Ἠσαΐου*] Sic sanantur verba *καὶ ταῦτα ποιῆσαι,* quae in codd. mstis et editis corrupte leguntur. Infra c. 78: Ὅτι δὲ Ἠσαΐας καὶ περὶ τοῦ συμβόλου τοῦ κατὰ τὸ σπήλαιον προεκεκηρύχει, ἀνιστόρησα ὑμῖν etc.. Ortum autem corruptionis facile cognoscis. Mallet Thirlbius *καὶ ταῦτα τοῦ Ἠσαΐου,* Maranus *καὶ ταῦτα Ἠσαΐου.* Male: nam praecedit *τὸ εἰρημένον ὑπὸ Δανιήλ.*

6. *οὗ καὶ τοὺς λόγους πάντας* etc.] Ait Iustinus sacerdotes Mithrae omnia Esaiae verba mox referenda imitatos esse, idque ut probet, unico contentus est exemplo, nempe iustitiae praeceptis, quae illi, ut in his Esaiae verbis: *Qui ambulat in iustitia* etc., tradere solebant. Multa alia omisit Iustinus, ut facilia et obvia. *Maranus.* — Iesaias e. g. panis et aquae mentionem fecit: etiam in Mithrae mysteriis panis et aquae poculum apponebatur, Iustino referente in Apol. I. c. 66. p. 98. C.

7. *ἐτεχνάσαντο*] Scil. non daemones, quorum operationi Apol. I.

70. Quando autem Mithrae mysteriorum antistites hunc ex petra natum esse dicunt, et speluncam vocant locum ubi initiari fidem ei habentes perhibent, nonne hîc illos imitatos sciam quod a Daniele dictum est: *Lapis abscissus est sine manibus ex monte magno*, et quod a Iesaia similiter, cuius omnia etiam verba imitari conati sunt? Machinati enim sunt ut sermones etiam apud illos de iustitiae observatione haberentur. Necesse est autem Iesaiae verba vobis referam, ut ex iis perspiciatis rem se ita habere. Sunt vero haec: *Audite, qui longe estis, quae feci; scient qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sione iniqui; apprehendet tremor impios. Quis adnuntiabit vobis locum aeternum? Qui ambulat in iustitia, qui loquitur rectam viam, qui odit iniquitatem et iniustitiam, et manus puras habet a muneribus, qui obturat aures ut ne audiat iudicium iniustum sanguinis, qui claudit oculos ut ne videat iniquitatem: is habitabit in excelsa spelunca petrae fortis. Panis dabitur*

c. 54. p. 89 imitatio prophetiarum tribuitur (Maran.), sed *οἱ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες*. Per Mithrae enim sacerdotes diabolus (infra p. 297. B: *καὶ τοῦτο μιμήσασθαι τὸν πλάνον ὄφιν* — comp. c. 69. p. 294. D) operatus est. Inde illud *ἐκείνοις* non ad sacerdotes Mithrae referas (Maran.), sed ad initiatos.

8. *Ἀκούσατε ... σύνεσις*] Iesai. 33, 13—19.

9. *γνώσονται*] Editores ante Maranum *καὶ* praemiserunt contra utrumque cod. mstum. Arcerius mallet imper. *γνώσατε*. Constanter LXX: *Ἀκούσονται ... γνώσονται*.

10. *ἄνομοι*] Haec vox in editis ante Maranianum repetitur.

11. *Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τ. τόπον τ. αἰώνιον*] A librariis propter similitudinem omissa sunt *Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι πῦρ καίεται*. *Perionius*. — Desunt quoque in quibusdam *τῶν ο´* exemplaribus (adi Parsons. ad loc.), ut coniicere liceat iam Iustinum ea non invenisse in suo codice. Quamquam ad rem bene quadrant: nam Mithra fere idem est atque ignis, id quod respondet igni apud Iesaiam. Sed vide n. 6.

12. *Πορευόμενος* etc.] Codd. msti et editi *πορευόμενον ... λαλοῦντα ... μισοῦντα ... ἀφωσιωμένον*. Confidenter emendavi. Videlicet accusativi illi, qui ne uno quidem LXX virorum firmantur codice, non a Iustino introducti sunt, verum ab aliquo librario, utpote qui (Thirlb.) ad exemplum proxime antecedentium (*τὸν τόπον τὸν αἰώνιον*), nulla sententiae ratione habita, notam interrogandi non post *αἰώνιον* sed temere post *ἀπὸ δώρων* collocaret.

τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. Βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, καὶ οἱ
ὀφθαλμοὶ ὑμῶν [13] ὄψονται πόῤῥωθεν. Ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει
φόβον [14] κυρίου. Ποῦ ἔστιν ὁ γραμματικός; Ποῦ εἰσιν οἱ βου-
λεύοντες; Ποῦ ἔστιν ὁ ἀριθμῶν τοὺς τρεφομένους, μικρὸν καὶ
μέγαν λαόν; Ὧι οὐ συνεβουλεύσαντο, οὐδὲ ᾔδεισαν βάθη φωνῶν,
ὥστε μὴ ἀκοῦσαι· λαὸς πεφαυλισμένος, καὶ οὐκ ἔστι τῷ ἀκού-
οντι σύνεσις. [15] Ὅτι μὲν οὖν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ προφητείᾳ περὶ
τοῦ ἄρτου, ὃν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος Χριστὸς ποιεῖν εἰς
ἀνάμνησιν [16] τοῦ τε σωματοποιήσασθαι αὐτὸν διὰ τοὺς πιστεύον- 297
τας εἰς αὐτόν, δι' οὓς καὶ παθητὸς γέγονε, καὶ περὶ τοῦ ποτη-
ρίου, ὃ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ αἵματος αὐτοῦ παρέδωκεν εὐχαρι-
στοῦντας ποιεῖν, φαίνεται. Καὶ ὅτι βασιλέα τοῦτον αὐτὸν μετὰ
δόξης ὀψόμεθα, αὕτη ἡ προφητεία δηλοῖ. Καὶ ὅτι λαός, ὁ εἰς
αὐτὸν πιστεύειν προεγνωσμένος, [17] μελετήσειν φόβον κυρίου προ-
έγνωστο, αὗται αἱ λέξεις τῆς προφητείας βοῶσι. Καὶ ὅτι οἱ τὰ
γράμματα τῶν γραφῶν ἐπίστασθαι λογιζόμενοι, καὶ ἀκούοντες τῶν
προφητειῶν, οὐκ ἔχουσι σύνεσιν, ὁμοίως αὗται αἱ γραφαὶ κεκρά-
γασιν. [18] Ὅταν δέ, ὦ Τρύφων, ἔφην, ἐκ παρθένου γεγεννῆ- B
σθαι τὸν Περσέα [19] ἀκούω, καὶ τοῦτο μιμήσασθαι τὸν πλάνον
ὄφιν συνίημι.

71. Ἀλλ' οὐχὶ τοῖς διδασκάλοις ὑμῶν πείθομαι, μὴ συντε-
θειμένοις καλῶς [1] ἐξηγεῖσθαι τὰ ὑπὸ τῶν παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ
Αἰγυπτίων γενομένῳ βασιλεῖ ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρων, ἀλλ' αὐ-
τοὶ ἐξηγεῖσθαι πειρῶνται. Καὶ ὅτι πολλὰς [2] γραφὰς τέλεον περιεῖ-

13. *ὄψονται*] Septuaginta recte *γῆν* addunt, quod hîc fortasse scribae est negligentia omissum.

14. *κυρίου*] Haec vox male additur; eamdem vero agnoscunt aliquot *τῶν ο'* codd. msti (ap. Parsons.) et Barnabas Epist. c. 4. Atque infra Martyr: *μελετήσειν φόβον κυρίου προέγνωστο*.

15. *Ὅτι* etc.] Aut inseras aut animo saltem subaudias *λέγει* vel simile verbum. — De formula *ἄρτον* (*ποτήριον*) *ποιεῖν εἰς ἀνάμνησιν* (c. 41. n. 1) cf. Luc. 22, 19 et 1 Cor. 11, 24.

16. *τοῦ τε σωματοποιήσασθαι*] Voculae *τε* sequens *καὶ* (*δι' οὓς καὶ παθ. γέγονε*) respondet quodammodo contra graecam consuetudinem. Erat autem scribendum: ... *εἰς ἀνάμνησιν τοῦ τε σωμ. αὐτὸν* ... *καὶ τοῦ παθητὸν γεγ. αὐτόν*. C. 41. p. 260. A: ... *ἄρτον τῆς εὐχαριστίας, ὃν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους, οὗ ἔπαθεν ..., Ἰησ. Χρ. ὁ κύριος ἡμῶν παρέδωκε ποιεῖν*. Itaque haud

ei, et aqua eius fidelis. Regem cum gloria videbitis, et oculi vestri videbunt longe. Anima vestra meditabitur timorem domini. Ubi est literatus? Ubi sunt consiliatores? Ubi est eos numerans qui nutriuntur, parvum et magnum populum? Quocum consilia non agitarunt, neque profunditatem vocum sciverunt, ita ut non audirent: populus vitiosus, et non est audienti intelligentia. Liquet igitur in hac prophetia etiam de pane dici, quem praecepit nobis Christus noster facere in memoriam corporis a se assumti propter credentes in ipsum, propter quos et passibilis factus est, et de calice, quem in memoriam sanguinis sui cum gratiarum actione praecepit facere. Et hunc ipsum regem gloria circumfluentem nos visuros esse haec prophetia declarat. Et praecognitum fuisse fore ut populus, qui in eum crediturus praenoscebatur, timorem dei meditaretur, haec verba prophetiae clamant. Et eos qui literas scripturarum scire sibi videntur, intelligentiam prophetiarum, etiam quum eas audiunt, non habere, similiter hae scripturae vociferantur. Quando autem, Trypho, inquiebam, ex virgine genitum esse audio Perseum, id quoque imitatum esse fraudulentum serpentem intelligo.

71. Verum minime magistris vestris fidem habeo, qui non assentiuntur septuaginta illos senes apud Ptolemaeum Aegyptiorum regem recte interpretatos esse, sed ipsi interpretari aggrediuntur. Neque id quoque vobis ignoratum velim, mul-

opus videtur esse Thirlbii (in Add.) emendatione *τοῦ σεσωματοποιῆσθαι.*

17. *μελετήσειν*] Codd. msti et Stephan. *μελετήσει* vitiose.

18. *Ὅταν* etc.] Gemina habentur in Apol. I. c. 54. p. 90. A (n. 20).

19. *ἀκούω*] Codd. msti et editi *ἀκούσω.* Male. Supra: *Ὅταν λέγωσιν . . . καλῶσι.* C. 69. p. 295. A: *Ὅταν . . . λέγωσι . . . ἱστορῶσι . . . παραφέρωσιν.* Ibid. B: *Ὅταν . . . παραφέρῃ.* C. 76: *Ὅταν . . . λέγῃ.*

1. *ἐξηγεῖσθαι*] Convenientius, opinor, *ἐξηγῆσθαι,* tempore praeterito. *Sylburgius.* — Fortasse paulo ante legendum *συντιθεμένοις.*

2. *γραφὰς*] H. e. *sacrae scripturae locos, Schriftstellen.* Sic persaepe (cc. 56. 65. 69. al.) Iustinus hanc vocem usurpat. Ad nostrum locum respiciens Eusebius Hist. eccl. IV. c. 18. ait: *Καὶ ῥητῶν δέ τινων προφητικῶν μνημονεύει, διελέγχων*

λον ἀπὸ τῶν ἐξηγήσεων, τῶν γεγενημένων ὑπὸ τῶν παρὰ Πτολεμαίῳ γεγενημένων πρεσβυτέρων, ἐξ ὧν διαῤῥήδην οὗτος αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς ὅτι θεὸς καὶ ἄνθρωπος καὶ σταυρούμενος καὶ ἀπο- C
θνήσκων κεκηρυγμένος ἀποδείκνυται, εἰδέναι ὑμᾶς βούλομαι· ἅς, ἐπειδὴ ἀρνεῖσθαι πάντας τοὺς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἐπίσταμαι, ταῖς τοιαύταις ζητήσεσιν οὐ προσβάλλω, ἀλλ' [3] ἐπὶ τὰς ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ἔτι παρ' ὑμῖν τὰς ζητήσεις ποιεῖν ἔρχομαι. Καὶ γὰρ ὅσας ὑμῖν ἀνήνεγκα ταύτας γνωρίζετε, πλὴν ὅτι περὶ τῆς λέξεως, τῆς [4] Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, ἀντείπατε, λέγοντες εἰρῆσθαι· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ λήψεται. Καὶ [5] ὑπεσχόμην ἀπόδειξιν ποιήσασθαι οὐκ εἰς Ἐζεκίαν, ὡς ἐδιδάχθητε, τὴν προφητείαν εἰρῆσθαι ἀλλ' εἰς τοῦτον τὸν ἐμὸν Χριστόν· [6] καὶ δὴ τὴν ἀπόδει- D
ξιν ποιήσομαι.

Καὶ ὁ Τρύφων εἶπε· Πρῶτον ἀξιοῦμεν εἰπεῖν σε ἡμῖν καί [7] τινας ὧν λέγεις τέλεον παραγεγράφθαι γραφῶν.

72. Κἀγὼ εἶπον· Ὡς ὑμῖν φίλον, πράξω. Ἀπὸ μὲν οὖν τῶν ἐξηγήσεων, ὧν ἐξηγήσατο Ἔσδρας εἰς τὸν νόμον τὸν περὶ τοῦ πάσχα, τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἀφείλοντο· [1] Καὶ εἶπεν Ἔσδρας

τὸν Τρύφωνα, ὡς ἂν περικοψάντων αὐτὰ Ἰουδαίων ἀπὸ τῆς γραφῆς.

3. ἐπὶ τὰς] Thirlb. ἐπὶ τὸ mallet. Locus sanus est; struas: ἀλλ' ἔρχομαι ποιεῖν τὰς ζητήσεις ἐπὶ τὰς (scil. γραφάς — oppositum est antecedenti ἅς) ἐκ τῶν ... ὑμῖν (h. e. αἵ εἰσιν ἐκ τῶν ... ὑμῖν). — Pro ἔρχομαι Marano videtur legendum esse εὔχομαι: profiteor. Apol. I. c. 15: εὔχ. ... δεῖξαι. Alius coniecerit ποιῶν. C. 42: ἐπὶ τὸν λόγον τῇ τάξει παριὼν ἔρχομαι. C. 57: ἔρχου ἤδη ἀποδώσων ἡμῖν τὸν λόγον. Plat. Phaed. p. 100. B. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. Vol. I. p. 227): Ἔρχομαι γὰρ δὴ ἐπιχειρῶν σοι ἐπιδείξασθαι. Herod. Hist. I. c. 194: ἔρχομαι φράσων (part. fut.: *je m'en vais vous dire*). Potest ferri lectio vulgaris.

4. Ἰδοὺ ... λήψεται] Iesai. 7, 14.

5. ὑπεσχόμην] Cf. c. 68. p. 294. A. Comp. c. 43. p. 262. C.

6. καὶ δὴ] Thirlbius καὶ ἤδη coniecit. C. 39: Ἤδη οὖν τὸν λόγον ἀπόδος ἡμῖν. C. 43: ... ἤδη λέγειν κατεπείγοντος λέγω. C. 56: Ὅτι οὖν καὶ ἔστιν ἀπόδειξον ἤδη. C. 58: ... τὰς ἀποδείξεις τ. λοιπὰς ἤδη ποιήσωμαι. C. 60: Ἤδη μέντοι ... ἀποδείξω. Apol. I. c. 30: ... τὴν ἀπόδειξιν ἤδη ποιησόμεθα. Verumtamen non muto, vulgata scriptura quum possit tolerari.

7. τινας] Stephan. et Iebb. in-

tas scripturas, ex quibus perspicue hunc ipsum qui crucifixus fuit et deum et hominem et crucifixum et morientem praedicatum esse demonstratur, penitus ab iis ex interpretatione, quam senes apud Ptolemaeum adornarunt, deletas fuisse; quas, quia ab omnibus vestri generis hominibus negari scio, eiusmodi quaestionibus non adhibeo, sed in eas quae pro confessis adhuc apud vos habentur investigationem dirigere aggredior. Etenim quascunque vobis attuli eas agnoscitis, nisi quod de voce illa: *Ecce virgo in utero concipiet*, litem movistis, asserentes dictum esse: *Ecce adolescentula in utero concipiet.* Atque promisi demonstraturum me esse hanc prophetiam non in Ezechiam, ut didicistis, dictam esse sed in hunc meum Christum; et iam hanc demonstrationem instituam.

Hîc Trypho dixit: Rogamus te ut prius ex scripturis, quas penitus deletas fuisse dicis, nonnullas saltem in medium proferas.

72. Tum ego dixi: Ut vobis placet, faciam. Ex iis igitur, quae Esdras in legem de paschate sancitam disseruit, haec reciderunt: *Et dixit Esdras populo: Hoc pascha sal-*

terrogative *τίνας* dederunt, quasi pro *ὧν* scriptum esset *οὖν*. — Pro *παραγεγράφθαι* fortasse (Thirlb.) legendum est *περιγεγράφθαι*: *delere*, Lat. *circumscribere* (Cicer. de fin. III. c. 9, in Verr. I. c. 16); nam hoc verbum recte quadrat ad *περιεῖλον* (supra p. 297. B), *ἀφείλοντο*, *περιέκοψαν*, *ἐξέκοψαν* (cc. 72. 73). Non tamen ausus sum mutare; nam etiam c. 73. p. 299. B. *παραγράφειν* reperitur. Quod quum proprie sit *iuxta* (*παρὰ*) *textum* (h. e. ad marginem) *scribere*, facile notio nascitur, qua sonat *eiicere e textu*, *expungere*, *delere*, ita quidem, ut in locum eiectorum verborum aut alia substituantur (sic c. 84. p. 310. C. D. *παραγράφειν* usurpatur) aut nulla (sic hîc, quapropter non male *τέλεον* praefixum est). Opponitur *ἐγγράφειν*. C. 72. p. 298. B: *ἡ περικοπὴ . . . ἐστὶν ἐγγεγραμμένη ἔν τισιν ἀντιγράφοις.*

1. *Καὶ . . . ἔθνεσι*] Hoc testimonium deest in codicibus sacris; latine citatur a Lactantio, non sine quadam diversitate, Institutt. div. IV. c. 18: „Apud Esdram ita scriptum est: *Et dixit Esdras ad populum: Hoc pascha salvator noster est et refugium nostrum. Cogitate et ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo; et post haec sperabimus in eum, ne deseratur hic locus in aeternum tempus, dicit dominus deus virtutum.*

τῷ λαῷ· Τοῦτο τὸ πάσχα ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ ἡ καταφυγὴ ἡμῶν.
Καὶ ἐὰν διανοηθῆτε καὶ ἀναβῇ [2] ὑμῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν, ὅτι
[3] μέλλομεν αὐτὸν ταπεινοῦν ἐν σημείῳ, [4] καὶ μετὰ ταῦτα ἐλπίσω- 298
μεν ἐπ' αὐτόν, οὐ μὴ ἐρημωθῇ ὁ τόπος οὗτος εἰς τὸν ἅπαντα
χρόνον, λέγει ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων· ἐὰν δὲ μὴ πιστεύσητε αὐ-
τῷ μηδὲ εἰσακούσητε τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, ἔσεσθε ἐπίχαρμα τοῖς
ἔθνεσι. Καὶ ἀπὸ τῶν διὰ Ἱερεμίου λεχθέντων ταῦτα περιέκοψαν·
[5] Ἐγὼ ὡς ἀρνίον [6] ἄκακον, φερόμενον τοῦ θύεσθαι. Ἐπ' ἐμὲ ἐλο-
γίζοντο λογισμόν, λέγοντες· Δεῦτε, ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸν ἄρ-
τον αὐτοῦ καὶ ἐκτρίψωμεν αὐτὸν ἐκ γῆς ζώντων, καὶ τὸ ὄνομα
αὐτοῦ οὐ μὴ μνησθῇ οὐκέτι. [7] Καὶ ἐπειδὴ αὕτη ἡ περικοπή, ἡ ἐκ
τῶν λόγων τοῦ Ἱερεμίου, ἔτι ἐστὶν ἐγγεγραμμένη ἔν τισιν ἀντιγρά-
φοις τῶν ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων (πρὸ γὰρ ὀλίγου χρόνου ταῦτα B
ἐξέκοψαν), ἐπειδὰν καὶ ἐκ τούτων τῶν λόγων ἀποδεικνύηται ὅτι
ἐβουλεύσαντο Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀναιρεῖν αὐτὸν

Si non credideritis ei neque exaudieritis adnuntiationem eius, eritis derisio in gentibus." Maranus: „Obscuriora sunt latina Lactantii quam graeca Iustini." Patet ista verba, id quod bona beati Iustini venia dixerim, ab aliquo Christiano conficta esse (et, siquidem in codices *τῶν ο'* transierunt, post Esdr. 6, 21 collocata), non a Iudaeis deleta. Qua in re fatendum erit imprudentia lapsum esse Iustinum et ab aliis deceptum, data tamen opera et scientem decepisse neminem.

2. *ὑμῶν*] Thirlb. suspicatur *ὑμῖν* legendum esse. Sed contextus sanus est; cf. v. c. Iesai. 65, 17: *οὐ μὴ ἐπέλθῃ αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν.*

3. *μέλλομεν*] Lubenter legeret Maranus *ἐμέλλομεν*: *quia futurum erat ut eum humiliaremus in signo*, h. e. quia Iesum definito consilio et praescientia dei traditum interemimus. Deinde pro *σημείῳ* Io. Clericus (Histor. eccles. p. 526) *σήματι* legit. *Σημεῖον* idem est ac *crux.* Vide notam ad c. 94. p. 322. A.

4. *καὶ*] Supple *ἐὰν* ex antecedentibus. Fortasse vero (Io. Davisius ad Lactantii Epit. p. 137) *ἐλπίσομεν* scribendum est, pendens ab *ὅτι* praecedente. Maranus pro *καὶ* mallet *κἂν*: *si saltem postea speremus in eum.*

5. *Ἐγὼ ... οὐκέτι*] Ierem. 11, 19. Hic locus hodie in omnibus Bibliorum exemplaribus mstis et impressis integer reperitur. Iustinus ipse mox fatetur intactum eum exstitisse in nonnullis Iudaeorum codicibus.

6. *ἄκακον*] Deest hoc vocabulum in codd. mstis et editis. Nihilosecius id putavi refingendum esse, praesertim quum infra Martyr dicat: *καὶ ἐνθάδε ὡς ἀρνίον ἄκακον δηλοῦται.* Firmatur etiam omnibus LXX virorum codicibus.

7. *Καὶ ἐπειδὴ ... χωροῦσι*] Hic locus editores mirum in modum tor-

vator noster est et perfugium nostrum. Ac si intellexeritis et adscenderit in cor vestrum, quod humiliaturi eum simus in signo, et postea speremus in eum, non desolabitur locus iste in omne tempus, dicit deus virtutum; sin autem non credideritis ei neque audieritis praedicationem eius, ludibrium eritis gentibus. Et ex iis quae per Ieremiam dicta sunt haec reciderunt: *Ego ut agnus innocens, qui portatur ad immolandum. Super me cogitarunt cogitationem, dicentes: Venite, mittamus lignum in panem eius et tollamus eum e terra viventium, et nomen eius ne memoretur amplius.* Quum autem hunc locum, qui ex dictis Ieremiae est, adhuc nonnulla exemplaria, quae in synagogis Iudaeorum asservantur, scriptum retineant (non enim ita pridem haec reciderunt) — quandoquidem ex his quoque verbis demonstratur consilium Iudaeos iniisse de ipso Christo, crucis supplicio eum occidere

sit. Thirlbius: „Hunc locum ex sententia expedire non possum. Cohaerebit fortasse aliquanto melius si deleas *ὧν*, vel pro *ὧν ἀπορούμενοι* legas *ἀποφωρώμενοι*, vel *δι' αὐτῶν* (*λόγων*) *ἀπορούμενοι*, vel *δι' αὐτῶν* (*ἀντιγράφων*) *ἀποφωρώμενοι*, vel si legas *Καίπερ, ἔφην*, aut *καὶ ἐπήνεγκα, ... δηλοῦται· δι' ὧν* (vel *ὅθεν*) *ἀπορούμενοι* vel *ἀποφωρώμενοι*, vel *λόγων ἀπορούμενοι*, etc..“ Melius Maranus: mallet is (ob *ἀποδεικνύηται* praecedens) legi *μηνύηται*, ita ut *δηλοῦται* expungendum esset; insuper *ἐξ* ante *ὧν* supplet. Vertit sic: ... *si quando ex his etiam verbis demonstretur ... ipsumque* (Christum) *ostendatur, quemadmodum et ab Esaia praenuntiatur velut ovis ad necem abductus, ita etiam hoc loco velut agnum minime malum describi: his rebus* etc.. Verbis igitur *ὧν ἀπορούμενοι* incipit redditionem. Quae si cui placeant, suo utatur iure: egomet nihil muto. Etenim ita interpretor, apodosin ut incipiant verba *καὶ αὐτὸς μηνύεται*, quibus *καὶ ἐνθάδε ... δηλοῦται* respondent; *καὶ — καὶ* (*καὶ αὐτὸς — καὶ ἐνθάδε*) hîc = *quum — tum.* Porro codicibus fretus comma a Marano sublatum post *προεφητεύθη* reposui, ut illud *ὡς πρόβ. ἐ. σφ. ἀγόμενος* a *μηνύεται* pendeat. Verba denique *ἐπειδὰν καὶ ... βουλευσάμενοι* pertinent ad apodosin, ut patet, causamque continent. — Praeterea haecce notaverim: 1°. Pro *ἔν τισιν ἀντιγράφοις τῶν ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων* convenientius esset *ἔν τισιν ἀντιγράφοις τοῖς ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων* aut *ἀντιγράφων τῶν.* Sed (Thirlb.) „vulgata lectio ferri potest.“ 2°. Pro *ὧν ἀπορούμενοι* (scil. *Ἰουδαῖοι*) legendum ex levi mutatione videtur *ὥστ' ἀπορούμενοι*, h. e. *itaque in angustiis versantes ad blasphemias se convertunt.*

σταυρώσαντες βουλευσάμενοι, καὶ αὐτὸς μηνύεται, ὡς καὶ διὰ τοῦ [8]Ἠσαΐου προεφητεύθη, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος, καὶ ἐνθάδε ὡς ἀρνίον ἄκακον δηλοῦται· ὧν ἀπορούμενοι ἐπὶ τὸ βλασφημεῖν χωροῦσι. Καὶ ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ αὐτοῦ Ἰερεμίου ὁμοίως ταῦτα περιέκοψαν· [9]Ἐμνήσθη δὲ κύριος ὁ θεὸς [10]ἀπὸ Ἰσραὴλ τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, τῶν κεκοιμημένων εἰς γῆν χώματος, καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς [11]εὐαγγελίσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. C

73. Καὶ ἀπὸ τοῦ ἐνενηκοστοῦ πέμπτου ψαλμοῦ τῶν διὰ Δαυὶδ λεχθέντων λόγων λέξεις βραχείας ἀφείλοντο ταύτας· [1]ἀπὸ τοῦ ξύλου. Εἰρημένου γὰρ τοῦ λόγου· Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ κύριος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου· ἀφῆκαν· [2]Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ κύριος ἐβασίλευσεν. Ἐν δὲ τοῖς ἔθνεσι περὶ οὐδενὸς ὡς θεοῦ καὶ κυρίου ἐλέχθη ποτὲ ἀπὸ τῶν τοῦ γένους ὑμῶν ἀνθρώπων ὅτι ἐβασίλευσεν, ἀλλ' ἢ περὶ τούτου μόνου τοῦ σταυρωθέντος, ὃν καὶ σεσῶσθαι ἀναστάντα ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγει, μηνύον ὅτι οὐκ ἔστιν ὅμοιος τοῖς τῶν ἐθνῶν θεοῖς· [3]ἐκεῖνα D γὰρ εἴδωλά ἐστι δαιμονίων. Ἀλλ' ὅπως τὸ λεγόμενον νοήσητε, τὸν πάντα ψαλμὸν ἀπαγγελῶ ὑμῖν. Ἔστι δὲ οὗτος· [4]Ἄισατε τῷ κυ-

8. Ἠσαΐου] Cf. Iesai. 53, 7.

9. Ἐμνήσθη ... αὐτοῦ] Hoc testimonium non exstat (cf. n. 1) in codicibus sacris; refertur ab Irenaeo adv. haeres. III. c. 20. §. 4 sub Iesaiae et IV. c. 22. §. 1 sub Ieremiae nomine. Sic autem priori loco: „*Et commemoratus est dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis: et descendit ad eos evangelizare salutem quae est ab eo, ut salvaret eos.*" Eumdem locum non sine aliqua scripturae discrepantia ac dissimulato prophetae nomine citat Irenaeus l. l. IV. c. 33. §. 1 et 12 atque V. c. 31. §. 1. Coll. 1 Petr. 3, 19 et 4, 6.

10. ἀπὸ Ἰσραήλ] Congruentius fere cum interprete [Lango] legemus τῶν ἀπὸ Ἰσραήλ (transposito articulo), nisi malis ὁ θεὸς Ἰσραήλ vel ὁ θεὸς ὁ ἅγιος Ἰσραήλ (praepositione ἀπὸ vel expuncta vel in nomen ὁ ἅγιος versa), quae postrema lectio videtur esse verissima. *Sylburgius.* — Latina quoque Irenaei versio ll. cc. praebet *sanctus Israel.* Quapropter Grabius et Massuetus (ad l. III. c. 20) observant Irenaeum legisse ἅγιος Ἰσραήλ pro eo quod mendose apud Iustinum legatur ἀπὸ Ἰσραήλ. Nam vox ΑΓΙΟΣ, quoad ultimam literam Σ abbreviata, a librario facile in ΑΠΟ poterat immutari. Eamdem emendationem Iebb., Thirlb., Maran. probant. Nondum tamen mutare ausus sum, vulgaris textus quum queat aliquatenus tolerari.

statuentes: et ipse ostenditur, quemadmodum etiam a Iesaia praenuntiatum est, velut ovis qui ad necem abducitur, et hoc loco velut agnus innocens designatur; quibus rebus in angustias coniecti ad blasphemias se convertunt. Haec etiam ex eiusdem Ieremiae dictis similiter reciderunt: *Recordatus est dominus deus mortuorum suorum ex Israele, qui obdormierunt in terra aggeris, et descendit ad eos ut evangelizaret iis salutare suum.*

73. Et ex psalmo nonagesimo quinto per Davidem edito perpaucas has voces abstulerunt: *a ligno.* Nam quum dictum fuisset: *Dicite in gentibus; Dominus regnavit a ligno:* — reliquerunt: *Dicite in gentibus: Dominus regnavit.* Nemo autem unquam ex genere vestro exstitit, de quo tamquam de deo et domino diceretur eum in gentibus regnasse, praeter hunc solum crucifixum, quem etiam resurgentem ex mortuis liberatum esse spiritus sanctus in eodem psalmo asserit, declarans eum diis gentium similem non esse; illi enim sunt simulacra daemoniorum. Sed ut quid dicatur intelligatis, totum psalmum vobis recitabo. Est autem hic: *Cantate domino*

11. *εὐαγγ.*] Maranus *ἀναγγελίσασθαι*, citra codicum auctoritatem.

1. *ἀπὸ τοῦ ξύλου*] Haec verba (cf. Apol. I. c. 41. n. 5) non a Iudaeis resecta sunt, sed ab aliquo Christiano addita. Comp. c. 72. n. 1 et 9. Potissimum autem a scriptoribus latinae ecclesiae solent usurpari. Tertullianus adv. Iud. c. 10: „Age nunc, si legisti penes prophetam in psalmis: *Dominus regnavit a l i g n o:* exspecto quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari putetis, et non Christum, qui exinde a passione crucis (vulgo *Christi*, Leopold. *ligni*) superata morte regnavit.“ Similiter laudant Ambrosius, Augustinus, Leo, Gregorius, alii. Sed, excepto hoc Iustini testimonio, apud Graecos vix ullum istorum verborum vestigium deprehenditur. Iebbius profert Barnabae Epist. c. 8: *ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῷ ξύλῳ.* Citari etiam possunt (Maran.) aliquot veterum haereticorum scripta, de quibus sic loquitur Celsus apud Origen. l. VI. p. 298: *Πανταχοῦ δ' ἐκεῖ τὸ τῆς ζωῆς ξύλον καὶ ἀνάστασις σαρκὸς ἀπὸ τοῦ ξύλου.* In quodam psalterii codice valde antiquo (ap. Parsons.) *ἀπὸ τῷ ξύλῳ* (sic) exstat.

2. *Εἴπατε ... ἐβασίλευσεν*] Ps. 95, 10.

3. *ἐκεῖνα ... δαιμονίων*] Adi n. 5.

4. *Ἄισατε ... αὐτοῦ*] Psalm. 95.

ρίῳ ᾆσμα καινόν, ᾄσατε τῷ κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἄισατε τῷ κυρίῳ καὶ εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ. Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, φοβερός ἐστιν ὑπὲρ πάντας τοὺς θεούς· ὅτι πάντες [5] οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια, ὁ δὲ κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. Ἐξομολόγησις καὶ ὡραιότης ἐνώπιον αὐτοῦ, ἁγιωσύνη 299
καὶ μεγαλοπρέπεια ἐν τῷ ἁγιάσματι αὐτοῦ. [6] Ἐνέγκατε τῷ κυρίῳ, αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν, ἐνέγκατε τῷ κυρίῳ δόξαν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Αἴρετε θυσίας καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ, προσκυνήσατε τῷ κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ. Σαλευθήτω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ κύριος ἐβασίλευσεν [7] ἀπὸ τοῦ ξύλου. Καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται· κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ, σαλευθήσεται ἡ θάλασσα καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Χαρήσε- B
ται τὰ πεδία καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ἀγαλλιάσονται πάντα τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ ἀπὸ προσώπου κυρίου, ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ.

Καὶ ὁ Τρύφων· Εἰ μέν, ὡς ἔφης, εἶπε, [8] παρέγραψάν τι ἀπὸ τῶν γραφῶν οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, θεὸς δύναται ἐπίστασθαι· ἀπίστῳ δὲ ἔοικε τὸ τοιοῦτον.

Ναί, ἔφην, ἀπίστῳ ἔοικε· φοβερώτερον γάρ ἐστι τῆς μοσχοποιΐας, [9] ἣν ἐποίησαν ἐπὶ γῆς μάννα πεπλησμένοι, καὶ τοῦ τὰ τέκνα θύειν τοῖς δαιμονίοις, ἢ τοῦ αὐτοὺς [10] τοὺς προφήτας ἀνη-

5. *οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια*] Supra legebatur *ἐκεῖνα* (dii gentilium) *γὰρ εἴδωλά ἐστι δαιμονίων*, quae verba ex duobus locis (Psalm. 95, 5 et 1 Parall. 16, 26) coaluere. Vide c. 55 n. 4. Quid igitur? Nostro loco non *εἴδωλα δαιμονίων* sed *δαιμόνια* habemus. An hoc librariis imputandum? „Fortasse," inquit Thirlbius, „psalmum integrum recitaturus, psalterium consuluit et quae ibi erant descripsit, oblitus eorum quae supra scripserat, atque eo pacto veram lectionem postea impressam in animo habuit. Quae tamen coniectura neutiquam satisfacit." Quum et infra cc. 79 et c. 83 (cf. de resurr. c. 5. p. 590. E) ista reperiatur lectio, non hic muto.

6. *Ἐνέγκατε τῷ κυρίῳ, αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν*] Sic non legisse

canticum novum, cantate domino omnis terra. Cantate domino et benedicite nomini eius; bene nuntiate de die in diem salutare eius. Adnuntiate in gentibus gloriam eius, in omnibus populis mirabilia eius: quia magnus dominus et laudabilis valde, terribilis est super omnes deos; quia omnes dii gentium daemonia, dominus autem coelos fecit. Confessio et pulchritudo in conspectu eius, sanctitas et magnificentia in sanctificatione eius. Afferte domino, patriae gentium, afferte domino gloriam et honorem, afferte domino gloriam in nomine eius. Tollite hostias et introite in atria eius, adorate dominum in atrio sancto eius. Commoveatur a facie eius omnis terra. Dicite in gentibus: Dominus regnavit a ligno. Etenim correxit orbem terrae, qui non commovebitur; iudicabit populos in aequitate. Laetentur coeli et exsultet terra, commoveatur mare et plenitudo eius. Gaudebunt campi et omnia quae in iis sunt, exsultabunt omnia ligna silvae a facie domini: quia venit, quia venit iudicare terram. Iudicabit orbem terrae in iustitia et populos in veritate sua.

Atque Trypho: An, ut asseris, aiebat, aliquid ex scripturis principes populi deleverint, deus potest scire; videtur autem id incredibile.

Sane, inquiebam, incredibile videtur; est enim horribilius quam quod ab iis commissum est, quum vitulum conflarunt manna in terra expleti, quumque filios immolarunt daemoniis, aut quum ipsos prophetas occiderunt. Sed iam,

videtur Iustinus in hoc psalmo. Cf. c. 74 et ibid. n. 5.

7. ἀπὸ τοῦ ξύλου] Mirum cur haec verba non adiiciantur in codd. mstis et editis. Nempe supra contendit Iustinus legendum esse ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, eamque ob causam psalmum recitat. Quare haud dubium quin hîc eadem legerit ratione, praesertim quum et in Apol. I. c. 41 ἀπὸ τοῦ ξύλου addat. Ista verba exciderunt culpa librariorum.

8. παρέγραψαν] Codd. msti in margine περιέγραψαν. Et hoc legi Sylburg., Iebb., Thirlb. volunt; sed consulas c. 71. n. 7.

9. ἦν] Codd. msti in marg. ἧς.

10. τοὺς] Deest apud Maranum.

ρηκέναι. Ἀλλὰ δή, ἔφην, [11] μοι νομίζεσθε μηδὲ ἀκηκοέναι ἃς εἶπον περὶ τοῦ κεκλοφέναι αὐτοὺς γραφάς· [12] ὑπὲρ αὐταρκείας C γὰρ αἱ τοσαῦται προανιστορημέναι εἰσὶν εἰς ἀπόδειξιν τῶν ζητηθέντων, μετὰ τῶν λεχθήσεσθαι μελλόντων, παρ' [13] ὑμῖν παραπεφυλαγμένων.

74. Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Ὅτι δι' ἡμᾶς ἀξιώσαντας ἀνιστόρησας αὐτάς, ἐπιστάμεθα. Περὶ δὲ τοῦ ψαλμοῦ τούτου, ὃν τελευταῖον ἔφης ἀπὸ τῶν Δαυὶδ λόγων, οὐ δοκεῖ μοι εἰς ἄλλον τινὰ εἰρῆσθαι ἀλλ' εἰς τὸν πατέρα, τὸν καὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴν γῆν ποιήσαντα· σὺ δ' αὐτὸν φῂς εἰς τὸν παθητὸν τοῦτον, ὃν καὶ Χριστὸν εἶναι σπουδάζεις ἀποδεικνύναι, εἰρῆσθαι.

Καὶ ἀπεκρινάμην· Διὰ λέξεως, [1] ἣν τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐν τού- D τῳ τῷ ψαλμῷ ἀνεφθέγξατο, νοήσατε λέγοντός μου, παρακαλῶ, καὶ γνώσεσθε οὔτε κακῶς με λέγειν οὐθ' [2] ὑμᾶς ὄντως κεκηλῆσθαι· οὕτως γὰρ ἂν καὶ πολλὰ ἄλλα νοῆσαι τῶν ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰρημένων καθ' ἑαυτοὺς γενόμενοι δυνήσεσθε. [3] Ἄισατε τῷ κυρίῳ ᾆσμα καινόν, ᾄσατε τῷ κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἄισατε τῷ κυρίῳ καὶ εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον [4] αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. Ὡς [5] τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὅλων ᾄδοντας καὶ ψάλλοντας 300 τοὺς ἀπὸ πάσης τῆς γῆς γνόντας τὸ σωτήριον τοῦτο μυστήριον, τουτέστι τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τούτους ἔσωσεν, ἐνδιάγοντας κελεύει, ἐπιγνόντας ὅτι καὶ αἰνετὸς καὶ φοβερὸς καὶ ποιητὴς τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ὁ τοῦτο τὸ σωτήριον ὑπὲρ τοῦ ἀνθρω-

11. *μοι*] Coniecerunt Thirlbius *μὴ* et Sylburgius *νομίζετε* legi posse. — Verba quae sequuntur struas sic: *ἀκηκοέναι ἃς εἶπον γραφὰς περὶ* etc., vel: *ἀκηκοέναι περὶ τοῦ κεκλ. αὐτοὺς γραφὰς ἃς εἶπον.* Lubenter (Pearson.) *ἃ* pro *ἃς* scripserim. Istae enim voculae interdum confunduntur: c. 68. n. 18. Quum vero vulgata bene habeat, quid opus est emendare? Thirlbius commendavit *ἃς εἶπον περικεκοφέναι*, vel (in Add.) *παρακεκλοφέναι, αὐτοὺς γραφάς.*

12. *ὑπὲρ αὐταρκείας*] Thirlbius *ὑπεραυταρκεῖς* malebat, et mox *μελλουσῶν* pro *μελλόντων.*

13. *ὑμῖν*] Codd. msti et editi *ἡμῖν*. Mendose. C. 71. p. 297. C: *ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ἔτι παρ' ὑμῖν τὰς ζητήσεις ποιεῖν ἔρχομαι.* C. 120. p. 349. A: *οὐδὲ ἀπὸ τῶν μὴ ὁμολογουμένων ὑφ' ὑμῶν γραφῶν ... τὴν ἀπόδειξιν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ ποιήσασθαι ἐσπούδασα, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων μέχρι νῦν ὑφ' ὑμῶν.*

1. *ἣν*] Thirlbius vult *ἃ* legi.

inquiebam, mihi videmini prorsus non audivisse scripturas quas dixi furto ab iis sublatas esse; satis enim superque sufficiunt ad demonstrationem eorum quae in quaestionem veniunt tot antea allatae scripturae, praeter eas quae, apud vos servatae, deinceps proferentur.

74. Hic Trypho dixit: Rogatu nostro eas a te recitatas esse scimus. At psalmus ille, quem postremum ex Davidis dictis recitasti, non videtur mihi in alium dictus esse nisi in patrem, qui et coelos et terram fecit; tu vero eum contendis in istum perpessionibus obnoxium, quem et Christum esse conaris demonstrare, dictum esse.

Et respondi: Locutionem, quam spiritus sanctus in hoc psalmo protulit, adhibenti mihi animum advertite, quaeso, et videbitis nec me improbe dicere nec vos prorsus lactatos fuisse; sic enim et multa alia ex spiritus sancti dictis per vos ipsi, quum a me discesseritis, intelligere poteritis. *Cantate domino canticum novum, cantate domino omnis terra. Cantate domino et benedicite nomini eius; bene nuntiate de die in diem salutare eius, in omnibus populis mirabilia eius.* Ut deo et patri universorum canere et psallere perseverent iis praecipit qui ex omni terra cognoverunt salutare hoc mysterium, id est passionem Christi, per quam deus eos salvavit: quandoquidem agnoverint laudabilem et terribilem et conditorem coeli et terrae eum esse a quo hoc salutare pro genere

2. ὑμᾶς] Melius profecto ἡμᾶς, ut initio Dialogi c. 9, ubi Iustinus probaturum se pollicetur Christianos non vanis, ut dixerat Trypho, credidisse sermonibus. *Maranus.* — Verum enim vero contextus bene habere videtur.

3. Ἄισατε . . . αὐτοῦ] Psalm. 95, 1—3.

4. αὐτοῦ] Apud Septuaginta sequitur et apud Iustinum supra c. 73 ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ. Haec verba scribae culpa (ob αὐτοῦ repetitum) intercidisse hic videntur. Vide Apol. I. c. 41. n. 2.

5. τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὅλων] Non legebat Iustinus in hoc psalmo: *Afferte domino, patriae gentium* [vide c. 73. n. 6], sed ut habemus in Apol. I. c. 41 [n. 4]: *Δότε* [sive ἐνέγκατε] τῷ κυρίῳ, τῷ πατρὶ τῶν αἰώνων, δόξαν. Non dubium quin ita legerit Iustinus, cum primam huius psalmi partem patri attribuat, ad filium autem ista referat: *Dominus regnavit a ligno. Maranus* (in Add.).

πείου γένους ποιήσας, τὸν καὶ μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ἀποθνήσκοντα [6] *καὶ βασιλεύειν πάσης τῆς γῆς κατηξιωμένον ὑπ' αὐτοῦ,* [7] *ὡς καὶ διὰ **** [8] *τῆς γῆς, εἰς ἣν οὗτος εἰσπορεύεται εἰς αὐτήν, καὶ ἐγκαταλείψουσι με, καὶ διασκεδάσουσι τὴν διαθήκην μου,* [9] *ἣν* B *διεθέμην αὐτοῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ καταλείψω αὐτοὺς καὶ ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν· καὶ ἔσται κατάβρωμα, καὶ εὑρήσουσιν αὐτὸν κακὰ πολλὰ καὶ θλίψεις. Καὶ ἐρεῖ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Διότι οὐκ ἔστι κύριος ὁ θεός μου ἐν ἡμῖν,* [10] *εὕροσάν με τὰ κακὰ ταῦτα. Ἐγὼ δὲ ἀποστροφῇ ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, διὰ πάσας τὰς κακίας ἃς ἐποίησαν, ὅτι ἐπέστρεψαν ἐπὶ θεοὺς ἀλλοτρίους.*

6. *καὶ βασιλεύειν*] Sententiae seriem perspicere operae pretium est. Cum moleste ferret Trypho, quod psalmus: *Cantate domino canticum novum, cantate domino omnis terra* — ad Christum referretur, ita rem temperat Iustinus, ut partim patri, partim filio psalmum hunc tribuat. Nam deo patri, qui est laudabilis et terribilis et coelos fecit, gratias agi declarat, quod salutare suum constituerit, nempe filium crucifixum et resuscitatum et regnantem in universa terra. Itaque ad patrem refert primam psalmi partem; alteram autem, nempe: *Dominus regnavit a ligno* etc., filio reservat. *Maranus.*

7. *ὡς καὶ διὰ *** τῆς γῆς*] Codd. msti *ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς* etc., quasi omnia bene cohaereant. At enimvero aliquid deesse nemo non videt. Itaque Langus existimat „primum a Iustino hîc absolutam esse psalmi 95 expositionem, deinde post digressionem de mutilatis per Iudaeos scripturae locis resumtum esse Iesaiae oraculum de Christo e virgine nato, tum in sequenti Mosis loco ex Deuteron. c. 31 actum esse de Israelis in terram promissam inductione per cognominem Christo Iesum, Navae filium, ac primum quidem de illius Iesu transnominatione dictum esse, deinde de populi defectione.“ Sed haec Langi opinio est mere commenticia, nihil quum sit quo probari queat. Sylburgius quoque, Grabius (Spicil. SS. PP. sec. II. p. 161 sq.), Iebbius, Thirlbius, Gallandius multa hîc excidisse putant, et inter ea finem colloquii prioris initiumque posterioris. Etenim disputationem cum Tryphone per biduum habitam fuisse constat ex c. 78. p. 304. A, c. 85. p. 311. D. 312. B, c. 92. p. 320. B, c. 94. p. 322. B, c. 118. p. 346. C; idem testatur Ioannes Damasc. Sacr. Parall. (Opp. ed. Lequien. Tom. II) p. 754 locum excitans *ἐκ τοῦ πρὸς Τρύφωνα β' λόγου*, h. e. *ex secunda Dialogi parte.* Similiter p. 357 ad marginem. Marano vero pauca tantum deesse videntur. „1°. Semper Iustinus versatur in ea digressione, ad quam eum vocaverat Trypho, nec redit ad propositum, id est ad explicationem huius prophetiae: *Ecce virgo*, nisi c. 77. 2°. Quidquid disserit usque ad c. illud 77 eo spectat, ut probetur Christum esse dominum regnantem a ligno.

humano factum est, ille videlicet qui, postquam cruci affixus et mortuus est, regno omnis terrae ab eo donatus est, quemadmodum et per *** *terrae, in quam hic ingreditur, et derelinquent me, et dissipabunt foedus meum, quod pepigi cum iis die illo. Et derelinquam eos et avertam faciem meam ab iis; et erit esca, et invenient eum mala multa et tribulationes. Et dicet die illo: Quoniam ncn est dominus meus in nobis, invenerunt me mala haec. Ego autem avertendo avertam faciem meam ab iis die illo, propter omnia mala quae fecerunt, quoniam abierunt ad deos alienos.*

Hinc sub finem c. 76 concludit Iustinus prophetas praedixisse Christum passurum et postea regnaturum. 3º. Eodem spectant duo illa testimonia psalmo *Cantate* subiuncta, quorum in primo fit mentio de terra promissa, in quam Iudaei introducti sunt; in altero deus, qui hanc terram dedit, nomen suum Iesum esse declarat. Haec autem testimonia non alio tendunt, nisi ut probetur in Christo humilitas carnis et maiestas regni. Unde statim addit Iustinus eum, qui regnum accipit aeternum, a Daniele *tamquam filium hominis* vocari. Quare non plura hoc loco deesse crediderim, quam quae Iustinus dicere solet cum ab uno testimonio ad aliud transit; desunt etiam priora verba testimonii ex Deuteronomio petiti. Atque in hunc modum videtur lacuna expleri posse: ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς, εἰς ἣν ἔφη εἰσάξειν τοὺς πατέρας ὑμῶν, φαίνεται. Ἔφη δὲ οὕτως — h. e. *quemadmodum et per terram perspicitur, in quam se introducturum dixit patres vestros.* Verba autem scripturae sic explenda: Οὗτος ὁ λαὸς ἐκπορνεύσει ὀπίσω θεῶν ἀλλοτρίων τῆς γῆς. Videtur repetitio harum vocum τῆς γῆς locum errandi librariis dedisse." Non sane inde a c. 70. p. 296. B, ubi de mithriacis sacris loquitur, usque ad c. 78. p. 304. A, ubi hesterna sacrorum illorum commemoratio in gratiam eorum repetitur qui pridie non adfuerant, disputatio videtur interrumpi potuisse. Sis vide librum meum De Iustini Mart. scriptis et doctr. p. 25. „Sic", inquit Maranus in Praefat. p. XCI, „totum Dialogum pertexuit Iustinus, ut intermissionis illius, quam nox attulit, nullam prorsus rationem habeat, sed omnia eadem serie comprehendat: sive id commodius ei visum est, nec lectorem rei non necessariae narratione interpellare voluit, sive non omnia eodem ordine quo fuerant disputata retulit, sed ut memoriam subibant vel ut ad certa quaedam genera revocari poterant."

8. τῆς γῆς ... ἀλλοτρίους] Deuteron. 31, 16—18.

9. ἣν διεθ. αὐτοῖς] Septuaginta addunt: καὶ ὀργισθήσομαι θυμῷ εἰς αὐτούς. Forsitan (Thirlb.) haec nostro etiam loco refingenda sunt.

10. εὕροσάν] Stephan., Sylburg., Morell. εὕρησάν.

75. Ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τῆς Ἐξόδου, ὅτι [1] αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ Ἰησοῦς ἦν, ὃ λέγει [2] τῷ Ἀβραὰμ μὴ δεδηλῶσθαι μηδὲ τῷ Ἰακώβ, διὰ Μωυσέως ἐν μυστηρίῳ ὁμοίως ἐξηγγέλθη, καὶ ἡμεῖς C νενοήκαμεν. Οὕτως δὲ εἴρηται· [3] Καὶ εἶπε κύριος τῷ Μωυσεῖ· Εἰπὲ τῷ λαῷ τούτῳ· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγελλόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάσσῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν ἣν ἡτοίμασά σοι. Πρόσεχε [4] αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπείθει αὐτῷ. Οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληταί σε· τὸ γὰρ ὄνομά μού ἐστιν ἐπ' αὐτῷ. Τίς οὖν εἰς τὴν γῆν εἰσήγαγε τοὺς πατέρας [5] ὑμῶν; Ἤδη ποτὲ νοήσατε [6] ὅτι ὁ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐπονομασθεὶς Ἰησοῦς, πρότερον Αὐσῆς καλούμενος. Εἰ γὰρ τοῦτο νοήσετε, καὶ ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ [7] τοῦ εἰπόντος τῷ Μωυσεῖ· τὸ γὰρ ὄνομά μού D ἐστιν ἐπ' αὐτῷ· Ἰησοῦς ἦν, ἐπιγνώσεσθε. Καὶ γὰρ καὶ Ἰσραὴλ αὐτὸς ἦν [8] καλούμενος, καὶ τὸν Ἰακὼβ τούτῳ τῷ ὀνόματι ὁμοίως μετωνομάκει. Ὅτι δὲ καὶ ἄγγελοι καὶ ἀπόστολοι τοῦ θεοῦ λέγονται οἱ ἀγγέλλειν τὰ παρ' αὐτοῦ ἀποστελλόμενοι προφῆται, ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ δεδήλωται. Λέγει γὰρ ἐκεῖ ὁ Ἡσαΐας· [9] Ἀπόστειλόν με. Καὶ ὅτι προφήτης ἰσχυρὸς καὶ μέγας γέγονεν ὁ ἐπονομασθεὶς τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, φανερὸν πᾶσίν ἐστιν. Εἰ οὖν ἐν τοσαύταις μορφαῖς οἴδαμεν πεφανερῶσθαι [10] τὸν θεὸν ἐκείνῳ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰακὼβ καὶ 301 τῷ Μωυσεῖ, πῶς ἀποροῦμεν καὶ ἀπιστοῦμεν κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων βουλὴν καὶ ἄνθρωπον αὐτὸν διὰ παρθένου γεννηθῆναι μὴ δεδυνῆσθαι, καὶ ταῦτα ἔχοντες γραφὰς [11] τοσαύτας, ἐξ ὧν συν-

1. *αὐτοῦ τὸ ὄνομα τ. θεοῦ καὶ Ἰησοῦς ἦν* etc.) Tertullianus adv. Marc. IV. c. 7: „Nam et prophetam meminerat sanctum dei praedicasse, et Iesum nomen dei esse in filio Nave."

2. *τῷ Ἀβρ. μὴ δεδηλ.*] Censet Perionius adiiciendum esse *μηδὲ τῷ Ἰσαὰκ* ob Exod. 6, 2. 3, quem ad locum Iustinus respicit. Idem et *δηλῶσαι* legi posse dicit. Cf. c. 59. n. 1.

3. *Καὶ εἶπε ... αὐτῷ*] Exod. 20, 22 et 23, 20. 21.

4. *αὐτῷ*] Aliis fortasse placet legere *αὐτῷ* vel rectius *ἑαυτῷ* (scilicet haec forma Iustino solemnis est) = *σεαυτῷ*. Non muto. Cyprian.: *Observa eum.* Tertullian.: *Intende illi.*

5. *ὑμῶν; Ἤδη*] Ita Thirlbius bene interpunxit. Caeteri *ὑμῶν, ἤδη*. Ad *ὅτι* supple *εἰσήγαγε*.

6. *ὅτι ... καλούμενος*] Similiter saepe Iustinus: cc. 106. 113. 132. Tertullianus adv. Marc. III. c. 16: „Cum successor Moysi destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine et incipit vocari Iesus. ... Etiam nomi-

75. In libro autem Exodi nomen ipsius dei, quod neque Abrahamo neque Iacobo declaratum dicit, etiam Iesum fuisse, Moses arcane similiter pronuntiavit, nosque intelleximus. Sic autem dictum est: *Et dixit dominus Mosi: Dic populo isti: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut introducat te in terram quam paravi tibi. Animum adverte ad eum et audi eum, ne rebella ei. Non enim dimittet te; nomen enim meum est in eo.* Quis igitur in terram introduxit patres vestros? Iam tandem considerate illum fuisse qui hoc nomine cognominatus est Iesus, quum antea Auses vocaretur. Nam si id consideraveritis, intelligetis quoque nomen eius qui dixit Mosi: *nomen enim meum est in eo:* Iesum fuisse. Etenim et Israel ipse vocabatur, et Iacobo hoc cognomen similiter imposuit. Angelos autem et apostolos dei dici prophetas, qui ad nuntianda eius mandata mittuntur, in Iesaia declaratur. Dicit enim ibi Iesaias: *Mitte me.* Et prophetam fortem ac magnum fuisse eum, qui Iesu cognomen accepit, omnibus perspicuum est. Quodsi in tot formis scimus deum illi Abrahamo et Iacobo et Mosi visum esse, cur haeremus incerti nec credere volumus eum secundum voluntatem patris universorum etiam hominem ex virgine nasci potuisse, praesertim quum tot scripturas habeamus, ex quibus aperte

nis dominici inauguratus est figura, Iesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum iam tunc esse testatus est, cum ad Moysen loquebatur ...: *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam*" etc.. Adv. Iud. c. 9. Lactantius Institt. divin. IV. c. 17: „Christi figuram gerebat ille Iesus. Qui quum primum Auses vocaretur, Moyses futura praesentiens iussit eum Iesum vocari" etc.. Adde Barnab. Epist. c. 12, Clement. Paedag. I. c. 7. §. 60, Euseb. Hist. eccl. I. c. 3, Cyrill. c. Iul. VIII (Opp. ed. Aubert. Tom. VI) p. 281. — Pro τούτῳ Langus legit τοῦτον.

7. τοῦ] Vulgo male omissum.

8. καλούμενος] Scil. Christus. Vide c. 125. p. 354.

9. Ἀπόστειλόν με] Iesai. 6, 8.

10. τὸν θεὸν] Fortasse θεὸν sine articulo. Cf. c. 56. n. 16. — Sylburg. pro ἐκείνῳ mallet ἐκεῖνον.

11. τοσαύτας] Vulgo τοιαύτας. Inepte. C. 68: εἰ δὲ γραφὰς καὶ εἰς τοῦτο εἰρημένας τοσαύτας. Ibid.: διὰ τῶν τοσούτων γραφῶν. C. 100: περὶ οὗ τὰς τοσαύτας γραφὰς ἀπεδείξαμεν εἰρῆσθαι. Sic saepenumero legitur.

νοῆσαι ἔστι διαῤῥήδην ὅτι κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν καὶ τοῦτο γέγονεν;

76. *Ὅταν γὰρ* [1] *ὡς υἱὸν ἀνθρώπου λέγῃ Δανιὴλ τὸν παραλαμβάνοντα τὴν αἰώνιον βασιλείαν, οὐκ αὐτὸ τοῦτο αἰνίσσεται;* [2] *Τὸ γὰρ ὡς υἱὸν ἀνθρώπου εἰπεῖν, φαινόμενον μὲν καὶ γενόμενον ἄνθρωπον μηνύει, οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνου δὲ σπέρματος ὑπάρχοντα δηλοῖ. Καὶ τὸ* [3] *λίθον τοῦτον εἰπεῖν ἄνευ χειρῶν τμηθέντα,* B
ἐν μυστηρίῳ τὸ αὐτὸ κέκραγε· τὸ γὰρ ἄνευ χειρῶν εἰπεῖν αὐτὸν ἐκτετμῆσθαι, [4] *ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπινον ἔργον, ἀλλὰ τῆς βουλῆς τοῦ προβάλλοντος αὐτὸν πατρὸς τῶν ὅλων θεοῦ. Καὶ τὸ Ἠσαΐαν φάναι·* [5] *Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ἀνεκδιήγητον ἔχοντα τὸ γένος αὐτὸν ἐδήλου· οὐδεὶς* [6] *γάρ, ἄνθρωπος ὢν ἐξ ἀνθρώπων, ἀνεκδιήγητον ἔχει τὸ γένος. Καὶ τὸ τὸν Μωυσέα εἰπεῖν* [7] *πλυνεῖν αὐτὸν τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς, οὐχ ὃ καὶ ἤδη* [8] *πολλάκις πρὸς ὑμᾶς παρακεκαλυμμένως* [9] *πεπροφητευκέναι αὐτὸν εἶπον ἔστιν, ὅτι αἷμα μὲν ἔχειν αὐτὸν προεμήνυεν, ἀλλ' οὐκ ἐξ* C
ἀνθρώπων, ὃν τρόπον τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἄνθρωπος ἐγέννησεν ἀλλ' ὁ θεός; Καὶ Ἠσαΐας δὲ [10] *μεγάλης βουλῆς ἄγγελον αὐτὸν εἰπών, οὐχὶ τούτων ὧνπερ ἐδίδαξεν ἐλθὼν διδάσκαλον αὐτὸν* [11] *γεγενῆσθαι προεκήρυσσεν; Ἃ γὰρ μεγάλα ἐβεβούλευτο ὁ πατὴρ εἴς τε πάντας τοὺς εὐαρέστους γενομένους αὐτῷ καὶ γενησομένους ἀνθρώπους, καὶ τοὺς ἀποστάντας τῆς βουλῆς αὐτοῦ ὁμοίως ἀνθρώπους ἢ ἀγγέλους, οὗτος μόνος ἀπαρακαλύπτως ἐδίδαξεν, εἰπών·* [12] *Ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐ-* D
ρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Καί· [13] *Πολλοὶ ἐροῦσί μοι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Κύριε κύ-*

1. *ὡς υἱὸν ἀνθρώπου* etc.] Dan. 7, 13. 14.

2. *Τὸ ... εἰπεῖν*] Tales accusativi absolute positi deinceps quoque occurrunt; cf. c. 54. n. 2. — Sine causa Sylburgius mox *λεγόμενον* pro *γενόμενον* admisit.

3. *λίθον ... τμηθ.*] Dan. 2, 34.

4. *ὅτι*] Reponendum est aut supplendum saltem ex antecedentibus *δηλοῖ* vel *μηνύει* vel simile quidpiam. — De verbo *προβάλλειν* Apol. I. c. 21. n. 2 legas.

5. *Τὴν ... διηγήσ.*] Iesai. 53, 8.

6. *γάρ*] Mallet Thirlbius *δέ*. Nolo ipsum corrigere Iustinum.

7. *πλυνεῖν ... σταφυλῆς*] Genes. 49, 11. — Vulgo minus belle *πλύνειν* scribitur; cf. c. 63. n. 5. Et mox Stephan. et Sylburg. per-

intelligere licet id quoque secundum patris voluntatem factum esse?

76. Quando enim *tamquam filium hominis* Daniel eum dicit qui aeternum accipit regnum, nonne id ipsum innuit? Nam quod *tamquam filium hominis* dicit, hominem quidem eum visum et factum esse significat, non autem ex humano semine exsistere declarat. Et quod eum dicit *lapidem sine manibus abscissum*, arcane idem clamavit; nam quod eum *sine manibus abscissum esse* dicit, significat eum non esse hominum opus, sed voluntatis patris qui eum produxit universorum dei. Et quod Iesaias dicit: *Generationem eius quis enarrabit?* genus eum inenarrabile habere demonstrat; nam nemo est qui, quum homo sit ex hominibus, genus habeat inenarrabile. Et quod Moses dicit *suam eum stolam in sanguine uvae lavaturum*, nonne id significat quod iam saepe memoravi ad vos arcane ab eo praenuntiatum esse: scilicet significatum ab eo esse sanguinem quidem illi inesse, verum non ex hominibus, quemadmodum uvae sanguinem non homo generavit sed deus? Et quod Iesaias eum *magni consilii angelum* dicit, nonne eorum quae adveniens docuit magistrum eum et doctorem factum esse praenuntiabat? Magna enim patris consilia tum in omnes, qui ipsi placuerant et placituri erant, homines, tum in desciscentes ab eius voluntate homines pariter et angelos, hic solus aperte docuit, dicens: *Venient ab oriente et occidente, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Iacobo in regno coelorum; filii autem regni eiicientur in tenebras exteriores.* Et: *Multi dicent mihi die illo: Domine*

peram *αὑτοῦ* edidere pro *αὐτοῦ*.

8. *πολλάκις*] Cf. cc. 54 et 63.

9. *πεπροφητευκέναι*] Sic Reg. in margine habet, sed in textu *προπεφητευκέναι*, id quod etiam Clar. in margine praebet. Editores omnes recte (cc. 77. 84 et saepius) *πεπροφητ.* orationi inseruerunt.

10. *μεγάλης βουλῆς ἄγγελον*] Iesai. 9, 6.

11. *γεγενῆσθαι*] Futuro quoque tempore legi potest *γενήσεσθαι*. *Sylburgius*.

12. *Ἥξουσιν . . . ἐξώτερον*] Matth. 8, 11. 12. — Verba *καὶ δυσμῶν* desunt male in editione Maranea.

13. *Πολλοὶ ... ἐμοῦ*] Luc. 13, 26 et Matth. 7, 22. 23.

ϱιε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι ἐφάγομεν καὶ ἐπίομεν καὶ πϱοεφητεύσαμεν
καὶ δαιμόνια ἐξεβάλομεν; Καὶ ἐϱῶ αὐτοῖς· Ἀναχωϱεῖτε ἀπ' ἐμοῦ.
Καὶ ἐν ἄλλοις λόγοις, οἷς καταδικάζειν τοὺς ἀναξίους μὴ σώζεσθαι
[14]μέλλει, ἔφη ἐϱεῖν· [15]Ὑπάγετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτεϱον, ὃ ἡτοί-
μασεν ὁ πατὴϱ τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ἐν
ἑτέϱοις λόγοις ἔφη· [16]Δίδωμι ὑμῖν ἐξουσίαν καταπατεῖν ἐπάνω
ὄφεων καὶ σκοϱπίων καὶ σκολοπενδϱῶν καὶ ἐπάνω πάσης δυνά- 302
μεως τοῦ ἐχθϱοῦ. Καὶ νῦν ἡμεῖς, οἱ πιστεύοντες ἐπὶ τὸν σταυ-
ϱωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου Ἰησοῦν κύϱιον ἡμῶν, τὰ δαιμόνια
πάντα καὶ πνεύματα πονηϱὰ ἐξοϱκίζοντες ὑποτασσόμενα ἡμῖν ἔχο-
μεν. [17]Εἰ γὰϱ [18]διὰ τῶν πϱοφητῶν παϱακεκαλυμμένως κεκήϱυ-
κτο παθητὸς γενησόμενος ὁ Χϱιστὸς καὶ μετὰ ταῦτα πάντων κυ-
ϱιεύσων, [19]ἀλλ' οὖν γε ὑπ' οὐδενὸς νοεῖσθαι ἐδύνατο, μέχϱις αὐ-
τὸς ἔπεισε τοὺς ἀποστόλους ἐν ταῖς γϱαφαῖς ταῦτα κεκηϱύχθαι
διαῤῥήδην. Ἐβόα γὰϱ πϱὸ τοῦ σταυϱωθῆναι· [20]Δεῖ τὸν υἱὸν
τοῦ ἀνθϱώπου πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ὑπὸ τῶν γϱαμ- B
ματέων καὶ Φαϱισαίων, καὶ σταυϱωθῆναι καὶ τῇ τϱίτῃ ἡμέϱᾳ ἀνα-
στῆναι. Καὶ Δαυὶδ δὲ [21]πϱὸ ἡλίου καὶ σελήνης ἐκ γαστϱὸς γεν-
νηθήσεσθαι αὐτὸν κατὰ τὴν τοῦ πατϱὸς βουλὴν ἐκήϱυξε, καὶ
[22]θεὸν ἰσχυϱὸν καὶ πϱοσκυνητόν, [23]Χϱιστὸν ὄντα, ἐδήλωσε.

77. Καὶ ὁ Τϱύφων εἶπεν· Ὅτι μὲν [1]οὖν καὶ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἱκανὰ δυσωπῆσαί ἐστι, σύμφημί σοι· ὅτι δὲ ἀπαιτῶ σε τὸν λόγον, [2]ὃν πολλάκις πϱοεβάλλου, ἀποδεῖξαι, εἰδέναι σε βού-

14. *μέλλει*] Hoc ad *καταδικάζειν* pertinet. In codd. mstis et editis male *μέλλειν* exstat, qui infinitivus modus a scriba ob sequens *ἔφη* inductus est. Vide c. 61. n. 3, coll. c. 70. n. 17.

15. *Ὑπάγετε ... αὐτοῦ*] Matth. 25, 41.

16. *Δίδωμι ... ἐχθϱοῦ*] Luc. 10, 19.

17. *Εἰ γὰϱ*] Fortasse legendum *εἰ καὶ γάϱ*, aut *εἰ γὰϱ* eo sensu intelligendum. *Thirlbius.*

18. *διὰ ... Χϱιστὸς*] Coll. Actt. apost. 26, 22. 23.

19. *ἀλλ' οὖν γε* etc.] Probare pergit Christum esse *magni consilii angelum* et ab eo homines maximarum rerum cognitionem accepisse. Similia disserit Irenaeus adv. haer. IV. c. 26. §. 1. *Maranus.* — De formula *ἀλλ' οὖν γε* (cc. 82. 93) cf. Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 16 sq..

20. *Δεῖ ... ἀναστῆναι*] Marc. 8, 31 et Luc. 9, 22.

21. *πϱὸ ἡλίου ... αὐτὸν*] Ps. 109, 3 et 71, 5. 17. Similiter supra c. 63: *Καὶ τὰ ὑπὸ Δαυὶδ εἰϱημένα· Ἐν ταῖς λαμπϱ. τ. ἁγ. σου, ἐκ γαστϱὸς πϱὸ ἑωσφόϱου ἐγέννησά*

domine, nonne in nomine tuo edimus et bibimus et prophetavimus et daemonia eiecimus? Et dicam iis: Discedite a me. Et aliis verbis, quibus indignos qui salventur condemnaturus est, declaravit se dicturum: *Abite in tenebras exteriores, quas paravit pater satanae et angelis eius.* Et rursus aliis verbis ait: *Do vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones et scolopendras et super omnem vim inimici.* Et nunc nos, qui in crucifixum sub Pontio Pilato Iesum dominum nostrum credimus, daemonia omnia et spiritus malos adiurando potestati nostrae subiectos habemus. Quamvis enim tecto per prophetas praedicatum fuisset Christum esse passurum ac postea omnibus imperaturum, id tamen a nemine intelligi poterat, donec ipse apostolis persuasit haec in scripturis diserte esse praedicata. Clamabat enim ante quam cruci affigeretur: *Oportet filium hominis multa pati et reiici a scribis et Pharisaeis, et crucifigi et tertio die resurgere.* Ac David praedicavit *eum ante solem et lunam ex utero genitum iri* secundum patris voluntatem, eumque, quum Christus sit, deum fortem et adorandum esse declaravit.

77. Et Trypho dixit: Equidem tibi assentior inesse tot ac tantis rationibus satis momenti ad persuadendum; sed scias velim me a te effatum, quod saepe te demonstraturum pollicitus

σε (*ψ'* 109) . . . *οὐ σημαίνει ὑμῖν ὅτι ἄνωθεν* (hoc videtur respondere verbis illis *πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης*: *ψ'* 71) *καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπείας ὁ θεὸς ... γεννᾶσθαι αὐτὸν ἔμελλε;* At Christus non est ex Maria genitus ante solem et lunam sive ante luciferum. Illud ergo *ἐγέννησά σε* (Maran.) idem esse Iustinus existimabat ac *gignere decrevi.* Apertius Tertullianus adv. Marc. V. c. 9 Christum ex utero Mariae genitum dicit *ante luciferum:* quod nocte editus sit.

22. *θεὸν . . . προσκυν.*] Psalm. 18, 5 (c. 69. p. 295. A: n. 5). — 44, 12 (c. 63. p. 287. B: n. 17), 71, 11 (c. 34. p. 252. E).

23. *Χριστὸν ὄντα*] Psalm. 44, 7: *Ἔχρισέ σε ὁ θεός* — quae verba Martyr de divina virtute intellexit, qua praeditus est Christus a patre coelesti. Cf. Apol. II. c. 6. n. 6.

1. *οὖν*] Omisit Maranus errore.

2. *ὂν*] In codd. mstis et editis *λόγον ὢν πολλ. προεβάλλον ἀποδεῖξαι* legitur, ut *ἀποδεῖξαι* non ab *ἀπαιτῶ* sed a *προεβάλλον* pendeat. Hanc vulgarem lectionem falsam esse

λομαι. [3] *Περαίωσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, ἵνα ἴδωμεν καὶ ὡς* C
ἐκεῖνον εἰς Χριστὸν τοῦτον τὸν ὑμέτερον ἀποδεικνύεις εἰρῆσθαι· ἡμεῖς γὰρ εἰς Ἐζεκίαν αὐτὸν λέγομεν πεπροφητεῦσθαι.

Κἀγὼ ἔφην· Ὡς [4] *βούλεσθε, καὶ τοῦτο πράξω· ἀποδείξατε δέ μοι ὑμεῖς πρῶτον ὅτι εἰς τὸν Ἐζεκίαν εἴρηται,* [5] *ὅτι, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, ἔλαβε δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων.* [6] *Οὐ γὰρ ὡς βούλεσθε ἐξηγεῖσθαι συγχωρηθήσεται ὑμῖν, ὅτι Ἐζεκίας ἐπολέμησε τοῖς ἐν Δαμασκῷ ἢ ἐν Σαμαρείᾳ ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων.* [7] *Πρὶν ἢ γὰρ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, ὁ προφητικὸς λόγος ἔφη, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ* D
σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Εἰ γὰρ μὴ μετὰ προσθήκης ταῦτα εἶπε τὸ προφητικὸν πνεῦμα· Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας, ἀλλὰ μόνον εἰρήκει· Καὶ τέξεται υἱὸν καὶ λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας, ἐδύνασθε λέγειν· Ἐπειδὴ προεγίνωσκεν ὁ θεὸς μέλλειν αὐτὸν λήψεσθαι ταῦτα, προειρήκει. [8] *Νῦν δὲ μετὰ τῆς προσθήκης ταύτης εἴρηκεν ἡ προφητεία· Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας. Καὶ οὐ-* 303
δενὶ τῶν ἐν Ἰουδαίοις ποτὲ συμβεβηκέναι τοῦτο ἀποδεῖξαι ἔχετε,

iam ex iis quae statim sequuntur, *αὐτὸν* (*Περαίωσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν* — ac paulo post: *αὐτὸν λέγομεν*) et *ἐκεῖνον*, facile est intellectu. Illa autem verba, *λόγον ὃν πολλ. προεβάλλον*, accipienda sunt de effato Iesai. 7, 14: *Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται.* Etenim Iustinus, quum c. 71 verba ista aliter a Iudaeis reddi contendisset, a Tryphone interpellatur, rogante ut ex scripturae testimoniis, quae deleta fuisse dixerit, nonnulla saltem proferat. Quo facto Iudaeus hic (c. 77) se victum esse confessus petit a Martyre ut iam prius inceptam explicationem illius oraculi (*λόγου*) proponat, h. e. ut id demonstret de Christo dictum esse. Orationi igitur lectionem inserui *ὃν* a Thirlbio indicatam. — Pro *προεβάλλον* Sylburg. frustra *προεβάλον* mallet. — Mox vocula *σε* in codd. mstis et editis praetermissa est. Sed cf. c. 39: *ἐπίστασθαί σε βούλομαι.* C. 71: *εἰδέναι ὑμᾶς βούλομαι.* Similiter saepius.

3. *Περαίωσον*] Exspectabas *πέρανον.* Cf. c. 68. n. 6.

4. *βούλεσθε*] Maranus *βούλεσθαι* mendose.

5. *ὅτι*] Coniecit Thirlbius *ἢ ὅτι* vel *καὶ ὅτι* praeter necessitatem. — Quae sequuntur maximam par-

es, reposcere. Id igitur nobis expedi, ut videamus quonam pacto in vestrum istum Christum demonstres illud dictum esse; nos enim in Ezechiam id dicimus pronuntiatum esse.

Tum ego dixi: Ut vultis, etiam hoc faciam; vos vero mihi prius demonstrate de Ezechia dictum esse, eum ante, quam patrem aut matrem vocare sciret, virtutem Damasci et spolia Samariae coram rege Assyriorum cepisse. Non enim vobis concedetur ut vestro arbitratu hanc interpretationem afferatis, Ezechiam adversus Damascum vel in Samaria coram rege Assyriorum bellum gessisse. *Ante* enim, *quam sciat puerulus vocare patrem aut matrem*, propheticum effatum inquit, *capiet virtutem Damasci et spolia Samariae coram rege Assyriorum.* Nam si propheticus spiritus haec cum additamento non dixisset: *Ante*, *quam sciat puerulus vocare patrem aut matrem*, *capiet virtutem Damasci et spolia Samariae*, sed tantum retulisset: *Et pariet filium et capiet virtutem Damasci et spolia Samariae*, poteratis dicere: Quia futurum praenoscebat deus ut haec caperet Ezechias, praedixit. Nunc autem cum hoc additamento dicit prophetia: *Ante*, *quam sciat puerulus vocare patrem aut matrem*, *capiet virtutem Damasci et spolia Samariae.* Ac vos quidem, cui id unquam apud

tem imitatus est Tertullianus adv. Marc. III. c. 13 (Opp. ed. Leopold. P. III) p. 125 sq., unde iisdem fere verbis in librum adv. Iud. c. 9 (P. IV) p. 309 sqq. transtulit.

6. *Οὐ γὰρ ὡς βουλ.* etc.] Ex illis verbis *πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν* etc. Tertullianus adv. Iud. l. c. Iudaeos lepide deridet, prophetiam de rege bellatore interpretantes: „Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signum belli non tuba sed crepitaculo daturus, nec ex equo vel de muro sed de nutricis et gerulae suae dorso sive collo hostem designaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare.“

7. *Πρὶν ... Ἀσσυρίων*] Iesai. 8, 4.

8. *Νῦν δὲ ... Σαμαρείας*] Quod Martyr relinquit subintelligendum, addit Tertullianus l. c. dicens: „Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante militare quam virum facere (adv. Marc.: vivere), ante virtutem Damasci sumere quam patrem nosse, sequitur ut figurate pronuntiatum videatur.“

ἡμεῖς δὲ ἔχομεν ἀποδεῖξαι τοῦτο γενόμενον ἐν τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ. Ἅμα γὰρ τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν μάγοι ἀπὸ [9] Ἀῤῥαβίας παραγενόμενοι προσεκύνησαν αὐτῷ, πρότερον ἐλθόντες πρὸς Ἡρώδην τὸν ἐν τῇ γῇ ὑμῶν τότε βασιλεύοντα, [10] ὃν ὁ λόγος καλεῖ βασιλέα Ἀσσυρίων διὰ τὴν ἄθεον καὶ ἄνομον αὐτοῦ γνώμην. [11] Ἐπίστασθε γὰρ τοιαῦτα, ἔφην, ἐν παραβολαῖς καὶ ὁμοιώσεσι πολλάκις λαλοῦν τὸ ἅγιον πνεῦμα· οἷον πεποίηκε καὶ πρὸς τὸν λαὸν ἅπαντα τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις, πολλάκις φῆσαν πρὸς αὐτούς· [12] Ὁ B
πατήρ σου Ἀμοῤῥαῖος καὶ ἡ μήτηρ σου Χετταία.

78. [1] Καὶ γὰρ οὗτος ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, μαθὼν παρὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ ὑμῶν, τότε ἐλθόντων πρὸς αὐτὸν τῶν ἀπὸ Ἀῤῥαβίας μάγων, καὶ εἰπόντων [2] ἐξ ἀστέρος τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ φανέντος ἐγνωκέναι ὅτι βασιλεὺς [3] γεγένηται ἐν τῇ χώρᾳ ὑμῶν, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτόν, καὶ [4] ἐν Βηθλεὲμ τῶν πρεσβυτέρων εἰπόντων, ὅτι γέγραπται ἐν τῷ προφήτῃ οὕτως· Καὶ σὺ Βηθλεέμ, γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν C
λαόν μου. [5] Τῶν ἀπὸ Ἀῤῥαβίας οὖν μάγων ἐλθόντων εἰς Βηθλεὲμ καὶ προσκυνησάντων τὸ παιδίον καὶ προσενεγκάντων αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν, [6] ἔπειτα κατ' ἀποκάλυψιν, μετὰ τὸ προσκυνῆσαι τὸν παῖδα ἐν Βηθλεέμ, ἐκελεύσθησαν μὴ ἐπανελθεῖν πρὸς τὸν Ἡρώδην. [7] Καὶ Ἰωσὴφ δέ, ὁ τὴν Μαρίαν μεμνη-

9. Ἀῤῥαβίας] Morellus Ἀραβίας. Sic etiam deinceps edidit. Male: cf. Apol. I. c. 62. n. 5.

10. ὃν ὁ λόγος καλεῖ βασιλέα Ἀσσυρίων] Eodem modo Tertullianus adv. Marc. l. c. exponit: „Adversus regem autem Assyriorum adversus H e r o d e m intellige, cui utique adversati sunt magi tunc non renuntiando de Christo, quem interficere quaerebat.“

11. Ἐπίστασθε γὰρ τοιαῦτα etc.] Tertullianus adv. Iud. l. c.: „Nec hoc enim novum scripturis divinis, figurate uti translatione hominum ex comparatione criminum. Nam et archontas Sodomorum appellat archontas vestros, populum vestrum populum Gomorrae vocat, cum iam olim essent civitates istae exstinctae. Et alibi per prophetam ad populum Israel dicit; *pater*, inquit, *tuus Amorraeus et mater tua Cethaea.*“

12. Ὁ πατήρ ... Χετταία] Ezech. 16, 3.

1. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ βασιλεὺς Ἡρ.] Ab his verbis usque ad ista Καὶ ὁ Ἡρώδης μὴ ἐπανελθόντων πρὸς αὐτὸν τῶν ἀ. Ἀ. μάγων longissimam habemus parenthesin [id quod et Sylburgius animadvertit]

Iudaeos contigerit, demonstrare neminem potestis: nos autem in Christo nostro id factum possumus demonstrare. Statim enim atque natus est, magi ex Arabia profecti eum adoraverunt, quum prius se ad Herodem in terra vestra tunc regnantem contulissent: quem quidem effatum regem Assyriorum vocat ob impium et improbum eius animum. Scitis enim saepe a spiritu sancto res eiusmodi in parabolis et similitudinibus dici; quale est quod etiam in omnem Hierosolymorum populum usurpavit, saepe illos ita compellans: *Pater tuus Amorrhaeus et mater tua Chettaea.*

78. Etenim iste rex Herodes, quum ad eum tunc magi ex Arabia venissent, ac dicerent *ex stella quae in coelo apparuerit se cognovisse regem natum esse in terra vestra*, *et venimus eum adoratum*, edoctus est a senioribus populi vestri, qui eum *Bethlehemi* natum esse dixerunt, quia scriptum sit a propheta sic: *Et tu Bethlehemum*, *urbs Iudae*, *nequaquam minima es in principibus Iudae; ex te enim egredietur dux, qui pascet populum meum.* Quum igitur ex Arabia magi Bethlehemum venissent et puellum adorassent eique munera obtulissent, aurum et thus et myrrham, deinde per revelationem, adorato Bethlehemi puero, iussi sunt ad Herodem non redire. Et Iosephus quoque, Mariae sponsus, quum prius

eamque aliis parenthesibus implicatam. Nam ut probet Iustinus impietatem Herodis ex nefando illius in infantes facinore, plurima intexit quae hanc crudelissimam stragem praecesserunt. *Maranus.* — Initium huius narrationis imperfectum est; deest enim verbum finitum, ad quod nominativi *οὗτος ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης* pertineant.

2. *ἐξ ἀστέρος ... προσκ. αὐτόν*] Matth. 2, 2.

3. *γεγένηται*] Monet Thirlb. ut legamus *γεγέννηται*. Sed videas c. 70. n. 2. — Ad verba *προσκυνῆσαι αὐτὸν* codd. msti in marg. habent *προσκυνῆσαι αὐτῷ*. Hoc verbum non solum cum dativo (cc. 88 et 106: coll. Matth. l. c.) struitur sed etiam cum accusativo; sic, ut alia ex Iustino exempla mittam, paulo post *μετὰ τὸ προσκυνῆσαι τὸν παῖδα*.

4. *ἐν Βηθλεὲμ ... λαόν μου*] (Mich. 5, 2) Matth. 2, 5. 6.

5. *Τῶν ... Ἡρώδην*] Coll. Matth. 2, 11. 12.

6. *ἔπειτα*] Codd. msti et editi *ἐπειδή*. Locus levi ista emendatione facillime sanatur. Idem error c. 81. p. 308. A. comparet.

7. *Καὶ Ἰωσὴφ ... ἐκβέβλ. αὐ-*

στευμένος, βουληθεὶς πρότερον ἐκβαλεῖν [8] τὴν μνηστὴν αὐτῷ Μα-
ριάμ, νομίζων ἐγκυμονεῖν αὐτὴν ἀπὸ συνουσίας ἀνδρός, τουτέστιν
ἀπὸ πορνείας, δι' ὁράματος κεκέλευστο μὴ ἐκβαλεῖν τὴν γυναῖκα
αὐτοῦ, εἰπόντος αὐτῷ τοῦ φανέντος ἀγγέλου ὅτι ἐκ πνεύματος D
ἁγίου ὃ ἔχει κατὰ γαστρός ἐστι. [9] Φοβηθεὶς οὖν οὐκ ἐκβέβληκεν
αὐτήν, [10] ἀλλά, ἀπογραφῆς οὔσης ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τότε πρώτης ἐπὶ
Κυρηνίου, ἀνεληλύθει ἀπὸ Ναζαρέτ, ἔνθα ᾤκει, εἰς Βηθλεέμ,
ὅθεν ἦν, ἀπογράψασθαι· ἀπὸ γὰρ τῆς κατοικούσης τὴν γῆν ἐκεί-
νην φυλῆς Ἰούδα τὸ γένος ἦν. [11] Καὶ αὐτὸς ἅμα τῇ Μαρίᾳ κε-
λεύεται ἐξελθεῖν εἰς Αἴγυπτον καὶ εἶναι ἐκεῖ ἅμα τῷ παιδίῳ, ἄχρις
ἂν αὐτοῖς πάλιν ἀποκαλυφθῇ ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἰουδαίαν. [12] Γεν-
νηθέντος δὲ τότε τοῦ παιδίου ἐν Βηθλεέμ, ἐπειδὴ Ἰωσὴφ οὐκ εἶχεν
ἐν τῇ κώμῃ ἐκείνῃ που καταλῦσαι, [13] ἐν σπηλαίῳ τινὶ σύνεγ- 304
γυς τῆς κώμης κατέλυσε· καὶ τότε, αὐτῶν ὄντων ἐκεῖ, ἐτετόκει ἡ
Μαρία τὸν Χριστὸν καὶ ἐν φάτνῃ αὐτὸν ἐτεθείκει, ὅπου ἐλθόν-
τες οἱ ἀπὸ Ἀῤῥαβίας μάγοι εὗρον αὐτόν. Ὅτι δὲ Ἡσαΐας καὶ
περὶ τοῦ συμβόλου τοῦ κατὰ τὸ σπήλαιον προεκεκηρύχει, [14] ἀνι-
στόρησα ὑμῖν, ἔφην, καὶ δι' αὐτοὺς δὲ τοὺς σήμερον σὺν ὑμῖν
ἐλθόντας πάλιν τῆς περικοπῆς ἐπιμνησθήσομαι, εἶπον· καὶ ἀνι-
στόρησα ἣν καὶ προέγραψα ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου περικοπήν, εἰπὼν

τήν] Coll. Matth. 1, 18—24.

8. *τ. μνηστὴν αὐτῷ*] Thirlbius *τ. μνηστὴν αὐτοῦ* mallet. Non muto.

9. *Φοβηθεὶς*] *Ductus reverentia* scil. mandati angelici (Matth. 1, 24). Langus: *Timore* (Maran. *metu*) *perculsus*.

10. *ἀλλά ... γένος ἦν*] Coll. Luc. 2, 1—5. Cf. Apol. I. c. 34. n. 4.

11. *Καὶ . . . Ἰουδαίαν*] Coll. Matth. 2, 13.

12. *Γεννηθέντος ... ἐτεθείκει*] Coll. Luc. 2, 6. 7. — Participium *γεννηθέντος* pugnantiam aliquam parit, quod puerum Bethlehemi natum esse (Apol. I. c. 34) et natum esse in spelunca ei vicina quodammodo pugnant; idcirco Perionius putat legendum esse *ὑπάρχοντος*. Sed (Sylburg.) ea lectione haud opus est, quum *ἐν Βηθλεὲμ* accipi possit pro *in Bethlehemi vicinia* vel *in agro Bethlehemensi*, metonymico tropo. — Mox codd. msti et editi *ποῦ καταλῦσαι* exhibent. Quibus in verbis duplicis lectionis insunt vestigia: et indefinitae *που καταλῦσαι*, et interrogativae *ποῦ καταλύσαι* (vel *ποῦ καταλύσει*). Lucas 2, 7 ait: *Οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.*

13. *ἐν σπηλαίῳ τινὶ σύνεγγυς τῆς κώμης*] Maranus post *ἐν* inse-

vellet sponsam suam eiicere, arbitratus eam ex viri consuetudine gravidam esse, hoc est ex stupro, per visionem iussus est uxorem suam non eiicere, angelo qui ei apparuit asserente *ex spiritu sancto esse quod in utero habeat.* Reverentia igitur tactus eam non eiecit: sed, quum census in Iudaea tum primum haberetur sub Quirino, Nazaretho, ubi degebat, Bethlehemum, unde oriundus erat, profectus est ut censeretur; nam a tribu Iuda hanc terram incolente genus ducebat. Et ipse una cum Maria iubetur discedere in Aegyptum ibique cum puello commorari, donec divinitus admoneantur ut in Iudaeam redeant. Nato autem tum puero Bethlehemi, quum Iosephus in illo vico non haberet quo diverteret, in speluncam quamdam vico proximam concessit; atque tum, quum ibi essent, peperit Maria Christum et in praesepi eum posuit, ubi magi ex Arabia venientes eum invenerunt. Vobis iam demonstravi, inquiebam, Iesaiam etiam de signo hanc speluncam adumbrante praelocutum esse, atque propter eos qui hodie vobiscum venerunt locum repetam, dixi: et recitavi locum iam a me ex Iesaia descriptum, adiiciens Mithrae mysteriorum

ruit δὲ contra codices. S p e l u n c a m Lucas l. c. non memorat. At consentiunt de ea inter auctores apocryphos Protevang. Iacobi cc. 18. 19. 21 (Cod. apocr. Ni Ti ed. Thilo. Tom. I) p. 240, Histor. Iosephi c. 7. p. 16, Evang. infantiae c. 2. p. 66, Histor. de nativ. Mariae c. 14. p. 381. Ex vetustioribus ecclesiae Patribus praeter Iustinum nostrum Origenes c. Cels. I. c. 51 speluncam fuisse locum nativitatis Christi asserit: *Δείκνυται τὸ ἐν Βηθλεὲμ* (h. e. *in territorio Bethlehemitico:* vide n. 12) *σπήλαιον, ἔνθα ἐγεννήθη, καὶ ἡ ἐν τῷ σπηλαίῳ φάτνη, ἔνθα ἐσπαργανώθη.* Nec defuere inferiori aetate Patres aliique permulti qui eamdem narrarent fabulam; eos Thilo l. c. p. 382 omnes diligenter recensuit. Idem V. D. inter alia scite haec (p. 383) disseruit: „Non obscura est traditionis ecclesiasticae origo. Provocat enim Iustinus ad Iesaiae vaticinium cap. 33, 16: *οὗτος οἰκήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς.* Secundum hoc igitur vaticinium quum Christiani, iudaicis opinionibus imbuti, putarent necesse fuisse ut Christus in specu nasceretur, mox id fere factum esse divulgatum est, atque in regione Bethlehemi petrosa facile specus aliquis natalis Christi monstratus.“ Cfr. praeterea Baumgarten-Crusius *Comment. über das Evang. des Matthäus* p. 53.

14. *ἀνιστόρησα . . . προέγραψα*] Cf. c. 70. — Iesai. 33, 13—19.

[15] διὰ τοὺς λόγους ἐκείνους [16] τοὺς τὰ Μίθρα μυστήρια παραδιδόν-
τας, ἐν τόπῳ ἐπικαλουμένῳ παρ' αὐτοῖς σπηλαίῳ μυεῖσθαι [17] ὑπ' B
αὐτῶν, ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἐνεργηθῆναι εἰπεῖν.

[18] Καὶ ὁ Ἡρώδης, μὴ ἐπανελθόντων πρὸς αὐτὸν τῶν ἀπὸ
Ἀῤῥαβίας μάγων, ὡς ἠξίωσεν αὐτοὺς ποιῆσαι, ἀλλὰ κατὰ τὰ κε-
λευσθέντα αὐτοῖς δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἀπαλλα-
γέντων, καὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἅμα τῇ Μαρίᾳ καὶ τῷ παιδίῳ, ὡς καὶ
αὐτοῖς ἀποκεκάλυπτο, ἤδη ἐξελθόντων εἰς Αἴγυπτον, οὐ γινώ-
σκων τὸν παῖδα, ὃν ἐληλύθεισαν προσκυνῆσαι οἱ μάγοι, πάντας
ἁπλῶς τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ ἐκέλευσεν ἀναιρεθῆναι. Καὶ
τοῦτο ἐπεπροφήτευτο μέλλειν γίνεσθαι διὰ Ἱερεμίου, εἰπόντος δι'
αὐτοῦ τοῦ ἁγίου πνεύματος οὕτως· [19] Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, C
κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς· Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς,
καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί. Διὰ οὖν τὴν φω-
νήν, ἣ ἔμελλεν ἀκούεσθαι ἀπὸ Ῥαμᾶ, τουτέστιν ἀπὸ τῆς Ἀῤῥα-
βίας (ἔστι γὰρ καὶ μέχρι τοῦ νῦν τόπος καλούμενος ἐν Ἀῤῥαβίᾳ
Ῥαμᾶ), κλαυθμὸς ἔμελλεν τὸν τόπον καταλαμβάνειν, ὅπου Ῥαχήλ,
ἡ γυνὴ Ἰακώβ, τοῦ ἐπικληθέντος Ἰσραήλ, τοῦ ἁγίου πατριάρχου,
τέθαπται, τουτέστι τὴν Βηθλεέμ, κλαιουσῶν τῶν γυναικῶν τὰ
τέκνα τὰ ἴδια τὰ ἀνῃρημένα καὶ μὴ παράκλησιν ἐχουσῶν ἐπὶ τῷ
συμβεβηκότι αὐταῖς. Καὶ γὰρ τὸ εἰπεῖν τὸν Ἡσαΐαν· [20] Λήψεται D
δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας, τὴν τοῦ πονηροῦ δαί-
μονος, τοῦ ἐν Δαμασκῷ οἰκοῦντος, δύναμιν ἐσήμαινε νικηθήσε-
σθαι τῷ Χριστῷ ἅμα τῷ γεννηθῆναι· ὅπερ δείκνυται γεγενημένον.
[21] Οἱ γὰρ μάγοι, οἵτινες ἐσκυλευμένοι ἦσαν πρὸς πάσας κακὰς
πράξεις, τὰς ἐνεργουμένας ὑπὸ τοῦ δαιμονίου ἐκείνου, ἐλθόντες
καὶ προσκυνήσαντες τῷ Χριστῷ φαίνονται ἀποστάντες τῆς σκυλεύ-

15. *διὰ τ. λόγ. ἐκ.*] Scil. *τοῦ Ἡσαΐου* (33, 16).

16. *τοὺς τὰ Μίθρα μυστήρια*] C. 70: *οἱ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες*. Apol. I. c. 66 (n. 8): *ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις*. Mallet Thirlb. *τὰ μιθριακὰ* vel *τὰ Μίθρου* vel *τὰ τοῦ Μίθρα*, sed ipse concedit ferri posse lectionem vulgatam. Adi c. 66. n. 7.

17. *ὑπ' αὐτῶν*] H. e. *τῶν τὰ Μίθρα μυστήρια παραδιδόντων*. Maranus vult *ὑπ' αὐτοῦ*, ut sacerdotes dicant eos, qui initiabantur, ab ipso Mithra initiari. Cf. c. 70. p. 296. B (n. 3).

18. *Καὶ ὁ Ἡρώδης* etc.] Hic post longum hyperbaton (vide n. 1, cf. c. 131. p. 360. C. D) redditio est. — Coll. Matth. 2, 16—18.

antistites propter illa verba a diabolo impulsos esse ut in loco, qui apud ipsos spelunca vocatur, suos initiari ab ipsis dicerent.

Herodes igitur, quum illi ex Arabia magi ad eum non rediissent, quod tamen ut facerent eos rogaverat, sed alio itinere, ut iussi fuerant, regionem suam repetiissent, quumque Iosephus una cum Maria et puello, prout et ipsi divinitus admoniti fuerant, iam in Aegytum profecti essent: Herodes, inquam, non cognoscens puerum, quem magi adoratum venerant, omnes omnino pueros Bethlehemi iussit occidi. Atque hoc eventurum Ieremias praedixerat, loquente per eum spiritu sancto sic: *Vox Ramae audita est, ploratus et ululatus multus; Rachel plorat filios suos, et noluit consolationem accipere, quia non sunt.* Itaque propter vocem, quae audienda erat ex Rama, hoc est ex Arabia (est enim etiam hucusque in Arabia locus qui Rama dicitur), ploratus impleturus erat locum illum, ubi Rachel, uxor Iacobi, sancti patriarchae, qui cognominatus est Israel, sepulta est, hoc est Bethlehemum, plorantibus mulieribus filios suos interfectos et insolabiliter hunc casum lugentibus. Nam etiam quod dicit Iesaias: *Capiet virtutem Damasci et spolia Samariae*, nefarii daemonis, qui Damasci habitabat, potestatem a Christo, statim atque natus esset, victum iri significabat: quod quidem demonstratur factum esse. Magi enim, qui quidem ut spolia rapti fuerant ad malas quasque actiones, ad quas eos illud daemonium impellebat: ubi post adventum adoraverunt Chri-

19. *Φωνὴ . . . εἰσί*] (Ier. 31, 15) Matth. 2, 18.

20. *Λήψεται ... Σαμαρείας*] Ies. 8, 4. — Quae statim sequuntur verba, *ἅμα τῷ γεννηθῆναι*, suadere videantur addendam esse *προσθήκην* illam de qua paulo ante [c. 77] Iustinus, haec scilicet verba: *πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα*. Verum in huiusmodi rebus plurimum valere debet librorum mss. auctoritas; neque summa semper *ἀκρίβεια* vel a diligentissimis scriptoribus expectanda est, multo minus a nostro. *Thirlbius.*

21. *Οἱ γὰρ μάγοι, οἵτινες ἐσκυλευμένοι ἦσαν* etc.] Sis vide Montacutii Origg. eccles. Tom. I (Lond. 1636. Fol.) p. 182 sqq..

σάσης αὐτοὺς δυνάμεως ἐκείνης, ἣν ἐν μυστηρίῳ ἐσήμαινεν ἡμῖν ὁ λόγος οἰκεῖν ἐν Δαμασκῷ. Ἁμαρτωλὸν δὲ καὶ ἄδικον οὖσαν ἐν 305
παραβολῇ τὴν δύναμιν [22] ἐκείνην καλῶς Σαμάρειαν καλεῖ. Ὅτι δὲ [23] Δαμασκὸς τῆς ἀῤῥαβικῆς γῆς ἦν καὶ ἔστιν, εἰ καὶ νῦν προσνενέμηται τῇ Συροφοινίκῃ λεγομένῃ, οὐδ᾽ ὑμῶν τινὲς ἀρνήσασθαι δύνανται. Ὥστε καλὸν ἂν εἴη ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες, ἃ μὴ νενοήκατε, παρὰ τῶν λαβόντων χάριν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν μανθάνειν, ἀλλὰ μὴ κατὰ πάντα ἀγωνίζεσθαι τὰ ὑμέτερα διδάγματα κρατύνειν, ἀτιμάζοντας τὰ τοῦ θεοῦ. Διὸ καὶ εἰς ἡμᾶς μετετέθη ἡ χάρις αὕτη, ὡς Ἡσαΐας φησὶν εἰπὼν οὕτως· [24] Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος· τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρ- B
δία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ᾽ ἐμοῦ· μάτην δὲ σέβονταί με, ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας διδάσκοντες. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ μεταθήσω αὐτούς, καὶ ἀφελῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν αὐτῶν, τὴν δὲ σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

79. Καὶ ὁ Τρύφων, ὑπαγανακτῶν μέν, αἰδούμενος δὲ τὰς γραφάς, ὡς ἐδηλοῦτο ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, εἶπε πρός μέ· Τὰ μὲν τοῦ θεοῦ ἅγιά ἐστιν, αἱ δὲ ὑμέτεραι ἐξηγήσεις τετεχνασμέναι εἰσίν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐξηγημένων ὑπὸ σοῦ, μᾶλλον δὲ καὶ βλάσφημοι· [1] ἀγγέλους γὰρ πονηρευσαμένους καὶ ἀποστάντας τοῦ θεοῦ λέγεις.

Κἀγὼ ἐνδοτικώτερον τῇ φωνῇ, παρασκευάσαι αὐτὸν βουλό- C

22. ἐκείνην καλῶς Σαμάρειαν καλεῖ] Similia habet Tertullianus adv. Iud. c. 9 (coll. adv. Marc. III c. 13: vide supra c. 77. n. 5): „Spolia autem Samariae, ipsos magos, qui cum illum cognovissent et muneribus honorassent et genu posito adorassent, quasi dominum et regem, sub testimonio iudicis et indicis stellae, spolia sunt facti Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, quae desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam.“ Marano autem animadvertente Tertullianus ita differt a Iustino, ut magos *spolia Samariae* appellatos existimet non propterea quod diaboli, sed quod ipsius Christi fuerint praeda.

23. Δαμασκὸς ... λεγομένῃ] Hac in divisione Martyrem sequitur Tertullianus l. c. (coll. adv. Marc. l. c.): „Damascus Arabiae retro deputabatur, antequam transscripta esset in

stum, defecerunt, ut manifestum est, ab illa quae eos ut spolia rapuerat potestate, quam nobis arcane indicavit efflatum Damasci habitare. Illam autem potestatem, quum peccatrix et iniusta sit, praeclare Samariam per similitudinem vocat. Damascum autem arabicae terrae fuisse et esse, quamvis nunc ei quae Syrophoenice dicitur accenseatur, ne vestrum quidem quisquam negare potest. Quocirca praeclarum fuerit, o viri, quae non intelligitis, ea ab iis qui gratiam a deo acceperunt, hoc est a nobis Christianis, discere, nequaquam autem in omnibus contendere ut doctrinam vestram stabiliatis contemta divina. Quare etiam in nos translata est haec gratia, ut Iesaias ait ita dicens: *Appropinquat mihi populus iste: labiis suis honarant me, cor autem eorum procul abest a me; sed frustra me colunt, praecepta hominum ac doctrinas docentes. Propterea ecce ego addam ut transferam populum hunc, et transferam eos, et auferam sapientiam sapientium ipsorum, intelligentiam autem intelligentium abolebo.*

79. Hìc Trypho, subirascens quidem, scripturas tamen reveritus, ut ex vultu eius patebat, dixit ad me: Eloquia quidem dei sancta sunt, vestrae autem interpretationes, ut vel ex iis apparet quae a te exposita sunt, arte compositae sunt vel potius impiae; angelos enim maligne se gessisse et a deo defecisse dicis.

Tum ego remissiori voce, ut eum praepararem ad me

Syrophoenicen ex distinctione Syriarum“ (a Romanis scilicet facta). Uterque igitur laxiorem vocis *Arabiae* usum admittit.

24. *'Εγγίζει . . . ἀθετήσω*] Iesai. 29, 13. 14.

1. *ἀγγέλους . . . λέγεις*] Haec doctrina nonne Christianis cum Iudaeis communis erat? Antea adduxerat Iustinus locum Iesaianum: *Λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκύλα Σαμαρείας*, et significari dixerat Christum, quamprimum natus esset, debellasse diabolum et magos Bethlehemum delatos abalienasse a diabolo suique cultores fecisse. Haec interpretatio Tryphoni reiicienda erat. Heumannus igitur (Miscell. Lips. nov. Vol. III. P. 2. p. 232) censet nonnulla hìc verba deesse, quae restituere non sit critici sed hominis divini. At vero ipse Martyr respondens contra Iudaeum probat (malos) angelos improbe egisse et defecisse a deo.

μενος πρὸς τὸ ἀκούειν μου, ἀπεκρινάμην λέγων· Ἄγαμαί σου, ἄνθρωπε, τὸ εὐλαβὲς τοῦτο, καὶ εὔχομαι τὴν αὐτὴν διάθεσίν σε ἔχειν καὶ περὶ ὃν διακονεῖν γεγραμμένοι εἰσὶν οἱ ἄγγελοι, ὡς Δανιὴλ φησιν, ὅτι [2] ὡς υἱὸς ἀνθρώπου πρὸς τὸν παλαιὸν τῶν ἡμερῶν [3] προσάγεται, καὶ αὐτῷ δίδοται πᾶσα βασιλεία εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἵνα δὲ γνωρίζῃς, εἶπον, ὦ ἄνθρωπε, μὴ [4] ἡμετέρᾳ τόλμῃ χρησαμένους τὴν ἐξήγησιν ταύτην, ἣν μέμφῃ, πεποιῆσθαι ἡμᾶς, μαρτυρίαν σοι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡσαΐου δώσω, ὅτι D
πονηροὺς ἀγγέλους κατῳκηκέναι καὶ κατοικεῖν λέγει καὶ ἐν Τάνει, τῇ Αἰγυπτίᾳ χώρᾳ. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· [5] Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται, [6] τάδε λέγει κύριος· Ἐποιήσατε βουλὴν οὐ δι' ἐμοῦ καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ πνεύματός μου, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίαις· οἱ [7] πορευόμενοι καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον (ἐμὲ δὲ οὐκ ἠρώτησαν), τοῦ βοηθηθῆναι ὑπὸ Φαραὼ καὶ σκεπασθῆναι σκέπην Αἰγυπτίων. Ἔσται γὰρ ὑμῖν ἡ σκέπη Φαραὼ εἰς αἰσχύνην, καὶ τοῖς πεποιθόσιν ἐπ' Αἰγυπτίους ὄνειδος, ὅτι εἰσὶν ἐν Τάνει ἀρχηγοὶ ἄγγελοι πονηροί. Μάτην κοπιάσουσι πρὸς λαόν, ὃς 306
οὐκ ὠφελήσει αὐτοὺς εἰς βοήθειαν, ἀλλ' εἰς αἰσχύνην καὶ ὄνειδος. Ἀλλὰ καὶ Ζαχαρίας φησίν, ὡς καὶ αὐτὸς [8] ἐμνημόνευσας, ὅτι [9] ὁ διάβολος εἱστήκει ἐκ δεξιῶν Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως, ἀντικεῖσθαι αὐτῷ, [10] καὶ εἰπεῖν· Ἐπιτιμήσαι σοι κύριος, ὁ [11] ἐκλεξάμενος Ἱερουσαλήμ. Καὶ πάλιν ἐν τῷ Ἰὼβ γέγραπται, ὡς καὶ αὐτὸς ἔφης, ὅτι [12] οἱ ἄγγελοι ἦλθον στῆναι ἔμπροσθεν κυρίου, καὶ ὁ διάβολος ἅμα αὐτοῖς ἐληλύθει. Καὶ ὑπὸ Μωυσέως [13] ἐν ἀρχῇ τῆς Γενέσεως ὄφιν πλανήσαντα τὴν Εὔαν γεγραμμένον ἔχομεν καὶ κεκατηραμένον. Καὶ

2. ὡς ... *αἰῶνος*] Dan. 7, 13. 14. — Pro ὅτι Thirlbius ὅτε coniecit.

3. *προσάγεται*] Scil. ab his qui adstant, h. e. ab a n g e l i s. Mentio *τῶν παρεστηκότων* non adeo necessaria est. Improbo Thirlbii coniecturam: *ὅτι ὡς υἱὸν ... ἡμερῶν προσήγαγον οἱ ἄγγελοι, καὶ αὐτῷ* etc..

4. *ἡμετέρᾳ*] Thirlbius *ὑμετέρᾳ* mallet. Minus belle. — Mox pro *ὅτι* tu lubenter scriberes *ὅστις*. Sed valet illud i. q. nostrum *insofern*.

5. *Οὐαὶ ... ὄνειδος*] Iesai. 30, 1—5.

6. *τάδε*] Maranus *τὰ δὲ* fecit contra codices.

7. *πορευόμενοι*] Codd. msti et editi vitiose *πονηρευόμενοι*, culpa librariorum, qui utrumque verbum commutant interdum: c. 97. p. 324. B.

8. *ἐμνημόνευσας*] Facta est supra mentio angelorum praevarica-

audiendum, respondi dicens: Admiror tuam, homo, hanc religionem, et precor eodem te animo etiam esse in eum cui scriptum est angelos ministrare, quemadmodum Daniel ait: *eum tamquam filium hominis ad antiquum dierum adduci, eique regnum omne dari in saeculum saeculi.* Ut autem cognoscas, aiebam, o homo, non nostra nos audacia adductos esse ut eam, quam carpis, interpretationem institueremus, testimonium tibi ex ipso Iesaia dabo, quod Tani quoque, regione Aegypti, malos angelos habitasse dicit et habitare. Sunt autem haec verba: *Vae filii desertores, haecce dicit dominus: Fecistis consilium non per me et pacta non per spiritum meum, ut adderetis peccata peccatis: abeuntes ut descenderetis in Aegyptum (me autem non interrogaverunt), ut auxilium acciperetis a Pharaone et tegeremini umbraculo Aegyptiorum. Erit enim vobis umbraculum Pharaonis in confusionem, et confidentibus in Aegyptiis opprobrium, quoniam sunt Tani principes angeli mali. Frustra laborabunt ad populum, qui non proderit iis ad auxilium, sed ad confusionem et opprobrium.* Sed etiam Zacharias dicit, ut ipse memorasti, *diabolum stetisse a dextris Iesu sacerdotis, ut adversaretur ei, et dominum dixisse: Increpet te dominus, qui elegit Hierosolyma.* Ac rursus in libro Iobi scriptum est, ut ipse dixisti, *angelos venisse ut assisterent coram domino, et diabolum una cum illis adfuisse.* Et a Mose in principio Genesis *serpentem qui Evam seduxit* depictum habe-

torum, qui perinde iudicabuntur atque homines peccatores, item daemonis maligni, Damascum incolentis: diaboli autem et Iesu sacerdotis minime, sicuti neque ipsius Iob et simul diaboli qui ad eum advenit. *Langus.* — Vide c. 80. n. 3.

9. ὁ διάβολος ... Ἱερουσαλήμ] Zach. 3, 1. 2.

10. καὶ εἰπεῖν] Scil. τὸν κύριον (c. 115. p. 342. D). — Caeterum nota mutationem structurae: ὅτι ... εἱστήκει ... καὶ εἰπεῖν. Cf. c. 45. n. 4.

11. ἐκλεξάμενος] Sic et c. 115. Codd. msti et editi mendose ἐκδεξάμενος. Facillime Δ et Λ confunduntur a librariis.

12. οἱ ... ἐληλύθει] Iob. 1, 6 coll. 2, 1.

13. ἐν ἀ. τ. Γενέσεως] Coll. Genes. 3, 1—6 et 14.

[14] ἐν Αἰγύπτῳ ὅτι μάγοι ἐπείρησαν ἐξισοῦσθαι τῇ δυνάμει τῇ B
ἐνεργουμένῃ διὰ τοῦ [15] πιστοῦ θεράποντος Μωυσέως ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἔγνωμεν. Καὶ Δαυὶδ ὅτι [16] Οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνιά εἰσιν εἶπεν, ἐπίστασθε.

80. Καὶ ὁ Τρύφων πρὸς ταῦτα ἔφη· Εἶπον πρὸς σέ, ὦ ἄνθρωπε, ὅτι ἀσφαλὴς ἐν πᾶσι σπουδάζεις εἶναι ταῖς γραφαῖς προσπλεκόμενος. Εἰπὲ δέ μοι, [1] ἀληθῶς ὑμεῖς ἀνοικοδομηθῆναι τὸν τόπον Ἱερουσαλὴμ τοῦτον ὁμολογεῖτε, καὶ συναχθήσεσθαι τὸν λαὸν ὑμῶν καὶ εὐφρανθῆναι σὺν τῷ Χριστῷ, ἅμα τοῖς πατριάρχαις καὶ τοῖς προφήταις καὶ [2] τοῖς ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους ἢ καὶ τῶν προσηλύτων γενομένων πρὶν ἐλθεῖν ὑμῶν τὸν Χριστόν, προσδοκᾶτε, C
ἤ, ἵνα δόξῃς περικρατεῖν ἡμῶν ἐν ταῖς ζητήσεσι, πρὸς τὸ ταῦτα ὁμολογεῖν ἐχώρησας;

Κἀγὼ εἶπον· Οὐχ οὕτω τάλας ἐγώ, ὦ Τρύφων, ὡς ἕτερα λέγειν παρ' ἃ φρονῶ. [3] Ὡμολόγησα οὖν σοι καὶ πρότερον ὅτι ἐγὼ μὲν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ταῦτα φρονοῦμεν, [4] ὡς καὶ πάντως ἐπίστασθε τοῦτο γενησόμενον· [5] πολλοὺς δ' αὖ καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς

14. *ἐν Αἰγύπτῳ ... θεοῦ*] Coll. Exod. 7, 12. 22. 8, 7; sed non omnia miracula adaequare potuerunt: l. c. 8, 18. 9, 11. — Deinde pro vulg. *ῆσαν* reposui *ἐπείρησαν*. Maranus praeterea, quod improbo, *ἐποίησαν* commendavit; Exod. 8, 18: *ἐποίησαν δὲ ὡσαύτως καὶ οἱ ἐπαοιδοὶ ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν ἐξαγαγεῖν σκνίφα*.

15. *πιστοῦ θεράποντος*] Coll. Numer. 12, 7.

16. *Οἱ ... εἰσιν*] Psalm. 95, 5.

1. *ἀληθῶς*] Editores ante Maranum retulerunt ad *εἰπέ*, vertentes: *Dic autem mihi verum.*

2. *τοῖς ... προσδοκᾶτε*] Langus *προσδοκᾶτε* refert male ad *πρὶν ἐλθεῖν*: *priusquam Christum adventurum exspectatis.* Thirlbius pro *τῶν προσηλύτων γενομένων* malebat *τοῖς προσηλύτοις γενομένοις*: sed genitivi a praepositione *ἀπὸ* antecedente pendent. Aut designantur Iudaei eorumque proselyti, qui ob fidem ante primum Christi adventum praestitam salvi erunt (c. 45. p. 264. A), aut Iudaei (ante Christi incarnationem) fideles indicantur Iudaeique Christianorum facti proselyti ante secundum Christi adventum (nam qui illum post quam advenit non agnoverunt, nulla iis salus erit: c. 47. p. 266. D). Tum *προσήλυτοι* in Christianorum numero habendi sunt. Quum autem Trypho antea dixerit *τὸν λαὸν ὑμῶν*, distinguens ab iis quos posthac nominat, prior interpretatio videtur praeferenda esse.

3. *Ὡμολόγησα οὖν σοι καὶ πρότερον*] Utrum iniuria temporum exciderunt quae Iustinus de Ierosolymorum instauratione disseruisse se

mus et *diris devotum.* Et novimus in Aegypto magos conatos esse imitari virtutem quam per fidelem famulum deus operabatur. Et Davidem scitis dixisse: *Dii gentium daemonia sunt.*

80. Et Trypho ad haec aiebat: Dixi tibi, o homo, te in omnibus providere ut in tuto verseris scripturis adhaerescens. Dic autem mihi: vere vos hunc Hierosolymorum locum instauratum iri fatemini, et populum vestrum congregatum iri beateque cum Christo victurum exspectatis, una cum patriarchis et prophetis et iis qui ex nostro genere fuerunt vel etiam proselyti facti sunt ante quam Christus vester venit, — an, ut videaris nos abunde in controversiis superare, eo confugisti ut haec fatereris?

Tum ego dixi: Non ita miser sum, Trypho, ut alia loquor atque sentio. Tibi igitur antea quoque confessus sum me et multos alios haec sentire, ut etiam plane scitis id futurum esse: at multos rursus, eosque ex illo Christianorum

narrat, an, cum sancto Martyri Dialogum scribenti hactenus in mentem non venissent, nunc oblata occasione commemorantur? Equidem locum non video, ex quo haec excidere potuerint; nihil enim mancum, nihil hiulcum in superiori parte Dialogi. Quamobrem multo malim ab ipso Iustino quam ab ipsis librariis praetermissa dicere. Quid enim mirum, si longa ac variis rebus implicata disputatio non eo semper ordine referatur quo habita fuerat? Atque huius rei exemplum non longe repetendum. Nam supra c. 79 referuntur Tryphonis de angelis dicta: sed non tam multa referuntur, quam multa ille dixerat. Ille enim Zachariae et Iobi testimonia citavit, quae Iustinus, dum illius verba refert, brevitatis causa praetermisit (c. 79. n. 8, coll. c. 67. n. 7). Videtur Iustinus de instauratione Ierosolymorum disseruisse in prima parte dialogi c. 45, ubi de iis agit qui ex gente Iudaeorum in resurrectione salvabuntur. *Maranus.*

4. *ὡς καὶ πάντως ἐπίστασθε τοῦτο γενησόμενον*] Hanc opinionem origine iudaicam esse inter omnes constat. Thirlbius vero legi vult: *τοῦτο φρονοῦμεν, ὡς καὶ πάντως ἐπίστασθαι τοῦτο γενησόμενον.* Maranus vocula *ταῦτα* non mutata tantum *ἐπίστασθαι* putat recipiendum esse (cf. Apol. I. c. 60. n. 12): *ita ut omnino perspectum habeamus sic futurum.*

5. *πολλοὺς δ' αὖ καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς* etc.] Paulo infra Iustinus: *Ἐγὼ δέ, καὶ εἴ τινές εἰσιν ὀρθογνώμονες κατὰ πάντα Χριστιανοί, καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα* etc.,

καὶ εὐσεβοῦς ὄντων Χριστιανῶν γνώμης τοῦτο μὴ γνωρίζειν ἐσή-
μανά σοι. Τοὺς γὰρ λεγομένους μὲν Χριστιανούς, ὄντας δὲ ἀθέ-
ους καὶ ἀσεβεῖς αἱρεσιώτας, ὅτι κατὰ πάντα βλάσφημα καὶ ἄθεα D
καὶ ἀνόητα διδάσκουσιν, [6] ἐδήλωσά σοι. [7] Ὅτι δ' οὐκ ἐφ' ὑμῶν
μόνων τοῦτο λέγειν με ἐπίστασθε, τῶν γεγενημένων ἡμῖν λόγων
ἁπάντων, ὡς δύναμίς μου, σύνταξιν ποιήσομαι, ἐν οἷς καὶ τοῦ-
το ὁμολογοῦντά με, ὃ καὶ πρὸς ὑμᾶς ὁμολογῶ, ἐγγράψω. Οὐ
γὰρ ἀνθρώποις μᾶλλον ἢ ἀνθρωπίνοις διδάγμασιν αἱροῦμαι ἀκο-
λουθεῖν, ἀλλὰ θεῷ καὶ τοῖς παρ' ἐκείνου διδάγμασιν. Εἰ γὰρ καὶ
συνεβάλετε ὑμεῖς τισὶ λεγομένοις Χριστιανοῖς, καὶ τοῦτο μὴ ὁμολο-
γοῦσιν, ἀλλὰ καὶ [8] βλασφημεῖν τολμῶσι τὸν θεὸν Ἀβραὰμ καὶ τὸν 307
θεὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν θεὸν Ἰακώβ, οἳ καὶ λέγουσι μὴ εἶναι νεκρῶν
ἀνάστασιν, ἀλλ' [9] ἅμα τῷ ἀποθνήσκειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἀνα-
λαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν, μὴ ὑπολάβητε αὐτοὺς Χριστιανούς,
ὥσπερ οὐδὲ Ἰουδαίους, ἄν τις ὀρθῶς ἐξετάσῃ, ὁμολογήσειεν εἶναι
τοὺς [10] Σαδδουκαίους ἢ τὰς ὁμοίας αἱρέσεις [11] Γενιστῶν καὶ Με-

Ne sententiarum repugnantia oriatur, Medus (Clavis apocalypt. Cantabr. 1649. 4. p. 277) et Tillotsonus (Reg. fidei P. III. p. 756 sqq.) legunt ... *τῶν οὐ τῆς καθαρᾶς* etc., Dallaeus (De poenis et satisfactt. human. Amstelaed. 1649. 4. p. 493 sq.), Münscherus (*Handb. d. christl. Dogmengesch.* Tom. II. p. 455 sq.) aliique recentiores (vide Semisch. *Justin d. Märtyr.* P. II. p. 469) *τῶν μὴ τῆς καθαρᾶς*. Sed Martyr aperte distinguit (Thirlb.) inter duas orthodoxorum partes: alii enim in *omnibus* (*κατὰ πάντα*) recte sentiunt, ideoque de regno millenario non dubitant; alii sequuntur quidem puram doctrinam, sed in hoc tamen ab ea recedunt quod *chiliasmum* reprobant.

6. *ἐδήλωσά σοι*] C. 35.

7. *Ὅτι*] H. e. *In Beziehung darauf dass.* Non igitur opus est *ὥστε* legere. C. 127: *Καὶ ἱκανῶς εἰρῆσθαί μοι ὑπολαμβάνω, ὅτι ... μὴ ἡγεῖσθε* etc.. — Mox Sylburgius mallet *ὡς δύναμίς μοι*. Cf. Apol. I. c. 67. n. 8. — Morellus pro *ποιήσομαι* edidit *ποιήσωμαι* inepte. De formula *σύνταξιν ποιεῖσθαι* cf. Apol. II. c. 1. n. 5.

8. *βλασφημ. τολμ.* etc.] Quum Gnosticos notat tum Marcionitas.

9. *ἅμα ... οὐρανόν*] Ergo putavit Iustinus animas non intrare coelum ante resurrectionem; cf. c. 5 (n. 8). Irenaeus adv. haer. V. c. 31. §. 2: „Haeretici, despicientes plasmationem dei et non suscipientes salutem carnis suae, contemnentes autem et repromissionem dei et totum supergredientes deum sensu, simulatque mortui fuerint, dicunt se supergredi coelos“ etc..

10. *Σαδδουκαίους ... Βαπτιστῶν*] Etiam Hegesippus apud Euseb. Hist. eccl. IV. c. 22 septem haereses (israeliticae originis)

genere quod puram et piam sequitur sententiam, id non agnoscere tibi significavi. Nam quod ad eos spectat qui Christiani quidem dicuntur, sed athei et impii sunt haeretici, blasphema istos in omnibus et impia et insana docere tibi demonstravi. Ut autem sciatis me non apud vos solos hoc praedicare, librum pro viribus componam omnium quos inter nos habuimus sermonum, in quibus, quod apud vos profiteor, idem me profitentem describam. Non enim hominibus potius aut humanis doctrinis statuo adhaerendum mihi esse, sed deo et iis quae ab illo tradita sunt. Nam etiamsi incidistis in quosdam qui Christiani dicuntur, hoc autem non confitentur, sed etiam deum Abrahami et deum Isaaci et deum Iacobi blasphemiis appetere audent, ac nullam dicunt esse mortuorum resurrectionem, sed statim atque moriantur animas suas in coelum suscipi: caveto ne eos existimetis Christianos, quemadmodum neque Iudaeos, si quis recte perpendat, esse fateatur Sadducaeos vel similes

recenset, sed aliis eas nominibus appellat. *Ἦσαν δὲ*, inquit, *γνῶμαι διάφοροι ἐν τῇ περιτομῇ*, (scil.) *ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ, τῶν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰούδα καὶ τοῦ Χριστοῦ αὗται· Ἐσσαῖοι, Γαλιλαῖοι, Ἡμεροβαπτισταί, Μασβωθαῖοι, Σαμαρεῖται, Σαδδουκαῖοι, Φαρισαῖοι.* Epiphanius quoque septem Iudaeorum haereses agnoscit, auctor vero Indiculi Haereseon apud Hieronymum decem numerat. Vide Vales. et Heinichen. ad Euseb. l. c.; adde Rothe *Die Anfänge der christl. Kirche und ihrer Verfassung.* Tom. I (Viteb. 1837) p. 327 sqq..

11. *Γενιστῶν καὶ Μεριστῶν*] Quinam illi fuerint, non satis liquet. Auctor Indiculi Haereseon putat G e n i s t a s ita dictos esse, quoniam e genere Abrahami sint, M e r i s t a s vero, quoniam separent scripturas, non credentes omnibus prophetis. Isidorus Origg. VIII. c. 4 dicit: „Genistae dicti eo quod de genere Abrahae esse se gloriantur; nam cum in Babyloniam venisset populus dei, plerique, relinquentes uxores suas, babylonicis mulieribus adhaeserunt, quidam autem israeliticis tantum coniugiis contenti vel ex eis geniti, cum reversi essent de Babylonia, diviserunt se ab omni populo et assumserunt sibi hoc nomen iactantiae. Meristae appellati eo quod separant scripturas, non credentes omnibus prophetis, dicentes aliis et aliis spiritibus illos prophetasse; *μέρος* enim, graece, latine *pars* dicitur.“ Sylburgius *Μεριστὰς* fortasse Essaeos esse opinatur, quippe qui separatis locis habitarint omniaque communia inter se habuerint. Maranus, propterea quod Iudaeorum sectae de fato et providentia dissenserint, Genistas existimat dictos esse, qui mundum generatim a deo administrari, Meristas vero, qui fa-

ριστῶν καὶ [12]*Γαλιλαίων καὶ Ἑλληνιανῶν καὶ* [13]*Φαρισαίων καὶ Βαπτιστῶν (καὶ μὴ ἀηδῶς ἀκούσητέ μου πάντα ἃ φρονῶ λέγοντος), ἀλλὰ λεγομένους μὲν Ἰουδαίους καὶ τέκνα Ἀβραάμ, καὶ χείλεσιν ὁμολογοῦντας τὸν θεόν, ὡς αὐτὸς* [14]*κέκραγεν ὁ θεός, τὴν δὲ καρδίαν πόῤῥω* [15]*ἔχειν ἀπ' αὐτοῦ. Ἐγὼ δέ, καὶ εἴ τινές* B
εἰσιν ὀρθογνώμονες κατὰ πάντα Χριστιανοί, καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα [16]*καὶ χίλια ἔτη ἐν Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομηθείσῃ καὶ κοσμηθείσῃ καὶ πλατυνθείσῃ,* [17]*ὡς οἱ προφῆται* [18]*Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἡσαΐας καὶ οἱ ἄλλοι ὁμολογοῦσιν.*

81. *Οὕτως γὰρ Ἡσαΐας περὶ τῆς χιλιονταετηρίδος ταύτης εἶπεν·* [1]*Ἔσται γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινή, καὶ οὐ μὴ μνησθῶσι τῶν προτέρων οὐδὲ μὴ ἐπέλθῃ αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν, ἀλλ' εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα εὑρήσουσιν ἐν αὐτῇ, ὅσα ἐγὼ κτίζω· ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀγαλλίαμα καὶ τὸν λαόν* C
μου εὐφροσύνην, καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ λαῷ μου. Καὶ οὐκέτι οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν αὐτῇ φωνὴ κλαυθμοῦ οὐδὲ φωνὴ κραυγῆς, καὶ οὐ μὴ γένηται ἔτι ἐκεῖ ἄωρος ἡμέραις, καὶ πρεσβύτης ὃς οὐκ ἐμπλήσει τὸν χρόνον αὐτοῦ· ἔσται γὰρ ὁ νέος υἱὸς ἑκατὸν ἐτῶν, ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἁμαρτωλὸς υἱὸς ἑκατὸν ἐτῶν καὶ ἐπικατάρατος ἔσται. Καὶ οἰκοδομήσουσιν οἰκίας καὶ αὐτοὶ ἐνοικήσουσι, καὶ καταφυτεύσουσιν ἀμπελῶνας καὶ αὐτοὶ [2]*φάγονται τὰ γεννήματα αὐτῶν καὶ τὸν οἶνον πίονται. Οὐ μὴ* [3]*οἰκοδομήσωσι καὶ ἄλλοι κατοικήσουσι, καὶ οὐ μὴ* [4]*φυτεύ-*

tum sive providentiam ad singulos homines pertinere censebant. Hoc est hariolari.

12. *Γαλιλαίων καὶ Ἑλληνιανῶν*] Sectae *Γαλιλαίων* auctor exstitit Iudas cognomine Galilaeus, qui post exilium regis Archelai, quum Romani in Iudaea censum agere vellent, populares suos ad retinendam pristinam libertatem excitavit. Cf. Actt. apost. 5, 37 et Iosephi Antiqq. iudd. XVIII. c. 1. Indiculus memoratus refert: „Galilaei dicunt Christum venisse et docuisse eos, ne dicerent dominum Caesarem neve eius monitis uterentur.“ Cf. Winer *Bibl. Realwörterb.* ed. 2. Tom. I. p. 751. Nemo autem ex veteribus scriptoribus praeter Iustinum *Ἑλληνιανῶν* mentionem fecit. Ios. Scaliger (De tribus Iudaeorum sectis syntagm. ed. Iac. Trigland. Delph. 1703. 4. P. I. p. 379) eos ab auctore sive haeresiarcha Hellenio deducit; Io. Drusius (Ad voces hebr. Ni Ti commentar. Franek. Fris. 1616. 4. p. 219) Herodianos putat designari. Thirlbius legi malit *Ἠλιακῶν* vel *Ἐλκεσαίων* vel, quod proprius ad vulgarem lectionem accedit, *Ἑλληλιανῶν*, ut intelligatur celebris illa schola R. Hillelis sive Hellelis.

sectas Genistarum et Meristarum et Galilaeorum et Hellenianorum et Pharisaeorum et Baptistarum (ne vobis ingratum sit quidquid sentiam eloquentem audire), sed nomine tenus Iudaeos et filios Abrahami, ac labiis deum confitentes, ut ipse clamat deus, corde autem longe ab eo remotos. Ego autem, et si qui recte in omnibus sentiunt Christiani, et carnis resurrectionem futuram scimus atque mille annos Hierosolymis aedificatis et ornatis et amplificatis, ut prophetae Ezechiel et Iesaias et caeteri promittunt.

81. Sic enim Iesaias de hoc mille annorum tempore locutus est: *Erit enim coelum novum et terra nova, et non recordabuntur priorum nec venient in cor eorum, sed gaudium et exsultationem invenient in ipsa, quae ego creo: quia ecce ego facio Hierosolyma exsultationem et populum meum laetitiam, et exsultabo in Hierosolymis et laetabor in populo meo. Et ulterius non audietur in iis vox fletus neque vox clamoris, et non erit amplius ibi immatura aliquis aetate, et senex qui non impleat tempus suum; erit enim adolescens filius centum annorum, moriens vero peccator filius centum annorum etiam maledictus erit. Et aedificabunt domos et ipsi inhabitabunt, et plantabunt vineas et ipsi edent genimina earum et vinum bibent. Non aedificabunt et alii inhabitabunt, et non plan-*

13. *Φαρισαίων καὶ Βαπτιστῶν*] Codd. msti et editi *Φαρισσαίων βαπτιστῶν*. At *καὶ* inserendum esse iam Langus vidit et Grotius (ad Marc. 7, 4) probavit. De forma *Φαρισαίων* cf. cc. 17. 51. 76. 100.

14. *κέκρ.*] Iesai. 29, 13.

15. *ἔχειν*] Refertur ad propinquius *κέκραγεν*: alioqui enim *ἔχοντας* esse debebat, *Sylburgius*.

16. *καὶ χίλια ἔτη*] Scil. *γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα*. Ergo non necessarium cum Clerico (Histor. eccles. p. 642) *εὐσεβεῖς βιώσεσθαι* omissum putare.

17. *ὡς*] In codd. mstis et editis particula ista (male: Thirlb., Maran.) deest; in causa esse videtur sequens *οἱ*. Cf. c. 57. n. 2.

18. *Ἰεζεκιὴλ*] Coll. Ezech. 37, 12 sqq..

1. *Ἔσται ... κύριος*] Iesai. 65, 17—25.

2. *φάγονται τὰ γεννήματα ... πίονται*] Uterque cod. mstus et editi *φάγωνται τὰ γενήματα ... πίωνται*. De futuro hellenistico *φάγομαι* cf. Lobeck. ad Phryn. p. 327.

3. *οἰκοδομήσωσι*] Reg. in margine *οἰκοδομήσουσι*.

4. *φυτεύσωσι*] Reg. in margine *φυτεύσουσι*.

σωσι καὶ ἄλλοι φάγονται· κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς D
ζωῆς αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου ἔσονται, τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐ-
τῶν [5] *πλεονάσουσιν. Οἱ ἐκλεκτοί μου οὐ μὴ πονέσουσιν εἰς κενὸν*
οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν· ὅτι σπέρμα δίκαιον καὶ εὐλο-
γημένον ὑπὸ κυρίου ἔσονται, καὶ [6] *ἔγγονα αὐτῶν μετ᾽ αὐτῶν. Καὶ*
ἔσται πρὶν ἢ κεκράξαι αὐτούς, ἐγὼ ἐπακούσομαι αὐτῶν· ἔτι λα-
λούντων αὐτῶν ἐρῶ· Τί ἐστι; Τότε λύκοι καὶ ἄρνες ἅμα βοσκη-
θήσονται, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα, ὄφις δὲ γῆν ὡς
ἄρτον. Οὐκ ἀδικήσουσιν οὐδὲ λυμανοῦνται ἐπὶ τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ,
λέγει κύριος. Τὸ οὖν εἰρημένον ἐν τοῖς λόγοις τούτοις, ἔφην·
[7] *Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου ἔσον-* 308
ται, τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν· νενοήκαμεν ὅτι χίλια ἔτη ἐν
μυστηρίῳ μηνύει. Ὡς γὰρ τῷ Ἀδὰμ εἴρητο, ὅτι [8] *ᾗ δ᾽ ἂν ἡμέρᾳ*
φάγῃ ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἐν ἐκείνῃ ἀποθανεῖται, [9] *ἔγνωμεν αὐτὸν*
μὴ ἀναπληρώσαντα χίλια ἔτη. Συνήκαμεν καὶ τὸ εἰρημένον, ὅτι
[10] *ἡμέρα κυρίου ὡς χίλια ἔτη, εἰς τοῦτο* [11] *συνάγειν. Καὶ* [12] *ἔπει-*
τα καὶ παρ᾽ ἡμῖν ἀνήρ τις, ᾧ ὄνομα Ἰωάννης, [13] *εἷς τῶν ἀποστό-*
λων τοῦ Χριστοῦ, ἐν ἀποκαλύψει γενομένῃ αὐτῷ χίλια ἔτη ποιή-
σειν ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ πιστεύσαντας [14] *προε-* B

5. *πλεονάσουσιν*] LXX: *παλαιώσουσιν*. Et sic apud Iustinum quoque legendum videtur.

6. *ἔγγονα*] Thirlbius *ἔκγονα* mallet. Sed illud saepe usurpatur a Septuaginta, ac nonnullis eorum codd. mstis hîc quoque firmatur.

7. *Κατὰ ... αὐτῶν*] Iesai. 65, 22. — Sylburg. et Morell. *τοῦ ξύλου* [*τῆς ζωῆς*] ediderunt. Sed verba *τῆς ζωῆς* videntur ab ipso Iustino omissa esse, quum mox in loco Genes. 2, 17 huc spectante tantummodo *τοῦ ξύλου* legatur. — Post *αὐτῶν* autem fortasse addendum est *πλεονάσουσιν* vel rectius (n. 5) *παλαιώσουσιν*. Alioqui verba *τὰ ἔ. τῶν π. αὐτῶν* locum appositionis obtinerent ad *αἱ ἡμέραι*: dei populus illos sibi dies laboribus suis paravit (*qui sunt opus* sive *donum laborum*).

8. *ᾗ . . . ἀποθανεῖται*] Genes. 2, 17.

9. *ἔγνωμεν*] Thirlbius *καὶ ἔγνωμεν ... ἔτη, συνήκαμεν* mallet. Locus ita explicandus videtur: Illa verba: *Dies populi dei erunt secundum dies ligni*, arcane designant mille annos. Nam deus dicit: *Adamum eodem die, quo de ligno edisset, moriturum esse;* is autem (*μὴ ἀναπλ.* = *non transgressus est tempus mille annorum*) fere mille annos vixit (Genes. 5, 5): dies igitur domini est tamquam mille anni, et per mille annos Christus Hierosolymis cum suis regnabit. Similiter Semischius explicuit: *Justin d. Märtyr.* P. II. p. 50. — Ire-

tabunt et alii edent; nam secundum dies ligni vitae dies populi mei erunt, opera laborum eorum multiplicabuntur. Electi mei non laborabunt in vanum neque filios generabunt in maledictionem: quia semen iustum et benedictum a domino erunt, et nepotes eorum cum iis. Et erit ante quam ipsi clament, ego exaudiam eos; adhuc loquentibus iis dicam: Quid est? Tum lupi et agni simul pascentur, et leo sicut bos edet paleas, serpens autem terram velut panem. Non nocebunt neque corrumpent in monte sancto, dicit dominus. Quod igitur, inquam, his in verbis dicitur: *Nam secundum dies ligni dies populi mei erunt, opera laborum eorum:* intelligimus mille annos arcane designari. Ut enim Adamo dictum est, *quo die de ligno edisset, eo moriturum esse*, mille illum annos non implevisse scimus. Novimus illud etiam dictum: *Dies domini tamquam mille anni*, huc pertinere. Et deinde apud nos quoque vir quidam, cui nomen erat Ioannes, unus ex apostolis Christi, in revelatione ipsi facta mille annos Hierosolymis transacturos esse praedixit eos qui nostro Christo

naeus adv. haeres. V. c. 23. §. 2: „Quidam autem rursus in millesimum annum revocant mortem Adae: quoniam enim *dies domini sicut mille anni:* non superposuit (h. e. *excessit)* autem mille annos, sed intra eos mortuus est, transgressionis adimplens sententiam.“

10. *ἡμέρα ... ἔτη*] Psalm. 89, 4 (2 Petr. 3, 8). — Pro *κυρίου* Sylburg. vult *κυρίῳ*. Sed scripturam *dies domini* Irenaeus quoque l. c. agnoscit.

11. *συνάγειν*] Vitiose codd. msti et editi *συνάγει*. Cf. c. 70. n. 17. Sylburg. (cum Lango) mallet *Συνήκαμεν δὲ καὶ ὅτι τὸ εἰρημ.* etc..

12. *ἔπειτα*] Codd. msti et editi *ἐπειδή*. Utraque vox interdum confunditur: c. 78. n. 6. Lectionem vulgatam, id quod etiam nemo hucusque ausus est, noli ita forsitan defendere: *Et scimus futurum esse illud regnum mille annorum, quum etiam apud nos —.* Placuit Thirlbio edere: *Καὶ ἐπειδὴ ... κρίσιν* (*ὅπερ ... ὄντες*) *παρὰ γὰρ* etc.. Qua quidem interpunctione nihil lucramur.

13. *εἷς ... Χριστοῦ*] Hanc appositionem Rettigius in dubium vocavit, contra quem disputavit Lücke *Versuch einer vollständ. Einleitung in die Offenbarung Johannis* (Bonnae 1832) p. 280 sqq.. Eusebius Hist. eccl. IV. c. 18: *Μέμνηται δὲ* (Iustinus) *καὶ τῆς Ἰωάννου ἀποκαλύψεως, σαφῶς τοῦ ἀποστόλου αὐτὴν εἶναι λέγων.*

14. *προεφήτευσε*] Apocal. 20, 4—6. Verbum *ποιεῖν*, ad tempus

φήτευσε, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν καθολικὴν καί, συνελόντι φάναι, [15] αἰωνίαν ὁμοθυμαδὸν ἅμα πάντων ἀνάστασιν γενήσεσθαι καὶ κρίσιν. Ὅπερ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν εἶπεν, ὅτι [16] Οὔτε γαμήσουσιν οὔτε γαμηθήσονται, ἀλλὰ ἰσάγγελοι ἔσονται, τέκνα τοῦ θεοῦ τῆς ἀναστάσεως ὄντες.

82. [1] Παρὰ γὰρ ἡμῖν καὶ μέχρι νῦν προφητικὰ χαρίσματά ἐστιν, ἐξ οὗ καὶ αὐτοὶ συνιέναι ὀφείλετε, ὅτι τὰ πάλαι ἐν τῷ
γένει ὑμῶν ὄντα εἰς ἡμᾶς μετετέθη. Ὅνπερ δὲ τρόπον καὶ ψευ- C
δοπροφῆται ἐπὶ τῶν παρ' ὑμῖν γενομένων ἁγίων προφητῶν ἦσαν, [2] καὶ παρ' ἡμῖν νῦν πολλοί εἰσι καὶ ψευδοδιδάσκαλοι, οὓς φυλάσσεσθαι προεῖπεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος κύριος, ὡς ἐν μηδενὶ ὑστερεῖσθαι ἡμᾶς, [3] ἐπισταμένους ὅτι προγνώστης ἦν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ ἄνοδον τὴν εἰς οὐρανὸν μελλόντων γίνεσθαι ἡμῖν. Εἶπε γὰρ ὅτι [4] φονεύεσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μέλλομεν, καὶ ὅτι ψευδοπροφῆται καὶ ψευδόχριστοι πολλοὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ παρελεύσονται καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν· ὅπερ καὶ ἔστι. [5] Πολλοὶ γὰρ ἄθεα καὶ βλάσφημα καὶ ἄδικα ἐν ὀνόματι αὐτοῦ παραχαράσσοντες ἐδί-
δαξαν, καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος διαβόλου ἐμβαλ- D
λόμενα ταῖς διανοίαις αὐτῶν ἐδίδαξαν καὶ διδάσκουσι μέχρι νῦν·

relatum (ut interdum apud Ni Ti scriptores), pro *διατρίβειν, commorari,* dicitur. Hunc usum macedonicae dialecti esse putavit Sturz. De dialecto macedon. et alexandr. (Lips. 1818) p. 189.

15. *αἰωνίαν*] Heumannus (Miscell. Lips. nov. Vol. III. P. 2. p. 230 sq.) contendit scribi oportere *αἰώνων (postea universalem et ... aetatum communiter omnium resurrectionem futuram esse)*, quum *αἰών* sit *humanae vitae spatium* (Homer. Il. V. 685 et X. 415), quod alias Graeci *γενεὰν* vocant. Sed *αἰωνία ἀνάστασις* est *resurrectio in aeternum tempus (für die Ewigkeit).* Sic Hebr. 6, 2: *ἀναστάσεώς τε νεκρῶν καὶ κρίματος αἰωνίου*: *Vergeltung für ewig.* Coll. Marc. 3, 29. Sis vide praeterea quae ad c. 113. p. 340. C. notavi. — Idem Heumannus (l. c.) quaerit, quid sibi velit *ὁμοθυμαδόν*, quum *ἅμα* sufficiat; verisimile ei fit Martyrem scripsisse *ὁμοθυμαδὸν πάντων*, et *ἅμα*, ad interpretandum *ὁμοθυμαδὸν* margini a docto quodam lectore inscriptum, irrepsisse postea in textum. Quid vero? Nonne utrumque vocabulum Iustino licuit coniungere ad sententiam fortius exprimendam? Sic et Plautus in Mostell. IV. 3. 43: „I mecum, obsecro, una simul.“ Illud *ὁμοθυμαδὸν* hîc non est *unanimiter (einmüthig)*, ut omnes in-

crediderint, ac postea generalem et, ut verbo dicam, aeternam una simul omnium resurrectionem futuram esse et iudicium. Quod quidem etiam dominus noster dixit: *Neque nubent neque nubentur, sed aequales angelis erunt, quum filii dei resurrectionis sint.*

82. Apud nos enim hucusque etiam prophetica dona exstant, ex quo et ipsi intelligere debetis, quae olim in genere vestro fuere ea in nos translata esse. Quemadmodum autem, quum sancti apud vos versarentur prophetae, falsi quoque prophetae exstiterunt, pariter apud nos nunc multi sunt etiam falsi doctores, quos ut caveremus praemonuit nos dominus noster, ita ut nihil imparatis nobis eveniat, quippe quum praescium eum sciamus fuisse eorum quae post ipsius resurrectionem ex mortuis et adscensum in coelum eventura nobis erant. Futurum enim esse dixit ut occideremur et odio haberemur propter nomen ipsius, ac falsi prophetae et falsi Christi in nomine ipsius multi prodirent et plurimos seducerent: quod quidem etiam evenit. Multi enim impia et blasphema et iniusta in eius nomine adulterantes tradiderunt, et quae ab impuro spiritu diabolo mentibus ipsorum iniecta sunt docuerunt

terpretes male verterunt (Actt. martyrii S. Iust. et socc. c. 5), sed *una* (Sap. 18, 5. 12. Iob. 16, 10. 21, 26; coll. Actt. apost. 1, 14. 2, 1. 5, 12).

16. *Οὔτε … ὄντες*] Luc. 20, 35. 36. — Ex hoc loco (*ἰσάγγελοι γάρ εἰσιν, καὶ υἱοί εἰσιν τοῦ θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες*) Thirlbius nostrum opinatur emendandum esse.

1. *Παρὰ γὰρ ἡμῖν* etc.] Quia paulo ante dixerat Ioannem, unum ex duodecim, prophetae apud Christianos munere perfunctum esse, inde nata occasio loquendi de propheticis Christianorum donis. *Maranus.*

2. *καὶ*] Exspectabas *οὕτως* (c. 33) vel *ὁμοίως* (c. 27) vel *τὸν αὐτὸν τρόπον* (c. 39). Sed vulgata lectio genuina est. „Wie es aber unter euch falsche Propheten gegeben hat, sind ebenfalls (*καὶ*) unter uns auch Irrlehrer.“ De hoc particulae *καὶ* usu cf. Matth. 6, 10: *Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ* (sc. *γίνεται*), *καὶ ἐπὶ τῆς γῆς*. Ioann. 10, 15 (13, 15): *καθὼς γινώσκει … κἀγὼ γινώσκω.*

3. *ἐπισταμένους* etc.] Cf. c. 35 et Apol. I. c. 12.

4. *φονεύεσθαι … μέλλομεν — ψευδοπροφῆται … παρελεύσονται*] Coll. Matth. 10, 21. 22. 24, 9; 24, 5. 11. 24.

5. *Πολλοὶ γὰρ* etc.] Cf. c. 35

οὓς ὁμοίως ὑμῖν μεταπείθειν μὴ πλανᾶσθαι ἀγωνιζόμεθα, εἰδό-
τες ὅτι [6] πᾶς ὁ δυνάμενος λέγειν τὸ ἀληθὲς καὶ μὴ λέγων κρι-
θήσεται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὡς διὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ διεμαρτύρατο ὁ θεός,
εἰπὼν ὅτι [7] Σκοπὸν τέθεικά σε τῷ οἴκῳ Ἰούδα. Ἐὰν ἁμάρτῃ
ὁ ἁμαρτωλὸς καὶ μὴ διαμαρτύρῃ αὐτῷ, αὐτὸς μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ
αὐτοῦ ἀπολεῖται, παρὰ σοῦ δὲ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκζητήσω· ἐὰν δὲ
διαμαρτύρῃ αὐτῷ, ἀθῷος ἔσῃ. Διὰ δέος οὖν καὶ ἡμεῖς σπουδά-
ζομεν ὁμιλεῖν κατὰ τὰς γραφάς, ἀλλ᾽ οὐ διὰ φιλοχρηματίαν ἢ φι- 309
λοδοξίαν ἢ φιληδονίαν· ἐν οὐδενὶ γὰρ τούτων ἐλέγξαι ἡμᾶς ὄντας
δύναταί τις. Οὐδὲ γὰρ ὁμοίως τοῖς ἄρχουσι τοῦ λαοῦ τοῦ ὑμετέ-
ρου θέλομεν ζῆν, οὓς ὀνειδίζει ὁ θεὸς λέγων· [8] Οἱ ἄρχοντες ὑμῶν
κοινωνοὶ κλεπτῶν, φιλοῦντες δῶρα, διώκοντες ἀνταπόδομα. Εἰ
δέ τινας καὶ ἐν ἡμῖν τοιούτους γνωρίζετε, ἀλλ᾽ οὖν γε [9] τὰς γραφὰς
καὶ τὸν Χριστὸν διὰ τοὺς τοιούτους μὴ βλασφημῆτε καὶ παρεξ-
ηγεῖσθαι σπουδάζητε.

83. Καὶ γὰρ τὸ [1] Λέγει κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ
δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν
σου, εἰς Ἐζεκίαν εἰρῆσθαι ἐτόλμησαν ὑμῶν οἱ διδάσκαλοι ἐξηγήσα- B
σθαι, [2] ὡς κελευσθέντος αὐτοῦ ἐν δεξιᾷ τοῦ ναοῦ καθεσθῆναι,
ὅτε προσέπεμψεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων ἀπειλῶν, καὶ ἐσημάν-
θη αὐτῷ διὰ τοῦ Ἡσαΐου μὴ φοβεῖσθαι αὐτόν. Καὶ ὅτι μὲν γέ-
γονε τὰ λεχθέντα ὑπὸ [3] Ἡσαΐου οὕτως, καὶ ἀπεστράφη ὁ βασιλεὺς
Ἀσσυρίων τοῦ μὴ πολεμῆσαι τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐν ἡμέραις τοῦ Ἐζε-
κίου, καὶ ἄγγελος κυρίου ἀνεῖλεν ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν Ἀσσυ-
ρίων εἰς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας, καὶ ἐπιστάμεθα καὶ
ὁμολογοῦμεν. Ὅτι δὲ εἰς αὐτὸν οὐκ εἴρηται ὁ ψαλμός, δῆλον.
Ἔχει γὰρ οὕτως· [4] Λέγει κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν C
μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

6. πᾶς ... θεοῦ] Citavit hunc locum Ioannes Damasc. in Sacr. Parall. (Opp. ed. Lequien. Tom. II) p. 357 et 754. — Cf. c. 38.

7. Σκοπὸν ... ἐκζητήσω] Ezech. 3, 17 — 19 (33, 7 — 9).

8. Οἱ ... ἀνταπόδομα] Iesai. 1, 23.

9. τὰς γραφὰς καὶ τὸν Χριστὸν ... μὴ βλασφημῆτε καὶ παρεξηγ. σπουδάζητε] Est χιασμός, quem grammatici dicere solent. Nam

et hucusque docent; quibus idem quod vobis persuadere conamur ut ab errore discedant, quippe quum perspectum habeamus quemvis qui verum possit dicere nec dicat a deo iudicatum iri, quemadmodum deus per Ezechielem testatus est, dicens: *Speculatorem posui te domui Iudae. Si peccaverit peccator et non testificatus ei fueris, ipse quidem peccato suo peribit, a te autem sanguinem eius requiram: si vero testificatus ei fueris, innocens eris.* Metu igitur ducti nos quoque sermones secundum scripturas conferre studemus, minime autem pecuniae aut gloriae aut voluptatis cupiditate; nullum enim ex his est vitiis cuius nos quisquam arguere possit. Neque enim similiter ac principes populi vestri vivere volumus, quos probro incessit deus dicens: *Principes vestri socii furum, diligentes dona, persequentes retributionem.* Quodsi aliquos etiam inter nos tales noveritis, tamen ne scripturas et Christum propter tales blasphemiis appetatis aut prave interpretari studeatis.

83. Etenim illud *Dicit dominus domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, ita interpretari ausi sunt magistri vestri ut in Ezechiam dictum esse contenderent, quasi is iussus sit in dextra templi parte sedere, quum ad eum misit rex Assyriorum minitans, et ei per Iesaiam significatum est ne hunc timeret. Atque Iesaiae quidem dicta sic evenisse ut dicta fuerant, et regem Assyriorum aversum fuisse quo minus Hierosolyma diebus Ezechiae oppugnaret, et angelum domini occidisse in castris Assyriorum ad centum octoginta quinque millia hominum, et novimus et confitemur. Psalmum autem in eum dictum non fuisse apertum est. Sic enim habet: *Dicit dominus domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos sca-*

blasphemiae ad Christum pertinent, pravae interpretationes ad scripturas.

1. *Λέγει . . . ποδῶν σου*] Psalm. 109, 1.

2. *ὡς . . . καθεσθῆναι*] Transtulit haec Tertullianus: vide c. 33. n. 1.

3. *Ἠσαΐου*] Iesai. 37, 33—38 et 4 Regg. 19, 32—37.

4. *Λέγει . . . Μελχισεδέκ*] Psalm. 109, 1—4.

Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ κατακυριεύσει [5] ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Ἐν λαμπρότητι τῶν ἁγίων, πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὤμοσε κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Ὅτι οὖν Ἐζεκίας οὐκ ἔστιν ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, τίς οὐχ ὁμολογεῖ; Καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ λυτρούμενος τὴν Ἱερουσαλήμ, τίς οὐκ ἐπίσταται; Καὶ ὅτι ῥάβδον δυνάμεως αὐτὸς οὐκ ἀπέ- D
στειλεν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ κατεκυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ θεὸς ἦν ὁ ἀποστρέψας ἀπ' αὐτοῦ κλαίοντος καὶ ὀδυρομένου τοὺς πολεμίους, τίς οὐ γινώσκει; Ὁ δὲ ἡμέτερος Ἰησοῦς, οὐδέπω ἐνδόξως ἐλθών, [6] ῥάβδον δυνάμεως εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐξαπέστειλε, τὸν λόγον τῆς κλήσεως καὶ τῆς μετανοίας πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα, ὅπου τὰ δαιμόνια ἀπεκυρίευεν αὐτῶν, ὥς φησι Δαυίδ· [7] Οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια. Καὶ ἰσχυρὸς ὁ λόγος αὐτοῦ πέπεικε πολλοὺς καταλιπεῖν δαιμόνια, οἷς ἐδούλευον, καὶ ἐπὶ τὸν 310
παντοκράτορα θεὸν δι' αὐτοῦ πιστεύειν, [8] ὅτι δαιμόνιά εἰσιν οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν. Καὶ τὸ [9] Ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων, ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε, τῷ Χριστῷ εἴρηται, [10] ὡς προέφημεν.

84. Καὶ τὸ [1] Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱὸν εἰς τοῦτον προείρητο. Εἰ γὰρ μὴ ἐκ παρθένου οὗτος,

5. ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου] Haec obscura et dura sunt: *Virgam virtutis emittet* (Christus), *et* (illa) *dominabitur in medio inimicorum tuorum.* Videtur ergo legendum ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ (*inimicorum suorum*), ut paulo post, ubi Ezechiae haec aptari non posse demonstrat Iustinus. *Maranus.*

6. ῥάβδον δυνάμεως εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐξαπέστειλε] Sic etiam paulo ante de Ezechia dicebat: ῥάβδον δυνάμεως αὐτὸς οὐκ ἀπέστειλεν εἰς Ἱερουσαλήμ. In ipso psalmo, qualem recitat Iustinus, habemus ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Nemo est sane qui non hic facinus aliquod suspicetur librariorum. Nullum enim exstat exemplum eiusmodi lectionis non solum apud alios scriptores, sed etiam apud Iustinum, qui legit supra c. 33 ἐκ Σιὼν et Apol. I. c. 45 ἐξ Ἱερουσαλήμ, et legem novam Ierosolymis progressam dicit, ut iam vidimus c. 11 et 24. Praeterea durior videri possit haec verborum constructio: εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐξαπέστειλε τὸν λόγον τῆς κλήσεως καὶ τῆς μετανοίας πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα. Commodius et aptius diceretur verbum evangelii Ierosolymis missum esse ad omnes gentes. Sed cum semel habeamus ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, bis eodem sensu εἰς Ἱερουσαλήμ, non

bellum pedum tuorum. Virgam potentiae emittet super Hierosolyma, et dominabitur in mediis inimicis tuis. In splendore sanctorum, ex utero ante luciferum te genui. Iuravit dominus et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedeci. Ezechiam igitur non esse sacerdotem in aeternum secundum ordinem Melchisedeci, quis non fatetur? Neque eum esse Hierosolymorum liberatorem, quis nescit? Neque eum virgam potentiae Hierosolyma misisse quae dominata sit in mediis inimicis suis, sed deum esse qui ab eo flente et lugente hostes avertit, quis non novit? Noster autem Iesus, qui nondum gloriose advenit, virgam potentiae Hierosolyma emisit, verbum vocationis et poenitentiae ad gentes omnes, ubi daemonia suo eas imperio tenebant, quemadmodum ait David: *Dii gentium daemonia.* Ac validum eius verbum multis persuasit ut daemonia desererent, quibus serviebant, et per eum in omnipotentem deum crederent, quoniam daemonia sunt dii gentium. Et illud *In splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum te genui,* Christo dictum est, ut iam memoravimus.

84. Etiam illud *Ecce virgo in utero concipiet et pariet filium* in hunc praedictum erat. Nam si iste, de quo Iesaias

temere reiicienda tribus locis repetita scriptura. Illud πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα minus durum videbitur, si referatur ad nomen κλήσεως. Sed praecipue nobis observanda ratiocinatio Iustini. *Virgam virtutis* interpretatur *verbum vocationis et poenitentiae ad omnes gentes*, sive donum spiritus sancti apostolis immissum, cum omnes essent Ierosolymis in eodem loco. Quare haec virga virtutis ante emissa est in urbem Ierosolymam, quam ex ea egrederetur. Illam autem Ierosolyma missam dicere Iustini proposito conducebat. Nam ne Iudaei dicerent Ezechiam precibus suis impetrasse et emisisse ex urbe virgam virtutis, qua profligati hostes: occurrit Iustinus, et observat virgam virtutis non solum Ierosolymis emissam esse, sed etiam Ierosolyma, quod Ezechiae aptari non poterat. *Maranus.*

7. Οἱ . . . δαιμόνια] Psalm. 95, 5.

8. ὅτι ... ἐθνῶν] Haec verba censet Thirlbius forte ex margine irrepsisse in orationem

9. Ἐν ... σε] Psalm. 109, 3.

10. ὡς προέφημεν] Cf. cc. 63 et 76.

1. Ἰδοὺ ... υἱὸν] Iesai. 7, 14.

περὶ οὗ Ἠσαΐας ἔλεγεν, ἔμελλεν γεννᾶσθαι, [2] εἰς ὃν τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐβόα· [3] Ἰδοὺ κύριος αὐτὸς δώσει σημεῖον· ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν; [4] Εἰ γὰρ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἅπασι πρωτοτόκοις καὶ οὗτος γεννᾶσθαι ἐκ συνουσίας ἔμελλε, τί B
καὶ ὁ θεὸς σημεῖον, ὃ μὴ πᾶσι τοῖς πρωτοτόκοις κοινόν ἐστιν, [5] ἔλεγε ποιεῖν; Ἀλλ' ὅπερ ἐστὶν ἀληθῶς σημεῖον καὶ πιστὸν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἔμελλε γίνεσθαι, τουτέστι διὰ παρθενικῆς μήτρας [6] τὸν πρωτότοκον τῶν πάντων ποιημάτων σαρκοποιηθέντα ἀληθῶς παιδίον γενέσθαι, προλαβὼν αὐτὸ διὰ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον, [7] ὡς ἀνιστόρησα ὑμῖν, προεκήρυξεν, ἵνα ὅταν γένηται δυνάμει καὶ βουλῇ τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ γενόμενον γνωσθῇ· ὡς καὶ ἀπὸ πλευρᾶς μιᾶς τοῦ Ἀδὰμ ἡ Εὔα γέγονε, καὶ ὥσπερ τἄλλα πάντα ζῶα λόγῳ θεοῦ τὴν C
ἀρχὴν ἐγεννήθη. Ὑμεῖς δὲ καὶ ἐν τούτοις [8] παραγράφειν τὰς ἐξηγήσεις, ἃς ἐξηγήσαντο οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεῖ [9] γενομένῳ, τολμᾶτε, λέγοντες μὴ ἔχειν τὴν γραφὴν ὡς ἐκεῖνοι ἐξηγήσαντο, ἀλλ'· Ἰδού, φησίν, ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ ἕξει, [10] ὡς μεγάλων πραγμάτων σημαινομένων, εἰ γυνὴ ἀπὸ συνουσίας τίκτειν ἔμελλεν, ὅπερ πᾶσαι αἱ νεάνιδες γυναῖκες ποιοῦσι πλὴν τῶν στειρῶν, ἃς καὶ αὐτὰς βουληθεὶς ὁ θεὸς γεννᾶν ποιῆσαι δυνατός. [11] Ἡ μήτηρ γὰρ τοῦ Σαμουὴλ μὴ τίκτουσα διὰ βουλὴν θεοῦ τέτοκε, καὶ ἡ γυνὴ τοῦ ἁγίου πατριάρχου Ἀβραάμ, D

2. *εἰς ὃν*] Interrogative capias pro *εἰς τίνα*. Cf. Winer *Grammatik d. neutest. Sprachidioms* (ed. 4) p. 155. Thirlbius legi vult *εἰς ὅ*.

3. *Ἰδοὺ ... υἱόν*] Iesai. 7, 14. — Maranus *αὐτὸς ἡμῖν* (sic LXX) edidit.

4. *Εἰ γὰρ ... ἐμ. γίνεσθαι*] Similiter Tertullianus adv. Iud. c. 9: „Sed et virginem, inquiunt (sc. *Iudaei*), parere natura non patitur, et tamen credendum est prophetae. Et merito. Praestruxit enim fidem incredibili rei, dicendo quod signum esset futurum. *Propterea*, inquit, *dabitur vobis signum: ecce virgo concipiet in utero et pariet filium.* Signum autem a deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur.“ Coll. adv. Marc. III. c. 13.

5. *ἔλεγε ποιεῖν*] Mallet fortasse aliquis *ἔμελλε ποιεῖν* (*facturus erat*), ut antea et paulo post: sed non minus conveniens tamen *ἔλεγε*. *Sylburgius.*

6. *τ. πρωτότ. τ. πάντ. ποιημ.*] Coll. Coloss. 1, 15.

7. *ὡς ἀνιστ.*] In codd. mstis et editis *ὡς* non legitur (vide c. 80. n. 17), utique contra consuetudinem Iustinianam. — Ad verba *ἵνα ὅταν*

loquebatur, non erat ex virgine nasciturus, quis tandem est de quo spiritus sanctus clamabat: *Ecce dominus ipse dabit signum; ecce virgo in utero concipiet et pariet filium?* Nam si perinde atque alii omnes primogeniti iste quoque ex concubitu oriturus erat, cur ipse deus signum, quod non omnibus primogenitis commune esset, daturum se dicebat? Sed quod quidem vere signum est quodque certum generi hominum futurum erat, nempe ex virginali utero primogenitum omnium rerum conditarum, carnem factum, vere puerum fieri, id praeoccupans per spiritum propheticum alio atque alio modo, prout vobis exposui, praenuntiavit, ut quum evenisset potestate et voluntate creatoris universorum evenisse agnosceretur: quemadmodum ex una Adami costa Eva exstitit, ac caetera omnia animantia verbo dei initio genita sunt. Vos autem in his quoque interpretationes, quas seniores vestri apud Ptolemaeum Aegyptiorum regem adornaverunt, pervertere audetis, asserentes scripturam non habere ut illi exposuerunt, sed: *Ecce adolescentula in utero habebit*, quasi magnae res significarentur, si mulier ex concubitu paritura esset, quod quidem omnes adolescentulae mulieres faciunt exceptis sterilibus, quas et ipsae ut pariant deus quum vult potest efficere. Samuelis enim mater, quum non pareret, voluntate dei peperit: sic etiam uxor sancti patriarchae Abrahami,

γένηται etc. cf. Apol. I. c. 33. p. 74. E.

8. *παραγράφειν*] Vide c. 71. n. 7.

9. *γενομένῳ*] Fortasse *γενόμενοι*. C. 68: *ἣν ἐξηγήσαντο οἱ ἑβδ. ὑ. πρεσβύτεροι παρὰ Πτ. τῷ τ. Αἰγ. βασιλεῖ γενόμενοι*. Sed non muto. C. 71: *τὰ ὑπὸ τῶν παρὰ Πτ. τῷ Α. γενομένῳ βασιλεῖ ἑβδ. πρεσβυτέρων.*

10. *ὡς . . . στειρῶν*] Irenaeus adv. haeres. III. c. 27: „Quid enim magnum aut quod signum fieret in eo quod adolescentula concipiens ex viro peperisset, quod evenit omnibus quae pariunt muliebribus?“ Tertullianus adv. Iud. l. c.: „Denique si, quando ad deiiciendos aliquos ab hac divina praedicatione vel convertere [singulos] simplices quosque gestitis, mentiri audetis, quasi non virginem sed iuvenculam concepturam et parituram scriptura contineat: hinc quoque revincimini quod nihil signi videri possit res quotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus.“ Coll. adv. Marc. l. c..

11. *Ἡ μήτηρ . . . τεκοῦσα*] Cf. 1 Regg. 1, 20. Gen. 21, 2. Luc. 1,

καὶ Ἐλισάβετ ἡ τὸν βαπτιστὴν Ἰωάννην τεκοῦσα, καὶ ἄλλαι τινὲς ὁμοίως. Ὥστε οὐκ ἀδύνατον ὑπολαμβάνειν δεῖ ὑμᾶς πάντα δύνασθαι τὸν θεὸν ὅσα βούλεται. Καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ἐπεπροφήτευτο μέλλειν γίνεσθαι, μὴ [12]*παραγράφειν ἢ παρεξηγεῖσθαι τολμᾶτε τὰς προφητείας, ἐπεὶ ἑαυτοὺς μόνους ἀδικήσετε, τὸν δὲ θεὸν οὐ βλάψετε.*

85. *Καὶ γὰρ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν·* [1]*Ἄρατε πύλας,
οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, ἵνα εἰσέλθῃ ὁ* 311
βασιλεὺς τῆς δόξης, ὁμοίως εἰς τὸν Ἐζεκίαν τολμῶσί τινες ἐξ ὑμῶν ἐξηγεῖσθαι εἰρῆσθαι, ἄλλοι δὲ εἰς Σολομῶνα· οὐδὲ εἰς τοῦτον οὐδὲ εἰς ἐκεῖνον οὔτε εἰς ἄλλον ἁπλῶς λεγόμενον ὑμῶν βασιλέα δυνατὸν ἀποδειχθῆναι εἰρῆσθαι, εἰς δὲ μόνον τοῦτον τὸν ἡμέτερον Χριστόν, [2]*τὸν ἀειδῆ καὶ ἄτιμον φανέντα, ὡς Ἠσαΐας ἔφη καὶ Δαυὶδ καὶ πᾶσαι αἱ γραφαί, ὅς ἐστι κύριος τῶν δυνάμεων διὰ τὸ θέλημα τοῦ δόντος αὐτῷ πατρός, ὃς καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν
καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς καὶ ὁ ψαλμὸς καὶ αἱ ἄλλαι γρα-* B
φαὶ ἐδήλουν, καὶ κύριον αὐτὸν τῶν δυνάμεων κατήγγελλον, [3]*ὡς καὶ νῦν ἐκ τῶν ὑπ᾿ ὄψιν γινομένων ῥᾷον ὑμᾶς πεισθῆναι, ἐὰν θέλητε.* [4]*Κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τούτου τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ* [5]*πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, καὶ διὰ παρθένου γεννηθέντος καὶ παθητοῦ γενομένου ἀνθρώπου, καὶ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ ἀποθανόντος, καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν καὶ ἀναβάντος εἰς τὸν οὐρανόν, πᾶν δαιμόνιον ἐξορκιζόμενον νικᾶται καὶ ὑποτάσσεται.* [6]*Ἐὰν δὲ κατὰ
παντὸς ὀνόματος τῶν παρ᾿ ὑμῖν γεγενημένων ἢ βασιλέων ἢ δικαίων* C
ἢ προφητῶν ἢ πατριαρχῶν ἐξορκίζητε ὑμεῖς, οὐχ ὑπαταγήσεται

57. — Maranus male *Ἐλισώβετ* dedit.

12. *παραγράφειν*] Scribendo videlicet *νεᾶνις* pro *παρθένος*: vide paulo ante (n. 8). Atque *παρεξηγεῖσθαι* (c. 82. p. 309. A) est *perverse interpretari:* v. c. ita ut oraculum Ies. 7, 14 non in Christum sed in Ezechiam (c. 83) dictum esse opinarentur. Sic etiam c. 68. p. 294. B. C. tantummodo haec duo Iudaeis obiicit artificia: quod testimonia, quibus premebantur, aut non ita scripta esse ut a Christianis proferebantur, aut in Christum dicta non esse contenderent.

1. *Ἄρατε . . . δόξης*] Psalm. 23, 7.

2. *τὸν ἀειδῆ κ. ἄτιμον φανέντα*] Frustra quaereremus quorsum haec spectarent, aut quomodo ad ea quae psalmo 23 de aperiendis regi gloriae portis aeternis dicuntur pertinere possent, nisi haec eius loci expositio supra [c. 36] exstaret: *Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἐν οὐρανῷ ἄρχοντες ἑώρων ἀειδῆ καὶ ἄτιμον τὸ εἶδος*

et Elisabetha quae Ioannem baptistam genuit, et aliae quaedam similiter. Quapropter minime suspicari debetis deum non posse omnia facere quae vult. Ac praecipue, quum praedictum sit ita eventurum esse, ne prophetias pervertere aut prave interpretari audeatis, siquidem vobis iniuriam solis facietis, deum autem non laedetis.

85. Prophetiam quoque dicentem: *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternae, ut ingrediatur rex gloriae*, quidam ex vobis itidem ad Ezechiam interpretando detorquere audent, alii ad Salomonem; eam neque in hunc neque in illum neque in ullum omnino alium ex vestris regibus pronuntiatam esse demonstrari potest, sed solum in nostrum hunc Christum, qui informis et inglorius apparuit, ut Iesaias dixit et David et scripturae omnes, qui dominus est virtutum per voluntatem patris hoc ei dantis, qui ex mortuis etiam resurrexit et adscendit in coelum, ut et psalmus et caeterae scripturae declararunt, eumque dominum virtutum praedicarunt, ut etiam nunc ex iis quae sub adspectu vestro fiunt facile est vobis perspicere, si velitis. Nam per nomen ipsius huius filii dei et primogeniti omnis creaturae, qui per virginem natus et homo perpessionibus obnoxius factus, et sub Pontio Pilato a populo vestro crucifixus et mortuus est, et resurrexit ex mortuis et adscendit in coelum, quodlibet daemonium adiuratum vincitur et subiicitur. Si vero per nomen quodlibet eorum qui apud vos fuerunt aut regum aut iustorum aut prophetarum aut patriarcharum adiuretis, nullum subiicietur

καὶ ἄδοξον ἔχοντα αὐτόν, οὐ γνωρίζοντες αὐτόν, ἐπυνθάνοντο· Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; *Thirlbius.*

3. *ὡς καὶ νῦν* etc.] Cf. Apol. II. c. 6. p. 45. A.

4. *Κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος ... ὑποτάσσεται*] Brevis haec Christi historia non videtur temere addita esse; respiciuntur fortasse antiquae formulae exorcizandi. Origenes c. Cels. I. c. 6: *Οὐ γὰρ κατακηλήσεσιν ἰσχύειν δοκοῦσιν, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ μετὰ τῆς ἀπαγγελίας τῶν περὶ αὐτὸν ἱστοριῶν.*

5. *πρωτοτόκου πάσ. κτίσεως*] Coll. Coloss. 1, 15.

6. *Ἐὰν δὲ ... οὐδὲν τῶν δαιμονίων*] Iudaei ap. Leontium Constantinop. (Auctuar. nov. Biblioth. Patr. Tom. I) p. 724: *Τί οὖν; Ὁ Σολομὼν οὐκ ἐδεσπότευσε τῶν δαιμόνων; Οὐχὶ πάντας ὑφ' ἓν ὡς ἕνα συνέκλεισεν; Οὐχὶ μέχρι τῆς σήμερον τοῦτον δεδοίκασιν;* Adde Iosephi Antiqq. iudd. VIII. c. 2.

οὐδὲν τῶν δαιμονίων· [7] ἀλλ' εἰ ἄρα ἐξορκίζοι τις ὑμῶν κατὰ τοῦ θεοῦ Ἀβραὰμ καὶ θεοῦ Ἰσαὰκ καὶ θεοῦ Ἰακώβ, ἴσως ὑποταγήσεται. Ἤδη μέντοι οἱ ἐξ ὑμῶν [8] ἐπορκισταὶ τῇ τέχνῃ, ὥσπερ καὶ τὰ ἔθνη, χρώμενοι ἐξορκίζουσι καὶ θυμιάμασι καὶ [9] καταδέσμοις χρῶνται, εἶπον. Ὅτι δὲ καὶ ἄγγελοι καὶ δυνάμεις εἰσίν, οἷς ὁ λόγος ὁ τῆς προφητείας τῆς διὰ Δαυὶδ [10] ἐπᾶραι τὰς πύλας, ἵνα εἰσέλθῃ οὗτος ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς κύριος τῶν δυνάμεων κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πατρός, Ἰησοῦς Χριστός, ὁ λόγος τοῦ Δαυὶδ ὁμοίως D
ἀπέδειξεν, οὗ καὶ πάλιν ἐπιμνησθήσομαι διὰ τούτους τοὺς μὴ καὶ χθὲς συνόντας ἡμῖν, δι' οὓς καὶ πολλὰ τῶν χθὲς εἰρημένων ἐπὶ κεφαλαίων λέγω. Καὶ νῦν πρὸς ὑμᾶς ἐὰν τοῦτο λέγω, εἰ καὶ [11] ἐταὐτολόγησα πολλάκις, οὐκ ἄτοπον εἰπεῖν ἐπίσταμαι· γελοῖον μὲν γὰρ πρᾶγμά ἐστιν ὁρᾶν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ [12] ἄλλα ἄστρα τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀεὶ καὶ τὰς τροπὰς τῶν ὡρῶν ποιεῖσθαι, καὶ τὸν ψηφιστικὸν ἄνδρα, εἰ [13] ἐξετάζοιτο τὰ δὶς δύο πόσα ἐστί, διὰ τὸ πολλάκις εἰρηκέναι ὅτι τέσσαρα, [14] οὐ παύ- 312
σεσθαι τοῦ πάλιν λέγειν ὅτι τέσσαρα, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως ὅσα

7. ἀλλ' εἰ . . . ὑποταγήσεται] Idem docent Irenaeus adv. haeres. II. c. 6. §. 2 et Origenes l. c. I. c. 22. IV. c. 33. al.; is testatur ll. cc. Abrahami et Isaaci et Iacobi nomina in incantationibus et magicis operationibus ab ipsis ethnicis usurpata esse.

8. ἐπορκισταὶ] Sunt fortasse qui ἐξορκισταὶ legerint. Antea enim: ἐξορκιζόμενον, ἐξορκίζητε, ἐξορκίζοι. Mox: ἐξορκίζουσι. Sed vide Apol. II. c. 6. n. 13.

9. καταδέσμοις χρῶνται, εἶπον] Casaubonus ad Marc. Anton. I. §. 6 nostrum locum emendare et interpretari conatur legendo καταδέσμοις χρῶνται ἐπῶν. Optimo iure (cf. c. 78. p. 304. A) hanc coniecturam Thirlbius et Maranus reprobant. Ille Londinensis editor, non multum a Casauboniana explicatione recedens, καταδέσμους opinatur carmina fuisse, quibus daemonium, suffimentis (θυμιάμασι) ex daemoniaco fugatum, ita vinciretur ut redire non posset; editor Benedictinus καταδέσμους (Apol. II. c. 6: ὑπὸ τῶν ἄλλων πάντων ἐπορκιστῶν καὶ ἐπαστῶν καὶ φαρμακευτῶν μὴ ἰαθέντας etc.) aliquam esse credit φαρμακείας speciem. Videntur vero κατάδεσμοι vincula magica esse sive ligaturae magicae, quibus daemones constringuntur, ne post quam expulsi sunt redeant neve noceant. Sic apud Iustinum. Istis vinculis daemones etiam constringuntur, ut eorum auxilio magi ad arbitrium utantur. Sic apud Euseb. de laud. Constant. p. 644. D. ed. Vales.: Αὐτοὺς (sc. δαίμονας) καταδέσμοις τισὶν . . . παρέδρους ἑαυτοῖς ἐφειλκύσαντο. Coll. Plat. de republ. II. p. 364. C. ed. Steph.: ἐπαγωγαῖς τισι καὶ καταδέσμοις (*defixionibus magicis:* de legg. p. 933. A. D. κα-

daemonium; si quis tamen vestrum adiuret per deum Abrahami et deum Isaaci et deum Iacobi, fortasse subiicietur. Iam vero adiuratores vestri (dixi) arte adhibita, perinde atque gentiles, adiurant ac suffitibus et vinculis utuntur. Angelos autem et virtutes esse, quos effatum prophetiae Davidis portas iubet attollere, ut ingrediatur iste redivivus ex mortuis dominus virtutum secundum voluntatem patris, Iesus Christus, effatum Davidis similiter demonstravit, quod iterum quoque commemorabo propter eos qui heri nobiscum non erant, quorum gratia etiam multa hesterno die dicta summatim refero. Ac nunc quidem si id vobis dixero, etsi saepe eadem inculcavi, nihil tamen absurdi dicturum me esse scio; ridiculum enim fuerit, solem et lunam videre et caetera sidera eamdem semper viam insistere tempestatumque vices reducere, ac rationum computatorem, si rogetur bis duo quot faciant, etsi saepe dixerit quatuor, non tamen idcirco desinere quatuor dicere, et alia eiusmodi quaecunque certo asseverantur eo-

ταδέσεις dicuntur) *τοὺς θεούς*, *ὥς φασι, πείθοντές σφισιν ὑπηρετεῖν.*

10. *ἐπᾶραι*] Ante hanc vocem vel post legendum vel subaudiendum *κελεύει* [vel simile verbum]. Saepe a Iustino praetermissa eiusmodi verba. Vide c. 89 et 90. [Coll. c. 38. n. 6 et c. 70. n. 15.] Supra Iustinus, nempe c. 36, probavit Christum esse regem gloriae ac dominum virtutum et coelestibus principibus praecipi ut portas suas attollant. Sed ibidem non legimus haec verba: *Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius* — quibus tamen Iustinus mox dicet usum se fuisse, ut probaret angelos esse, quibus mandatum est ut portas attollerent. Non tamen mancus aut hiulcus ille locus est, neque alius assignari potest, in quo id praestiterit Iustinus. Immerito ergo culpentur librarii, quod omiserint haec verba: sed ipsi Iustino hoc tribuendum, qui in scribendo Dialogo nonnulla interdum omittit, quae postea opportune occurrunt, sive id arte et data opera factum sive quod memoria nonnumquam effluat ac postea res praetermissas revocet. *Maranus.*

11. *ἐταυτολόγησα*] Codd. msti et Stephan. *ἐπαυτολόγησα.* — Mox pro *εἰπεῖν* Thirlbius coniecit *ποιεῖν.*

12. *ἄλλα*] Hanc vocem, quae deerat in editis, Maranus ex codd. mstis reposuit. — Tum fortasse *τὰς αὐτὰς τρόπας* legendum est: *easdem conversiones.* Non muto.

13. *ἐξετάζοιτο*] Codd. msti et editi *ἐξετάζοι τὸ* mendose.

14. *οὐ*] Hanc negationem textui inserui utpote necessariam ad sententiarum nexum. Iam Langus verum vidit.

παγίως ὁμολογεῖται ἀεὶ ὡσαύτως λέγεσθαι καὶ [15] ὁμολογεῖσθαι, τὸν δὲ ἀπὸ τῶν γραφῶν τῶν προφητικῶν ὁμιλίας ποιούμενον ἐὰν καὶ μὴ τὰς αὐτὰς ἀεὶ λέγειν γραφάς, ἀλλ' ἡγεῖσθαι ἑαυτὸν [16] βέλτιον τῆς γραφῆς γεννήσαντα εἰπεῖν. Ἔστιν οὖν ὁ λόγος, δι' οὗ [17] ἐσήμανα τὸν θεὸν δηλοῦν ὅτι καὶ ἄγγελοί εἰσιν ἐν οὐρανῷ καὶ δυνάμεις, οὗτος· [18] Αἰνεῖτε τὸν κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις· αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. B

Καὶ Μνασέας δέ τις ὀνόματι τῶν συνελθόντων αὐτοῖς τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ εἶπε· Καὶ ἡμεῖς χαίρομεν πάλιν πειρωμένου σου τὰ αὐτὰ λέγειν δι' ἡμᾶς.

Κἀγὼ εἶπον· Ἀκούσατε, φίλοι, τίνι γραφῇ πειθόμενος ταῦτα πράττω. Ἰησοῦς ἐκέλευσεν [19] ἀγαπᾶν καὶ τοὺς ἐχθρούς, ὅπερ καὶ διὰ Ἠσαΐου ἐκεκήρυκτο διὰ πλειόνων, ἐν οἷς καὶ τὸ μυστήριον [20] τῆς πάλιν γενέσεως ἡμῶν, καὶ ἁπλῶς πάντων τῶν τὸν Χριστὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ φανήσεσθαι προσδοκώντων καὶ δι' ἔργων εὐαρεστεῖν αὐτῷ σπουδαζόντων. Εἰσὶ δὲ οἱ διὰ Ἠσαΐου λόγοι οὗτοι· [21] Ἀκούσατε τὸ ῥῆμα κυρίου, οἱ τρέμοντες τὸ ῥῆμα αὐτοῦ. Εἴπα- C
τε, ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ βδελυσσομένοις τὸ ὄνομα κυρίου δοξασθῆναι. Ὤφθη ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν, κἀκεῖνοι αἰσχυνθήσονται. Φωνὴ κραυγῆς ἐκ πόλεως, [22] φωνὴ λαοῦ, φωνὴ κυρίου ἀποδιδόντος ἀνταπόδοσιν τοῖς ὑπερηφάνοις. Πρὶν ἢ τὴν ὠδίνουσαν τεκεῖν, καὶ πρὶν ἐλθεῖν τὸν πόνον τῶν ὠδίνων, ἐξέτεκεν ἄρσεν. Τίς ἤκουσε τοιοῦτον, καὶ τίς ἑώρακεν οὕτως, εἰ ὤδινεν ἡ γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, εἰ δὲ καὶ τέκοι ἔθνος εἰσάπαξ, ὅτι ὤδινε καὶ ἔτεκε Σιὼν τὰ παιδία αὐτῆς; Ἐγὼ δὲ ἔδωκα τὴν προσδοκίαν ταύτην καὶ [23] οὐ γεννώσῃ, εἶπε κύριος· ἰδοὺ ἐγὼ γεννῶσαν καὶ στεῖραν ἐποίησα, λέγει κύριος. Εὐφράνθητι, Ἱερουσα- D
λήμ, καὶ πανηγυρίσατε, πάντες οἱ ἀγαπῶντες αὐτήν· χαίρετε, πάν-

15. ὁμολογεῖσθαι] Minime placet Thirlbii coniectatio legentis ποιεῖσθαι.

16. βέλτιον τῆς] Thirlbius βέλτιόν τι legendum suspicatur.

17. ἐσήμανα] Codd. msti et editi ἐσήμανε. Male. Liquet enim (Thirlb., Maran.) Iustinum ea repetere quae pridie dixerat. Pearsonus autem mox δηλῶν legit.

18. Αἰνεῖτε ... αὐτοῦ] Psalm. 148, 1. 2.

19. ἀγαπᾶν κ. τοὺς ἐχθρούς] Matth. 5, 44. Luc. 6, 27.

dem semper modo dici et asseverari: eum autem qui ex scripturis propheticis disserendi rationem depromat missas scripturas facere neque easdem semper referre, sed melius aliquid scriptura pariturum se et locuturum existimare. Itaque effatum, quo deum declarare dixi et angelos et virtutes in coelo esse, sic habet: *Laudate dominum de coelis, laudate eum in excelsis; laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius.*

Hìc Mnaseas quidam nomine, unus ex iis qui altero die venerant, dixit: Et nobis gratum facis quod eadem instituas nostra causa referre.

Tum ego dixi: Audite, amici, qua scriptura adductus haec faciam. Iesus praecepit ut etiam inimicos diligamus: quod quidem et per Iesaiam praedicatum erat pluribus verbis, in quibus iteratae quoque nativitatis nostrae mysterium continetur, et omnium omnino qui Christum Hierosolymis visum iri exspectant eique operibus placere student. Sunt verba Iesaiae haecce: *Audite verbum domini, qui tremitis sermonem eius. Dicite, fratres nostri, iis qui oderunt vos et abominantur, ut nomen domini glorificetur. Visus est in laetitia eorum, et illi confundentur. Vox clamoris ex urbe, vox populi, vox domini retribuentis retributionem superbis. Ante quam parturiens pareret, et ante quam veniret labor dolorum, peperit masculum. Quis audivit tale, et quis vidit sic: si parturivit terra uno die, si vero etiam peperit gentem nixu uno, quia parturivit et peperit Sion filios suos? Ego autem dedi exspectationem hanc etiam non parienti, dixit dominus; ecce ego parientem et sterilem feci, dicit dominus. Laetare, Hierosolyma, et conventus agite, omnes qui dili-*

20. *τῆς πάλιν γενέσεως*] H. e. *iteratae* seu *alterae nativitatis*, qua incipit nova vita. Confidenter illud edidi pro vulg. *πάλιν τῆς γενέσεως*. C. 118: *ἐν τῇ πάλιν παρουσίᾳ*. Alius (Sylburg.) *τῆς παλιγγενεσίας* fecerit.

21. *Ἀκούσατε ... αὐτοῦ*] Iesai. 66, 5—11.

22. *φωνὴ λαοῦ*] Sic ex utroque cod. msto reposui; in editis cum LXX *φωνὴ ἐκ ναοῦ* legitur.

23. *οὐ γεννώσῃ*] Mallet Thirlb. *οὐ γεννήσω*. Nil mutandum est.

τες ὅσοι πενθεῖτε ἐπ' αὐτήν, ἵνα θηλάσητε καὶ ἐμπλησθῆτε ἀπὸ μασθοῦ παρακλήσεως αὐτῆς, ἵνα ἐκθηλάσαντες τρυφήσητε ἀπὸ εἰσόδου δόξης [24] αὐτοῦ.

86. Καὶ ταῦτα εἰπὼν προσέθηκα· Ὅτι δέ, [1] μετὰ τὸ σταυρωθῆναι τοῦτον ὃν ἔνδοξον πάλιν παραγενήσεσθαι ἀποδεικνύουσιν αἱ γραφαί, σύμβολον εἶχε τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃν ἐν τῷ παραδείσῳ πεφυτεῦσθαι ἐλέλεκτο, καὶ τῶν γενησομένων πᾶσι τοῖς δι-
καίοις, ἀκούσατε. [2] Μωυσῆς μετὰ ῥάβδου ἐπὶ τὴν τοῦ λαοῦ ἀπο- 313
λύτρωσιν ἐπέμφθη, καὶ ταύτην ἔχων μετὰ χεῖρας ἐν ἀρχῇ τοῦ λαοῦ διέτεμε τὴν θάλασσαν, διὰ ταύτης ἀπὸ τῆς πέτρας ὕδωρ ἀναβλύσαν ἑώρα· καὶ ξύλον βαλὼν εἰς τὸ ἐν Μεῤῥᾷ ὕδωρ, πικρὸν ὄν, γλυκὺ ἐποίησε. [3] Ῥάβδους βαλὼν Ἰακὼβ εἰς τὰς ληνοὺς τῶν ὑδάτων ἐγκισσῆσαι τὰ πρόβατα τοῦ μητραδέλφου, ἵνα τὰ γεννώμενα ἐξ αὐτῶν κτήσηται, ἐπέτυχεν· ἐν ῥάβδῳ αὐτοῦ διεληλυθέναι τὸν ποταμὸν ὁ αὐτὸς Ἰακὼβ καυχᾶται. [4] Κλίμακα ἔφη ἑωρᾶσθαι αὐτῷ, καὶ τὸν θεὸν ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίχθαι ἡ γραφὴ δε-
δήλωκε· καὶ ὅτι οὐχ ὁ πατὴρ ἦν, ἀπὸ τῶν γραφῶν [5] ἀπεδείξαμεν. B
Καὶ [6] ἐπὶ λίθου καταχέας ἔλαιον ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ Ἰακὼβ στήλην τῷ ὀφθέντι αὐτῷ θεῷ ἀληλιφέναι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ θεοῦ μαρτυρεῖται. Καὶ ὅτι λίθος Χριστὸς διὰ πολλῶν γραφῶν συμβολικῶς ἐκηρύσσετο, ὁμοίως [7] ἀπεδείξαμεν· καὶ ὅτι τὸ χρίσμα πᾶν, εἴτε ἐλαίου εἴτε στακτῆς εἴτε τῶν ἄλλων τῶν τῆς συνθέσεως τοῦ μύρου χρισμάτων, τούτου ἦν, ὁμοίως [8] ἀπεδείξαμεν, τοῦ λόγου λέγοντος· [9] Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον
ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Καὶ γὰρ οἱ βασιλεῖς πάν- C

24. *αὐτοῦ*] Legitur *αὐτῆς* in Bibliis, idque ipsi fonti consentaneum: sed libenter crediderim Iustinum scripsisse *αὐτοῦ*, quod ad Christum referri potest. Hunc enim ex hoc loco concludit visum iri Ierosolymis, idque satis congruit cum his verbis: *ab ingressu gloriae eius.* *Maranus.*

1. *μετὰ τὸ σταυρωθῆναι*] Sylburgius, cui Iebb. et Thirlb. adstipulari videntur, aptius legi mallet *καὶ τὸ σταυρωθῆναι.* Maranus retinet vulgatam lectionem, quum manifestum sit illa verba referri ad ea quae sequuntur, nempe ad *πάλιν παραγενήσεσθαι.* In margine codd. mstorum apposita est haec nota, quae hominis est locum male interpretantis: *οἶμαι σύμβολον ἔχοντα τὸν σταυρὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς θέλει:* *Videtur mihi dicere* Christum rediturum *habentem crucem ut signum ligni vitae.* Vide c. 43. n.

gitis eam; gaudete, omnes quicunque lugetis super eam, ut sugatis et impleamini ab ubere consolationis eius, ut post quam suxeritis affluatis deliciis ab introitu gloriae eius.

86. Quibus recitatis adieci: Quem autem scripturae post, quam crucifixus esset, rursus gloriose venturum demonstrant, eius symbolum fuisse tum lignum vitae, quod dictum fuerat in paradiso plantatum fuisse, tum ea quae omnibus iustis eventura erant, audite. Moses cum virga ad populum liberandum missus est, eamque manibus gestans, quum populo antecederet, mare dissecuit, per eam ex petra aquam scaturientem vidit; ac ligno in aquam Merrae iniecto dulcem ex amara fecit. Virgis Iacobus in canales aquarum iniectis consecutus est ut materni avunculi oves foetae fierent, quo foetus earum ipse possideret; virga sua transiisse se fluvium idem Iacobus gloriatur. Scalam dixit a se visam esse, eique deum innixum fuisse scriptura demonstrat; et patrem non fuisse ex scripturis demonstravimus. Et quum Iacobus lapidi oleum infudisset in eodem loco, testimonium accepit ab ipso illo qui ei visus erat deo, quod columnam deo sibi viso inunxisset. Christum autem lapidis nomine per multas scripturas arcane praedicari similiter demonstravimus; et quodcunque unguentum, sive olei sive stactae sive aliarum ex unguenti compositione unctionum, huius fuisse itidem demonstravimus, effato dicente: *Propterea unxit te deus, deus tuus, oleo exsultationis prae consortibus tuis.* Etenim reges omnes et uncti

1. — Pro *γενησομένων* Thirlbius legi *γενομένων* mallet.

2. *Μωυσῆς ... ἐποίησε*] Coll. Exod. 4, 17. 14, 16. 21. 17, 5. 6. 15, 23—25.

3. *Ῥάβδους ... καυχᾶται*] Coll. Genes. 30, 37. 38. 32, 10.

4. *Κλίμακα ... δεδήλωκε*] Coll. Genes. 28, 12. 13.

5. *ἀπεδείξαμεν*] C. 60. — Thirlbius verba *καὶ ὅτι οὐχ ὁ πατὴρ ... τοιαῦτα ἔχει ἢ ἔσχε* parenthesi inclusit.

6. *ἐπὶ ... μαρτυρεῖται*] Coll. Genes. 28, 18 et 31, 13. — Maranus male *ἀληλειφέναι*.

7. *ἀπεδείξαμεν*] Cf. cc. 70 et 76.

8. *ἀπεδείξαμεν*] Cf. c. 63, coll. c. 56. p. 277. C.

9. *Διὰ ... σου*] Psalm. 44, 7.

τες καὶ οἱ χριστοὶ ἀπὸ τούτου μετέσχον καὶ βασιλεῖς καλεῖσθαι καὶ
χριστοί· ὃν τρόπον καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἔλαβε [10] τὸ βασιλεὺς
καὶ Χριστὸς καὶ ἱερεὺς καὶ ἄγγελος, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἔχει
ἢ ἔσχε. [11] Ῥάβδος ἡ Ἀαρὼν βλαστὸν κομίσασα ἀρχιερέα αὐτὸν
ἀπέδειξε. [12] Ῥάβδον ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ γενήσεσθαι τὸν Χριστὸν
Ἡσαΐας προεφήτευσε. Καὶ Δαυὶδ [13] ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον
παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσειν
ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεσθαι, φησὶν
εἶναι τὸν δίκαιον. Καὶ [14] ὡς φοῖνιξ ἀνθήσειν ὁ δίκαιος εἴρηται. D
[15] Ἀπὸ ξύλου τῷ Ἀβραὰμ ὤφθη ὁ θεός, ὡς γέγραπται, πρὸς
τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ. [16] Ἑβδομήκοντα ἰτέας καὶ δώδεκα πηγὰς
εὗρεν ὁ λαὸς [17] διαβὰς τὸν Ἰορδάνην. [18] Ἐν ῥάβδῳ καὶ βακτηρίῳ
παρακεκλῆσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ Δαυὶδ λέγει. [19] Ξύλον Ἐλισσαῖος
βαλὼν εἰς τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἀνήνεγκε τὸν σίδηρον τῆς ἀξί-
νης, ἐν ᾗ πεπορευμένοι ἦσαν οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν κόψαι ξύλα
εἰς οἰκοδομὴν τοῦ οἴκου, ἐν ᾧ τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα
τοῦ θεοῦ λέγειν καὶ μελετᾶν ἐβούλοντο· ὡς καὶ ἡμᾶς βεβαπτισμέ-
νους ταῖς βαρυτάταις ἁμαρτίαις, ἃς ἐπράξαμεν, διὰ τοῦ σταυρω- 314
θῆναι ἐπὶ τοῦ ξύλου καὶ δι' ὕδατος ἁγνίσαι ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἐλυ-
τρώσατο καὶ οἶκον εὐχῆς καὶ προσκυνήσεως ἐποίησε. Καὶ [20] ῥά-
βδος ἦν ἡ δείξασα Ἰούδαν πατέρα τῶν ἀπὸ Θάμαρ [21] διὰ μέγα μυ-
στήριον γεννηθέντων.

87. Καὶ ὁ Τρύφων, εἰπόντος μου ταῦτα, ἔφη· Μή με λοιπὸν

10. τὸ βασιλεὺς etc.] Subaudiendum εἶναι (Lang.) vel potius ex praecedentibus καλεῖσθαι. Idem cum ἔχει ἢ ἔσχε subaudias.

11. Ῥάβδος...ἀπέδειξε] Coll. Numer. 17, 8.

12. Ῥάβδον ... προεφήτευσε] Iesai. 11, 1.

13. ὡς...δίκαιον] Psalm. 1, 3. — Cum infinitivis δώσειν et ἀποῤῥυήσεσθαι subaudias μέλλει (Sylburg.) vel potius φησὶ (Maran. ἔφη) ex sequentibus.

14. ὡς ... εἴρηται] Coll. Psalm. 91, 13. — Pro vulg. ἀνθίσειν reposui ἀνθήσειν. Cf. c. 53. n. 11.

15. Ἀπὸ ... Μαμβρῇ] Genes. 18, 1. — Pro ἀπὸ ξύλου uterque cod. mstus in marg. ἐπὶ ξύλου habet (Sylburg. mallet ὑπὸ ξύλου: *sub ligno*), et pro τῇ Μαμβρῇ ibidem ἐν τῇ Μαμβρῇ.

16. Ἑβδομήκοντα ... Ἰορδά-

ab eo habuerunt ut et reges et uncti vocarentur: quemadmodum et ipse a patre accepit ut rex et Christus et sacerdos et angelus vocaretur, et quaecunque eiusmodi alia habet aut habuit. Virga Aaronis germen ferens pontificem eum declaravit. *Virgam e radice Iessae* nasciturum esse Christum Iesaias praedixit. Et David *tamquam lignum plantatum ad decursus aquarum, quod fructum suum dabit tempore suo, et folium eius non defluet, esse iustum* ait. Etiam dictum est fore ut iustus sicut palma *floreat.* Ex ligno visus est Abrahamo deus, quemadmodum scriptum est, *ad quercum Mambrae.* Septuaginta salices et duodecim fontes invenit populus transmisso Iordane. *Virga et baculo consolationem se a deo accepisse* David dicit. Ligno Elisaeus in fluvium Iordanem misso revocavit ferrum securis, qua profecti fuerant filii prophetarum ut ligna caederent ad aedificandam domum, in qua legem et praecepta dei praedicare et meditari volebant: quemadmodum etiam nos peccatis gravissimis, quae admisimus, demersos Christus noster tum per lignum, in quo crucifixus est, tum per aquam, qua expiamur, liberavit ac domum precationis et adorationis fecit. Etiam virga fuit quae Iudam demonstravit patrem eorum esse qui ex Thamare non sine magno mysterio geniti sunt.

87. Ac Trypho, quum haec dixissem: Ne me, inquit,

νην] Coll. Exod. 15, 27 et Numer. 33, 9.

17. *διαβὰς τ. Ἰορδάνην*] *Ἁμάρτημα μνημονικόν.* Accidit enim id quod narrat post quam transiverant mare rubrum, non Iordanem. *Thirlbius.* — Cf. c. 34. n. 15.

18. *Ἐν . . . λέγει*] Psalm. 22, 4.

19. *Ξύλον . . . ἐβούλοντο*] Coll. 4 Regg. 6, 1—7. Iustini vestigiis Tertullianus adv. Iud. c. 13 non solum hanc ligni crucis figuram sed alias quoque memoravit. Similia Irenaeus adv. haeres. V. c. 17 et Fragmm. p. 347 ed. Mass. exhibuit.

20. *ῥάβδος . . . γεννηθέντων*] Coll. Genes. 38, 25. 26.

21. *διὰ μέγα μυστήριον*] Thirlbius, postquam locum ex Irenaei l. l. IV. c. 25 attulit, ubi haec de vocatione gentium et reprobatione Iudaeorum intelliguntur, dicit: „Nescio an hoc sit mysterium quod voluit noster; certe non absimile est eius mysteriis.“ Attamen (Maran.) non soli Iustinus et Irenaeus sed multi alii Patres ita censuere.

ὑπολάμβανε, ἀνατρέπειν πειρώμενον [1] τὰ ὑπὸ σοῦ λεγόμενα, πυνθάνεσθαι ὅσα ἂν πυνθάνωμαι, ἀλλὰ βούλεσθαι μανθάνειν περὶ τούτων αὐτῶν ὧν ἂν ἐρωτῶ. Εἰπὲ οὖν μοι, διὰ τοῦ Ἡσαΐου εἰπόντος B
[2] τοῦ λόγου· [3] Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἀναβήσεται ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου θεοῦ (καὶ [4] ὁμολογήσας ταῦτα πρός μέ, ἔλεγεν, εἰς Χριστὸν εἰρῆσθαι, καὶ θεὸν αὐτὸν προϋπάρχοντα λέγεις, καὶ κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ σαρκοποιηθέντα αὐτὸν λέγεις διὰ τῆς παρθένου γεγεννῆσθαι ἄνθρωπον), πῶς δύναται ἀποδειχθῆναι προϋπάρχων, ὅστις C
διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, ἃς καταριθμεῖ ὁ λόγος διὰ Ἡσαΐου, πληροῦται ὡς ἐνδεὴς τούτων ὑπάρχων;

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Νουνεχέστατα μὲν καὶ συνετώτατα ἠρώτησας· ἀληθῶς γὰρ ἀπόρημα δοκεῖ εἶναι· ἀλλ' ἵνα ἴδῃς καὶ τὸν περὶ τούτων λόγον, ἄκουε ὧν λέγω. [5] Ταύτας τὰς κατηριθμημένας τοῦ πνεύματος δυνάμεις οὐχ ὡς ἐνδεοῦς αὐτοῦ τούτων ὄντος φησὶν ὁ λόγος ἐπεληλυθέναι ἐπ' αὐτόν, ἀλλ' ὡς ἐπ' ἐκεῖνον ἀνάπαυσιν μελλουσῶν ποιεῖσθαι, τουτέστιν [6] ἐπ' αὐτοῦ πέρας ποιεῖσθαι, τοῦ μηκέτι ἐν τῷ γένει ὑμῶν κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος προφήτας γε- D
νήσεσθαι, ὅπερ καὶ ὄψει ὑμῖν ἰδεῖν ἔστι· μετ' ἐκεῖνον γὰρ οὐδεὶς

1. *τὰ ὑπὸ σοῦ λεγόμ.*] Vult Thirlbius *τὰ ὑπ' ἐμοῦ ὁμολογούμενα* (c. 67. p. 291. C), qua coniectura supersedemus.

2. *τ. λόγου*] Wolfius coniecit *τ. λογίου* vel *τ. θεοῦ*, sed sine causa; designatur enim effatum s. oraculum per prophetam editum: cf. c. 15. n. 5 et c. 19. n. 14.

3. *Ἐξελεύσεται ... θεοῦ*] Iesai. 11, 1—3.

4. *ὁμολογήσας*] Frustra Sylburgius [quocum Iebb. et Thirlb. sentiunt] legendum putat *ἐπεὶ ὡμολόγησας*. Nihil prorsus in hoc loco viderunt qui Iustinum, minime vero Tryphonem haec pronuntiare arbitrati sunt. *Maranus.* — Idem V. D. recte parenthesi verba ista inclusit. Pearsonus voluit *εἰ* pro *εἰς* scribi.

5. *Ταύτας ... ὡς ἄξιον ἕκαστον ἐπίσταται*] Georgii *Studien d. evang. Geistlichk. Würtemberg's* (1838) Vol. X. Fasc. 2. p. 108 sq.: „Der Geist erscheint hier als etwas Verschwindendes, das zwar bis zur Erscheinung Jesu eine Selbstständigkeit gehabt habe, mit dieser aber auf Jesum überging und von da an theils als inneres Wesen Christi subsistirt, theils aber auch in der Form der *δόματα* sich äussert.“ Contra Semischius *Justin der Märtyr.* P. II. p. 328: „An eine Absorption der Persönlichkeit des Geistes durch Jesum ist in jener Stelle kein

deinceps existimes, evertere tentantem quae a te dicuntur, percontari quaecunque percontatus fuero, sed de his ipsis quae interrogabo velle discere. Dic igitur mihi, quum effatum per Iesaiam dicat: *Egredietur virga e radice Iessae, et flos adscendet e radice Iessae, et requiescet super eum spiritus dei, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum spiritus timoris dei* (haec autem mihi, aiebat, in Christum dicta esse confessus, eum tamen deum praeexstitisse dicis, et carnem factum secundum voluntatem dei eum dicis per virginem genitum esse hominem): quomodo praeexstitisse demonstrari possit, qui quidem per virtutes spiritus sancti, quas effatum per Iesaiam enumerat, completur perinde atque iis indigeat?

Tum ego respondi: Acutissime et prudentissime interrogasti: vere enim videtur esse ambigendi locus: sed ut horum quoque rationem perspicias, audi quae dicturus sum. Has spiritus virtutes, quae enumeratae sunt, non ideo effatum in eum delapsas dicit quod iis indigeret, sed quod in eo requieturae essent, hoc est finem in eo habiturae, ita ut nulli deinceps in vestro genere prophetae veteri more exstarent: quod vobis licet ipsis oculis cernere; nam post eum nullus

Gedanke. Justin behauptet nichts Weiteres, als dass Christus diejenigen Kräfte des heiligen Geistes, welche vor seiner Inkarnation den Propheten verliehn gewesen waren, nach dieser in sich kontrahirt und später wieder zu veränderter Bestimmung aus sich habe ausstrahlen lassen. Einzelne Kräfte des Geistes sind nicht der Geist selbst. So wenig sich letzterer schon früher seines persönlichen Seins dadurch entäussert hatte, dass er den alttestamentlichen Propheten Kräfte seines Wesens mittheilte, so wenig konnte seiner Persönlichkeit Abbruch geschehn, als Christus diese längst aus ihm (dem Geiste) emanirten Kräfte in sich aufnahm."

6. ἐπ' αὐτοῦ πέρας ποιεῖσθαι] Iustinum imitatur Tertullianus adv. Marc. V. c. 8. Quod autem ait de Baptismo c. 10: „quum ipsum, quod coeleste in Ioanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in dominum translationem usque adeo defecerit ut quem praedicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset, miserit sciscitatum," auctorem huius sententiae non videtur habuisse Iustinum, qui hoc tantum dicit supra c. 51: Christum Ioannis prophetiae et baptismi finem imposuisse. *Maranus.*

ὅλως προφήτης παρ' ὑμῖν γεγένηται. Καὶ ὅτι οἱ παρ' ὑμῖν προ-
φῆται, ἕκαστος μίαν τινὰ ἢ καὶ δευτέραν δύναμιν παρὰ τοῦ θεοῦ
λαμβάνοντες, ταῦτα ἐποίουν καὶ ἐλάλουν ἃ καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῶν
γραφῶν ἐμάθομεν, κατανοήσατε καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενα. Σο-
φίας μὲν γὰρ πνεῦμα Σολομῶν ἔσχε, συνέσεως δὲ καὶ βουλῆς Δα-
νιήλ, ἰσχύος δὲ καὶ εὐσεβείας Μωυσῆς, καὶ Ἠλίας φόβου, καὶ
γνώσεως Ἠσαΐας· καὶ οἱ ἄλλοι αὖ ὁμοίως ἢ μίαν ἕκαστος ἢ ἐναλ- 315
λὰξ ἄλλην τινὰ μετ' ἄλλης δυνάμεως ἔσχον, οἷον καὶ Ἱερεμίας καὶ
οἱ δώδεκα καὶ Δαυὶδ καὶ οἱ ἄλλοι ἁπλῶς ὅσοι γεγόνασι παρ' ὑμῖν
προφῆται. [7] Ἀνεπαύσατο οὖν, τουτέστιν ἐπαύσατο, ἐλθόντος
ἐκείνου, [8] μεθ' ὅν, τῆς οἰκονομίας ταύτης τῆς ἐν ἀνθρώποις
αὐτοῦ γενομένης χρόνοις, παύσασθαι ἔδει αὐτὰ ἀφ' ὑμῶν, καί,
ἐν τούτῳ ἀνάπαυσιν λαβόντα πάλιν, ὡς ἐπεπροφήτευτο, γενή-
σεσθαι δόματα, ἃ ἀπὸ τῆς χάριτος τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος
ἐκείνου τοῖς ἐπ' αὐτὸν πιστεύουσι δίδωσιν, ὡς ἄξιον ἕκαστον ἐπί-
σταται. [9] Ὅτι ἐπεπροφήτευτο τοῦτο μέλλειν γίνεσθαι ὑπ' αὐτοῦ
μετὰ τὴν εἰς οὐρανὸν ἀνέλευσιν αὐτοῦ, [10] εἶπον μὲν ἤδη καὶ πά-
λιν λέγω. [11] Εἶπεν οὖν· [12] Ἀνέβη εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμα- B
λωσίαν, ἔδωκε δόματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ πάλιν ἐν
ἑτέρᾳ προφητείᾳ εἴρηται· [13] Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα, ἐκχεῶ τὸ πνεῦ-
μά μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς
δούλας μου, καὶ προφητεύσουσι.

88. Καὶ παρ' ἡμῖν ἔστιν ἰδεῖν καὶ θηλείας καὶ ἄρσενας, χαρίσματα ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ ἔχοντας. Ὥστε οὐ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν [1] ἐνδεῆ δυνάμεως ἐπεπροφήτευτο ἐλεύσεσθαι ἐπ' αὐτὸν τὰς δυνάμεις τὰς κατηριθμημένας ὑπὸ Ἠσαΐου, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐπέκεινα μὴ μέλλειν ἔσεσθαι. Μαρτύριον δὲ καὶ τοῦτο ἔστω ὑμῖν,

7. *Ἀνεπαύσατο οὖν, τουτέστιν ἐπαύσατο*] Tertullianus adv. Iud. c. 8: „Omnis plenitudo spiritualium retro charismatum in Christo cessarunt (vulgo: *cesserunt*), signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit."

8. *μεθ' ὅν* etc.] Corrupte codd. msti et editi: *μεθ' ὅν τῆς οἰκ. ταύτης τοῖς ἐν ἀνθρ. αὐτοῦ γενομένοις χρόνοις παύσασθαι ἔδει* etc.. Thirlbius legendum coniecit: *μεθ' ὅν, τῆς οἰκ. ταύτης τῆς ἐν ἀνθρ. γενομένης, παύσασθαι ἔδει* etc., nulla verborum *αὐτοῦ* et *χρόνοις* habita ratione. Quod quum nimiae sit licentiae, emendavit... *γενομένης χρόνοις* vel ... *γενομένων χρόνων*. Etiam vulgatam lectionem retineri posse censuit, mutato tantum

omnino propheta apud vos exstitit. Atque ut vobis pateat prophetas, quum unam quisque aut alteram virtutem a deo accepissent, ea fecisse et dixisse quae nos quoque ex scripturis didicimus, his etiam quae a me dicuntur animum advertite. Sapientiae enim spiritum Salomo habuit, intelligentiae et consilii Daniel, fortitudinis et pietatis Moses, timoris Elias, scientiae Iesaias; atque caeteri similiter aut singulas quisque virtutes aut vicissim cum alia quapiam coniunctas h abuere velut Ieremias et duodecim illi et David et caeteri omnino quicunque apud vos exstiterunt prophetae. Requievit igitur spiritus, hoc est desiit, postquam ille advenit, post quem, temporibus dispensationis huius inter homines ipsius susceptae, cessare oportebat ista spiritus dona a vobis, et, in illo requiescentia rursus, ut praedictum erat, dona fieri, quae ex gratia virtutis spiritus illius largitur iis qui in ipsum credunt, prout quemque dignum novit. Praenuntiatum esse eum, postquam in coelum adscendisset, hoc facturum iam dixi iterumque dico. Dixit igitur: *Adscendit in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona filiis hominum.* Et rursus in alia prophetia dictum est: *Et erit postea, effundam spiritum meum super omnem carnem et super servos meos et super servas meas, et prophetabunt.*

88. Atque apud nos licet videre et feminas et masculos, qui dona a spiritu dei habent. Quare non, quod virtutis esset indigus, praedictum est venturas in eum virtutes a Iesaia enumeratas, sed quod ultra futurae non essent. Et illud etiam

τοῖς in τῆς, ut *γενομένοις χρόνοις* absolute ponatur. Maranus vero commendavit: *τῆς οἰκ. ταύτης τῆς ἐν ἀνθρ. αὐτῷ γενομένης χρόνοις.* Equidem non mutavi nisi τοῖς in τῆς et *γενομένοις* in *γενομένης* (causa erroris in aprico est), ita ut verbis *ἄνθρωποι αὐτοῦ* *populares* designentur. — Mox pro *γενήσεσθαι* Maranus mendose *γεννήσεσθαι*.

9. *Ὅτι*] Fortasse *Ὅτι δὲ* (Sylburg.) aut *Καὶ ὅτι* (Thirlb.).

10. *εἶπον*] Cf. c. 39.

11. *Εἶπεν*] Scil. ὁ *λόγος* (n. 2).

12. *Ἀνέβη ... ἀνθρώπων*] Psalm. 67, 18 coll. Ephes. 4, 8.

13. *Καὶ . . . προφητεύσουσι*] Ioel. 2, 28. 29.

1. *ἐνδεῆ*] Infra forma usitatior exstat *ἐνδεᾶ*. Cf. Matthiae *Griech Grammat.* (ed. 2) P. I. p. 230.

ὃ [2]ἔφην πρὸς ὑμᾶς γεγονέναι ὑπὸ τῶν [3]Ἀῤῥαβίας μάγων, οἵτι- C
νες ἅμα τῷ γεννηθῆναι τὸ παιδίον ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ.
[4]Καὶ γὰρ γεννηθεὶς δύναμιν τὴν αὐτοῦ ἔσχε· καὶ αὐξάνων κατὰ
τὸ κοινὸν τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρώπων, χρώμενος τοῖς ἁρμό-
ζουσιν, ἑκάστῃ αὐξήσει τὸ οἰκεῖον ἀπένειμε, τρεφόμενος τὰς πά-
σας τροφάς, [5]καὶ τριάκοντα ἔτη ἢ πλείονα ἢ καὶ ἐλάσσονα μείνας,
μέχρις οὗ προελήλυθεν Ἰωάννης κῆρυξ αὐτοῦ τῆς παρουσίας καὶ
τὴν τοῦ βαπτίσματος ὁδὸν προϊών, ὡς καὶ [6]προαπέδειξα. [7]Καὶ
τότε ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμόν, ἔνθα ὁ D
Ἰωάννης ἐβάπτιζε, κατελθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸ ὕδωρ [8]καὶ πῦρ
ἀνήφθη ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, καὶ ἀναδύντος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὕδατος
ὡς περιστερὰν τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐπιπτῆναι ἐπ' αὐτὸν ἔγραψαν οἱ
ἀπόστολοι αὐτοῦ τούτου τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν. Καὶ οὐχ ὡς ἐνδεᾶ
αὐτὸν τοῦ βαπτισθῆναι ἢ τοῦ ἐπελθόντος ἐν εἴδει περιστερᾶς πνεύ-
ματος οἴδαμεν αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸν ποταμόν, ὥσπερ οὐδὲ τὸ
γεννηθῆναι αὐτὸν καὶ σταυρωθῆναι ὡς ἐνδεὴς τούτων ὑπέμεινεν,
ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὃ [9]ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ὑπὸ 316

2. ἔφην] Cf. c. 78.

3. Ἀῤῥαβίας] Mallet Thirlbius ἀπὸ Ἀῤῥαβίας.

4. *Καὶ ... τροφάς*] Coll. Luc. 2, 40.

5. *καὶ . . . προϊών*] Coll. Luc. 3, 23.

6. *προαπέδειξα*] Cf. c. 51.

7. *Καὶ τότε ... ἐπ' αὐτὸν*] Coll. Matth. 3, 13. 16 et Luc. 3, 21. 22.

8. *καὶ πῦρ ἀνήφθη ἐν τῷ Ἰορδάνῃ*] Nonnulli fortasse pro *ἀνήφθη* legendum putabunt *ἀνῆφθαι*: alii, iique, nisi me fallit animus, multo plures, magnopere repugnabunt. *Thirlbius.* — Scilicet Iustinus ipsa verborum constructione indicare videtur, verba *ἔγραψαν ἀπόστολοι* non ad priorem propositionem de accenso igne sed ad posteriorem tantum de columbae descensu referenda esse. Certe de hoc igne splendescente neutiquam nostra referunt evangelia, sed libri dumtaxat apocryphi. Ista enim fabula narrabatur in Praedicatione Pauli, ut docet nos scriptor (Ursinus, monachus Afer: vide I. A. Fabricii Cod. apocr. Ni Ti P. III. p. 654) libelli De baptismo haereticorum, qui operibus Cypriani adnexus est. Is (p. 30. ed. Oxon.) ait: „Est autem adulterini huius, imo internecini, baptismatis si quis alius auctor, tum etiam quidam ab eisdem ipsis haereticis propter hunc eundem errorem confictus liber, qui inscribitur *Pauli Praedicatio;* in quo libro contra omnes scripturas et de peccato proprio confitentem invenies Christum, qui solus omnino nihil deliquit, et ad accipiendum Ioannis baptisma pene invitum a matre sua Maria esse compulsum: item, cum baptizaretur, ignem super aquam esse visum.“ Paulo aliter evangelium

vobis testimonio sit, quod vobis dixi ab Arabiae magis factum, qui quidem, quum statim ac puerulus natus est venissent, eum adoraverunt. Etenim genitus virtutem suam habuit; et crescens iuxta communem caeterorum omnium hominum morem, rebus utens congruis, suum cuique incremento tribuebat, cibis omnibus ali solitus, et annos plus minus triginta permanens, donec prodiret Ioannes adventus eius praeco ac viam baptismo, ut antea demonstravi, praepararet. Quumque tum Iesus ad Iordanem fluvium venisset, ubi Ioannes baptizabat, descendente Iesu in aquam etiam ignis accensus est in Iordane, et ei ex aqua prodeunti spiritum sanctum sicut columbam involasse scripserunt apostoli huius ipsius Christi nostri. Neque tamen ideo, quod egeret baptismo aut delabente in specie columbae spiritu, eum ad fluvium venisse scimus, quemadmodum nec nasci nec crucifigi ideo, quod his rebus indigeret, sustinuit, sed pro genere hominum, quod ab Adamo in mortem

Ebionitarum teste Epiphanio Haeres. XXX. §. 13: *Καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν πολλὰ ἐπιφέρει, ὅτι τοῦ λαοῦ βαπτισθέντος ἦλθε καὶ Ἰησοῦς καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, καὶ ὡς ἀνῆλθεν ἀπὸ τοῦ ὕδατος* (Iustinus: *κατελθόντος τ. Ἰ. ἐπὶ τὸ ὕ.*), *ἠνοίγησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ ...καὶ εὐθὺς περιέλαμψε τὸν τόπον φῶς μέγα.* Exstat eiusdem rei testimonium in Oracull. Sibyll. VII. 81—83 (apud Galland. Bibl. vett. PP. Tom. I. p. 387), ubi legitur:

Ὅς σε λόγον γέννησε πατήρ, πνεῦμ' ὄρνιν ἀφῆκε,
Ὀξὺν ἀπαγγελτῆρα λόγων, λόγον ὕδασιν ἁγνοῖς,
Ῥαίνων σὸν βάπτισμα, δι' οὗ πυρὸς ἐξεφαάνθης.

Scripsi *πνεῦμα ὄ. ἀφῆκε* (Maran.) pro vulg. *πάτερ ὄ. ἀφῆκα.* Cf. c. 30. n. 2. Liturgia Syrorum in narratione historiae circa baptismum habet: „Quo tempore adscendit ab aquis, sol inclinavit radios suos.“ Cf. Severi Alex. de ritibus baptismi et sacrae synaxis apud Syros Christianos receptis liber (ed. G. Fabric. Boderianus. Antv. 1572. 4) p. 24; coll. Biblioth. sanctt. PP. ed. de la Bigne. Tom. VI. ed. 2. p. 45.

9. *ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ*] Male Perionius *Adami opera*, Langus *per Adam.* Interpretandum est *(inde) ab Adamo*, vern. *seit Adam.* Similiter Maranus, Roesslerus *(Biblioth. der Kirchenväter* P. I. p. 167), interpres Campidonensis. Cf. c. 113. p. 340. D. — Mox Thirlbius pro *καὶ πλάνην* scribendum coniecit *διὰ πλάνην.* Attulit c. 79: *ὄφιν πλανήσαντα τὴν Εὔαν.* C. 100: *δι' ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφεως παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε.* C. 112: *ἐπὶ θηρίον, δι' οὗ ἡ παράβασις καὶ*

*θάνατον καὶ πλάνην τὴν τοῦ ὄφεως ἐπεπτώκει, [10] παρὰ τὴν
ἰδίαν αἰτίαν ἑκάστου αὐτῶν πονηρευσαμένου. Βουλόμενος γὰρ
τούτους ἐν ἐλευθέρᾳ προαιρέσει καὶ αὐτεξουσίους γενομένους, τούς
τε ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ θεὸς πράττειν ὅσα ἕκαστον
ἐνεδυνάμωσε δύνασθαι ποιεῖν, ἐποίησεν, εἰ μὲν τὰ εὐάρεστα αὐτῷ
αἱροῖντο, καὶ ἀφθάρτους καὶ ἀτιμωρήτους αὐτοὺς τηρῆσαι, ἐὰν
δὲ πονηρεύσωνται, ὡς αὐτῷ δοκεῖ, ἕκαστον κολάζειν. Καὶ γὰρ
οὐδὲ τὸ καθεσθέντα αὐτὸν ὄνῳ εἰσελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὡς* B
[11] *ἀπεδείξαμεν πεπροφητεῦσθαι, δύναμιν αὐτῷ ἐνεποίει εἰς τὸ Χρι-
στὸν εἶναι, ἀλλὰ τοῖς ἀνθρώποις γνώρισμα ἔφερεν ὅτι αὐτός
ἐστιν ὁ Χριστός, ὅνπερ τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου ἔδει γνώρι-
σμα τοῖς ἀνθρώποις εἶναι, ὅπως ἐπιγνῶσι τίς ἐστιν ὁ Χριστός.*
[12] *Ἰωάννου γὰρ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου καὶ κηρύσσοντος
βάπτισμα μετανοίας, καὶ ζώνην δερματίνην καὶ ἔνδυμα ἀπὸ τρι-
χῶν καμήλου μόνον φοροῦντος καὶ μηδὲν ἐσθίοντος πλὴν ἀκρίδας
καὶ μέλι ἄγριον, [13] οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον αὐτὸν εἶναι τὸν
Χριστόν· πρὸς οὓς καὶ αὐτὸς ἐβόα· [14] Οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός, ἀλλὰ* C
*φωνὴ βοῶντος· ἥξει γὰρ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκα-
νὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι. Καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν*

παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν. C. 124: *διὰ τὸ ἀποπλανῆσαι τὴν Εὔαν.* Sed nihil muto; illa videlicet exempla, praesertim quum in iis nulla mortis mentio fiat, non quadrant ad nostrum locum.

10. *παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἑκ. αὐτ. πονηρ.*] Hic locus interpretes valde vexavit. Perionius *πονηρευσαμένου* ad Adamum retulit: *qui praeter privatam ac propriam uniuscuiusque eorum culpam deliquerat.* Gelenius: *praeter suam culpam utroque parente in peccatum prolapso.* Langus: *ut interim propriam pro se maligne agentis cuiusque culpam taceam.* Roesslerus (l. c.): *da ohnediefs (?) ein jeder aus eigener Verschuldung gesündiget hat.* Inepte v. Brunn *πονηρευσαμένου* ad *ὄφεως* retulit: *die ausser dem, was sich jeder durch eigene Schuld zuzog, viel Uebel demselben zufügte.* Hase (*Baumgarten-Crusius Comp. der christl. Dogmengesch.* Tom. II. p. 238. n. *c*) praepositionem *παρὰ* = *praeter* cepit: „die Menschen haben Uebles gethan auch ausser ihrer eignen Verschuldung, und eben darin zeigt sich die satanische Macht der Schlange, unter welche sie gefallen sind.“ Quid igitur? Illud *παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν*, ut potissimum ex iis quae Martyr adiecit (*Βουλόμενος γὰρ ... ἕκαστον κολάζειν*) intelligitur, idem sonat ac *suâ propriâ cuiusque culpâ.* Sic Maranus et Semischius *Justin der Märtyr.* P. II. p. 399. n. 2. Notus est autem iste praepositionis *παρὰ* usus.

et serpentis seductionem inciderat, sua unoquoque culpa male agente. Nam quum vellet deus et angelos et homines, libera eligendi potestate praeditos ac sui iuris, ea agere quaecunque ipsis agendi facultatem dedisset, tales eos fecit: ut, si ipsi placentia eligerent, et corruptionis et poenae expertes eos servaret, sin autem male agerent, suo arbitratu unumquemque puniret. Etenim neque id, quod asino insidens Hierosolyma ingressus est, ut demonstravimus praedictum esse, virtutem ei praestabat ut Christus esset, sed hominibus indicium faciebat eum esse Christum, quemadmodum etiam Ioanne baptizante indicium hominibus dari oportebat, ut dignoscerent quinam esset Christus. Nam quum Ioannes sederet ad Iordanem et baptisma poenitentiae praedicaret, ac zonam pelliceam et vestem ex cameli pilis contextam tantum gestaret nec quidquam praeter locustas et mel agreste ederet, homines suspicabantur eum esse Christum; ad quos ipse clamabat: *Non ego sum Christus, sed vox clamantis; veniet enim fortior me, cuius non sum dignus ut calceamenta portem.* Et quum venis-

Cf. Apol. II. c. 14. n. 2. Athenagoras de resurrect. c. 16: παρ' ἣν αἰτίαν, h. e. *quam ob causam*, vern. *aus welchem Grunde.* Irenaeus adv. haeres. IV. c. 76: Παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλεύθερα καὶ αὐτεξούσια τὴν γνώμην γεγονότα. Clemens Alex. Paedag. I. c. 8. §. 66: οὓς καὶ ἐξὸν αὐτῷ ἀπολέσαι παρὰ τὰς ἰδίας αἰτίας. Minime autem nostro loco peccatum haereditate omnibus acceptum et propria cuiusque peccata distinguuntur (ita Maranus statuit: coll. eius Praefat. p. XXV); sed illi genitivi absoluti ἑκάστου αὐτῶν (scil. ἀνθρώπων — antea enim: γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων) πονηρευσαμένου manifeste rationem inducunt, cur homines eorum [quae Adamiticum peccatum consecuta sunt] participes fiant. Itaque interpreteris: ... *das Geschlecht der Menschen, welches* *seit* *Adam dem Tode und der Verführung der Schlange verfallen war,* *weil* *ein Jeder von ihnen durch eigene Schuld schlecht gehandelt hat.* C. 124. p. 354. A.: οὗτοι ὁμοίως τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὔᾳ ἐξομοιούμενοι (sc. peccando) θάνατον ἑαυτοῖς ἐργάζονται.

11. ἀπεδείξαμεν] Cf. c. 53.

12. Ἰωάννου ... ἄγριον] Coll. Matth. 3, 1. 4. Marc. 1, 4. 6. Luc 3, 3.

13. οἱ ἄνθρωποι ... Χριστόν] Luc. 3, 15.

14. Οὐκ ... βοῶντος — ἥξει ... βαστάσαι] Io. 1, 20. 23; Luc. 3, 16 et Matth. 3, 11.

Ἰορδάνην, [15] καὶ νομιζομένου Ἰωσὴφ τοῦ τέκτονος υἱοῦ ὑπάρχειν, [16] καὶ ἀειδοῦς, ὡς αἱ γραφαὶ ἐκήρυσσον, φαινομένου, [17] καὶ τέκτονος νομιζομένου (ταῦτα γὰρ τὰ τεκτονικὰ ἔργα εἰργάζετο ἐν ἀνθρώποις ὤν, ἄροτρα καὶ ζυγά, διὰ τούτων καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης σύμβολα διδάσκων καὶ [18] ἐνεργῆ βίον), [19] τὸ πνεῦμα οὖν τὸ ἅγιον καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς προέφην, ἐν εἴδει περιστερᾶς ἐπέπτη αὐτῷ, καὶ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν ἅμα ἐληλύθει, ἥτις καὶ D
διὰ Δαυὶδ λεγομένη, ὡς ἀπὸ προσώπου [20] αὐτοῦ λέγοντος ὅπερ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἔμελλε λέγεσθαι· [21] Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ

15. *καὶ νομιζομένου Ἰωσὴφ τοῦ τέκτονος υἱοῦ ὑπ.*] Luc. 3, 23: *ὤν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς Ἰωσήφ.* Matth. 13, 55: *Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός;*

16. *κ. ἀειδοῦς . . . φαινομένου*] Cf. c. 14. n. 11.

17. *κ. τέκτονος νομιζομένου (ταῦτα γὰρ . . . ζυγά*] Marc. 6, 3: *Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων;* At vero non ita Origenes in suis exemplaribus videtur legisse, qui c. Cels. VI. c. 36 adversario in artem Christi fabrilem iocanti respondet Christum in evangeliis nusquam fabrum appellatum esse. *Οὐδαμοῦ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις φερομένων εὐαγγελίων τέκτων αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀναγέγραπται.* Libanius sophista apud Theodoret. Hist. eccl. c. 18 rogans ex paedagogo christiano: *Τί ποιεῖ ὁ τοῦ τέκτονος υἱός;* responsum tulit: *Γλωσσόκομον (feretrum) ὁ τοῦ παντὸς κατασκευάζει δημιουργός, ὃν σὺ κωμῳδῶν τέκτονος υἱὸν προσηγόρευσας.* Similiter vero ut Iustinus refert Evangelium infantiae servatoris arab. c. 38 (Cod. apocr. Ni Ti ed. Thilo. Tom. I) p. 112 ex Sikii versione: „Iosephus autem per totam urbem (h. e. Bethlehemum: cf. c. 27) circumiens dominum Iesum secum ducebat, cum propter artificium eius homines illum accerserent, ut portas ipsis aut mulctralia aut cribra aut arcas conficeret; eratque cum ipso dominus Iesus, quocunque proficisceretur.“ Ibid. 39. p. 114. Evangel. Thomae c. 13. p. 304: *Ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ τέκτων ἦν, (καὶ) ἐποίει ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἄροτρα καὶ ζυγούς. . . . Ἔστη δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους καὶ ἐκράτησε τὸ κολοβώτερον ξύλον* etc.. Atque sunt quibus traditio ista commendetur. — Codd. msti in marg. pro *τεκτονικὰ ἔργα* habent *τεκτονικὰ ὄργανα.*

18. *ἐνεργῆ*] Sic Wolf. et Sylburg. emendarunt vulg. *ἀεργῆ*, cui lubenter non privandi sed augendi vim (tale *α* euphon. est e. g. in *ἀτενής, ἀσκελής, ἀχανής, ἄξυλος*) attribuerem, si talem vocabuli usum exemplis possem probare. At *ἐνεργῆ* firmatur c. 96 (*ἐνεργῆ τὴν κατάραν*) et c. 102 (*καρπὸν ἐνεργῆ*). Quapropter emendationem in textum recepi. Langus legit *οὐκ ἀεργῆ*: *non otiosam.*

19. *τὸ πνεῦμα . . . γεγέννηκά*

set Iesus ad Iordanem, et Iosephi fabri filius haberetur, et informis, ut scripturae praedicabant, videretur, et faber ipse haberetur (haec enim fabrilia opera faciebat quum inter homines versaretur, aratra et iuga, his rebus et iustitiae insignia docens et actuosam vitam): spiritus sanctus propter homines, ut antea dixi, in specie columbae in eum involavit, et vox e coelo simul venit, quae quidem etiam per Davidem dicta erat, tamquam ex Christi persona proferentem quod ei pater erat

σε] Luc. 3, 21. 22. — Illud οὖν in apodosi (de resurr. c. 5. p. 590. E. Ps.-Iustin. Expos. rect. fid. c. 16. Quaestt. et Respp. ad Orthod. 90) offensionem non habet. Cf. Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 718.

20. *αὐτοῦ ... αὐτῷ*] Haec pronomina, ut paulo ante *ἐπέπτη αὐτῷ*, ad Christum referenda sunt. Christus enim dicit in Ps. 2, 7: *Κύριος εἶπε πρός μέ.* — Cf. Apol. I. c. 36.

21. *Υἱός ... γεγέννηκά σε*] Psalm. 2, 7. — Illud Iustinus iterum c. 103 tradit. Nec non in cod. Cantabr. aliisque Ni Ti codd. mstis (vide N. T. rec. Lachmann. T. I. p. 341) solemnis ille V. Ti locus (etiam laudatus Actt. 13, 33 et Hebr. 1, 5. 5, 5) evang. Luc. 3, 22 coelesti subiicitur voci. Idem iam testatus est Augustinus de consensu evangel. II. c. 14: „Illud vero quod nonnulli codices habent secundum Lucam, hoc illa voce sonuisse quod in psalmo scriptum est: *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, quamquam in antiquioribus codicibus graecis non inveniri perhibeatur, tamen si aliquibus fide dignis exemplaribus confirmari possit, quid aliud quam utrumque intelligendum est quolibet verborum ordine de coelo sonuisse?“ Simili sane modo in fragmento evangelii Ebionitarum apud Epiphanium Haeres. XXX. §. 13 utrumque de coelo sonuisse narratur: *Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσα· Σύ μου εἶ ὁ υἱὸς ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ηὐδόκησα· καὶ πάλιν· Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* — A Thirlbio praeterea afferuntur Clemens Alex. Paedag. I. c. 6. §. 25: *Αὐτίκα γοῦν βαπτιζομένῳ τῷ κυρίῳ ἀπ' οὐρανῶν ἐπήχησε φωνὴ μάρτυς ἠγαπημένου· Υἱός μου εἶ σὺ ἀγαπητός, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* Methodius Conviv. virg. p. 112. ed. Combef.: *Ἔοικε δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τοῦτο μάλιστα προσεοικέναι καὶ συμφωνεῖν, τὸ χρησμῳδούμενον ἄνωθεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς τῷ Χριστῷ ἐπὶ τὸν ἁγνισμὸν ἥκοντι τοῦ ὕδατος ἐν τῷ Ἰορδάνῃ· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμ. γεγ. σε.* Lactantius Institt. div. c. 15: „Tunc vox audita de coelo est: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.*“ Augustinus Enchirid. ad Laurent. c. 49: „Vox illa patris, quae super baptizatum facta est: *Ego hodie genui te.*“

σήμερον γεγέννηκά σε· [22]*τότε γένεσιν αὐτοῦ λέγων γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ἐξότου ἡ γνῶσις αὐτοῦ ἔμελλε γίνεσθαι.*

89. *Καὶ ὁ Τρύφων· Εὖ ἴσθι, ἔφη, ὅτι καὶ πᾶν τὸ γένος ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἐκδέχεται, καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ γραφαί, ἃς ἔφης, εἰς αὐτὸν* [1]*εἴρηνται, ὁμολογοῦμεν· καὶ ὅτι τὸ Ἰησοῦς ὄνομα δεδυσώπηκέ με, τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ ἐπικληθέν,* [2]*ἐνδότως ἔχειν καὶ* 317
πρὸς τοῦτο, καὶ τοῦτό φημι. Εἰ δὲ καὶ ἀτίμως οὕτως [3]*σταυρωθῆναι τὸν Χριστόν, ἀποροῦμεν·* [4]*ἐπικατάρατος γὰρ ὁ σταυρούμενος ἐν τῷ νόμῳ λέγεται εἶναι· ὥστε πρὸς τοῦτο ἀκμὴν δυσπείστως ἔχω. Παθητὸν μὲν τὸν Χριστὸν ὅτι αἱ γραφαὶ κηρύσσουσι, φανερόν ἐστιν· εἰ δὲ διὰ τοῦ ἐν τῷ νόμῳ κεκατηραμένου πάθους, βουλόμεθα μαθεῖν, εἰ ἔχεις καὶ περὶ τούτου ἀποδεῖξαι.*

Εἰ μὲν μὴ ἔμελλε πάσχειν ὁ Χριστός, φημὶ αὐτῷ ἐγώ, μηδὲ προεῖπον οἱ προφῆται ὅτι [5]*ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ ἀχθήσεται* B
εἰς θάνατον καὶ ἀτιμωθήσεται καὶ μαστιχθήσεται καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις λογισθήσεται καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθήσεται, οὗ τὸ γένος ἐξηγήσασθαι ἔχειν οὐδένα φησὶν ὁ προφήτης, καλῶς εἶχε θαυμάζειν. Εἰ δὲ τοῦτό ἐστι τὸ χαρακτηρίζον αὐτὸν καὶ πᾶσι μηνύον, πῶς οὐχὶ καὶ ἡμεῖς θαῤῥοῦντες πεπιστεύκαμεν εἰς αὐτόν;

22. *τότε* etc.] H. e. *tum demum eum nasci hominibus et oriri affirmans, quum* —. Thirlbius *τοῖς ἀνθρώποις* non post *λέγων γίνεσθαι* sed post *ἔμελλε γίνεσθαι* locandum censet. Participium *λέγων* pertinet ad eum qui dicit *Ἐγὼ σήμ. γεγένν. σε.* Vide c. 63. n. 11. Iustini sententiae similem habet Methodius l. c.: *Τὸ δὲ Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, ὅτι προόντα ἤδη πρὸ τῶν αἰώνων ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐβουλήθην καὶ τῷ κόσμῳ γεννῆσαι, ὃ δή ἐστι, προσθὲν ἀγνοούμενον γνωρίσαι.* — Verbis *ἐξότου ἡ γνῶσις α. ἔμελλε γίνεσθαι* adiiciuntur: *Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* Haec tamquam superflua (Maran.) expunxi; in textum irrepserunt ex margine.

1. *εἴρηνται*] Stephan. et Iebb. *εὕρηνται* vitiose.

2. *ἐνδότως ἔχειν καὶ πρὸς τοῦτο*] Qui Iustinum exagitarunt, quasi hoc loco Tryphonem totius gentis nomine confitentem inducat, scripturas, de quibus hactenus disputatum fuerat, de Christo dictas esse: hi videntur aliud agentes hunc locum legisse. Tria enim in verbis Tryphonis facile est animadvertere: 1°. declarat Christum a tota gente exspectari; 2°. suo et sociorum praesentium nomine fatetur scripturas, quas Iustinus explicuerat, Christo congruere, quamvis Iesum esse hunc

dicturus: *Filius meus es tu, ego hodie te genui:* tum nativitatem eius hominibus contingere asserens, quum iis innotesceret.

89. Atque Trypho: Probe scias, inquit, et Christum ab omni genere nostro exspectari, et scripturas omnes, quas attulisti, nos in illum dictas confiteri; hoc etiam fateor me Iesu nomine, quo filius Navae cognominatus fuit, commotum fuisse ut in hanc quoque rem propensus essem. Utrum autem tam inhoneste Christus crucifigendus sit, id nobis dubium videtur; maledictus enim in lege dicitur qui crucifigitur: quare admodum difficile est id mihi persuadere. Passurus quidem Christus manifeste in scripturis praedicatur; utrum autem maledictum illud in lege supplicii genus passurus sit, volumus discere, si habes de hac quoque re quod demonstres.

Si quidem, inquam, Christus non fuisset passurus, nec prophetae praedixissent fore ut ab iniquitatibus populi ad mortem duceretur et ignominia afficeretur et flagellis caederetur et inter improbos numeraretur et tamquam ovis ad necem duceretur, cuius genus a nemine enarrari posse asserit propheta: haud abs re esset mirari. Sin autem haec propria eum nota distinguit et omnibus manifestum facit, quomodo non nos quoque fidenter in eum credidissemus? Et quicunque pro-

Christum nondum assentiatur; 3°. suis ipse verbis fatetur se iis quae de Iesu filio Navae dicta fuerant commoveri, ut ad id quoque assentiendum inclinet, nempe Iesu Nazareni figuram fuisse filium Navae. *Maranus.* — Pro ἐνδότως (Thirlb. in Add.) codd. msti et editi ἐκδότως exhibent. Fortasse etiam legendum est *τοῦτον* pro *τοῦτο:* Iesu nomen, quo filius Navae cognominatus est, facit ut propensus sim in vestrum Iesum. Non muto.

3. *σταυρωθῆναι*] Desiderat Sylburgius ἔδει, ἐχρῆν vel simile quid. Sed pariter paulo post: *εἰ δὲ διὰ τοῦ ... πάθους.* C. 90: *εἰ δὲ καὶ σταυρωθῆναι* etc.. Comp. c. 85. n. 10. De sententia cf. c. 32. n. 1.

4. *ἐπικατάρατος ... εἶναι*] Deuteron. 21, 23 coll. Galat. 3, 13.

5. *ἀπὸ ... ἔχειν οὐδένα*] Coll. Iesai. 53, 3. 7. 8. — Non *ὑπὸ* sed *ἀπὸ τ. ἀνομιῶν* (sic etiam LXX) dixit, = (Chrysostom.) *ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν.* Vide Parsons. ad locum.

Καὶ ὅσοι νενοήκασι τὰ τῶν προφητῶν, [6]τοῦτον φήσουσιν, οὐκ ἄλλον, εἰ μόνον ἀκούσειαν ὅτι οὗτος ἐσταυρωμένος.

90. *Καὶ ἡμᾶς οὖν, ἔφη, προβίβασον ἐκ τῶν γραφῶν, ἵνα* C
σοὶ πεισθῶμεν καὶ ἡμεῖς. Παθεῖν μὲν γὰρ καὶ ὡς πρόβατον ἀχθήσεσθαι οἴδαμεν· εἰ δὲ καὶ σταυρωθῆναι καὶ οὕτως αἰσχρῶς καὶ ἀτίμως [1]ἀποθανεῖν διὰ τοῦ κεκατηραμένου ἐν τῷ νόμῳ θανάτου, ἀπόδειξον ἡμῖν· ἡμεῖς γὰρ οὐδ' εἰς ἔννοιαν τούτου ἐλθεῖν δυνάμεθα.

Οἶσθα, ἔφην, ὅτι ὅσα εἶπον καὶ ἐποίησαν οἱ προφῆται, ὡς καὶ [2]ὡμολογήθη ὑμῖν, παραβολαῖς καὶ τύποις ἀπεκάλυψαν, ὡς μὴ ῥᾳδίως [3]τὰ πλεῖστα ὑπὸ πάντων νοηθῆναι, κρύπτοντες τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν, ὡς καὶ πονέσαι τοὺς ζητοῦντας εὑρεῖν καὶ μαθεῖν.

Οἱ δὲ ἔφησαν· [4]Καὶ ὡμολογήθη ἡμῖν. D

Ἀκούοις ἂν οὖν, φημί, τὸ μετὰ τοῦτο. Μωυσῆς γὰρ πρῶτος ἐξέφανεν αὐτοῦ ταύτην τὴν δοκοῦσαν κατάραν δι' ὧν ἐποίησε σημείων.

Τίνων τούτων, ἔφη, λέγεις;

[5]*Ὅτε ὁ λαός, φημί, ἐπολέμει τῷ Ἀμαλὴκ καὶ ὁ τοῦ Ναυῆ υἱός, ὁ ἐπονομασθεὶς τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, τῆς μάχης ἦρχεν, αὐτὸς Μωυσῆς ηὔχετο τῷ θεῷ τὰς χεῖρας [6]ἑκατέρως ἐκπετάσας, Ὢρ δὲ καὶ Ἀαρὼν ὑπεβάσταζον αὐτὰς πανῆμαρ, ἵνα μὴ κοπωθέντος αὐτοῦ χαλασθῶσιν. Εἰ γὰρ ἐνεδεδώκει τι τοῦ σχήματος τούτου τοῦ* 318
τὸν σταυρὸν μιμουμένου, ὡς γέγραπται ἐν ταῖς Μωυσέως γραφαῖς, ὁ λαὸς ἡττᾶτο· εἰ δὲ ἐν τῇ τάξει ἔμενε ταύτῃ, Ἀμαλὴκ ἐνικᾶτο τοσοῦτον, καὶ ἰσχύων διὰ τοῦ σταυροῦ ἴσχυεν. [7]Οὐ γάρ, ὅτι οὐ-

6. *τοῦτον . . . ἐσταυρωμένος*] Eadem ratiocinatione Tertullianus usus est in libro adv. Marc. III. c. 19: „Sufficit in meum Christum solius mortis prophetia. Ex hoc enim, quod non est edita qualitas mortis, potuit et per crucem evenisse, tum alii deputandam (vulg. *deputanda)*, si in alium fuisset praedicatum." Thirlbius et Maranus post *ἐσταυρωμένος* interrogationis signum collocarunt.

1. *ἀποθανεῖν*] Sylburgius desiderat *ἔμελλεν, ἔδει* vel simile quodpiam verbum. Vide c. 89. n. 3.

2. *ὡμολογήθη ὑμῖν*] Cf. c. 68. p. 294. A. Maranus voluit *ὡμολ. ἡμῖν*: *ut inter nos convenit.* Sed hac emendatione facile caremus. — In verbo *ἀποκαλύπτειν*, quod sequitur, potestas *revelandi* (c. 68. n. 15) inest. Ergo: *das haben sie in Gleichnissen und Bildern enthüllt (offenbart)*. C. 68. p. 294. A:

phetias intelligunt, hunc [esse Christum] asserent, non alium, si tantum audierint hunc crucifixum esse.

90. Nos igitur, inquit, ex scripturis edoce, ut tibi fidem nos quoque habeamus. Passurum enim illum et tamquam ovem ductum iri scimus; sed utrum etiam crucifigendus et tam ignominiose et inhoneste mortem in lege maledictam obiturus sit, nobis demonstra: id enim nos ne cogitare quidem possumus.

Nosti, inquam, prophetas quaecunque fecerunt aut dixerunt, ut etiam concessum est a vobis, similitudinibus et figuris indicasse, ut non facile pleraque ab omnibus intelligerentur, et veritatem iis insitam abscondisse, ut qui eam invenire et discere studerent laborem ferrent.

Illi autem dixerunt: Hoc concessum est a nobis.

Audi igitur, inquam, quod sequitur. Moses enim hanc eius, ut videtur, detestationem primus exhibuit per signa quae edidit.

Quaenam ista, inquit, dicis?

Quum populus, inquam, cum Amaleco bellum gereret ac Navae filius, nomine Iesu cognominatus, dux esset pugnae, ipse Moses orabat deum manibus utrimque extensis, Or autem et Aaron eas toto die sustinebant, ne lassato eo demitterentur. Si quid enim de hoc signo crucem imitante remiserat, populus vincebatur, ut in Mosis libris scriptum est: si vero in hoc statu permanebat, tamdiu Amalecus vincebatur, et qui viribus praestabat per crucem praestabat. Non enim, quia

λόγους ... ἐν παραβολαῖς ... λ ε λ ε γ μ έ ν ο υ ς. Haud opus est Thirlbii coniectura *ἐπεκάλυψαν: contexerunt.*

3. *τὰ πλεῖστα*] Scil. eorum *ὅσα εἶπον καὶ ἐποίησαν.* Huc etiam referas *ἐν αὐτοῖς* quod sequitur. Cf. c. 92. p. 319. B, c. 112. p. 339. C.

4. *Καὶ ὦμ. ἡμῖν*] Pro *Καὶ* non minus apte legerimus *Ναί. Sylburgius.*

5. *Ὅτε ὁ λαός* etc.] Coll. Exod. 17, 9 sqq.: Vide c. 75. n. 6 et c. 111.

6. *ἑκατέρως*] Sylburg. admisit *ἑκατέρας* et Thirlb. *ἑκατέρωσε.*

7. *Οὐ γὰρ ... ὀκλάσαντός τινος*] Iustini vestigiis Tertullianus adv. Iud. c. 10: „Iam vero Moyses, quid utique tantum tunc, cum Iesus adversus Amalech proeliabatur, expansis manibus orabat residens, quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus positis et ma-

τως ηὔχετο Μωυσῆς, διὰ τοῦτο κρείσσων ὁ λαὸς ἐγίνετο, ἀλλ' ὅτι, ἐν ἀρχῇ τῆς μάχης τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ ὄντος, αὐτὸς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἐποίει. Τίς γὰρ οὐκ ἐπίσταται ὑμῶν, ὅτι μάλιστα μὲν ἡ μετὰ οἴκτου καὶ δακρύων εὐχὴ μειλίσσεται τὸν θεὸν καὶ ἡ ἐν πρηνεῖ κατακλίσει καὶ ἐν γόνασιν ὀκλάσαντός τινος; Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἐπὶ λίθου καθεζόμενος οὔτε αὐτὸς B ηὔξατο οὔτε ἄλλος ὕστερον. Ἔχει δὲ καὶ ὁ λίθος σύμβολον, [8] ὡς ἀπέδειξα, πρὸς τὸν Χριστόν.

91. Καὶ γὰρ δι' ἄλλου μηνύων τὴν ἰσχὺν τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ ὁ θεὸς διὰ Μωυσέως εἶπεν ἐν εὐλογίᾳ, ἣν εὐλόγει τὸν Ἰωσήφ· [1] Ἀπὸ εὐλογίας κυρίου ἡ γῆ αὐτοῦ, ἀπὸ ὡρῶν [2] οὐρανοῦ καὶ δρόσων, καὶ ἀπὸ ἀβύσσου πηγῶν κάτωθεν [3] καὶ καθαρῶν· γεννήματα ἡλίου τροπῶν· καὶ ἀπὸ συνόδων μηνῶν καὶ ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς καὶ ἀπὸ κορυφῆς βουνῶν [4] καὶ ποταμῶν ἀεννάων καὶ καρπῶν γῆς πληρώσεως. Καὶ τὰ δεκτὰ τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βάτῳ ἔλθοισαν ἐπὶ κεφαλὴν Ἰωσὴφ καὶ ἐπὶ κορυφῆς. Δο- C ξασθεὶς ἐν [5] ἀδελφοῖς πρωτότοκος, ταύρου τὸ κάλλος αὐτοῦ, κέρατα μονοκέρωτος τὰ κέρατα αὐτοῦ, ἐν αὐτοῖς ἔθνη κερατιεῖ ἅμα ἕως [6] ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς. Μονοκέρωτος γὰρ κέρατα οὐδενὸς ἄλλου πράγματος ἢ σχήματος [7] ἔχοι ἄν τις εἰπεῖν καὶ ἀποδεῖξαι, εἰ μὴ τοῦ τύπου ὃς τὸν σταυρὸν δείκνυσιν. [8] Ὄρθιον γὰρ τὸ ἓν ἐστι

nibus caedentibus pectus et facie humi volutata orationem commendare debuisset, nisi quia illic, ubi nomen Iesu dicebatur dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis habitus quoque erat necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus?" Eadem habes in libro adv. Marc. III. c. 18. Cf. Barnab. Epist. c. 12 et Cyprian. Exhort. martyr. c. 8.

8. ὡς ἀπέδειξα] Cf. cc. 70. 76. 86. — Coll. cc. 100 et 113.

1. Ἀπὸ ... γῆς] Deuteron. 33, 13—17.

2. οὐρανοῦ] Maran. οὐρανῶν citra codicum auctoritatem.

3. καὶ καθαρῶν· γεννήματα] Vitiose pro καὶ καθ' ὥραν γεννήματα, quod est in cod. quodam msto τῶν ο' (ap. Parsons.). Septuaginta: καὶ καθ' ὥραν γεννημάτων. Et sic Thirlbius nostro loco scribendum censet. Non mutavi nisi γενήματα, quod vulgo legitur.

4. καὶ ποταμῶν] Haec neque Septuaginta agnoscunt neque Biblia hebraica; addita sunt (Thirlb.) propter ἀεννάων. — Mox pro καρπῶν Septuaginta habent καθ' ὥραν. Sed non videtur illud mendum esse librariorum Iustini.

5. ἀδελφοῖς πρωτότ., ταύρου] Ita uterque cod. mstus, Stephan., Thirlb. distinguunt. Etiam Tertul-

ita precabatur Moses, idcirco populus vincebat, sed quia, quum nomen Iesu in prima acie esset, ipse signum crucis exhibebat. Quis enim vestrum ignorat, eam maxime precem flectere deum quae cum eiulatu et lacrimis et prono corpore et flexis genibus funditur? Ad hunc autem modum in lapide sedens neque ipse oravit neque postea alius. Habet vero etiam lapis significationem, ut demonstravi, Christo convenientem.

91. Et sane alia deus ratione per Mosen vim mysterii crucis indicans dixit in benedictione, qua Iosepho benedixit: *A benedictione domini terra eius, ab horis coeli et rore, et ab abysso fontium deorsum et aquarum purarum: germina solis conversionis: et a coitionibus mensium et a vertice montium et a vertice collium et fluminum perennium et fructuum terrae plenitudinis. Et accepta ei qui visus est in rubo veniant super caput Iosephi et verticem. Gloria evectus inter fratres primogenitus, tauri pulchritudo eius, cornua unicornis cornua eius, iis gentes petet simul inde usque ab extremo terrae.* Unicornis enim cornua nemo dicere aut demonstrare possit in alia re aut figura inveniri, nisi in ea nota quae crucem exhibet. Rectum enim unum lignum est, a

lianus adv. Iud. c. 10 et adv. Marc. III. c. 18, a verbis *Tauri decor eius* incipiens, vocem *primogenitus* videtur ad ea reiicere quae praecedunt; transtulit autem ll. cc. ex Iustino. Caeteri ἀδελφοῖς· πρωτότοκος ταύρου —.

6. ἀπ' ἄκρου] Tertullianus ll. cc. *ad summum usque terrae.* Videtur legisse ἐπ' ἄκρου.

7. ἔχοι ἄν τις] Sic Maranus ex codd. mstis reposuit; vulgo ἔχει ἄν τις. Sylburgius post σχήματος censet εἰκόνισμα inserendum esse: quo bene caremus.

8. Ὄρθιον ... πεπηγμένον] Crux igitur nihil aliud est nisi lignum erectum (ὄρθιον ξύλον). Cuius ligni, quum aliud lignum transversarium adaptatur, summa pars (τὸ ἀνώτατον μέρος: h. e. vertex, cui impingebatur titulus aut causa mortis) habet cornu formam: pariter utraque transversarii ligni pars prominens (τὰ ἄκρα h. e. extremitates, quibus manus clavis affigebantur) cornu speciem gerit; aliud etiam cornu in illo ligno cernitur, quod in media cruce fixum est, ut insideant qui cruci affiguntur. Itaque crux composita est ex cornibus unicornis. Tertullianus adv. Iud. l. c. „*Tauri decor eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad*

ξύλον, ἀφ' οὗ ἐστι τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρας ὑπερηρμένον,
ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρμοσθῇ, καὶ ἑκατέρωθεν ὡς κέρατα τῷ
ἑνὶ κέρατι παρεζευγμένα τὰ ἄκρα [9]φαίνηται· καὶ τὸ ἐν τῷ μέ-
σῳ πηγνύμενον [10]ὡς κέρας καὶ αὐτὸ ἐξέχον ἐστίν, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦν- D
ται οἱ σταυρούμενοι, καὶ βλέπεται ὡς κέρας καὶ αὐτὸ σὺν τοῖς
ἄλλοις κέρασι συνεσχηματισμένον καὶ πεπηγμένον. Καὶ τὸ [11]Ἐν
αὐτοῖς ἔθνη κερατιεῖ ἅμα ἕως ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς δηλωτικόν ἐστι
τοῦ νῦν γεγενημένου πράγματος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Κερατισθέν-
τες γάρ, [12]τουτέστι κατανυγέντες, οἱ ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ
τούτου τοῦ μυστηρίου εἰς τὴν θεοσέβειαν ἐτράπησαν ἀπὸ τῶν μα-
ταίων εἰδώλων καὶ δαιμόνων, τοῖς δὲ ἀπίστοις τὸ αὐτὸ σχῆμα εἰς
κατάλυσιν καὶ καταδίκην δηλοῦται· ὃν τρόπον [13]ἐν τῷ ἀπ' Αἰγύ- 319
πτου ἐξελθόντι λαῷ διά τε τοῦ τύπου τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν
τοῦ Μωυσέως καὶ τῆς τοῦ Ναυῆ υἱοῦ ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος
Ἰησοῦ ὁ Ἀμαλὴκ μὲν ἡττᾶτο, Ἰσραὴλ δὲ ἐνίκα. Καὶ διὰ τοῦ τύπου
δὲ καὶ σημείου τοῦ [14]κατὰ τῶν δακόντων τῷ Ἰσραὴλ ὄφεων ἡ ἀνά-
θεσις φαίνεται γεγενημένη ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστευόντων ὅτι διὰ
τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος θάνατος γενήσεσθαι ἔκτοτε προεκηρύσ-
σετο τῷ ὄφει, σωτηρία δὲ τοῖς καταδακνομένοις ὑπ' αὐτοῦ καὶ
προσφεύγουσι τῷ [15]τὸν ἐσταυρωμένον υἱὸν αὐτοῦ πέμψαντι εἰς τὸν B
κόσμον· οὐ γὰρ ἐπὶ ὄφιν [16]ἡμᾶς πιστεύειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα
διὰ Μωυσέως ἐδίδασκεν, ὁπότε καὶ καταρᾶσθαι αὐτὸν τὴν ἀρχὴν
ὑπὸ τοῦ θεοῦ [17]δηλοῖ, καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ ἀναιρεθήσεσθαι ὡς πο-

summum usque terrae. Non utique rhinoceros destinabatur unicornis vel minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator, cuius cornua essent crucis extima (Leopold: *aestimata*). Nam et in antemna navis, quae crucis pars est, cornua extremitates huius vocantur, unicornis autem media stipite palus.“ Eadem deprehendes adv. Marc. l. c.. Coll. Irenaeum adv. haeres. II. c. 24. §. 4: „Habitus crucis fines et summitates habet quinque: duos in longitudine et duos in latitudine et unum in medio, in quo requiescit qui clavis affigitur.“ — Vide sis Bynaeum De morte Iesu Christi (Amstel. 1698) p. 234 sq..

9. φαίνηται] Conieceris *φαίνεται*. Sed illud ferimus.

10. ὡς κέρας] Non male fortasse legeris εἰς κέρας: *in cornu figuram eminet.* Paulo ante εἰς κέρας ὑπερηρμένον: *in speciem cornu elevatum est.* Non muto.

11. Ἐν ... γῆς] Deut. 33, 17 (vide n. 1). — Cum *αὐτοῖς* subintelligendum *κέρασι.*

quo summa pars in cornu attollitur, quum adaptatum fuerit aliud lignum, et utrimque extrema, velut cornua uni cornu adiuncta, apparuerint; et quod in medio figitur, in quo vehuntur qui crucifiguntur, ipsum quoque velut cornu eminet et cornu speciem exhibet cum aliis cornibus conformatum et fixum. Et illud *Iis gentes petet simul inde usque ab extremo terrae* rem demonstrat quae hodie in omnibus gentibus evenit. Cornu enim petiti, hoc est compuncti, per hoc mysterium homines ex omnibus gentibus ab inanibus simulacris et daemonibus ad dei cultum conversi sunt, incredulis autem idem signum in excidium et condemnationem ostenditur; eodem modo in populo, qui ex Aegypto egressus erat, per illam manuum Mosis extensarum figuram et per nomen Iesu filio Navae impositum Amalecus quidem vincebatur, Israel autem vincebat. Etiam figuram et signum, quod adversus serpentium morsus Israeli institutum est, liquet erectum esse ad eorum salutem qui iam tum praenuntiatam fuisse credunt mortem serpenti futuram per eum qui crucifigendus erat, et salutem iis qui serpentis morsibus laesi ad eum confugiunt qui crucifixum filium in mundum misit; non enim in serpentem nos credere propheticus spiritus per Mosen docuit, quippe quum eum initio etiam diris a deo devotum esse demonstret, et in Iesaia

12. *τ. κατανυγέντες*] Scil. *τῇ καρδίᾳ* (Actt. apost. 2, 37).

13. *ἐν τῷ ἀπ' Αἰγ. ἐξελθόντι λαῷ*] Exspectaveris *ἐν τῷ ἀπ' Αἰγ. ἐξελθεῖν τὸν λαόν*, quemadmodum Apol. I. c. 60: *ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγ. οἱ 'Ισρ. ..., ἀπήντησαν αὐτοῖς ἰοβ. θηρία.* Nihil vero mutandum.

14. *κατὰ τ. δακ. τῷ 'Ισρ. ὄφεων* etc.] Cf. Numer. 21, 6—9. Melius sane (Sylburg.) legeretur *κατὰ τ. δακ. τὸν 'Ισρ. ὄφεων* vel *κατὰ τ. δακ. ὄφεων τῷ 'Ισρ. ἡ ἀνάθ. φαίν. γεγενημένη.* Pro *τοῦ* (post *σημείου*), quod tolerari potest, Thirlbius *τούτου* mallet scribi. — Vox *σημείου crucem* indicat. Vide c. 72. n. 3.

15. *τὸν ἐσταυρωμένον*] Stephan. vitiose *τῶν ἐσταυρωμένων.*

16. *ἡμᾶς*] Vult Thirlb. *ὑμᾶς* ob antecedentia et locum parallelum c. 112. p. 339. A. Non muto. — Mox pro *καταρᾶσθαι* rectius (Sylburg.) tempus praeteritum usurparetur *κατηρᾶσθαι*. Cf. c. 79. p. 306. A.

17. *δηλοῖ*] Genes. 3, 14.

λέμιον διὰ τῆς μεγάλης μαχαίρας, ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστός, [18]σημαίνει.

92. Εἰ οὖν τις μὴ μετὰ μεγάλης χάριτος τῆς παρὰ θεοῦ λάβοι νοῆσαι τὰ εἰρημένα καὶ γεγενημένα ὑπὸ τῶν προφητῶν, οὐδὲν αὐτὸν ὀνήσει τὸ τὰς ῥήσεις δοκεῖν λέγειν ἢ τὰ γεγενημένα, εἰ μὴ
λόγον ἔχει καὶ περὶ αὐτῶν ἀποδιδόναι. Ἀλλὰ μήτι γε καὶ εὐκατα- C
φρόνητα δόξει τοῖς πολλοῖς ὑπὸ τῶν μὴ νοούντων αὐτὰ λεγόμενα; Εἰ γάρ τις ἐξετάζειν βούλοιτο ὑμᾶς, ὅτι Ἐνὼχ καὶ Νῶε ἅμα τοῖς τέκνοις, καὶ εἴ τινες ἄλλοι τοιοῦτοι γεγόνασι, μήτε ἐν περιτομῇ γενόμενοι μήτε σαββατίσαντες εὐηρέστησαν τῷ θεῷ, τίς ἡ αἰτία τοῦ δι' ἄλλων [1]προστατῶν καὶ νομοθεσίας μετὰ τοσαύτας γενεὰς ἀξιοῦν τὸν θεὸν δικαιοῦσθαι μὲν τοὺς ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Μωυσέως διὰ περιτομῆς, τοὺς δὲ ἀπὸ Μωυσέως καὶ διὰ περιτομῆς καὶ
τῶν ἄλλων ἐντολῶν, τουτέστι σαββάτου καὶ θυσιῶν καὶ [2]σποδῶν D
καὶ προσφορῶν, [3]εἰ μή, [4]ὡς προείρηται ὑπ' ἐμοῦ, ἀποδείξετε ὅτι διὰ τὸ τὸν θεόν, προγνώστην ὄντα, ἐγνωκέναι ἄξιον γενησόμενον τὸν λαὸν ὑμῶν ἐκβληθῆναι ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ μηδένα ἐπιτρέπεσθαι εἰσελθεῖν ἐκεῖ; Οὐδαμόθεν γὰρ ἀλλαχόθεν ἐστὲ γνωριζόμενοι, [5]ὡς προέφην, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς περὶ τὴν σάρκα περιτομῆς. Οὐδὲ γὰρ Ἀβραὰμ διὰ τὴν περιτομὴν δίκαιος εἶναι ὑπὸ τοῦ θεοῦ
ἐμαρτυρήθη, ἀλλὰ διὰ τὴν πίστιν· πρὸ τοῦ γὰρ περιτμηθῆναι 320
αὐτὸν εἴρηται περὶ αὐτοῦ οὕτως· [6]Ἐπίστευσε δὲ τῷ θεῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. Καὶ ἡμεῖς οὖν, ἐν ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ἡμῶν πιστεύοντες τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ περιτομὴν ἔχοντες τὴν ὠφελοῦσαν ἡμᾶς τοὺς κεκτημένους, τουτέστι τῆς καρδίας, δίκαιοι καὶ εὐάρεστοι τῷ θεῷ ἐλπίζομεν φανῆναι, ἐπειδὴ καὶ ἤδη μεμαρτυρήμεθα διὰ τῶν προφητικῶν λόγων ὑπ' αὐτοῦ. Τὸ δὲ σαββατίζειν καὶ τὰς προσφορὰς φέρειν κελευσθῆναι

18. *σημαίνει*] Iesai. 27, 1.

1. *προστατῶν*] Legi posset etiam *προσταγῶν* [*T* et *Γ* confundi poterant: vide c. 69. n. 11], sed ferri tamen et *προστατῶν* potest. *Sylburgius.* — Apte designantur Abrahamus et Moses.

2. *σποδῶν*] Fortasse (Thirlb. et Maran.) *σπονδῶν*. Sed c. 13: *μηκέτι αἵμασι τράγων καὶ προβάτων ἢ σποδῷ δαμάλεως ἢ σεμιδάλεως προσφοραῖς καθαριζομένοις.*

3. *εἰ μὴ . . . ἐκεῖ;*] Reposui punctum interrogans. Langus non male subaudit: *τί ἕξετε ἀποκρίνα-*

per magnum gladium, qui Christus est, tamquam hostem necatum iri significet.

92. Si quis igitur magnam a deo gratiam non acceperit ut prophetarum dicta et facta intelligat, nihil ei proderit verba videri memorare et gesta, quorum rationem reddere non possit. Sed nonne etiam contemtu digna multis videbuntur, si ab iis qui non intelligunt memorentur? Nam si quis quaerere ex vobis velit, cur deus, quum Henochus et Noachus una cum liberis, et si qui alii eiusmodi exstiterunt, sine circumcisione et sabbatis ipsi placuerint, per alios duces et legis institutionem tot elapsis aetatibus iustificari voluerit eos quidem qui ab Abrahamo ad Mosen fuerunt per circumcisionem, eos autem qui post Mosen fuerunt tum per circumcisionem tum per caetera praecepta, hoc est sabbatum et victimas et cineres et oblationes: nisi, ut iam a me dictum est, id causae demonstretis fuisse quod populum vestrum deus, futurorum praescius, meriturum cognoverit ut Hierosolymis pelleretur nec cuiquam eo ingredi liceret? Nulla enim re alia dignoscimini, ut iam dixi, nisi ista carnis circumcisione. Neque enim Abrahamum deus iustum per circumcisionem fuisse testatus est, sed per fidem; ante enim quam circumcisus esset ita de eo dictum est: *Credidit deo Abrahamus, et reputatum est ei ad iustitiam.* Et nos igitur, qui in praeputio carnis nostrae credimus deo per Christum et circumcisionem habemus nobis eam adeptis utilem, hoc est circumcisionem cordis, futurum speramus ut iusti et deo grati appareamus, siquidem iam etiam ab eo testimonium per prophetica effata accepimus. Quod autem sabbata servare et oblationes offerre iussi estis, quodque lo-

σϑαι; quid habebitis quod respondeatis? Tales conclusiones in sermone quotidiano saepe omitti solent. Perperam Maranus ad sensum absolvendum addit: *calumniis appetetur deus* (infra enim: *συκοφαντηϑήσεται ὁ ϑεός*), et verba *οὐδαμόϑεν ... ὑπ' αὐτοῦ* uncis includit. Nihil incommodi esset, si Iustinus scripsisset: *τί ἀποδείξετε, εἰ μή, ὡς ... ἐμοῦ, ὅτι διὰ τὸ —.*

4. *ὡς προείρηται*] C. 16. p. 234. A. B. et c. 40. p. 259. B.

5. *ὡς προέφην*] C. 16.

6. *Ἐπίστευσε ... δικαιοσύνην*] Genes. 15, 6.

ὑμᾶς, καὶ [7] τόπον εἰς ὄνομα τοῦ θεοῦ ἐπικληθῆναι ἀνασχέσθαι τὸν B
κύριον, ἵνα, [8] ὡς εἴρηται, μὴ εἰδωλολατροῦντες καὶ ἀμνημονοῦντες τοῦ θεοῦ, ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι γένησθε, ὡς ἀεὶ φαίνεσθε γεγενημένοι. Καὶ ὅτι διὰ ταῦτα ἐνετέταλτο ὁ θεὸς τὰς περὶ σαββάτων καὶ προσφορῶν ἐντολάς, προαποδέδεικταί μοι διὰ τῶν προειρημένων· διὰ δὲ τοὺς σήμερον ἐλθόντας καὶ τὰ αὐτὰ σχεδὸν πάντα βούλομαι ἀναλαμβάνειν. Ἐπεὶ εἰ μὴ [9] τοῦτό ἐστι, συκοφαντηθήσεται ὁ θεός, ὡς μήτε πρόγνωσιν ἔχων μήτε τὰ αὐτὰ δίκαια πάντας διδάσκων καὶ εἰδέναι καὶ πράττειν (πολλαὶ γὰρ γενεαὶ ἀνθρώ- C
πων πρὸ Μωυσέως φαίνονται γεγενημέναι), [10] καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθὴς λόγος, ὁ λέγων ὡς [11] ἀληθὴς ὁ θεὸς καὶ δίκαιος καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κρίσεις, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἀληθὴς ὁ λόγος, καὶ [12] θεὸς ὑμᾶς τοιούτους μὴ εἶναι ἀσυνέτους καὶ φιλαύτους ἀεὶ βούλεται, ὅπως σωθῆτε [13] μετὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ εὐαρεστοῦντος τῷ θεῷ καὶ μεμαρτυρημένου, ὡς προέφην διὰ τῶν ἁγίων προφητικῶν λόγων τὴν ἀπόδειξιν ποιήσας.

93. Τὰ γὰρ ἀεὶ καὶ δι' ὅλου δίκαια καὶ πᾶσαν δικαιοσύνην
παρέχει ἐν παντὶ γένει ἀνθρώπων, καὶ ἔστι πᾶν γένος γνωρίζον D
ὅτι μοιχεία κακὸν καὶ πορνεία καὶ [1] ἀνδροφονία καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Κἂν πάντες πράττωσιν αὐτά, ἀλλ' οὖν γε τοῦ ἐπίστασθαι ἀδικοῦντες, ὅταν πράττωσι ταῦτα, οὐκ ἀπηλλαγμένοι εἰσί, πλὴν

7. τόπον etc.] Vide c. 22. n. 16. — Dein ante ἵνα Langus supplet ἐγένετο: *factum est.* Maranus male ad superiora εἰ μὴ ἀποδείξετε ὅτι refert.

8. ὡς εἴρηται] Cf. c. 19—22.

9. τοῦτό] H. e. si deus illas leges non dedit ad evitandam εἰδωλολατρείαν. Caeterum cf. c. 23: Ἐὰν δὲ ταῦτα οὕτως μὴ ὁμολογήσωμεν, συμβήσεται ἡμῖν εἰς ἄτοπα ἐμπίπτειν νοήματα, ὡς τοῦ αὐτοῦ θεοῦ μὴ ὄντος τοῦ κατὰ τὸν Ἐνὼχ etc..

10. καὶ οὐκ ἔστιν ... καὶ πᾶσαι] Vulgo corrupte καὶ οὐκ ἔστι λόγος ὁ λέγων, ὡς οὐκ ἀληθὴς ὁ θεὸς etc.. Equidem ita emendare studui, ut ἀληθὴς ante λόγος reponerem et οὐκ post ὡς delerem. Exspectaveris quoque καὶ οὐκ ἔσται ob antecedens συκοφαντηθήσεται, sed ἔστι ferri potest. Praeterea Thirlbius coniecit: καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθὴς ὁ λόγος ὁ λέγων ὡς δίκαιος ὁ θεός, καὶ πᾶσαι, aut... ὡς εὐθὺς (ψ' 91, 15) ὁ θεὸς καὶ δίκαιος, aut ... θεὸς ἀληθὴς καὶ δίκαιος. Maranus similiter legi voluit: καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθὴς λόγος ὁ λέγων ὡς ἀληθὴς (vel ἀληθινὸς vel εὐθὺς) ὁ κύριος καὶ δίκαιος.

11. ἀληθὴς ... κρίσεις — καὶ

cum de nomine dei vocari dominus sustinuit, [factum est] ne, ut dictum est, ad simulacrorum cultum delapsi ac dei immemores, impii et athei essetis, quales vos semper patet fuisse. Atque hanc fuisse causam cur deus de sabbatis et oblationibus leges sanciret, iam a me demonstratum est iis quae antea dicta sunt; propter eos autem qui hodie venerunt eadem paene omnia volo repetere. Nam si hoc ita non est, calumniis appetetur deus, quasi neque futurorum praescius sit neque eamdem iustitiam omnes et noscere et observare docuerit (multas enim generationes hominum ante Mosen fuisse liquet), neque verum est effatum, quod dicit *deum esse verum et iustum et omnes vias eius iudicia, neque esse iniquitatem in eo.* Sed quia verum est effatum, etiam deus vos tales semper esse non vult, insipientes et vestri amantes, ut cum Christo salvemini, qui placuit deo et ab eo testimonium accepit, ut antea ex sanctis propheticis effatis demonstravi.

93. Nam semper et ubique iusta ac totam iustitiam in omni hominum genere exhibet, et omne genus novit adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et quaecunque alia similia. Etiamsi omnes ista faciant, non tamen assequuntur ut, quum ea faciunt, inique a se fieri ignorent, iis exceptis

... *αὐτῷ*] Deuteron. 32, 4 coll. Psalm. 24, 10; 91, 15.

12. *θεὸς*] Maranus *ὁ θεός*.

13. *μετὰ τοῦ Χριστοῦ*] H. e. coniuncti cum Christo, aut eius auxilio, ut beatitudinis auctor sit. Sic *μετὰ* (= *mittels*) saepe usurpatur; cf. Actt. apost. 13, 17. Supersedemus igitur Thirlbii coniectura: *ὅπως σωθῆτε μετὰ τῶν* (vel *μεθ' ἡμῶν τῶν*, vel *μετὰ τῶν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν*) *διὰ τοῦ Χριστοῦ τούτου εὐαρεστούντων τῷ θεῷ καὶ μεμαρτυρημένων.* Ipsum V. D. mutationis istius magnitudo valde movisse videtur; vulgarem enim scripturam scite explicuit in hunc modum: „ut salvemini et proinde *ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ μερίδι ἦτε*, et *ubi ille est et vos sitis.*“ C. 80: *συναχθήσεσθαι τὸν λαὸν ὑμῶν καὶ εὐφρανθῆναι σὺν τῷ Χριστῷ.* C. 139: *ἅμα αὐτῷ* (sc. *Χριστῷ*) *ἐν τῇ γῇ ἐκείνῃ γενησόμενοι καὶ τὰ αἰώνια καὶ ἄφθαρτα κληρονομήσειν.* Apol. I. c. 8: *τῆς μετὰ θεοῦ ... διαγωγῆς.* C. 11: *ὑμεῖς ... ἀκρίτως ἀνθρώπινον* (sc. *βασιλείαν*) *λέγειν ἡμᾶς ὑπειλήφατε, ἡμῶν τὴν μετὰ θεοῦ λεγόντων.*

1. *ἀνδροφονία*] Codd. msti *ἀνδρομανία* in margine.

ὅσοι ὑπὸ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπεφορημένοι [2] καὶ ἀνατροφῆς
καὶ ἐθῶν φαύλων καὶ νόμων πονηρῶν διαφθαρέντες τὰς φυσικὰς
ἐννοίας ἀπώλεσαν, μᾶλλον δὲ ἔσβεσαν ἢ [3] ἐπεσχημένας ἔχουσιν.
Ἰδεῖν γάρ ἔστι καὶ τοὺς [4] τοιούτους μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βουλομέ-
νους ἅπερ αὐτοὶ τοὺς ἄλλους διατιθέασι, καὶ ἐν συνειδήσεσιν
ἐχθραῖς ταῦτα ὀνειδίζοντας ἀλλήλοις ἅπερ ἐργάζονται. Ὅθεν μοι
δοκεῖ καλῶς εἰρῆσθαι ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ 321
Χριστοῦ, [5] ἐν δυσὶν ἐντολαῖς πᾶσαν δικαιοσύνην καὶ εὐσέβειαν πλη-
ροῦσθαι· εἰσὶ δὲ αὗται· [6] Ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης
τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ τὸν πλησίον σου
ὡς σεαυτόν. [7] Ὁ γὰρ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος
ἀγαπῶν τὸν θεόν, πλήρης θεοσεβοῦς γνώμης ὑπάρχων, οὐδένα
ἄλλον τιμήσει θεόν· καὶ ἄγγελον ἐκεῖνον [8] ἂν τιμήσῃ θεοῦ βουλο-
μένου, τὸν ἀγαπώμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ. Καὶ ὁ B
τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπῶν, ἅπερ [9] ἑαυτῷ βούλεται ἀγαθά,
κἀκείνῳ βουλήσεται· οὐδεὶς δὲ ἑαυτῷ κακὰ βουλήσεται. [10] Ταῦτα
οὖν τῷ πλησίον καὶ εὔξαιτ' ἂν καὶ ἐργάσαιτο γενέσθαι, ἅπερ καὶ
ἑαυτῷ, ὁ τὸν πλησίον ἀγαπῶν· πλησίον δὲ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο
ἐστὶν ἢ τὸ ὁμοιοπαθὲς καὶ λογικὸν ζῶον, ὁ ἄνθρωπος. Διχῇ
οὖν τῆς πάσης δικαιοσύνης τετμημένης, πρός τε θεὸν καὶ ἀνθρώ-
πους, ὅστις, φησὶν ὁ λόγος, ἀγαπᾷ κύριον τὸν θεὸν ἐξ ὅλης τῆς
καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν, δίκαιος C
ἀληθῶς ἂν εἴη. Ὑμεῖς δὲ οὔτε πρὸς θεὸν οὔτε πρὸς τοὺς προφή-
τας οὔτε πρὸς ἑαυτοὺς φιλίαν ἢ ἀγάπην ἔχοντες οὐδέποτε ἐδείχθη-
τε, ἀλλ', ὡς δείκνυται, καὶ εἰδωλολάτραι πάντοτε καὶ φονεῖς τῶν

2. *καὶ ἀνατροφῆς*] Facile ex antecedentibus *ὑπὸ* suppletur. Nec necesse erat ut *ἀνατροφὴ* accuratius designaretur. Itaque H. Stephani (in edit. Epist. ad Diogn. p. 54) coniecturis supersedemus: *καὶ* (Thirlb. mallet *ἢ*) *ὑπὸ φαύλης ἀνατροφῆς* vel *ὑπὸ κακῆς ἀνατροφῆς*. Concinnius saltem scripsisset: *καὶ ὑπ' ἀνατροφῆς κακῆς*.

3. *ἐπεσχημένας ἔχ.*] Nulla enim est legis naturalis ignoratio.

4. *τοιούτους*] Hoc Maranus ex codd. mstis textui inseruit. Thirlbius coniecerat *αὐτούς*.

5. *ἐν ... πληροῦσθαι*] Matth. 22, 40.

6. *Ἀγαπήσεις ... σεαυτόν*] Luc. 10, 27 coll. Marc. 12, 30. 31.

7. *Ὁ γὰρ ... καὶ θεοῦ*] Cf. c. 65. n. 6.

8. *ἂν τιμήσῃ*] Schnitzerus (*Neue Jen. Allgem. Liter.-Zeitung* 1845. N. 71. p. 281) voluit scribi *τιμήσει*

quicunque impuro spiritu pleni vel institutione et moribus malis et legibus nefariis corrupti naturales notiones amiserunt, immo potius exstinxerunt aut inhibitas tenent. Videre enim licet etiam eiusmodi homines eadem pati nolle quae ipsi aliis faciunt, ac sibi invicem conscientia inimica ea exprobrare quae perpetrant. Unde mihi praeclare a domino nostro et salvatore Iesu Christo dictum videtur, *duobus praeceptis iustitiam omnem et pietatem impleri;* sunt autem haec: *Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex totis viribus tuis et proximum tuum ut te ipsum.* Nam qui ex toto corde et ex totis viribus diligit deum, piae sententiae plenus quum sit, nullum alium colet deum; et angelum illum deo volente colet, quem ipse dominus et deus diligit. Et qui proximum diligit ut se ipsum eadem illi bona, atque ipse sibi, optabit; nemo autem sibi mala optabit. Igitur qui proximum diligit eadem ei, atque ipse sibi, precabitur ac navabit: proximus autem hominis non alius est nisi similibus perpessionibus obnoxium et ratione praeditum animal, homo. Bifariam igitur distributa omni iustitia, in deum et homines, quicunque, ait effatum, diligit dominum deum ex toto corde et ex totis viribus et proximum ut se ipsum, is vere iustus fuerit. Vos autem neque in deum neque in prophetas neque in vos ipsos amorem unquam aut caritatem declarastis, sed, ut manifestum est, et simulacrorum cultores semper et iustorum interfectores vos prae-

pro *τιμήσῃ*. Sed, ut iam Sylburg. advertit, convenientius esset potentiali modo *ἂν τιμήσαι* seu *ἂν τιμήσειε*: *honoraverit*, ut infra *εὔξαιτ' ἂν* et *ἂν εἴη*. Quamquam caremus mutatione. Etiam apud alios scriptores *ἂν* particula interdum cum coniunctivo (pro futuro) ponitur. Cf. Hom. Il. I. 137. 184. 205. III. 54.

9. *ἑαυτῷ*] Codd. msti et editi *αὐτῷ*. Gallandius *αὑτῷ* edidit. Mox: *ἑαυτῷ κακὰ βουλήσεται*. Et: *ἅπερ καὶ ἑαυτῷ*. Cf. Apol. I. c. 3. n. 6.

10. *Ταὐτὰ*] Codd. msti et editi *Ταῦτ'*. Cf. c. 48. n. 12. — Recte Thirlbius de constructione huius argumenti: „Qui vicinum, inquit Iustinus, diligit tamquam se, quae sibi ipsi bona, illi quoque exoptabit. Nemo autem sibi mala exoptat. Ergo quid? Ergo qui vicinum amat, eadem illi optabit quae sibi. Minus erit ridiculus syllogismus, si transferas istud *ἀγαθὰ* a propositione, ubi omnia turbat, ad complexionem, ubi desideratur.“

*δικαίων εὑρίσκεσθε, ὡς καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὰς χεῖρας
ἐπιβαλεῖν ὑμᾶς καὶ μέχρι νῦν ἐπιμένειν τῇ κακίᾳ ὑμῶν, [11] καταρω-
μένους καὶ τῶν τοῦτον τὸν ἐσταυρωμένον ὑφ' ὑμῶν ἀποδεικνύντων
εἶναι τὸν Χριστόν· καὶ πρὸς τούτοις ἐκεῖνον μὲν ὡς ἐχθρὸν θεοῦ
καὶ κατηραμένον ἀξιοῦτε ἀποδεικνύναι ἐσταυρῶσθαι, ὅπερ τῆς
ἀλογίστου ὑμῶν γνώμης ἔργον ἐστίν. Ἔχοντες γὰρ ἀφορμὰς ἀπὸ* D
*τῶν γενομένων [12] σημείων διὰ Μωυσέως συνιέναι ὅτι οὗτός ἐστιν,
οὐ βούλεσθε, ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτοις, ἡμᾶς ἀλογεῖν δύνασθαι ὑπο-
λαμβάνοντες, συζητεῖτε ὅπερ ὑμῖν συμβαίνει, καὶ ὑμεῖς ἀπορεῖτε
λόγων, ὅταν εὐτόνῳ τινὶ Χριστιανῷ συμβάλητε.*

94. *Εἴπατε γάρ μοι, οὐχὶ θεὸς ἦν ὁ ἐντειλάμενος διὰ Μωυ-
σέως [1] μήτε εἰκόνα μήτε ὁμοίωμα μήτε τῶν ἐν οὐρανῷ ἄνω μήτε
τῶν ἐπὶ γῆς ὅλως ποιῆσαι, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ [2] διὰ τοῦ
Μωυσέως τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἐνήργησε γενέσθαι καὶ [3] ἐπὶ σημεῖον* 322
*ἔστησε, δι' οὗ σημείου ἐσώζοντο οἱ ὀφιόδηκτοι, καὶ ἀναίτιός ἐστιν
ἀδικίας; [4] Μυστήριον γὰρ διὰ τούτου, [5] ὡς προέφην, ἐκήρυσσε,
δι' οὗ καταλύειν μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ὄφεως, τοῦ καὶ τὴν παρά-
βασιν ὑπὸ τοῦ Ἀδὰμ γενέσθαι ἐργασαμένου, ἐκήρυσσε, σωτηρίαν
δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν διὰ τοῦ σημείου τούτου, [6] τουτ-
έστι τοῦ σταυροῦ, θανατοῦσθαι μέλλοντα ἀπὸ τῶν δηγμάτων τοῦ
ὄφεως, ἅπερ εἰσὶν αἱ κακαὶ πράξεις, εἰδωλολατρεῖαι καὶ ἄλλαι ἀδι-*

11. *καταρωμένους ... Χριστόν*] Vide c. 16. n. 9.

12. *σημείων δ. Μωυσέως*] Spectat ad aeneum serpentem et manus contra Amalecum in crucis figuram extensas (c. 90).

1. *μήτε εἰκόνα ... ποιῆσαι — αὐτὸς ... ὀφιόδηκτοι*] Coll. Exod. 20, 4; Numer. 21, 8. 9.

2. *διὰ τοῦ Μωυσέως*] Fortasse (Thirlb.) *δι' αὐτοῦ* vel *διὰ τοῦ αὐτοῦ Μωυσέως*. Non muto.

3. *ἐπὶ σημεῖον ἔστησε*] *Signo imposuit*, id est cruci. Nam signi nomine crucem intelligit Iustinus et serpentem aeneum cruci impositum fuisse existimat. [Vide Apol. I. c. 60. n. 4, Dial. c. Tr. c. 72. n. 3, c. 91. n. 14, c. 111. p. 338. D.] Hoc ipso in loco idem declarat his verbis: *in eum qui per hoc signum, id est per crucem, erat passurus.* Eadem habet vetus Barnabae interpres c. 12: *et posuit in cruce* [in textu *ἐνδόξως*, ed. 3. Hefel. *ἐν δοκῷ*]. Iustini verborum imitatorem habemus Tertullianum, qui adv. Iud. c. 10 [comp. adv. Marc. III. c. 18] sic loquitur: „Idem rursus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur aeneum serpentem ligno impositum pendentis habitu in spectacu-

buistis, ita ut et ipsi Christo manus intuleritis et hucusque in vestra permaneatis nequitia, diris etiam eos voventes qui hunc a vobis crucifixum demonstrant esse Christum; et ad haec illum ut inimicum dei et maledictum in crucem actum esse conamini demonstrare: quod quidem alieni a ratione animi vestri opus est. Nam quum ex signis a Mose factis intelligendi copiam habeatis eum esse Christum, non vultis, sed etiam insuper, in angustias nos coniici posse existimantes, quaestiones ponitis quaecunque in mentem vobis veniunt, nec tamen ipsi habetis quod dicatis, quando in firmum aliquem Christianum incideritis.

94. Dicite enim mihi: nonne deus erat qui per Mosen praecepit ne qua omnino effingeretur imago aut similitudo sive eorum quae in coelo sunt sursum sive eorum quae in terra sunt, et tamen ipse in solitudine per Mosen ut serpens aeneus fieret effecit eumque signo imposuit, quo signo servabantur qui a serpentibus morsi fuerant, et extra iniustitiae culpam est? Mysterium enim per hanc rem, ut antea dixi, nuntiabat, quo serpentis quidem, qui etiam praevaricationis ab Adamo commissae auctor fuerat, potestatem se dissoluturum nuntiabat, credentibus autem in istum qui per hoc signum, id est crucem, moriturus erat nuntiabat salutem ex morsibus serpentis, qui sunt pravae actiones, simulacrorum cultus et aliae

lum Israeli salutare proposuit eo tempore, quo a serpentibus post idololatriam exterminabantur, nisi quod hic dominicam crucem intentabat, qua serpens diabolus designabatur, et laeso cuique ab eiusmodi colubris, id est angelis eius, a delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta intento, salus efficiebatur? Nam qui in illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur.“ Vix dubium est quin legendum non sit „serpentem l i g n o impositum,“ sed, ut apud Iustinum, „serpentem s i g n o impositum“: ἐπὶ σημείου (Num. 21, 8); crux autem aenea erat (Apol. I. c. 60). *Maranus.*

4. *Μυστήριον . . . ἀδικίαι*] Coll. Ioann. 3, 14. 15. — Vide Apol. I. c. 60. n. 5.

5. *ὡς προέφην*] C. 91. p. 319. A.

6. *τουτέστι τοῦ σταυροῦ, θανατοῦσθαι μέλλοντα*] Codd. msti et editi *τουτέστι τὸν σταυροῦσθαι μέλλοντα, ἀπὸ* etc.. Causa erroris facile cernitur. Thirlbius etiam legendum commendavit: *τουτέστι τοῦ σταυροῦσθαι, θανατοῦσθαι μέλλοντα.*

κίαι. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο νοηθήσεται, δότε μοι λόγον ὅτου χάριν τὸν χαλκοῦν ὄφιν Μωυσῆς [7] ἐπὶ σημείου ἔστησε, καὶ προσβλέπειν B [8] αὐτὸν τοὺς δακνομένους ἐκέλευσε, καὶ ἐθεραπεύοντο οἱ δακνόμενοι, καὶ ταῦτα αὐτὸς κελεύσας μηδενὸς ὅλως ὁμοίωμα ποιεῖν.

Καὶ ὁ ἕτερος τῶν τῇ δευτέρᾳ ἀφιγμένων εἶπεν· Ἀληθῶς εἶπας· οὐκ ἔχομεν λόγον διδόναι· καὶ γὰρ ἐγὼ περὶ τούτου πολλάκις τοὺς διδασκάλους ἠρώτησα, καὶ οὐδείς μοι λόγον ἀπέδωκεν. Ὥστε λέγε σὺ ἃ λέγεις· προσέχομεν γάρ σοι μυστήριον ἀποκαλύπτοντι, [9] δι' ὧν καὶ τὰ τῶν προφητῶν διδάγματα συκοφαντητά ἐστι. C

Κἀγώ· Ὅνπερ οὖν τρόπον τὸ σημεῖον διὰ τοῦ χαλκοῦ ὄφεως γενέσθαι ὁ θεὸς ἐκέλευσε καὶ ἀναίτιός ἐστιν, οὕτω δὴ καὶ ἐν τῷ νόμῳ κατάρα κεῖται κατὰ τῶν σταυρουμένων ἀνθρώπων· οὐκ ἔτι δὲ καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ κατάρα κεῖται, δι' οὗ σώζει πάντας τοὺς κατάρας ἄξια πράξαντας.

95. [1] Καὶ γὰρ πᾶν γένος ἀνθρώπων εὑρεθήσεται ὑπὸ κατάραν ὂν κατὰ τὸν νόμον Μωυσέως. [2] Ἐπικατάρατος γάρ, εἴρηται, πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά. Καὶ οὐδεὶς ἀκριβῶς πάντα ἐποίησεν ([3] οὐδ' ὑμεῖς D τολμήσετε ἀντειπεῖν), ἀλλ' εἰσὶν οἱ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀλλήλων τὰ ἐντεταλμένα ἐφύλαξαν. Εἰ δὲ οἱ ὑπὸ τὸν νόμον τοῦτον ὑπὸ κατάραν

7. *ἐπὶ σημείου*] Ita Maran. ex codd. mstis edidit. Caeteri *ἐπὶ σημεῖον*, ut supra. — Mox pro *προσβλέπειν* (sic et Apol. I. c. 60. p. 93. A) codd. msti, Iebb., Thirlb. praebuerunt *προβλέπειν*. Male. Saepiuscule *προ* et *προς* confunduntur: Apol. I. c. 3. n. 4.

8. *αὐτὸν*] Codd. msti in margine *αὐτῷ*. Apol. I. c. 60: *Ἐὰν προσβλέπητε τῷ τύπῳ τούτῳ.*

9. *δι' ὧν*] H. e. *τούτων δι' ἅ.*

1. *Καὶ* etc.] Cfr. Neander *Allg. Geschichte der christl. Religion und Kirche*, Sect. II. Tom. II. ed. 2. p. 1108: „Bei Justin lässt sich die Idee von einer leidenden Genugthuung Christi als eine zum Grunde liegende, wenngleich nicht mit klarem Bewusstsein entwickelte und vestgehaltene erkennen; denn Justin sagt: „ „Das Gesetz sprach über alle Menschen den Fluch aus, weil kein Mensch dasselbe im ganzen Umfange erfüllen konnte (Deut. 27, 26); Christus befreite uns von diesem Fluche, indem er ihn für uns trug." " Es kann hier bei ihm kein andrer Ideenzusammenhang als dieser sein: Die Kreuzigung bezeichnet die Verfluchung, die Verdammung; ihn selbst, den Sohn Gottes, den voll-

iniquitates. Nisi enim ita res intelligatur, date mihi rationem cur Moses aeneum serpentem signo imposuerit, et iusserit ut eum intuerentur qui morsibus petiti fuerant, ex quo etiam illi sanabantur, idque quum ipse sanxisset ne ullius omnino rei similitudo fieret.

Et alter eorum qui postridie venerunt dixit: Vera locutus es: rationem non possumus afferre; nam et ego hac de re saepe magistros interrogavi, nec quisquam mihi rationem reddidit. Quapropter perge quod dicere instituisti; attendimus enim tibi mysterium revelanti, qua de causa etiam prophetarum praecepta calumniis pateant.

Atque ego: Quemadmodum ergo deus signum per serpentem aeneum fieri iussit et tamen extra culpam est, sic etiam in lege maledictio posita est in homines crucifixos; non vero itidem in Christum dei maledictio posita est, per quem deus omnes salvat qui res maledictione dignas gesserunt.

95. Etenim omne hominum genus maledictioni obnoxium reperietur secundum legem Mosis. *Maledictus* enim, dicitur, *quisque qui non permanet in omnibus quae scripta sunt in libro legis ut faciat ea.* Nemo certe accurate omnia praestitit (neque vos audebitis contradicere), sed alii aliis plus minusve praecepta observarunt. Quodsi huic legi subditos sub maledi-

kommen Heiligen, konnte keine solche treffen; in Beziehung auf ihn selbst war dies nur Scheinbares (δοκοῦσα κατάρα, c. 90). Die Bedeutung dieses Fluches bezog sich auf die Menschheit, welche der Gesetzesverletzung schuldig und dadurch der Verdammniss anheimgefallen war. Christus nahm in seinen Leiden diese an der Menschheit verwürkte Verdammniss über sich, um die Menschheit davon zu befreien. Das *für* geht hier von selbst in das *statt* über."

2. Ἐπικατάρατος . . . αὐτά] Deuteron. 27, 26 coll. Galat. 3, 10. — Maranus inepte sic distinxit: ... κατάραν ὄν. κατὰ τὸν νόμον Μωυσέως ἐπικατάρατος γὰρ εἴρηται πᾶς etc.. Caeteri: Μωυσέως· ἐπικατάρατος γὰρ εἴρηται πᾶς etc.. Mox codd. msti et editi ἐν τοῖς γεγραμμένοις, omisso vocabulo πᾶσι. Sed ll. cc. legitur. Et mox Iustinus: οὐδεὶς ἀκριβῶς πάντα ἐποίησεν. Quocirca reposui.

3. οὐδ' ... ἀντειπεῖν] Haec verba uncis includenda putavi (Apol. I. c. 19. n. 4); alioquin ante οὐδεὶς coniunctio ὅτι collocanda esset (c. 33. p. 250. E).

φαίνονται εἶναι, διὰ τὸ μὴ πάντα φυλάξαι, οὐχὶ πολὺ μᾶλλον πάντα τὰ ἔθνη φανήσονται ὑπὸ κατάραν ὄντα, καὶ εἰδωλολατροῦντα καὶ παιδοφθοροῦντα καὶ τὰ ἄλλα κακὰ ἐργαζόμενα; Εἰ οὖν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ὁ πατὴρ τῶν ὅλων τὰς πάντων κατάρας ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη, εἰδὼς ὅτι ἀνα- 323
στήσει αὐτὸν σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα, διὰ τί ὡς κεκατηραμένου τοῦ ὑπομείναντος κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν ταῦτα παθεῖν τὸν λόγον ποιεῖτε, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἑαυτοὺς θρηνεῖτε; Εἰ γὰρ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ αὐτὸς παθεῖν ταῦτα αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἐνήργησεν, ὑμεῖς οὐχ ὡς γνώμῃ θεοῦ ὑπηρετοῦντες τοῦτο ἐπράξατε· οὐδὲ γὰρ τοὺς προφήτας ἀναιροῦντες εὐσέβειαν εἰργάσασθε. Καὶ μή τις ὑμῶν λεγέτω· Εἰ ὁ πατὴρ αὐτὸν ἠθέλησε ταῦτα παθεῖν, [4] ἵνα τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἴασις γένηται τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἡμεῖς οὐδὲν ἠδικήσαμεν. [5] Εἰ μὲν οὖν μετανοοῦντες ἐπὶ B
τοῖς ἡμαρτημένοις καὶ ἐπιγνόντες τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν καὶ φυλάσσοντες αὐτοῦ τὰς ἐντολὰς [6] ταῦτα φήσετε, ἄφεσις ὑμῖν τῶν ἁμαρτιῶν ὅτι ἔσται [7] προεῖπον. Εἰ δὲ [8] αὐτοῦ τε ἐκείνου καὶ τῶν εἰς ἐκεῖνον πιστευόντων καταρᾶσθε καί, ὁπόταν ἐξουσίαν ἔχητε, ἀναιρεῖτε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ ἐκείνῳ ἐπιβεβληκέναι τὰς χεῖρας ὑμῶν, ὡς παρ' ἀδίκων καὶ ἁμαρτωλῶν καὶ μέχρις ὅλου σκληροκαρδίων καὶ ἀσυνέτων, ἐκζητηθήσεται;

96. *Καὶ γὰρ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι [1] Ἐπικατάρατος* C
πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου, οὐχ ὡς τοῦ θεοῦ καταρωμένου τούτου τοῦ ἐσταυρωμένου, ἡμῶν τονοῖ τὴν ἐλπίδα ἐκκρεμαμένην ἀπὸ τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ, [2] ἀλλ' ὡς προειπόντος τοῦ θεοῦ [3] τὸ

4. *ἵνα ... ἀνθρώπων*] Coll. Ies. 53, 5.

5. *Εἰ μὲν οὖν* etc.] Sis inspice Apol. I. c. 61. n. 2.

6. *ταῦτα φήσετε*] Nempe deum patrem voluisse Christum haec pati, ut livore eius sanaremur. At nequaquam Iudaeis concedit ut se occidendo Christo nihil peccasse dicant. *Maranus.*

7. *προεῖπον*] Cf. cc. 44 et 47.

8. *αὐτοῦ ... ἀναιρεῖτε*] Vide c. 16. n. 10 sq..

1. *Ἐπικατάρατος . . . ξύλου*] Deuteron. 21, 23 coll. Galat. 3, 13.

2. *ἀλλ' ὡς προειπόντος τ. θεοῦ* etc.] Iam duas explicationes testimonii a Iudaeis obiecti subiecerat, nunc tertiam adiungit. 1°. Contendebat illud *Maledictus omnis qui pendet a ligno*, itidem ut mosaica instituta, ita exponendum esse, ut nequaquam in sola litera haereamus. 2°. Fatetur ad Christum referri posse, qua-

ctione esse patet, quod non omnia observaverint: nonne multo magis patebit omnes gentes, quae et simulacra colunt et pueros stuprant et alia mala perpetrant, sub maledictione esse? Igitur si pro hominibus ex omni genere suum etiam Christum pater universorum maledictiones omnium in se suscipere voluit, quum futurum sciret ut eum crucifixum et mortuum excitaret ad vitam: cur de eo qui secundum patris voluntatem haec pati sustinuit ita loquimini quasi is maledictus fuisset, ac non potius vos ipsos lugetis? Etsi enim ab ipso etiam illius patre perfectum est ut haec pro humano genere pateretur, non tamen vos id fecistis ut dei consilio inserviretis: neque enim prophetis occidendis pietatem coluistis. Nec quisquam vestrum dicat: Si pater voluit haec eum pati, ut eius livore genus hominum sanaretur, nihil nos iniqui fecimus. Quodsi haec ita dicetis ut peccatorum poenitentiam agatis et hunc Christum esse agnoscatis eiusque mandata servetis, remissionem peccatorum vobis futuram esse iam dixi. Sed si et ipsum illum et in illum credentes diris voveatis et, quum facultas aderit, occidatis: quomodo non etiam ob illatas ei manus poenae a vobis, ut ab iniustis et peccatoribus et corde omnino obduratis et insipientibus, repetentur?

96. Etenim quod in lege dictum est: *Maledictus omnis qui pendet in ligno*, non quod deus maledicat huic crucifixo, spem nostram ex Christo crucifixo suspensam confirmat, sed quod deus id praedixerit quod vos omnes et vestri similes,

tenus in se suscepit maledictionem, in quam Iudaei et gentes inciderant. 3°. Nunc iisdem verbis praedictionem eorum quae Iudaei in Christianos commissuri erant contineri demonstrat. *Maranus.*

3. τὸ ὑφ' ὑμῶν ... μὴ ἐπισταμένων ... μέλλον γίνεσθαι] Codd. msti et editi admodum vitiose τὸ ὑφ' ὑμῶν ... μὴ ἐπιστάμενον ... μέλλοντα γίνεσθαι. Quae verba Sylburgius ita reddidit: *quod praedixerit deus (id quod a vobis omnibus et a vestri similibus ignoratur) hunc esse qui ante omnia fuerit, eundemque aeternum dei sacerdotem ac regem esse Christumque futurum esse.* Idem V. D. et Pearsonus τὸν pro τὸ commendarunt: *hunc qui a vobis ... eum esse qui ante omnia* etc.. Haec contra moneo: 1°. Participio ἐπιστάμενον passivam obtrudunt significationem. 2°. Sententia ista nimis est a Martyris

ὑφ' ὑμῶν πάντων καὶ τῶν ὁμοίων ὑμῖν, μὴ ἐπισταμένων τοῦτον
εἶναι τὸν πρὸ πάντων ὄντα καὶ αἰώνιον τοῦ θεοῦ ἱερέα καὶ βασι-
λέα καὶ Χριστόν, μέλλον γίνεσθαι. Ὅπερ καὶ ὄψει ἰδεῖν ὑμῖν ἔστι
γινόμενον· [4] ὑμεῖς γὰρ ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν καταρᾶσθε πάν-
των τῶν ἀπ' ἐκείνου γενομένων Χριστιανῶν, καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη,
ἃ καὶ ἐνεργῆ τὴν κατάραν ἐργάζονται, ἀναιροῦντα τοὺς μόνον ὁ- D
μολογοῦντας ἑαυτοὺς εἶναι Χριστιανούς· οἷς ἡμεῖς ἅπασι λέγομεν,
ὅτι [5] Ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστέ, ἐπίγνωτε μᾶλλον τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ.
Καὶ μὴ πειθομένων ἡμῖν μήτε ἐκείνων μήτε ὑμῶν, ἀλλὰ ἀρνεῖ-
σθαι ἡμᾶς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἀγωνιζομένων, θανατοῦσθαι
μᾶλλον αἱρούμεθα καὶ ὑπομένομεν, πεπεισμένοι ὅτι πάνθ' ὅσα ὑπέ-
σχηται ὁ θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ ἀποδώσει ἡμῖν. Καὶ πρὸς
τούτοις πᾶσιν εὐχόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν, ἵνα ἐλεηθῆτε ὑπὸ τοῦ Χρι-
στοῦ. Οὗτος γὰρ ἐδίδαξεν ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὔχεσθαι, 324
εἰπών· [6] Γίνεσθε χρηστοὶ καὶ οἰκτίρμονες, ὡς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν
ὁ οὐράνιος. Καὶ γὰρ τὸν παντοκράτορα θεὸν χρηστὸν καὶ οἰκτίρ-
μονα ὁρῶμεν, [7] τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντα ἐπὶ ἀχαρίστους καὶ
δικαίους, καὶ βρέχοντα ἐπὶ ὁσίους καὶ πονηρούς, οὓς πάντας ὅτι
καὶ κρίνειν μέλλει ἐδίδαξε.

97. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὸ [1] μέχρις ἑσπέρας μεῖναι τὸν προφήτην
Μωυσῆν, ὅτε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὑπεβάσταζον Ὢρ καὶ Ἀαρών, ἐπὶ
τοῦ σχήματος τούτου εἰκῆ γέγονε. Καὶ γὰρ ὁ κύριος σχεδὸν μέ-
χρις ἑσπέρας ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ ξύλου, καὶ πρὸς ἑσπέραν ἔθαψαν αὐ-
τόν· εἶτα ἀνέστη τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Τοῦτο διὰ Δαυὶδ οὕτως ἐκ- B
πεφώνητο· [2] Φωνῇ μου πρὸς κύριον ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέ μου
ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ. Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὕπνωσα· ἐξηγέρθην,
ὅτι κύριος ἀντελάβετό μου. Καὶ διὰ Ἠσαΐου ὁμοίως εἴρητο περὶ
τούτου, δι' οὗ τρόπου ἀποθνήσκειν ἔμελλεν, οὕτως· [3] Ἐξεπέτα-
σά μου τὰς χεῖρας ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, τοῖς
πορευομένοις ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ. Καὶ ὅτι ἔμελλεν ἀνίστασθαι, αὐ-

proposito remota. Ansam autem corruptionis facile vides. Idcirco non dubitavi Thirlbii emendationem, Marano probatam, orationi inserere.

4. ὑμεῖς . . . Χριστιανῶν] Vide c. 16. n. 9. — Pro γενομένων observat Sylburg. legi posse λεγομένων. Sed cf. c. 63. n. 16.

5. Ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστέ] Iesai. 66, 5.

6. Γίνεσθε ... οὐράνιος] Luc. 6, 36.

ignorantes hunc esse qui ante omnia est et aeternus dei sacerdos et rex et Christus, facturi eratis. Quod quidem licet ipsis oculis factum cernere; vos enim in synagogis vestris omnes diris vovetis qui ab illo facti sunt Christiani, idemque faciunt caeterae gentes, quae ipsam maledictionem in rem conferunt, necem iis inferentes qui se tantummodo fatentur esse Christianos; quibus nos omnibus dicimus: *Fratres nostri estis,* quin potius cognoscite dei veritatem. Quum autem neque illos neque vos flectamus, sed ut nomen Christi negemus intente agatis: mortem potius eligimus et perferimus, minime dubii quin deus quaecunque bona per Christum promisit ea nobis praestiturus sit. Et ad haec omnia pro vobis oramus, ut Christus vestri misereatur. Nam is etiam pro inimicis precari nos docuit, dicens: *Estote benigni et misericordes, sicut etiam pater vester coelestis.* Etenim omnipotentem deum videmus benignum esse et misericordem, solem suum super ingratos et iustos oriri facientem ac super sanctos et improbos pluentem: quos omnes iudicaturum quoque se esse docuit.

97. Neque etiam temere factum est ut propheta Moses, quum manus eius sustinuerunt Or et Aaron, in hac figura ad vesperam usque maneret. Nam et dominus fere ad vesperam usque in ligno mansit, et ad vesperam sepeliverunt eum; deinde resurrexit tertio die. Hoc per Davidem sic praedicatum erat: *Voce mea ad dominum clamavi, et exaudivit me de monte sancto suo. Ego dormivi et soporatus sum: exsurrexi, quia dominus me suscepit.* Atque per Iesaiam de ipso similiter dictum est, quo mortis genere obiturus esset, sic: *Ego expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem, incedentes in via non bona.* Eum autem re-

7. τὸν ἥλιον . . . πονηρούς] Coll. Matth. 5, 45.

1. μέχρις ἑσπέρας] Coll. Exod. 17, 12.

2. Φωνῇ ... μου] Ps. 3, 5. 6.

3. Ἐξεπέτασα . . . καλῇ] Iesai. 65, 2. — Pro πορευομένοις (Septuaginta, c. 24, Apol. I. cc. 35. 38. 49) uterque cod. mstus πονηρευομένοις praebet, culpa librariorum: vide c. 79. n. 7. Iam Stephanus errorem merito emendavit.

τὸς Ἠσαΐας ἔφη· [4] Ἡ ταφὴ αὐτοῦ ἦρται ἐκ τοῦ μέσου. Καί· [5] Δώ-
σω τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Καὶ ἐν ἄλλοις πά-
λιν λόγοις Δαυὶδ εἰς τὸ πάθος καὶ τὸν σταυρὸν ἐν παραβολῇ μυ- C
στηριώδει οὕτως εἶπεν ἐν εἰκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· [6] Ὤρυξαν χεῖ-
ράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου· αὐτοὶ
δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με. Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυ-
τοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. [7] Ὅτε γὰρ
ἐσταύρωσαν αὐτόν, ἐμπήσσοντες τοὺς ἥλους τὰς χεῖρας καὶ τοὺς
πόδας αὐτοῦ ὤρυξαν, καὶ οἱ σταυρώσαντες αὐτὸν ἐμέρισαν τὰ
ἱμάτια αὐτοῦ ἑαυτοῖς, λαχμὸν βάλλοντες ἕκαστος κατὰ τὴν τοῦ
κλήρου ἐπιβολὴν [8] ὃ ἐκλέξασθαι ἐβεβούλητο. [9] Καὶ τοῦτον αὐ- D
τὸν τὸν ψαλμὸν οὐκ εἰς τὸν Χριστὸν εἰρῆσθαι λέγετε, κατὰ πάν-
τα τυφλώττοντες, καὶ μὴ συνιέντες ὅτι οὐδεὶς ἐν τῷ γένει ὑμῶν
λεχθείς ποτε [10] βασιλεύς, Χριστός, πόδας καὶ χεῖρας ὠρύγη ζῶν
καὶ διὰ τούτου τοῦ μυστηρίου ἀποθανών, τουτέστι τοῦ σταυρω-
θῆναι, εἰ μὴ μόνος οὗτος ὁ Ἰησοῦς.

98. Καὶ τὸν πάντα δὲ ψαλμὸν εἴποιμι ἄν, ὅπως καὶ τὸ πρὸς
τὸν πατέρα εὐσεβὲς αὐτοῦ ἀκούσητε, καὶ ὡς εἰς ἐκεῖνον πάντα ἀνα-
φέρει, ὡς αὐτὸς δι' ἐκείνου καὶ σωθῆναι ἀπὸ τοῦ θανάτου τούτου
αἰτῶν, ἅμα τε δηλῶν ἐν τῷ ψαλμῷ ὁποῖοι ἦσαν οἱ ἐπισυνιστάμενοι 325
κατ' αὐτοῦ, καὶ ἀποδεικνύων ὅτι ἀληθῶς γέγονεν ἄνθρωπος [1] ἀντι-
ληπτικὸς παθῶν. Ἔστι δὲ οὗτος· [2] Ὁ θεός, ὁ θεός μου, πρόσχες
μοι. Ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ
λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας

4. Ἡ ... μέσου] Iesai. 57, 2. — Illud c. 118 repetitur. Sed c. 16 et Apol. I. c. 48: Ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφὴ αὐτοῦ, ἦρται ἐκ τοῦ μέσου. Eodem modo Septuaginta. — Tertullianus adv. Marc. III. c. 19: „Et mortem autem et sepulturam et resurrectionem Christi mei una voce Esaiae volo ostendere dicentis: *Sepultura eius sublata de medio est*. Nec sepultus enim esset nisi mortuus, nec sepultura eius sublata de medio nisi per resurrectionem."

5. Δώσω ... αὐτοῦ] Iesai. 53, 9. — Vulgo male: μέσου, καὶ δώσω etc. (... *ex medio, et dabo* etc.).

6. Ὤρυξαν ... κλῆρον] Psalm. 21, 16—18. — Antea Morellus: ἐν ἄλλοις πάλιν λόγος Δαβίδ, citra codd. auctoritatem.

7. Ὅτε ... βάλλοντες] Coll. Ioann. 20, 25 et Matth. 27, 35. — Pro ἐμπήσσοντες Arcerius ἐμπήξαντες commendavit.

8. ὃ] Maranus censet ἐφ' ὃ

surrecturum esse idem Iesaias dixit: *Sepultura eius sublata est ex medio.* Et: *Dabo divites pro morte ipsius.* Et alibi rursus David de passione et cruce per similitudinem arcanam sic locutus est in psalmo vicesimo primo: *Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi vero consideraverunt et inspexerunt me. Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum iecerunt sortem.* Nam quum eum crucifixerunt, clavis infixis manus eius et pedes foderunt, et qui eum crucifixerant diviserunt sibi vestimenta eius, et alea iacta, quod quisque eligere voluerat, id sorti subiecerunt. Atque hunc ipsum psalmum in Christum negatis dictum esse, in omnibus caecutientes, neque intelligentes nullum unquam in genere vestro regem, id est Christum, appellatum fuisse, qui pedes et manus perfoderetur vivus et per hoc mysterium moreretur, id est crucifigeretur, praeter solum hunc Iesum.

98. Ac totum quidem psalmum proferam, ut et illius in patrem pietatem audiatis, et quomodo omnia ad eum referat, et se per eum etiam ab hac morte servari petat, simul in psalmo declarans quales essent qui in eum insurrexerunt, seque demonstrans vere hominem factum fuisse perpessiones sentientem. Est autem hic: *Deus, deus meus, respice in me. Quare dereliquisti me? Longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, clamabo ad te per diem et*

scribendum esse, ut in psalmo: *ἐπὶ τὸν ἱματ. μου ἔβαλον κλῆρον.*

9. *Καὶ τοῦτ. αὐτ. τ. ψ.* etc.] Haec imitatur Tertullianus l. c. et adv. Iud. c. 10.

10. *βασιλεύς, Χριστός*] Legendum (Thirlb.) aut *βασιλεὺς καὶ Χριστὸς* aut, id quod praeferendum, *βασιλεὺς ἢ Χριστός.* Nam *Χριστὸς* (*unctus*) explicationis causa additum est. Quid? Fortasse *Χριστός*, supra lineam positum vel margini adscriptum, postea irrepsit in textum. Sic sane liquet, cur utique contra Martyris consuetudinem particula sit omissa. Tertullian. ll. cc.: „Quem crucem nec ipse David passus est nec ullus r e x Iudaeorum.“

1. *ἀντιληπτικὸς παθῶν*] Sic c. 103. p. 331. D. *ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν παθῶν.* Vulgo *ἀντιληπτικῶς παθῶν.* Stephanus (in edit. calce) malebat *ἀντιληπτικῶς παθών.*

2. *Ὁ θεός ... Ἰσραήλ*] Psalm. 21, 1—23.

πρὸς σὲ καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. Σὺ δὲ ἐν ἁγίῳ κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος τοῦ Ἰσραήλ. Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἤλπισαν καὶ [3] ἐρύσω αὐτούς· πρὸς σὲ ἐκέκραξαν καὶ ἐσώθησαν, ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν καὶ οὐ κατῃσχύνθησαν. Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. B Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, καὶ ἐλάλησαν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλήν· Ἤλπισεν ἐπὶ κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με [4] ἐκ γαστρός, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μασθῶν τῆς μητρός μου· ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου θεός μου εἶ σύ. Μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλῖψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με· ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς λέων ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ C ὀστᾶ μου. [5] Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου· ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με· ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου· αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με. Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Σὺ δέ, κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ· εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας D τὴν ψυχήν μου καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου· σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου. Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν· φοβηθήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραήλ.

99. Καὶ εἰπὼν ταῦτα ἐπήνεγκα· Ὅλον οὖν τὸν ψαλμὸν οὕτως ἀποδείξω ὑμῖν εἰς τὸν Χριστὸν εἰρημένον, [1] πάλιν αὐτὸν δι' ὧν

3. ἐρύσω] Usitatius ἐῤῥύσω, ut in Bibliis et infra c. 101. Illud ἐρύσω est quoque in aliquot codd. mstis τῶν ο' (ap. Holm.-Pars.).

4. ἐκ γαστρός] Thirlbius fecit ἐκ τῆς γαστρός, contra codices.

non exaudies, et nocte et non ad ignorantiam mihi. Tu autem in sancto habitas, laus Israelis. In te speraverunt patres nostri, speraverunt et liberasti eos; ad te clamaverunt et salvi facti sunt, in te speraverunt et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abiectio populi. Omnes conspicientes me subsannaverunt me, et locuti sunt labiis, moverunt caput: Speravit in dominum, eripiat eum: salvum faciat eum, quoniam vult eum. Nam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meae; in te proiectus sum ex utero, a ventre matris meae deus meus es tu. Ne discedas a me, quoniam tribulatio proxima est, quoniam non est qui adiuvet me. Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me; aperuerunt super me os suum sicut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusa sunt et dispersa omnia ossa mea. Factum est cor meum sicut cera liquescens in medio ventre meo; exaruit sicut testa virtus mea, et lingua mea adhaesit faucibus meis, et in pulverem mortis deduxisti me: quoniam circumdederunt me canes multi, caterva malignantium obsedit me. Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi vero consideraverunt et inspexerunt me. Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum iecerunt sortem. Tu autem, domine, ne elongaveris auxilium tuum a me: ad defensionem meam respice. Erue a framea animam meam et de manu canis unigenitam meam; serva me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam. Narrabo nomen tuum fratribus meis, in media ecclesia laudabo te. Qui timetis dominum, laudate eum: universum semen Iacobi, glorificate eum: timeat eum omne semen Israelis.

99. His recitatis intuli: Totum ergo psalmum hac ratione in Christum dictum esse demonstrabo: quare rursus eum enar-

5. *Ἐγενήθη*] Legitur in utroque cod. msto *ἐγεννήθη*, quod quidem Stephanus emendavit.

1. *πάλιν αὐτὸν δι᾽ ὧν ἐξ.*] Convenientius: *δι᾽ ὧν πάλιν αὐτὸν ἐξηγοῦμαι.*

ἐξηγοῦμαι. Ὃ οὖν εὐθὺς λέγει· [2]Ὁ θεός, ὁ θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; τοῦτο ἄνωθεν προεῖπεν ὅπερ ἐπὶ 326 Χριστοῦ ἔμελλε [3]λέγεσθαι. Σταυρωθεὶς γὰρ εἶπεν· [4]Ὁ θεός, ὁ θεός, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; Καὶ τὰ ἑξῆς· [5]Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου· ὁ θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σὲ καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς καὶ οὐκ εἰς [6]ἄνοιαν ἐμοί, ὥσπερ καὶ αὐτὰ ἃ ποιεῖν ἔμελλε, ἐλέλεκτο. Τῇ γὰρ ἡμέρᾳ, ᾗπερ ἔμελλε σταυροῦσθαι, τρεῖς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ παραλαβὼν εἰς τὸ ὄρος τὸ λεγόμενον [7]Ἐλαιών, παρακείμενον εὐθὺς τῷ ναῷ τῷ ἐν Ἱερουσαλήμ, ηὔχετο λέγων· [8]Πάτερ, εἰ δυνα- B τόν ἐστι, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ μετὰ τοῦτο εὐχόμενος λέγει· Μὴ ὡς ἐγὼ βούλομαι, ἀλλ' ὡς σὺ θέλεις· δηλῶν διὰ τούτων ὅτι ἀληθῶς παθητὸς ἄνθρωπος γεγένηται. Ἀλλ' ἵνα μή τις λέγῃ· Ἠγνόει οὖν ὅτι μέλλει πάσχειν· ἐπάγει ἐν τῷ ψαλμῷ εὐθύς· Καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. Ὅνπερ τρόπον οὐδὲ τῷ θεῷ εἰς ἄνοιαν ἦν τὸ [9]ἐρωτᾶν τὸν Ἀδὰμ ποῦ ἔστιν, οὐδὲ τὸν Κάϊν ποῦ Ἄβελ, ἀλλ' εἰς τὸ ἕκαστον ἐλέγξαι ὁποῖός ἐστι, καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν C γνῶσιν πάντων διὰ τοῦ ἀναγραφῆναι ἐλθεῖν, [10]καὶ οὗτος ἐσήμαινεν οὐκ εἰς ἄνοιαν τὴν ἑαυτοῦ ἀλλὰ τῶν νομιζόντων μὴ εἶναι αὐτὸν Χριστόν, ἀλλ' ἡγουμένων θανατώσειν αὐτὸν καὶ ὡς κοινὸν ἄνθρωπον ἐν ᾅδου μενεῖν.

100. Τὸ δὲ ἀκόλουθον· [1]Σὺ δὲ ἐν ἁγίῳ κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος τοῦ Ἰσραήλ· ἐσήμαινεν ὅτι ἐπαίνου ἄξιον καὶ θαυμασμοῦ μέλλει ποιεῖν, μετὰ τὸ σταυρωθῆναι [2]ἀνίστασθαι μέλλων τῇ τρίτῃ ἡ-

2. Ὁ θεός ... με] Psalm. 21, 1.

3. λέγεσθαι] Frustra Sylburgius obtrudit γενέσθαι. Mox enim aget Iustinus de iis quae Christus facturus erat, nunc de iis quae dicturus. Neque etiam legendum, ut idem se ab Arcerio monitum fuisse dicit, ὑπὸ Χριστοῦ ἔμελλε λέγεσθαι. Illud enim ἐπὶ Χρ. *tempus* designat et opponitur praecedenti voci ἄνωθεν, quae idem valet ac *olim* et *antiquitus*. Vide infra c. 111. 115. et 119. *Maranus*.

4. Ὁ θεός ... με] Matth. 27, 46 et Marc. 15, 34.

5. Μακρὰν ... ἐμοί] Psalm. 21, 1. 2.

6. ἄνοιαν] Sic etiam c. 98 et in sequentibus legitur aliquoties. Quum vero Iustinus paulo infra dicat: Ἠγνόει οὖν ὅτι μέλλει πάσχειν, videtur Sylburgio non ἄνοιαν legisse sed ἄγνοιαν, aut certe ἄνοιαν pro ἄγνοιαν accepisse. Illud

ro. Quod igitur statim dicit: *Deus, deus meus, respice in me: quare dereliquisti me?* hoc effato antiquitus id praedicabatur quod Christi tempore erat dicendum. Cruci enim affixus dicebat: *Deus, deus, quare dereliquisti me?* Et quae sequuntur: *Longe a salute mea verba delictorum meorum; deus meus, clamabo ad te per diem et non exaudies, et nocte et non ad ignorantiam mihi:* quemadmodum et ea quae Christus facturus erat, ita dicta sunt. Quo enim die crucifigendus erat, quum tres discipulorum suorum in montem qui dicitur Olivetum, templo Hierosolymitano ex adverso situm, secum perduxisset, precatus est sic: *Pater, si fieri potest, abeat a me calix iste.* Deinde hanc precem addidit: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis:* iis verbis declarans se vere perpessioni obnoxium hominem factum esse. Sed ne quis dicat: Ignorabat igitur se passurum esse: statim in psalmo addit: *Et non ad ignorantiam mihi.* Quemadmodum enim minime deo ad ignorantiam fuit quod vel Adamum interrogavit ubi esset, vel Cainum ubi Abel, sed ut unumquemque argueret qualis esset, et omnium cognitio ad nos scripto consignata perveniret: pariter hic declarabat non ad suam esse sed ad eorum ignorantiam qui eum opinabantur non esse Christum, verum existimabant se eum interfecturos esse eumque ut communem hominem in orco mansurum.

100. Quod autem sequitur: *Tu autem in sancto habitas, laus Israelis:* declarabat eum rem laude dignam et admiratione facturum, utpote qui tertio die post crucis supplicium resur-

οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοὶ significat Christum bene intellexisse quid sibi esset eventurum.

7. Ἐλαιών] Thirlbius voluit ἐλαιῶν: *olivarum*. Sed illud probat Lucas 19, 29. 21, 37. Acta apost. 1, 12 ed. Lachm.; cf. Fritzsche ad Marc. p. 794 sqq..

8. Πάτερ ... θέλεις] Matth. 26, 39. 42.

9. ἐρωτᾶν ... Ἄβελ] Coll. Genes. 3, 9 et 4, 9.

10. καὶ οὗτος] H. e. *ebenfalls dieser* (Christus). Cf. c. 82. n. 2. Codd. msti et editi καὶ οὕτως. Saltem debebat esse οὕτως καί: cc. 113. 130. Apol. I. cc. 7. 32. — Iidem in fine commatii μένειν. Cf. c. 76. n. 7.

1. Σὺ ... Ἰσραήλ] Psalm. 21, 3.

2. ἀνίστασθαι ... ἔχει] Coll. Ioann. 10, 18.

μέρᾳ ἐκ νεκρῶν, ὃ ἀπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ λαβὼν ἔχει. Ὅτι γὰρ καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ καλεῖται ὁ Χριστός, [3] ἀπέδειξα· καὶ οὐ μό- D
νον ἐν τῇ εὐλογίᾳ καὶ Ἰωσὴφ καὶ Ἰούδα τὰ περὶ αὐτοῦ κεκηρύχθαι ἐν μυστηρίῳ [4] ἀπέδειξα· καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ δὲ γέγραπται εἰπών· [5] Πάντα μοι παραδέδοται ὑπὸ τοῦ πατρός, καὶ οὐδεὶς γινώσκει τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὐδὲ τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατὴρ καὶ οἷς ἂν ὁ υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Ἀπεκάλυψεν οὖν ἡμῖν πάντα ὅσα καὶ ἀπὸ τῶν γραφῶν διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ νενοήκαμεν, γνόντες αὐτὸν [6] πρωτότοκον μὲν τοῦ θεοῦ καὶ πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων, καὶ τῶν πατριαρχῶν υἱόν, ἐπειδή, διὰ τῆς ἀπὸ γένους αὐτῶν παρθένου σαρκοποιηθείς, [7] ἄνθρωπος ἀειδὴς καὶ ἄτιμος καὶ παθητὸς ὑπέ-
μεινε γενέσθαι. Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ἔφη, ὅτε περὶ τοῦ 327
πάσχειν αὐτὸν μέλλειν διελέγετο, ὅτι [8] Δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ὑπὸ τῶν Φαρισαίων καὶ γραμματέων, καὶ σταυρωθῆναι καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. Υἱὸν οὖν ἀνθρώπου ἑαυτὸν ἔλεγεν, ἤτοι ἀπὸ τῆς γεννήσεως τῆς διὰ παρθένου, ἥτις ἦν, [9] ὡς ἔφην, ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἀβραὰμ γένους, ἢ διὰ τὸ εἶναι [10] αὐτὸν τὸν Ἀβραὰμ πατέρα καὶ τούτων τῶν κατηριθμημένων, ἐξ ὧν κατάγει ἡ Μαρία τὸ γένος· καὶ γὰρ πατέρας τῶν γεννωμένων ταῖς θυγατράσιν αὐτῶν
τέκνων τοὺς τῶν θηλειῶν γεννήτορας ἐπιστάμεθα. [11] Καὶ γὰρ υἱὸν B
θεοῦ, Χριστόν, κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀποκάλυψιν ἐπιγνόντα αὐτὸν ἕνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Σίμωνα πρότερον καλούμενον, ἐπωνόμασε Πέτρον. Καὶ υἱὸν θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες καὶ υἱὸν αὐτὸν λέγοντες νενοήκαμεν [12] ὄντα καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων ἀπὸ τοῦ πατρὸς δυνάμει αὐτοῦ καὶ βουλῇ προελθόντα, ὃς καὶ σοφία καὶ

3. ἀπέδειξα] Cf. cc. 36 et 75. — Infra c. 123 rationem addit, cur per Iacobum et Israelem fuerit repraesentatus.

4. ἀπέδειξα] Cf. cc. 52 et 91. — De sequenti καὶ ... δὲ adeas c. 40. n. 10.

5. Πάντα ... ἀποκαλύψῃ] Matth. 11, 27.

6. πρωτότοκον ... κτισμάτων] Coll. Coloss. 1, 15. 17.

7. ἄνθρ. ἀειδὴς καὶ ἄτιμος] Codd. msti et editi: καὶ ἄνθρ. ἀειδής, ἄτιμος —. Illud autem, quod Thirlbio debetur, recepi utpote consuetudini Iustinianae accommodatum. Tales voculae καὶ transpositiones, librariorum incuria natae, haud in-

recturus esset ex mortuis, id quod a patre acceptum habet. Christum enim et Iacobum et Israelem vocari demonstravi; eiusque res non in sola Iosephi et Iudae benedictione arcane praedicatas esse demonstravi: etiam in evangelio dixisse scribitur: *Omnia mihi tradita sunt a patre, et nemo novit patrem nisi filius, neque filium nisi pater et quibus filius revelaverit.* Nobis igitur revelavit omnia quaecunque etiam ex scripturis per eius gratiam intelleximus, eum agnoscentes primogenitum dei esse et ante res omnes creatas, et patriarcharum filium, quandoquidem, per virginem ab iis ortam caro factus, homo informis et inglorius et perpessionibus obnoxius fieri sustinuit. Hinc quoque in sermonibus suis dicebat, quum de futura sua passione dissereret: *Oportet filium hominis multa pati et reiici a Pharisaeis et scribis, et crucifigi et tertio die resurgere.* Filium igitur hominis seipsum dicebat, vel quia genitus erat ex virgine, quae, ut dixi, ex Davidis et Iacobi et Isaaci et Abrahami genere orta erat, vel quia ipse Abrahamus pater exstitit etiam eorum qui recensiti sunt, ex quibus Maria genus ducit; etenim qui feminas genuerunt, eos liberorum, quos filiae suscipiunt, genitores esse scimus. Nam et unum ex discipulis suis, qui eum revelante ipsius patre filium dei, Christum, esse agnoverat, appellavit Petrum, quum Simon prius vocaretur. Et quum eum filium dei esse in commentariis apostolorum eius scriptum legamus, eum et filium dicimus et esse intelligimus et ex patre ante omnes res creatas virtute eius ac voluntate prodiisse, qui et sapientia et dies

frequentes sunt.

8. *Δεῖ ... ἀναστῆναι*] Marc. 8, 31 et Luc. 9, 22. — Vulgo *Φαρισσαίων*. Sed vide c. 80. n. 13.

9. *ὡς ἔφην*] Cf. c. 23.

10. *αὐτὸν τ. Ἀβραὰμ πατέρα*] Coniectavit Thirlbius *αὐτὸν τὸν Ἀδὰμ πατέρα*, Maranus *αὐτοῦ τὸν Ἀδὰμ πατέρα*. *Filius hominis, quia filius Adami.* C. 124: *τῶν ἀνθρώπων, τοῦ Ἀδὰμ λέγω καὶ τῆς Εὔας.* Etsi non mala, tamen non valde necessaria coniectura. Si emendare velis, legas *αὐτοῦ τὸν Ἀβρ. πατέρα*: *quia ipsius pater fuit Abrahamus et istorum quos recensui.*

11. *Καὶ ... ἔχοντες*] Matth. 16, 15—18.

12. *ὄντα*] Excidit in editione Benedictina.

[13]*ἡμέρα καὶ ἀνατολὴ καὶ μάχαιρα καὶ λίθος καὶ ῥάβδος καὶ Ἰακὼβ
καὶ Ἰσραὴλ κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον ἐν τοῖς τῶν προφητῶν
λόγοις προσηγόρευται, καὶ διὰ τῆς παρθένου* [14]*ἄνθρωπον γεγονέ- C
ναι,* [15]*ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφεως παρακοὴ τὴν ἀρχὴν
ἔλαβε, διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ κατάλυσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ
οὖσα* [16]*Εὔα καὶ ἄφθορος, τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφεως συλ-
λαβοῦσα, παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε· πίστιν δὲ καὶ χαρὰν
λαβοῦσα Μαρία ἡ παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγ-
γέλου ὅτι* [17]*πνεῦμα κυρίου ἐπ' αὐτὴν ἐπελεύσεται καὶ δύναμις
ὑψίστου ἐπισκιάσει αὐτήν, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς ἅγιόν
ἐστιν υἱὸς θεοῦ, ἀπεκρίνατο· Γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου.
Καὶ διὰ ταύτης γεγέννηται οὗτος, περὶ οὗ τὰς τοσαύτας γραφὰς
ἀπεδείξαμεν εἰρῆσθαι, δι' οὗ ὁ θεὸς τόν τε ὄφιν καὶ τοὺς ὁμοιω- D
θέντας ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους καταλύει, ἀπαλλαγὴν δὲ τοῦ θα-
νάτου τοῖς μεταγινώσκουσιν ἀπὸ τῶν φαύλων καὶ πιστεύουσιν εἰς
αὐτὸν ἐργάζεται.*

101. *Τὰ δὲ ἀκόλουθα τοῦ ψαλμοῦ ταῦτα ἐν οἷς λέγει·* [1]*Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἤλπισαν καὶ ἐρρύσω αὐτούς· πρὸς σὲ ἐκέκραξαν* [2]*καὶ ἐσώθησαν, ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν καὶ οὐ κατῃσχύν-*

13. *ἡμέρα*] Caeteras appellationes quibus ex locis deducat Iustinus, non difficile est animadvertere. Quo autem in scripturae loco Christum appellari *diem* existimaverit, non ita facile est pronuntiare. Sed tamen videtur in animo habuisse illud Psalmi 117, 24: *Αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος. Maranus.*

14. *ἄνθρωπον γεγονέναι*] Sic edidi ex Grabii ad Iren. adv. haer. V. c. 19. p. 429 coniectura pro vulg. *ἄνθρωπος γεγονέναι.* Referas ad praecedens verbum *νενοήκαμεν.* Similiter multoties Iustinus. Minus belle Sylburgius cum *ἄνθρωπος γεγονέναι* subaudiendum opinatur *προείρηται, ὑπέμεινε* vel simile quid, aut indicative legendum *γέγονε.*

15. *ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ etc.*] Occurrit (Iebb.) eadem comparatio apud Irenaeum l. c. III. c. 22. §. 4. p. 219 sq. ed. Mass.: „Quemadmodum illa *(Eva)* virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc exsistens, ... inobediens facta et sibi et universo generi humano causa facta est mortis: sic et Maria habens praedestinatum virum, et tamen virgo, obediens et sibi et universo generi humano causa facta est salutis.“ Item V. c. 19. §. 1. p. 316: „Quemadmodum enim illa *(Eva)* per angeli sermonem seducta est, ut effugeret deum, praevaricata verbum eius: ita et haec *(Maria)* per angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret deum, obediens eius verbo.... Et quemadmodum adstrictum est

et oriens et gladius et lapis et virga et Iacobus et Israel alio atque alio modo in prophetarum libris appellatus est, et per virginem hominem factum esse, ut qua via initium orta a serpente inobedientia accepit, eadem via etiam dissolutionem acciperet. Eva enim, quum virgo esset et incorrupta, sermone serpentis concepto inobedientiam et mortem peperit; Maria autem virgo, quum fidem et gaudium percepisset, angelo Gabrieli laetum nuntium ei afferenti, nempe *spiritum domini in ipsam superventurum et virtutem altissimi ipsam obumbraturam, quapropter id quod nascetur ex ea sanctum sit filius dei*, respondit: *Fiat mihi secundum verbum tuum.* Et per hanc ille genitus est, de quo tot scripturas dictas esse demonstravimus, per quem deus et serpentem et assimilatos ei angelos hominesque profligat, prave factorum autem poenitentiam agentes et in eum credentes a morte liberat.

101. Quae autem in psalmo sequuntur his verbis: *In te speraverunt patres nostri, speraverunt et liberasti eos; ad te clamaverunt et salvi facti sunt, in te speraverunt et non sunt*

morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem.“ Locus geminus est apud Tertullianum de carne Christi c. 17: „Ante omnia autem commendanda erit ratio, quae praefuit, ut dei filius de virgine nasceretur. ... In virginem enim adhuc Evam irrepserat verbum aedificatorium mortis; in virginem aeque introducendum erat dei verbum exstructorium vitae, ut, quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli; quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit.“ Adde Epiphan. Haeres. LXXVIII. c. 18 (ed. Petav. Tom. I) p. 1050. Cf. etiam librum meum De Iustini Mart. scriptt. et doctr. p. 157 et 155. n. 41, atque Semischium *Justin d. Märt.* P. II. p. 407 et 401 sq. n. 2. — Verbis *διὰ ταύτης* Maranus *καὶ* praemisit.

16. *Εὔα ... ἔτεκε*] Coll. Iacob. 1, 15.

17. *πνεῦμα ... θεοῦ — Γένοιτο ... σου*] Luc. 1, 35. 38. — Mavult Sylburgius *ἔσται* (Luc. *κληθήσεται*) *υἱὸς θεοῦ*. Vide c. 28. n. 7.

1. *Ἐπί ... λαοῦ*] Psalm. 21, 4—6.

2. *καὶ ἐσώθησαν, ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν*] Haec verba, quae incuria librariorum interciderunt, censui reponenda esse, quum propterea quod in Bibliis et supra c. 98 exstant, tum quod statim ad ea respicitur: *τοὺς ἐλπίσαντας ἐπὶ τὸν θεὸν καὶ σωθέντας ὑπ' αὐτοῦ.*

θησαν, ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένωμα λαοῦ· δηλωτικά ἐστι τοῦ καὶ πατέρας αὐτὸν ὁμολογεῖν τοὺς ἐλπίσαντας ἐπὶ τὸν θεὸν καὶ σωθέντας ὑπ' αὐτοῦ, 328
οἵτινες καὶ πατέρες ἦσαν τῆς παρθένου, δι' ἧς ἐγεννήθη ἄνθρωπος γενόμενος, καὶ αὐτὸς σωθήσεσθαι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ μηνύων, ἀλλ' οὐ τῇ αὐτοῦ βουλῇ ἢ ἰσχύϊ πράττειν τι καυχώμενος. Καὶ γὰρ ἐπὶ γῆς τὸ αὐτὸ ἔπραξε· [3]λέγοντος αὐτῷ τινος [4]Διδάσκαλε ἀγαθέ! ἀπεκρίνατο· Τί με λέγεις ἀγαθόν; Εἷς ἐστιν ἀγαθός, ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τὸ δὲ εἰπεῖν Ἐγώ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαοῦ, ἅπερ φαίνεται καὶ ὄντα καὶ [5]γινόμενα αὐτῷ προέλεγεν. Ὄνειδος μὲν γὰρ ἡμῖν, τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ἀνθρώποις, πανταχοῦ ἐστιν· ἐξουθένημα δὲ τοῦ λαοῦ, ὅτι ὑπὸ τοῦ λαοῦ B
ὑμῶν ἐξουθενωθεὶς καὶ ἀτιμωθεὶς ταῦτα ἔπαθεν ἅπερ διεθήκατε αὐτόν. Καί τὰ ἀκόλουθα· [6]Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, καὶ ἐλάλησαν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλήν· Ἤλπισεν ἐπὶ κύριον, [7]ῥυσάσθω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν· τὰ αὐτὰ ὁμοίως ἐγγίνεσθαι αὐτῷ προεῖπεν. [8]Οἱ γὰρ θεωροῦντες αὐτὸν ἐσταυρωμένον καὶ κεφαλὰς ἕκαστος ἐκίνουν καὶ τὰ χείλη διέστρεφον, καὶ τοῖς μυξωτῆρσιν [9]ἐν ἀλλήλοις διερινοῦντες ἔλεγον εἰρωνευόμενοι ταῦτα ἃ καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ γέγραπται· Υἱὸν θεοῦ ἑαυτὸν ἔλεγε, καταβὰς περιπατείτω· σωσάτω C
αὐτὸν ὁ θεός.

102. Καὶ τὰ ἑξῆς· [1]Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μασθῶν τῆς μητρός μου· ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου θεός μου εἶ σύ, [2]ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με· ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα

3. *λέγοντος*] Morellus edidit *καὶ λέγοντος*. Thirlbius mavult *λέγοντος γὰρ* etc.. Non muto.

4. *Διδάσκαλε . . . οὐρανοῖς*] Matth. 19, 16 sq. et Marc. 10, 17 sq. coll. Luc. 18, 18 sq..

5. *γινόμενα*] Frustra hîc *γενόμενα* obtrudit Sylburgius, cum manifeste Iustinus loquatur de iis quae tunc Christianis eveniebant. *Maranus.*

6. *Πάντες ... αὐτόν*] Psalm. 21, 7. 8.

7. *ῥυσάσθω αὐτόν*] Omissum videtur potius a librario quam a Iustino *σωσάτω αὐτόν*, quod et in Bibliis et c. 98 legitur. Infra quoque: *σωσάτω αὐτὸν ὁ θεός*. Ve-

confusi, ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abiectio populi: declarant patres ab ipso agnosci eos qui speraverunt in deum et ab eo salvati sunt, qui quidem et patres erant virginis, ex qua genitus est homo factus: simul ipse demonstrans se ab eodem deo salvatum iri, nec se voluntate sua aut viribus quidquam facere glorians. Nam et idem in terris faciebat; quum ei quidam diceret *Magister bone!* respondit: *Quid me appellas bonum? Unus bonus est, pater meus qui in coelis est.* Verbis autem *Ego sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abiectio populi*, ea praedicebantur quae et adesse et evenire ipsi manifestum est. *Opprobrium* enim nobis, hominibus in eum credentibus, ubique est; *abiectio* autem *populi*, quia a populo vestro contemtus et ignominia affectus ea passus est quae in eum consuluistis. Et quae sequuntur: *Omnes conspicientes me subsannaverunt me, et locuti sunt labiis, moverunt caput: Speravit in dominum: eripiat eum, quoniam vult eum:* pariter praedicebant eadem haec illi eventura. Nam qui eum crucifixum videbant non solum capita quisque movebant sed etiam labia distorquebant, ac naribus inter se certantes ea per iocum dicebant quae etiam in commentariis apostolorum eius scripta sunt: *Filium dei seipsum dixit, descendat et ambulet; salvet eum deus.*

102. Et quae sequuntur: *Spes mea ab uberibus matris meae; in te proiectus sum ex utero, a ventre matris meae deus meus es tu, quoniam non est qui me adiuvet. Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me; ape-*

rumtamen hîc non muto in textu, quum ferri possit.

8. *Οἱ γὰρ . . . θεός*] Matth. 27, 39. 40. 43. Luc. 23, 35.

9. *ἐν ἀλλήλοις διερινοῦντες*] Pro *ἐν ἀλλήλοις*, quod edidi, codd. msti et editi habent *ἐν ἄλλοις*. Sylburgius *ἐναμίλλοις* vel *ἐναύλοις* coniecit; Maranus *ἐναλλάξ*. Pro *διερινοῦντες* Arcerio *διεῤῥινοῦντες* placuit, Sylburgio *διαρινοῦντες* seu *διαῤῥινοῦντες*.

1. *Ἡ ἐλπίς . . . λάρυγγί μου*] Psalm. 21, 9—15.

2. *ὅτι οὐκ ἔστ. ὁ βοηθ. μοι*] Biblia et Iustinus supra c. 98: *Μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλῖψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν* etc.. Sed ni-

*αὐτῶν ὡς λέων ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη
καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστᾶ μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου
ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου· ἐξηράνθη ὡς
ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί* D
μου· τῶν [3] γεγενημένων τὴν προαγγελίαν ἐποιεῖτο. [4] Τὸ γὰρ *Ἡ ἐλ-
πίς μου ἀπὸ μασθῶν τῆς μητρός μου.* Ἅμα γὰρ [5] τῷ γεννηθῆναι
αὐτὸν ἐν Βηθλεέμ, [6] ὡς προέφην, παρὰ τῶν ἀπὸ Ἀῤῥαβίας μά-
γων μαθὼν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰ κατ' αὐτὸν ἐπεβούλευσεν ἀνε-
λεῖν αὐτόν, καὶ κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ κέλευσιν Ἰωσὴφ λαβὼν αὐτὸν
ἅμα τῇ Μαρίᾳ ἀπῆλθεν εἰς Αἴγυπτον· μετὰ γὰρ τὸ κηρύξαι αὐ-
τὸν τὸν παρ' αὐτοῦ λόγον ἀνδρωθέντα ὁ πατὴρ θανατωθήσεσθαι
αὐτὸν ἐκεκρίκει ὃν ἐγεγεννήκει. Ἐὰν δέ τις ἡμῖν λέγῃ· Μὴ γὰρ
οὐκ ἠδύνατο ὁ θεὸς μᾶλλον τὸν Ἡρώδην ἀποκτεῖναι; προλαβὼν 329
λέγω· Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ θεὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ὄφιν ἐξᾶ-
ραι τοῦ μὴ εἶναι, καὶ μὴ εἰπεῖν ὅτι [7] *Καὶ ἔχθραν θήσω ἀνὰ μέ-
σον αὐτοῦ καὶ τῆς γυναικός, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καὶ τοῦ
σπέρματος αὐτῆς;* Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο εὐθὺς πλῆθος ἀνθρώπων
ποιῆσαι; Ἀλλ', ὡς ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι γενέσθαι, ἐποίησεν αὐτεξ-
ουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους, καὶ
χρόνους ὥρισε μέχρις οὗ ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι τὸ αὐτεξούσιον ἔχειν
αὐτούς· καὶ [8] ὅτι καλὸν εἶναι ὁμοίως ἐγνώριζε, καὶ καθολικὰς καὶ
μερικὰς κρίσεις ἐποίει, πεφυλαγμένου μέντοι τοῦ αὐτεξουσίου. B
Ὅθεν φησὶν ὁ λόγος καὶ [9] ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ πύργου καταβολῇ καὶ τῇ
τῶν γλωσσῶν πολυφθογγίᾳ καὶ ἐξαλλοιώσει ταῦτα· [10] *Καὶ εἶπε κύ-
ριος· Ἰδοὺ γένος ἓν καὶ χεῖλος ἓν πάντων, καὶ τοῦτο ἤρξαντο ποιῆ-
σαι· καὶ νῦν οὐκ ἐκλείψει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπίθωνται
ποιεῖν.* [11] Καὶ τό τε *Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ
γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου,* ὁμοίως τῶν ὑπ' αὐτοῦ

hil nostro loco addendum videtur; nam forte Iustinus ipse omisit.

3. *γεγενημένων*] Sylburg. admisit etiam *γενησομένων*, licet illud ferri possit.

4. *Τὸ γὰρ*] Scil. *τ. γεγ. τὴν προαγγελίαν ἐποιεῖτο.* Spectat ad antecedens *καὶ τὰ ἑξῆς*.

5. *τῷ*] Stephan. *τὸ* mendose.

6. *ὡς προέφην*] Cf. c. 78.

7. *Καὶ . . . αὐτῆς*] Genes. 3, 15.

8. *ὅτι*] Thirlbius (in Add.) *ὅτε* suspicatus est legendum.

9. *ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ πύργου καταβολῇ*] Fortasse vult *ἐν τῇ κρίσει τῇ ἐπὶ τοῦ πύργου καταβολῇ*,

ruerunt super me os suum sicut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusa sunt et dispersa omnia ossa mea. Factum est cor meum sicut cera liquescens in medio ventre meo; exaruit sicut testa virtus mea, et lingua mea adhaesit faucibus meis: — eorum quae evenerunt praenuntiationem habebant. Illud enim *Spes mea ab uberibus matris meae.* Nam statim atque Bethlehemi natus est, rex Herodes, ut iam dixi, qui a magis ex Arabia venientibus de eo didicerat, insidias eius vitae molitus est, sed Iosephus dei iussu eum cum Maria assumens in Aegyptum abiit: statuerat enim pater ut quem genuerat non ante occideretur quam ipsius verbum vir factus praedicasset. Si quis autem nobis dicat: Nonne poterat deus Herodem potius interficere? huic quaestioni sic occurro: Nonne poterat deus initio etiam serpentem e medio tollere, ac non dicere: *Inimicitiam ponam inter eum et mulierem, et inter semen illius et semen huius?* Nonne poterat statim multitudinem hominum creare? Sed, ut praeclarum esse noverat, liberos ad iustitiae operationem et angelos et homines creavit, ac tempora definivit quoad bonum esse novisset eos libero uti arbitrio; atque quia pariter praeclarum esse iudicabat, et generalia et particularia iudicia fecit, manente utique libero arbitrio. Unde effatum in turris exstructione et linguarum multiplici divisione ac mutatione haec dicit: *Et dixit dominus: Ecce genus unum et labium unum omnium, et hoc coeperunt facere; et nunc non deficient ab iis quaecunque tentaverint facere.* Illud autem *Exaruit sicut testa virtus mea, et lingua mea adhaesit faucibus meis*, similiter eorum quae secundum voluntatem pa-

quod tamen durum. Non male dixisset *ἐπὶ τῇ τοῦ πύργου κατασκευῇ*, quemadmodum de eadem re Cyrillus c. Iul. VII. p. 268. Et erunt fortasse qui legendum putent eodem sensu *ἐπὶ τῇ τοῦ πύργου καταβολῇ*: nam *ἐν τῇ ἐπὶ τὸν πύργον καταβάσει* nimis magna mutatio videretur. *Thirlbius.*

10. *Καὶ . . . ποιεῖν*] Genes. 11, 6.

11. *Καὶ ... τε*] Alterutrum ut redundans expungi potest, vel *καὶ* vel *τε*, nisi forte *τό γε* malis, quod tamen minus huc quadrat. *Sylburgius.* — Nil expungo; cf. Homer. Il. I. 521 et IX. 159.

μελλόντων γίνεσθαι κατὰ τὸ τοῦ πατρὸς θέλημα προαγγελία ἦν.
Ἡ γὰρ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ λόγου δύναμις, δι' ἧς ἀεὶ ἤλεγχε τοὺς C
συζητοῦντας αὐτῷ [12] Φαρισαίους καὶ γραμματεῖς καὶ ἁπλῶς τοὺς
ἐν τῷ γένει ὑμῶν διδασκάλους, ἐποχὴν ἔσχε δίκην πολυΰδρου καὶ
ἰσχυρᾶς πηγῆς, ἧς τὸ ὕδωρ ἀπεστράφη, [13] σιγήσαντος αὐτοῦ καὶ
μηκέτι ἐπὶ Πιλάτου ἀποκρίνασθαι μηδὲν μηδενὶ βουλομένου, ὡς
ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ [14] δεδήλωται, ὅπως
καὶ τὸ διὰ Ἠσαΐου εἰρημένον καρπὸν ἐνεργῆ ἔχῃ, ὅπου εἴρηται·
[15] *Κύριος δίδωσί μοι γλῶσσαν τοῦ γνῶναι ἡνίκα με δεῖ εἰπεῖν
λόγον.* Τὸ δὲ καὶ εἰπεῖν αὐτόν· [16] *Θεός μου εἶ σύ, μὴ ἀποστῇς* D
ἀπ' ἐμοῦ, διδάσκοντος ἅμα ὅτι ἐπὶ θεὸν τὸν πάντα ποιήσαντα ἐλ-
πίζειν δεῖ πάντας καὶ παρ' ἐκείνου μόνου σωτηρίαν καὶ βοήθειαν
ζητεῖν, ἀλλὰ μή, ὡς τοὺς [17] λοιποὺς τῶν ἀνθρώπων, διὰ γένος ἢ
πλοῦτον ἢ ἰσχὺν ἢ σοφίαν νομίζειν δύνασθαι σώζεσθαι· ὁποῖον
καὶ ὑμεῖς [18] ἀεὶ ἐπράξατε, ποτὲ μὲν μοσχοποιήσαντες, ἀεὶ δὲ
ἀχάριστοι καὶ φονεῖς τῶν δικαίων καὶ τετυφωμένοι διὰ τὸ γένος
φαινόμενοι. Εἰ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ φαίνεται [19] μήτε διὰ τὸ εἶ-
ναι υἱὸς μήτε κατὰ τὸ εἶναι ἰσχυρὸς μήτε διὰ τὸ σοφὸς λέγων δύ- 330
νασθαι σώζεσθαι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀναμάρτητος εἶναι, ὡς Ἠσαΐας
φησὶν μηδὲ μέχρι φωνῆς ἡμαρτηκέναι αὐτόν ([20] *ἀνομίαν γὰρ οὐκ
ἐποίησεν οὐδὲ δόλον τῷ στόματι*), ἄνευ τοῦ θεοῦ σωθήσεσθαι μὴ
δύνασθαι, πῶς ὑμεῖς ἢ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἄνευ τῆς ἐλπίδος ταύτης
σωθήσεσθαι προσδοκῶντες οὐχ ἑαυτοὺς ἀπατᾶν λογίζεσθε;

103. Τὰ δὲ ἑξῆς εἰρημένα ἐν τῷ ψαλμῷ· [1] *Ὅτι θλῖψις ἐγγύς,
ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί,
ταῦροι πίονες περιέσχον με· ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς
λέων ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος· ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπί-* B

12. *Φαρισαίους*] Sic scripsi pro vulg. *Φαρισσαίους*. Vide c. 100. n. 8.

13. *σιγήσαντος αὐτοῦ* etc.] Similia profert Tertullianus adv. Marc. V. c. 42: „Tamquam agnus enim coram tondente, sic non aperuit os suum, quia dominus dederat illi linguam disciplinae, ut sciret quomodo (Thirlb. legit *quando*) eum oporteret proferre sermonem (Ies. 50, 4), illam scilicet linguam, quam in psalmo (21, 16) adglutinatam gutturi suo tunc probabat non loquendo."

14. *δεδήλωται*] Coll. Matth. 27, 13. 14. Marc. 15, 4. 5. Luc. 23, 9.

15. *Κύριος . . . λόγον*] Iesai. 50, 4.

16. *Θεός ... ἐμοῦ*] Psalm. 21, 10. 11.

tris facturus erat praenuntiatio fuit. Potentis enim eius verbi vis, per quam semper Pharisaeos et scribas cum eo disputantes et omnino magistros in genere vestro arguebat, suspensa constitit instar exuberantis et validi fontis, cuius aqua aversa est, quum sileret ipse ac nemini quidquam coram Pilato respondere vellet, quemadmodum in commentariis apostolorum eius demonstratum est, ut Iesaiae quoque dicti fructus efficax exstaret: *Dominus dat mihi linguam ut norim quando me oporteat verbum perloqui.* Quod autem dicit: *Deus meus es tu, ne discedas a me,* simul verbum est docentis in deum, qui omnia creavit, sperare omnes debere et ab eo solo salutem auxiliumque quaerere, nec, caeterorum hominum more, salutem propter genus aut divitias aut robur aut sapientiam assequi se posse opinari; quale est quod vos quoque semper fecistis, qui aliquando quidem vitulum conflastis, semper autem ingratos et iustorum interfectores et arrogantia ob genus vestrum inflatos vos exhibuistis. Nam si filius dei, nec quia filius est nec quia fortis est nec quia sapiens, servari se posse manifeste dicit, sed, quum peccato immunis sit, quemadmodum ait Iesaias eum nec voce tenus peccasse (*iniquitatem enim non commisit neque dolum ore*), sine deo servari se non posse declarat: quomodo vos et caeteri, qui sine illa spe salutem exspectatis, non existimemini vos ipsos decipere?

103. Quae deinde in psalmo dicuntur: *Quoniam tribulatio proxima est, quoniam non est qui adiuvet me. Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me; aperuerunt super me os suum sicut leo rapiens et rugiens: sicut*

17. *λοιποὺς*] Sunt qui legerent *πλείους*, *πλείστους*, *πολλούς*, *ἀλόγους*, quidvis denique potius quam haec ferrent. Tu, si me audies, nihil mutabis. *Thirlbius* (in Add.).

18. *ἀεὶ*] Maranus falso *ἀεὶ δέ*.

19. *μήτε*] Sic Sylburg., Morell., Thirlb. recte legunt. Reliqui editores illam vocem admodum necessariam non receperunt; deest quoque in codd. mstis. — Tres illi editores post *σοφὸς* adiecerunt *εἶναι*, quod quidem expunxi ut prorsus inutile.

20. *ἀνομίαν ... στόματι*] Iesai. 53, 9.

1. *Ὅτι ... μου*] Psalm. 21, 11 — 14.

σθη πάντα τὰ ὀστᾶ μου· τῶν ὁμοίως αὐτῷ συμβάντων προαγγε-
λία ἦν. Ἐκείνης γὰρ τῆς νυκτός, ὅτε [2] ἀπὸ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν
ἐπῆλθον αὐτῷ οἱ ἀπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν ὑπὸ τῶν Φαρισαίων καὶ
γραμματέων [3] κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἐπιπεμφθέντες, ἐκύκλωσαν
αὐτὸν οὓς μόσχους κερατιστὰς καὶ προώλεις ὁ λόγος ἔλεγε. Καὶ
τὸ Ταῦροι πίονες περιέσχον με εἰπεῖν τοὺς καὶ αὐτοὺς μὲν τὰ
ὅμοια τοῖς μόσχοις ποιήσαντας, ὅτε ἤχθη [4] πρὸς τοὺς διδασκάλους
ὑμῶν, προέλεγεν· οὓς ὡς ταύρους διὰ τοῦτο ὁ λόγος εἶπεν, ἐπει-
δὴ τοὺς ταύρους τοῦ εἶναι [5] μόσχους αἰτίους οἴδαμεν. Ὡς οὖν C
πατέρες εἰσὶ τῶν μόσχων οἱ ταῦροι, οὕτως οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν
τοῖς τέκνοις αὐτῶν αἴτιοι ἦσαν τοῦ ἐξελθόντας εἰς τὸ ὄρος τῶν
ἐλαιῶν συλλαβεῖν αὐτὸν καὶ ἄγειν ἐπ' αὐτούς. Καὶ τὸ εἰπεῖν Ὅτι
οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν δηλωτικὸν καὶ αὐτὸ τοῦ γενομένου. [6] Οὐδεὶς
γὰρ οὐδὲ μέχρις ἑνὸς ἀνθρώπου βοηθεῖν αὐτῷ ὡς ἀναμαρτήτῳ
βοηθὸς ὑπῆρχε. Καὶ τὸ Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς
λέων ὠρυόμενος δηλοῖ τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων τότε ὄντα, καὶ
αὐτὸν Ἡρώδην λεγόμενον, διάδοχον γεγενημένον Ἡρώδου τοῦ,
ὅτε ἐγεγέννητο, ἀνελόντος πάντας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ ἐκείνου τοῦ D
καιροῦ γεννηθέντας παῖδας, διὰ τὸ ὑπονοεῖν ἐν αὐτοῖς πάντως
εἶναι τὸν περὶ οὗ εἰρήκεισαν αὐτῷ οἱ ἀπὸ Ἀῤῥαβίας ἐλθόντες μά-
γοι· [7] μὴ ἐπιστάμενος τὴν τοῦ ἰσχυροτέρου πάντων βουλήν, ὡς
εἰς Αἴγυπτον τῷ Ἰωσὴφ καὶ τῇ Μαρίᾳ ἐκεκελεύκει ἀπαλλαγῆναι λα-
βοῦσι τὸ παιδίον, καὶ εἶναι ἐκεῖ ἄχρις ἂν πάλιν αὐτοῖς ἀποκα-
λυφθῇ ἐπανελθεῖν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν· [8] κἀκεῖ ἦσαν ἀπελθόν-
τες ἄχρις ἂν ἀπέθανεν ὁ ἀποκτείνας τὰ ἐν Βηθλεὲμ παιδία Ἡρώ-
δης καὶ Ἀρχέλαος αὐτὸν διεδέξατο· καὶ οὗτος ἐτελεύτα πρὶν τὸν 331
Χριστὸν [9] τὴν οἰκονομίαν τὴν κατὰ τὸ βούλημα τοῦ πατρὸς γεγε-

2. *ἀπὸ τοῦ ὄρους*] Legendum *ἐπὶ τοῦ ὄρους* monet Thirlbius. Sed, si quid mutandum esset, legi oporteret *ἐπὶ τὸ ὄρος*. Sic enim infra *εἰς τὸ ὄρος* bis repetitur. [Sic et c. 99. p. 326. A.] Videtur supponere Iustinus Iudaeos ex aliqua montis parte in Christum, qui erat in valle monti subjecta, irruisse. *Maranus*. — Coll. Matth. 26, 30. Marc. 14, 26. Luc. 22, 39. — Mox vulgo *Φαρισσαίων*. Vide c. 102. n. 12.

3. *κατὰ τὴν διδασκαλίαν*] Thirlbius *καὶ τῶν διδασκάλων* legendum coniecit. Non muto. Valet illud: *iuxta iussionem eorum* sive *praeceptis eorum incitati*. Infra: *οὕτως*

aqua effusa sunt et dispersa omnia ossa mea: — similiter eorum quae ipsi evenerunt vaticinium fuerunt. Illa enim nocte, quando ex monte olivarum in eum irruerunt qui ex populo vestro a Pharisaeis et scribis iuxta mandatum submissi erant, circumdederunt eum illi quos vitulos cornupetas et praemature exitiosos effatum vocavit. Et illud *Tauri pingues obsederunt me* eos ipsos qui eadem ac vituli fecerunt, quum duceretur ad magistros vestros, praenuntiavit: quos quidem ut tauros effatum designat, quia tauros in causa esse scimus cur exsistant vituli. Quemadmodum ergo tauri vitulorum patres sunt, sic magistri vestri filiis suis auctores fuerunt ut in montem olivarum egressi eum comprehenderent et ad se ducerent. Et illud *Quoniam non est qui adiuvet* id demonstrat quod factum est. Nam ne unus quidem ex omnibus qui opem ei ut innocenti ferret opitulator praesto affuit. Et illud *Aperuerunt super me os suum sicut leo rugiens* eum designat qui tum Iudaeorum rex erat, Herodes et ipse dictus, successor Herodis, qui, quum ille natus est, omnes infantes circa illud tempus Bethlehemi natos sustulit, quod suspicaretur inter eos omnino ipsum esse de quo ex magis ab Arabia venientibus audierat; at consilium eius qui omnibus fortior est ignorabat, quomodo Iosepho et Mariae praecepisset ut in Aegyptum assumto puero abirent, ibique manerent donec iis iterum revelaretur ut in patriam suam redirent: et ibi commorati sunt, donec moreretur Herodes, qui puerulos Bethlehemi occidit, eique Archelaus succederet; is autem ante mortuus est quam Christus susceptam ex patris voluntate dispen-

οἱ διδ. ὑμῶν τ. τέκνοις αὐτῶν αἴτιοι ἦσαν etc..

4. *πρὸς τοὺς διδ. ὑμῶν*] Thirlbius suspicatur *πρὸς αὐτούς, τοὺς διδ. ὑμῶν*.

5. *μόσχους*] Mavult Thirlbius *μόσχοις*.

6. *Οὐδεὶς*] Coll. Matth. 26, 56. — Pro *βοηθὸς* non male coniecit Pearsonus *βουληθεὶς* legendum.

7. *μὴ ἐπιστάμενος*] Exspectabas *μὴ ἐπισταμένου (δὲ) τὴν* etc.. Cf. n. 13 et c. 55 n. 11.

8. *κἀκεῖ... ἐλθεῖν*] Coll. Matth. 2, 19—23.

9. *τὴν οἰκονομίαν*] Thirlbius (in Add.) dicit hîc aliquid deesse. Legendum *εἰς τὴν οἰκονομίαν* opi-

νημένην ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τῷ σταυρωθῆναι ἐλθεῖν. [10] *Ἡρώδου δέ,*
τὸν Ἀρχέλαον διαδεξαμένου, λαβόντος τὴν ἐξουσίαν τὴν ἀπονε-
μηθεῖσαν αὐτῷ, ᾧ καὶ Πιλάτος χαριζόμενος δεδεμένον τὸν Ἰησοῦν
ἔπεμψε, καὶ τοῦτο γενησόμενον προειδὼς ὁ θεὸς εἰρήκει οὕτως·
[11] *Καί γε αὐτὸν εἰς Ἀσσυρίου ἀπήνεγκαν ξένια τῷ βασιλεῖ. Ἢ λέ-*
οντα τὸν ὠρυόμενον ἐπ' αὐτὸν ἔλεγε τὸν διάβολον, [12] *ὃν Μωυσῆς*
μὲν ὄφιν καλεῖ, ἐν δὲ τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Ζαχαρίᾳ διάβολος κέκληται, B
καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ σατανᾶς προσηγόρευται, ὄνομα ἀπὸ τῆς πρά-
ξεως ἧς ἔπραξε σύνθετον κτησάμενον αὐτὸν [13] *μηνύων· τὸ γὰρ*
[14] *σατᾶ ἐν τῇ Ἰουδαίων καὶ Σύρων φωνῇ ἀποστάτης ἐστί, τὸ δὲ*
νᾶς ὄνομα ἐξ οὗ [15] *ἡ ἑρμηνεία ὄφις ἐκλήθη· ἐξ ὧν ἀμφοτέρων τῶν*
εἰρημένων ἓν ὄνομα γίνεται σατανᾶς. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ διάβολος
ἅμα τῷ ἀναβῆναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἰορδάνου, τῆς φω-
νῆς αὐτῷ λεχθείσης· [16] *Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά*
σε· ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων γέγραπται προσελ- C
θὼν αὐτῷ καὶ πειράζων μέχρι τοῦ εἰπεῖν αὐτῷ· [17] *Προσκύνησόν*
μοι· καὶ ἀποκρίνασθαι αὐτῷ τὸν Χριστόν· Ὕπαγε ὀπίσω μου, σα-
τανᾶ· κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύ-
σεις. Ὡς γὰρ τὸν Ἀδὰμ ἐπλάνησεν, [18] *ἔλεγε καὶ τοῦτον δυνηθῆναι*

natur Maranus. Ea tamen coniectatione recte supersedemus. Homer. Il. III. 262 et 312: *βήσατο δίφρον* pro *εἰς δίφρον*. Od. I. 332: *μνηστῆρας ἀφίκετο* pro *πρὸς μνηστῆρας*. Eurip. Phoen. 110: *ἦλθε Πολυνείκης χθόνα*. — Deinde pro *ἐπὶ τῷ σταυρ.* Sylburgius admittit *ἐπὶ τὸ σταυρ.* praeter necessitatem.

10. *Ἡρώδου ... ἔπεμψε*] Coll. Luc. 23, 7. 8. — Tum (Sylburg.) pro *τὸν Ἀρχ. διαδ.* congruentius *τοῦ Ἀρχ. διαδ.* vel *τοῦ τὸν Ἀρχ. διαδ.* scriberetur. — Denique Maranus *οὕτω* pro *οὕτως* exhibuit.

11. *Καί...βασιλεῖ*] Hos. 10, 6. Eodem modo hunc locum interpretatus est Tertullianus adv. Marc. IV. c. 42: „Nam et Herodi velut munus a Pilato missus. Osee vocibus fidem reddidit; de Christo enim prophetaverat: *Et vinctum eum ducent xenium regi.*" Addas Cyrilli Hieros. Catech. XIII. c. 7 sq., coll. Rufin. in Symbol. (Opp. Hieron. ed. Martian. Tom. V) p. 79. — Ad *εἰς Ἀσσυρίου* suppleas *οἶκον*.

12. *ὃν* etc.] Cf. Gen. 3. Iob. 1. 2. Zach. 3, 1. 2. — Vide Apol. I. c. 28 (n. 1).

13. *μηνύων*] Convenientius *μηνύοντος*. Vide n. 7.

14. *σατᾶ ἐν*] Morellus *σατὰ* (sic) legit, praepositione *ἐν* omissa. Caeteri editores cum codicibus mstis *σατὰν* (quod quidem rectius *σατᾶν* scripsissent) pro *σατᾶ ἐν* praebuerunt. Male. Nam vox illa, שָׂטָן, non significat *apostatam* sed *adversarium*: non ergo quadrat ad Martyris inter-

sationem in cruce adimpleret. Quum autem Herodes, qui Archelao successit, accepisset potestatem, quae ipsi tributa erat, Pilatus, ut gratum ei faceret, vinctum Iesum ad eum misit, quod etiam futurum praenoscens deus dixit sic: *Et ipsum abduxerunt ad Assyrii domum hospitale munus regi.* Aut leonem rugientem super eum dicebat diabolum, qui a Mose serpens, apud Iobum autem et Zachariam diabolus vocatus est, et a Iesu satanas appellatus, compositum nomen illi ab actione quam perpetravit datum declarante; nam „sata" in Iudaeorum et Syrorum lingua *apostata* est, illud autem „nas" nomen est ex quo interpretatio *serpens* dicta est: ex quibus utrisque unum nomen fit *satanas.* Etenim statim atque Iesus adscendit e fluvio Iordane, ubi vox in eum edita est: *Filius meus es tu, ego hodie te genui:* scriptum est in commentariis apostolorum ipsum diabolum ad eum accessisse et tentasse usque adeo ut ei diceret: *Adora me:* eique respondisse Christum: *Vade retro a me, satana; dominum deum tuum adorabis et ipsum solum coles.* Quemadmodum enim Adamum decepit, putabat se in hunc quoque aliquid moliri posse. Et

pretationem. Hic enim, si quid video, graeca terminatione motus vocem *σατανᾶς* compositam putavit ex שָׂטָה (cf. n. 15) h. e. *deflectere* s. *deficere* et נָחָשׁ h. e. *serpens.* Causa autem istius librariorum erroris facillime patescit. C. 125: *ἀποστάτης τῆς τοῦ θεοῦ γνώμης γεγενημένος.* — Irenaeus adv. haeres. V. c. 21. §. 2: „Satana (forte legendum *Sata*) enim verbum hebraicum apostatam significat."

15. *ἡ ἑρμηνεία*] Maranus mavult *τῇ ἑρμηνείᾳ.* — Verbis autem *ἐξ οὗ ἡ ἑρμηνεία ὄφις ἐκλήθη* in codd. mstis et editis adiiciuntur haec: *ταὐτόν ἐστι σατᾶ τῇ Ἑβραίων ἑρμηνευθείσῃ φωνῇ.* Ille editor reponendum coniecit: *τοῦτ' ἐστὶ κατὰ τὴν Ἑβραίων ἑρμηνευθεῖσαν φωνήν* —: *nomen est, ex quo serpens dictus est per interpretationem, id est si Hebraeorum vocem interpreteris.* Nimis magna foret mutatio. Nihil porro lucramur Semischii (*Justin d. Märtyr.* P. I. p. 214) coniectura: *ταὐτόν ἐστι κατὰ τὴν Ἑβρ. ἑρμηνευθεῖσαν φωνήν.* Quid igitur? Verba ista *ταὐτόν ἐστι σατᾶ* etc. sunt glossa (unde orta sit, ipse illico vides), quae in textum obrepsit: ideoque expunxi.

16. *Υἱός ... σε*] Psalm. 2, 7 (Luc. 3, 22). Vide c. 88. n. 21. — Pro *αὐτῷ* paulo ante Maranus *αὐτοῦ* dedit contra codices.

17. *Προσκ. μοι ... λατρεύσεις*] Matth. 4, 9. 10 et Luc. 4, 7. 8.

18. *ἔλεγε*] Sunt forte qui le-

ἐργάσασθαί τι. Καὶ τὸ [19]Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστᾶ μου, ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου, ὅπερ γέγονεν αὐτῷ ἐκείνης τῆς νυκτός, ὅτε ἐπ' αὐτὸν ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν συλλαβεῖν αὐτόν, προαγγελία ἦν. Ἐν γὰρ τοῖς ἀπομνημονεύμασιν, ἅ φημι ὑπὸ τῶν D
ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκείνοις παρακολουθησάντων συντετάχθαι, [20]ὅτι ἱδρὼς ὡσεὶ θρόμβοι κατεχεῖτο, αὐτοῦ εὐχομένου καὶ λέγοντος· [21]Παρελθέτω, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον τοῦτο· ἐντρόμου τῆς καρδίας δηλονότι οὔσης καὶ τῶν ὀστῶν ὁμοίως [22]καὶ ἐοικυίας τῆς καρδίας κηρῷ τηκομένῳ εἰς τὴν κοιλίαν, ὅπως [23]εἴδωμεν ὅτι ὁ πατὴρ τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν καὶ ἐν τοιούτοις πάθεσιν ἀληθῶς γεγονέναι δι' ἡμᾶς βεβούληται, καὶ μὴ λέγωμεν ὅτι ἐκεῖνος, τοῦ θεοῦ υἱὸς ὤν, οὐκ ἀντελαμβάνετο τῶν γινομένων καὶ συμβαινόντων αὐτῷ. Καὶ τὸ [24]Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, 332
καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, [25]ὅπερ προεῖπον, τῆς σιγῆς ([26]ἐν μηδενὶ μηδὲν ἀποκρινόμενος ὁ πάντας ἐλέγχων ἀσόφους τοὺς παρ' ὑμῖν διδασκάλους) προαγγελία ἦν.

104. *Καὶ τὸ [1]Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με, ὅτι ἐκύκλωσάν με [2]κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου· αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον, [3]ὡς προ-* B

gendum putent *ἔθελε:* tu cave attingas verbum elegantissimum. Hom. Il. II. 37. III. 28. *Thirlbius.* — Mox idem *καὶ κατὰ τοῦτον* coniecit: sine causa; cf. Pape *Handwörterb. d. gr. Sprache* s. v. (Tom. I. p. 846).

19. *Ὡσεὶ ... μου*] Psalm. 21, 14. — Lectio *ἐξεχύθη*, permultis *τῶν ο'* codd. mstis (ap. Pars.) firmata, iam supra et cc. 98. 102 occurrit. Sed Marano videtur Martyr legisse *ἐξεχύθην*, quod praecipue referat ad ipsum Christi cor; mox enim: *ἐντρόμου τῆς καρδίας δηλονότι οὔσης καὶ τῶν ὀστῶν ὁμοίως* etc.. Quamquam nihil mutandum esse censeo.

20. *ὅτι*] Deest *γέγραπται* (cc. 104. 105) vel simile quid. — Luc. 22, 44.

21. *Παρελθέτω ... τοῦτο*] Matth. 26, 39 coll. Luc. 22, 42.

22. *καὶ*] Omisit Maranus.

23. *εἴδωμεν*] Excusari potest haec lectio; si quis tamen *εἰδῶμεν* malit, nequaquam refragabor. *Sylburgius.* — Perstringit Iustinus Docetas, qui non veram sed putativam Iesu Christi passionem docebant.

illud *Sicut aqua effusa sunt et dispersa omnia ossa mea, factum est cor meum sicut cera liquescens in medio ventre meo*, rei quae ei illa nocte contigit, quum adversus eum in montem olivarum exierunt ut eum comprehenderent, praenuntiatio fuit. Nam in commentariis, quos ab eius apostolis eorumque sectatoribus scriptos dico, scriptum est *sudorem velut guttas sanguinis ex eo defluxisse*, eo precante et dicente: *Transeat, si fieri potest, calix hic:* quum videlicet cor contremisceret et ossa similiter ac cor speciem haberet liquescentis in ventrem cerae, ut sciremus patrem voluisse etiam in eiusmodi perpessionibus filium suum vere propter nos versari, neve diceremus illum, quum dei filius esset, non sensisse quae ei inflicta sunt quaeque ei acciderunt. Et illud *Exaruit sicut testa virtus mea, et lingua mea adhaesit faucibus meis*, ut iam dixi, praenuntiatio silentii fuit, quum nullum omnino verbum respondit qui omnes magistros vestros insipientes arguere solebat.

104. Et illud *In pulverem mortis deduxisti me, quoniam circumdederunt me canes multi, caterva malignantium obsedit me; foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi vero consideraverunt et inspexerunt me: diviserunt sibi vestimenta mea, et super ve-*

24. *Ἐξηράνθη ... μου*] Psalm. 21, 15.

25. *ὅπερ προεῖπον*] Cf. c. 102.

26. *ἐν μηδενὶ* etc.] Sylburgius legi iubet *ἐν ᾗ μηδενὶ μηδὲν ἀπεκρίνετο*. Thirlbius *ἣν ἐσίγησε* vel *ἣν ἐπὶ Πιλάτου ἐσίγησε, μηδενὶ* etc.. Sed sunt hae mutationes nimis operosae. Satis est parenthesin apponere.

1. *Εἰς ... κλῆρον*] Psalm. 21, 15—18.

2. *κύνες πολλοί*] Legitur in editis *κύνες καὶ κυνηγοὶ πολλοί*. Sed illud *καὶ κυνηγοί*, quum in utroque cod. msto desit, probe delevit Maranus. In margine codicis utriusque haec est nota adscripta: *ἐν ἄλλοις, κύνες καὶ κυνηγοὶ πολλοί*. Stephanum, qui verba illa textui inseruit, insuper ea videntur decepisse quae infra exstant: *οὓς καὶ κύνας καλεῖ καὶ κυνηγοὺς μηνύων ὅτι* —, quae vulgo sic male distinguuntur, ut *κυνηγοὺς* referatur ad *καλεῖ*. Equidem comma post *καλεῖ* posui, referens illam vocem ad *μηνύων*. Itaque istud *καὶ κυνηγοὶ* non habet quo defendatur. Neque enim Septuaginta agnoscunt neque Iustinus supra c. 98.

3. *ὡς προεῖπον*] Cf. c. 97.

εἶπον, προαγγελία ἦν διὰ ποίου θανάτου καταδικάζειν αὐτὸν ἔμελλεν ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων, οὓς καὶ κύνας καλεῖ, καὶ κυνηγοὺς μηνύων, ὅτι αὐτοὶ οἱ κυνηγήσαντες [4] καὶ συνήχθησαν οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐπὶ τῷ καταδικάσασθαι αὐτόν· ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ γέγραπται γενόμενον. Καὶ ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν ἐμέρισαν ἑαυτοῖς οἱ σταυρώσαντες αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, [5] ἐδήλωσα.

105. Τὰ δὲ ἀκόλουθα τοῦ ψαλμοῦ· [1] Σὺ δέ, κύριε, μὴ μα- C
κρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ· εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρό-
σχες· ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς
[2] τὴν μονογενῆ μου· σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος καὶ ἀπὸ κε-
ράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου· ὁμοίως πάλιν διδασκα-
λία καὶ προαγγελία τῶν ὄντων αὐτῷ καὶ συμβαίνειν μελλόντων.
[3] Μονογενὴς γὰρ ὅτι ἦν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων οὗτος, ἰδίως ἐξ αὐ-
τοῦ [4] λόγος καὶ δύναμις γεγενημένος, καὶ ὕστερον ἄνθρωπος διὰ
τῆς παρθένου γενόμενος, ὡς ἀπὸ τῶν ἀπομνημονευμάτων ἐμάθο-
μεν, [5] προεδήλωσα. Καὶ ὅτι σταυρωθεὶς ἀπέθανεν, ὁμοίως προ-
εἶπε. Τὸ γὰρ Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου καὶ ἐκ χειρὸς D
κυνὸς τὴν μονογενῆ μου· σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος καὶ ἀπὸ
κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου· ὁμοίως [6] μηνύοντος
δι' οὗ πάθους ἔμελλεν ἀποθνήσκειν, τουτέστι σταυροῦσθαι· τὸ
γὰρ Κεράτων μονοκερώτων ὅτι τὸ σχῆμα [7] τοῦ σταυροῦ ἐστι μό-
νον, προεξηγησάμην ὑμῖν. Καὶ τὸ ἀπὸ ῥομφαίας καὶ στόματος

4. *καὶ συνήχθησαν ... γενόμενον*] Coll. Matth. 26, 3. 4. — Sylburgius cum *κυνηγήσ.* subintelligendum dicit *ἦσαν* aut legendum *αὐτοὶ οἷον κυνηγήσοντες συνήχθησαν.* Male. Thirlbius tantummodo deleri vult alterum *οἱ*, concinnius tamen putat esse *καὶ αὐτοὶ οἱ κυνηγ. συνήχθησαν.* Sed inspice n. 2. Illud *καὶ* autem ante *συνήχθησαν* non est offensioni; Iustinus enim persaepe ea vocula utitur, ubi omitti poterat. — Mox ad *καταδικάσασθαι* codd. msti *καταδικασθῆναι* in margine.

5. *ἐδήλωσα*] Cf. c. 97.

1. *Σὺ ... ταπ. μου*] Psalm. 21, 19—21.

2. *τὴν μονογενῆ μου*] Sic et paulo infra; pariter LXX et supra c. 98. Mox vero *Μονογενὴς γὰρ ὅτι* etc.: inde Maranus censet Martyrem legisse *τὸν μονογενῆ σου.* Vide c. 103. n. 19.

3. *Μονογενὴς ... γεγεν.*] Coll. Ioann. 1, 18.

stimentum meum iecerunt sortem — ut iam dixi, praenuntiatio fuit quo mortis genere ipsum condemnatura esset synagoga improborum, quos vel canes appellat, etiam venatores indicans, quoniam ipsi canum ductores quoque congregati erant quippe operam dantes ut eum condemnarent; quod quidem factum esse in apostolorum eius commentariis scriptum est. Et post quam crucifixus est istos qui eum crucifixerunt inter se divisisse eius vestimenta, demonstravi.

105. Quae autem sequuntur in psalmo: *Tu autem, domine, ne elongaveris auxilium tuum a me: ad defensionem meam respice: erue a framea animam meam et de manu canis unigenitam meam; serva me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam:* — similiter sunt rursus documentum et praenuntiatio eorum quae ipsi insunt et eventura erant. Unigenitum enim illum patri universorum fuisse, proprie logon et virtutem ex eo ortum, atque postea hominem natum per virginem, ut ex commentariis didicimus, antea demonstravi. Quod autem crucifixus mortem oppetiit, id similiter praedixit. Illud enim *Erue a framea animam meam et de manu canis unigenitam meam; serva me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam:* — similiter denuntiantis fuit quo supplicii genere moriturus esset, id est cruce; illud enim *A cornibus unicornium* formam solius crucis exhibere, vobis antea explicui. Et quod precatur animam

4. *λόγ. κ. δύν.*] Mallet Thirlbius *λόγ. κ. δύν. αὐτοῦ.* Apol. I. c. 22: *ἰδίως παρὰ τὴν κοινὴν γένεσιν γεγενῆσθαι αὐτὸν ἐκ θεοῦ λέγομεν λόγον θεοῦ.* Dial. c. 61: *λόγος ... καὶ δύναμις ... τοῦ γεννήσαντος ὑπάρχων.* Non muto. — Idem editor mox pro *γεγενημένος* coniecit *γεγεννημένος*. Sed vide Apol. I. l. c. et Dial. c. 78. n. 3.

5. *προεδήλωσα*] Cf. c. 100.

6. *μηνύοντος δι' οὗ πάθους etc.*] Tertullianus adv. Iud. c. 10 „Cum auxilium patris imploraret: *Salvum me fac*, inquit, *ex ore leonis*, utique mortis, *et de cornibus unicornuorum humilitatem meam*, de apicibus scilicet crucis."

7. *τ. σταυροῦ ἐστι μόνον*] Pro his mallet Thirlb. *τ. σταυροῦ ἐσήμαινε* vel *σημαίνει.* Sed patrocinatur voci *μόνον* locus, ad quem nos reiicit scriptor: c. 91. p. 318. C (n. 8).

*λέοντος καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς αἰτεῖν αὐτὸν τὴν ψυχὴν σωθῆναι, ἵνα
μηδεὶς κυριεύσῃ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ αἴτησις ἦν, ἵνα, ἡνίκα ἡμεῖς
πρὸς τῇ ἐξόδῳ τοῦ βίου γινόμεθα, τὰ αὐτὰ αἰτῶμεν τὸν θεόν, τὸν
δυνάμενον ἀποστρέψαι πάντα ἀναιδῆ [8]καὶ πονηρὸν ἄγγελον μὴ λα-
βέσθαι ἡμῶν τῆς ψυχῆς. Καὶ ὅτι μένουσιν αἱ ψυχαὶ [9]ἀπέδειξα* 333
*ὑμῖν ἐκ τοῦ καὶ τὴν Σαμουὴλ ψυχὴν κληθῆναι ὑπὸ τῆς ἐγγαστρι-
μύθου, ὡς ἠξίωσεν ὁ Σαούλ. Φαίνεται δὲ καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ ψυ-
χαὶ τῶν οὕτως δικαίων καὶ προφητῶν ὑπὸ ἐξουσίαν ἔπιπτον τῶν
τοιούτων δυνάμεων, ὁποία δὴ καὶ ἐν τῇ ἐγγαστριμύθῳ ἐκείνῃ ἐξ
αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὁμολογεῖται. Ὅθεν καὶ [10]ὁ θεὸς διδάσκει
ἡμᾶς καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τὸ πάντως [11]ἀγωνίζεσθαι, δι' οὓς
γίνεσθαι, καὶ πρὸς τῇ ἐξόδῳ αἰτεῖν μὴ ὑπὸ τοιαύτην τινὰ δύνα-
μιν ὑποπεσεῖν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, φαίνεται. Καὶ γὰρ ἀποδιδοὺς* B
*τὸ πνεῦμα ἐπὶ τῷ σταυρῷ εἶπε· [12]Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατί-
θεμαι τὸ πνεῦμά μου· ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ τοῦ-
το ἔμαθον. [13]Καὶ γὰρ πρὸς τὸ ὑπερβάλλειν τὴν Φαρισαίων πο-
λιτείαν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ συνωθῶν, εἰ δὲ μή γε, ἐπίστασθαι
ὅτι οὐ σωθήσονται, ταῦτα εἰρηκέναι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι γέ-
γραπται· [14]Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν
γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν
τῶν οὐρανῶν.*

106. [1]*Καὶ ὅτι ἠπίστατο τὸν πατέρα αὐτοῦ πάντα παρέχειν
αὐτῷ, ὡς ἠξίου, καὶ [2]ἀνήγειρεν αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ πάντας* C
τοὺς φοβουμένους τὸν θεὸν προέτρεπεν αἰνεῖν τὸν θεὸν διὰ τὸ ἐλεῆ-

8. *καὶ*] Deest in codicibus.

9. *ἀπέδειξα*] Deest haec demonstratio. — Coll. 1 Sam. 28, 7 sqq. et Apol. I. c. 18. n. 5. — Quemadmodum Iustinus etiam Origenes (Homil. in 1 Regg. 28), Sulpicius Sev. (Hist. sacr. I. c. 36), Anastasius Sin. (Quaestt. et Responss. de variis argum. 112) crediderunt ipsam Samuelis animam per pythonissam ab inferis evocatam fuisse. At vero Tertullianus (de anima c. 57), Hieronymus (Comm. in Matth. 6, 31), Pseudo-Iustinus (Quaestt. et Respp. ad Orthod. 52. n. 3), alii quos Semischius *Justin d. Märtyr.* P. II. p. 463. n. 4 recensuit, dixerunt Samuelem non revera fuisse eductum sed tantummodo spectrum machinationibus daemonum sub Samuelis forma regi apparuisse. Praeterea cf. Guil. Gass in *Illgeni Zeitschrift für d. histor. Theologie* (Lips.) 1842. Fasc. IV. p. 111 sqq..

10. *ὁ θεὸς*] Codd. msti et editi *οὗτος* inepte.

11. *ἀγωνίζεσθαι*] De strenua adversus diabolum per totam vitam

suam a gladio et ore leonis et e manu canis liberari, precatio erat ut ne quis ipsius animae dominaretur: ut, quum nos ad exitum vitae venimus, eadem a deo poscamus, qui omnem impudentem et malum angelum avertere potest ne animam nostram capiat. Et animas quidem manere vobis ex eo demonstravi quod etiam Samuelis anima evocata sit a ventriloqua pythonissa, ut petierat Saulus. Apparet autem omnes animas eiusmodi iustorum et prophetarum sub potestatem talium virtutum cecidisse, qualem virtutem et in illa ventriloqua fuisse rebus ipsis declaratur. Unde etiam deus nos, propter quos haec fieri patet, per filium quoque suum docet ut omnino contendamus, et in exitu vitae precemur ne animae nostrae sub aliquam eiusmodi potestatem cadant. Etenim, quum spiritum in cruce redderet, dixit: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum!* ut etiam ex commentariis id quoque didici. Atque quum hortaretur discipulos suos ut Pharisaeorum vivendi genus superarent, sin minus, salvos se non futuros scirent, haec eum dixisse in commentariis scriptum est: *Nisi iustitia vestra praestantior fuerit ea quam scribae et Pharisaei exercent, non intrabitis in regnum coelorum.*

106. Quod autem sciebat patrem suum omnia sibi traditurum esse, ut petebat, seque ab eo ex mortuis excitatum iri: et quod omnes deum timentes hortatus est ut deum lau-

dimicatione haec videntur intelligenda, eoque refertur praeceptum Christi, quod paulo post citatur, ut iustitiam Pharisaeorum superemus. *Maranus.* — Verbum φαίνεται, si genuinum est, referas ad δι' οὓς γίνεσθαι. Perincommode tamen situm est. Sylburgius pro δι' οὓς γίν. commendavit δικαίους γίν. (iam Gelenius: *ut contendamus ad iustitiam*). Thirlbius insuper illud φαίνεται delendum censuit.

12. *Πάτερ ... μου*] Luc. 23, 46.

13. *Καὶ γὰρ*] Respondet praecedenti *Καὶ γάρ.* Hoc spectat ad ἀγωνίζεσθαι (n. 11), illud ad πρὸς τῇ ἐξόδῳ αἰτεῖν. — Dein Φαρισσαίων (bis) vulgo scribitur; cf. c. 102. n. 12.

14. *Ἐὰν ... οὐρανῶν*] Matth. 5, 20.

1. *Καὶ ... νεκρῶν*] Coll. Ioann. 13, 3. Matth. 16, 21.

2. ἀνήγειρεν] Convenientius ἀνεγερεῖν (Sylburg.) sive ἀνεγείρειν. Fortasse: ὃς καὶ ἀνήγειρεν.

σαι [3] καὶ διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυρωθέντος τούτου πᾶν γένος
τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων, καὶ ὅτι [4] ἐν μέσῳ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ
ἔστη, τῶν ἀποστόλων, ([5] οἵτινες, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νε-
κρῶν καὶ πεισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ ὅτι καὶ πρὸ τοῦ παθεῖν ἔλεγεν αὐ-
τοῖς ὅτι ταῦτα αὐτὸν δεῖ παθεῖν καὶ [6] ὑπὸ τῶν προφητῶν ὅτι προε-
κεκήρυκτο ταῦτα, μετενόησαν ἐπὶ τῷ ἀφίστασθαι αὐτοῦ ὅτε ἐσταυ-
ρώθη) καὶ [7] μετ' αὐτῶν διάγων ὕμνησε τὸν θεόν, ὡς καὶ ἐν τοῖς
ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων δηλοῦται γεγενημένον, τὰ λεί- D
ποντα τοῦ ψαλμοῦ ἐδήλωσεν. Ἔστι δὲ ταῦτα· [8] Διηγήσομαι τὸ
ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Οἱ
φοβούμενοι τὸν κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ,
δοξάσατε αὐτόν· φοβηθήτωσαν αὐτὸν ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραήλ.
Καὶ τὸ εἰπεῖν [9] μετωνομακέναι αὐτὸν Πέτρον ἕνα τῶν ἀποστόλων,
καὶ γεγράφθαι [10] ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ γεγενημένον καὶ
τοῦτο, μετὰ τοῦ καὶ ἄλλους δύο ἀδελφούς, υἱοὺς Ζεβεδαίου ὄν-
τας, μετωνομακέναι ὀνόματι τοῦ Βοανεργές, ὅ ἐστιν [11] υἱοὶ βρον- 334
τῆς, σημαντικὸν ἦν τοῦ αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι, [12] δι' οὗ καὶ τὸ ἐπώ-

3. καὶ ... ἀνθρώπων] Sylburgius desiderat σῶσαι. Sine causa: nam illud καὶ valet i. q. *etiam*.

4. ἐν ... ἀποστόλων] Coll. Luc. 24, 36. Ioann. 20, 19 (Hebr. 2, 11. 12).

5. οἵτινες ... ἐσταυρώθη] Coll. Luc. 24, 25. 26.

6. ὑπὸ] Codd. msti et editi ἀπό. Utraque vox in codicibus saepe commutatur: c. 56. n. 7, c. 109. p. 336. A, Cohort. ad Gent. c. 2. p. 3. B.

7. μετ' αὐτῶν ... θεόν] Coll. Matth. 26, 30.

8. Διηγήσομαι ... Ἰσραήλ] Ps. 21, 22. 23.

9. μετωνομακέναι ... βροντῆς] Coll. Marc. 3, 16. 17.

10. ἐν τοῖς ἀπομνημ. αὐτοῦ] Ita codd. msti et editi. Si lectio vera est, illud αὐτοῦ aut ad Πέτρον (scilicet Marci evangelium, in quo [n. 9] transnominatio ista narratur, ad Petrum referebat antiqua ecclesia) spectat — aut, id quod non nemo praeferet, ad αὐτὸν h. e. Christum. At vero nusquam alibi Iustinus ἀπομνημονεύματα Π έ τ ρ ο υ commemoravit, nusquam usurpavit formulam ἀπομνημονεύματα Χ ρ ι σ τ ο ῦ. Inde coniicio pro αὐ τ ο ῦ, vel sexcentis codicibus reclamantibus, esse rescribendum αὐ τ ῶ ν, h. e. ἀποστόλων, quod quidem proxime praecedit (ἕνα τῶν ἀποστόλων — et paulo ante: ἐν τοῖς ἀπομν. τῶν ἀποστόλων, coll. c. 103). Saepenumero enim utraque illa vox confunditur; exempla habes c. 118. p. 346. C. et c. 138. p. 367. C. Similiter commutari solent a librariis τούτων et τούτου Cohort. ad Gent. c. 28. p. 27. A, θεῶν et θεοῦ ibid. c. 21. p. 20. A. B, ὄντων et ὄντος ibid. p. 19. E, ἀνθρώπων et ἀνθρώπου Apol. I. c. 54. n. 18. Dial. c. Tr. c. 48. n. 2, λόγων et λόγου ibid. c. 114. p. 341.

dent quia etiam per mysterium crucifixi huius misertus est omnis credentium hominum generis: et quod in medio stetit fratrum suorum, apostolorum, (qui quidem, posteaquam resurrexit a mortuis iisque persuasit ipsum etiam ante passionem iis dixisse haec se pati oportere et a prophetis haec praenuntiata fuisse, poenitentiam egerunt quod ab eo defecissent quum crucifigeretur) et, quum una cum iis versaretur, deum laudavit, ut etiam in commentariis apostolorum declaratur factum esse: haec ex reliquis psalmi verbis manifesta fiunt. Sunt huiusmodi: *Narrabo nomen tuum fratribus meis, in media ecclesia laudabo te. Qui timetis dominum, laudate eum; universum semen Iacobi, glorificate eum: metuat eum omne semen Israelis.* Quod autem unum ex apostolis mutato nomine Petrum appellasse dicitur, et in commentariis eius id quoque refertur, et quod praeterea alios duos fratres, Zebedaei filios, nomine Boanerges vocavit, hoc est filios tonitrus: indicio id erat ipsum illum esse, per quem et

D, alia. Nec dubito fore plerosque qui τῶν ἀποστόλων omissum esse iudicent, ut legendum sit ἐν τοῖς ἀπομνημ. τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, qua formula Martyr lubenter utitur: paulo infra et cc. 100. 101. 102. 104. Repetitum autem illud ἀποστόλων nullam haberet offensionem; Iustinus enim, id quod innumeris exemplis probari potest, non est is qui tales repetitiones fugiat. C. 92. p. 319. C: τ. θεῷ . . . τ. θεὸν . . . μέχρι Μωυσέως . . . ἀπὸ Μωυσέως. C. 94. p. 321. D: διὰ Μωυσέως . . . διὰ τοῦ Μωυσέως. — Coll. c. 100: *Καὶ γὰρ υἱὸν θεοῦ, Χριστόν, . . . ἐπιγνόντα αὐτὸν ἕνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Σίμωνα πρότερον καλούμενον, ἐπωνόμασε Πέτρον. Καὶ υἱὸν θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν ἐν τοῖς ἀπομνημ. τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες* etc..

11. υἱοὶ βροντῆς] Sic etiam Tertullianus adv. Marc. IV. c. 13: „Mutat et Petro nomen de Simone, quia et creator Abrahae et Sarae et Auseae nomina reformavit, hunc vocando Iesum, illis syllabas adiiciendo.“ Sed facile non est haec Iustini de Petro et filiis Zebedaei dicta cum superioribus connectere et ad quem psalmi versum referantur ostendere. Equidem fateor me seriem et continuationem non animadvertere, nisi legamus τὸ ὄνομά μου: *Narrabo nomen meum fratribus meis*, idque fecisse Christum intelligamus, cum mutatis Petro ac Ioanni eiusque fratri nominibus eum se esse declaravit qui Abrahae et filio Navae nomina mutaverat. Sin minus placeat haec coniectura, totus hic locus digressio erit ex commemoratione discipulorum nata. *Maranus.*

12. δι' οὗ] Sic levi mutatione

νυμον Ἰακὼβ τῷ Ἰσραὴλ ἐπικληθέντι ἐδόθη καὶ τῷ Αὐσῇ ὄνομα Ἰησοῦς ἐπεκλήθη, δι' οὗ ὀνόματος καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν ἐπηγγελμένην τοῖς πατριάρχαις γῆν ὁ περιλειφθεὶς ἀπὸ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξελθόντων λαός. Καὶ ὅτι ὡς ἄστρον ἔμελλεν ἀνατέλλειν αὐτὸς διὰ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραάμ, Μωυσῆς [13]παρεδήλωσεν οὕτως εἰπών· [14]Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ καὶ ἡγούμενος ἐξ Ἰσραήλ. Καὶ ἄλλη δὲ γραφή φησιν· [15]Ἰδοὺ ἀνήρ, ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ.
Ἀνατείλαντος οὖν [16]καὶ ἐν οὐρανῷ ἅμα τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν B
ἀστέρος, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, οἱ ἀπὸ Ἀῤῥαβίας μάγοι, ἐκ τούτου ἐπιγνόντες, παρεγένοντο καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

107. Καὶ ὅτι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἔμελλεν ἀναστήσεσθαι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι, γέγραπται ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν [1]ὅτι οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν συζητοῦντες αὐτῷ ἔλεγον, ὅτι [2]Δεῖξον ἡμῖν σημεῖον. Καὶ ἀπεκρίνατο αὐτοῖς· Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτοῖς εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ. [3]Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ παρακεκαλυμμένα ἦν νοεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀκουόντων ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν τῇ C
τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. Καὶ πονηροτέραν τὴν γενεὰν ὑμῶν καὶ μοιχαλίδα μᾶλλον τῆς Νινευϊτῶν πόλεως ἐδήλου, οἵτινες, τοῦ Ἰωνᾶ κηρύξαντος αὐτοῖς μετὰ τὸ ἐκβρασθῆναι αὐτὸν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς κοιλίας τοῦ ἁδροῦ ἰχθύος ὅτι [4]μετὰ τρεῖς ἡμέρας παμπληθεὶ ἀπολοῦνται, νηστείαν ἁπλῶς πάντων ζώων, ἀνθρώπων τε καὶ ἀλόγων, μετὰ σακκοφορίας καὶ ἐκτενοῦς ὀλο-

(Casaubonus adv. Baron. p. 258) vulgatam codd. mstorum et editorum scripturam διὸ emendavi. — Mox vulgo τὸ Αὐσῇ legitur pro τῷ Αὐσῇ. Cf. c. 75. n. 6.

13. παρεδήλωσεν] Mallet Thirlbius προεδήλωσεν.

14. Ἀνατελεῖ ... Ἰσραήλ] Numer. 24, 17.

15. Ἰδοὺ . . . αὐτῷ] Zachar. 6, 12.

16. καὶ ἐν οὐρανῷ] Etiam in coelo stella exorta, quia scilicet alia in terris longe praestantior prodierat. *Maranus.*

1. ὅτι] Schnitzerus (*Neue Jen. Allgem. Lit.-Zeitung* 1845. N. 71. p. 281) coniectavit ὅτε scribendum esse; sed ipse concessit vulgatam scripturam ferri posse, si praecedens ὅτι interpreteris *quod*, vern. *weil* sive (c. 80. n. 7) *in Beziehung darauf dass.* — Antea pro ἐν τοῖς forsitan legendum ἐν τοῖς αὐτοῖς.

2. Δεῖξον . . . Ἰωνᾶ etc.] Matth. 12, 38—41 coll. 16, 1. 4.

3. Καὶ etc.] Maranus: *Quae quum ab eo dicerentur arcane, in-*

Iacobus Israelis et Auses Iesu nomine appellatus est, per quod nomen etiam in terram patriarchis promissam introductus est populus superstes ex iis qui ex Aegypto egressi sunt. Ipsum autem tamquam astrum ex genere Abrahami oriturum Moses arcane declaravit sic dicens: *Orietur stella ex Iacobo et dux ex Israele.* Et alia scriptura ait: *Ecce vir, oriens nomen eius.* Quum igitur, simulatque natus est, etiam in coelo exorta esset stella, quemadmodum scriptum est in commentariis apostolorum eius, magi ex Arabia, re ex hoc signo cognita, advenerunt eumque adoraverunt.

107. Quod autem tertio die, posteaquam crucifixus fuisset, resurrecturus erat, scriptum est in commentariis homines generis vestri cum eo disputantes dixisse: *Ostende nobis signum.* Et respondit iis: *Generatio prava et adultera signum quaerit, et signum non dabitur iis nisi signum Ionae.* Quae quum loqueretur recondita ita fuerunt ut ab audientibus non intelligeretur eum, posteaquam crucifixus fuisset, tertio die resurrecturum esse. Ac generationem vestram nequiorem magisque adulteram urbe Ninivitarum demonstrabat, quippe qui, quum Ionas e ventre grandis piscis tertio die eiectus iis praedicasset fore ut post tres dies universi perirent, ieiunium omnium prorsus animalium, scilicet et hominum et pecudum, cum saccis et vehementi eiulatu et vera ex cordibus

telligere erat audientibus, eum —.

4. *μετὰ τρεῖς ἡμέρας*] Codd. msti *μετὰ ἐν ἄλλοις * τεσσαρακοντατρεῖς ἡμέρας.* Sic etiam Stephanus, Iebbius, Thirlbius. Sed Sylburgius edidit *μετὰ [ἐν ἄλλοις τρεῖς] τεσσαρακοντατρεῖς ἡμέρας*, „ut haec inclusa per incuriam amanuensis e margine in contextum sint infulta.“ Arcerius legendum iudicavit *μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας.* Idem Crednerus (*Beiträge zur Einleit. in d. biblisch. Schriften*, Tom. II. p. 282) statuit. Quadraginta enim dies (Ion. 3, 4) in hebraico textu et apud Aquilam, Theodotionem, Symmachum ponuntur. At si codicum vestigia premis, locus ita habet: *μετὰ [ἐν ἄλλοις γράφεται τεσσαράκοντα] τρεῖς ἡμέρας.* Et ad hanc normam Maranus reposuit, praesertim quum a Septuaginta (Ion. l. c.) *τρεῖς ἡμέραι* memorentur. Verba autem uncis inclusa non Iustinus addidit, sed (Semisch. *Justin d. Märtyr.* P. I. p. 81) aliena sedulitas in orationem importavit. Quapropter eieci. Cf. n. 7.

λυγμοῦ καὶ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἀληθινῆς μετανοίας αὐτῶν καὶ ἀποταγῆς [5] τῆς πρὸς ἀδικίαν ἐκήρυξαν, πιστεύσαντες ὅτι ἐλεήμων ὁ θεὸς καὶ φιλάνθρωπός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς μετατιθε- D
μένους ἀπὸ τῆς κακίας, [6] ὡς καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ τοὺς μεγιστάνας ὁμοίως σακκοφορήσαντας προσμεμενηκέναι τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ ἱκεσίᾳ, καὶ ἐπιτυχεῖν μὴ καταστραφῆναι τὴν πόλιν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωνᾶ ἀνιωμένου ἐπὶ τῷ [7] τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ὡς ἐκήρυξε, μὴ καταστραφῆναι τὴν πόλιν, διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἐκ τῆς γῆς ἀνατεῖλαι αὐτῷ [8] κικυῶνα, ὑφ' ὃν καθεζόμενος ἐσκιάζετο ἀπὸ καύματος, [9] (ἦν δὲ ὁ κικυῶν κολόκυνθα αἰφνίδιος, μήτε φυτεύσαντος τοῦ Ἰωνᾶ μήτε ποτίσαν- 335
τος, ἀλλ' ἐξαίφνης ἐπανατείλας αὐτῷ σκιὰν παρέχειν) [10] κἀκ τῆς ἄλλης ξηρᾶναι αὐτόν, ἐφ' ᾧ ἐλυπεῖτο Ἰωνᾶς, καὶ ἤλεγξεν αὐτὸν οὐ δικαίως ἀθυμοῦντα ἐπὶ τῷ μὴ κατεστράφθαι τὴν Νινευϊτῶν πόλιν, λέγων· [11] Σὺ ἐφείσω [12] περὶ τοῦ κικυῶνος, οὗ οὐκ ἐκοπίασας ἐν αὐτῷ, οὔτε ἐξέθρεψας αὐτόν, ὃς ὑπὸ νύκτα αὐτοῦ ἦλθε καὶ ὑπὸ νύκτα αὐτοῦ ἀπώλετο· κἀγὼ οὐ φείσομαι ὑπὲρ Νινευΐ, τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἐν ᾗ κατοικοῦσι πλείους ἢ δώδεκα μυριάδες ἀνδρῶν, οἳ οὐκ ἔγνωσαν ἀνὰ μέσον δεξιᾶς αὐ- B
τῶν καὶ ἀνὰ μέσον ἀριστερᾶς αὐτῶν, καὶ κτήνη πολλά;

108. Καὶ ταῦτα οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἐπιστάμενοι ἅπαντες γεγενημένα ὑπὸ τοῦ Ἰωνᾶ, καὶ τοῦ Χριστοῦ παρ' ὑμῖν βοῶντος ὅτι τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ δώσει ὑμῖν, προτρεπόμενος [1] ἵνα κἂν μετὰ

5. *τῆς πρὸς ἀδικίαν*] Mallet fortasse aliquis *τῆς προτέρας ἀδικίας* [c. 121. p. 350. B]. Sed ferri etiam vulgata lectio potest. *Sylburgius.*

6. *ὡς* etc.] Coll. Ion. 3, 5 sqq..

7. *τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ*] Codd. msti et editi *τῇ τεσσαρακοστῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ*. Solus Maranus vocem *τεσσαρακοστῇ* uncis inclusit. Maluerunt Arcerius et Crednerus (l. c.) *τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ*. Vide n. 4.

8. *κικυῶνα*] Codd. msti et editi *σικυῶνα*. Mox illi *σικυῶν* (sic), hi ex inepta accentus mutatione *σικυὼν* (= *area cucumeribus consita*) exhibent. Paulo infra *σικυῶνος*. Septuaginta Ion. 4, 6: *Καὶ προσέταξε ὁ θεὸς κολοκύνθῃ*. Veram Iustini scripturam, quam Credneri (l. c.) monitu litera *Σ* in *K* mutata reposui, Aquila et Theodotion indicarunt. *Κικυῶν* autem (*κῖκι*, *κοῦκι*: Herod. Hist. II. c. 94, Diodor. Sic. Bibl. I. c. 34) est *ricinus:* arbuscula celeriter crescens, sed culmum habens mollem, quo leviter laeso moritur.

9. (*ἦν* ... *παρέχειν*)] Sic Thirlbius et Maranus ediderunt. Fortasse haec explicatio (cf. n. 4) e margine

conversione et ab iniquitate discessione promulgarent, credentes deum misericordem esse et benignum in eos omnes qui a nequitia discedunt, ita ut et ipse rex urbis illius et magnates pariter saccis induti in ieiunio ac supplicatione permanerent, et impetrarent ne urbs ipsorum everteretur. Quin etiam quum moereret Ionas quod tertio die, ut praedicaverat, urbs eversa non fuisset, deus secundum consilium ricino illi e terra proferendo, sub quo sedens ab aestu obumbrabatur, (erat autem ricinus cucurbita repentina, nec plantatus a Iona nec rigatus, sed subito exortus ad umbram ei praebendam) eoque rursus secundum aliud consilium exsiccando, qua ex re angebatur Ionas, etiam arguit eum inique moerere quod urbs Ninivitarum eversa non fuisset, dicens: *Tu pepercisti ricino, in quo nihil fecisti operae, neque nutrivisti eum, qui sub noctem suam prodiit et sub noctem suam periit: et ego non parcam Ninivae, urbi magnae, in qua habitant plures quam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dextram suam et sinistram suam, et iumenta multa?*

108. Atque haec quidem quum scirent omnes vestri generis homines a Iona facta esse, quumque Christus apud vos clamaret se signum Ionae vobis daturum, adhortans ut saltem

in textum obrepsit. Caeteri tantummodo verba *ἦν . . . αἰφνίδιος* uncis incluserunt. — De scriptura *κικυῶν* pro *σικυῶν* n. 8 adeas. — De forma *κολόκυνθα* consulas Lobeck. ad Phryn. p. 438. — Denique pro *παρέχειν* exspectabas *παρεῖχεν*. Ferri tamen potest, si gerundive capias.

10. *κἀκ τῆς ἄλλης*] Supple *οἰκονομίας*: *ex alio praecepto*. Quemadmodum enim deus praeceperat ricino ut super Ionae caput adscenderet: sic etiam praecepit vermi ut percuteret ricinum, unde exaresceret (Ion. 4, 6 sq.). Non igitur opus est Sylburgii coniectura *ἀλέης* seu *ἀλέας* *(caloris)* legentis, nisi quis malit *εἵλης*. Langus et Thirlbius volunt *καὶ τῆς ἄλλης* sc. *ἡμέρας*. — Pro *καὶ* ante *ἤλεγξεν* commodius foret *ὁ θεός*.

11. *Σὺ . . . πολλά*] Ion. 4, 10. 11.

12. *περὶ*] Thirlbius mallet *ὑπὲρ* cum Bibliis. — De scriptura *κικυῶνος* legas n. 8.

1. *ἵνα κἂν* etc.] H. e. *ἵνα μετανοήσητε, καὶ ἐὰν μετὰ τὸ ἀναστῆναι . . . μετανοήσητε* = *damit ihr euch, wenn ihr euch auch erst*

τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἀπὸ τῶν νεκρῶν μετανοήσητε ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακοῖς καὶ ὁμοίως Νινευΐταις προσκλαύσητε τῷ θεῷ, ὅπως καὶ τὸ ἔθνος καὶ ἡ πόλις ὑμῶν μὴ ἁλῷ καταστραφεῖσα, ὡς κατεστράφη, [2] καὶ οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε, μαθόντες αὐτὸν ἀναστάν- C
τα ἐκ νεκρῶν, ἀλλ', [3] ὡς προεῖπον, ἄνδρας χειροτονήσαντες ἐκλεκτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε, κηρύσσοντας ὅτι αἵρεσίς τις ἄθεος καὶ ἄνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησοῦ τινος Γαλιλαίου [4] πλάνου, ὃν σταυρωσάντων ἡμῶν, [5] οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ μνήματος νυκτός, [6] ὁπόθεν κατετέθη ἀφηλωθεὶς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες ἐγηγέρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι· κατειπόντες δεδιδαχέναι καὶ ταῦτα [7] ἅπερ κατὰ τῶν ὁμολογούντων Χριστὸν καὶ διδάσκαλον καὶ υἱὸν θεοῦ εἶναι παντὶ γένει ἀνθρώπων D
ἄθεα καὶ ἄνομα καὶ ἀνόσια λέγετε. Πρὸς τούτοις καὶ ἁλούσης ὑμῶν τῆς πόλεως καὶ τῆς γῆς ἐρημωθείσης οὐ μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ [8] καταρᾶσθαι αὐτοῦ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτὸν πάντων τολμᾶτε. Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς καὶ τοὺς δι' ὑμᾶς τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ὑπειληφότας οὐ μισοῦμεν, ἀλλ' εὐχόμεθα κἂν νῦν μετανοήσαντας πάντας ἐλέους τυχεῖν παρὰ τοῦ εὐσπλάγχνου καὶ πολυελέου πατρὸς τῶν ὅλων θεοῦ.

109. *Ἀλλ' ὅτι τὰ ἔθνη [1] μετανοεῖν ἀπὸ τῆς κακίας, ἐν ἧ*
πλανώμενοι ἐπολιτεύοντο, [2] ἀκούσαντα τὸν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων 336

nach seiner Auferstehung bekehret, doch bekehret. Sic infra: *κἂν νῦν* = *καὶ ἐὰν νῦν ᾖ.* „Auf diese Weise geht *κἂν* von selbst in die Bedeutung *wenigstens* über.“ Schnitzer: *Neue Jen. Allg. Liter.-Zeitung* 1845. N. 71. p. 282. Cf. c. 38: *ἵνα κἂν αὐτὸς ἀθῷος ὦ.* Apol. I. c. 26. n. 32.

2. *καὶ οὐ μόνον οὐ*] Incipit apodosis. Quare vocula *καὶ* superflua possit videri: scilicet in loco gemello c. 17. p. 234. E (n. 4) omittitur. Sed valet i. q. *etiam*, *vel*, *sogar.* Ut unum exemplum instar omnium afferam, c. 104 ait: *αὐτοὶ οἱ κυνηγήσαντες καὶ συνήχθησαν.*

3. *ὡς προεῖπον*] C. 17. p. 234. E (n. 6). — Mox pro *κηρύσσοντας* l. c. exstat *λέγοντες*. Inde nostro loco Maranus *κηρύσσοντες* mallet. Sed illud ferri potest relatum ad *ἐκλεκτούς*. Infra *κατειπόντες* spectat ad *χειροτονήσαντες ἐπέμψατε.*

4. *πλάνου*] Coll Matth. 27, 63.

5. *οἱ μαθηταὶ ... νυκτός*] Coll. Matth. 28, 13. 15. — Cf. Eisenmenger *Entdecktes Judenthum* Tom. I. p. 190 sqq..

6. *ὁπόθεν*] Usitatius *ὅπου.* Sed

post quam a mortuis resurrexisset poenitentiam improbe factorum ageretis et Ninivitarum exemplo lacrimis deum flecteretis, ne et gens et urbs vestra capta everteretur, quemadmodum eversa est: etiam non modo poenitentiam non egistis, postquam illum ex mortuis resurrexisse didicistis, sed, ut iam dixi, viros delectos in universum orbem misistis, qui praedicarent impiam quamdam et exlegem sectam a plano quodam Iesu Galilaeo excitatam esse, et quum illum a nobis crucifixum discipuli eius noctu surripuerint ex monumento, in quo refixus e cruce depositus fuerat, decipi ab iis homines dicendo eum resurrexisse ex mortuis et in coelum adscendisse; immo addidistis docuisse illum impia ista et nefanda et detestabilia facinora, quae adversus eos qui illum Christum et doctorem et filium dei esse profitentur apud omne hominum genus spargitis. Ad haec etiam capta urbe vestra et terra vastata poenitentiam non agitis, sed et illum et omnes qui in illum credunt diris vovere audetis. Ac nos neque vos odimus neque eos qui talem de nobis opinionem a vobis acceperunt, sed precamur ut nunc saltem poenitentiam agentes misericordiam omnes consequamini a perbenigno et admodum misericorde patre universorum deo.

109. Quod autem gentes nequitiae, in qua errantes vivebant, poenitentiam acturae erant, postquam doctrinam ab

illud referas ad *κλέψαντες*, quasi dicas: surripientes ex quo loco repositus erat. Cf. c. 132. p. 362. B.

7. *ἅπερ ... λέγετε*] Vide c. 10. n. 2 et c. 17. n. 13.

8. *καταρᾶσθαι ... τολμᾶτε*] Vide c. 16. n. 9.

1. *μετανοεῖν*] Supple *ἔμελλον*, quod quidem verbum, cum antea posuerit Iustinus ubi de Christi resurrectione agere coepit, non miror hoc loco repetitum non fuisse. *Maranus.* — De particula *ὅτι* cf. c. 107. n. 1.

2. *ἀκούσαντα* etc.] Codd. msti et editi *ἀκούσαντα τὸν ἀπὸ τ. ἀποστόλων ... κηρυχθέντα δι' αὐτῶν παθόντα λόγον.* Primum *ἀπὸ* ante *τῶν ἀποστόλων* in *ὑπὸ* mutavi, quum videlicet ansam erroris praebuerit *ἀπὸ* antecedens (*ἀπὸ τ. κακίας*) et sequens (*ἀπὸ Ἱερουσ.*). Cf. c. 106. n. 6. Deinde pro *παθόντα* scripsi minima mutatione *μαθόντα*, quum (Maran.) non de logo passo hîc agatur sed de doctrina ab apostolis praedicata. Denique *καὶ* ante *δι' αὐτῶν.* reposui propter antecedens *ἀκούσαντα*. Quae emendatio si cui displicuerit, deleat verba *δι' αὐτῶν παθόντα* (pro quibus exspe-

αὐτοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ κηρυχθέντα καὶ δι' αὐτῶν μαθόντα λόγον, καὶ λόγους βραχεῖς λέγοντός μου ἀπὸ προφητείας Μιχαίου, ἑνὸς τῶν δώδεκα, ἀνάσχεσθε. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· [3]Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος κυρίου, ἕτοιμον [4]ἐπ' ἄκρου τῶν ὀρέων, ἐπηρμένον αὐτὸ ὑπὲρ τοὺς βουνούς· καὶ ποταμὸν θήσονται ἐπ' αὐτῷ λαοί, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλά, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος κυρίου καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ, καὶ φωτιοῦσιν ἡμᾶς τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Ὅτι ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει ἔθνη ἰσχυ- B
ρὰ ἕως μακράν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ μὴ ἄρῃ ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. Καὶ καθίσεται ἀνὴρ ὑποκάτω ἀμπέλου αὐτοῦ καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν, ὅτι στόμα κυρίου τῶν δυνάμεων ἐλάλησεν· ὅτι πάντες οἱ λαοὶ πορεύσονται ἐν ὀνόματι θεῶν αὐτῶν, ἡμεῖς δὲ πορευσόμεθα ἐν ὀνόματι κυρίου θεοῦ ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συνάξω τὴν ἐκτεθλιμμένην, καὶ τὴν ἐξωσμένην ἀθροίσω καὶ ἣν ἐκάκωσα, καὶ θήσω τὴν ἐκτεθλιμμένην εἰς C
ὑπόλειμμα καὶ τὴν [5]ἐκπεπιεσμένην εἰς ἔθνος ἰσχυρόν· καὶ βασιλεύσει κύριος ἐπ' αὐτῶν ἐν τῷ ὄρει Σιὼν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος.

110. Καὶ τελέσας ταῦτα ἐπεῖπον· Καὶ ὅτι [1]οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν, ὦ ἄνδρες, τοὺς πάντας λόγους τῆς περικοπῆς ταύτης εἰς τὸν Χριστὸν ὁμολογοῦσιν εἰρῆσθαι, ἐπίσταμαι· καὶ αὐτὸν ὅτι οὐδέπω φασὶν ἐληλυθέναι, καὶ τοῦτο γινώσκω· εἰ δὲ καὶ ἐληλυθέναι λέγουσιν, [2]οὐ γινώσκεται ὅς ἐστιν, ἀλλ' ὅταν ἐμφανὴς καὶ ἔνδοξος γένηται, τότε γνωσθήσεται ὅς ἐστι, φασί. Καὶ τότε τὰ εἰρημένα ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ φασὶν ἀποβήσεσθαι, ὡς μηδενὸς μηδέπω D
καρποῦ ἀπὸ τῶν λόγων τῆς προφητείας γενομένου· ἀλόγιστοι, μὴ συνιέντες, ὅπερ διὰ πάντων τῶν λόγων ἀποδέδεικται, ὅτι [3]δύο

ctabas: *δι' αὐτοὺς παθ.* = *propter ipsos passum*) tamquam ineptum glossema.

3. *Καὶ ... αἰῶνος*] Mich. 4, 1. —7.

4. *ἐπ' ἄκρου*] Sic Maranus ex utroque cod. msto restituit pro *ἀπ' ἄκρου*, quod in editis erat.

5. *ἐκπεπιεσμένην*] Ita Sylburg. coniecit et Maran. edidit pro vulg.

apostolis illius Hierosolymis praedicatam audivissent eorumque interventu didicissent, pauca etiam verba ex prophetia Michaeae, unius ex duodecim, recitantem me sustinete. Sunt autem haec: *Et erit novissimis diebus manifestus mons domini, paratus in summo montium, sublimatus ipse super colles; et fluvium ponent in ipso populi, et ambulabunt gentes multae, et dicent: Venite, adscendamus in montem domini et in domum dei Iacobi: et ostendent nobis viam eius, et ambulabimus in semitis eius. Nam ex Sione exibit lex, et verbum domini Hierosolymis. Et iudicabit inter populos multos, et arguet gentes fortes usque in longinquum; et concident gladios suos in aratra et hastas suas in falces: et non sumet gens contra gentem gladium, et non discent ultra belligerare. Et sedebit vir sub vite sua et sub ficu sua, et non erit qui exterreat: quia os domini virtutum locutum est: quia omnes populi ambulabunt in nomine deorum suorum, nos autem ambulabimus in nomine domini dei nostri in aeternum. Et erit die illo, colligam angustiis affectam, et eiectam congregabo et eam quam afflixi, et ponam angustiis affectam in residuum et oppressam in gentem potentem: et regnabit dominus super eos in monte Sionis ex hoc tempore et usque in saeculum.*

110. His recitatis haec addidi: Ac vestros quidem magistros, o viri, omnia huius loci verba in Christum dicta esse confiteri scio; eum autem nondum venisse, id quoque ab iis asseri intelligo: si vero etiam eum venisse dicant, nondum cognoscitur qualis sit, inquiunt, sed quum manifestus et gloriosus fuerit, tunc cognoscetur qualis sit. Tunc etiam eventura dicunt quae in hoc loco leguntur, quasi nondum ullus verborum prophetiae fructus exstiterit: homines ratione destituti, qui non intelligant, id quod ex omnibus scripturis de-

ἐκπεπεισμένην.

1. *οἱ*] Omisit Maranus errore.

2. *οὐ γινώσκεται ὅς ἐστιν* etc.] Trypho c. 8 (n. 7): *Χριστὸς δέ, εἰ καὶ γεγένηται καὶ ἔστι που, ἄγνωστός ἐστι καὶ οὐδὲ αὐτός πω ἑαυτὸν ἐπίσταται* etc..

3. *δύο παρουσίαι αὐτοῦ*] Cf. Apol. I. c. 52. n. 2.

παρουσίαι αὐτοῦ κατηγγελμέναι εἰσί· μία μέν, ἐν ᾗ παθητὸς καὶ ἄδοξος καὶ ἄτιμος καὶ σταυρούμενος κεκήρυκται, ἡ δὲ δευτέρα, ἐν ᾗ μετὰ δόξης [4] ἀπὸ τῶν οὐρανῶν παρέσται, ὅταν καὶ ὁ τῆς ἀποστασίας ἄνθρωπος, ὁ καὶ εἰς τὸν ὕψιστον ἔξαλλα λαλῶν, ἐπὶ τῆς γῆς ἄνομα τολμήσῃ εἰς ἡμᾶς τοὺς Χριστιανούς, [5] οἵτινες, ἀπὸ τοῦ νόμου καὶ τοῦ λόγου τοῦ ἐξελθόντος ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ διὰ τῶν 837
τοῦ Ἰησοῦ ἀποστόλων τὴν θεοσέβειαν ἐπιγνόντες, ἐπὶ τὸν θεὸν Ἰακὼβ καὶ θεὸν Ἰσραὴλ κατεφύγομεν· καὶ οἱ πολέμου καὶ ἀλληλοφονίας καὶ πάσης κακίας μεμεστωμένοι ἀπὸ πάσης τῆς γῆς τὰ πολεμικὰ ὄργανα ἕκαστος, τὰς μαχαίρας εἰς ἄροτρα καὶ τὰς ζιβύνας εἰς γεωργικά, μετεβάλομεν, καὶ γεωργοῦμεν εὐσέβειαν, δικαιοσύνην, φιλανθρωπίαν, πίστιν, ἐλπίδα τὴν παρ' αὐτοῦ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ σταυρωθέντος, ὑπὸ τὴν ἄμπελον τὴν ἑαυτοῦ ἕκαστος καθεζόμενοι, τουτέστι μόνῃ τῇ γαμετῇ γυναικὶ ἕκαστος χρώμενοι· ὅτι γὰρ B
ὁ λόγος ὁ προφητικὸς λέγει· [6] Καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα, ἐπίστασθε. Καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν [7] ὁ ἐκφοβῶν καὶ δουλαγωγῶν ἡμᾶς, τοὺς ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκότας κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν, φανερόν ἐστι. [8] Κεφαλοτομούμενοι γὰρ καὶ σταυρούμενοι καὶ θηρίοις παραβαλλόμενοι καὶ δεσμοῖς καὶ πυρὶ καὶ πάσαις ταῖς ἄλλαις βασάνοις ὅτι οὐκ ἀφιστάμεθα τῆς ὁμολογίας, δῆλόν ἐστιν, ἀλλ', ὅσωπερ ἂν τοιαῦτά τινα γίνηται, τοσούτῳ μᾶλλον ἄλλοι πλείονες πιστοὶ καὶ

4. *ἀπὸ ... Χριστιανούς*] Coll. 2 Thessal. 2, 3. 4. — Pro *ἔξαλλα* Iustinus supra c. 32 dixit *βλάσφημα καὶ τολμηρά*. Illud ad verbum (Sylburg.) sonat: *extra caeterorum morem exorbitantia* i. e. *enormia* et *insolentia*. — Maranus male sic distinxit: *λαλῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἄνομα* —.

5. *οἵτινες ... πίστιν* etc.] Haec imitatus est Irenaeus adv. haer. IV. c. 34. §. 4: „Si autem libertatis lex, id est verbum dei ab apostolis, qui ab Hierusalem exierunt, annuntiatum in universam terram, in tantum transmutationem fecit, ut gladios et lanceas bellatorias in aratra fabricaverit ipse et in falces, quae donavit ad metendum frumentum, in organa pacifica demutaverit, et iam nesciunt pugnare, sed percussi et alteram praebent maxillam: non de aliquo alio prophetae dixerunt haec, sed de eo qui fecit ea." — Mox pro vulg. *ἐπελθόντος* dedi *ἐξελθόντος*. Respicit enim Iustinus hic ad verba Michaeae supra (c. 109) citata: *ἐξελεύσεται νόμος*.

6. *Καὶ ... εὐθηνοῦσα*] Psalm. 127, 3.

7. *ὁ ἐκφοβῶν κ. δουλαγωγῶν*] Coll. Mich. 4, 4.

8. *Κεφαλοτομούμενοι* etc.] Apol. I. c. 2: *Ἀποκτεῖναι μὲν δύ-*

monstratum est, duos Christi adventus esse nuntiatos: alterum quidem, in quo passioni obnoxius et inglorius et dehonestatus et crucifixus praedicatur, alterum vero, in quo cum gloria e coelis aderit, quando et defectionis homo, grandia etiam adversus altissimum loquens, in terra audebit nefanda in nos Christianos, qui quidem, postquam ex lege et doctrina Hierosolymis egressa rationem colendi dei per apostolos Iesu cognovimus, ad deum Iacobi et deum Israelis confugimus; et, qui bello et mutuis caedibus et improbitate omni cumulati eramus, in universa terra instrumenta quisque bellica, enses in vomeres hastasque in agrestia arma, transmutavimus, et aramus pietatem, iustitiam, humanitatem, fidem, spem illam quae est a patre ipso per crucifixum, sub sua quisque vite sedentes, id est sola quisque legitima uxore utentes; verbum enim propheticum dicere: *Et uxor eius sicut vitis abundans*, scitis. Non autem esse qui nos, in Iesum per universam terram credentes, exterreat et in servitutem redigat, manifestum est. Dum enim gladio percutimur et crucifigimur et feris tradimur et vinculis et igni et omnibus aliis tormentis, a confessione, ut apertum est, non discedimus, sed, quanto magis talia nobis infliguntur, eo plures alii fideles et pii per nomen

νασθε, βλάψαι δ' οὔ. Epistola ad Diogn. c. 6: *Χριστιανοὶ κολαζόμενοι καθ' ἡμέραν πλεονάζουσι μᾶλλον.* Ibid. c. 7: *Οὐχ ὁρᾷς, ὅσῳ πλείονες κολάζονται, τοσούτῳ πλεονάζοντας ἄλλους;* Quaestt. et Respp. ad Orthod. 74: *Ἀλλ' αἱ βάσανοι αὗται, αἷς καὶ πρώην ἦν χρησάμενος ὁ ἑλληνισμὸς προσδοκήσας δι' αὐτῶν ἄλυτον φυλάττειν ἑαυτόν, τὸν μὲν ἑλληνισμὸν κατέπαυσαν, τὸν δὲ χριστιανισμὸν ἔστησαν παγιώτερον.* Tertullianus Apolog. c. 50: „Nec quicquam tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra; illecebra est magis sectae. Plures efficimur, quoties metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum. . . . Ipsa illa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione eius concutitur ad requirendum, quid intus in re sit? Quis non, ubi requisivit, accedit? ubi accessit, pati exoptat?" Lactantius Institt. div. V. c. 19: „Augetur religio dei, quanto magis premitur." Augustinus Epist. 3: „Christiani inter inimicos augentur, persecutionibus crescunt, per afflictionum angustias usque in terrarum extrema dilatantur." Cf. praeterea Apol. II. c. 12. n. 1. — Vulgo *γίγνονται* pro *γίνονται* legitur praeter consuetudinem Iustinianam.

θεοσεβεῖς διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ γίνονται. [9] Ὁποῖον ἐὰν ἀμ- C
πέλου τις ἐκτέμῃ τὰ καρποφορήσαντα μέρη, εἰς τὸ ἀναβλαστῆσαι ἑτέρους κλάδους καὶ εὐθαλεῖς καὶ καρποφόρους ἀναδίδωσι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐφ' ἡμῶν γίνεται· ἡ γὰρ φυτευθεῖσα ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἄμπελος καὶ σωτῆρος Χριστοῦ ὁ λαὸς αὐτοῦ ἐστι. Τὰ δὲ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἀποβήσεται. [10] Τὴν γὰρ ἐκτεθλιμμένην καὶ ἐξωσμένην, τουτέστιν ἀπὸ τοῦ κόσμου, ὅσον ἐφ' ὑμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις, οὐ μόνον ἀπὸ τῶν κτημάτων τῶν ἰδίων ἕκαστος τῶν Χριστιανῶν ἐκβέβληται ἀλλὰ καὶ
τοῦ κόσμου παντός, ζῆν μηδενὶ Χριστιανῷ συγχωροῦντες. Ὑμεῖς δὲ D
ἐπὶ τὸν λαὸν ὑμῶν συμβεβηκέναι τοῦτό φατε. Εἰ δὲ ἐξεβλήθητε πολεμηθέντες, δικαίως μὲν ὑμεῖς ταῦτα πεπόνθατε, ὡς αἱ γραφαὶ πᾶσαι μαρτυροῦσιν· [11] ἡμεῖς δέ, οὐδὲν τοιοῦτον πράξαντες μετὰ τὸ ἐπιγνῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ, μαρτυρούμεθα ὑπὸ τοῦ θεοῦ, σὺν τῷ δικαιοτάτῳ καὶ μόνῳ ἀσπίλῳ καὶ ἀναμαρτήτῳ Χριστῷ ὅτι [12] ἀπὸ γῆς αἰρόμεθα. Βοᾷ γὰρ Ἠσαΐας· [13] Ἰδοὺ ὡς ὁ δίκαιος ἀπώλετο, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ.

111. Καὶ ὅτι δύο παρουσίας συμβολικῶς γενήσεσθαι τούτου 338
τοῦ Χριστοῦ καὶ [1] ἐπὶ Μωυσέως προελέγετο, [2] προεῖπον διὰ τοῦ συμβόλου τῶν ἐν τῇ νηστείᾳ προσφερομένων τράγων. Καὶ πάλιν ἐν οἷς ἐποίησαν Μωυσῆς καὶ Ἰησοῦς τὸ αὐτὸ προκηρυσσόμενον συμβολικῶς ἦν καὶ λεγόμενον. Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐκτείνας ἐπὶ τοῦ βουνοῦ [3] μέχρις ἑσπέρας ἔμενεν, ὑποβασταζομένων τῶν χειρῶν, ὃ οὐδενὸς ἄλλου τύπον δείκνυσιν ἢ τοῦ σταυροῦ, ὁ

9. Ὁποῖον etc.] Elegans similitudo. Cf. Horat. Od. IV. 4. 57—60. Coll. Ioann. 15, 1. 2.

10. Τὴν γὰρ ἐκτεθλιμμένην] In codd. mstis et editis omissum est illud καὶ ἐξωσμένην (Mich. 4, 6), ad quod potissimum referuntur quae Iustinus de Christianis toto orbe expulsis affert. Thirlbius sic legere mallit: Τὴν γὰρ ἐκτεθλιμμένην *τότε συνάξει, καὶ ἀθροίσει τὴν* ἐξωσμένην, τουτέστιν ἀπὸ τ. κόσμου, ὅσον ἐφ' ὑμῖν καὶ τ. ἄ. ἅ. ἀνθρώποις, *οἷς* οὐ μόνον etc.. Haec nimia foret mutatio. — De sententia cf. Apol. I. c. 31 (n. 5): *Iudaei* ἐχθροὺς ἡμᾶς καὶ πολεμίους ἡγοῦνται, ὁμοίως ὑμῖν (Gentilibus) ἀναιροῦντες καὶ κολάζοντες ἡμᾶς. Epist. ad Diogn. c. 5. p. 497. C. — In fine periodi Sylburgius pro συγχωροῦντες vult scribi συγχωροῦσιν, ut consonet cum dativo

Iesu fiunt. Quemadmodum vitis, si quis eas partes amputet quae fructum ferunt, ita proficit ut alios florentes et fructiferos palmites rursus proferat: idem nobis quoque evenit; plantata enim a deo et salvatore Christo vitis populus eius est. Reliqua autem prophetiae in altero eius adventu ad effectum perducentur. Quod enim attinet *angustiis affectam et eiectam*, hoc est ex mundo: quantum in vobis est et caeteris omnibus hominibus, non solum ex propriis possessionibus unusquisque Christianorum expellitur sed etiam ex toto mundo, neque ulli Christiano vitam liberam relinquitis. Vos autem in populum vestrum hoc evenisse dicitis. Si expulsi estis bello superati, merito haec passi estis, ut scripturae omnes testantur; nos vero, qui nihil tale commisimus post quam veritatem dei cognovimus, testatur deus una cum iustissimo et solo intaminato et carente peccatis Christo e terra tolli. Clamat enim Iesaias: *Ecce quomodo periit iustus, et nemo percipit corde; et viri iusti tolluntur, et nemo considerat.*

111. Ac duos quidem huius Christi adventus arcane etiam Mosis tempore praedictos fuisse, iam ex signo hircorum in ieiunio oblatorum demonstravi. Et rursus in iis quae Moses et Iesus fecerunt idem arcane praenuntiatum et dictum est. Alter enim eorum manibus expansis in colle ad vesperam usque permansit, quum manus eius sustentarentur, quod nullam aliam nisi crucis figuram exhibet, alter autem Iesu nomine co-

ὑμῖν. Sed cf. c. 103. n. 7.

11. *ἡμεῖς δέ, οὐδὲν* etc.] Fortasse vult *μαρτυρούμεθα ὅτι αἰρόμεθα ἀπὸ γῆς μηδὲν τοιοῦτον πράξαντες* id est *δίκαιοι*. *Thirlbius*. — Tu nihil muta.

12. *ἀπὸ γῆς αἰρόμεθα*] Haec Irenaeus l. c. imitatur.

13. *Ἰδοὺ ... κατανοεῖ*] Iesai. 57, 1. — Maranus voculam *καὶ* ante *ἄνδρες* male omisit.

1. *ἐπὶ Μωυσέως*] Sylburgius mallet legi *ὑπὸ Μωυσέως*. Sine causa. C. 99: *ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ἔμελλε λέγεσθαι*. C. 119: *τὸ λελεγμένον ἐπὶ Μωυσέως*. — Caeterum Martyr illud *συμβολικῶς* melius aut post *γέν. τούτου τ. Χρ.* aut ante *προελέγετο* collocasset. Cf. c. 86. n. 1.

2. *προεῖπον*] C. 40.

3. *μέχρις ἑσπέρας*] Cf. c. 97.

δὲ τῷ [4] Ἰησοῦ ὀνόματι μετονομασθεὶς ἦρχε τῆς μάχης, καὶ ἐνίκα
Ἰσραήλ. Ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἁγίων ἀνδρῶν B
ἐκείνων καὶ προφητῶν τοῦ θεοῦ νοῆσαι γεγενημένον, ὅτι ἀμφό-
τερα τὰ μυστήρια εἷς αὐτῶν βαστάσαι οὐκ ἦν δυνατός, λέγω δὲ
τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ καὶ τὸν τύπον τῆς τοῦ ὀνόματος ἐπικλή-
σεως· ἑνὸς γὰρ μόνου ἡ ἰσχὺς αὕτη ἐστὶ καὶ ἦν καὶ ἔσται, οὗ καὶ
τὸ ὄνομα [5] πᾶσα ἀρχὴ δέδιεν, ὠδίνουσα ὅτι δι' αὐτοῦ καταλύεσθαι
μέλλουσιν. Ὁ οὖν παθητὸς ἡμῶν καὶ σταυρωθεὶς Χριστὸς οὐ
κατηράθη ὑπὸ τοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνος σώσειν τοὺς μὴ ἀφιστα-
μένους [6] τῆς πίστεως αὐτοῦ ἐδήλου. Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σω- C
θέντας, ὅτε ἀπώλλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, τὸ τοῦ
πάσχα ἐῤῥύσατο αἷμα, τὸ ἑκατέρωσε τῶν σταθμῶν καὶ τοῦ ὑπερ-
θύρου χρισθέν. [7] Ἦν γὰρ τὸ πάσχα ὁ Χριστός, ὁ τυθεὶς ὕστε-
ρον, ὡς καὶ Ἡσαΐας ἔφη· [8] Αὐτὸς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη.
Καὶ ὅτι ἐν ἡμέρᾳ τοῦ πάσχα συνελάβετε αὐτὸν καὶ ὁμοίως ἐν τῷ
πάσχα ἐσταυρώσατε, γέγραπται. Ὡς δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἔσωσε
τὸ αἷμα τοῦ πάσχα, οὕτως καὶ τοὺς πιστεύσαντας ῥύσεται ἐκ θα-
νάτου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἔμελλεν οὖν ὁ θεὸς πλανᾶσθαι, εἰ D
μὴ [9] τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπὶ τῶν θυρῶν ἐγεγόνει; Οὔ φημι ἐγώ, ἀλλ'
ὅτι προεκήρυσσε τὴν μέλλουσαν δι' αἵματος τοῦ Χριστοῦ γενήσε-
σθαι σωτηρίαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. Καὶ γὰρ [10] τὸ σύμβολον
τοῦ κοκκίνου σπαρτίου, οὗ ἔδωκαν ἐν Ἱεριχῷ οἱ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ

4. Ἰησοῦ ὀνόμ. μετον.] Cf. c. 90. n. 5.

5. πᾶσα ἀρχὴ] His verbis Iustinus non solum malorum angelorum principatus videtur designare sed etiam terrenas potestates, id est reges et praesides, quibus Christi nomen formidini esse docet c. 117. Iustinus, utpote regni mille annorum defensor, existimat reges cum Antichristo coniunctos a Christo profligatum iri: quod quidem Irenaeus lib. 5 et Lactantius lib. 7 uberius exponunt. *Maranus.*

6. τῆς πίστεως] Codd. msti et editi τῆς γῆς τέως, manifesto errore. Cf. c. 121. p. 350. B. Facile ΠΙΣ et ΓΗΣ confundi poterant. Maranus: „Lex non modo non maledixit Christo, sed etiam demonstravit eum unicum esse salvatorem eorum qui a fide non discedunt sed ut Moses in erigendis manibus perseverant. Legi posset ἐδηλοῦτο, sed quia Christus auctor legis est, quatenus Verbum, nihil mutandum."

7. Ἦν ... ὕστερον] Coll. 1 Corinth. 5, 7.

8. Αὐτὸς ... ἤχθη] Iesai. 53, 7.

9. τὸ σημεῖον τοῦτο] Videtur Iustinus signum crucis intelligere

gnominatus dux erat pugnae, et vincebat Israel. Hoc vero etiam in ambobus illis sanctis viris et dei prophetis factum intelligere licebat, nempe duo mysteria neutrum illorum portare solum potuisse, id est crucis et cognominis impositi signum; vis enim ista est et erat et erit unius ac solius, cuius vel nomen omnis principatus reformidat, tabescens quod per illum evertendus sit. Noster igitur passibilis et crucifixus Christus non diris a lege devotus fuit, sed solum se eos servaturum demonstrabat qui ab eius fide non discedunt. Et eos quidem qui in Aegypto servati sunt, quum perirent primogenita Aegyptiorum, paschae liberavit sanguis, postibus utrimque et superliminari adspersus. Pascha enim erat Christus, qui postea immolatus est, quemadmodum etiam Iesaias ait: *Ipse tamquam ovis ad necem ductus est.* Atque eum die paschae a vobis comprehensum ac similiter in pascha crucifixum fuisse scriptum est. Quemadmodum autem eos qui in Aegypto fuerunt sanguis paschae servavit, sic et eos qui crediderint liberabit a morte sanguis Christi. Deus ergo hallucinaturus erat, nisi hoc signum super foribus exstitisset? Non id ego dixerim, sed praenuntiatam ab eo futuram generi hominum per sanguinem Christi salutem. Nam et signum coccinei funiculi, quod Ierichunte dederunt meretrici Rahabae explorato-

(vide c. 94. n. 3), quia (Maran.), ut paulo ante dixit, sanguine Israelitae et superliminare et utrimque postes illeverant. Idem videtur observasse Lactantius Institt. div. IV. c. 26: „Cuius rei figuram Iudaei etiam nunc exhibent, cum limina sua de cruore agni notant.“ Hieronymus Comm. in Ies. c. 26: „Venient autem omnes, ut videant gloriam dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub Thau literae hebraicae interpretatione monstratur. Quo signo qui fuerit impressus, manus persequentis effugiet. Hoc et postes domorum in Aegypto signabantur, quando pereunte Aegypto solus Israel mansit illaesus.“

10. *τὸ σύμβολον τ. κοκκίνου σπαρτίου* etc.] Clemens Rom. Ep. 1 ad Corinth. c. 12: *Καὶ προσέθεντο αὐτῇ δοῦναι σημεῖον, ὅπως κρεμάσῃ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτῆς κόκκινον, πρόδηλον ποιοῦντες ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου λύτρωσις ἔσται πᾶσιν τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν θεόν.* Vide Cotelerium ad h. loc., qui alios Patres recenset idem dicentes de illo funiculo coccineo. — Maranus articulum *τὸ* ante *σύμβολον* omisit errore.

Ναυῆ πεμφθέντες κατάσκοποι Ῥαὰβ τῇ πόρνῃ, εἰπόντες προσδῆσαι αὐτὸ τῇ θυρίδι, δι᾽ ἧς αὐτοὺς ἐχάλασεν ὅπως λάθωσι τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐδήλου, δι᾽ οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβόντες καὶ μηκέτι ἁμαρτάνοντες.

112. Ὑμεῖς δέ, ταῦτα ταπεινῶς ἐξηγούμενοι, πολλὴν ἀσθέ-
νειαν καταψηφίζεσθε τοῦ θεοῦ, εἰ ταῦτα οὕτω ψιλῶς ἀκούοιτε καὶ 339
μὴ τὴν δύναμιν ἐξετάζοιτε τῶν εἰρημένων. Ἐπεὶ καὶ Μωυσῆς οὕ-
τω παράνομος ἂν [1] κριθείη· αὐτὸς παραγγείλας μηδενὸς ὁμοίωμα
γίνεσθαι, μήτε τῶν ἐπὶ τῷ οὐρανῷ μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ἢ θαλάσ-
σης, ἔπειτα ὄφιν χαλκοῦν αὐτὸς ἐποίει, καὶ στήσας [2] ἐπὶ σημείου
τινὸς ἐκέλευσεν εἰς αὐτὸν ὁρᾶν τοὺς δεδηγμένους· οἱ δ᾽ ἐσώζοντο
εἰς αὐτὸν ἀποβλέποντες. Ὁ ὄφις ἄρα νοηθήσεται σεσωκέναι τὸν
λαὸν τότε, ὅν, [3] ὡς προεῖπον, [4] κατηράσατο ὁ θεὸς τὴν ἀρχήν,
καὶ ἀνεῖλε διὰ τῆς μεγάλης μαχαίρας, ὡς Ἠσαΐας βοᾷ; Καὶ οὕ- B
τως ἀφρόνως παραδεξόμεθα τὰ τοιαῦτα, ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν
φασι, καὶ οὐ σύμβολα; Οὐχὶ δὲ ἀνοίσομεν ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ
σταυρωθέντος Ἰησοῦ τὸ σημεῖον, ἐπεὶ καὶ Μωυσῆς διὰ τῆς ἐκτά-
σεως τῶν χειρῶν σὺν τῷ ἐπικληθέντι Ἰησοῦ ὀνόματι καὶ νικᾶν τὸν
λαὸν ὑμῶν εἰργάζοντο; Οὕτω γὰρ καὶ τοῦ ἀπορεῖν περὶ ὧν ἐποίη-
σεν ὁ νομοθέτης παυσόμεθα. Οὐ γὰρ [5] καταλιπὼν τὸν θεὸν ἐπὶ
θηρίον, δι᾽ οὗ ἡ παράβασις καὶ παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν, ἔπειθε
τὸν λαὸν ἐλπίζειν. Καὶ ταῦτα μετὰ πολλοῦ νοῦ καὶ μυστηρίου C
γέγονε καὶ ἐῤῥέθη διὰ τοῦ μακαρίου προφήτου· καὶ οὐδέν ἐστιν
ὅ τις μέμψασθαι δικαίως ἔχει τῶν λελεγμένων ἢ γεγενημένων ὑπὸ
πάντων ἁπλῶς τῶν προφητῶν, [6] ἐὰν τὴν γνῶσιν τὴν ἐν αὐτοῖς
ἔχητε. [7] Ἐὰν δὲ ὅσοι διδάσκαλοι ὑμῶν, διὰ τί κάμηλοι μὲν θή-

1. *κριθείη· αὐτὸς*] Coniectavit Maranus: *κριθείη αὐτός· παραγγείλας γὰρ* etc.. Melius se haberet (Thirlb.): *κριθείη αὐτός, ὃς παραγγείλας* etc.. — Pro *ἐπὶ τῷ οὐρανῷ* frequentius (c. 93. p. 321. D) est *ἐν τῷ οὐρανῷ*. Cf. Exod. 20, 4.

2. *ἐπὶ σημείου τινὸς*] Signo alicui serpentem impositum fuisse dicit, non quod crucem fuisse dubitaret, sed habita ratione Iudaeorum, quos certo sciebat negare non posse signo alicui impositum fuisse serpentem; at eos de cruce assentiri non ei constabat. *Maranus.*

res a Iesu Navae missi, alligari iubentes fenestrae, per quam eos demisit ut hostes laterent, similiter signum sanguinis Christi exhibebat, per quem ex omnibus gentibus qui olim moechi et iniqui erant salvantur, remissionem peccatorum adepti neque iam amplius peccantes.

112. Vos autem, qui haec humiliter interpretamini, multam infirmitatem affingitis deo, si haec ita ieiune intelligatis nec vim investigetis eorum quae dicuntur. Nam hoc pacto etiam Moses violatae legis nomine arguetur; qui quum ipse sanxisset ne qua effigies fieret, neque eorum quae in coelo sunt neque eorum quae in terra aut mari, ipse postea serpentem aeneum fecit, et in eum signo cuidam impositum intueri iussit eos qui morsu petiti fuerant: et salvi fiebant quum in eum intuerentur. Igitur populum tunc servasse existimabitur serpens, quem, ut iam dixi, deus diris initio devovit, et magno sustulit gladio, ut Iesaias clamat? Sicque talia insipienter, ut magistris vestris placet, et non ut signa accipiemus? Neque ad imaginem crucifixi Iesu referemus signum, quum Moses quoque per manus expansas una cum eo qui Iesu nomine cognominatus est etiam victoriam populo vestro confecerit? Hoc quippe modo etiam desinemus dubii esse de iis quae legislator fecit. Non enim deum relinquens populo suasit ut in feram, per quam praevaricatio et inobedientia initium accepit, spem collocaret. Sed haec non sine multa mente ac mysterio a beato propheta facta et dicta sunt; nec quidquam est quod quis iure possit reprehendere in iis quae ab omnibus omnino prophetis dicta aut facta sunt, si notionem iis insitam teneatis. Sin autem quicunque magistri vestri haec tantum:

3. *ὣς προεῖπον*] Cf. c. 91. — Codices *ὣς* non agnoscunt; vide c. 84. n. 7.

4. *κατηράσατο ... ἀρχήν — ἀνεῖλε ... μαχαίρας*] Genes. 3, 14; Iesai. 27, 1. — Pro *ἀνεῖλε* fortasse legendum est *ἀνελεῖ* transpositis literis, ut apud Iesaiam; aeque in loco parall. exstat *ἀναιρεθήσεσθαι*.

5. *καταλιπὼν*] Thirlbius *καταλιπόντα* coniecit. Sed recepta lectio vera est.

6. *ἐὰν ... ἔχητε*] Cf. c. 90. n. 3.

7. *Ἐὰν δὲ ὅσοι διδάσκαλοι ὑμῶν* etc.] Haec moneo: 1^{0}. Pro *ὅσοι* codd. msti et editi vitiose *ὣς*

λειαι ἐν τῷδε τῷ τόπῳ οὐ λέγονται, ἢ τί εἰσιν αἱ λεγόμεναι κάμηλοι θήλειαι, ἢ διὰ τί σεμιδάλεως μέτρα τόσα καὶ ἐλαίου μέτρα τόσα ἐν ταῖς προσφοραῖς, μόνα ἐξηγοῦνται ὑμῖν καὶ ταῦτα ταπεινῶς καὶ χαμερπῶς, τὰ δὲ μεγάλα καὶ ἄξια ζητήσεως μηδέποτε τολμῶσι λέγειν μηδὲ ἐξηγεῖσθαι, ἢ καὶ ἡμῶν ἐξηγουμένων παραγ- D
γέλλουσιν ὑμῖν μηδὲ ὅλως ἐπαίειν μηδὲ εἰς κοινωνίαν λόγων ἐλθεῖν, οὐχὶ δικαίως ἀκούσονται ἅπερ πρὸς αὐτοὺς ἔφη ὁ ἡμέτερος κύριος Ἰησοῦς Χριστός· [8] Τάφοι κεκονιαμένοι, ἔξωθεν φαινόμενοι ὡραῖοι καὶ ἔσωθεν γέμοντες ὀστέων νεκρῶν, τὸ ἡδύοσμον ἀποδεκατοῦντες, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες, τυφλοὶ ὁδηγοί; Ἐὰν οὖν μὴ τῶν [9] διδαγμάτων [10] τῶν ἑαυτοὺς ὑψούντων καὶ θελόντων ῥαββὶ ῥαββὶ καλεῖσθαι καταφρονήσητε, καὶ μετὰ τοιαύ- 340
της ἐνστάσεως καὶ νοῦ τοῖς προφητικοῖς λόγοις προσέλθητε, ἵνα τὰ αὐτὰ πάθητε ὑπὸ τῶν ὑμετέρων ἀνθρώπων ἃ καὶ αὐτοὶ οἱ προφῆται ἔπαθον, οὐ δύνασθε ὅλως οὐδὲν ἀπὸ τῶν προφητικῶν ὠφέλιμον λαβεῖν.

113. Ὃ δὲ λέγω τοιοῦτόν ἐστιν. Ἰησοῦν, ὡς προέφην πολλάκις, Αὐσῆν καλούμενον, ἐκεῖνον τὸν μετὰ τοῦ Χαλὲβ κατάσκοπον εἰς τὴν Χαναὰν [1] ἐπὶ τὴν γῆν ἀποσταλέντα, Ἰησοῦν Μωυσῆς ἐκάλεσε. Τοῦτο σὺ οὐ ζητεῖς δι' ἣν αἰτίαν ἐποίησεν, οὐκ ἀπορεῖς, οὐδὲ φιλοπευστεῖς· τοιγαροῦν λέληθέ σε ὁ Χριστός, καὶ ἀναγινώσκων οὐ συνίῃς, οὐδὲ νῦν, ἀκούων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χρι- B
στὸς ἡμῶν, συλλογίζῃ οὐκ ἀργῶς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἐκείνῳ τεθεῖσθαι τοὔνομα. Ἀλλὰ διὰ τί μὲν [2] ἓν ἄλφα πρώτῳ προσετέθη τῷ Ἀβραὰμ ὀνόματι, θεολογεῖς, καὶ διὰ τί ἓν ῥῶ τῷ Σάῤῥας ὀνόματι,

οἱ praebent. Thirlbius οὕτως οἱ coniecit. 2⁰. Ex τῷδε Maranus inepte τῷ δὲ fecit. 3⁰. Male vulgo distinguunt: ... προσφοραῖς μόνα, ἐξηγοῦνται etc.. 4⁰. Maranus consulto post ἐλθεῖν punctum posuit, quod equidem nescio quomodo possit recte defendi. 5⁰. Verba διὰ τί κάμηλοι ... κάμηλοι θήλειαι quod attinet, respicitur (Thirlb.) genus vocis κάμηλος apud Septuaginta, quod, ut etiam apud alios, plerumque femininum est, in uno autem alterove loco masculinum, ut ii loci in priore quaestione intelligantur, in posteriore reliqui. 6⁰. Ad verba μηδὲ εἰς κοινωνίαν λόγων ἐλθεῖν cf. c. 38 (n. 1).

8. Τάφοι . . . ὁδηγοί] Matth. 23, 27 et 23. 24. — Post ἀποδεκατοῦντες Lang., Sylburg., Morell. addiderunt καὶ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, quae verba fortasse ab ipso Iustino memoriter referente omissa sunt.

cur cameli feminae in hoc vel illo loco non dicantur, aut quid sint quae dicuntur cameli feminae, aut cur tot similae et tot olei mensurae in oblationibus offerantur — vobis exponunt eaque demisse et humiliter, res vero magnas et investigatione dignas nunquam audent dicere aut exponere, vel etiam nobis exponentibus ne praebeatis aures aut in sermonum communionem veniatis dehortantur: nonne merito audient quae quidem ad eos dixit dominus noster Iesus Christus: *Sepulcra dealbata, quae extrinsecus apparent speciosa et intrinsecus plena sunt ossibus cadaverum: mentam decimantes, camelum autem deglutientes, duces caeci?* Nisi igitur eorum praecepta contemnatis qui se ipsos efferunt ac rabbi rabbi appellari volunt, et ea animi constantia ac mente ad prophetica scripta accedatis, ut eadem a vestris hominibus patiamini quae et ipsi prophetae passi sunt, nullam omnino potestis ex propheticis effatis utilitatem percipere.

113. Quod autem dico huiusmodi est. Iesum, ut iam saepe dixi, quum Auses vocaretur, illum qui cum Chalebo in terram chananaeam explorator missus est, Iesum Moses appellavit. Hoc tu non quaeris quam ob causam fecerit, non ambigis, non studiose percunctaris; scilicet latet te Christus, et legens non intelligis, ac ne nunc quidem, quum audias Iesum esse Christum nostrum, ratiocinando colligis nec frustra nec temere hoc isti nomen impositum esse. Sed cur unum alpha primo Abrahami nomini additum fuerit, religiose inquiris,

9. *διδαγμάτων*] H. Stephan. (in edit. Ep. ad Diogn. p. 89) legit *διδασκάλων* praeter necessitatem. C. 38: *καταφρονοῦντες τῆς παραδόσεως τῶν ὑμετέρων διδασκάλων.*

10. *τῶν . . . καλεῖσθαι*] Coll. Matth. 23, 6. 7.

1. *ἐπὶ τὴν γῆν*] Dictum (Sylburg.) pro *ἐπὶ τὴν τῆς γῆς ἐπίσκεψιν.* Exstat vero historia Numer. 13, 17 sqq.. Cf. c. 75. n. 6.

2. *ἓν ἄλφα*] Videntur Iudaei, dum in eiusmodi rebus totam religionem ponunt ac maxima quaeque negligunt, ut eis exprobrat Iustinus, ethnicorum iocis materiam dedisse. Quale fuit illud cuiusdam impii dicterium, qui teste Philone in Iudaeorum religionem iocabatur, quod deus in beneficii locum unum A nomini Abrahae addidisset et Saram una similiter litera auxisset. Addit Philo hunc hominem impietatis poe-

ὁμοίως κομπολογεῖς· διὰ τί δὲ τὸ πατρόθεν ὄνομα τῷ Αὐσῇ, τῷ υἱῷ Ναυῆ, ὅλον μετωνόμασται τῷ Ἰησοῦ, οὐ ζητεῖς [3] ὁμοίως. Ἐπειδὴ οὐ μόνον μετωνομάσθη [4] αὐτοῦ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ διάδοχος γενόμενος Μωυσέως, μόνος τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξελθόντων ἐν ἡλικίᾳ τοιαύτῃ ὄντων εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν τὸν περι- C λειφθέντα λαόν· καὶ [5] ὃν τρόπον ἐκεῖνος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν τὸν λαόν, οὐχὶ Μωυσῆς, καὶ ὡς ἐκεῖνος ἐν κλήρῳ διένειμεν αὐτὴν τοῖς εἰσελθοῦσι μετ' αὐτοῦ, οὕτως καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τὴν διασπορὰν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέψει, καὶ διαμεριεῖ τὴν ἀγαθὴν γῆν ἑκάστῳ, οὐκέτι δὲ κατὰ ταὐτά. Ὁ μὲν γὰρ πρόσκαιρον ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν κληρονομίαν, ἅτε οὐ Χριστὸς [6] ὁ θεὸς ὢν οὐδὲ υἱὸς θεοῦ, ὁ δὲ μετὰ τὴν [7] ἁγίαν ἀνάστασιν αἰώνιον ἡμῖν τὴν κατάσχεσιν δώσει. Τὸν ἥλιον ἔστησεν ἐκεῖνος, μετονομασθεὶς πρότερον τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ D [8] ἰσχύν. Ὅτι γὰρ Ἰησοῦς ἦν ὁ Μωυσεῖ καὶ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς ἄλλοις ἁπλῶς πατριάρχαις φανεὶς καὶ ὁμιλήσας, τῷ τοῦ πατρὸς θελήματι ὑπηρετῶν, ἀπέδειξα· [9] ὅτι καὶ ἄνθρωπος γεννηθῆναι διὰ τῆς παρθένου Μαρίας ἦλθε, καὶ ἔστιν ἀεί, ἐρῶ. Οὗτος γάρ ἐστιν [10] ἀφ' οὗ καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ δι' οὗ ὁ πατὴρ

nas cito dedisse et levi de causa vitam laqueo finivisse, de nomin. mutat. p. 1053. Vide Euseb. Praepar. evang. p. 518. *Maranus.* — Coll. Genes. 17, 5. 15. Pro τῷ Ἀβρ. ὀνόματι Thirlbius coniecit τοῦ Ἀβρ. ὀνόματι. Sed parum refert, ut ipse concedit.

3. ὁμοίως. Ἐπειδὴ etc.] Sic Maranus. Caeteri Ὁμοίως ἐπειδὴ —. Mallet ille Ἐπεὶ δὲ (*Sed quia*) pro Ἐπειδή. Non muto.

4. αὐτοῦ] Nescio quomodo magis placet αὐτῷ. Sed nihil muto. *Thirlbius.*

5. ὃν τρόπον ἐκεῖνος etc.] Similiter Tertullianus adv. Marc. III. c. 16: „Quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos nati in seculi desertis, introducturus erat in terram promissionis melle et lacte manantem, id est vitae aeternae possessionem, qua nihil dulcius, idque non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est per evangelii gratiam, provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id et Christi (praeceptis), petra enim Christus: ideo is vir, qui in huius sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, Iesus cognominatus.“ Adde locum parall. in libro adv. Iud. c. 9. — Mox pro κατὰ ταῦτα (codd. msti et editi) scripsi κατὰ ταὐτά. Cf. c. 93. n. 10.

6. ὁ θεός] Fortasse θεὸς sine articulo. Vide c. 56. n. 16.

7. ἁγίαν] Putavit Thirlbius legendum ἁγίων. Duas admittit Iusti-

et cur unum rho Sarae nomini, similiter magno apparatu disputas: cur vero patrium nomen Ausae, filio Navae, totum Iesu cognomine permutatum fuerit, non similiter quaeris. Postquam non modo eius nomen immutatum est, sed etiam Mosis successor factus, solus aequalium ex Aegypto egressorum superstitem populum in sanctam terram introduxit; et quemadmodum iste populum in sanctam terram introduxit, non vero Moses, eamque iis qui secum ingressi erant sorte distribuit: sic et Iesus Christus dispersionem populi convertet, ac bonam terram cuique dividet, non tamen eodem modo. Ille enim temporariam dedit illis haereditatem, utpote qui nec Christus deus esset nec filius dei, hic autem post sanctam resurrectionem aeternam nobis possessionem dabit. Solem ille fecit stare, quum prius Iesu nomine cognominatus fuisset atque ab eius spiritu vim accepisset. Iesum enim illum fuisse qui Mosi et Abrahamo et caeteris omnibus patriarchis visus est et cum iis collocutus, quum patris voluntati ministraret, demonstravi; eum etiam venisse ut homo nasceretur per virginem Mariam, et semper esse, dico. Hic enim ille est inde a quo pater et

nus resurrectiones, quarum priorem vocat *ἁγίαν*, posteriorem vero *αἰωνίαν:* illa est fidelium et iustorum, haec omnium caeterorum hominum; inter utramque autem collocatum est tempus regni mille annorum. Vide c. 81 (n. 15).

8. *ἰσχὺν*] Sylburgio et Thirlbio altera comparationis pars deesse videtur. Ille igitur censet addendum: *τούτου δὲ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὑπὲρ ἡμῶν πάσχοντος ὁ ἥλιος ἐξέλειψε* (ut Matth. 27 et Luc. 23) — hic vero: *οὗτός ἐστιν ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ αἰώνιον φῶς λάμπειν μέλλων* (ut paulo infra), aut etiam simul cum antecedente periodo: *οὗτος γάρ ἐστιν ἀφ' οὗ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ δι' οὗ ὁ πατὴρ μέλλει καινουργεῖν.* „Sed", ait recte Maranus, „non viderunt ipsam comparationem in eo institui, quod alter solem stare fecerit, alter ei potestatem tanti miraculi dederit. Pergit in eamdem comparationem Iustinus, cum ait coelum et terram per Christum renovatum iri. His enim verbis indicat, quanto praestantior sit filio Navae, qui potestatem a Christo acceptam in solem exercuit."

9. *ὅτι*] Codd. msti et editi *ὃς* habent. Illud minima mutatione reposui propter *ἐρῶ* in fine commatii. Thirlbius maluit *ὃς . . . καὶ ἔστιν ἀεὶ ἐν οὐρανῷ.* Sed mox Hierosolymis Christum Iustinus ait regnaturum. Alii fortasse legent *ὃς . . . καὶ ὅτι ἔστιν ἀεί, ἐρῶ.* — Pro *ἦλθε* Sylburgius *ἤθελε* admisit sine ratione.

10. *ἀφ' οὗ* etc.] Gelenius:

μέλλει καινουργεῖν, [11] *οὗτός ἐστιν ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ αἰώνιον φῶς*
λάμπειν μέλλων, οὗτός ἐστιν ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ βασι- 341
λεὺς Σαλὴμ καὶ αἰώνιος ἱερεὺς ὑψίστου ὑπάρχων. [12] *Ἐκεῖνος*
λέγεται δευτέραν περιτομὴν μαχαίραις πετρίναις τὸν λαὸν περιτε-
τμηκέναι (ὅπερ κήρυγμα ἦν τῆς περιτομῆς ταύτης ἧς περιέτεμεν
ἡμᾶς αὐτὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπὸ τῶν λίθων καὶ τῶν ἄλλων εἰδώ-
λων), καὶ θημωνιὰς [13] *ποιήσας τῶν ἀπὸ ἀκροβυστίας, τουτέστιν*
ἀπὸ τῆς πλάνης τοῦ κόσμου, ἐν παντὶ τόπῳ περιτμηθέντων πε-
τρίναις μαχαίραις, τοῖς Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν λόγοις. Ὅτι γὰρ
λίθος καὶ πέτρα ἐν παραβολαῖς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν προφητῶν ἐκη-
ρύσσετο, [14] *ἀποδέδεικταί μοι. Καὶ τὰς μαχαίρας οὖν τὰς πετρίνας* B
τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀκουσόμεθα, δι' ὧν ἀπὸ τῆς ἀκροβυστίας οἱ
πλανώμενοι τοσοῦτοι καρδίας περιτομὴν περιετμήθησαν, ἣν πε-
ριτμηθῆναι καὶ τοὺς ἔχοντας τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρχὴν λαβοῦ-
σαν περιτομὴν ὁ θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ [15] *προὔτρεπεν ἔκτοτε, καὶ*
τοὺς εἰσελθόντας εἰς τὴν γῆν ἐκείνην τὴν ἁγίαν δευτέραν περιτο-
μὴν πετρίναις μαχαίραις εἰπὼν τὸν Ἰησοῦν περιτετμηκέναι αὐτούς.

114. *Ἔσθ' ὅτε γὰρ τὸ ἅγιον πνεῦμα καὶ* [1] *ἐναργῶς πράττε-*
σθαί τι, ὃ τύπος τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι ἦν, ἐποίει, ἔσθ' ὅτε δὲ
καὶ λόγους ἐφθέγξατο περὶ τῶν ἀποβαίνειν μελλόντων, φθεγγό- C
μενον αὐτοὺς ὡς τότε γινομένων ἢ καὶ γεγενημένων· ἣν τέχνην
ἐὰν μὴ εἰδῶσιν οἱ ἐντυγχάνοντες, οὐδὲ παρακολουθῆσαι τοῖς τῶν

per quem coelum terramque pater condidit, per eumdem instauraturus. Perionius et Langus reddunt: *a quo.* Thirlbius triplici ratione emendat: *ἀφ' οὗ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ* — vel *ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν* — vel *ἀφ' οὗ φεύξεται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ* (Apocal. 20, 11). Tales emendationes nemini puto probatum iri. Maranus *ἀφ' οὗ* interpretatur *post quem.* Est vero *(inde) a quo*, vern. *seit* sive *nach welchem.* Cf. c. 88. n. 9. Sensus: Semper est Christus; a Christo enim inde ab eius incarnatione mundus renovatur: frustra igitur alius a Iudaeis exspectatur Christus.

11. *οὗτός ... μέλλων*] Coll. Iesai. 60, 1. 19. 20.

12. *Ἐκεῖνος*] Scil. Iosua (*Ἰησοῦς*): Ios. 5, 2. 3. Quorum enim praeputia Iosua circumcidit, hi exstitisse dicuntur *τύπος* eorum quos Christus ab errore circumcidit. Ad hunc Iustini locum videtur Tertullianus ll. cc. (n. 5) respexisse. Cf. c. 24.

13. *ποιήσας*] Debebat esse *ποιῆσαι.* Sed illud ferri potest; cf. c. 110. n. 10.

coelum et terram ac per quem renovaturus est, hic ille est qui Hierosolymis aeternum lumen fulgebit, hic ille est qui secundum ordinem Melchisedeci rex Salemi et aeternus altissimi sacerdos exsistit. Ille dicitur secunda circumcisione populum cultris lapideis circumcidisse (quod quidem praedicatio fuit circumcisionis huius qua nos ipse Iesus Christus a lapidibus et aliis simulacris circumcidit), et acervos eorum cumulasse qui a praeputio, id est ab errore mundi, in omni loco circumcisi sunt lapideis cultris, Iesu domini nostri verbis. Lapidem enim et petram in similitudinibus Christum per prophetas vocari est a me demonstratum. Cultros igitur lapideos verba eius intelligemus, per quae a praeputio tam multi in errore versantes cordis circumcisione circumcisi sunt: qua quidem ut ii etiam circumciderentur qui circumcisionem ab Abrahamo initium ducentem habebant deus per Iesum iam tum hortabatur, quippe quum etiam eos qui in terram illam sanctam ingrediebantur dicat secundam circumcisionem lapideis cultris a Iesu accepisse.

114. Interdum enim spiritus sanctus efficiebat ut etiam aperte aliquid fieret, quod quidem imago esset futuri, interdum vero sermones quoque pronuntiavit de rebus futuris, ita eos pronuntians quasi res iam tum fierent vel etiam factae fuissent: quam artem nisi legentes perspiciant, prophetica verba, ut par

14. *ἀποδέδεικται*] Cf. cc. 34. 70. 76. 86. 100.

15. *προὔτρεπεν ἔκτοτε, καὶ* etc.] Codd. msti et editi: *προὔτρεπεν ἔκτοτε, καὶ . . . εἶπον τὸν Ἰησοῦν περ. αὐτούς*. Thirlbius verba sic constituenda censet: *προὔτρεπεν ἔκτοτε διὰ τοῦ τοὺς ... εἰπεῖν τὸν Ἰησοῦν* (vel *τῷ Ἰησοῦ*, cui tamen obstat *διὰ τοῦ Ἰησοῦ* paulo ante) *περιτετμηκέναι*, aut *περιτ. αὐτούς*, „nam similem pleonasmum et apud alios et alibi apud Iustinum invenire est“ — vel sic: *προὔτρεπεν ἐκ τοῦ καὶ τοὺς ... εἰπεῖν* etc. — vel sic minima mutatione: *προὔτρεπεν ἔκτοτε, καὶ τοὺς . . . εἰπὼν* etc. Et ultima haec emendatio digna est quae recipiatur; eamdemque probavit Maranus: „haec enim referuntur ad deum, qui, docendo in scripturis Israelitas a Iesu secundam circumcisionem accepisse, hortatur ad veram circumcisionem.“ Vide c. 61. n. 7. Similiter *λέγων* et *λέγον* confunduntur: Cohort. ad Gent. c. 36. p. 33. C.

1. *ἐναργῶς*] Clar. *ἐνεργῶς*. Sic etiam Reg. in margine.

προφητῶν λόγοις, ὡς δεῖ, συνήσονται. Παραδείγματος δὲ χάριν λόγους τινὰς προφητικοὺς εἴποιμ' ἄν, ὅπως παρακολουθήσητε τῷ λεγομένῳ. Ὅταν λέγῃ διὰ Ἠσαΐου· [2] Αὐτὸς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ [3] κείροντος, ὡς ἤδη τοῦ πάθους γενομένου λέγει. Καὶ ὅταν πάλιν λέγῃ· [4] Ἐγὼ ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, καὶ D
ὅταν λέγῃ· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; [5] ὡς ἤδη γεγενημένων πραγμάτων ἐξαγγελίαν οἱ λόγοι σημαίνοντες λελεγμένοι εἰσί. Καὶ γὰρ ἐν παραβολῇ λίθον πολλαχοῦ καλεῖν [6] ἀπέδειξα τὸν Χριστὸν καὶ ἐν τροπολογίᾳ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραήλ. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ· [7] Ὄψομαι τοὺς οὐρανούς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, ἐὰν μὴ ἀκούω [8] τοῦ λόγου αὐτοῦ τὴν ἐργασίαν, οὐ συνετῶς ἀκούσομαι, ὥσπερ ὑμῶν οἱ διδάσκαλοι ἀξιοῦσιν, οἰόμενοι χεῖρας καὶ πόδας καὶ δακτύλους καὶ ψυχὴν ἔχειν [9] ὡς σύνθετον ζῶον τὸν πατέρα 342
τῶν ὅλων καὶ ἀγέννητον θεόν, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ὦφθαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰακὼβ αὐτὸν τὸν πατέρα διδάσκουσι. Μακάριοι οὖν ἡμεῖς οἱ περιτμηθέντες πετρίναις μαχαίραις τὴν δευτέραν περιτομήν. Ὑμῶν μὲν γὰρ ἡ πρώτη διὰ σιδήρου γέγονε καὶ γίνεται· σκληροκάρδιοι γὰρ μένετε· ἡμῶν δὲ ἡ περιτομή, ἥτις δευτέρα ἀριθμῷ, μετὰ τὴν ὑμετέραν φανερωθεῖσα, διὰ λίθων ἀκροτόμων, τουτέστι διὰ τῶν λόγων τῶν διὰ τῶν ἀποστόλων τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου [10] καὶ τοῦ ἄνευ χειρῶν τμηθέντος, περιτέμνει ἡμᾶς ἀπό τε εἰδωλολατρείας καὶ πάσης ἁπλῶς κακίας· ὧν αἱ καρδίαι οὕ- B
τως περιτετμημέναι εἰσὶν ἀπὸ τῆς πονηρίας, [11] ὡς καὶ χαίρειν

2. *Αὐτὸς ... κείροντος*] Iesai. 53, 7.

3. *κείροντος*] Codd. msti et editi *κείραντος*. Illud ex levi mutatione reposui, quum praesertim et supra c. 13 et Apol. I. c. 50 inveniatur. Sylburgius eumque secuti Morellus et Iebbius *ἄφωνος* addunt. Maranus a librariis fortasse omissum censet *οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα*. — Mox idem pro *γενομένου* legi vult *γινομένου*: *perageretur*.

4. *Ἐγὼ ... ἀντιλέγοντα — Κύριε ... ἡμῶν*] Iesai. 65, 2; 53, 1.

5. *ὡς*] In codd. mstis et editis deest haec vocula, quae refingenda erat, ut nemo non videt.

6. *ἀπέδειξα*] Cf. c. 113. n. 14. Adde cc. 36 et 100.

7. *Ὄψομαι ... σου*] Psalm. 8, 3.

8. *τοῦ λόγου αὐτοῦ τὴν ἐργασίαν*] Codd. msti et editi *τῶν λόγων αὐτοῦ τὴν ἐργασίαν*. Maranus legi iussit *τὸν λόγον* (*lo-*

est, neutiquam assequi poterunt. Exempli gratia verba quaedam prophetica proferam, ut quod dico assequamini. Quum dicit per Iesaiam: *Ipse sicut ovis ad necem ductus est, est sicut agnus coram tondente*, ita dicit quasi passio iam peracta esset. Et quum rursus dicit: *Ego expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem*, et quum ait: *Domine, quis credidit praedicationi nostrae?* ita verba dicta sunt quasi rerum iam factarum adnuntiationem significarent. Nam etiam in similitudine saepe Christum ab eo lapidem vocari demonstravi atque per tropologiam Iacobum et Israelem. Ac rursus quum dicit: *Videbo coelos, opera digitorum tuorum,* nisi intelligam logi eius operationem, insipienter intelligam, quemadmodum magistris vestris placet, qui manus et pedes et digitos et animam habere instar animalis compositi existimant patrem universorum et ingenitum deum, et idcirco visum esse Abrahamo et Iacobo ipsum patrem docent. Praeclare ergo in nobis agitur qui lapideis cultris circumcisi sumus secunda circumcisione. Vestra enim prima per ferrum facta est et fit: nempe duro corde permanetis; nostra autem circumcisio, quae secunda numero est, post vestram instituta, per lapides acutos, hoc est per sermones apostolorum summi illius angularis lapidis et sine manibus abscissi, circumcidit nos et a cultu simulacrorum et ab omni prorsus vitiositate: quorum corda sic circumcisa sunt pravitate, ut vel laeti mortem oppetamus

gon) αὐτοῦ τὴν ἐργασίαν. Equidem censui refingendum τοῦ λόγου *(logi) αὐτοῦ τὴν ἐργασίαν.* Terminationes *ων* et *ου* plerumque per compendia exaratae in codicibus saepe commutantur: c. 106. n. 10. *Ἐργασία* autem (i. q. *τὸ ἐργάζεσθαι*) active capiendum: *d. Würken.* Per logon deus omnia operatus est. Cf. c. 61. n. 1, Apol. I. c. 64, Apol. II. c. 6. — Cohort. ad Gent. c. 15: ... *λόγον, δι' οὗ οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ ἡ πᾶσα ἐγένετο κτίσις.* Epist. ad Diogn. c. 7.

9. *ὡς σ. ζῶον*] Cf. c. 3. n. 20. — Eumdem errorem Origenes, Eusebius, Cyrillus Iudaeis tribuerunt; adi librum meum De Epistola ad Diogn. p. 26.

10. *καὶ τοῦ*] Alii fortasse legent pro *καὶ τοῦ* inverso ordine *τοῦ καί.* Nos nihil quicquam mutandum iudicamus. *Thirlbius.*

11. *ὡς καὶ ... ὕδωρ πιεῖν*] Coll. Ioann. 4, 14.

ἀποθνήσκοντας διὰ τὸ ὄνομα τὸ τῆς καλῆς πέτρας, καὶ ζῶν ὕδωρ
ταῖς καρδίαις τῶν δι᾽ αὐτοῦ ἀγαπησάντων τὸν πατέρα τῶν ὅλων
βρυούσης, καὶ ποτιζούσης τοὺς βουλομένους τὸ τῆς ζωῆς ὕδωρ
πιεῖν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐ νοεῖτε λέγοντος· ἃ γὰρ ποιῆσαι τὸν
Χριστὸν πεπροφήτευται οὐ νενοήκατε, οὐδὲ ἡμῖν προσάγουσιν
ὑμᾶς τοῖς γεγραμμένοις πιστεύετε. Ἱερεμίας μὲν γὰρ οὕτω βοᾷ·
[12] Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι ἐγκατελίπετε πηγὴν ζῶσαν καὶ ὠρύξατε ἑαυτοῖς C
λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται συνέχειν ὕδωρ. [13] Μὴ
ἔρημον ᾖ, οὗ ἐστι τὸ ὄρος Σιών, ὅτι Ἱερουσαλὴμ βιβλίον ἀπο-
στασίου ἔδωκα ἔμπροσθεν ὑμῶν;

115. Ἀλλὰ Ζαχαρίᾳ, ἐν παραβολῇ δεικνύντι τὸ μυστήριον
τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀποκεκρυμμένως κηρύσσοντι, πιστεῦσαι [1] ὀφείλετε.
Ἔστι δὲ τὰ λεγόμενα ταῦτα· [2] Χαῖρε καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών,
ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σοῦ, λέγει κύριος.
Καὶ προστεθήσονται ἔθνη πολλὰ πρὸς κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ,
καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σοῦ, καὶ
γνώσονται ὅτι κύριος τῶν δυνάμεων ἀπέσταλκέ με πρὸς σέ. Καὶ D
κατακληρονομήσει κύριος τὸν Ἰούδαν καὶ τὴν μερίδα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν
γῆν τὴν ἁγίαν, καὶ ἐκλέξεται [3] ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ. Εὐλαβείσθω
πᾶσα σὰρξ ἀπὸ προσώπου κυρίου, ὅτι ἐξεγήγερται ἐκ νεφελῶν ἁγίων
αὐτοῦ. Καὶ ἔδειξέ μοι Ἰησοῦν, τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἑστῶτα
πρὸ προσώπου [4] ἀγγέλου κυρίου· καὶ διάβολος εἱστήκει ἐκ δεξιῶν
αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε κύριος πρὸς τὸν διάβολον·
Ἐπιτιμήσαι κύριος ἐν σοί, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐχὶ
ἰδοὺ τοῦτο δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός;

Μέλλοντί τε τῷ Τρύφωνι ἀποκρίνεσθαι καὶ ἀντιλέγειν μοι
ἔφην· Πρῶτον ἀνάμεινον καὶ ἄκουσον ἃ λέγω. Οὐ γὰρ ἣν ὑπο- 343
λαμβάνεις ἐξήγησιν ποιεῖσθαι μέλλω, ὡς μὴ γεγενημένου ἱερέως
τινὸς Ἰησοῦ ὀνόματι ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ γῇ, ὅπου αἰχμάλωτος ὁ
λαὸς ὑμῶν. Ὅπερ εἰ καὶ ἐποίουν, [5] ἀπέδειξα ὅτι ἦν μὲν Ἰησοῦς

12. *Οὐαὶ ... ὕδωρ*] Ierem. 2, 12. 13.

13. *Μὴ ... Σιών — ὅτι ... ὑμῶν*] Iesai. 16, 1; Ierem. 3, 8.

1. *ὀφείλετε*] Potest etiam *ὠφείλετε* legi, tempore praeterito. *Sylburgius*. — Potest scriptura vulgaris retineri ideoque debet. Cf. c. 67. p. 291. B.

2. *Χαῖρε . . . πυρός*] Zachar. 2, 10 — 3, 2.

3. *ἐπὶ*] Perionius vult *ἔτι*. Sed

propter nomen praeclarae petrae, quae et in corda eorum qui per ipsum universorum patrem diligunt vivam aquam emittit, et eos potat qui volunt vitae aquam bibere. Sed haec dicente me non intelligitis; quae enim facturum esse Christum prophetae praedixerunt non intelligitis, neque nobis ad scripturas vos adducentibus creditis. Ieremias enim sic clamat: *Vae vobis, quia dereliquistis fontem vivum et fodistis vobis ipsis cisternas contritas, quae non poterunt continere aquam. Num solitudo erit, ubi est mons Sionis, quia Hierosolymis libellum repudii dedi in conspectu vestro?*

115. Sed Zachariae, Christi mysterium in similitudine ostendenti et arcane praedicanti, credere debetis. Sunt autem haec illius verba: *Gaude et laetare, filia Sionis: quoniam ecce ego venio et habitabo in medio tui, dicit dominus. Et applicabuntur gentes multae ad dominum die illo, et erunt mihi in populum; et habitabo in medio tui, et cognoscent dominum virtutum misisse me ad te. Et possidebit dominus Iudam et partem suam in terra sancta, et eliget Hierosolyma. Timeat omnis caro a facie domini, quoniam surrexit de nubibus sanctis suis. Et ostendit mihi Iesum, sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli domini; et diabolus stabat a dextris eius, ut adversaretur ei. Et dixit dominus ad diabolum: Increpet dominus in te, qui elegit Hierosolyma. Nonne ecce hoc torris est erectus ex igne?*

Atque quum Trypho respondere ac mihi contradicere pararet, dixi: primum exspecta et audi quae dico. Non enim quam suspicaris expositionem allaturus sum, ut nullum sacerdotem Iesu nomine in Babylonia terra, ubi populus vester captivus erat, exstitisse dicam. Quod quidem etsi facerem, de-

illud est etiam in aliquo τῶν ο' cod. msto (ap. Holm.-Pars.).

4. ἀγγέλου κυρίου] In utroque cod. msto et editis vox κυρίου non comparet. Sed agnoscitur a Bibliis et infra (τὸν τοῦ κυρίου ἄγγελον) ab ipso Iustino. Cur omissa sit, facile est intellectu.

5. ἀπέδειξα etc.] In codicibus punctum post ὑμῶν habetur. Locus difficillimus est. Langus legit ἀπέδειξας: *demonstrares tu tamen* etc..

ἱερεὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν· τοῦτον δὲ αὐτὸν οὐκ ἐν τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἑωράκει ὁ προφήτης, ὥσπερ οὐδὲ τὸν διάβολον καὶ τὸν τοῦ κυρίου ἄγγελον οὐκ αὐτοψίᾳ, ἐν καταστάσει ὤν, ἑωράκει, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει, ἀποκαλύψεως αὐτῷ γεγενημένης. Νῦν δὲ λέγω ὅτι, ὅνπερ τρόπον διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος [6] τῷ Ναυῆ υἱῷ καὶ δυνάμεις καὶ πράξεις τινὰς προκηρυσσούσας τὰ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου κυ- B ρίου μέλλοντα γίνεσθαι πεποιηκέναι ἔφη, οὕτω καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐν Βαβυλῶνι Ἰησοῦ ἱερέως γενομένου ἐν τῷ λαῷ ὑμῶν ἀποκάλυψιν ἔρχομαι νῦν ἀποδεῖξαι [7] προκήρυξιν εἶναι τῶν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου ἱερέως καὶ θεοῦ καὶ Χριστοῦ, υἱοῦ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων, γίνεσθαι μελλόντων. Ἤδη μέντοι ἐθαύμαζον, ἔφην, διὰ τί καὶ πρὸ μικροῦ ἡσυχίαν ἠγάγετε ἐμοῦ λέγοντος, ἢ πῶς οὐκ ἐπελάβεσθέ μου [8] εἰπόντος ὅτι ὁ τοῦ Ναυῆ υἱὸς τῶν ἐξελθόντων ἀπ' Αἰγύπτου ὁμηλίκων μόνος εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν καὶ οἱ γεγραμ- C μένοι ἀφήλικες τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Ὥσπερ γὰρ αἱ μυῖαι ἐπὶ τὰ ἕλκη προστρέχετε καὶ ἐφίπτασθε. Κἂν γὰρ μυρία τις [9] εἴπῃ καλῶς, ἓν δὲ μικρὸν ὁτιοῦν εἴη μὴ εὐάρεστον ὑμῖν ἢ μὴ νοούμενον ἢ μὴ πρὸς τὸ ἀκριβές, τῶν μὲν πολλῶν καλῶν οὐ πεφροντίκατε, τοῦ δὲ μικροῦ ῥηματίου ἐπιλαμβάνεσθε καὶ κατασκευάζειν αὐτὸ ὡς ἀσέβημα καὶ ἀδίκημα σπουδάζετε, ἵνα [10] τῇ αὐτῇ ὁμοίᾳ κρίσει ὑπὸ τοῦ θεοῦ κρινόμενοι πολὺ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν μεγάλων τολμημάτων, εἴτε κακῶν πράξεων εἴτε φαύλων ἐξηγήσεων, ἃς παραποιοῦντες D ἐξηγεῖσθε, λόγον [11] δώσετε. [12] Ὃ γὰρ κρίμα κρίνετε, δίκαιόν ἐστιν ὑμᾶς κριθῆναι.

Maranus coniecit: ἀπέδ. ὅτι, ἦν (pro ἦν) μὲν ... ὑμῶν (scil. ἦν), τοῦτον δὲ etc.: *demonstrarem futurum non fuisse, si Iesus sacerdos in vestro genere fuisset, ut eum propheta in sua revelatione videret.* Fortasse eodem sensu melius se haberet: ἀπέδ. ὅτι, εἰ ἦν μὲν ... ὑμῶν, τοῦτον δὲ etc.. Maranus: „Negare non vult Iustinus sacerdotem Iesum exstitisse in terra Babylonis, sed tamen declarat probabilem materiam sibi non defuturam, si litigare velit: quia propheta, quemadmodum nec diabolum nec angelum oculis suis vidit sed oblata revelatione, sic summum sacerdotem, si vivus is exstitisset, non in revelatione sed coram cernere debuisset. — Iustinus fatetur hîc agi de filio Iosedech: at ea quae ad Christum spectant significari contendit.“

6. τῷ Ναυῆ υἱῷ] Aut legendum τὸν Ναυῆ υἱόν, aut πεποιῆσθαι pro πεποιηκέναι. Fortasse ipse Iustinus erravit. — Mox vero pro

monstrarem Iesum sacerdotem fuisse in genere vestro; hunc autem ipsum propheta in revelatione sua non vidit, quemadmodum neque diabolum neque angelum domini ipsis oculis, intra se constitutus, vidit, sed in ecstasi, revelatione ipsi facta. Nunc autem dico: quemadmodum effatum a filio Navae et virtutes et actiones quasdam, quae res a domino nostro gerendas praenuntiabant, per nomen Iesu editas esse dixit: ita etiam hanc sub illo Iesu, qui sacerdos Babylone in populo vestro fuit, revelationem nunc aggredior demonstrare praedicationem esse eorum quae noster sacerdos et deus et Christus, patris universorum filius, facturus erat. Iam autem miratus sum, inquam, cur paulo ante quieveritis me dicente, aut non reprehenderitis quum dicerem filium Navae ex aequalibus ab Aegypto profectis solum in sanctam terram ingressum esse cum iis qui hac aetate natu minores censi erant. Nam instar muscarum ad ulcera accurritis et advolatis. Si quis enim innumera praeclare dicat, unum autem quamlibet pusillum vobis non placeat aut a vobis non intelligatur aut minus accuratum sit: de multis praeclare dictis parum laboratis, pusillum autem verbulum arripitis idque in impietatis ac sceleris loco statuere conamini, ut persimili iudicio à deo iudicati multo magis magnorum facinorum, sive malarum actionum sive pravarum interpretationum, quas corrumpendo adhibetis, rationem reddatis. Quo enim iudicio iudicatis, eodem vos aequum est iudicari.

ἔφη (scil. ὁ λόγος: c. 87. n. 2) legendum videtur ἔφην.

7. προκήρυξιν] Codd. msti et editi ἀποκήρυξιν, culpa librariorum (Sylburg.), „vitio e vicinia tracto: quod descriptoribus non est infrequens."

8. εἰπόντος ὅτι etc.] Cf. c. 113.

9. εἴπῃ ... εἴη] Variatio modi. Cf. c. 28. n. 11.

10. τῇ αὐτῇ ὁμοίᾳ] Sylburg. inter τῇ αὐτῇ et ὁμοίᾳ desiderat καὶ coniunctionem. Fortasse ἢ excidit ob similitudinem ultimae praecedentis vocis literae.

11. δώσετε] Sic ex Clar. edidi pro vulg. δώσητε, quod quidem usitatum non est. De mon. c. 6: ἵνα μὴ ... τῷ κριτῇ τὰς εὐθύνας παρέξομεν.

12. Ὃ ... κριθῆναι] Coll. Matth. 7, 2.

116. Ἀλλ' ἵνα τὸν λόγον τὸν περὶ τῆς ἀποκαλύψεως [1] Ἰησοῦ
Χριστοῦ τοῦ ἁγίου ἀποδιδῶ ὑμῖν, ἀναλαμβάνω τὸν λόγον καί φημι
κἀκείνην τὴν ἀποκάλυψιν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀρχιερέα
τοῦτον τὸν σταυρωθέντα πιστεύοντας γεγενῆσθαι· οἵτινες, ἐν πορ-
νείαις καὶ ἁπλῶς πάσῃ ῥυπαρᾷ πράξει ὑπάρχοντες, διὰ τῆς παρα
τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χάριτος
[2] τὰ ῥυπαρὰ πάντα, ἃ ἠμφιέσμεθα, κακὰ ἀπεδυσάμεθα, οἷς ὁ διά- 344
βολος ἐφέστηκεν ἀεὶ ἀντικείμενος καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἕλκειν πάντας
βουλόμενος, καὶ [3] ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ, τουτέστιν ἡ δύναμις τοῦ
θεοῦ ἡ πεμφθεῖσα ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιτιμᾷ αὐτῷ καὶ
[4] ἀφίσταται ἀφ' ἡμῶν. Καὶ ὥσπερ ἀπὸ πυρὸς ἐξεσπασμένοι ἐσμέν,
ἀπὸ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν προτέρων [5] καθαρισθέντες, ἀπὸ δὲ τῆς
θλίψεως καὶ τῆς πυρώσεως, ἣν πυροῦσιν ἡμᾶς ὅ τε διάβολος καὶ
οἱ αὐτοῦ ὑπηρέται πάντες, [6] ἐξ ὧν καὶ πάλιν ἀποσπᾷ ἡμᾶς Ἰησοῦς
ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ· [7] ἐνδύσαι ἡμᾶς τὰ ἡτοιμασμένα ἐνδύματα, ἐὰν B
πράξωμεν αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, ὑπέσχετο, καὶ αἰώνιον βασιλείαν
προνοῆσαι ἐπήγγελται. Ὃν γὰρ τρόπον Ἰησοῦς ἐκεῖνος, ὁ λεγό-
μενος ὑπὸ τοῦ προφήτου ἱερεύς, ῥυπαρὰ ἱμάτια ἐφάνη φορῶν
[8] διὰ τὸ γυναῖκα πόρνην λελέχθαι εἰληφέναι αὐτόν, καὶ δαλὸς ἐξε-

1. *Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἁγίου*] Thirlbius: „Caecus est qui non videt haec corrupta esse.“ Legendum monet *Ζαχαρίου* (c. 115. p. 343. A), vel *Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἀγγέλου*, vel *καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ κυρίου*, vel — id quod praefert — *Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου* (Zach. 3, 1. 8. 6, 11). Fatetur Maranus sibi corruptelam istam non apparere. *Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χρ. τ. ἁγ.* vocatur id quod supra c. 115 init. *μυστήριον τοῦ Χρ.* arcane a Zacharia adnuntiatum dicitur.

2. *τὰ ῥυπαρὰ ... ἀπεδυσ.*] Coll. Zachar. 3, 3. 4.

3. *ὁ ἄγγελος ... Ἰησοῦ Χρ.*] Vide Apol. I. c. 6. n. 3. Semischius, id quod pluribus defendere studuit, haec (*Justin d. Märtyr.* P. II. p. 323) ait: „Es kann unter der *δύναμις τοῦ θεοῦ* nicht der heilige Geist, sondern nur Iesus selbst oder vielmehr die geistig sittliche Gotteskraft, welche die Christen zur Ueberwindung des Bösen durch die Vermittlung Iesu Christi von Gott empfangen, verstanden werden.“ Neander vero (*Allg. Geschichte der chr. Religion u. Kirche*, Sect. I. Tom. 2. ed. 2. p. 1049 sq.) contra dicit: „Auf keinen Fall kann ich Semisch einräumen, dass Justinus unter dem Engel Gottes, der durch Christus zur Hülfe uns gesandten Macht, etwas Andres als den heiligen Geist verstanden haben könnte. Die Beziehung der Stelle auf Sachar. 3 thut hier gar nichts zur Sache, beweist aber eher für, als gegen die

116. Sed ut rationem de revelatione Iesu Christi sancti vobis reddam, repeto sermonem ac dico eam quoque revelationem in nos factam esse qui in Christum summum sacerdotem hunc crucifixum credimus: qui quidem, quum in stupris et omni prorsus sordida actione versaremur, per gratiam a nostro Iesu secundum voluntatem patris ipsius concessam sordida omnia, quibus induti eramus, mala exuimus: quibus diabolus instat semper adversans et omnes ad se trahere volens, sed angelus dei, id est virtus dei nobis per Iesum Christum missa, increpat eum et a nobis discedit. Et tamquam ex igne extracti sumus, quum a peccatis prioribus liberati, tum a tribulatione et incendio, quod nobis diabolus eiusque ministri omnes parant, ex quibus nos etiam rursus extrahit Iesus dei filius: se praeparatis vestibus nos induturum, si mandata eius observaverimus, pollicitus est, et aeternum regnum se provisurum promisit. Quemadmodum enim Iesus ille, qui sacerdos a propheta dicitur, sordida ferens indumenta visus est quia dictum est fornicariam eum uxorem accepisse, atque

Nothwendigkeit dieser Auslegung.“ Idem censet Baumgarten-Crusius *Comp. der christl. Dogmengesch.* Tom. II, ed. Hase, p. 182. Cf. Kahnis *Die Lehre vom heil. Geiste*, P. I (Hal. 1847) p. 242 sq..

4. *ἀφίσταται*] Sylburgius pro activo *ἀφίστησι* positum dicit. Illud verbum in medio intransitive (= *abire, discedere*) usurpatur, sequente *ἀπό*. Cf. Bretschneideri Lexic. in libros N. T. (ed. 3) p. 63.

5. *καθαρισθέντες*] Hoc participium (= *purgati*, *liberati*) etiam cum sequenti commate subaudias, nisi pro *πάντες* legere malis *ἀπαλλαγέντες*.

6. *ἐξ ὧν* etc.] Codd. msti et editi *ἐξ ὧν ... θεοῦ, ἐνδύσαι*. Itaque Sylburgius pro *ἀποσπᾷ* legi voluit *ἀποσπάσας* seu *ἀποσπῶν*, Maranus *ἀποσπᾶν ... καὶ ἐνδύσαι* seu *ἀποσπᾷ ... ὃς ἐνδύσαι*. Iusta interpunctione locum sanavi.

7. *ἐνδύσαι ... ἐπήγγελται*] Coll. Zachar. 3, 4—7. 6, 11 sqq.. — Matth. 25, 34.

8. *διὰ τὸ ... εἰληφέναι αὐτόν*] Hieronymus in loc.: „Quod autem sequitur: *Iesus erat indutus vestibus sordidis*, tripliciter interpretantur (sc. Iudaei): vel ob coniugium illicitum, vel ob peccata populi, vel propter squalorem captivitatis.“ Ego hoc neque in Esdra neque in Malachia neque usquam in tota scriptura dici puto. Dicitur quidem de quibusdam ex filiis eius 1 Esdr. 10, 18, unde fortasse natum id commentum est. Quod Iustinus dicit unde ortum sit, nequeo conicere, nisi hunc Iesum cum Osea propheta, eius pene

σπασμένος ἐκ πυρὸς ἐκλήθη [9] διὰ τὸ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰληφέναι, ἐπιτιμηθέντος καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῷ διαβόλου, οὕτως ἡμεῖς, οἱ διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος ὡς εἷς ἄνθρωπος [10] πιστεύσαντες εἰς τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων θεόν, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ υἱοῦ [11] τὰ ῥυπαρὰ ἱμάτια, τουτέστι τὰς ἁμαρτίας, ἀπημ- C
φιεσμένοι, πυρωθέντες διὰ τοῦ λόγου τῆς κλήσεως αὐτοῦ, ἀρχιερατικὸν τὸ ἀληθινὸν γένος ἐσμὲν τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς μαρτυρεῖ, [12] εἰπὼν ὅτι ἐν παντὶ τόπῳ ἐν τοῖς ἔθνεσι θυσίας εὐαρέστους αὐτῷ καὶ καθαρὰς προσφέροντες. Οὐ δέχεται δὲ παρ' οὐδενὸς θυσίας ὁ θεός, εἰ μὴ διὰ τῶν ἱερέων αὐτοῦ.

117. [1] Πάσας οὖν διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου θυσίας, ἃς παρέδωκεν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς γίνεσθαι, τουτέστιν ἐπὶ τῇ εὐχαριστίᾳ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τὰς ἐν παντὶ τόπῳ τῆς γῆς γινομένας ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, προλαβὼν ὁ θεὸς μαρτυρεῖ εὐαρέστους ὑπάρχειν αὐτῷ· τὰς δὲ ὑφ' ὑμῶν καὶ δι' ἐκείνων ὑμῶν τῶν ἱερέων γινομένας ἀπαναίνεται, λέγων· [2] Καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν D
οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἕως δυσμῶν [3] τὸ ὄνομά μου δεδόξασται, λέγει, ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Καὶ μέχρι νῦν φιλονεικοῦντες λέγετε ὅτι τὰς μὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τῶν ἐκεῖ τότε οἰκούντων Ἰσραηλιτῶν καλουμένων θυσίας οὐ προσδέχεται ὁ θεός, τὰς δὲ διὰ τῶν

cognomine, confuderit, vel hanc interpretationem Iudaeorum ita intellexerit: quod eo factu facilius videatur, quod in scriptura meretrices saepe vocantur mulieres extraneae. *Thirlbius.* — Fornicaria uxor vocatur quae coniugio ducebatur illicito: illicitum erat coniugium, quia uxor erat alienigena.

9. διὰ τὸ ... εἰληφέναι] Zachar. 3, 4: Ἰδοὺ ἀφῄρηκα τὰς ἀνομίας σου.

10. πιστεύσαντες] Codd. msti et editi corrupte πάντες ἔσονται. Pro ἔσονται Sylburg. voluit πιστεύοντες. Sed genuina lectio est πιστεύσαντες. C. 133: ἡμᾶς τοὺς πιστεύσαντας δι' αὐτοῦ τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὅλων. Adde c. 119. p. 348. A.

11. τὰ ῥυπαρὰ ... ἁμαρτίας] Zachar. 3, 4: λέγων· Ἀφέλετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἰδοὺ ἀφῄρηκα τὰς ἀνομίας σου.

12. εἰπὼν] Malach. 1, 11. — Pro προσφέροντες, scil. εἰσίν, Thirlbius malit προσφέρομεν vel θυσίαι εὐάρεστοι καὶ καθαραὶ προσφέρονται.

1. Πάσας οὖν etc.]. Codd. msti et editi Πάντας οὖν, οἱ διὰ etc.. Inepte. Quocirca post τούτου Langus addidit αὐτῷ προσφέρουσιν, Maranus προσφέρομεν. Sed (Iebb.), ut sententia (mox: τὰς δὲ — scil.

torris extractus ex igne vocatus est quia remissionem peccatorum accepit, increpato etiam eius adversario diabolo: ita nos, qui per Iesu nomen instar unius hominis omnes in creatorem universorum deum credidimus, per nomen primogeniti eius filii sordidis vestibus, id est peccatis, exuti, per verbum vocationis eius inflammati, verum genus sacerdotale dei sumus, ut et deus ipse testatur, quum dicit sibi in omni loco in gentibus sacrificia grata et pura offerri. A nemine autem accipit sacrificia deus, nisi per ipsius sacerdotes.

117. Omnia igitur per nomen illius sacrificia, quae Iesus Christus fieri tradidit, id est quae in eucharistia panis et calicis in omni loco terrae a Christianis fiunt, in antecessum deus testatur grata sibi esse; quae vero a vobis ac per vestros illos sacerdotes fiunt respuit, dicens: *Et sacrificia vestra non suscipiam de manibus vestris: quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatur*, *inquit*, *in gentibus*, *vos autem illud profanatis.* Ac vos quidem adhuc contentionis studio dicitis deum quidem sacrificia Hierosolymis ab iis qui tunc ibi Israelitae dicti habitabant oblata non acci-

θυσίας) melius cohaereret, delevi relativum οἵ et pro πάντας posui πάσας. Consentit Gieseler *Lehrb. d. Kirchengesch.* Tom. I. Sect. 1 (ed. 4) p. 233. — Tum Iustinus convenientius scripsisset: τουτέστιν τὰς ἐπὶ τῇ ... ποτηρίου ἐν παντὶ τ., nempe vocabulo τάς transposito. — Denique pro προλαβὼν tu fortasse legeris προσλαβὼν (c. 94. n. 7), eo sensu quo infra προσδέχεσθαι dicitur. Noli mutare. Illud est i. q. *praevertens*, *im Voraus*, scilicet effato prophetico; cf. n. 3. C. 35: προλαβὼν ἔφη.

2. *Καὶ... αὐτό*] Malach. 1, 10—12.

3. *τὸ ὄνομά μου δεδόξασται, λέγει, ἐν τοῖς ἔθνεσι*] Fortasse addendum ex Malach. 1, 11: *καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρά· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι*, quod sequentia postulare videntur; haec enim verba praecipue respiciunt, atque aliter τὰς δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ etc. non habebunt quo referantur. Quodsi quis putet Iustinum, tum cum haec citaret, praecedentium tantum rationem habuisse, ideoque ita mutilata citasse, in sequentibus autem ad integrum locum respexisse, idque verisimilius existimet, quam librarium, iteratione vocis ἔθνεσι deceptum, omisisse intermedia: ego profecto prius illud fieri posse non negaverim, sed posterius multo credibilius habitum iri arbitror. Sed considera istud λέγει. *Thirlbius.*

ἐν τῇ διασπορᾷ τότε δὴ ὄντων ἀπὸ τοῦ γένους ἐκείνου ἀνθρώπων
εὐχὰς προσίεσθαι αὐτὸν εἰρηκέναι, καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν θυσίας 345
καλεῖν. [4] Ὅτι μὲν οὖν καὶ εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι, ὑπὸ τῶν ἀξίων
γινόμεναι, τέλειαι μόναι καὶ εὐάρεστοί εἰσι τῷ θεῷ θυσίαι, καὶ
αὐτός φημι. [5] Ταῦτα γὰρ μόνα καὶ Χριστιανοὶ παρέλαβον ποιεῖν,
καὶ ἐπ' ἀναμνήσει δὲ τῆς τροφῆς αὐτῶν ξηρᾶς τε καὶ ὑγρᾶς, ἐν
ᾗ καὶ τοῦ πάθους, ὃ πέπονθε [6] δι' αὐτοὺς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, μέ-
μνηται· [7] οὗ τὸ ὄνομα βεβηλωθῆναι κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν καὶ
βλασφημεῖσθαι οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ διδάσκαλοι εἰργά-
σαντο, ἃ ῥυπαρὰ καὶ αὐτὰ [8] ἐνδύματα, περιτεθέντα ὑφ' ὑμῶν πᾶσι B
τοῖς ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ γενομένοις Χριστιανοῖς, δεί-
ξει αἰρόμενα ἀφ' ἡμῶν ὁ θεός, ὅταν πάντας ἀναστήσῃ, καὶ τοὺς
μὲν ἐν αἰωνίῳ καὶ ἀλύτῳ βασιλείᾳ ἀφθάρτους καὶ ἀθανάτους καὶ
ἀλύπους καταστήσῃ, τοὺς δὲ εἰς [9] κόλασιν αἰώνιον πυρὸς παρα-
πέμψῃ. Ὅτι δὲ ἑαυτοὺς πλανᾶτε καὶ ὑμεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι
ὑμῶν, ἐξηγούμενοι ὅτι περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἐν τῇ δια-
σπορᾷ ὄντων ἔλεγεν ὁ λόγος, ὅτι τὰς εὐχὰς αὐτῶν καὶ θυσίας
καθαρὰς καὶ εὐαρέστους ἐν παντὶ τόπῳ γενομένας ἔλεγεν, ἐπί- C
γνωτε ὅτι ψεύδεσθε καὶ ἑαυτοὺς κατὰ πάντα ἀπατᾶν πειρᾶσθε,
ὅτι πρῶτον μὲν [10] οὐδὲ νῦν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου ἕως δυσμῶν ἐστιν

4. *Ὅτι μὲν . . . μέμνηται*] Cf. Rheinwald *Die kirchliche Archäologie* p. 336 sq. n. 1 atque Semisch *Justin d. Märtyr.* P. II. p. 452 sq..

5. *Ταῦτα* etc.] Thirlbius verba *Ταῦτα . . . παραπέμψῃ* uncis inclusit. Fortasse legendum *Ταύτας γὰρ μόνας*. Sed vulgaris scriptura fertur. — Verba *καὶ ἐπ' ἀναμνήσει* (*καὶ . . . δέ*: c. 40. n. 10) Augusti (*Denkwürdigkeiten aus der christl. Archäologie* Tom. VIII. Lips. 1826. p. 94) reddidit: „nämlich bei dem Andenken." Suppleas *παρέλαβον ποιεῖν* et reddas: „auch (= unter Anderm) bei der Gedächtnissfeier." — *Τροφὴ ξηρὰ* et *ὑγρὰ* idem valet atque *ἄρτος* et *οἶνος*.

6. *δι' αὐτοὺς ὁ υἱὸς τ. θεοῦ*] Codd. msti et editi vitiose *δι' αὐτοῦ ὁ θεὸς τοῦ θεοῦ*. Lectio a me recepta Thirlbio debetur. — Mox *μέμνηται*, si vera lectio est, Perionius recte vertit: *memoria recolitur*. Est enim hîc (Thirlb.) omnino passivum tam significatione quam forma. Idem Gieselerus (l. c.) eodem sensu retinet. Höflingius vero (*Die Lehre Justins d. Märt. vom Opfer im christl. Cultus* p. 27) vult comma post *δι' αὐτοὺς* collocari, ut verba *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ* ad *μέμνηται* pertineant: „bei welcher (*ἐν ᾗ* sc. *τροφῇ*) — im Acte der Einsetzung (*παρέλαβον*) — der Sohn Gottes auch des um ihretwillen übernommenen Leidens

pere, preces autem eorum qui tunc ex genere illo in dispersione erant gratas sibi esse dixisse, atque preces eorum sacrificia vocare. Itaque preces et gratiarum actiones, quae a dignis peraguntur, sola esse perfecta et deo accepta sacrificia, ipse quoque pronuntio. Haec enim sola Christiani quoque didicerunt peragere, etiam in recordatione alimoniae suae siccae et liquidae, in qua etiam passionis, quam pertulit propter eos filius dei, memoria recolitur; cuius nomen ut profanaretur per omnem terram et blasphemiis appeteretur, summi sacerdotes populi vestri et magistri perfecerunt: sed haec ipsa quoque sordida indumenta, a vobis imposita omnibus iis qui ex nomine Iesu facti sunt Christiani, deus sublata a nobis ostendet, quum omnes ad vitam revocabit, et alios quidem in aeterno et indissolubili regno incorruptos et immortales et doloris expertes constituet, alios autem in aeternum ignis supplicium mittet. Quod autem et ipsi vos decipitis et magistri vestri, dum effatum sic interpretamini quasi de dispersis vestri generis hominibus praedicaverit, preces eorum et sacrificia in omni loco pura et grata esse: cognoscito vos mentiri et operam dare ut in omnibus vos ipsos decipiatis, primum quidem quia ne nunc quidem a solis ortu ad occa-

gedenkt.“ Si quid putes mutandum, cum Marano et Semischio (l. c.) *μέμνηνται* pro *μέμνηται* legas: *recordantur.*

7. *οὐ . . . εἰργάσαντο*] Cf. c. 16. n. 9 et c. 17. n. 6.

8. *ἐνδύματα*] Sic etiam vocat calumnias Christianis affictas Apol. II. c. 18. *Maranus.* — Deinde pro *γενομένοις* admittit Sylburgius etiam *λεγομένοις*. At vide c. 63. n. 16.

9. *κόλασιν αἰώνιον πυρὸς*] Fortasse (Thirlb.) *κόλασιν αἰωνίου πυρός*. C. 120: *ἐπὶ τὴν καταδίκην τοῦ ἀσβέστου πυρὸς . . . πέμψειν.* Sed ferri potest lectio recepta. C. 45: *εἰς κρίσιν καὶ καταδίκην τοῦ πυρὸς ἀπαύστως κολάζεσθαι πεμφθῶσιν.* Apol. I. c. 8: *αἰωνία κόλασις.* Ibid. c. 12: *ἐπ' αἰωνίαν κόλασιν . . . πορεύεσθαι. . . . γινώσκων πορεύεσθαι ἐπ' αἰωνίαν διὰ πυρὸς καταδίκην.* C. 45: *κόλασιν διὰ πυρὸς αἰωνίαν ἐργάζεται.*

10. *οὐδὲ νῦν*] *Ne nunc quidem,* multo minus tunc cum haec scripsit Malachias, *ὅταν οὐδέποτε ἡ διασπορὰ ὑμῶν ἐν πάσῃ τῇ γῇ, ἐν ὅσῃ νῦν γεγόνατε, ἐγεγένητο.* *Thirlbius.* — Aliter Agrippa rex apud Ioseph. de bello iud. II. c. 16: *Οὐ γάρ ἐστιν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης δῆμος ὁ μὴ μοῖραν ὑμετέραν ἔχων.*

ὑμῶν τὸ γένος, ἀλλ' ἔστι τὰ ἔθνη ἐν οἷς οὐδέπω οὐδεὶς ὑμῶν τοῦ γένους ᾤκησεν. [11]Οὐδὲ ἓν γὰρ ὅλως ἔστι τὸ γένος ἀνθρώπων, εἴτε βαρβάρων εἴτε Ἑλλήνων εἴτε ἁπλῶς ᾡτινιοῦν ὀνόματι προσαγορευομένων, [12]ἢ ἁμαξοβίων ἢ ἀοίκων καλουμένων ἢ ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων οἰκούντων, ἐν οἷς μὴ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι τῷ πατρὶ καὶ ποιη- D
τῇ τῶν ὅλων γίνωνται. [13]Εἰδότες ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, ὅτε ὁ προφήτης Μαλαχίας τοῦτο ἔλεγεν, οὐδέπω ἡ διασπορὰ ὑμῶν ἐν πάσῃ τῇ γῇ, ἐν ὅσῃ νῦν γεγόνατε, ἐγεγένητο, ὡς καὶ ἀπὸ τῶν γραφῶν ἀποδείκνυται.

118. *Ὥστε μᾶλλον παυσάμενοι τοῦ φιλεριστεῖν μετανοήσατε πρὶν ἐλθεῖν τὴν μεγάλην ἡμέραν τῆς κρίσεως, ἐν ᾗ κόπτεσθαι μέλλουσι πάντες οἱ ἀπὸ τῶν [1] φυλῶν ὑμῶν ἐκκεντήσαντες τοῦτον τὸν Χριστόν, ὡς ἀπὸ γραφῆς ἀπέδειξα προειρημένον. Καὶ ὅτι ὤμοσε κύριος [2]Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, καὶ τί τὸ προειρημένον ἐστίν,* 346
[3]ἐξηγησάμην. Καὶ ὅτι περὶ τοῦ θάπτεσθαι μέλλοντος καὶ ἀνίστασθαι Χριστοῦ ἦν ἡ προφητεία τοῦ Ἠσαΐου, φήσαντος· [4]Ἡ ταφὴ αὐτοῦ ἦρται ἐκ τοῦ μέσου, προεῖπον. Καὶ ὅτι κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν ἁπάντων αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστός, εἶπον ἐν πολλοῖς. Καὶ Νάθαν δὲ ὁμοίως περὶ τούτου λέγων πρὸς Δαυὶδ οὕτως ἐπήνεγκεν· [5]Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν, καὶ τὸ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτοῦ, καθὼς ἐποίησα ἀπὸ τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· καὶ στήσω αὐτὸν ἐν τῷ οἴκῳ μου καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἕως αἰῶνος. Καὶ τὸν ἡγούμενον δὲ ἐν

11. *Οὐδὲ ἓν* etc.] Cf. Apol. I. c. 1. n. 7. — Sylburgius pro *ἔστι τὸ γ.* mallet *ἐστί τι γένος.* Non vero est cur mutem; similiter enim Martyr alibi locutus est.

12. *ἢ ἁμαξοβίων* etc.] *Ἁμαξόβιοι* Scythae dicuntur: Horat. Od. III. 24. v. 10, Plin. Hist. nat. IV. c. 12. s. 25, Iustin. Hist. II. c. 2. — *Ἄοικοι* nomades vocantur, quales in India (Plin. l. c. VI. c. 17. s. 20), Aethiopia (VI. c. 30. s. 35), Numidia (V. c. 3. s. 2) vivebant. — *Ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων οἰκοῦντες* sunt scenitae, potissimum in Arabia degentes. Plinius l. c. V. c. 24. s. 21: „Arabes scenitae.“ Id. VI. c. 8. s. 32: „Sabaei scenitae.“ Iul. Solin. Polyhist. c. 33. Genes. 4, 20: *Οὗτος* (*Ἰωβήλ*) *ἦν πατὴρ οἰκούντων ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων.* — Stephanus et Thirlbius recte *γίνωνται* ediderunt. Caeteri *γίνονται.*

13. *Εἰδότες ὅτι*] Cum supra di-

sum diffusum est genus vestrum, sed sunt gentes in quibus nondum quisquam vestri generis habitavit. Atqui ne unum quidem est genus hominum — sive barbarorum sive Graiorum sive omnino quocunque nomine appellentur, vel eorum qui in plaustris degunt vel eorum qui domibus carent vel eorum qui pecora pascentes in tentoriis habitant — in quo non per nomen crucifixi Iesu preces et gratiarum actiones patri et creatori universorum fiant. Deinde vero quia illo tempore, quo propheta Malachias hoc praedicabat, nondum dispersi eratis in omnes terrae partes, in quibus nunc estis, id quod etiam ex scripturis perspicitur.

118. Quocirca potius studio contentionis deposito poenitentiam agite priusquam veniat magnus iudicii dies, in quo plangent quicunque ex tribubus vestris hunc Christum pupugerunt, prout praedictum ex scriptura demonstravi. Et dominum iurasse *Secundum ordinem Melchisedeci*, et quid sibi velit haec praedictio, explicui. Et prophetiam Iesaiae, dicentis: *Sepultura eius sublata est ex medio*, de sepeliendo et resurrecturo Christo editam esse iam dixi. Et ipsum hunc Christum vivorum ac mortuorum omnium iudicem esse pluribus disserui. Et Nathan itidem de hoc loquens ad Davidem sic intulit: *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium, et misericordiam meam non removebo ab eo, sicut feci ab iis qui ante eum erant; et statuam eum in domo mea et in regno eius usque in saeculum.* Et *ducem in domo* non

ceret Iustinus ὅτι πρῶτον μέν, promittebat se pluribus rationum momentis probaturum absurdam esse Iudaeorum interpretationem. Quare si legamus εἶτα δὲ ὅτι pro εἰδότες ὅτι [Sylburg. refert ad remotum illud γένος ἀνθρώπων], habebimus alterum argumentum, et apta et nexa erit S. Martyris oratio, quam illud verbum εἰδότες penitus deformat. *Maranus.*

1. φυλῶν] Hoc Wolfio monente rescribendum esse pro φαύλων, id quod omnes editores praebent, ex cc. 32 et 126 pariter atque ex Apol. I. c. 53 palescit. Locus autem desumtus est ex Zachar. 12, 12.

2. Κατὰ . . . Μελχισεδέκ] Scil. ἀρχιερέα αὐτὸν εἶναι. Ps. 109, 4.

3. ἐξηγησάμην] Cf. c. 33.

4. Ἡ . . . μέσου] Iesai. 57, 2. Vide c. 97. n. 4.

5. Ἐγὼ . . . αἰῶνος] 2 Regg. 7, 14 — 16.

τῷ οἴκῳ οὐκ ἄλλον [6] Ἰεζεκιὴλ λέγει ἢ τοῦτον αὐτόν. Οὗτος γὰρ B
ἐξαίρετος ἱερεὺς καὶ αἰώνιος βασιλεύς, ὁ Χριστός, ὡς υἱὸς θεοῦ· οὗ ἐν τῇ πάλιν παρουσίᾳ μὴ δόξητε λέγειν Ἠσαΐαν ἢ τοὺς ἄλλους προφήτας θυσίας ἀφ' αἱμάτων ἢ σπονδῶν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἀναφέρεσθαι, [7] ἀλλὰ ἀληθινοὺς καὶ πνευματικοὺς αἴνους καὶ εὐχαριστίας. [8] Καὶ οὐ μάτην ἡμεῖς εἰς τοῦτον πεπιστεύκαμεν, οὐδ' ἐπλανήθημεν ὑπὸ τῶν οὕτως διδαξάντων, ἀλλὰ καὶ θαυμαστῇ προνοίᾳ θεοῦ τοῦτο γέγονεν, ἵνα ἡμεῖς ὑμῶν, τῶν νομιζομένων οὐκ ὄντων δὲ οὔτε φιλοθέων οὔτε συνετῶν, συνετώτεροι καὶ θεοσεβέστεροι εὑρεθῶμεν διὰ τῆς κλήσεως τῆς καινῆς καὶ αἰωνίου C
διαθήκης, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο θαυμάζων Ἠσαΐας ἔφη· [9] Καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ [10] αὐτοῦ ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσι. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; Καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; Καὶ ταῦτα λέγων, ἔφην, ὦ Τρύφων, ὡς ἐγχωρεῖ, διὰ τοὺς σήμερον σὺν σοὶ ἀφιγμένους [11] ταὐτὰ λέγειν πειρῶμαι, βραχέως μέντοι καὶ περικεκομμένως.

Κἀκεῖνος· Εὖ ποιεῖς, ἔφη· κἂν διὰ πλειόνων δὲ καὶ τὰ αὐτὰ πάλιν λέγῃς, χαίρειν με καὶ τοὺς συνόντας τῇ ἀκροάσει γίνωσκε. D

119. Ἐγώ τε αὖ εἶπον· Οἴεσθε ἂν ἡμᾶς ποτε, ὦ ἄνδρες, νενοηκέναι δυνηθῆναι ἐν ταῖς γραφαῖς ταῦτα, εἰ μὴ θελήματι [1] τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάβομεν χάριν τοῦ νοῆσαι; Ἵνα γένηται καὶ τὸ λελεγμένον [2] ἐπὶ Μωυσέως· [3] Παρώξυνάν με ἐπ' ἀλλοτρίοις, ἐν βδελύγμασιν αὐτῶν ἐξεπίκρανάν με, ἔθυσαν [4] δαιμονίοις οἷς οὐκ

6. Ἰεζεκιήλ] Cf. Ezech. 44, 3.

7. ἀλλὰ ἀληθινοὺς καὶ πνευματικοὺς etc.] Maranus et interpres Campidonensis vitiose comma ponunt post πνευματικούς. Maiori cum vi (Thirlb.) legeretur: *ἀλλ' ἀληθινὰς καὶ πνευματικάς, αἴνους κ. εὐχαριστίας.* Opponuntur *θυσίαι ἀφ' αἱμάτων.* C. 117: *Εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι ... τέλειαι μόναι κ. εὐάρεστοί εἰσι τῷ θεῷ θυσίαι.* Non muto.

8. Καὶ οὐ μάτην etc.] C. 8 Trypho ait: *Ἄμεινον δὲ ἦν φιλοσοφεῖν ἔτι σε τὴν Πλάτωνος ἢ ἄλλον του φιλοσοφίαν . . . ἢ λόγοις ἐξαπαθῆναι ψεύδεσι καὶ ἀνθρώποις ἀκολουθῆσαι οὐδενὸς ἀξίοις ... ὑμεῖς δέ, mataίαν ἀκοὴν παραδεξάμενοι, Χριστὸν ἑαυτοῖς τινα ἀναπλάσσετε καὶ αὐτοῦ χάριν τανῦν ἀσκόπως ἀπόλλυσθε.*

9. Καὶ ... ἀπεκαλύφθη] Iesai. 52, 15—53, 1.

10. αὐτοῦ] Uterque cod. mstus et editi male αὐτῶν. At requiritur

alium Ezechiel dicit nisi hunc ipsum. Hic enim est eximius sacerdos et aeternus rex, Christus, utpote filius dei: cuius in iterato adventu ne existimetis Iesaiam aut caeteros prophetas dicere sacrificia sanguinis aut libationum altari imponi, sed veras et spirituales laudes et gratiarum actiones. Nec frustra nos in eum credidimus, neque ab iis decepti sumus qui ita docuerunt, sed et admirabili providentia dei hoc contigit, ut nos vobis, qui dei amantes et prudentes existimamini nec tamen estis, prudentiores et religiosiores inveniremur per vocationem novi et aeterni foederis, id est Christi. Hoc admirans Iesaias dixit: *Et continebunt reges os suum: quia quibus de eo non est adnuntiatum videbunt, et qui non audierunt intelligent. Domine, quis credidit praedicationi nostrae? Et brachium domini cui revelatum est?* Atque haec edisserens, inquam, Trypho, quantum licet, propter eos qui tecum hodie venerunt eadem dicere conor, breviter tamen et concise.

Tum ille: Recte, inquit, facis; etiamsi pluribus et eadem iterum dicas, scito me et eos qui adsunt audiendo delectari.

119. Atque ego rursus dixi: Putatis, o viri, futurum fuisse ut unquam haec in scripturis intelligere possemus, nisi voluntate eius qui haec voluit gratiam intelligendi accepissemus? Nimirum ut etiam fiat quod tempore Mosis dictum est: *Irritarunt me in alienis, in abominationibus suis exacerba-*

illud αὐτοῦ (scil. τ. Χριστοῦ) nexu sententiarum; insuper firmatur c. 13 et Apol. I. c. 50. Facillime autem ων et ου commutantur: c. 106. n. 10.

11. ταὐτὰ] Codd. msti et editi ταῦτα. Mox τὰ αὐτά. Vide c. 113. n. 5.

1. τ. θελ. αὐτὰ] H. e. incarnationem filii ac vocationem gentium. Vide c. 63. n. 14. Thirlbius vult τ. λαλήσαντος αὐτά.

2. ἐπὶ] Indicatur tempus. Cf. c. 111. n. 1. Sylburgius vero ἐπὶ pro ὑπὸ positum putat.

3. Παρώξυνάν ... κακά] Deuteron. 32, 16—23.

4. δαιμονίοις] Biblia addunt καὶ οὐ θεῷ, θεοῖς — et pro οἴδασιν praebent ᾔδεισαν. Sic etiam apud Iustinum Thirlbius censet legendum esse. At Onkelosus quoque et Ionathan ista verba omittunt, οἴδασι vero est in quodam τῶν ο' cod. msto (ap. Holm.).

οἴδασι· καινοὶ καὶ πρόσφατοι ἥκασιν, οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν. Θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, καὶ ἐπελάθου θεοῦ τοῦ τρέφοντός σε. Καὶ εἶδε κύριος, καὶ ἐζήλωσε, καὶ παρωξύνθη δι' ὀργὴν υἱῶν αὐτοῦ καὶ θυγατέρων, καὶ εἶπεν· Ἀποστρέψω τὸ 347
πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν, καὶ δείξω τί ἔσται αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτων, ὅτι γενεὰ ἐξεστραμμένη ἐστίν, υἱοὶ οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, καὶ καυθήσεται ἕως [5] ᾅδου· καταφάγεται τὴν γῆν καὶ τὰ γεννήματα αὐτῆς, φλέξει θεμέλια ὀρέων. Συνάξω εἰς αὐτοὺς κακά. Καὶ μετὰ τὸ ἀναιρεθῆναι τὸν δίκαιον ἐκεῖνον ἡμεῖς λαὸς ἕτερος ἀνεθήλαμεν, καὶ ἐβλαστήσαμεν στάχυες καινοὶ καὶ εὐθαλεῖς, ὡς B
ἔφασαν οἱ προφῆται· [6] Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν κύριον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ εἰς λαόν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ τῆς γῆς πάσης. Ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον λαὸς ἀλλὰ καὶ λαὸς ἅγιός ἐσμεν, [7] ὡς ἐδείξαμεν ἤδη· [8] Καὶ καλέσουσιν αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λελυτρωμένον ὑπὸ κυρίου. Οὐκοῦν οὐκ εὐκαταφρόνητος δῆμός ἐσμεν οὐδὲ βάρβαρον φῦλον οὐδὲ ὁποῖα [9] Καρῶν ἢ Φρυγῶν ἔθνη, [10] ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐξελέξατο ὁ θεὸς καὶ ἐμφανὴς ἐγενήθη τοῖς μὴ ἐπερωτῶσιν αὐτόν. [11] Ἰδοὺ θεός εἰμι, φησί, τῷ ἔθνει, οἳ οὐκ ἐπεκαλέσαντο τὸ ὄνομά μου. Τοῦτο γάρ ἐστιν ἐκεῖνο τὸ ἔθνος, C
[12] ὃ πάλαι τῷ Ἀβραὰμ ὁ θεὸς ὑπέσχετο, καὶ πατέρα πολλῶν ἐθνῶν θήσειν ἐπηγγείλατο, οὐκ Ἀῤῥάβων οὐδ' Αἰγυπτίων οὐδ' Ἰδουμαίων λέγων· ἐπεὶ καὶ Ἰσμαὴλ μεγάλου πατὴρ ἔθνους ἐγένετο καὶ Ἠσαῦ, καὶ Ἀμανιτῶν ἔστι νῦν πολὺ πλῆθος. Νῶε δὲ καὶ αὐτοῦ Ἀβραὰμ πατὴρ ἦν καὶ ἁπλῶς παντὸς ἀνθρώπων γένους,

5. ᾅδου] Addunt Biblia κάτω. Facile apud Martyrem (sequitur καταφάγ.) excidere poterat. Apol. I. c. 60: καταφάγεται μέχρι τῆς ἀβύσσου κάτω.

6. Καὶ ... πάσης] Zach. 2, 11. — Coll. Iesai. 2, 2. 3.

7. ὡς ἐδείξαμεν] Cf. c. 110.

8. Καὶ ... κυρίου] Iesai. 62, 12.

9. Καρῶν ἢ Φρυγῶν] Quod Cares attinet, ad Hom. Il. II. 867 alludit: Καρῶν ἡγήσατο βαρβαροφώνων. Etiam Phryges magno laborabant contemtu; id patet ex proverbio, quod Cicero pro Flacco c. 27 memorat: „Phrygem plagis fieri solere meliorem."

runt me, sacrificarunt daemoniis quae non noverunt: novi et recentes venerunt, quos non noverunt patres eorum. Deum qui te genuit dereliquisti, et oblitus es dei qui te nutrit. Et vidit dominus, et zelavit, et exacerbatus est propter iram filiorum suorum et filiarum, et dixit: Avertam faciem meam ab iis, et ostendam quid futurum sit iis in extremis, quia generatio perversa est, filii quibus non est fides in ipsis. Ipsi ad zelum provocarunt me in non-deo, exacerbarunt me in idolis suis; et ego provocabo eos ad zelum in non-gente, in gente stulta irritabo eos: quia ignis accensus est ex furore meo, et ardebit usque ad orcum; devorabit terram et genimina eius, comburet fundamenta montium. Congregabo in eos mala. Et post quam iustus ille occisus est nos populus alter refloruimus, et spicae novae ac florentes germinavimus, quemadmodum dixerunt prophetae: *Et confugient gentes multae ad dominum illo die in populum, et habitabunt in medio terrae universae.* Nos autem non modo populus sed etiam populus sanctus sumus, ut iam demonstravimus: *Et vocabunt eum populum sanctum, redemtum a domino.* Quapropter non contemnendus populus sumus nec barbara natio nec quales Carum aut Phrygum gentes, sed nos quoque elegit deus et manifestus apparuit non interrogantibus eum. *Ecce deus sum*, inquit, *genti, quae non invocavit nomen meum.* Haec enim est illa gens, quam olim Abrahamo deus pollicitus est, eumque *multarum gentium patrem* a se institutum iri promisit, non Arabum neque Aegyptiorum neque Idumaeorum patrem futurum dicens; nam et Ismael pater magnae gentis exstitit itidemque Esavus, et Ammonitarum exstat nunc magna multitudo. Noachus autem ipsius etiam Abrahami pa-

10. *ἀλλὰ . . . θεὸς*] Coll. Deuteron. 14, 2.

11. *'Ιδοὺ . . . μου*] Iesai. 65, 1. — Septuaginta: *Εἶπα· 'Ιδού εἰμι, τῷ ἔθνει, οἳ οὐκ* etc.. Vide c. 24 et Apol. I. c. 49. Quocirca melius hîc legeretur: *'Ιδοὺ θ. εἰμι, φημὶ τῷ ἔθνει (dico genti), οἳ* etc.. Saepiuscule *φημὶ* et *φησὶ* commutantur: c. 4. n. 4. Attamen vulgatus textus non mutandus videtur.

12. *ὃ . . . ἐπηγγείλατο*] Genes. 12, 2 et 17, 5.

ἄλλοι δὲ ἄλλων πρόγονοι. [13]Τί οὖν πλέον ἐνθάδε ὁ Χριστὸς χαρίζεται τῷ Ἀβραάμ; Ὅτι διὰ τῆς ὁμοίας κλήσεως φωνῇ ἐκάλεσεν αὐτόν, εἰπὼν [14]ἐξελθεῖν ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ᾗ ᾤκει. Καὶ ἡμᾶς δὲ ἅπαν- D
τας δι' ἐκείνης τῆς φωνῆς ἐκάλεσε, καὶ ἐξήλθομεν ἤδη ἀπὸ τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ ἐζῶμεν κατὰ τὰ κοινὰ τῶν ἄλλων τῆς γῆς οἰκητόρων κακῶς ζῶντες· [15]καὶ σὺν τῷ Ἀβραὰμ τὴν ἁγίαν κληρονομήσομεν γῆν, εἰς τὸν ἀπέραντον αἰῶνα τὴν κληρονομίαν ληψόμενοι, τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ διὰ τὴν ὁμοίαν πίστιν ὄντες. Ὃν γὰρ τρόπον ἐκεῖνος τῇ φωνῇ τοῦ θεοῦ [16]ἐπίστευσε καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς τῇ φωνῇ τοῦ θεοῦ, τῇ διά τε τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ λαληθείσῃ πάλιν καὶ τῇ διὰ τῶν 348
προφητῶν κηρυχθείσῃ ἡμῖν, πιστεύσαντες μέχρι τοῦ ἀποθνήσκειν πᾶσι τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπεταξάμεθα. Ὁμοιόπιστον οὖν τὸ ἔθνος καὶ θεοσεβὲς καὶ δίκαιον, [17]εὐφραῖνον τὸν πατέρα, ὑπισχνεῖται αὐτῷ, ἀλλ' οὐχ ὑμᾶς, οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς.

120. Ὁρᾶτε μέντοι ὡς καὶ τῷ Ἰσαὰκ τὰ αὐτὰ καὶ τῷ Ἰακὼβ ὑπισχνεῖται. Οὕτω γὰρ λέγει τῷ Ἰσαάκ· [1]Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς· τῷ δὲ Ἰακώβ· [2]Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. Οὐκέτι τοῦτο τῷ Ἠσαῦ οὐδὲ τῷ Ρουβὶμ λέγει, οὐδὲ ἄλλῳ τινὶ [3]ἀλλ' ἐκείνοις ἐξ ὧν ἔμελλεν ἔσεσθαι κατὰ τὴν οἰκονομίαν B
τὴν διὰ τῆς παρθένου Μαρίας ὁ Χριστός. Εἴγε δὲ καὶ τὴν [4]εὐλογίαν Ἰούδα καταμάθοις, ἴδοις ἂν ὃ λέγω. [5]Μερίζεται γὰρ τὸ σπέρμα ἐξ Ἰακώβ, καὶ διὰ Ἰούδα καὶ Φαρὲς καὶ Ἰεσσαὶ καὶ Δαυὶδ κατέρχεται. Ταῦτα δ' ἦν σύμβολα ὅτι τινὲς τοῦ γένους ὑμῶν εὑρεθήσονται τέκνα Ἀβραάμ, καὶ ἐν μερίδι τοῦ Χριστοῦ [6]εὑρισκό-

13. *Τί* etc.] Iebb. et Thirlb. sic ediderunt: *Τί ... Ἀβραάμ, ὅτι* (Thirlb. mallet *ὅτε*) *διὰ ... ᾤκει; Καὶ* —.

14. *ἐξελθεῖν . . . ᾤκει*] Genes. 12, 1.

15. *καὶ σὺν τῷ Ἀβραὰμ* etc.] Irenaeus adv. haeres. V. c. 32. §. 2: „Si ergo huic promisit deus haereditatem terrae, non accepit autem in omni suo incolatu: oportet eum accipere cum semine suo, hoc est qui timent deum et credunt in eum, in resurrectione iustorum. Semen autem eius ecclesia, per dominum adoptionem, quae est ad deum, accipiens.“

16. *ἐπίστευσε ... δικαιοσύνην*]

ter fuit ac prorsus totius hominum generis, alii vero aliorum fuerunt progenitores. Quid igitur amplius hîc Abrahamo gratificatur Christus? Quod eum voce per similem vocationem vocavit, quum iussit *exire e terra quam incolebat.* Et nos omnes per illam vocem vocavit, iamque exivimus ex eo vitae genere, in quo male secundum communem caeterorum terrae incolarum morem versabamur: et cum Abrahamo sanctae terrae haeredes erimus, haereditatem in infinitum aevum cernentes, quippe qui filii Abrahami propter similem fidem simus. Quemadmodum enim ille voci dei *credidit et reputatum est ei ad iustitiam*, ita etiam nos, posteaquam voci dei, tum per apostolos Christi denuo praedicatae tum per prophetas nobis promulgatae, credidimus, ad mortem usque omnibus rebus mundanis renuntiavimus. Gentem igitur similis fidei et dei cultricem et iustam, quae laetitia afficit patrem, ei promittit, non vero vos, *quibus non est fides in ipsis.*

120. Videte sane quomodo eadem et Isaaco et Iacobo promittat. Ita enim dicit Isaaco: *Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae*; Iacobo autem: *Et benedicentur in te omnes tribus terrae et in semine tuo.* Non iam id Esavo neque Rubeni dicit, neque alii cuipiam nisi illis ex quibus Christus oriturus erat secundum dispensationem ex virgine Maria. Quodsi etiam benedictionem Iudae consideres, quae dico perspicies. Dividitur enim semen ex Iacobo, et per Iudam et Pharesum et Iessaeum et Davidem deducitur. Haec autem futurum significabant ut quidam ex vestro genere filii Abrahami invenirentur et in parte Christi deprehenderentur,

Genes. 15, 6.

17. *εὐφρ. τὸν πατ.* — *οἷς ... αὐτοῖς*] Coll. Proverb. 10, 1 et 15, 20; Deuteron. 32, 20.

1. *Καὶ ... γῆς*] Genes. 26, 4.

2. *Καὶ ... σου*] Genes. 28, 14.

3. *ἀλλ᾽ ἐκείνοις*] Thirlbius mallet *ἀλλ᾽ ἢ ἐκείνοις*. Sed etiam c. 74 legitur: *οὐ δοκεῖ μοι εἰς ἄλλον τινὰ εἰρῆσθαι ἀλλ᾽ εἰς τὸν πατέρα.*

4. *εὐλογ. Ἰ.*] Coll. Gen. 49, 10.

5. *Μερίζεται ... κατέρχεται*] Coll. Matth. 1, 2. 3. 6.

6. *εὑρισκόμενοι*] Ex Thirlbii sententia melius *ἐῤῥιζωμένοι* (Sap. Sir. 24, 12) legeretur. Nihil vero videtur emendandum esse. — Mox

*μενοι, ἄλλοι δὲ τέκνα μὲν τοῦ Ἀβραάμ, ὡς ἡ ἄμμος δὲ ἡ ἐπὶ τὸ
χεῖλος τῆς θαλάσσης ὄντες, ἥτις ἄγονός τε καὶ ἄκαρπος, πολλὴ
μὲν καὶ ἀναρίθμητος ὑπάρχουσα, οὐδὲν δὲ ὅλως καρπογονοῦσα,* C
*ἀλλὰ μόνον τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης πίνουσα· ὅπερ καὶ τὸ ἐν τῷ
γένει ὑμῶν πολὺ πλῆθος ἐλέγχεται, πικρίας μὲν διδάγματα καὶ
ἀθεότητος συμπίνοντες, τὸν δὲ τοῦ θεοῦ λόγον ἀποπτύοντες. Φησὶ
γοῦν καὶ* [7] *ἐν τῷ Ἰούδᾳ·* [8] *Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα καὶ ἡγού-
μενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ·
καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. Καὶ τοῦτο ὅτι οὐκ εἰς Ἰούδαν
ἐῤῥέθη ἀλλ' εἰς τὸν Χριστόν, φαίνεται· καὶ γὰρ Ἰούδαν πάντες
οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πάντων οὐ προσδοκῶμεν, ἀλλὰ Ἰησοῦν τὸν καὶ
τοὺς πατέρας ὑμῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγαγόντα. Μέχρι γὰρ τῆς πα-* D
*ρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἡ προφητεία προεκήρυσσεν· Ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ
ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. Ἐλήλυθε τοιγαρ-
οῦν, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἀπεδείξαμεν, καὶ προσδοκᾶται πάλιν παρέ-
σεσθαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν Ἰησοῦς,* [9] *οὗ τὸ ὄνομα βεβηλοῦτε
ὑμεῖς καὶ βεβηλοῦσθαι ἐν πάσῃ τῇ γῇ ἐξεργάζεσθε.* [10] *Δυνατὸν
δὲ ἦν μοι, ἔφην, ὦ ἄνδρες, μάχεσθαι πρὸς ὑμᾶς περὶ τῆς λέξεως,
ἣν ὑμεῖς ἐξηγεῖσθε λέγοντες εἰρῆσθαι· Ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκεί-
μενα αὐτῷ· ἐπειδὴ οὐχ οὕτως ἐξηγήσαντο οἱ ἑβδομήκοντα, ἀλλ'·
Ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀκόλουθα μηνύει ὅτι* 349
*περὶ Χριστοῦ εἴρηται (οὕτω γὰρ ἔχουσι· Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδο-
κία ἐθνῶν), οὐ περὶ τοῦ λεξειδίου συζητῆσαι ὑμῖν ἔρχομαι, ὅνπερ
τρόπον οὐδὲ ἀπὸ τῶν μὴ ὁμολογουμένων ὑφ' ὑμῶν γραφῶν, ὧν
καὶ* [11] *ἀνιστόρησα, ἀπὸ λόγων Ἱερεμίου τοῦ προφήτου καὶ Ἔσδρα
καὶ Δαυίδ, τὴν ἀπόδειξιν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ ποιήσασθαι ἐσπού-
δασα, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων μέχρι νῦν ὑφ' ὑμῶν·* [12] *ἃ
εἰ ἐνενοήκεισαν οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν, εὖ ἴστε ὅτι ἀφανῆ ἐπεποιή-
κεισαν, ὡς καὶ τὰ περὶ τὸν θάνατον Ἡσαΐου,* [13] *ὃν πρίονι ξυλίνῳ* B

Iustinus verbis *ὡς ... θαλάσσης* alludit ad Genes. 22, 17.

7. *ἐν τῷ Ἰούδᾳ*] H. e. *ubi de Iuda sermo est.* Sic *ἐν Ἠλίᾳ* Rom. 11, 2.

8. *Οὐκ ... ἐθνῶν*] Genes. 49, 10.

9. *οὗ ... ὑμεῖς*] Coll. Malach. 1, 11. 12. — Cf. c. 17. n. 6.

10. *Δυνατὸν δὲ ἦν* etc.] Vide c. 52. n. 4.

11. *ἀνιστόρησα*] Cf. c. 71—73. p. 297 sq..

12. *ἃ ... ἐπεποιήκεισαν*] Idem

alii vero filii quidem Abrahami invenirentur, sed instar arenae in maris littore iacentis essent, quae sane est et infoecunda et infructuosa, ac plurima quidem et innumerabilis, nullum vero prorsus fructum ferens, sed tantum maris aquam bibens; cuius quidem rei etiam magna in vestro genere multitudo arguitur, ut qui doctrinas amaritudinis et impietatis bibant, dei autem verbum respuant. Ait igitur etiam in Iuda: *Non deficiet princeps ex Iuda et dux ex femoribus eius, donec veniant quae reposita sunt ei; et ipse erit exspectatio gentium.* Atque hoc non in Iudam dictum esse sed in Christum liquet; etenim Iudam omnes ex gentibus omnibus non exspectamus, sed Iesum qui et patres vestros ex Aegypto eduxit. Nam usque ad Christi adventum prophetia praenuntiabat: *Donec veniat cui repositum est; et ipse erit exspectatio gentium.* Venit igitur, ut etiam multis demonstravimus, et exspectatur rursus adventurus super nubibus Iesus, cuius nomen profanatis et ut in omni terra profanetur operam datis. Poteram equidem, inquam, o viri, contra vos decertare de voce illa, quam ita interpretamini ut dictum esse asseratis: *Donec veniant quae reposita sunt ei*; non enim ita interpretati sunt septuaginta, sed: *Donec veniat cui repositum est.* Quum vero haec in Christum dicta esse pateat ex iis quae sequuntur (sic enim habent: *Et ipse erit exspectatio gentium*), de vocula vobiscum disputare non aggredior: quemadmodum neque ex scripturis quas non agnoscitis, id est ex recitatis a me Ieremiae prophetae et Esdrae et Davidis verbis, demonstrationem de Christo facere studui, sed ex iis quae hucusque ratae a vobis habentur; quas si intellexissent doctores vestri, probe sciatis deleturos fuisse, sicut etiam eas deleverunt quae ad mortem Iesaiae spectant, quem serra lignea

dicunt Irenaeus adv. haeres. III. c. 21. §. 1. 5, Eusebius Demonstr. evang. VI. p. 257. ed. Colon., alii.

13. *ὃν πρίονι ξυλίνῳ ἐπρίσατε*] Iesaiam serra consectum periisse permulti narrant: v. c. auctor Ascens. Iesaiae vatis (Proph. vett. pseudepigr. ed. Gfroerer.) c. 5. p. 11 sq., Primasius et Theophylactus ad Hebr. 11, 37, Hieronymus Comm. in Ies. 57, 2. Theophyl. l. c.: *Ἐπρίσθησαν· ὡς Ἡσαΐας ὑπὸ Μανασσῆ,*

ἐπρίσατε, μυστήριον καὶ αὐτὸ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ τέμνειν ὑμῶν τὸ γένος διχῇ μέλλοντος, καὶ τοὺς μὲν ἀξίους σὺν τοῖς ἁγίοις πατριάρχαις καὶ προφήταις τῆς αἰωνίου βασιλείας καταξιοῦν μέλλοντος, τοὺς δὲ ἐπὶ τὴν καταδίκην τοῦ ἀσβέστου πυρὸς σὺν τοῖς [14] ὁμοίοις ἀπειθέσι καὶ ἀμεταθέτοις ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν πέμψειν ἤδη φήσαντος. [15] Ἥξουσι γάρ, εἶπεν, ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. [16] Καὶ ταῦτα, εἶπον, ὅτι οὐδὲν οὐδενὸς C φροντίζω ἢ τοῦ τἀληθὲς λέγειν, λέγοιμι, οὐδένα δυσωπήσεσθαι μέλλων, κἂν δέῃ παραυτίκα ὑφ' ὑμῶν μελισθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ἐμοῦ, λέγω δὲ τῶν Σαμαρέων, τινὸς φροντίδα ποιούμενος, [17] ἐγγράφως Καίσαρι προσομιλῶν, εἶπον πλανᾶσθαι αὐτοὺς πειθομένους τῷ ἐν τῷ γένει αὐτῶν μάγῳ Σίμωνι, ὃν θεὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως εἶναι λέγουσι.

121. Καὶ ἡσυχίαν ἀγόντων αὐτῶν [1] ἐπέφερον· [2] Διὰ Δαυὶδ πε-

ὃν καὶ ξυλίνῳ πρίονί φασι πρισθῆναι, ἵνα ἀλγεινοτέρα αὐτῷ εἴη ἡ τιμωρία ἐπὶ πλεῖον κολαζομένῳ. Hieron. in Iesai. 1, 10: „Aiunt Hebraei ob duas causas interfectum Isaiam: quod *principes Sodomorum et populum Gomorrae* eos appellaverit, et quod, domino dicente ad Mosen *Non poteris videre faciem meam*, iste ausus sit dicere *Vidi dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum.*“

14. ὁμοίοις] Adverbialiter quoque legi potest ὁμοίως. *Sylburgius.*

15. Ἥξουσι ... ἐξώτερον] Matth. 8, 11. 12.

16. *Καὶ* etc.] Codd. msti, Stephan., Iebb., Thirlb.: *Καὶ ταῦτα εἶπεν, ὅτι οὐδὲν οὐδενὸς φροντίζων ἢ* —. Caeteri pro εἶπεν dederunt εἶπον. Sylburgius mallet εἰπὼν et mox ἔτι (pro ὅτι), ut sensus fiat: *Et haec quum dixi, propterea dicta velim, quia nullam amplius cuiusquam rei curam ago quam ut verum dicam.* At Thirlbius coniecit: *Καὶ ταῦτα ἃ εἶπον, ἅτε οὐδὲν οὐδενὸς φροντίζων*, vel ὅτι ... φροντίζω etc. — vel *Καὶ ταῦτα, εἶπον, ἅτε οὐδὲν οὐδενὸς φροντίζων.* Lectionem, a me receptam, iam Langus indicavit: *Atque ista, inquam, dico, quod nihil omnino, praeterquam ut vera loquar, curem, neminem prorsus metuens.*

17. ἐγγράφως] Maranus vult reddi *oblato ad acta scripto*, h. e. quod petii ut in acta reciperetur — vel (in Add.) *scripto actis consignato*, ut quid impetraverit dicat. Loca a V. D. allata nihil valent. Iustinus vult exprimere se non o r e sed s c r i p t o (similiter ἐγγράφως ὑπεθέμην auctor Epist. ad Zen. et

dissecuistis: quod et ipsum symbolum est Christi, qui genus vestrum bifariam divisurus est, et alios quidem pro meritis cum sanctis patriarchis et prophetis aeterno regno dignaturus est, alios vero ad condemnationem ignis inexstinguibilis cum similibus ex omni gente incredulis et immutari nolentibus missurum se iam pronuntiavit. *Venient enim*, inquit, *ab occidente et oriente, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Iacobo in regno coelorum; filii autem regni eiicientur in tenebras exteriores.* Atque ista, inquam, quia nihil prorsus curo nisi ut verum dicam, dixerim, neminem reveriturus, etiamsi oporteat statim a vobis membratim discerpi. Neque ex genere meo, id est ex Samaritanis, quemquam curans, quum Caesarem scripto compellarem, dixi eos errore decipi, quippe qui Simoni gentis suae mago fidem haberent, quem deum supra omnem principatum et potestatem et virtutem esse dicunt.

121. Et quiescentibus illis adieci: Per Davidem, o amici,

Seren. c. 14 dixit) Caesarem compellasse. Respicit autem alterutram Apologiam: scilicet in utraque S i m o n e m M a g u m et S a m a r i t a n o s diserte commemorat. Ita enim Apol. II. c. 15: *Καὶ τοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσεβοῦς καὶ πλάνου Σιμωνιανοῦ διδάγματος κατεφρόνησα.* Quum vero Martyr, ut Grabius (Spicileg. SS. PP. T. I. p. 158 sq.) admonuit, rem ipsam in Apol. I. c. 26 dixerit his verbis: *Καὶ σχεδὸν πάντες μὲν Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ὡς τὸν πρῶτον θεὸν ἐκεῖνον ὁμολογοῦντες, ἐκεῖνον καὶ προσκυνοῦσι* (coll. c. 56) — quumque locus et tempus vix patiantur Dialogum cum Tryphone Ephesi habitum Apologia posteriori posteriorem facere (hac enim oblata non amplius Roma abiisse nec diu supervixisse vulgo putatur Iustinus): in communi acquiesco sententia, qua prioris Apologiae hîc respectus habetur.

1. *ἐπέφερον*] Sic etiam cc. 59. 126. 130, alibi saepius. Vitiose codd. msti et editi *ἔφερον*.

2. *Διὰ Δαυὶδ*] Langus vertit: *David, de Christo hoc agens.* Melius Pearsonus et interpres Campidonensis pro *διὰ* legunt *διό*. Sed ab emendatione abstineo. Supple *γραφή* (Maran.), aut melius *θεός* (Thirlb., v. Brunn) vel, quod praeferendum, *λόγος* (ut paulo infra et c. 122; vide c. 115. n. 6). Ut enim c. 120 in. narratum est: Deus Isaaco et Iacobo dixit in ipsorum semine omnes gentes fore benedictas; nunc vero per Davidem de Christo loquens non iam, ut antea, dicit in semine eius sed in ipso gentes benedictum iri.

ρὶ τούτου λέγων τοῦ Χριστοῦ, ὦ φίλοι, οὐκέτι ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ εἶπεν εὐλογηθήσεσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλὰ ἐν αὐτῷ. Οὕτω δὲ D ἐκεῖ ἔστι· [3] Τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἀνατελεῖ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη. Εἰ δὲ ἐν τῷ Χριστῷ εὐλογεῖται τὰ ἔθνη πάντα, καὶ ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τοῦτον πιστεύομεν, καὶ αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς καὶ ἡμεῖς οἱ δι' αὐτοῦ εὐλογημένοι. Τὸν μὲν ἥλιον ὁ θεὸς ἐδεδώκει πρότερον εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτόν, [4] ὡς γέγραπται, καὶ οὐδένα οὐδέποτε ἰδεῖν ἔστιν ὑπομείναντα διὰ τὴν πρὸς τὸν ἥλιον πίστιν ἀποθανεῖν· διὰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων καὶ ὑπομεί- 350 ναντας καὶ ὑπομένοντας πάντα πάσχειν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀρνήσασθαι αὐτὸν ἰδεῖν ἔστι. Πυρωδέστερος γὰρ αὐτοῦ ὁ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας λόγος καὶ [5] φωτεινότερος μᾶλλον τῶν ἡλίου δυνάμεών ἐστι, καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ εἰσδύνων. Ὅθεν καὶ ὁ λόγος ἔφη· [6] Ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἀνατελεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ πάλιν, [7] Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, Ζαχαρίας φησί. Καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγων εἶπεν, ὅτι [8] Κόψονται φυλὴ κατὰ φυλήν. [9] Εἰ δὲ ἐν τῇ ἀτίμῳ καὶ ἀειδεῖ καὶ ἐξουθενημένῃ πρώτῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ τοσοῦτον ἔλαμψε καὶ ἴσχυσεν, ὡς ἐν μηδενὶ γένει ἀγνοεῖσθαι αὐτὸν καὶ ἀπὸ παντὸς μετάνοιαν πεποιῆσθαι ἀπὸ τῆς παλαιᾶς κακῆς B ἑκάστου γένους πολιτείας, ὥστε καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεσθαι αὐτοῦ τῷ ὀνόματι καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βασιλείας τούτου τὸ ὄνομα παρὰ πάντας τοὺς ἀποθανόντας δεδοικέναι, οὐκ ἐκ

3. Τὸ ... ἔθνη] Psalm. 71, 17. Maranus distinctionis signum post αἰῶνα omisit. Ante τὸ ὄνομα Iustinus c. 34 praebet ἔσται, quod hîc post ἔστι fortasse intercidit. Thirlbius: „Non minus verisimile est a Iustino illud neglectum esse.“

4. ὡς γέγραπται] Deuteron. 4, 19. Vide c. 55. n. 1.

5. φωτεινότερος μᾶλλον] Cf. Apol. I. c. 19. n. 1.

6. Ὑπὲρ ... αὐτοῦ] Psalm. 71, 17.

7. Ἀνατολὴ ... αὐτοῦ] Zachar. 6, 12.

8. Κόψονται ... φυλήν] Zachar. 12, 12. — Stephan., Iebb., Thirlb. male ὄψονται dant pro κόψονται.

9. Εἰ δὲ etc.] Codd. msti et editi Εἰ δὲ ... ὥστε ... οὐς ἐκ παντὸς τρόπου ... πάντα. ἡμῖν οὖν etc.. — Thirlbius vult legi: Εἰ γὰρ ... ὥς τε ... οὐκ (sive πῶς οὐκ) ἐκ παντὸς τρόπου ... πάντα; Ἡμῖν οὖν etc. — ut connexio sit: Κόψονται φυλὴ κατὰ φυλήν, scil. ἐν

de hoc Christo loquens non iam *in semine eius* dicit benedictum iri gentes, sed *in eo.* Sic autem ibi exstat: *Nomen eius in saeculum, super solem exorietur; et benedicentur in eo omnes gentes.* Si autem in Christo benedicuntur gentes omnes, et ex omnibus gentibus in hunc credimus: et ipse Christus est et nos per eum benedicti. Solem quidem deus dederat prius ad adorandum, ut scriptum est: nec quisquam unquam exstitit qui mortem propter fidem in solem oppeteret; at ex omni genere hominum cernere licet qui propter nomen Iesu quaelibet et pertulerint et perferant ne eum negent. Ardentior enim est eius veritatis et sapientiae sermo et lucidior solis virtutibus, et in recessus cordis et mentis penetrat. Unde etiam effatum dixit: *Super solem exorietur nomen eius.* Et rursus, *Oriens nomen eius,* Zacharias ait. Is de eodem loquens dixit: *Plangent tribus secundum tribum.* Quodsi in inglorio et informi et despecto primo adventu suo tantum resplenduit ac valuit, ut nulla in gente ignotus sit et ubique homines ex veteri cuiusvis generis mala vivendi consuetudine poenitentiam agant, unde etiam daemones eius nomini subiiciuntur ac principatus omnes regnaque nomen eius supra omnes defunctos reformidant: nonne in glorioso adventu omnes pror-

τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ. Εἰ γὰρ ἐν τῇ ἀτίμῳ πρώτῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ τοσοῦτον ἴσχυσεν ... [πῶς] οὐκ ἐν τῇ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ καταλύσει πάντας τοὺς μισήσαντας αὐτόν; Equidem nil mutavi nisi *οὓς* in *οὐκ*, et punctum interrogans reposui. Non opus est *ὥς τε* (pro *ὥστε*) legere; nam verba *ὥστε καὶ τὰ δαιμόνια* etc. commode referuntur ad ea quae proxime praecedunt. Maranus: „Perspicuum enim est formidinem illam, quam Christi nomen daemonibus et potestatibus terrae (c. 49) incutiebat, fructum esse evangelii in toto terrarum orbe praedicati.“ — Verba *ἀπὸ παντός*, nisi pro *πάντως* (ut *ἀπὸ τοῦ προφανοῦς* = *προφανῶς* Thucyd. de bell. Pel. II. c. 93) capere velis, ita intelligenda sunt quasi scriptum esset *τοὺς ἀπὸ παντός*, scil. *γένους*: *homines omnis generis:* quae quidem loquendi ratio est Iustino familiaris. — Praeterea Thirlbius, omisso vocabulo *ἀδίκως* ante *ἀποστάντας*, legi vult *τοὺς ἀδίκως μισήσαντας αὐτόν*, prout Apol. I. cc. 1. 20. 45. Vulgata vero scriptura facile toleratur.

παντὸς τρόπου ἐν τῇ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ καταλύσει πάντας τοὺς μισήσαντας αὐτὸν καὶ τοὺς αὐτοῦ ἀδίκως ἀποστάντας, τοὺς δὲ ἰδίους ἀναπαύσει, ἀποδιδοὺς αὐτοῖς τὰ προσδοκώμενα πάντα; Ἡμῖν οὖν ἐδόθη καὶ ἀκοῦσαι καὶ [10] *συνεῖναι καὶ σωθῆναι διὰ τούτου τοῦ Χριστοῦ* [11] *καὶ τὰ τοῦ πατρὸς ἐπιγνῶναι πάντα. Διὰ τοῦτο ἔλεγε πρὸς αὐτόν·* [12] *Μέγα σοί ἐστι τοῦ κληθῆναί σε* C *παῖδά μου, τοῦ στῆσαι τὰς φυλὰς τοῦ Ἰακὼβ καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν αὐτῶν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.*

122. *Ταῦτα ὑμεῖς μὲν εἰς* [1] *τὸν γηόραν καὶ τοὺς προσηλύτους εἰρῆσθαι νομίζετε, τῷ ὄντι δὲ εἰς ἡμᾶς εἴρηται τοὺς διὰ Ἰησοῦ* [2] *πεφωτισμένους. Ἢ γὰρ ἂν κἀκείνοις ἐμαρτύρει ὁ Χριστός·* [3] *νῦν δὲ διπλότερον υἱοὶ γεέννης, ὡς αὐτὸς εἶπε, γίνεσθε. Οὐ πρὸς ἐκείνους οὖν οὐδὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα λέλεκται ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς, περὶ ὧν ὁ λόγος λέγει·* [4] *Ἄξω ἐν ὁδῷ τυφλοὺς* D *ἣν οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τρίβους οὓς οὐκ ᾔδεισαν πατήσουσι. Κά-*

10. *συνεῖναι*] Pearson. perperam *συνιέναι* legit. Cf. Apol. I. c. 14. n. 1.

11. *καὶ ... πάντα*] Coll. Ioann. 14, 7.

12. *Μέγα ... γῆς*] Iesai. 49, 6.

1. *τὸν γηόραν*] Melius *τὸν γηώραν* penultima longa scriberetur. Gallandius mallet *τὸν γειώραν* vel *τοὺς γειώρας*. Itacismus (*γιόρας* s. *γιώρας*) fortasse in causa fuit, cur *ει* et *η* confunderentur (Apol. I. c. 49. n. 3, c. 52. n. 1, c. 55. n. 12). Singularis vero numerus non admodum est offensioni. Vox respondet Syrorum גיורא, =Hebr. גֵּר, h. e. *homo extra patriam degens, hospes, advena.* Bis occurrit apud Septuaginta: Exod. 12, 19: *ἔν τε τοῖς γειώραις καὶ ἐν τοῖς αὐτόχθοσι τῆς γῆς* — et Iesai. 14, 1: *ὁ γειώρας προστεθήσεται πρὸς αὐτούς.* Aquila, Symmachus, Theodotion hîc *προσήλυτος* praebent. Comp. Iulii Africani verba ap. Euseb. Hist. eccl. I. c. 7 (ed. Heinich. T. I) p. 54 sq.. Hesychius *γειώρας* explicat *γείτονας ἐξ ἄλλου γένους, καλουμένους τῷ Ἰσραὴλ προσηλύτους.* Theodoretus in Iesai. 14, 1 (Opp. ed. Schulze T. II) p. 266: *Γειώρας τῇ ἑλλάδι φωνῇ ὁ προσήλυτος ἑρμηνεύεται· προσηλύτους δὲ ἐκάλουν τοὺς ἐκ τῶν ἐθνῶν προσιόντας καὶ τὴν νομικὴν πολιτείαν ἀσπαζομένους.* Et significationem illam vides apud Iustinum quoque observatam; dicit enim infra c. 123. p. 351. D: *Οὐδὲν γὰρ χρήζουσιν οἱ προσήλυτοι διαθήκης, εἰ ... περὶ ἐκείνων οὕτως ἡ γραφὴ λέγει· Καὶ προστεθήσεται καὶ ὁ γηόρας πρὸς αὐτοὺς* (Ies. l. c.) etc.. Non igitur *γειώρας* et *προσηλύτους* distinguit, id quod etiam (ut

sus evertet qui eum oderint et qui ab eo inique defecerint, suos autem inducet in requiem, tradens iis omnia quae exspectaverunt? Nobis igitur datum est et audire et intelligere et salvari per hunc Christum et omnia quae sunt patris cognoscere. Propterea dicebat ad eum: *Magnum tibi est ut voceris servus meus, ut constituas tribus Iacobi et dispersiones Israelis convertas. Posui te in lucem gentium, ut sis in salutem earum usque ad extremum terrae.*

122. Haec vos quidem in georam et proselytos dicta existimatis, revera autem in nos dicta sunt qui per Iesum illuminati sumus. Nam profecto illis quoque testimonium perhibuisset Christus: nunc autem *duplo magis filii gehennae*, ut ipse dixit, fitis. Non ad illos ergo prophetarum dicta pertinent sed ad nos, de quibus effatum dicit: *Ducam in via caecos quam nesciunt, et semitas quas ignoraverunt ambu-*

Kimmel. recte advertit: *Theol. Literaturblatt. z. Allg. Kirchenzeitung* 1844. N. 94. p. 785) patet ex iis quae infra dicuntur: *Πρὸς τὸν νόμον λέγει καὶ τοὺς προσηλύτους ταῦτα;* Unde coniicere licet nostro loco verba *καὶ τοὺς προσηλύτους* imperitia amanuensis in contextum esse infulta; fortasse enim quidam huius loci lector ad *τὸν γηόραν* explicandum in margine aut supra lineam scripsit *τοὺς προσηλύτους*, quae verba indoctus librarius recepit in textum et connexionis causa *καὶ* inseruit. Quod si negaveris, concedas necesse est in vocula *καὶ* hîc explicandi vim inesse. — Aliter Gallandius statuit. Nimirum *γειώρας* ad proselytos *iustitiae* seu *foederis* refert, qui se adigebant universae legi mosaicae observandae, *προσηλύτους* ad proselytos *portae* seu *domicilii*, qui septem praecepta noachica observabant. Ast hoc utriusque vocis discrimen neque rationum momentis neque exemplis aliunde allatis firmavit.

2. *πεφωτισμένους*] Infra *πεφωτισμένων*. Vide Apol. I. c. 61. n. 15. — Mox *Ἠ γὰρ ἂν* pro vulg. *ἢ γὰρ ἂν* Maranus edidit.

3. *νῦν ... γίνεσθε*] Matth. 23, 15. — H. Stephanus (in edit. Epist. ad Diogn. p. 88) legendum coniecit *νῦν δὲ διπλ. υἱοὺς γεέννης ... γίνεσθαι ποιεῖτε*. Non male Thirlbius *γίνονται* mallet. Servo equidem scripturam receptam. *Duplo filii gehennae fitis:* nimirum quum iudaica instituta amplectimini. Quae enim proselytis dicit (Maran.) ea Iudaeis ipsis dici poterant, quibuscum proselytos unum esse populum c. 123 probat.

4. *Ἄξω ... ἐξελεξάμην*] Iesai. 42, 16 et 43, 10. — Pro *οὓς* exspectabas *ἅς*. Sed istud comparet quoque in aliquot *τῶν ο'* codd. mstis (ap. Pars.).

γὼ μάρτυς, λέγει κύριος ὁ θεός, καὶ ὁ παῖς μου ὃν ἐξελεξάμην. Τίσιν οὖν μαρτυρεῖ ὁ Χριστός; Δῆλον ὡς τοῖς πεπιστευκόσιν. Οἱ δὲ προσήλυτοι οὐ μόνον οὐ πιστεύουσιν, ἀλλὰ διπλότερον ὑμῶν βλασφημοῦσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἡμᾶς τοὺς εἰς ἐκεῖνον πιστεύοντας καὶ φονεύειν καὶ αἰκίζειν βούλονται· κατὰ πάντα γὰρ ὑμῖν ἐξομοιοῦσθαι σπεύδουσι. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις βοᾷ·
[5] Ἐγὼ κύριος ἐκάλεσά σε τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός 351
σου καὶ ἰσχύσω σε, καὶ θήσω σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους. Ἐπεὶ καὶ ταῦτα, ὦ ἄνδρες, πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν τῶν πεφωτισμένων εἴρηται. Ἢ πάλιν ὑμεῖς ἐρεῖτε· Πρὸς τὸν νόμον λέγει καὶ τοὺς προσηλύτους ταῦτα;

Καὶ ὥσπερ ἐν θεάτρῳ ἀνέκραγόν τινες τῶν τῇ δευτέρᾳ ἀφιγμένων· Ἀλλὰ τί; Οὐ πρὸς τὸν νόμον λέγει καὶ τοὺς φωτιζομένους ὑπ' αὐτοῦ; Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ προσήλυτοι.

Οὔκ, ἔφην, ἀπιδὼν πρὸς τὸν Τρύφωνα. Ἐπεὶ εἰ νόμος
εἶχε τὸ φωτίζειν τὰ ἔθνη καὶ τοὺς ἔχοντας αὐτόν, τίς χρεία καινῆς B
διαθήκης; [6] Ἐπειδὴ καινὴν διαθήκην καὶ νόμον αἰώνιον καὶ πρόσταγμα ὁ θεὸς προεκήρυσσε πέμψειν, οὐχὶ τὸν παλαιὸν νόμον ἀκουσόμεθα καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἡμᾶς τὰ ἔθνη, οὓς ἐφώτισεν, ὥς πού φησιν· [7] Οὕτω λέγει κύριος· Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν καὶ κληρονομίαν κληρονομῆσαι ἐρήμους. Τίς οὖν ἡ κληρονομία τοῦ Χριστοῦ; Οὐχὶ τὰ ἔθνη;
Τίς ἡ διαθήκη τοῦ θεοῦ; Οὐχ ὁ Χριστός; Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ C
φησιν· [8] Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.

123. Ὡς οὖν πάντα ταῦτα εἴρηται πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὰ ἔθνη, οὕτως [1] κἀκεῖνα εἰρῆσθαι νομίζετε. Οὐδὲν γὰρ χρῄζουσιν

5. Ἐγὼ ... πεπεδημένους] Ies. 42, 6. 7. — Maranus καὶ ante ἰσχύσω omisit errore.

6. Ἐπειδὴ] Fortasse scripsit Iustinus ἐπεὶ δέ. Ferri tamen vulgaris scriptura potest. Cf. c. 113.

labunt. Et ego testis, dicit dominus deus, et servus meus quem elegi. Quibus igitur testimonium perhibet Christus? Credentibus videlicet. Proselyti autem non modo non credunt, immo duplo magis quam vos blasphemias in nomen eius proferunt, ac nos in eum credentes et occidere et excruciare volunt: in omnibus enim assimilari vobis contendunt. Et rursus alibi clamat: *Ego dominus vocavi te in iustitia, et apprehendam manum tuam et confortabo te, atque ponam te in foedus generis, in lucem gentium, ut aperias oculos caecorum, educas ex vinculis compeditos.* Nam haec quoque, o viri, ad Christum et de gentibus illuminatis dicta sunt. An rursus vos dicetis: Ad legem et ad proselytos haec dicit?

Et tamquam in theatro vociferati sunt nonnulli eorum qui postridie venerant: Quid? Nonne ad legem et ad eos qui illuminantur ab ea loquitur? Hi autem sunt proselyti.

Minime, inquam, ad Tryphonem respiciens. Nam si lex posset illuminare gentes et eos qui legem habent, quid opus esset novo foedere? Quoniam novum foedus et aeternam legem ac mandatum deus praenuntiabat se missurum esse, non veterem legem eiusque proselytos intelligemus, sed Christum ipsiusque proselytos, hoc est nos gentes, quos illuminavit, quemadmodum alicubi ait: *Sic dicit dominus: Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi, et dedi te in foedus gentium, ut constitueres terram et haereditatem acciperes loca deserta.* Quaenam igitur est haereditas Christi? Nonne gentes? Quodnam foedus dei? Nonne Christus? Quemadmodum etiam alibi dicit: *Filius meus es tu, ego hodie te genui; postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae.*

123. Quemadmodum igitur omnia haec ad Christum et gentes dicta sunt, ita etiam illa existimate dicta esse. Neuti-

n. 3.
7. *Οὕτω . . . ἐρήμους*] Iesai. 49, 8.
8. *Υἱός . . . γῆς*] Psalm. 2, 7. 8.
1. *κἀκεῖνα*] Prophetica effata c. 121.

οἱ προσήλυτοι διαθήκης, εἰ, ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς περιτεμνομένοις κειμένου νόμου, περὶ ἐκείνων οὕτως ἡ γραφὴ λέγει· [2] Καὶ προστεθήσεται καὶ ὁ γηόρας πρὸς αὐτούς, καὶ προστεθήσεται πρὸς τὸν οἶκον Ἰακώβ. [3] Καὶ ὅτι μὲν προσήλυτος ὁ περιτεμνόμενος εἰς τῷ λαῷ προσκεχωρηκέναι ἐστὶν ὡς αὐτόχθων, ἡμεῖς δὲ λαὸς D
κεκλῆσθαι ἠξιωμένοι [4] ὁμοίως ἔθνος ἐσμὲν διὰ τὸ ἀπερίτμητοι εἶναι. Πρὸς δὲ καὶ γελοῖόν ἐστιν ἡγεῖσθαι ὑμᾶς τῶν μὲν προσηλύτων αὐτῶν ἀνεῷχθαι τὰ ὄμματα, [5] ὑμῶν δὲ οὔ, καὶ ὑμᾶς μὲν ἀκούειν τυφλοὺς καὶ κωφούς, ἐκείνους δὲ πεφωτισμένους. [6] Καὶ ὅτι γελοιότερον ἀποβήσεται ὑμῖν τὸ πρᾶγμα, εἰ τὸν νόμον τοῖς ἔθνεσι δεδόσθαι φήσετε, [7] ὑμεῖς οὔτε ἐκεῖνον τὸν νόμον ἔγνωτε. [8] Ηὐλαβεῖσθε γὰρ ἂν τὴν τοῦ θεοῦ ὀργήν, καὶ υἱοὶ ἄνομοι καὶ ῥεμβεύοντες οὐκ ἂν ἦτε, δυσωπούμενοι ἀκούειν ἑκάστοτε λέγοντος αὐτοῦ· [9] Υἱοί, οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς· καί· [10] Τίς τυφλὸς 352
ἀλλ' ἢ οἱ παῖδές μου, καὶ κωφὸς ἀλλ' ἢ οἱ κυριεύοντες αὐτῶν; Καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ θεοῦ. [11] Εἴδετε πολλάκις, καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε· ἀνεῳγμένα τὰ ὦτα ὑμῶν, καὶ οὐκ ἠκούσατε. [12] Εἰ καλὸς ὑμῶν ὁ ἔπαινος τοῦ θεοῦ, καὶ θεοῦ μαρτυρία δού-

2. *Καὶ ... Ἰακώβ*] Iesai. 14, 1. — Cf. supra c. 122. n. 1.

3. *Καὶ ὅτι* etc.] Ex Reg. Stephan., Iebb., Thirlb. ediderunt *καὶ ὅτι μὲν προσήλυτος ὁ περιτεμνόμενος, εἰ τῷ λαῷ προσκεχωρηκέναι ἐστὶν ὡς* etc., Sylburg. et Morell. ex emendatione *καὶ ... περιτεμνόμενος, εἰ τῷ λαῷ προσκεχώρηκεν, ἐστὶν ὡς* etc.. At inepta esset dubitatio: „si ad populum accesserit" — quasi proselytarum circumcisorum dumtaxat nonnulli populo adiungerentur. Thirlbius mallet *καὶ ἔτι ... περιτεμνόμενος ἐν τῷ* (vel *ἐν τῷ τῷ*) *λαῷ προσκεχωρηκέναι ἐστὶν ὡς* etc.. Clar. praebet *καὶ ὅτι ... εἰς τῷ καλῷ προσκεχωρηκέναι* etc.: unde Maranus, monstratam viam secutus, *καὶ ὅτι ... εἰς τῷ λαῷ προσκεχ.* etc. textui inseruit, id quod haud improbaverim. Tibi forsitan magis placet *εἰς τὸ τῷ λαῷ προσκεχωρηκέναι*. — Verbis autem *Καὶ ὅτι μὲν* etc. secunda Iustini ratio continetur. Tres enim, ut Maranus notavit, rationes affert, cur praeclara illa testimonia ad proselytos Iudaeorum detorqueri non possint. „Prima, quia Iudaeis et proselytis una et eadem lex, non ergo in proselytis promissio novae legis impletur. Secunda, quia Iudaei et proselyti unus sunt populus, unde manifesta conclusio est proselytos non esse illam gentium haereditatem Christo promissam. Tertia, quia absurdum foret proselytos illuminatos dici, caecos vero Iudaeos."

4. *ὁμοίως*] Ponitur interdum ubi *ὅμως* (*tamen*) exspectabas. C.

quam enim indigent proselyti foedere, si, quum una et eadem lex omnibus circumcisis posita sit, de illis scriptura sic loquitur: *Et apponetur etiam georas ad ipsos, et apponetur ad domum Iacobi.* Tum etiam quia proselytus, qui circumcisus est ut ad populum accedat, est instar indigenae: nos autem, qui populi appellatione dignati sumus, tamen gens sumus propterea quod circumcisi non simus. Insuper ridiculum quoque est ut existimetis proselytorum quidem ipsorum oculos apertos esse, vestros autem nequaquam, ac vos quidem dici caecos et surdos, illos autem illuminatos. Tum res magis ridicula vobis videbitur, si legem gentibus datam dixeritis, vos autem illam legem non noveritis. Metuissetis enim dei iram, nec filii iniqui essetis et errore vagantes, sed cavissetis ne eum semper dicentem audiretis: *Filii, quibus non est fides in ipsis* — et: *Quis caecus nisi pueri mei, et surdus nisi qui dominantur iis? Et excaecati sunt servi dei. Vidistis saepe, et non observastis; apertae aures vestrae, et non audivistis.* An praeclara haec laus

124: ... οὗτοι ὁμοίως τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὔᾳ ἐξομοιούμενοι. Sic Herodotus Hist. VII. c. 121: Οἱ μὲν δὴ πιεζόμενοι ὁμοίως τὰ ἐπιτασσόμενα ἐπετέλεον. Plato Men. p. 78. D. ed. Steph.: κἂν ἀδίκως τις αὐτὰ πορίζηται, ὁμοίως σὺ αὐτὰ (αὐτὸ?) ἀρετὴν καλεῖς; — Statim pro ἔθνος Thirlb. mallet ἔθνη.

5. ὑμῶν ... ὑμᾶς] Codd. msti et editi ἡμῶν ... ἡμᾶς.

6. Καὶ ὅτι] Hîc etiam [vid. n. 3] coniicit Thirlbius legendum καὶ ἔτι. Probabilior sane coniectura eique libenter assentior [vid. c. 46. n. 2]: quamvis illud καὶ ὅτι eodem sensu ac paulo ante intelligi possit. *Maranus.*

7. ὑμεῖς οὔτε] Fortasse ὑμεῖς δὲ οὐκ vel ὑμεῖς δὲ οὐδέ. Cf. Apol. I. c. 36. n. 3.

8. Ηὐλ. γὰρ ἄν] Scil. *si legem nossetis.*

9. Υἱοί ... αὐτοῖς] Deuteron. 32, 20.

10. Τίς ... ἠκούσατε] Iesai. 42, 19. 20.

11. Εἴδετε etc.] Codd. msti et editi pro Εἴδετε habent εἰ δέ γε. Literae Γ et Τ haud raro commutantur; cf. c. 69. n. 11. Inepte (Marano excepto) sic interpungunt: εἰ δέ γε πολλάκις καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε ἀνεῳγμένα τὰ ὦτα ὑμῶν, καὶ οὐκ ἠκούσατε εἰ καλὸς ... πρέπουσα, οὐκ etc., ista verba (εἴδετε ... ἠκούσατε) non Iesaiae sed Iustino perperam attribuentes.

12. Εἰ καλὸς] Thirlb. legi vult Καλὸς vel Ἢ καλὸς —. Fortasse Ἦ καλὸς —; Sed vulgata lectio non

λοις πρέπουσα; Οὐκ αἰσχύνεσθε πολλάκις [13] ταὐτὰ ἀκούοντες, οὐδ' ἀπειλοῦντος τοῦ θεοῦ φρίσσετε, ἀλλ' ἢ λαὸς μωρὸς καὶ σκληροκάρδιός ἐστε. [14] Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, λέγει κύριος, καὶ μεταθήσω αὐτούς, καὶ ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω. Εὐ- B
λόγως. Οὐ γὰρ σοφοί ἐστε οὐδὲ συνετοί, ἀλλὰ δριμεῖς καὶ πανοῦργοι· [15] σοφοὶ εἰς τὸ κακοποιῆσαι μόνον, γνῶναι δὲ βουλὴν θεοῦ κεκρυμμένην ἢ διαθήκην κυρίου πιστὴν ἢ τρίβους αἰωνίους εὑρεῖν ἀδύνατοι. Τοιγαροῦν· [16] Ἐγερῶ, φησί, τῷ Ἰσραὴλ καὶ τῷ Ἰούδᾳ σπέρμα ἀνθρώπων καὶ σπέρμα κτηνῶν. Καὶ διὰ Ἡσαΐου περὶ ἄλλου Ἰσραὴλ οὕτω φησί· [17] Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται τρίτος Ἰσραὴλ ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις καὶ Αἰγυπτίοις, εὐλογημένος ἐν τῇ γῇ, ἣν εὐλόγησε κύριος σαβαὼθ λέγων· Εὐλογημένος ἔσται ὁ λαός μου ὁ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ὁ ἐν Ἀσσυρίοις, καὶ ἡ κληρονομία μου C
Ἰσραήλ. Εὐλογοῦντος οὖν τοῦ θεοῦ καὶ Ἰσραὴλ τοῦτον τὸν λαὸν καλοῦντος καὶ κληρονομίαν αὐτοῦ βοῶντος εἶναι, πῶς οὐ μετανοεῖτε ἐπί τε τῷ ἑαυτοὺς ἀπατᾶν, ὡς μόνοι Ἰσραὴλ ὄντες, καὶ ἐπὶ τῷ καταρᾶσθαι τὸν εὐλογημένον τοῦ θεοῦ λαόν; Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰς πέριξ αὐτῆς ἔλεγε χώρας, οὕτω πάλιν ἐπεῖπε· [18] Καὶ γεννήσω ἐφ' ὑμᾶς ἀνθρώπους, τὸν λαόν μου Ἰσραήλ, καὶ κληρονομήσουσιν ὑμᾶς καὶ ἔσεσθε αὐτοῖς εἰς κατάσχεσιν, καὶ οὐ μὴ προστεθῆτε ἔτι ἀτεκνωθῆναι ἀπ' αὐτῶν.

Τί οὖν; φησὶν ὁ Τρύφων. Ὑμεῖς Ἰσραήλ ἐστε, καὶ περὶ ὑμῶν λέγει ταῦτα;

Εἰ μέν, ἔφην αὐτῷ, μὴ περὶ τούτων καὶ πολὺν λόγον πε- D
ποιήμεθα, κἂν ἀμφέβαλλον μή τι οὐ [19] συνιῶν τοῦτο ἐρωτᾷς·

vitiosa est. Cf. c. 122. p. 351. A. — Iustinus verbis θεοῦ μαρτυρία δούλοις πρέπουσα respicit Iesaiae verba modo recitata: ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ θεοῦ. „Quare," ut Thirlbius ait, „fortasse potius scripsisse videatur μαρτυρία δούλοις θεοῦ πρέπουσα, praesertim cum nemini placere possit ὁ ἔπαινος τοῦ θεοῦ καὶ θεοῦ μαρτυρία. Sed et huic quoque lectioni repugnare videtur prius θεοῦ. Fortasse delendum posterius. Sed nihil mutamus, quippe qui in huiusmodi rebus librariorum fide libenter stemus."

13. ταὐτὰ] Codd. msti et editi ταῦτα. Cf. c. 113. n. 5. — Mox Thirlbius pro σκληροκάρδιος mallet rescribere ἀκάρδιος, fretus loco Ierem. 5, 21. 22.

quam deus vobis tribuit, et dei testimonium servos decens? Non vos pudet saepe eadem audire, nec deo comminante contremiscitis, sed profecto populus estis insipiens et corde obduratus. *Propterea ecce addam ut transferam populum hunc*, dicit dominus, *et transferam eos, et perdam sapientiam sapientium et intelligentiam intelligentium occultabo.* Merito. Non enim sapientes estis neque prudentes, sed astuti et versuti: in hoc tantum sapientes ut male agatis, absconditum vero dei consilium aut foedus domini fidele cognoscere aut aeternas semitas invenire non potestis. Itaque: *Excitabo*, inquit, *Israeli et Iudae semen hominum et semen pecudum.* Et per Iesaiam de alio Israele sic loquitur: *Die illo erit tertius Israel in Assyriis et Aegyptiis, benedictus in terra, quam benedixit dominus sabaoth dicens: Benedictus erit populus meus qui est in Aegypto et qui est in Assyriis, et haereditas mea Israel.* Quum igitur deus hunc populum benedicat et Israelem vocet et haereditatem suam esse clamet: quomodo poenitentiam non agitis et quod vos ipsi decipiatis, quasi soli Israel sitis, et quod benedictum hunc dei populum diris devoveatis? Etenim postquam ad Hierosolyma et quae circa ea sunt regiones locutus est, sic rursus addidit: *Et generabo super vos homines, populum meum Israelem: et haereditate possidebunt vos et eritis iis in possessionem, et non addetur vobis ultra ut absque liberis vos faciant.*

Quid igitur? inquit Trypho. Vos Israel estis, ac de vobis haec dicit?

Si quidem, aiebam illi, non de his idque multa disseruissem, utique dubitarem utrum id non intelligens interrogave-

14. *Διὰ ... κρύψω*] Iesai. 29, 14.

15. *σοφοὶ εἰς τὸ κακοπ. μόνον — τρίβους αἰων. εὑρεῖν*] Coll. Ierem. 4, 22; 6, 16. — Pro *ἀδύνατοι* dicit Thirlbius elegantius esse *ἀσύνετοι.*

16. *Ἐγερῶ ... κτηνῶν*] Ierem. 31, 27. — Vulgo *Τοιγαροῦν ἐγερῶ* = *Itaque excitabo.*

17. *Τῇ ... Ἰσραήλ*] Iesai. 19, 24. 25.

18. *Καὶ ... αὐτῶν*] Ezech. 36, 12.

19. *συνιῶν*] Vulgo perperam *συνιών*. Cf. c. 27. n. 8.

ἐπειδὴ δὲ καὶ μετὰ ἀποδείξεως καὶ συγκαταθέσεως καὶ τοῦτο συνηγάγομεν τὸ ζήτημα, οὐ νομίζω σε ἀγνοεῖν μὲν τὰ προειρημένα οὐδὲ πάλιν φιλεριστεῖν, ἀλλὰ προκαλεῖσθαί με καὶ [20] τούτοις τὴν αὐτὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι.

Καὶ [21] τῷ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν νεύματι συντιθεμένου· Πάλιν, ἔλεγον ἐγώ, ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, ὦσὶν ἀκούοντες εἰ ἄρα ἀκούετε,
περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων ὁ θεὸς ἐν παραβολῇ Ἰακὼβ αὐτὸν κα- 353
λεῖ καὶ Ἰσραήλ. [22] Οὕτω λέγει· [23] Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ [24] ἐκλεκτός μου, θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐκ ἐρίσει οὔτε κράξει, οὔτε ἀκούσεταί τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ· κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει καὶ λίνον τυφόμενον οὐ μὴ σβέσει, [25] ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει, κρίσιν ἀναλήψει, καὶ οὐ μὴ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐλπιοῦσιν ἔθνη. Ὡς οὖν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς Ἰακὼβ ἐκείνου, τοῦ καὶ Ἰσραὴλ ἐπικληθέντος, τὸ πᾶν γένος ὑμῶν προσηγόρευτο
Ἰακὼβ καὶ Ἰσραήλ, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ γεννήσαντος ἡμᾶς B
εἰς θεὸν Χριστοῦ, ὡς καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα καὶ Ἰωσὴφ καὶ Δαυίδ, καὶ [26] θεοῦ τέκνα ἀληθινὰ καλούμεθα καὶ ἐσμέν, οἱ τὰς ἐντολὰς τοῦ Χριστοῦ φυλάσσοντες.

124. Καὶ ἐπειδὴ εἶδον αὐτοὺς συνταραχθέντας ἐπὶ τῷ εἰπεῖν με καὶ θεοῦ τέκνα εἶναι ἡμᾶς, προλαβὼν τὸ ἀνερωτηθῆναι εἶπον· Ἀκούσατε, ὦ ἄνδρες, πῶς τὸ ἅγιον πνεῦμα λέγει περὶ τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι υἱοὶ ὑψίστου πάντες εἰσὶ καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν παρέσται αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστός, τὴν κρίσιν [1] ἀπὸ παντὸς γένους
ἀνθρώπων ποιούμενος. Εἴρηνται δὲ οἱ λόγοι διὰ Δαυίδ, ὡς μὲν C

20. τούτοις] H. e. τοῖς τῇ δευτέρᾳ ἀφιγμένοις — c. 122. p. 351. A.

21. τῷ ... συντιθεμένου] Fortasse αὐτοῦ (vel αὐτοῦ τῷ) ... συντιθεμένου. Sic c. 68: Ὑμῶν οὖν ταῦτα ἀληθῶς συντιθεμένων. Sed adeas c. 49. n. 13.

22. Οὕτω λέγει] Inter οὕτω et λέγει desideratur δέ, γάρ, aut alia eiusmodi coniunctio, aut pro λέγει reponendum participium λέγων. *Sylburgius*. — Non muto.

23. Ἰακὼβ ... ἔθνη] Iesai. 42, 1—4.

24. ἐκλεκτός μου] Ita recte mihi videtur Stephanus emendasse lectionem ἐκλεκτοῦ μου, in utroque cod. msto obviam librariorum culpa, quippe qui deciperentur αὐ-

ris; sed quia hanc quoque quaestionem et cum demonstratione et cum assensione conclusimus, non te existimo ignorare quae iam dicta sunt aut rursus contentionis studio indulgere, sed provocare ut his quoque eadem demonstrem.

Tum illo oculorum nutu assentiente: Rursus, aiebam, in Iesaia, si auribus audientes auditis, de Christo loquens deus in parabola Iacobum illum et Israelem appellat. Sic ait: *Iacobus servus meus, suscipiam eum; Israel electus meus, dabo spiritum meum super eum, et iudicium gentibus proferet. Non contendet neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius; calamum contritum non confringet et linum fumigans non exstinguet, sed in veritatem proferet, iudicium recipiet, et non frangetur, donec ponat in terra iudicium: et in nomine eius sperabunt gentes.* Quemadmodum igitur ab uno illo Iacobo, qui et Israel cognominatus est, omne genus vestrum Iacobus et Israel vocatum est: sic etiam nos a Christo, qui nos in deo genuit, ut et Iacobus et Israel et Iuda et Iosephus et David, etiam dei filii veri vocamur et sumus, mandata Christi servantes.

124. Et quum eos viderem perturbatos quia dixeram nos etiam dei filios esse, interrogationi eorum occurrens dixi: Audite, o viri, quomodo spiritus sanctus de populo isto loquatur, filios altissimi omnes esse et in conventu eorum adfuturum ipsum illum Christum, ut omne genus hominum iudicet. Verba autem per Davidem, ut vos quidem interpretamini, sic

τοῦ praecedente. C. 135: *ὁ ἐκλεκτός μου.*

25. *ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει, κρίσιν ἀναλήψει*] Legendum cum LXX: *ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλάμψει* — quod monuit olim Grotius ad Matth. 12, 20. *Thirlbius.* — Marano placuit interpungere *ἀλλὰ εἰς ἀλ. ἐξ. κρίσιν, ἀναλήψει.* Vide c. 135. p. 365. A.

26. *θεοῦ . . . φυλάσσοντες*] Coll. Ioann. 1, 12 et 1 Ioann. 3, 1. 2.

1. *ἀπὸ*] Sylburgius legendum putavit *περί.* Melius Maranus sic intellexit quasi scriptum esset *ἀνθρώπων ἀπὸ παντὸς γένους* vel *τῶν ἀπὸ παντὸς γένους ἀνθρώπων.* Cf. c. 121. n. 9.

ὑμεῖς ἐξηγεῖσθε, οὕτως· [2]Ὁ θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρίνει. Ἕως πότε κρίνετε ἀδικίαν καὶ πρόσωπα ἁμαρτωλῶν λαμβάνετε; Κρίνατε ὀρφανῷ καὶ πτωχῷ, καὶ ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώσατε. Ἐξέλεσθε πένητα, καὶ πτωχὸν ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ ῥύσασθε. Οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν, ἐν σκότει διαπορεύονται· σαλευθήσονται πάντα τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. Ἀνάστα ὁ θεός, κρῖνον τὴν γῆν, ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. D
[3]Ἐν δὲ τῇ τῶν ἑβδομήκοντα ἐξηγήσει εἴρηται· Ἰδοὺ δὴ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε· ἵνα δηλώσῃ καὶ τὴν παρακοὴν τῶν ἀνθρώπων, τοῦ Ἀδὰμ λέγω καὶ τῆς Εὔας, καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ ἑνὸς τῶν ἀρχόντων, τουτέστι τοῦ κεκλημένου ἐκείνου ὄφεως, πεσόντος πτῶσιν μεγάλην διὰ τὸ ἀποπλανῆσαι τὴν Εὔαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ πρὸς τοῦτό μοι νῦν ὁ λόγος λέλεκται, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀποδεῖξαι ὑμῖν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὀνειδίζει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καὶ θεῷ ὁμοίως ἀπαθεῖς καὶ ἀθανάτους, ἐὰν φυ- 354
λάξωσι τὰ προστάγματα αὐτοῦ, γεγενημένους, καὶ κατηξιωμένους ὑπ' αὐτοῦ υἱοὺς αὐτοῦ καλεῖσθαι, [4]καὶ οὗτοι ὁμοίως τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὔᾳ ἐξομοιούμενοι θάνατον ἑαυτοῖς ἐργάζονται, ἐχέτω καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ ψαλμοῦ ὡς βούλεσθε· καὶ οὕτως ἀποδέδεικται ὅτι θεοὶ κατηξίωνται [5]γενέσθαι, καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες δύνασθαι γενέσθαι κατηξίωνται, καὶ παρ' ἑαυτοὺς καὶ κρίνεσθαι καὶ καταδικάζεσθαι μέλλουσιν, ὡς καὶ Ἀδὰμ καὶ Εὔα. Ὅτι δὲ καὶ θεὸν τὸν Χριστὸν καλεῖ, ἐν πολλοῖς ἀποδέδεικται.

125. Ἐβουλόμην, λέγω, παρ' ὑμῶν μαθεῖν, ὦ ἄνδρες, τίς ἡ δύναμις τοῦ Ἰσραὴλ ὀνόματος. Καὶ ἡσυχαζόντων αὐτῶν ἐπή- B

2. Ὁ θεὸς ... ἔθνεσιν] Psalm. 81.

3. Ἐν δὲ τῇ τῶν ἑβδομ. ἐξηγήσει] His verbis aperte respondent antecedentia ὡς μὲν ὑμεῖς ἐξηγεῖσθε (noli haec verba, quod psalmus Assaphi sit, ad διὰ Δαυὶδ referre), ut Iustinus declaret aliquid esse discriminis inter Iudaeorum et Septuaginta interpretationem. Huc respicit illud πάλιν c. 131. p. 360. B. Nullum vero discrimen librarii reliquerunt. Vide c. 22. n. 9. Medicinam, quam Thirlbius desperavit, excogitavit Maranus. Nimirum „tota res expedietur, si supra legamus ὡς ἄνθρωπος, ut in textu hebraeo. Ipse Iustinus non obscure indicat

dicta sunt: *Deus stetit in conventu deorum, in medio autem deos diiudicat. Quousque tandem iudicatis iniquitatem et personas peccatorum respicitis? Iudicate pupillo et egeno, et humilem et pauperem iustificate. Eripite pauperem, et egenum de manu peccatoris liberate. Non cognoverunt neque intellexerunt, in tenebris ambulant: movebuntur omnia fundamenta terrae. Ego dixi: Dii estis et filii altissimi omnes; vos autem sicut homines morimini, et sicut unus principum caditis. Exsurge deus, iudica terram, quoniam tu haereditabis in omnibus gentibus.* In septuaginta vero interpretatione dictum est: *Ecce sicut homines morimini, et sicut unus principum caditis:* ut etiam inobedientiam hominum declaret, id est Adami et Evae, et casum unius ex principibus, id est illius qui serpens dictus est, et casu magno cecidit propterea quod decepisset Evam. Sed quia non in hunc usum effatum nunc profero, sed ut vobis demonstrem spiritum sanctum exprobrare hominibus, quod, licet ita facti sint ut deo similes et perpessionis expertes et immortales, si mandata eius servent, futuri sint, ac licet eo honore dignati sint ut filii eius vocentur, ipsi tamen Adamo et Evae assimilati mortem sibi ipsi conficiant: habeat etiam interpretatio psalmi ut vultis; nihilominus sic constabit homines dignos habitos esse ut dii fierent, et omnes ut filii altissimi fieri possent dignos habitos esse, ac pro se quemque et iudicandum et condemnandum esse, sicut et Adamum et Evam. Christum autem etiam deum ab illo vocari iam multis demonstratum est.

125. Velim, inquam, a vobis scire, o viri, quae sit vis nominis Israel. Et illis silentibus intuli: Ego quod scio di-

discrimen in eo positum esse quod Septuaginta posuerint *ὡς ἄνθρωποι*. Ait enim illorum interpretationem aptam esse ad demonstrandam hominum inobedientiam, *τὴν παρακοὴν τῶν ἀνθρώπων*, Adami scilicet et Evae.“

4. *καὶ οὗτοι ὁμοίως*] Thirlbius rescribi vult *εἰ* (vel *εἰ καὶ*) *οὗτοι ὅμως*. Maranus mavult *καὶ οὗτοι ὅμως*. Sine causa. Vide c. 123. n. 4. — Adeas etiam c. 88. n. 10.

5. *γενέσθαι*] Thirlbius vult *λέγεσθαι*. Supra (ψ'. 81, 6): *θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες*.

νεγκα· Ἐγὼ ὃ ἐπίσταμαι ἐρῶ· οὔτε γὰρ εἰδότα μὴ λέγειν δίκαιον
ἡγοῦμαι, οὔτε ὑπονοοῦντα ἐπίστασθαι ὑμᾶς καὶ διὰ φθόνον ἢ δι'
ἀπειρίαν [1] λέγειν οὐ βούλεσθαι ἐπίσταμαι αὐτὸς φροντίζειν ἀεί, ἀλλὰ
πάντα ἁπλῶς καὶ ἀδόλως λέγειν, ὡς ὁ ἐμὸς κύριος εἶπεν· [2] Ἐξῆλ-
θεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον· καὶ ὁ μὲν ἔπεσεν εἰς τὴν
ὁδόν, ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας, ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν
γῆν τὴν καλήν. Ἐλπίδι οὖν τοῦ εἶναί που καλὴν γῆν λέγειν δεῖ·
ἐπειδή γε ἐκεῖνος ὁ ἐμὸς κύριος, ὡς ἰσχυρὸς καὶ δυνατός, [3] τὰ C
ἴδια παρὰ πάντων ἀπαιτήσει ἐλθών, καὶ τὸν οἰκονόμον [4] τὸν ἑαυ-
τοῦ οὐ καταδικάσει, εἰ γνωρίζοι αὐτόν, διὰ τὸ ἐπίστασθαι ὅτι δυ-
νατός ἐστιν ὁ κύριος αὐτοῦ καὶ ἐλθὼν ἀπαιτήσει τὰ ἴδια, ἐπὶ πᾶ-
σαν τράπεζαν διδόντα, ἀλλ' οὐ δι' αἰτίαν οἱανδηποτοῦν κατορύξαν-
τα. Καὶ τὸ οὖν Ἰσραὴλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει· ἄνθρωπος νικῶν
δύναμιν· [5] τὸ γὰρ ἴσρα ἄνθρωπος νικῶν ἐστι, τὸ δὲ ἢλ δύναμις.
Ὅπερ καὶ διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς πάλης, ἣν ἐπάλαισεν Ἰακὼβ μετὰ
[6] τοῦ φαινομένου μὲν ἐκ τοῦ τῇ τοῦ πατρὸς βουλῇ ὑπηρετεῖν, θεοῦ
δὲ ἐκ τοῦ εἶναι [7] τέκνον πρωτότοκον τῶν ὅλων κτισμάτων, ἐπε-
προφήτευτο οὕτως καὶ ἄνθρωπος γενόμενος ὁ Χριστὸς ποιήσειν. D
Ὅτε γὰρ ἄνθρωπος γέγονεν, [8] ὡς προεῖπον, προσῆλθεν αὐτῷ ὁ
διάβολος, τουτέστιν ἡ δύναμις ἐκείνη ἡ καὶ ὄφις κεκλημένη καὶ
σατανᾶς, πειράζων αὐτόν, καὶ ἀγωνιζόμενος καταβαλεῖν διὰ τοῦ
ἀξιοῦν προσκυνῆσαι αὐτόν. Ὁ δὲ αὐτὸν κατέλυσε καὶ κατέβαλεν,
ἐλέγξας ὅτι πονηρός ἐστι, παρὰ τὴν γραφὴν ἀξιῶν προσκυνεῖσθαι
ὡς θεός, ἀποστάτης τῆς τοῦ θεοῦ γνώμης γεγενημένος. Ἀπο-
κρίνεται γὰρ αὐτῷ· [9] Γέγραπται· Κύριον τὸν θεόν σου προσκυ- 355
νήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. Καὶ ἡττημένος καὶ ἐληλεγμέ-

1. *λέγειν οὐ βούλεσθαι*] Codd. msti et editi *τὴν τοῦ βούλεσθαι*. Emendatio Thirlbio debetur. Maranus vero (caeteris non immutatis) pro *ἐπίσταμαι αὐτὸς* legendum putavit *ἀπατᾶν ἑαυτούς*. Reddidit: *Neque enim aequum esse arbitror ut quod scio non eloquar, aut, vos scire quidem sed invidia aut voluntaria imperitia vosmetipsos decipere suspicans, semper sollicitudine distringar, sed potius ut omnia simpliciter ac sine dolo proferam.*

2. *Ἐξῆλθεν . . . καλήν*] Matth. 13, 3 — 8.

3. *τὰ ἴδια . . . κατορύξαντα*] Coll. Matth. 25, 18 — 27.

4. *τὸν*] Omisit male Maranus.

5. *τὸ γὰρ ... δύναμις*] In codd. mstis et editis *νικῶν* abest. Drusius (Comment. minor. ad voces hebr. N. T. p. 16) commendavit voce ista

cam; nam neque, si sciam, aequum arbitror non loqui, neque, si suspicer vos scire sed propter invidiam aut propter exponendi imperitiam dicere nolle, id ipse semper curare scio, sed potius scio omnia simpliciter et sine dolo dicere, quemadmodum meus dominus dixit: *Exiit sator ad seminandum semen: et aliud cecidit in viam*, *aliud in spinas*, *aliud in loca saxosa*, *aliud in terram bonam.* Ergo propter spem, esse alicubi terram bonam, dicendum est; nam ille meus dominus, tamquam fortis et potens, sua ab omnibus reposcet veniens: ac dispensatorem suum non condemnabit, si eum noverit, quum is sciret dominum suum potentem esse et venientem sua repetiturum, ad omnem mensam dedisse quae acceperat, non vero defodisse ob ullam prorsus causam. Nomen igitur Israel id valet: homo vincens virtutem; nam „isra“ est *homo vincens*, „el“ autem *virtus.* Quod quidem Christum ita facturum esse, quum homo factus fuisset, etiam per mysterium luctationis praedictum est, qua Iacobus cum eo luctatus est qui videbatur quidem, quod patris voluntati ministraret, deus autem erat, quod filius primogenitus esset omnium creaturarum. Postquam enim homo factus est, ut iam dixi, accessit ad eum diabolus, id est virtus illa quae et serpens vocatur et satanas, tentans eum, et prosternere contendens postulando ut se adoraret. At Christus eum profligavit et prostravit, improbum esse arguens, qui contra scripturam adorari se ut deum postularet, apostata factus a dei voluntate. Respondet enim illi: *Scriptum est: Dominum deum tuum adorabis et ei soli servies.* Tum fractus et convictus

aliter collocata *ἄνθρωπός ἐστι νικῶν.* Correctio autem certa est ex proxime antecedentibus. Itaque Iustini opinione I s r a e l dictus est quasi איש שרה אל = *homo vincens potentiam.*

6. *τοῦ φαινομένου*] Scil. *ἐν ἰδέᾳ ἀνθρώπου*, c. 58. p. 281. E. Designatur autem logos; nunquam enim, id quod Iustinus multis locis docet, supremus deus (ὁ *ὄντως θεός*) in terram descendit.

7. *τέκνον ... κτισμάτων*] Coll. Coloss. 1, 15.

8. *ὡς προεῖπον*] C. 103 (n. 12). Cf. ibid. n. 14.

9. *Γέγραπται . . . λατρεύσεις*] Matth. 4, 10.

νος ἀπένευσε τότε ὁ διάβολος. Ἀλλ᾽ ἐπεὶ καὶ ναρκᾶν ἔμελλε,
τουτέστιν ἐν πόνῳ καὶ ἐν ἀντιλήψει τοῦ πάθους, ὅτε σταυροῦ-
σθαι ἔμελλεν, ὁ Χριστὸς ὁ ἡμέτερος, καὶ τούτου προκήρυξιν
ἐποίησε διὰ τοῦ ἅψασθαι τοῦ μηροῦ τοῦ Ἰακὼβ καὶ ναρκῆσαι
ποιῆσαι. Ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἦν ὄνομα αὐτῷ ἄνωθεν, ὃ ἐπωνόμασε
τὸν μακάριον Ἰακὼβ εὐλογῶν τῷ ἑαυτοῦ ὀνόματι, κηρύσσων καὶ
διὰ τούτου ὅτι πάντες οἱ δι᾽ αὐτοῦ τῷ πατρὶ προσφεύγοντες [10] εὐ-
λογημένος Ἰσραήλ ἐστιν. Ὑμεῖς δέ, μηδὲν τούτων νενοηκότες B
μηδὲ νοεῖν παρασκευαζόμενοι, ἐπειδὴ κατὰ τὸ σαρκικὸν σπέρμα
τοῦ Ἰακὼβ τέκνα ἐστέ, πάντως σωθήσεσθαι προσδοκᾶτε. Ἀλλ᾽
ὅτι καὶ ἐν τούτοις ἑαυτοὺς πλανᾶτε, ἀποδέδεικταί μοι ἐν πολλοῖς.

126. Τίς δ᾽ ἐστὶν οὗτος, [1] ὃς καὶ ἄγγελος μεγάλης βουλῆς
ποτε, καὶ ἀνὴρ διὰ Ἰεζεκιήλ, καὶ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου διὰ Δανιήλ,
καὶ παιδίον διὰ Ἠσαΐου, καὶ Χριστὸς καὶ θεὸς προσκυνητὸς διὰ
Δαυίδ, καὶ Χριστὸς καὶ λίθος διὰ πολλῶν, καὶ σοφία διὰ Σολο-
μῶνος, καὶ Ἰωσὴφ καὶ Ἰούδας καὶ ἄστρον διὰ Μωυσέως, καὶ ἀνα-
τολὴ διὰ Ζαχαρίου, καὶ παθητὸς καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ πάλιν C
διὰ Ἠσαΐου καὶ ῥάβδος καὶ ἄνθος καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος κέκλη-
ται καὶ υἱὸς θεοῦ, εἰ ἐγνώκειτε, ὦ Τρύφων, ἔφην, οὐκ ἂν ἐβλα-
σφημεῖτε εἰς αὐτὸν ἤδη καὶ παραγενόμενον καὶ γεννηθέντα καὶ πα-
θόντα καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανόν· ὃς καὶ πάλιν παρέσται,
[2] καὶ τότε κόψονται ὑμῶν αἱ δώδεκα φυλαί. Ἐπεὶ εἰ [3] νενοήκατε
τὰ εἰρημένα ὑπὸ τῶν προφητῶν, οὐκ ἂν ἐξηρνεῖσθε αὐτὸν εἶναι
θεόν, τοῦ μόνου καὶ ἀγεννήτου καὶ ἀῤῥήτου θεοῦ υἱόν. Εἴρηται
γάρ που καὶ διὰ Μωυσέως ἐν τῇ Ἐξόδῳ οὕτως· [4] Ἐλάλησε δὲ κύ- D
ριος πρὸς Μωυσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐγώ εἰμι κύριος, καὶ
ὤφθην πρὸς τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, θεὸς αὐτῶν, καὶ
τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς, καὶ ἔστησα τὴν διαθήκην μου
πρὸς αὐτούς. Καὶ οὕτω πάλιν λέγει· [5] Μετὰ Ἰακὼβ ἄνθρωπος

10. εὐλογ. Ἰσραήλ] Coll. Iesai. 19, 24. 25; vide c. 123.

1. ὃς καὶ ἄγγελος etc.] De his epithetis cf. cc. 33. 34. 36. 58. 61. 64. 68. 70. 76. 86. 98. 99. 100. 113. 114. 118. 121. 123. — Pro καὶ θεὸς προσκυνητὸς legendum est fortasse καὶ θεὸς καὶ προσκυνητός. Sed adeas c. 68. n. 20. — Edidi διὰ Δαυὶδ pro vulg. καὶ Δαβίδ. Quum vero et Iudaei et Christiani crederent Messiam in scriptura saepiuscule Davidem appellari, satius videtur (Lang.) legere: **διὰ Δαυίδ,**

diabolus discessit. Sed quia futurum etiam erat ut Christus noster marcesceret, id est in aerumna et in passionis sensu, quum futurum esset ut cruci affigeretur, huius quoque rei praenuntiationem exhibuit eo quod Iacobi femur tetigerit atque ut marcesceret effecerit. Erat autem ei antiquitus nomen Israel, quo beatum Iacobum cognominavit dum benediceret ei suo ipsius nomine, praedicens hac etiam ratione omnes per eum ad patrem confugientes benedictum esse Israelem. Vos autem, quum nihil horum intelligatis neque ad intelligendum parati sitis, quia secundum carnale semen filii estis Iacobi, salvos omnino vos futuros esse exspectatis. At vos in his quoque a vobis ipsis in errorem induci, pluribus a me demonstratum est.

126. Quis vero hic sit, qui et angelus magni consilii interdum, et vir per Ezechielem, et tamquam filius hominis per Danielem, et puellus per Iesaiam, et Christus et deus adorandus per Davidem, et Christus et lapis per multos, et sapientia per Salomonem, et Iosephus et Iudas et stella per Mosen, et oriens per Zachariam, et rursus per Iesaiam passibilis et Iacobus et Israel et virga et flos et lapis angularis et filius dei vocatus est: si nossetis, Trypho, inquam, non eum blasphemiis appeteretis qui iam et advenit et natus et passus est et in coelum adscendit; qui etiam rursus adveniet, ac tunc plangent duodecim vestrae tribus. Nam si intellexissetis quae a prophetis dicta sunt, non eum negassetis deum esse, solius et ingeniti et inenarrabilis dei filium. Dictum est enim alicubi et per Mosen in Exodo sic: *Locutus est autem dominus ad Mosen, et dixit ad eum: Ego sum dominus, et visus sum Abrahamo et Isaaco et Iacobo, deus eorum, et nomen meum non indicavi iis, et pepigi foedus meum cum iis.* Sic etiam rursus ait: *Cum Iacobo homo luctatus est;* eumque

καὶ Δαυὶδ etc.. Illa enim propter sequentis commatii similitudinem facile poterant excidere.

2. *καὶ ... φυλαί*] Coll. Zachar. 12, 12.

3. *νενοήκατε*] Thirlbius conicit *ἐνενοήκειτε*.

4. *'Ελάλησε ... αὐτούς*] Exod. 6, 2—4.

5. *Μετὰ ... ἐπάλαιε*] Genes. 32, 24. — Pro *μετὰ* Maranus *κατὰ* dedit citra auctoritatem codicum.

ἐπάλαιε· καὶ θεόν φησιν εἶναι. [6] Εἶδον γὰρ θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχή μου, λέγει εἰρηκέναι τὸν Ἰακώβ. Καὶ ὅτι καὶ τὸν τόπον, ὅπου αὐτῷ ἐπάλαισε καὶ ὤφθη καὶ εὐλόγησε, [7] καὶ ἐκάλεσεν Εἶδος θεοῦ, ἀνέγραψε. Καὶ τῷ Ἀβραὰμ 356
[8] ὁμοίως, ὡς Μωσῆς φησιν, ὤφθη ὁ θεὸς πρὸς τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ, καθημένῳ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Εἶτα ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει· [9] Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδε, καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν συνέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς. Μετ' ὀλίγον δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὑπισχνεῖται τῷ Ἀβραὰμ υἱόν· [10] Τί ὅτι ἐγέλασε Σάῤῥα λέγουσα· Ἆρά γε τέξομαι; Ἐγὼ δὲ γεγήρακα. Μὴ ἀδυνατεῖ παρὰ τῷ θεῷ ῥῆμα; Εἰς τὸν καιρὸν τοῦτον [11] ἀποστρέψω εἰς ὥρας, καὶ ἔσται τῇ Σάῤῥᾳ υἱός. Καὶ ἀπαλλάσσονται ἀπὸ Ἀβραάμ. Καὶ οὕτω περὶ αὐτῶν B
πάλιν λέγει· [12] Ἐξαναστάντες δὲ ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες κατέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων. Εἶτα πάλιν πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ὃς ἦν καὶ ἔστιν [13] οὕτως λέγει· [14] Οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ τοῦ παιδός μου Ἀβραὰμ ἐγὼ ἃ μέλλω ποιεῖν· καὶ τὰ ἑξῆς ἀνιστορημένα ἀπὸ τῶν τοῦ Μωυσέως καὶ ἐξηγημένα ὑπ' ἐμοῦ πάλιν ἔλεγον, δι' ὧν ἀποδέδεικται ὑπὸ τῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ τεταγμένος καὶ ὑπηρετῶν τῇ βουλῇ αὐτοῦ οὗτος ὃς ὤφθη τῷ τε Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ καὶ τοῖς ἄλλοις πατριάρχαις, ἀναγεγραμμένος θεός, ἔλεγον. Ἐπέφε- C
ρον δέ, εἰ καὶ μὴ εἶπον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν· Οὕτω δὲ καί, ὅτε κρέας ἐπεθύμησεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ [15] ἀπιστεῖ Μωυσῆς τῷ λελεγμένῳ κἀκεῖ ἀγγέλῳ, ἐπαγγελλομένῳ δώσειν αὐτοῖς τὸν θεὸν εἰς πλησμονήν, [16] αὐτός, ὢν καὶ θεὸς καὶ ἄγγελος παρὰ τοῦ πατρὸς

6. Εἶδον ... μου] Genes. 32, 30.

7. καί] Videtur vacare. Sed saepe a Iustino satis importune ponitur. Cf. c. 108. n. 2.

8. ὁμοίως, ὡς Μωυσῆς φησιν] Particula ὡς in codd. mstis et editis omissa est: causa patet. Cf. c. 112. n. 3. — Mox μεσυμβρίας Stephanus.

9. Ἀναβλέψας . . . αὐτούς] Genes. 18, 2.

10. Τί ... υἱός] Genes. 18, 13. 14.

11. ἀποστρέψω] Scripserit fortasse Iustinus ἀναστρέψω, ut apud Septuaginta. Caeterum in eadem LXXvirali versione frequenter usurpari ἀποστρέφειν pro *reverti*, viris eruditis iam observatum. *Gallandius*. — Cf. c. 56. n. 36.

12. Ἐξαναστάντες . . . Σοδόμων] Genes. 18, 16.

13. οὕτως] Codd. msti et editi

deum esse dicit. *Vidi enim deum facie ad faciem, et salvata est anima mea*, refert dixisse Iacobum. Et scripsit etiam locum, ubi cum eo luctatus eique visus est et benedixit, ab eo vocatum fuisse *Visionem dei*. Et Abrahamo similiter, ut Moses ait, deus ad quercum Mambrae visus est, sedenti ad ostium tabernaculi sui meridie. Tum his dictis infert: *Suspiciens autem oculis vidit, et ecce tres viri stabant supra eum; quos quum vidisset, occurrit obviam iis.* Paulo post unus ex iis promittit Abrahamo filium: *Cur risit Sara dicens: Num utique pariam? Ego autem senui. An impossibile est apud deum verbum? Ad tempus hoc revertar in horas, et erit Sarae filius.* Et discesserunt ab Abrahamo. Et sic de iis rursus loquitur: *Exsurgentes autem inde viri conspexerunt in faciem Sodomorum.* Deinde rursus Abrahamum is qui est et qui erat sic alloquitur: *Non abscondam ego a servo meo Abrahamo quae sum facturus:* et quae sequuntur ex Mosis scriptis iam recitata et a me exposita rursus repetii, ex quibus, aiebam, demonstratur sub patre et domino subiectum esse et voluntati eius ministrare istum qui Abrahamo et Isaaco et Iacobo et aliis patriarchis visus est appellaturque in scripturis deus. Hîc adieci, etsi antea non dixeram: Sic vero etiam, quum carnem concupivit populus edere et Moses non credit ei qui illic etiam vocatur angelus, pollicenti deum ad satietatem illis daturum esse: ipse, qui et deus est et an-

ὡς. Menda est ex non animadverso scripturae compendio. Thirlbius maluit ἔστιν θεὸς λέγει.

14. Οὐ ... ποιεῖν] Genes. 18, 17. — Maranus ποιεῖ mendose.

15. ἀπιστεῖ] Sunt qui iusiurandum darent Iustinum scripsisse ἠπίστει. Nos in huiusmodi rebus in potestate librariorum sumus. *Thirlbius.* — Iustinus autem, dum scribit τῷ λελεγμένῳ κἀκεῖ ἀγγέλῳ erravit. Illic enim non angelus vocatur sed dominus.

16. αὐτός etc.] Istud πρᾶξαι suadere videatur Iustinum plura descripsisse ex cap. XI Numer. (aut certe in animo habuisse describere cum haec scriberet) quam hîc sequuntur, nisi forte sic locum intelligendum putas: αὐτὸς δηλοῦται καὶ θεὸς ὤν, καὶ ἄγγελος, παρὰ τοῦ πατρὸς πεπεμμένος ταῦτα εἰπεῖν καὶ πρᾶξαι — cui interpretationi favere videntur et antecedentia et sequentia; mihi tamen non satisfacit. *Thirlbius* (in Add.).

πεπεμμένος, ταῦτα εἰπεῖν καὶ πρᾶξαι δηλοῦται. Οὕτως γὰρ ἐπάγει ἡ γραφὴ λέγουσα· [17] Καὶ εἶπε κύριος πρὸς Μωυσῆν· Μὴ ἡ χεὶρ κυρίου οὐκ ἐξαρκέσει; Ἤδη γνώσῃ, εἰ ἐπικαλύψεταί σε ὁ λόγος μου ἢ οὔ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις οὕτω φησί· [18] Κύριος δὲ εἶπε πρὸς μέ· Οὐ διαβήσῃ τὸν Ἰορδάνην τοῦτον. Κύριος ὁ θεός σου, ὁ προπορευόμενος τοῦ προσώπου σου, αὐτὸς ἐξολο- D
θρεύσει τὰ ἔθνη.

127. *Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τοιαῦτά ἐστιν εἰρημένα τῷ νομοθέτῃ καὶ τοῖς προφήταις. Καὶ ἱκανῶς εἰρῆσθαί μοι ὑπολαμβάνω [1] ὅτι, ὅταν μου ὁ θεὸς λέγῃ· [2] Ἀνέβη ὁ θεὸς ἀπὸ Ἀβραάμ, ἢ Ἐλάλησε κύριος πρὸς Μωυσῆν, καὶ Κατέβη κύριος τὸν πύργον ἰδεῖν ὃν ᾠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὅτε Ἔκλεισεν ὁ θεὸς τὴν κιβωτὸν Νῶε ἔξωθεν, μὴ ἡγεῖσθε αὐτὸν τὸν ἀγέννητον θεὸν καταβεβηκέναι ἢ ἀναβεβηκέναι ποθέν. [3] Ὁ γὰρ ἄῤῥητος πατὴρ καὶ κύριος τῶν πάντων οὔτε ποι ἀφῖκται οὔτε περιπατεῖ οὔτε καθεύ-* 357
δει οὔτε ἀνίσταται, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ, ὅπου ποτέ, μένει, ὀξὺ ὁρῶν καὶ ὀξὺ ἀκούων, οὐκ ὀφθαλμοῖς οὐδὲ ὠσὶν ἀλλὰ δυνάμει ἀλέκτῳ· καὶ πάντα ἐφορᾷ καὶ πάντα γινώσκει, καὶ οὐδεὶς ἡμῶν λέληθεν αὐτόν· οὔτε κινούμενος, ὁ τόπῳ τε ἀχώρητος καὶ τῷ κόσμῳ ὅλῳ, ὅς γε ἦν καὶ πρὶν τὸν κόσμον γενέσθαι. Πῶς ἂν οὖν οὗτος ἢ λαλήσειε πρός τινα ἢ ὀφθείη τινὶ ἢ ἐν ἐλαχίστῳ μέρει γῆς φανείη, ὁπότε γε οὐδὲ τὴν δόξαν τοῦ παρ' αὐτοῦ πεμφθέντος ἴσχυεν ὁ λαὸς ἰδεῖν [4] ἐν Σινᾷ, οὐδ' αὐτὸς Μωυσῆς ἴσχυσεν εἰσελθεῖν εἰς B
τὴν σκηνήν, ἣν ἐποίησεν, [5] εἰ μὲν ἐπληρώθη τῆς παρὰ τοῦ θεοῦ

17. *Καὶ . . . οὔ*] Numer. 11, 23. — Pro *ἐπικαλύψεται* legendum (Thirlb.) videtur *ἐπικαταλήψεται* cum Bibliis. Non muto.

18. *Κύριος . . . ἔθνη*] Deuteron. 31, 2. 3.

1. *ὅτι* etc.] Nodum in scirpo quaesiverunt editores. Voluit Thirlbius: *ὥστε, ὅταν πνεῦμα θεοῦ λέγῃ*. Maranus: *ὡς, ὅταν που (alicubi) ὁ θεὸς λέγῃ . . . μὴ ἡγεῖσθαι*. At optime se habet illud *ὅτι*, cuius similis usus c. 80 (n. 7) deprehenditur: *Ὅτι δ' οὐκ ἐφ' ὑμῶν μόνων τοῦτο λέγειν με ἐπίστασθε, τῶν γεγενημένων ἡμῖν λόγων . . . σύνταξιν ποιήσομαι*. Verba *μὴ ἡγεῖσθε* pro *οὐχ ἡγητέον* (Sylburg.) posita sunt.

2. *Ἀνέβη . . . Ἀβραάμ — Ἐλάλησε . . . Μωυσῆν — Κατέβη . . . ἀνθρώπων — Ἔκλεισεν . . . ἔξωθεν*] Genes 17, 22; Exod. 6, 29 (et passim); Genes. 11, 5; 7, 16. — Ste-

gelus a patre missus erat, haec dixisse et fecisse narratur. Sic enim infert scriptura dicens: *Et dixit dominus ad Mosen: An manus domini non sufficiet? Iam cognosces, an operturum te sit verbum meum nec ne.* Et rursus alio in loco sic ait: *Dominus dixit ad me: Non transibis Iordanem istum. Dominus deus tuus, qui praecedit ante faciem tuam, ipse exterminabit gentes.*

127. Etiam alia eiusmodi sunt legislatoris et prophetarum dicta. Et satis a me dictum esse existimo, ut, quando deus meus dicit: *Adscendit deus ab Abrahamo*, aut *Locutus est dominus ad Mosen*, et *Descendit dominus ad videndam turrim quam aedificaverant filii hominum*, vel quando *Clausit deus arcam Noachi extrinsecus:* non putetis ipsum ingenitum deum descendisse aut adscendisse ex loco aliquo. Nam inenarrabilis pater et dominus universorum neque in aliquem locum venit neque ambulat neque dormit neque surgit, sed in regione sua, quaecunque ea tandem est, manet, acutum cernens et acutum audiens, non oculis neque auribus sed virtute inenarrabili: et omnia videt et omnia cognoscit, neque quisquam nostrum eum latet: neque movetur, neque loco comprehendi potest et ne toto quidem mundo, quippe qui vel ante esset quam mundus fiebat. Quomodo igitur is aut quemquam alloquatur aut cuiquam appareat aut in angustissima parte terrae conspiciatur, quum ne illius quidem qui ab eo missus est gloriam populus in Sina intueri valuerit, neque ipse Moses tabernaculum, quod fecerat, ingredi valeret, si

phan. et Iebb. *Μωσῇ* pro *Μωυσῆν* dederunt.

3. *῾Ο γὰρ ἄῤῥ. π.* etc.] Similiter Origenes c. Cels. IV. c. 5: *Κἂν ὁ θεὸς τῶν ὅλων τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει συγκαταβαίνῃ τῷ Ἰησοῦ εἰς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ..., οὐκ ἔξεδρος γίνεται οὐδὲ καταλείπει τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν, ὥς τινα μὲν τόπον κενὸν αὐτοῦ εἶναι, ἕτεραν δὲ πλήρη, οὐ πρότερον αὐτὸν ἔχοντα· ἐπιδημεῖ δὲ δύναμις καὶ θεότης θεοῦ, δι' οὗ βούλεται καὶ ἐν ᾧ εὑρίσκει χώραν, οὐκ ἀμείβοντος τόπον οὐδ' ἐκλείποντος χώραν ἑαυτοῦ κενὴν καὶ ἄλλην πληροῦντος.*

4. *ἐν Σινᾷ*] Coll. Exod. 19, 21.

5. *εἰ μὲν ἐπλ.*] Sic legendum est pro vulg. *εἰ μὴ ἐπλ.*, Iustinus ut cum Bibliis (Exod. 40, 35) concilietur. Thirlbius mallet *εἰ ἐπληρώθη.*

δόξης, οὐδὲ μὴν [6] ὁ ἱερεὺς ὑπέμεινε κατενώπιον τοῦ ναοῦ στῆναι, ὅτε τὴν κιβωτὸν Σολομὼν εἰσεκόμισεν εἰς τὸν οἶκον τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ, ὃν αὐτὸς ὁ Σολομὼν ᾠκοδομήκει; Οὔτε οὖν Ἀβραὰμ οὔτε Ἰσαὰκ οὔτε Ἰακὼβ οὔτε ἄλλος ἀνθρώπων εἶδε τὸν πατέρα καὶ ἄῤῥητον κύριον τῶν πάντων ἁπλῶς καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνον τὸν κατὰ βουλὴν τὴν ἐκείνου καὶ θεὸν ὄντα, υἱὸν αὐτοῦ, καὶ ἄγγελον ἐκ τοῦ ὑπηρετεῖν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ· ὃν καὶ ἄνθρωπον C
γεννηθῆναι διὰ τῆς παρθένου βεβούληται, [7] ὃς καὶ πῦρ ποτε γέγονε τῇ πρὸς Μωυσέα ὁμιλίᾳ τῇ ἀπὸ τῆς βάτου. Ἐπεὶ ἐὰν μὴ οὕτω νοήσωμεν τὰς γραφάς, συμβήσεται τὸν πατέρα καὶ κύριον τῶν ὅλων μὴ γεγενῆσθαι τότε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτε διὰ Μωυσέως λέλεκται· [8] Καὶ κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα πῦρ καὶ θεῖον παρὰ κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ πάλιν διὰ Δαυὶδ ὅτε λέλεκται οὕτως· [9] Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης· καὶ πάλιν ὅτε φησί· [10] Λέ- D
γει κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

128. [1] Καὶ ὅτι κύριος ὢν ὁ Χριστός, καὶ θεὸς θεοῦ υἱὸς ὑπάρχων, καὶ [2] δυνάμει φαινόμενος πρότερον ὡς ἀνὴρ καὶ ἄγγελος, καὶ ἐν πυρὸς δόξῃ, ὡς ἐν τῇ βάτῳ, πέφανται καὶ ἐπὶ τῆς κρίσεως τῆς γεγενημένης ἐπὶ Σόδομα, ἀποδέδεικται ἐν πολλοῖς τοῖς εἰρημένοις. Ἀνιστόρουν δὲ πάλιν ἃ καὶ προέγραψα ἀπὸ τῆς Ἐξόδου πάντα, περί τε τῆς ὀπτασίας τῆς ἐπὶ τῆς βάτου καὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος, καὶ ἐπέλεγον· Καὶ μὴ νομίζητε, ὦ οὗτοι, ὅτι περιττολογῶν ταῦτα λέγω πολλάκις, [3] ἀλλ' ἐπεὶ γινώσκω καί 358

6. ὁ ἱερεὺς] 2 Paralip. 5, 14: οἱ ἱερεῖς.

7. ὃς καὶ πῦρ etc.] Coll. Exod. 3, 2 sqq..

8. *Καὶ ... οὐρανοῦ*] Genes. 19, 24.

9. *Ἄρατε ... δόξης*] Ps. 23, 7.

10. *Λέγει ... σου*] Ps. 109, 1.

1. *Καὶ ὅτι* etc.] Thirlbius, sed diffidenter, proponit: *Καὶ ὅτι κύριος ὢν ὁ Χριστὸς καὶ θεός, θεοῦ υἱὸς ὑπάρχων καὶ δύναμις, φαινόμενος* (mox enim: ... *φάσκειν τὴν δύναμιν τὴν παρὰ τοῦ πατρὸς τ. ὅ. φανεῖσαν τῷ Μωυσεῖ ἢ τῷ Ἀβρ.* etc.) *πρότερον ὡς ἀνὴρ καὶ ἄγγελος ἐπὶ τῆς κρίσεως τῆς γεγενημένης ἐπὶ Σόδομα, καὶ ἐν πυρὸς δόξῃ ὡς ἐν τῇ βάτῳ πέφανται.*

2. *δυνάμει φαιν.*] Nimirum per operationem et virtutem: *πρότερον*

quidem gloria dei impletum esset, neque etiam sacerdos pro templo stare sustinuerit, quando arcam Salomo intulit in domum Hierosolymitanam, quam ipse Salomo construxerat? Neque Abrahamus igitur neque Isaacus neque Iacobus neque alius quisquam hominum illum omnium omnino et ipsius Christi patrem et dominum inenarrabilem vidit, sed illum qui secundum eius voluntatem et deus est, filius ipsius, et angelus ex eo quod ministrat ipsius voluntati: quem et hominem nasci per virginem voluit, qui et ignis aliquando fuit in colloquio cum Mose ex rubo. Nam nisi scripturas ita intelligamus, eo res evadet ut pater et dominus universorum tunc in coelis non fuerit, quum per Mosen dictum est: *Et dominus pluit super Sodoma ignem et sulphur a domino e coelo:* et rursus quum per Davidem dictum est: *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternae, et introibit rex gloriae*, et rursus quum ait: *Dicit dominus domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

128. Ac Christum, qui dominus est et deus, dei filius, exsistit, et virtute prius apparuit ut vir et angelus, etiam in ignis specie, ut in rubo, atque in iudicio de Sodomis facto apparuisse, abunde iis quae dicta sunt demonstratum est. Referebam autem iterum omnia quae prius ex Exodo descripsi, tum de visione in rubo oblata tum de imposita nominis Iesu appellatione, et addidi: Ne existimetis, heus vos, me

i. e. ante incarnationem. *Maranus.*

3. *ἀλλ' ἐπεὶ γινώσκω ... γεγεννῆσθαι ἀπὸ τοῦ πατρός*] Semischius *Justin d. Märtyr.* P. II. p. 287: „Die in diesen Worten verworfene Betrachtung des Logos als einer blos temporären Ausstrahlung göttlicher Kräfte ohne hypostatische Existenz ist im Wesentlichen dieselbe, von welcher die später sogenannten Monarchianer oder Patripassianer ausgingen: ein Beweis, dass die modalistische Identificirung des Göttlichen in Christo mit der Hypostase des Vaters längst vorher in der Kirche Anerkennung und Ansehn gewonnen hatte, ehe sie in Praxeas, Sabellius und den Andern ihre geschichtlich gewordenen Repräsentanten erhielt. Kehrt doch selbst das Bild von dem Sonnenstrahle, dessen Justin Erwähnung thut, bei Sabellius wieder: Epiphan. adv. haeres. LXII. 1.“

*τινας προλέγειν ταῦτα βουλομένους, καὶ φάσκειν τὴν δύναμιν τὴν
παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων φανεῖσαν τῷ Μωυσεῖ ἢ τῷ Ἀβραὰμ ἢ
τῷ Ἰακὼβ ἄγγελον καλεῖσθαι ἐν τῇ πρὸς ἀνθρώπους προόδῳ, ἐπειδὴ
δι' αὐτῆς τὰ παρὰ τοῦ πατρὸς τοῖς ἀνθρώποις ἀγγέλλεται, δόξαν
δέ, ἐπειδὴ ἐν ἀχωρήτῳ ποτὲ φαντασίᾳ φαίνεται, ἄνδρα δέ ποτε καὶ
ἄνθρωπον καλεῖσθαι, ἐπειδὴ ἐν μορφαῖς τοιαύταις σχηματιζόμε-
νος φαίνεται αἷσπερ βούλεται ὁ πατήρ· [4] καὶ λόγον καλοῦσιν, ἐπει-* B
*δὴ καὶ τὰς παρὰ τοῦ πατρὸς ὁμιλίας φέρει τοῖς ἀνθρώποις. [5] Ἄ-
τμητον δὲ καὶ ἀχώριστον τοῦ πατρὸς ταύτην τὴν δύναμιν ὑπάρχειν,
ὅνπερ τρόπον τὸ τοῦ ἡλίου φασὶ φῶς ἐπὶ γῆς εἶναι ἄτμητον καὶ
ἀχώριστον ὄντος τοῦ ἡλίου ἐν τῷ οὐρανῷ· καί, ὅταν δύσῃ, [6] συν-
αποφέρεται τὸ φῶς· οὕτως ὁ πατήρ, ὅταν βούληται, λέγουσι, δύ-
ναμιν αὐτοῦ προπηδᾶν ποιεῖ, καί, ὅταν βούληται, πάλιν ἀνα-
στέλλει εἰς ἑαυτόν. [7] Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τοὺς ἀγγέλους
ποιεῖν αὐτὸν διδάσκουσιν. Ἀλλ' ὅτι μὲν οὖν εἰσὶν ἄγγελοι, καὶ* C
*ἀεὶ μένοντες καὶ μὴ ἀναλυόμενοι εἰς ἐκεῖνο ἐξ οὗπερ γεγόνασιν,
[8] ἀποδέδεικται· καὶ ὅτι δύναμις αὕτη, ἣν καὶ θεὸν καλεῖ ὁ προ-
φητικὸς λόγος, [9] ὡς διὰ πολλῶν ὡσαύτως ἀποδέδεικται, καὶ ἄγγε-
λον, οὐχ ὡς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ὀνόματι μόνον ἀριθμεῖται, ἀλλὰ
καὶ ἀριθμῷ ἕτερόν τί ἐστι, καὶ [10] ἐν τοῖς προειρημένοις διὰ βρα-
χέων τὸν λόγον ἐξήτασα, εἰπὼν τὴν δύναμιν ταύτην γεγεννῆσθαι
ἀπὸ τοῦ πατρός, δυνάμει καὶ βουλῇ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐ κατ' ἀποτο-
μήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, ὁποῖα τὰ ἄλλα
πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα οὐ τὰ αὐτά ἐστιν ἃ καὶ πρὶν τμη-* D
*θῆναι· καὶ παραδείγματος χάριν παρειλήφειν [11] τὰ ὡς ἀπὸ πυρὸς
ἀναπτόμενα πυρά, ἃ ἕτερα ὁρῶμεν, οὐδὲν ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ
οὗ ἀναφθῆναι πολλὰ δύνανται, ἀλλὰ ταὐτοῦ μένοντος.*

129. *Καὶ νῦν δὲ ἔτι καὶ οὓς εἶπον λόγους εἰς ἀπόδειξιν τού-*

4. *καὶ λόγον . . . ἀνθρώποις*] Cf. c. 19. n. 14 et Apol. I. c. 22. n. 5. — Pro *καλοῦσιν* congruentius esset *καλεῖσθαι*.

5. *Ἄτμητον* etc.] Supple ex praecedentibus *γινώσκω τινὰς φάσκειν*.

6. *συναποφέρεται*] Exspectaveris *συναποφέρεσθαι*. Cf. n. 4. — De verbo *προπηδᾶν* cf. Semisch. I. c. p. 282. n. 1.

7. *Κατὰ τοῦτον τ. τρόπον*] Thirlbius *καὶ τοῦτον τ. τρόπον* suspicatus est scribendum.

8. *ἀποδέδεικται*] Cf. c. 85. p. 311. C.

verbis superfluentem haec dicere saepius, sed quia scio nonnullos etiam esse qui haec occupare velint, ac dicere virtutem, quae a patre universorum Mosi aut Abrahamo aut Iacobo apparuit, angelum vocari quum ad homines progreditur, quia per eam mandata patris hominibus nuntiantur, gloriam autem, quia in visione incomprehensibili interdum apparet, virum autem aliquando et hominem vocari, quia in eiusmodi formis pro voluntate patris conspicitur; atque logon vocant, quia patris sermones ad homines perferat. Hanc autem virtutem a patre abscindi aut separari non posse, quemadmodum dicunt lucem solis in terra abscindi et separari non posse a sole qui est in coelo: et, quum sol occidit, lux simul occidit: sic pater, quum vult, inquiunt, facit ut virtus ipsius prosiliat, et, quum vult, rursus illam reflectit ad seipsum. Eodem modo etiam angelos ab eo fieri docent. Sed angelos quidem esse, et semper manere neque in id ex quo exstiterunt dissolvi, demonstratum est; atque virtutem istam, quam et deum vocat propheticum effatum, ut multis similiter demonstratum est, et angelum, non solo nomine ut lucem solis numerari, sed etiam numero aliud quid esse, itidem iam breviter disserui, quum virtutem hanc ex patre genitam dicerem, virtute et voluntate eius, non vero per abscissionem, quasi patris substantia divideretur, quemadmodum caetera omnia quae dividuntur et scinduntur non eadem sunt quae antea fuerunt quam scinderentur: et exempli causa assumsi ignes ex igne accensos, quos alios videmus, non imminuto illo ex quo multi accendi possunt, sed in eodem statu manente.

129. Et nunc vero etiam quae ad huius rei demonstratio-

9. ὡς] Abest haec particula in codd. mstis et editis: facile ob praecedentem syllabam absorberi poterat. Vide c. 126. n. 8. Sylburgius admisit ὡς διὰ πολλῶν σαφῶς ἀποδέδεικται.

10. ἐν τ. προειρημένοις] Cf. c. 61; vide ibid. n. 5 et 6.

11. τὰ ὡς etc.] Codd. msti et editi τὰ ὡς ... πυρὰ ἕτερα ὁρῶμεν. Relativum ἃ (Maran.) propter affinitatem facile intercidere poterat. Sylburgius commendavit ὡς τὰ ... πυρὰ ἕτερα ὁρῶμεν, facta videlicet transpositione. Alius coniecerit ταῦτα pro τά.

του ἐρῶ. Ὅταν λέγῃ· [1]Ἔβρεξε κύριος πῦρ παρὰ κυρίου ἐκ τοῦ
οὐρανοῦ, δύο ὄντας ἀριθμῷ μηνύει ὁ λόγος ὁ προφητικός, τὸν
μὲν ἐπὶ γῆς ὄντα, ὅς φησι καταβεβηκέναι ἰδεῖν τὴν κραυγὴν Σο-
δόμων, τὸν δὲ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπάρχοντα, ὃς καὶ τοῦ ἐπὶ γῆς
κυρίου κύριός ἐστιν, ὡς πατὴρ καὶ θεός, αἴτιός τε αὐτῷ τοῦ
εἶναι καὶ δυνατῷ καὶ κυρίῳ καὶ θεῷ. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ ὁ λό-
γος εἰρηκέναι τὸν θεὸν ἐν ἀρχῇ· [2]Ἰδοὺ Ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ 359
ἡμῶν, [3]τόδε, Ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, καὶ αὐτὸ ἀριθμοῦ δηλωτικόν ἐστιν,
[4]ἀλλ' οὐ τροπολογίαν χωροῦσιν οἱ λόγοι, ὡς ἐξηγεῖσθαι ἐπιχειροῦ-
σιν οἱ σοφισταὶ καὶ μηδὲ λέγειν τὴν ἀλήθειαν μηδὲ νοεῖν δυνάμε-
νοι. Καὶ [5]ἐν τῇ Σοφίᾳ εἴρηται· [6]Ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ'
ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος
ἔκτισέ με ἀρχὴν [7]ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος
ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι καὶ πρὸ τοῦ τὰς
ἀβύσσους ποιῆσαι καὶ πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων,
πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι· πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. Καὶ B
εἰπὼν ταῦτα ἐπήγαγον· Νοεῖτε, ὦ ἀκροαταί, εἴ γε καὶ τὸν νοῦν
[8]προσέχετε, καὶ ὅτι γεγεννῆσθαι ὑπὸ τοῦ πατρὸς τοῦτο τὸ γέννημα
πρὸ πάντων ἁπλῶς τῶν κτισμάτων ὁ λόγος ἐδήλου, καὶ τὸ γεν-
νώμενον τοῦ γεννῶντος ἀριθμῷ ἕτερόν ἐστι· πᾶς ὁστισοῦν ὁμολο-
γήσειε.

130. Καὶ συντιθεμένων πάντων εἶπον· Καὶ λόγους δέ τινας, οὓς μὴ ἀπεμνημόνευσα πρότερον, εἴποιμ' ἂν ἄρτι. Εἰσὶ δὲ εἰρημένοι ὑπὸ [1]τοῦ πιστοῦ θεράποντος Μωυσέως ἐπικεκαλυμμένως· εἴρηται δὲ οὕτως· [2]Εὐφράνθητε οὐρανοὶ ἅμα αὐτῷ, καὶ προσ-

1. Ἔβρεξε ... οὐρανοῦ] Genes. 19, 24.

2. Ἰδοὺ ... ἡμῶν] Genes. 3, 22.

3. τόδε] Codd. msti et editi τὸ δέ.

4. ἀλλ' οὐ τροπολογίαν etc.] Cf. c. 62.

5. ἐν τῇ Σοφίᾳ] In Proverbiis Salomonis, quem librum isto nomine appellant Clemens uterque, auctor Constitutionum apostolicarum, et (quod testificatur Eusebius H. E. IV. 22) omnis veterum chorus. *Thirlbius.*

6. Ἐὰν ... με] Proverb. 8, 21—25.

7. ὁδῶν αὐτοῦ] Reg. in marg. et Clar. ὁδὸν αὐτοῦ. Cf. c. 61. n. 9.

8. προσέχετε] Lege, si sapis, certissima emendatione, mutatione pene nulla, προσείχετε, et librarios

nem attuli effata repetam. Quando dicit effatum propheticum: *Fluit dominus ignem a domino e coelo*, duos numero esse declarat, alterum quidem in terra, quem dicit descendisse ut videret clamorem Sodomorum, alterum autem in coelis, qui etiam domini in terra apparentis dominus est, quatenus pater et deus, atque auctor ei ut sit et potens et dominus et deus. Et rursus quando dicit effatum dixisse deum in principio: *Ecce Adamus factus est tamquam unus ex nobis*, hocce etiam, *Tamquam unus ex nobis*, numerum indicat: neque haec verba tropologiam admittunt, ut interpretari conantur sophistae et qui veritatem neque dicere neque intelligere possunt. Et in Sapientia dictum est: *Si adnuntiavero vobis quae quotidie fiunt, quae a saeculo sunt memorans recensebo. Dominus condidit me initium viarum suarum ad opera sua. Ante saeculum fundavit me, in principio, antequam terram faceret et antequam abyssos faceret et antequam prodirent fontes aquarum, antequam montes stabilirentur: ante omnes colles generat me.* Et quum haec dixissem addidi: Intelligitis, auditores, si quidem animum advertitis, et effatum declarare hanc progeniem a patre ante omnes omnino res creatas genitam esse, et genitum a gignente aliud numero esse: quilibet fatebitur.

130. Atque assentientibus omnibus dixi: Etiam nonnulla verba, quae prius non memoravi, nunc allegabo. Sunt autem arcane dicta a fideli famulo Mose; dictum est sic: *Laetamini coeli cum ipso, et adorent eum omnes angeli dei:* et quae

iube se suspendere. Quin tu potius, inepte criticaster, abi hinc quo dignus es cum ista odiosa et stolida ἀκριβείᾳ. Nihil opus ulla mutatione. *Thirlbius.* — Mox Langus et Maranus reponi mallent ... ἐδήλου· καὶ ὅτι τὸ γεννώμενον ... ἐστι, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσειε, ut ὅτι non a νοεῖτε sed a ὁμολογήσειε pendeat. Male: videlicet priori καὶ (καὶ ὅτι γεγεννῆσθαι) alterum καὶ (καὶ — sc. ὅτι — τὸ γεννώμενον) respondet: = *tum — tum.* Fortasse autem ὡς ante πᾶς (c. 128. n. 9) refingendum est.

1. τ. πιστ. θεράπ.] Coll. Numer. 12, 7. — Mox, si Iustinus εἴρηται scripsit, subaudivit λόγος (*effatum*; mox: τὰ ἑξῆς τοῦ λόγου). Alioquin εἴρηνται scribendum est, ad λόγους si referre velis.

2. *Εὐφράνθητε ... θεοῦ — Εὐ-*

κυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ· [3]*καὶ τὰ ἑξῆς τοῦ λόγου* C
*ἐπέφερον ταῦτα· Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ
ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ, ὅτι τὸ αἷμα τῶν υἱῶν
αὐτοῦ* [4]*ἐκδικεῖται καὶ ἐκδικήσει, καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐ-
χθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν ἀνταποδώσει, καὶ ἐκκαθαριεῖ κύ-
ριος τὴν γῆν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Καὶ* [5]*εἰπὼν ταῦτα ἡμᾶς τὰ ἔθνη
λέγει εὐφραίνεσθαι μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, λέγω Ἀβραὰμ καὶ Ἰσα-
ὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ τοὺς προφήτας καὶ ἁπλῶς τοὺς ἀπ' ἐκείνου τοῦ
λαοῦ πάντας εὐαρεστοῦντας τῷ θεῷ, κατὰ τὰ* [6]*προωμολογημένα
ἡμῖν· ἀλλ' οὐ πάντας τοὺς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἀκουσόμεθα, ἐ-* D
πειδὴ ἔγνωμεν καὶ διὰ Ἠσαΐου [7]*τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων ὑπὸ
σκώληκος καὶ ἀπαύστου πυρὸς διαβιβρώσκεσθαι μέλλειν, ἀθάνατα
μένοντα, ὥστε καὶ εἶναι εἰς ὅρασιν πάσης σαρκός. Ἐπειπεῖν δὲ
ὑμῖν βούλομαι καὶ πρὸς τούτοις, ὦ ἄνδρες, ἔφην, καὶ ἄλλους
τινὰς λόγους ἀπ' αὐτῶν τῶν Μωσέως λόγων, ἐξ ὧν καὶ νοῆσαι
δύνασθε ὅτι ἄνωθεν μὲν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ὁ θεὸς διε-
σκόρπισε* [8]*καὶ τὰ γένη καὶ γλώσσας· ἐκ πάντων δὲ τῶν γενῶν
γένος ἑαυτῷ λαβὼν τὸ ὑμέτερον, γένος ἄχρηστον καὶ ἀπειθὲς καὶ* 360
*ἄπιστον, δείξας τοὺς ἀπὸ παντὸς γένους αἱρουμένους πεπεῖσθαι
αὐτοῦ τῇ βουλῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὃν καὶ Ἰακὼβ καλεῖ καὶ Ἰσραὴλ
ὀνομάζει, τούτους καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραήλ, ὡς προέφην ἐν πολλοῖς,*
[9]*εἶναι δεῖ. Εὐφράνθητε γὰρ ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ εἰπών,
τὴν μὲν ὁμοίαν αὐτοῖς ἀπονέμει κληρονομίαν, καὶ τὴν* [10]*ὁμοίαν*

φράνθητε ... αὐτοῦ] Deuteron. 32, 43.

3. *καὶ τὰ ἑξῆς* etc.] Stephanus male moram posuit inter *λόγου* et *ἐπέφερον*. Sic etiam Langus: ... *et quae sequuntur verba. Deinde haec intuli.* Sylburgius voluit *καὶ ἐπέφερον*. Verum enim vero ista *τὰ ἑξῆς* sunt quae hîc *ἐπιφέρονται*: *Εὐφράνθητε ἔθνη* —.

4. *ἐκδικεῖται*] Admisit Sylburgius *ἐκδικεῖ τε*. Ast illud firmatur permultis *τῶν ο'* codd. mstis; vide Holmes. ad locum.

5. *εἰπὼν*] Suspicatur Sylburgius *ἐπεῖπον* sine necessitate. — Mox vulgo legitur *ἁπλῶς καὶ* pro *καὶ ἁπλῶς*. Similis librariorum error c. 100. n. 7 deprehenditur.

6. *προωμολογ.*] Cf. c. 80. p. 306. B.

7. *τὰ κῶλα ... σαρκός*] Ies. 66, 24. — Thirlbius pro *πάσης σαρκὸς* legi vult *πάσῃ σαρκί*, ut cc. 44 et 140 atque in Bibliis. Recte Maranus: „Cum Iustinus scripturae verba non referat hoc loco, non video cur ei non licuerit aliquid leviter immutare et malos spectaculum omnis carnis futuros dicere.“

sequuntur in effato adieci: *Laetamini gentes cum populo eius, et confortentur ei omnes angeli dei, quia sanguinem filiorum suorum ulciscitur et ulciscetur, et vindictam retribuet inimicis, et iis qui oderunt eum retribuet, et expurgabit dominus terram populi sui.* Atque his verbis declarat nos gentes cum ipsius populo laetari, hoc est cum Abrahamo et Isaaco et Iacobo et prophetis et prorsus omnibus qui ex illo populo placuerunt deo, secundum ea quae antea professi sumus: at non omnes qui ex vestro genere sunt intelligemus, siquidem per Iesaiam didicimus futurum ut membra praevaricatorum a verme et inexstinguibili igne pervorentur, immortalia permanentia, ita ut et spectaculo sint omni carni. Volo autem vobis praeter haec, o viri, aiebam, alia quoque nonnulla ex iisdem Mosis effatis proferre, ex quibus etiam intelligere potestis deum antiquitus dispersisse omnes homines secundum et genera et linguas: quum autem ex omnibus generibus genus sibi assumserit vestrum, genus inutile et inobediens et infidele, quumque eos qui ex omni genere electi sunt ipsius voluntati per Christum, quem et Iacobum vocat et Israelem nominat, paruisse ostenderit, nos et Iacobum et Israelem, ut iam pluribus dixi, esse debere. Dum enim ait: *Laetamini gentes cum populo eius*, similem iis quidem tribuit haereditatem, et simile nomen confert: dum vero gentes eos et cum

8. *καὶ τὰ γένη κ. γλ.*] Thirlb. et Maran. rescribendum putarunt *κατὰ γένη κ. γλ.*. Haec emendatio ut bene se habere videatur, tamen scriptura vulgaris retineri potest ideoque debet. Nam notus est iste accusativi usus. Duplex *καὶ* autem sibi respondet.

9. *εἶναι δεῖ*] Pendent ab *ὅτι* praecedente: ... *νοῆσαι δύνασθε, ὅτι ... διεσκόρπισε· ἐκ πάντων δὲ τῶν γενῶν* (h. e. *καὶ ὅτι ἐκ π. τ. γ.*) ... *λαβὼν ... εἶναι δεῖ*. Reiicienda igitur Thirlbii coniectura: ... *πολλοῖς, εἶναι. Καὶ Εὐφράνθητε* —. Excepto Marano omnes ediderunt *ὡς προέφην, ἐν πολλοῖς εἶναι δεῖ*, nempe *ἐν πολλοῖς* ad *εἶναι δεῖ* male referentes.

10. *ὁμοίαν ὀνομασίαν*] H. e. *Ἰακὼβ* et *Ἰσραήλ*. Cf. c. 123. Statim autem populus et gentiles nominatim discernuntur, et gentilium nomen, quos deus ad poenitentiam vocavit, usurpatur in opprobrium iudaici populi, quem deus reiecit. Maranus legi voluit *οὐ δίδωσιν*. Mox fortasse (Thirlb.) scribendum *λέγει ὁ θεὸς* pro *λέγει ἔθνος*.

ὀνομασίαν δίδωσιν· ἔθνη δὲ αὐτοὺς καὶ εὐφραινομένους μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ λέγων, εἰς ὄνειδος τὸ ὑμέτερον λέγει ἔθνος. Ὃν γὰρ καὶ ὑμεῖς τρόπον παρωργίσατε εἰδωλολατρήσαντες, οὕτω καὶ αὐτοὺς εἰδωλολάτρας ὄντας κατηξίωσε γνῶναι τὴν βουλὴν αὐτοῦ καὶ κληρονομῆσαι τὴν κληρονομίαν τὴν παρ' αὐτῷ. B

131. Ἐρῶ δὲ καὶ τοὺς λόγους, δι' ὧν δηλοῦται μερίσας πάντα τὰ ἔθνη ὁ θεός. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· [1] Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου, καὶ ἀναγγελεῖ σοι, τοὺς πρεσβυτέρους σου, καὶ ἐροῦσί σοι. Ὅτε διεμέριζεν ὁ ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμοὺς υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἐγενήθη μερὶς κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. Καὶ εἰπὼν ταῦτα ἐπήνεγκα λέγων ὅτι οἱ ἑβδομήκοντα ἐξηγήσαντο, ὅτι Ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἐκ τούτου [2] πάλιν οὐδέν μοι ἐλαττοῦται ὁ λόγος, τὴν ὑμετέραν C ἐξήγησιν εἶπον. Καὶ ὑμεῖς δ', [3] εἰ βούλεσθε τὴν ἀλήθειαν ὁμολογῆσαι, ὅτι πιστότεροι πρὸς τὸν θεόν ἐσμεν, οἵτινες διὰ τοῦ ἐξουθενημένου καὶ ὀνείδους μεστοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ κληθέντες ὑπὸ τοῦ θεοῦ (ὧν καὶ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ τῇ ὑπακοῇ καὶ τῇ εὐσεβείᾳ κολάσεις μέχρι θανάτου ὑπὸ τῶν δαιμονίων καὶ τῆς στρατιᾶς τοῦ διαβόλου, διὰ τῆς ὑφ' ὑμῶν ἐκείνοις γεγενημένης ὑπηρεσίας, προστετίμηνται) πάνθ' ὑπομένομεν ὑπὲρ τοῦ μηδὲ μέχρι φωνῆς ἀρνεῖσθαι τὸν Χριστόν, δι' οὗ ἐκλήθημεν εἰς σωτηρίαν τὴν D προητοιμασμένην παρὰ τοῦ πατρός, ὑμῶν τῶν ἐν βραχίονι ὑψηλῷ καὶ ἐπισκοπῇ μεγάλης δόξης λυτρωθέντων ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, θαλάσσης ὑμῖν τμηθείσης καὶ γενομένης ὁδοῦ ξηρᾶς, ἐν ᾗ τοὺς διώκοντας ὑμᾶς μετὰ δυνάμεως πολλῆς πάνυ καὶ ἐνδόξων ἁρμάτων, ἐπικλύσας αὐτοῖς τὴν δι' ὑμᾶς ὁδοποιηθεῖσαν θάλασσαν, ἀπέκτεινεν· οἷς καὶ στύλος φωτὸς ἔλαμπεν, ἵνα καὶ παρὰ τὸν πάντα ἄλλον λαὸν τὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἰδίῳ καὶ [4] ἀνελλιπεῖ καὶ μὴ δύνοντι φωτὶ

1. Ἐπερώτησον . . . Ἰσραήλ] Deuteron. 32, 7 — 9. — Male (excepto Thirlbio) sic iunxerunt: ... ἐροῦσί σοι, ὅτε ... Ἀδάμ. Ἔστησεν etc..

2. πάλιν] Cf. c. 124 (ib. n. 3).

3. εἰ βούλεσθε etc.] Maranus, si recte video, subaudit δύνασθε ad ὁμολογῆσαι, ut εἰ βούλεσθε per se capiatur. Mihi vero istud ὁμολογῆσαι videtur a βούλεσθε pendere, ut ante ὅτι aut addendum sit aut saltem animo supplendum οὐ δύνασθε ἀρνεῖσθαι vel tale quid.

populo suo laetantes dicit, in probrum vestrum dicit gentem. Quemadmodum enim et vos ad iracundiam illum concitastis, dum simulacra coluistis, ita et illos, quum simulacrorum cultores sint, hac gratia dignatus est ut cognoscerent voluntatem ipsius et acciperent haereditatem quae apud illum est.

131. Proferam autem verba, ex quibus omnes gentes a deo divisas fuisse ostenditur. Sunt vero haec: *Interroga patrem tuum, et adnuntiabit tibi, maiores tuos, et dicent tibi. Quando dividebat altissimus gentes, quando dispergebat filios Adami, constituit terminos gentium secundum numeros filiorum Israelis; et facta est pars domini populus eius Iacob, funiculus haereditatis eius Israel.* Et his dictis addidi septuaginta sic exposuisse: *Constituit terminos gentium secundum numerum angelorum dei.* Sed quia iterum nihil ex ea quoque re mihi imminuitur ratiocinatio, vestram interpretationem retuli. Vos autem, si veritatem fateri vultis, non negabitis nos — qui quidem per abiectum et probri plenum crucis mysterium a deo vocati (quorum et confessioni et obedientiae et pietati supplicia ad mortem usque a daemonibus et exercitu diaboli, per vestrum quod illis exhibuistis ministerium, infliguntur) omnia perferimus ne voce tenus Christum negemus, per quem ad salutem vocati sumus a patre praeparatam — fideliores deo esse quam vos qui brachio excelso et visitatione magnae gloriae redemti estis ex Aegypto, quum mare vobis divisum et iter siccum factum est, in quo eos qui vos cum potestate admodum magna et splendidis curribus persequebantur deus, postquam effudit in eos mare propter vos calcabile factum, interemit: quam vos, inquam, quibus columna luminis affulsit, ut etiam praeter quemlibet alium in mundo populum propria et non deficiente et non occidente

— Longius autem hîc est *ὑπερβατόν.* Nam ad *πιστότεροι πρὸς τὸν θεόν ἐσμεν* post magnam parenthesin infertur tandem genitivus *ὑμῶν τῶν ἐν βραχίονι ὑψηλῷ . . . λυτρωθέντων.* Vide c.78. n. 1 et 18. Pro *ὑμῶν* codd. msti et editi *ἡμῶν* praebent, id quod facile inferri poterat propter praecedens *τοῦ πατρός.*

4. *ἀνελλιπεῖ*] Est *ἀνελλιπὴς* non tantum *cui nihil deficit*, sed etiam *qui non deficit.* Aelianus Var. Hist.

χρῆσθαι ἔχητε· οἷς ἄρτον εἰς τροφὴν [5]ἴδιον ἀγγέλων οὐρανίων, τὸ 361
μάννα, ἔβρεξεν, ἵνα μηδὲ σιτοποιΐας δεόμενοι [6]ζητήσητε· καὶ τὸ ἐν Μεῤῥᾷ ὕδωρ ἐγλυκάνθη· καὶ σημεῖον τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος καὶ ἐπὶ τῶν ὄφεων τῶν [7]δακόντων ὑμᾶς, ὡς προεῖπον, γεγένηται (πάντα προλαμβάνοντος πρὸ τῶν ἰδίων καιρῶν τὰ μυστήρια χαρίζεσθαι ὑμῖν τοῦ θεοῦ, πρὸς ὃν ἀχάριστοι ἐλέγχεσθε ἀεὶ γεγενημένοι) [8]καὶ διὰ τοῦ τύπου τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν Μωυσέως [9]καὶ ὡς τοῦ ἐπονομασθέντος Ἰησοῦ πολεμούντων τὸν Ἀμαλήκ, [10]περὶ οὗ εἶπεν ὁ θεὸς ἀναγραφῆναι τὸ γεγενημένον, φή- B
σας καὶ εἰς τὰς ὑμῶν ἀκοὰς Ἰησοῦ παραθέσθαι τὸ ὄνομα, εἰπὼν ὅτι [11]οὗτός ἐστιν ὁ μέλλων ἐξαλείφειν ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀμαλήκ. Καὶ ὅτι τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀμαλὴκ καὶ μετὰ τὸν τοῦ Ναυῆ υἱὸν μένει, φαίνεται· διὰ δὲ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος, οὗ καὶ τὰ σύμβολα ἐκεῖνα προκηρύγματα ἦν [12]τῶν κατ' αὐτοῦ ἁπάντων, ὅτι μέλλει ἐξολοθρευθήσεσθαι τὰ δαιμόνια καὶ δεδιέναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, [13]καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βασιλείας ὁμοίως ὑφορᾶσθαι αὐτόν, [14]καὶ ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων θεοσεβεῖς καὶ εἰρηνικοὺς δείκνυσθαι εἶναι τοὺς εἰς αὐ- C
τὸν πιστεύοντας, [15]φανερὸν ποιεῖ, καὶ τὰ προανιστορημένα ὑπ' ἐμοῦ, Τρύφων, σημαίνουσι. Καὶ τοσαύτη δὲ ὀρτυγομήτρα ἐδόθη ὑμῖν ἐπιθυμήσασι κρεωφαγίας, ὅση ἀνάριθμος εἰπεῖν· οἷς καὶ ἐκ πέτρας ὕδωρ ἀνέβλυσε, καὶ νεφέλη εἰς σκιὰν ἀπὸ καύματος [16]καὶ

I. c. 33. Quare Thirlbii coniectura ἀνεκλιπεῖ non opus est.

5. ἴδιον ἀγγέλων] Codd. msti et editi δι' ἀγγέλων. Probe Maranus: Perpaucos fore arbitror, quibus haec arrideat sententia, panem per angelos Israelitis suppeditatum fuisse. Multo magis quadrat, ut panem angelorum illis deus pluisse dicatur." Quare emendavi. Idem vitium c. 6. n. 4 sustuli. Thirlbius coniectavit οἷς ἄρτον, τροφὴν ἀγγέλων οὐρανίων, τὸ μάννα ἔβρεξε. — Cf. c. 57. p. 279. C.

6. ζητήσητε] Hoc non valde placet Thirlbio, qui legeret γογγύσητε, nisi eum magnitudo mutationis deterreret.

7. δακόντων] Codd. msti et editi διδασκόντων. Sylburgius mallet δακνόντων, Thirlbius δεδηχότων. — Mox pro γεγένηται vulgatur γεγενῆσθαι, quod ortum duxit ab antecedenti προεῖπον, quocum a scriba non satis attento copulabatur.

8. καὶ διὰ etc.] Coll. Exod. 17, 10—16.

9. καὶ ὡς] Pro ὡς Sylburgius malit αὖ et Thirlbius Αὐσῆ. Nisi ὡς delere vis, aut legas ἀνδρὸς (et per

luce uti possetis: quibus panem alimoniae causa proprium angelorum coelestium, scilicet manna, pluit, ut ne panificio quidem vobis opus esset: quibus aqua in Mara dulcis facta est: quibus signum eius qui crucifigendus erat, ut iam dixi, exhibitum est et quum vos morderent serpentes (omnia in antecessum mysteria vobis ante propria tempora gratificante deo, in quem semper ingrato fuisse animo arguimini) et quum per figuram extensionis manuum Mosis et per eum qui Iesus cognominatus est debellaretur Amalecus, qua de re praecepit deus ut in literas referretur, et auribus quoque vestris nomen Iesu mandaretur, hunc esse dicens qui deleturus erat ex terra memoriam Amaleci. Atque Amaleci memoriam etiam post filium Navae manere liquet: at futurum ut per Iesum crucifixum, cuius etiam res omnes illis symbolis praesignificabantur, daemones exterminarentur eiusque nomen formidarent, et omnes principatus ac regna pariter eum metuerent, et ex omni hominum genere pii et pacifici ostenderentur qui in eum credunt, declarat, et idem demonstrant quae a me, Trypho, iam memorata sunt. Vobis etiam carnes concupiscentibus tanta data est coturnicum copia, quanta numerari nequit: quibus etiam ex rupe aqua scaturivit: quos nubes ab aestu obumbrans et

virum qui transnominatus est Iesus: — c. 132. p. 361. D), aut saltem διὰ (c. 115. p. 343. A) rescribas hoc sensu: *et per typum extensarum Mosis manuum et per transnominatum Iesum, qui Amalecum debellabant.*

10. περὶ . . . σημαίνουσι] Omnia haec verba Thirlbius parenthesi inclusit. — Pro φήσας idem coniecit φθάσας, quum supra diceretur: πάντα προλαμβάνοντος . . . τὰ μυστήρια χαρίζεσθαι ὑμῖν τοῦ θεοῦ.

11. οὗτος] Reg. in marg. ὁ τοιοῦτος. — Cf. Barnab. Epist. c. 12.

12. τῶν κατ' αὐτοῦ] Thirlbius et Maranus legi τῶν κατ' αὐτὸν iusserunt.

13. καὶ πάσας τ. ἀρχὰς . . . ὑφορᾶσθαι] Mutatio structurae: subaudias μέλλειν.

14. καὶ ἐκ παντὸς γ. etc.] Cf. Apol. I. c. 1. n. 7.

15. φαν. ποιεῖ] Scil. non ἡ γραφὴ (Maran.) sed ὁ θεός. Paulo ante enim: περὶ οὗ εἶπεν ὁ θεὸς . . . φήσας . . . εἰπών.

16. καὶ φυλ. ἀπὸ κρύους] Sunt quae suadere videantur legendum potius καὶ στύλος πυρὸς εἰς φυλακὴν ἀπὸ κρύους. Constitut. apost. VIII. c. 12: στύλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν καὶ στύλον

φυλακὴν ἀπὸ κρύους εἵπετο, ἄλλου οὐρανοῦ καινοῦ [17] *τρόπον καὶ
προαγγελίαν ἀπαγγέλλουσα· ὧν καὶ οἱ ἱμάντες τῶν ὑποδημάτων
οὐκ ἐῤῥάγησαν, οὐδὲ αὐτὰ τὰ ὑποδήματα ἐπαλαιώθη, οὐδὲ τὰ
ἐνδύματα κατετρίβη,* [18] *ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν νεωτέρων συνηύξανε.* D

132. *Καὶ πρὸς τούτοις ἐμοσχοποιήσατε καὶ πρὸς τὰς θυγα-
τέρας τῶν ἀλλογενῶν πορνεῦσαι καὶ εἰδωλολατρῆσαι ἐσπουδάσατε,
καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν, τῆς γῆς ὑμῖν παραδοθείσης μετὰ δυνάμεως
τοσαύτης, ὡς καὶ τὸν ἥλιον θεάσασθαι ὑμᾶς προστάξει τοῦ ἀν-
δρὸς ἐκείνου* [1] *τοῦ ἐπονομασθέντος τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι σταθέντα ἐν
τῷ οὐρανῷ καὶ μὴ δύναντα μέχρι ὡρῶν τριάκοντα ἕξ, καὶ τὰς
ἄλλας πάσας δυνάμεις τὰς κατὰ καιρὸν γεγενημένας ὑμῖν, ὧν καὶ
ἄλλην μίαν καταριθμῆσαι* [2] *τανῦν εἶναί μοι δοκεῖ· συναίρεται γὰρ* 362
*πρὸς τὸ καὶ ἐξ αὐτῆς συνιέναι ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν καὶ ἡμεῖς
ἐπέγνωμεν Χριστὸν υἱὸν θεοῦ, σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα καὶ
ἀνεληλυθότα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ πάλιν παραγενησόμενον κρι-
τὴν πάντων ἁπλῶς ἀνθρώπων μέχρις αὐτοῦ Ἀδάμ. Ἐπίστασθε
οὖν, ἔλεγον,* [3] *ὅτι, τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ὑπὸ τῶν περὶ Ἀζω-
τίους πολεμίων ἁρπαγείσης καὶ πληγῆς αὐτοῖς γεγενημένης φοβε-
ρᾶς καὶ ἀνιάτου, ἐβουλεύσαντο ἐφ' ἁμάξης, ὑφ' ᾗ δαμάλεις νεοτό-
κους ἔζευξαν, ἐπιθεῖναι, εἰς πεῖραν τοῦ γνῶναι εἰ δυνάμει θεοῦ
διὰ τὴν σκηνὴν πεπληγμένοι εἰσὶ καὶ βούλεται ὁ θεὸς ἀπενεχθῆναι* B
αὐτὴν ὅθεν ἐλήφθη. Καί, [4] *πραξάντων τοῦτο, αἱ δαμάλεις, ὑπὸ μη-
δενὸς ὁδηγούμεναι ἀνθρώπων, οὐκ ἦλθον μὲν εἰς τὸν τόπον ὁπό-
θεν εἴληπτο ἡ σκηνή, ἀλλ' εἰς χωρίον τινὸς ἀνδρὸς καλουμένου
Αὐσῆ, ὁμωνύμου ἐκείνου τοῦ μετονομασθέντος τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι,*

νεφέλης ἡμέραν πρὸς σκιασμὸν θάλπους. Sed nihil muto, praesertim cum de columna ignis iam antea mentio facta sit. *Thirlbius.*

17. *τρόπον*] Fortasse (Thirlb.) *τύπον*. Sed fero vulgatam lectionem.

18. *ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν νεωτέρων συνηύξανε*] Hoc commentum iudaicum ex vulgari interpretatione locorum Deuteron. 8, 4 et 29, 5 natum est. Cf. Cosm. Aegypt. V. p. 204 sq..

1. *τ. ἐπον. τῷ Ἰησοῦ ὀνόμ.*] Cf. c. 75. n. 6. — Sylburgius formam *δύναντα* usu receptam esse negat; inde coniicit *δύνοντα, δύσαντα, δύντα*. Probat Maranus. Sed occurrit *ἡλίου δύναντος* apud Aelian. Var. Hist. IV. c. 1, Pau-

a frigore custodiens sequebatur, alius novi coeli speciem et praesignificationem habens: quorum neque lora calceamentorum rupta sunt, neque ipsa calceamenta veterarunt, neque vestimenta contrita sunt, sed etiam in iunioribus una crescebant.

132. Atque in his beneficiis vitulum conflastis et cum filiabus alienigenarum fornicari et simulacra colere studuistis, etiam postea itidem, ubi terra vobis tradita est cum virtute tanta, ut solem iussu illius viri qui Iesu nomine cognominatus est in coelo stantem et usque ad horas triginta sex non occidentem videretis, et caeteras omnes virtutes quae suo tempore exhibitae vobis fuerunt: quarum etiam alia una commemoranda inpraesentiarum mihi videtur; ad hoc enim conducit ut vel ex ea cognoscatis Iesum, quem nos quoque Christum filium dei agnovimus, qui crucifixus est et resurrexit et adscendit in coelos et iterum venturus est iudex omnium prorsus hominum usque ad ipsum Adamum. Scitis igitur, aiebam, hostes Azotios, quum tabernaculum testimonii rapuissent atque horribili et insanabili plaga percussi fuissent, consilium cepisse ut illud currui, cui vaccas a partu recentes iunxerant, imponerent, ut periculum facerent an virtute dei propter tabernaculum percussi fuissent et deus id eo reduci vellet unde captum fuerat. Et, ubi hoc fecerunt, vaccae, a nullo hominum ductae, non in eum locum venerunt unde captum tabernaculum fuerat, sed in agrum cuiusdam hominis qui Auses vocabatur, eodem nomine atque ille qui Iesus cognominatus

san. II. c. 11. §. 1, alios inferioris aetatis scriptores. Non igitur muto.

2. *ταννῦν εἶναί μοι δοκεῖ*] Thirlbius existimat addendum esse *εὔκαιρον* vel *οὐκ ἄτοπον*, Maranus *δίκαιον* (c. 137). Nihil deest. Attica enim est loquendi ratio; *ταννῦν* (sive *τὰ νῦν*) *εἶναι* valet i. q. *in praesentia*, *für jetzt*. Cf. Xenoph. Cyrop. V. c. 3. §. 42 et Anab. III. c. 2. §. 37. Sic *τὸ τήμερον εἶναι (für heute)* Plat. Crat. p. 396. ed. Steph.. Cf. Viger. ed. (4) Hermann. p. 23.

3. *ὅτι* etc.] Coll. 1 Regg. 6, 1 sqq..

4. *πραξάντων τοῦτο*] Scil. *ἐκείνων*. Cf. Apol. I. c. 8. n. 5.

ὡς προελέλεκτο, ὃς καὶ εἰσήγαγε τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν καὶ κατε-
κληροδότησεν αὐτοῖς αὐτήν· [5] εἰς ὃ χωρίον ἐλθοῦσαι μεμενήκασι,
δεικνυμένου ὑμῖν καὶ διὰ τούτων, ὅτι [6] τῷ τῆς δυνάμεως ὀνόματι
ὡδηγήθησαν, ὡς πρότερον ὁ περιλειφθεὶς λαὸς ἀπὸ τῶν ἀπ' Αἰ- C
γύπτου ἐξελθόντων διὰ τοῦ λαβόντος τὸ Ἰησοῦ ὄνομα, Αὐσῆ πρό-
τερον καλουμένου, εἰς τὴν γῆν ὡδηγήθη.

133. Καί, τούτων καὶ πάντων τῶν τοιούτων παραδόξων καὶ
θαυμαστῶν ὑμῖν γενομένων τε καὶ ὁρωμένων [1] κατὰ καιρούς, ἐλέγ-
χεσθε [2] καὶ διὰ τῶν προφητῶν μέχρι τοῦ καὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα τε-
θυκέναι τοῖς δαιμονίοις καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι τοιαῦτα τετολμηκέ-
ναι εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἔτι τολμᾶν, ἐφ' οἷς πᾶσι γένοιτο ὑμῖν,
ἔλεος παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ λαβοῦσι, σωθῆναι.
Διὰ γὰρ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου προεπιστάμενος ὁ θεὸς ταῦτα μέλ- D
λειν ὑμᾶς ποιεῖν κατηράσατο οὕτως· [3] Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· βε-
βούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δήσωμεν τὸν
δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔρ-
γων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ· πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα
τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ. Λαός μου, οἱ πράκτορες
ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύσουσιν ὑμῶν.
Λαός μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς καὶ τὴν τρί-
βον τῶν ὁδῶν ὑμῶν ταράσσουσιν. Ἀλλὰ νῦν [4] καταστήσεται
εἰς κρίσιν τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κύριος εἰς κρίσιν ἥξει μετὰ
τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ· Ὑμεῖς δὲ 363
τί ἐνεπυρίσατε τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ [5] ἡ ἁρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν
τοῖς οἴκοις ὑμῶν; Ὑμεῖς τί ἀδικεῖτε τὸν λαόν μου καὶ τὸ πρόσω-
πον τῶν ταπεινῶν κατῃσχύνατε; Καὶ ἐν ἑτέροις πάλιν λόγοις ὁ
αὐτὸς προφήτης εἰς τὸ αὐτὸ εἶπεν· [6] Οὐαὶ οἱ ἐπισπώμενοι τὰς
ἁμαρτίας αὐτῶν ὡς ἐν σχοινίῳ μακρῷ καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δα-

5. *εἰς ... μεμενήκασι*] Coll. 1 Regg. 6, 14.

6. *τῷ τῆς δυνάμ. ὀνόματι*] Thirlbius: „Iustinus aut scripsit aut scribere voluit *τῇ τοῦ ὀνόματος δυνάμει*.“ At vero etiam in Ep. ad Hebr. 1, 3: *φέρων τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως*.

1. *κατὰ καιρούς*] Haec verba ab editoribus (exceptis Thirlbio et Marano) ad *ἐλέγχεσθε* referuntur. Supra c. 132: *δυνάμεις τὰς κατὰ καιρὸν γεγενημένας*.

2. *καὶ διὰ τῶν προφ.*] Illud *καὶ* hanc videtur habere sententiam: Israelitas etiam a prophetis reprehensos fuisse, cum idem illis persaepe a Mose accidisset. *Maranus*.

fuerat, ut iam dictum est, quique populum introduxit in terram eamque ipsis distribuit; in quem agrum vaccae quum venissent, constiterunt, ex quo etiam vobis monstratur eas potentissimo nomine ductas fuisse, quemadmodum antea populus, ex iis qui ex Aegypto profecti fuerant residuus, per eum qui nomen Iesu accepit, quum Auses antea vocaretur, in terram ductus est.

133. Et, quum haec et alia eiusmodi inopinabilia et admiranda in oculis vestris sint suis temporibus facta, arguunt vos etiam prophetae quod vel vestros filios daemoniis immolaveritis et his sceleribus adieceritis quae in Christum ausi estis et adhuc audetis, de quibus omnibus, misericordia vobis a deo et Christo eius concessa, salutem adipiscamini. Nam per prophetam Iesaiam deus, quum praesciret vos haec facturos, ita vos exsecratus est: *Vae animae ipsorum: consilium pravum ceperunt contra seipsos, dicentes: Vinciamus iustum, quia inutilis nobis est. Itaque fructus operum suorum comedunt. Vae iniquo: mala secundum opera manuum eius accident ei. Popule meus, exactores vestri spoliant vos et exigentes dominabuntur vobis. Popule meus, qui beatos vos dicunt decipiunt vos et semitam viarum vestrarum turbant. Sed nunc sistet in iudicio populum suum, et ipse dominus ad iudicium veniet cum senioribus populi et cum principibus eius: Vos autem cur incendistis vineam meam, et rapina pauperis in domibus vestris? Cur vos iniuriis afficitis populum meum et faciem humilium confudistis?* Et alio rursus loco idem propheta in eamdem sententiam dixit: *Vae qui trahunt peccata sua quasi funiculo longo et quasi loro iugi vitulae iniquitates,*

— Omisit V. D. articulum τῶν ante προφητῶν.

3. *Οὐαὶ … κατῃσχύνατε*] Iesai. 3, 9—15.

4. *καταστ. εἰς κρίσιν τ. λ. αὐτοῦ*] Biblia *καταστ. εἰς κρίσιν κύριος καὶ στήσει εἰς κρίσιν τ. λ. αὐτοῦ*. Repetitum κρίσιν procul dubio in causa erat, cur verba κύριος καὶ στήσει εἰς κρίσιν omitterentur: aut librariorum (Thirlb.) aut ipsius Iustini culpa.

5. ἡ] Stephan. οἱ vitiose.

6. *Οὐαὶ . . . ὑψηλή*] Iesai. 5, 18—25.

μάλεως τὰς ἀνομίας, οἱ λέγοντες· Τὸ τάχος αὐτοῦ ἐγγισάτω, καὶ ἐλθέτω ἡ βουλὴ τοῦ ἁγίου Ἰσραήλ, ἵνα γνῶμεν. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν καὶ τὸ καλὸν πονηρόν, οἱ τιθέντες τὸ φῶς σκότος καὶ τὸ σκότος φῶς, οἱ τιθέντες τὸ πικρὸν γλυκὺ καὶ τὸ γλυκὺ B
πικρόν. Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες. Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, οἱ τὸν οἶνον πίνοντες, καὶ οἱ δυνάσται, καὶ οἱ κιρνῶντες τὸ σίκερα, οἱ δικαιοῦντες τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων, καὶ τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου αἴροντες. Διὰ τοῦτο, ὃν τρόπον καυθήσεται καλάμη ὑπὸ ἄνθρακος πυρὸς καὶ συγκαυθήσεται ὑπὸ φλογὸς [7] καιομένης, ἡ ῥίζα ὡς χνοῦς ἔσται καὶ τὸ ἄνθος αὐτῶν ὡς κονιορτὸς ἀναβήσεται· οὐ γὰρ ἠθέλησαν τὸν νόμον κυρίου σαβαώθ, ἀλλὰ τὸ λόγιον κυρίου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ παρώξυναν. Καὶ ἐθυμώθη ὀργῇ κύριος σαβαώθ, καὶ ἐπέβαλε τὰς C
χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐπάταξεν αὐτοὺς καὶ παρωξύνθη ἐπὶ τὰ ὄρη, καὶ ἐγενήθη τὰ θνησιμαῖα αὐτῶν [8] ἐν μέσῳ ὡς κοπρία ὁδοῦ· καὶ ἐν πᾶσι τούτοις οὐκ ἀπεστράφησαν, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ αὐτῶν ὑψηλή. Ἔτι γὰρ ἀληθῶς ἡ χεὶρ ὑμῶν πρὸς κακοποιΐαν ὑψηλή, ὅτι καὶ τὸν Χριστὸν ἀποκτείναντες οὐδ' οὕτως μετανοεῖτε, [9] ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς, τοὺς πιστεύσαντας δι' αὐτοῦ τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὅλων, μισεῖτε καὶ φονεύετε, ὁσάκις ἂν λάβητε ἐξουσίαν, ἀδιαλείπτως δὲ καταρᾶσθε αὐτῷ τε ἐκείνῳ καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ, πάντων ἡμῶν εὐχομένων ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ὑπὲρ πάντων ἁπλῶς ἀνθρώπων, ὡς ὑπὸ τοῦ Χρι- D
στοῦ ἡμῶν καὶ κυρίου ποιεῖν ἐδιδάχθημεν, παραγγείλαντος ἡμῖν [10] εὔχεσθαι καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀγαπᾶν τοὺς μισοῦντας καὶ εὐλογεῖν τοὺς καταρωμένους.

134. Εἰ οὖν καὶ ὑμᾶς δυσωπεῖ τά τε τῶν προφητῶν διδάγματα καὶ τὰ ἐκείνου αὐτοῦ, βέλτιόν ἐστιν ὑμᾶς τῷ θεῷ ἕπεσθαι ἢ τοῖς ἀσυνέτοις καὶ τυφλοῖς διδασκάλοις ὑμῶν, [1] οἵτινες καὶ μέ-

7. *καιομένης*] Thirlbius censet Martyrem *ἀνειμένης* cum Septuaginta scripsisse.

8. *ἐν μέσῳ ὡς κοπρία ὁδοῦ*] Fortasse (Thirlb.) cum Septuaginta legendum *ὡς κοπρία ἐν μέσῳ ὁδοῦ*.

9. *ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ... ἀπ' αὐτοῦ*] Vide c. 95. n. 8. — Pro *πιστεύσαντας* exspectaveris *πιστεύοντας* (c. 16. p. 234. C). Sunt vero quae et pro lectione recepta dici possint. Cf. c. 116. n. 10.

10. *εὔχεσθαι ... καταρωμένους*] Matth. 5, 44 et Luc. 6, 27. 28.

qui dicunt: Celeritas eius appropinquet, et veniat consilium sancti Israelis, ut cognoscamus. Vae qui dicunt malum bonum et bonum malum, qui ponunt lucem tenebras et tenebras lucem, qui ponunt amarum dulce et dulce amarum. Vae qui sunt sapientes in seipsis et coram seipsis scientes. Vae valentes inter vos, vinum bibentes, et potentes, et miscentes siceram, iustificantes impium propter munera, et ius iusti tollentes. Propter hoc, sicut uretur stipula a carbone ignis et simul comburetur a flamma ardente, radix quasi lanugo erit et flos eorum quasi pulvis adscendet; non enim voluerunt legem domini sabaoth, sed eloquium domini sancti Israelis irritaverunt. Et indignatus est ira dominus sabaoth, et immisit manus super eos et percussit eos et concitatus est in montes, et facta sunt morticina eorum in medio quasi stercus viae: et in omnibus his non sunt aversi, sed adhuc manus eorum excelsa. Vere enim adhuc manus vestra ad male agendum excelsa est, quod, quum Christum quoque necaveritis, ne sic quidem poenitentiam agatis, sed etiam nos, qui credidimus per eum deo et patri universorum, oderitis et, quoties facultas datur, occidatis, illumque indesinenter et eos qui ab illo orti sunt diris voveatis, quum nos omnes pro vobis precemur ac pro omnibus omnino hominibus, quemadmodum a Christo nostro et domino facere docti sumus, qui nobis praecepit ut etiam *pro inimicis precemur et eos diligamus qui nos oderunt et benedicamus maledicentibus.*

134. Quodsi etiam vos et prophetarum et illius ipsius praecepta commovent, satius est ut deum sequamini quam imprudentes et caecos magistros vestros, qui sane ad hunc usque

1. *οἵτινες . . . συγχωροῦσι*] Monuerunt Iudaeorum magistri, „ut nemo duceret plures quam quatuor uxores.“ Cf. Selden Uxor ebr. I. 9. Tamen contenderunt unicuique licere quot vellet in matrimonium ducere, si opulentus esset. Sic Moses Maimonides (Halach Ishoth c. 14): „Fas est quotcunque uxores, etiam centum, sive simul omnes sive alteram post alteram, ducere, neque potestas uxori antea ductae virum hîc impediendi, modo illi facultas fuerit praestare alimenta.“ Iustinus c. 141 testatur hanc licentiam latissime vagari.

χρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν ὑμᾶς γυναῖκας ἕκαστον συγ-
χωροῦσι, [2] καὶ ἐὰν εὔμορφόν τις ἰδὼν ἐπιθυμήσῃ αὐτῆς, τὰς Ἰα-
κὼβ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν πράξεις ἀνιστοροῦν- 364
τες καὶ μηδὲν ἀδικεῖν λέγοντες τοὺς τὰ ὅμοια πράττοντας, τάλα-
νες καὶ ἀνόητοι καὶ κατὰ τοῦτο ὄντες. Ὡς προέφην γάρ, [3] οἰκο-
νομίαι τινὲς μεγάλων μυστηρίων ἐν ἑκάστῃ τινὶ τοιαύτῃ πράξει
ἀπετελοῦντο. Ἐν γὰρ τοῖς γάμοις τοῦ Ἰακὼβ τίς οἰκονομία καὶ
προκήρυξις ἀπετελεῖτο, ἐρῶ, ὅπως καὶ ἐν τούτοις ἐπιγνῶτε ὅτι
οὐδὲν πρὸς τὸ θειωδέστερον, δι' ὃ ἑκάστη πρᾶξις γέγονεν, ἀπεῖ-
δον ὑμῶν ἀεὶ οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ πρὸς τὰ χαμαιπετῆ καὶ τὰ δια-
φθορᾶς μᾶλλον πάθη. Προσέχετε τοιγαροῦν οἷς λέγω. [4] Τῆς ὑπὸ B
τοῦ Χριστοῦ μελλούσης ἀπαρτίζεσθαι πράξεως τύποι ἦσαν οἱ γάμοι
τοῦ Ἰακώβ. Δύο γὰρ ἀδελφὰς κατὰ τὸ αὐτὸ οὐ θεμιτὸν γαμῆσαι
τὸν Ἰακώβ· καὶ δουλεύει δὲ τῷ Λάβαν [5] ὑπὲρ τῶν θυγατέρων,
καὶ ψευσθεὶς ἐπὶ τῇ νεωτέρᾳ πάλιν ἐδούλευσεν ἑπτὰ ἔτη. Ἀλλὰ
Λεία μὲν ὁ λαὸς ὑμῶν καὶ ἡ συναγωγή, Ῥαχὴλ δὲ ἡ ἐκκλησία
ἡμῶν. Καὶ ὑπὲρ τούτων δουλεύει μέχρι νῦν ὁ Χριστὸς καὶ τῶν
ἐν ἀμφοτέραις δούλων. Ἐπεὶ γὰρ τοῖς δυσὶν υἱοῖς [6] τὸ τρίτου
σπέρμα εἰς δουλείαν ὁ Νῶε ἔδωκε, νῦν πάλιν εἰς ἀποκατάστασιν
ἀμφοτέρων τε τῶν ἐλευθέρων τέκνων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δούλων C
Χριστὸς ἐλήλυθε, τῶν αὐτῶν πάντας καταξιῶν τοὺς φυλάσσοντας
τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ὃν τρόπον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐλευθέρων καὶ οἱ
ἀπὸ τῶν δούλων γενόμενοι τῷ Ἰακὼβ πάντες υἱοὶ καὶ ὁμότιμοι
γεγόνασι· [7] κατὰ δὲ τὴν τάξιν καὶ κατὰ τὴν πρόγνωσιν, ὁποῖος
ἕκαστος ἔσται, προλέλεκται. Ἐδούλευσεν Ἰακὼβ τῷ Λάβαν ὑπὲρ
τῶν ῥαντῶν καὶ πολυμόρφων θρεμμάτων· ἐδούλευσε καὶ [8] τὴν μέ-
χρι σταυροῦ δουλείαν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ποικί-
λων καὶ πολυειδῶν ἀνθρώπων, δι' αἵματος καὶ μυστηρίου τοῦ

2. *καὶ ... αὐτῆς*] Id est: quatuor aut quinque uxoribus aliam addi posse docent, si quis in speciosa muliere aliqua commotus fuerit. *Maranus.*

3. *οἰκονομίαι* etc.] Nempe, secundum Iustinum, patriarchae non amore nec voluptate victi, *οὐχ ὡς πορνεύοντες*, ut infra loquitur, multas uxores duxerunt, neque adeo *ὡς τεκνοποιήσοντες*, sed *ὡς τυποποιήσοντες*. *Thirlbius.*

4. *Τῆς ... φύσει ἀδελφῶν*] Eadem habet Irenaeus adv. haer. IV. c. 21. §. 3. p. 258. ed. Mass..

5. *ὑπὲρ τῶν θυγατέρων, καὶ*

diem et quatuor et quinque uxores habere unicuique permittunt, et si quis venustam inspiciens eam concupiverit, Jacobi, qui Israel dictus est, et aliorum patriarcharum facta commemorantes ac negantes peccare si quis similia faciat: miseri hac etiam in re et insipientes. Nam, ut iam dixi, dispensationes quaedam magnorum mysteriorum in unaquaque eiusmodi actione peragebantur. Quaenam enim dispensatio et praesignificatio in nuptiis Iacobi peracta fuerit, dicam, ut in his quoque intelligatis vestros semper magistros non ad diviniorem cuiusque actionis causam, sed potius ad humi repentes et corruptionis plenas affectiones respexisse. Animum igitur his quae dico advertite. Nuptiae Iacobi id quod Christus erat facturus praenuntiabant. Duas enim sorores simul uxores ducere Iacobo fas non erat; is autem servit Labano pro filiabus, ac deceptus in iuniore iterum servit annis septem. Sedenim Lia est populus vester et synagoga, Rachel vero ecclesia nostra. Et pro his servit ad hunc usque diem Christus et pro servis qui in utraque sunt. Nam quum duobus filiis semen tertii in servitutem tradiderit Noachus, nunc contra et ad amborum qui liberi erant filiorum et ad servorum qui inter eos sunt restitutionem advenit Christus, eamdem omnibus dignitatem attribuens qui mandata eius servant: quemadmodum et qui ex liberis uxoribus et qui ex ancillis Iacobo nati sunt omnes filii fuerunt eademque dignitate; secundum ordinem autem ac secundum praescientiam, qualis quisque futurus esset, praedictum est. Servivit Iacobus Labano pro maculosis et variis pecoribus: servivit Christus quoque servitutem usque ad crucem pro variis ex omni genere et multiformibus hominibus, sanguine et mysterio crucis eos acquirens.

ψ. ἐπὶ τῇ νεωτέρᾳ πάλιν etc.] Vult Thirlbius scribi ὑπὲρ τῆς νεωτέρας τῶν θυγατέρων, καὶ ψ. πάλιν etc.. Sed (Maran.) non advertit verba καὶ ψευσθεὶς etc. explicationem esse servitutis, quam Iacobus pro filiabus Labani servivit.

6. τὸ τρίτον] Forsitan τὸ τοῦ τρίτου. Non muto,

7. κατὰ δὲ τὴν τάξιν etc.] Coll. Genes. 49, 1 sqq..

8. τὴν μέχρι σταυροῦ δουλείαν] Crux servile erat supplicium; ad id fortasse alludit Iustinus. *Thirlbius.*

σταυροῦ κτησάμενος αὐτούς. Λείας ἀσθενεῖς ἦσαν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ γὰρ ὑμῶν [9] *σφόδρα οἱ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοί. Ἔκλεψε Ῥαχὴλ τοὺς θεοὺς Λάβαν καὶ κατέκρυψεν αὐτοὺς ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας· καὶ ἡμῖν ἀπολώλασιν οἱ πατρικοὶ καὶ ὑλικοὶ θεοί. Τὸν χρόνον πάντα ἐμισεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ Ἰακώβ· καὶ ἡμεῖς νῦν καὶ αὐτὸς ὁ κύριος ἡμῶν μισεῖται* [10] *ὑφ' ὑμῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἁπλῶς ἀνθρώπων, ὄντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν. Ἰσραὴλ ἐπεκλήθη Ἰακώβ· καὶ Ἰσραὴλ καὶ ὁ Χριστὸς* [11] *ἀποδέδεικται, ὁ ὢν καὶ καλούμενος Ἰησοῦς.* D

135. [1] *Καὶ ὅταν ἡ γραφὴ λέγῃ·* [2] *Ἐγὼ κύριος ὁ θεός, ὁ ἅγιος* 365 *Ἰσραήλ, ὁ καταδείξας Ἰσραὴλ βασιλέα ὑμῶν· οὐχὶ ἀληθῶς τὸν Χριστὸν τὸν αἰώνιον βασιλέα ἀκούσεσθε; Καὶ Ἰακὼβ γάρ, ὁ τοῦ Ἰσαὰκ υἱός, ὅτι οὐδέποτε βασιλεὺς γέγονεν, ἐπίστασθε· καὶ διὰ τοῦτο ἡ γραφή, πάλιν ἐξηγουμένη ἡμῖν τίνα λέγει βασιλέα Ἰακὼβ καὶ Ἰσραήλ, οὕτως ἔφη·* [3] *Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· καὶ Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσδέξεται αὐτὸν ἡ ψυχή μου. Δέδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον τεθραυσμένον οὐ συντρίψει καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει,* [4] *ἕως* B *οὗ νῖκος ἐξοίσει, κρίσιν ἀναλήψει, καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐλπιοῦσιν ἔθνη. Μήτι οὖν ἐπὶ τὸν Ἰακὼβ τὸν πατριάρχην οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐλπίζουσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὸν Χριστόν, καὶ ὑμεῖς δὲ αὐτοί; Ὡς οὖν Ἰσραὴλ τὸν Χριστὸν καὶ Ἰακὼβ* [5] *λέγει, οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς*

9. *σφόδρα*] Scil. *ἀσθενεῖς εἰσι.*

10. *ὑφ' ὑμῶν καὶ ὑ. τ. ἄλλων ἁ. ἀνθρώπων*] Cf. c. 110. n. 10. — Fortasse *ὑπὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρ.* sive *ὑπὸ τῶν πάντων ἁπλῶς ἀνθρ.*, ut alibi saepius. Sed ferri potest scriptura vulgaris.

11. *ἀποδέδεικται*] Cf. cc. 100. 123. 126. — Thirlbius coniecit *ἀποδέδεικται καὶ ὢν καὶ καλούμενος* (deleto *Ἰησοῦς*). Sed neque haec lectio illi satisfacit; vulgata potest retineri.

1. *Καὶ ὅταν*] Vult *καὶ γὰρ ὅταν* Thirlbius.

2. *Ἐγὼ...ὑμῶν*] Iesai. 43, 15.

3. *Ἰακὼβ ... ἔθνη*] Iesai. 42, 1—4.

4. *ἕως οὗ νῖκος ἐξοίσει, κρίσιν ἀναλήψει*] Lego *ἕως οὗ εἰς νῖκος ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλάμψει.* Matth. 12, 20: *ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν.* LXX: *ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλάμ-*

Liae infirmi erant oculi: valde enim infirmi sunt vestrae quoque mentis oculi. Furata est Rachel deos Labani et abscondit eos usque ad hodiernum diem: nobis quoque perierunt patrii et materiales dii. Omni tempore Iacobus odio habebatur a fratre: nos quoque nunc et ipse dominus noster odio habemur a vobis et a caeteris omnino hominibus, licet omnes natura fratres simus. Israel cognominatus est Iacobus: Israelem quoque Christum esse demonstratum est, qui est et vocatur Iesus.

135. Et quando scriptura ait: *Ego dominus deus, sanctus Israelis, qui ostendit Israelem regem vestrum:* nonne vere Christum sempiternum regem intelligetis? Etenim Iacobum, filium Isaaci, nunquam regem fuisse scitis; et idcirco scriptura, rursus explicans nobis quemnam regem Iacobum et Israelem designet, sic ait: *Iacobus servus meus, suscipiam eum; et Israel electus meus, suscipiet eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum, et iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neque audietur foris vox eius; calamum fractum non conteret et linum fumigans non exstinguet, donec victoriam proferat, iudicium recipiet, et non frangetur, donec ponat in terra iudicium: et in nomine eius sperabunt gentes.* Num igitur qui ex gentibus sunt in Iacobum patriarcham sperant, et non in Christum, ac vos ipsi? Quemadmodum igitur Israelem Christum et Iacobum appellat, ita etiam

ψει. *Thirlbius.* — Vide c. 123. n. 25.

5. λέγει, οὕτως καὶ] Codd. msti et editi οὕτως λέγει, καί. Tales transpositiones saepe librariorum incuria peperit: c. 85. n. 20, c. 130. n. 5. — Ad verba, quae sequuntur, ἐκ τ. κοιλίας τ. Χρ. λατομηθέντες Kimmelius (*Theol. Literaturblatt z. Allg. Kirchenzeitung* 1844. N. 94. p. 786) haec observavit: „Offenbar steht ἐκ τῆς κοιλίας dem altprophetischen, was er sogleich anführt, ἐξ Ἰακὼβ σπέρμα parallel, so zwar, dass jenes etwas Geistigeres sein soll als dieses. Und in λατομηθέντες liegt gewiss nicht die Mühe, mit der die Erzeugung des wahren Israel geschehen sei, sondern vorzüglich die Idee der Vestigkeit, Unerschütterlichkeit, der sicheren Haltung derer, die nicht aus Fleisch und Blut sondern aus Glauben und Geist erzeugt sind, wie er weiter unten die

κοιλίας τοῦ Χριστοῦ λατομηθέντες ἰσραηλιτικὸν τὸ ἀληθινόν ἐσμεν γένος. Αὐτῷ δὲ μᾶλλον τῷ ῥητῷ προσέχωμεν. [6] Καὶ ἐξαγάγω, φησί, τὸ ἐξ Ἰακὼβ σπέρμα καὶ ἐξ Ἰούδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοί μου καὶ οἱ C
δοῦλοί μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ· καὶ ἔσονται ἐν τῷ δρυμῷ ἐπαύλεις ποιμνίων, καὶ φάραγξ Ἀχὼρ εἰς ἀνάπαυσιν βουκολίων τῷ λαῷ, οἳ ἐζήτησάν με. Ὑμεῖς δέ, οἱ ἐγκαταλείποντές με καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου καὶ ἑτοιμάζοντες τοῖς δαιμονίοις τράπεζαν καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν· πάντες σφαγῇ πεσεῖσθε, ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς καὶ οὐχ ὑπηκούσατε, [7] ἐλάλησα καὶ παρηκούσατε, καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν μου, καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξασθε. Καὶ τὰ μὲν τῆς γραφῆς ταῦτα· συννοεῖτε δὲ καὶ αὐτοὶ ὅτι ἄλλο τί ἐστι τὸ ἐξ Ἰακὼβ σπέρμα νῦν λεγόμενον, οὐχ ὡς οἰηθείη τις ἂν D
περὶ τοῦ λαοῦ λέγεσθαι. Οὐ γὰρ ἐνδέχεται τοῖς ἐξ Ἰακὼβ γεγεννημένοις ἀπολιπεῖν ἐπείσαξιν τοὺς ἐξ Ἰακὼβ σπαρέντας, οὐδὲ [8] ὀνειδίζοντα τῷ λαῷ, ὡς μὴ ἀξίῳ τῆς κληρονομίας, πάλιν, ὡς ὑπολαβόμενος, τοῖς αὐτοῖς ὑπισχνεῖσθαι. Ἀλλ' ὅνπερ τρόπον ἐκεῖ φησιν ὁ προφήτης· [9] Καὶ νῦν σὺ οἶκος τοῦ Ἰακώβ, δεῦρο καὶ πορευθῶμεν ἐν φωτὶ κυρίου· ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν οἶκον Ἰακώβ, ὅτι ἐπλήσθη ἡ χώρα αὐτῶν, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, μαντειῶν καὶ κληδονισμῶν· οὕτω καὶ ἐνθάδε δεῖ νοεῖν ἡμᾶς δύο σπέρματα 366
Ἰούδα καὶ δύο γένη, ὡς δύο οἴκους Ἰακώβ, [10] τὸν μὲν ἐξ αἵματος καὶ σαρκός, τὸν δὲ ἐκ πίστεως καὶ πνεύματος γεγεννημένον.

136. Ὁρᾶτε γὰρ ὡς πρὸς τὸν λαὸν νῦν λέγει, ἀνωτέρω εἰπών· [1] Ὃν τρόπον εὑρεθήσεται ῥὰξ ἐν βότρυϊ, καὶ ἐροῦσι· Μὴ

Christen τὸν ἐκ πίστεως καὶ πνεύματος γεγεννημένον [οἶκον] Ἰακὼβ nennt."

6. Καὶ ... ἐξελέξασθε] Iesai. 65, 9—12. — Septuaginta et Iustinus infra c. 136 non ἐξαγάγω legunt sed ἐξάξω. Et sic hîc quoque legendum videtur.

7. ἐλάλησα καὶ παρηκούσατε] Haec in codd. mstis et editis desunt. Sunt autem (Thirlb.) non a Iustino omissa sed a librariis (in causa est repetitum -ηκούσατε), ut patet ex c. 136: ὑμεῖς γὰρ οὔτε καλοῦντος αὐτοῦ ἀνέχεσθε οὔτε λαλοῦντος ἀκούετε, ἀλλὰ καὶ τὸ πονηρὸν ἐποιήσατε ἐνώπιον κυρίου. Itaque reposui.

nos ex utero Christi velut ex lapide excisi verum sumus israeliticum genus. Sed ad ipsum dictum potius animum advertamus. *Et educam*, inquit, *illud ex Iacobo semen et ex Iuda: et haereditabit montem sanctum meum, et haereditabunt electi mei et servi mei, et habitabunt ibi; et erunt in saltu caulae gregum, et vallis Achor in requiem armentorum populo, qui quaesiverunt me. Vos autem, qui derelinquitis me et obliviscimini montis sancti mei et paratis daemoniis mensam et impletis daemoni temperationem: ego tradam vos in gladium; omnes in mactatione cadetis, quoniam vocavi vos et non obedistis, locutus sum et non audivistis, et fecistis malum coram me, et quae nolebam elegistis.* Et verba quidem scripturae sic habent; intelligitis vero et ipsi aliud quoddam esse Iacobi semen de quo illa nunc loquitur, nec de populo vestro forte aliquis existimet hoc dici. Repugnat enim ut iis qui ex Iacobo geniti sunt locum subintroeundi relinquant qui ex Iacobo sati sunt, et ut is qui populum vituperat, tamquam haereditate indignum, rursus, tamquam eumdem probans, haereditatem ei polliceatur. Sed quo modo propheta illic ait: *Et nunc tu domus Iacobi, venite et ambulemus in luce domini; dimisit enim populum suum, domum Iacobi, quia repleta est terra eorum, ut ab initio, divinationibus et vaticiniis:* eodem modo etiam hìc intelligenda sunt nobis duo Iudae semina et duo genera, sicuti duae domus Iacobi, altera ex sanguine et carne, altera ex fide et spiritu prognata.

136. Videte enim quomodo populum nunc alloquatur; postquam superius dixit: *Quomodo invenietur acinus uvae in*

8. *ὀνειδίζοντα*] Thirlb. *ὀνειδίσαντα* malit. — Mox Sylburgius: „*Ὑπολαβόμενος* retineri potest, si pro *ὑποδεξάμενος* capiamus; alioqui legi posset etiam *ἐπιλαθόμενος*.“ Verterit Thirlbius illud *ὡς ὑπολ.*, si verum est, potius: *tamquam se revocans.*

9. *Καὶ ... κληδονισμῶν*] Ies. 2, 5. 6.

10. *τὸν μὲν ... τὸν δὲ*] Thirlbius *τὸ μὲν ... τὸ δὲ* suspicatus est legendum. Similiter Maranus interpretatus est. Non muto. Cf. n. 5.

1. *Ὃν ... πάντας — Καὶ ... Ἰούδα*] Iesai. 65, 8. 9.

λυμανῇ αὐτόν, ὅτι εὐλογία ἐν αὐτῷ ἐστιν, οὕτω ποιήσω ἕνεκεν
τοῦ δουλεύοντός μοι· τούτου ἕνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας· καὶ
μετὰ τοῦτο ἐπιφέρει· Καὶ ἐξάξω [2] τὸ ἐξ Ἰακὼβ καὶ ἐξ Ἰούδα.
[3] Δῆλον οὖν, εἰ ἐκείνοις οὕτως ὀργίζεται καὶ ὀλιγοστοὺς καταλεί- B
ψειν ἀπειλεῖ, ἄλλους τινὰς ἐξάξειν ἐπαγγέλλεται οἳ κατοικήσουσιν
ἐν τῷ ὄρει αὐτοῦ. [4] Οὗτοι δέ εἰσιν οὓς εἶπε σπερεῖν καὶ γεννή-
σειν· ὑμεῖς γὰρ οὔτε καλοῦντος αὐτοῦ ἀνέχεσθε οὔτε λαλοῦντος
ἀκούετε, ἀλλὰ καὶ τὸ πονηρὸν ἐποιήσατε ἐνώπιον κυρίου. Τὸ
δὲ ὑπερβάλλον ὑμῶν τῆς κακίας τὸ καὶ [5] μισεῖν, ὃν ἐφονεύσατε,
δίκαιον καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ λαβόντας εἶναι ὅπερ εἰσίν, εὐσεβεῖς
καὶ δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι. Τοιγαροῦν [6] Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν
λέγει κύριος, διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰ- C
πόντες· Ἄρωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. Οὐ γὰρ
καὶ ὑμεῖς [7] τῇ Βάαλ ἐθύετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, οὐδὲ ἐν συσκί-
οις ἢ μετεώροις τόποις πέμματα ἐποιεῖτε τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ,
[8] ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐδέξασθε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. [9] Ὁ γὰρ τοῦτον ἀγνοῶν
ἀγνοεῖ καὶ τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ, καὶ ὁ τοῦτον ὑβρίζων καὶ μι-
σῶν καὶ τὸν πέμψαντα δηλονότι καὶ μισεῖ καὶ ὑβρίζει· καὶ εἰ οὐ
πιστεύει τις εἰς αὐτόν, οὐ πιστεύει τοῖς τῶν προφητῶν κηρύγμασι
τοῖς αὐτὸν εὐαγγελισαμένοις καὶ κηρύξασιν εἰς πάντας.

137. Μὴ δή, ὦ ἀδελφοί, κακόν τι εἴπητε εἰς ἐκεῖνον τὸν D
ἐσταυρωμένον μηδὲ χλευάσητε αὐτοῦ τοὺς μώλωπας, οἷς ἰαθῆναι
πᾶσι δυνατόν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἰάθημεν. Καλὸν γάρ, ἦν [1] πεισθέν-
τες τοῖς λόγοις περιτμηθῆτε τὴν σκληροκαρδίαν, [2] ἣν οὐχὶ δι'
ὑμῶν ἐγγινομένην γνώμην ἔχετε, ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη,

2. *τὸ ἐξ Ἰακὼβ*] Scil. *σπέρμα* (c. 135. p. 365. B).

3. *Δῆλον οὖν, εἰ*] Legendum videtur *Δῆλον* [*οὖν*] *ὅτι, εἰ*.

4. *Οὗτοι ... γεννήσειν — ὑμεῖς ... κυρίου*] Coll. Ierem. 31, 27. Ezech. 36, 12; Iesai. 65, 12.

5. *μισεῖν, ὃν ἐφ., δίκαιον*] Codd. msti et editi *μισεῖν, ἐφ. δίκαιον* — quod ferri nequit. Quare *ὃν* inserui, quae emendatio levissima est. Hanc autem lectionem veram esse etiam inde patescit quod articulus *τὸν* ante *δίκαιον* (sequitur enim *καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ* etc. et paulo infra *ἄρωμεν τὸν δίκαιον*) praetermissus sit, tamquam non necessarius propter *ὃν* praecedens. Thirlbius etiam commendavit *μισεῖν καὶ φονεῦσαι τὸν δίκαιον*, id quod minime placet.

botro, et dicent: Ne laeseris eum, quia benedictio in eo est: sic faciam propter eum qui servit mihi; propter hunc non disperdam omnes: — deinde hoc infert: *Et educam illud ex Iacobo semen et ex Iuda.* Manifestum ergo est: si istis ita irascitur et paucissimos relicturum minatur, alios quosdam adducturum se pollicetur qui habitaturi sint in monte eius. Hi autem sunt quos *saturum se et generaturum* dixit; vos enim nec vocantem eum perfertis nec loquentem auditis, sed et malum fecistis coram domino. In hoc autem exuberat nequitia vestra quod etiam oderitis iustum, quem occidistis, et eos qui ab eo acceperunt ut sint id quod sunt, pii et iusti et humani. Itaque *Vae animae ipsorum* dicit dominus, *quod consilium pravum ceperunt adversus seipsos, dicentes: Tollamus iustum, quia inutilis nobis est.* Non enim vos quoque Baali sacrificastis, ut patres vestri, neque in lucis aut in excelsis locis bellaria obtulistis militiae coeli, sed non suscepistis Christum dei. Nam qui hunc ignorat, etiam consilium dei ignorat, et qui hunc despicit et odit, etiam eum a quo missus est et odit et despicit; et si quis non credit in eum, non credit prophetarum praeconiis eum adnuntiantibus et praedicantibus apud omnes.

137. Ne iam, fratres, aliquid mali in illum crucifixum dicatis nec vibices eius rideatis, quibus sanari omnibus licet, quemadmodum nos quoque sanati sumus. Praeclarum enim fuerit, si assentientes effatis circumcisionem duri cordis accipiatis, non eam quam ob insitam vobis opinionem habetis,

6. *Οὐαὶ...ἐστιν*] Iesai. 3, 9. 10. — Pro *διότι* (c. 17) vulgo legitur inepte *διό*. C. 137 *ὅτι* praebetur.

7. *τῇ Βάαλ...οὐρανοῦ*] Coll. Ierem. 7, 18.

8. *ἀλλ'*] Scil. *οὐαὶ τῇ ψυχῇ ὑμῶν*.

9. *Ὁ γὰρ* etc.] Coll. Ioann. 5, 23. 46.

1. *πεισθ. τ. λόγοις*] Langus: *oratione nostra persuasi.* Maranus: *scripturis assentientes.* Cf. c. 19. n. 14.

2. *ἣν οὐχὶ*] Rectius (Maran.) legeretur *οὐχὶ ἥν.* Ad *ἣν* nomen (*περιτομὴν*) supplendum ex *περιτμηθῆτε*. Lang. et Iebb.: *quam circumcisionem non, ut arbitramini, obtinetis.*

ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, [3] ὡς οἱ λόγοι ἀναγκάζουσι. Συμφάμενοι οὖν μὴ λοιδορῆτε ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, μηδὲ [4] Φαρισαίοις πειθόμενοι διδασκάλοις τὸν βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισκώψητέ ποτε, ὁποῖα διδάσκουσιν οἱ ἀρχισυνάγωγοι ὑμῶν, [5] μετὰ τὴν προσευχήν. Εἰ γὰρ ὁ ἁπτόμενος [6] τῶν μὴ εὐαρέστων τῷ θεῷ ὡς ὁ 367
ἁπτόμενος κόρης τοῦ θεοῦ, πολὺ μᾶλλον ὁ τοῦ ἠγαπημένου καθαπτόμενος. Ὅτι δὲ οὗτος αὐτός ἐστι, καὶ ἱκανῶς ἀποδέδεικται.

Καὶ σιγώντων αὐτῶν εἶπον· Ἐγώ, ὦ φίλοι, καὶ τὰς γραφὰς λέγω νῦν ὡς ἐξηγήσαντο οἱ ἑβδομήκοντα· εἰπὼν γὰρ αὐτὰς [7] πρότερον ὡς ὑμεῖς αὐτὰς ἔχετε, πεῖραν ὑμῶν ἐποιούμην, πῶς διάκεισθε ἤδη τὴν γνώμην. Λέγων γὰρ τὴν γραφήν, ἣ λέγει· [8] Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· ὡς ἐξηγήσαντο οἱ ἑβδομήκοντα ἐπήνεγκα· Ἄρωμεν τὸν B
δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν· ἐμοῦ [9] ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας καὶ εἰπόντος ὅπερ ὑμεῖς εἰρῆσθαι βούλεσθε· εἰπόντες Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. Ἄλλα δέ τινα ἐπράξατε, [10] καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι ἀνηκόως τῶν λόγων ἐπακηκοέναι. Ἀλλ' [11] ἐπεὶ καὶ νῦν ἤδη ἡ ἡμέρα πέρας ποιεῖσθαι μέλλει (πρὸς δυσμὰς γὰρ ἤδη ὁ ἥλιός ἐστι), καὶ ἕν τι προσθεὶς τοῖς εἰρημένοις παύσο-

3. ὡς] Reposui hanc voculam hîc valde necessariam (vide c. 128. n. 9) ideoque editoribus probatam.

4. Φαρισαίοις] Vulgo Φαρισσαίοις. Vide c. 102. n. 12.

5. μετὰ τὴν προσευχήν] Vide c. 16. n. 9.

6. τῶν μὴ εὐαρέστων τῷ θεῷ] Negationem recidendam existimavit Sylburgius nec eam in interpretando Langus servavit. At eis non assentitur Thirlbius: et merito quidem. Nam apud Zachariam (2, 8) Iudaeis, quos Iustinus deo semper displicuisse contendit, haec dicuntur: ὁ ἁπτόμενος ὑμῶν ὡς ὁ ἁπτόμενος τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ (scil. τοῦ κυρίου). Cum ergo haec dicta sint ad eiusmodi homines, quos non videtur Iustinus deo gratos et acceptos existimasse, inde colligit vir eruditus non delendam esse in Iustini testimonio negationem. *Maranus.*

7. πρότερον] C. 17 et 133.

8. Οὐαὶ ... εἰπόντες — Ἄρωμεν ... ἐστιν] Iesai. 3, 9. 10. Cf. supra c. 136. Lectionem Ἄρωμεν, quam Iustinus septuaginta interpretibus attribuit, etiam praebent Hegesippus ap. Euseb. Hist. eccl. II. c. 23, Clemens Alex. Strom. V. c. 14. §. 109, Tertullianus adv. Marc. III. c. 22. Sed hodie in omnibus τῶν ο' codd. mstis δήσωμεν invenitur, quod etiam Barnabas Epist. c. 6 usurpat. Itaque difficile dictu, quaenam lectio sit genuina. Istud

quoniam haec in signum instituta fuit, non vero ad iustitiae opus, ut effata necessario demonstrant. Assentientes igitur ne convicium faciatis filio dei, nec Pharisaeis magistris morem gerentes regem Israelis cachinnis exagitetis, quales synagogae vestrae principes docent, post preces. Nam si qui homines deo non placentes tangit quodammodo tangit pupillam dei, multo magis qui dilectum tangit. Hunc autem ipsum esse, etiam abunde demonstratum est.

Ac tacentibus iis dixi: Ego, amici, scripturas nunc refero ut interpretati sunt septuaginta; nam quum eas antea retulissem ut apud vos habentur, animi vestri sententiam periclitari volui. Recitans enim scripturam, quae dicit: *Vae ipsis, quia consilium malum ceperunt adversus seipsos, dicentes:* ut interpretati sunt septuaginta addidi: *Tollamus iustum, quia inutilis nobis est:* quum initio colloquii retulissem id quod vos dici vultis: *dicentes Vinciamus iustum, quia inutilis nobis est.* Alias vero res egistis, mihique videmini quid dicerem audiendo non animadvertisse. Sed quum nunc quoque iam dies decedat (iam enim ad occasum sol est), post quam supradictis unum aliquid addidero desinam; id quidem

ἄρωμεν Thirlbius opinatur desumtum esse ex Iesai. 57, 1. 2. Scaliger autem (Animadvv. in Chronol. Euseb. p. 194) putat in locum Iesaianum, qui aliter in textu hebraico atque apud Septuaginta legitur, translata fuisse haec libri Sap. Sal. 2, 12: *Ἐνεδρεύσαμεν τὸν δίκαιον, ἐπεὶ δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι.*

9. *ἐν ἀρχῇ τ. ὁμιλ.*] Cf. c. 17.

10. *καὶ οὐ δοκ. μ. ἀν. τ. λόγ. ἐπ.*] In verbis, quae proxime antecedunt [*Ἄλλα δέ τινα ἐπρ.*], visi sunt sibi Langus et uterque Anglicanus editor [item interpres von Brunn] reprehensionem facinorum a Iudaeis admissorum animadvertere, in istis autem [*καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι* etc.] laudem et gratiarum actionem, quod Iustino patientes aures accommodassent. Sed liquet his verbis: *ἄλλα δέ τινα ἐπράξατε*, id significari, Iudaeos alias res egisse, cum Iustinus scripturam, ut apud Septuaginta, proferret, eosque ita se gessisse quasi hanc scripturae citandae rationem non animadvertissent, et idcirco minime reclamasse. Quare omnino legendum *καὶ δοκεῖτέ μοι ἀνηκόως* etc.. *Maranus.* — Fortasse ex levissima emendatione scripseris *καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι ἐνηκόως* (pro *ἀνηκόως*) etc..

11. *ἐπεὶ καὶ νῦν ἤδη ἡ ἡμέρα*] Non male Thirlbius coniectavit *ἐπεὶ νῦν καὶ ἤδε ἡ ἡμέρα.* Attamen haud mutandum est.

μαι· τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις μοι [12]*ἐῤῥέθη, ἀλλὰ πάλιν αὐτῷ ἐπεξεργάσασθαι ἂν δίκαιον εἶναί μοι δοκεῖ.*

138. *Γινώσκετε οὖν, ὦ ἄνδρες, ἔφην, ὅτι ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ* C
λέλεκται ὑπὸ τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅτι [1]*Ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε ἔσωσά σε. Τοῦτο δέ ἐστιν ὃ ἔλεγεν ὁ θεός, ὅτι τὸ μυστήριον τῶν σωζομένων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ γέγονεν. Ὁ δίκαιος γὰρ Νῶε μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, τουτέστι τῆς τε γυναικὸς τῆς αὐτοῦ καὶ τῶν τριῶν* [2]*τέκνων αὐτοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τῶν υἱῶν αὐτοῦ,* [3]*οἵτινες ἀριθμῷ ὄντες ὀκτώ, σύμβολον εἶχον* [4]*τῆς ἀριθμῷ μὲν ὀγδόης ἡμέρας, ἐν ᾗ ἐφάνη ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἀναστάς, δυνάμει δ' ἀεὶ πρώτης ὑπαρχούσης. Ὁ γὰρ Χριστός,* [5]*πρωτότοκος πάσης* D
κτίσεως ὤν, καὶ ἀρχὴ πάλιν ἄλλου γένους γέγονεν, τοῦ ἀναγεννηθέντος ὑπ' αὐτοῦ δι' ὕδατος καὶ πίστεως καὶ ξύλου, τοῦ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ ἔχοντος, ὃν τρόπον καὶ ὁ Νῶε ἐν ξύλῳ διεσώθη ἐποχούμενος τοῖς ὕδασι μετὰ τῶν ἰδίων. Ὅταν οὖν εἴπῃ ὁ προφήτης· Ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε, [6]*ὡς προέφην, τῷ ὁμοίως πιστῷ λαῷ πρὸς θεὸν ὄντι καὶ τὰ σύμβολα ταῦτα ἔχοντι λέγει. Καὶ γὰρ ῥάβδον ἔχων ὁ Μωυσῆς* [7]*μετὰ χεῖρα διὰ τῆς θαλάσσης διήγαγεν ὑμῶν τὸν λαόν. Ὑμεῖς δὲ ὑπολαμβάνετε ὅτι τῷ γένει ὑμῶν* [8]*μόνων ἔλεγεν ἢ τῇ γῇ.* [9]*Ὅτι γὰρ πᾶσα ἡ γῆ, ὡς ἡ γραφὴ* 368
λέγει, κατεκλύσθη, καὶ ὑψώθη τὸ ὕδωρ ἐπάνω πάντων ὀρέων πήχεις δεκαπέντε· ὥστε οὐ τῇ γῇ φαίνεται εἰρηκώς, ἀλλὰ τῷ λαῷ τῷ πειθομένῳ αὐτῷ, ᾧ καὶ [10]*ἀνάπαυσιν προητοίμασεν ἐν Ἱερουσα-*

12. *ἐῤῥέθη*] Codd. msti et editi male *ἐῤῥήθη*. Cf. Apol. I. c. 52. n. 4. — Mox Sylburgius mallet *αὐτὸ ἐπεξεργάσασθαι*. Sed *αὐτῷ ἐπεξεργάσασθαι* idem Marano videtur esse atque *ἐπ' αὐτῷ ἐξεργάσασθαι*.

1. *Ἐπὶ ... σε*] Hoc neque in Iesaia neque in tota sacra scriptura usquam dicitur. Iesaias 54, 8 sq. habet: *καὶ ἐν ἐλέει αἰωνίῳ ἐλεήσω σε, εἶπεν ὁ ῥυσάμενός σε κύριος· ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπὶ Νῶε τοῦτό μοί ἐστι.* Hinc fortasse (Thirlb.) Iustinus haec in legendo coniunxit: *ὁ ῥυσάμενός σε κύριος ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπὶ Νῶε*, et verbis neglectis sententiam tantum profert. Infra: *Ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε.*

2. *τέκνων αὐτοῦ*] Codd. msti et editi *τέκνων αὐτῶν*. Mendose. Nam mox: *υἱῶν αὐτοῦ*. Causa erroris patescit. Cf. c. 118. n. 10.

3. *οἵτινες*] Fortasse (Lang.) *πάντες*.

4. *τῆς ... ὑπαρχούσης*] Cf. c. 41. n. 6.

inter ea quae dicta sunt protuli, sed iterum aliquid operae in illud impendere aequum mihi videtur.

138. Nostis igitur, o viri, inquam, in Iesaia dictum esse a deo ad Hierosolyma: *In diluvio Noachi servavi te.* Quod autem dixit deus hoc est, mysterium hominum servandorum in diluvio fuisse. Iustus enim Noachus cum caeteris hominibus diluvii tempore, id est cum ipsius uxore et tribus liberis et filiorum uxoribus, quippe qui numero octo essent, signum habuerunt diei numero quidem octavi, in quo Christus ex mortuis redivivus apparuit, potestate autem semper primi. Christus enim, quum primogenitus esset omnis creaturae, rursus etiam factus est principium alterius generis, regenerati ab ipso per aquam et fidem et lignum, quo mysterium crucis continetur, quemadmodum et Noachus in ligno servatus est aquis invectus cum suis. Quum ergo dicit propheta: *Tempore Noachi servavi te*, ut antea memoravi, ad populum deo pariter fidelem et signa haec habentem loquitur. Etenim Moses virgam manu gerens populum vestrum per mare traduxit. Vos autem vestro tantum generi aut terrae haec eum dixisse opinamini. Universa videlicet terra, ut scriptura ait, inundata fuit, et exstitit aqua super omnes montes quindecim cubitis: itaque liquet deum haec non terrae dixisse, sed populo ei obedienti, cui etiam requiem praeparavit Hierosolymis, ut per signa

5. *πρωτ. π. κτίσεως*] Coll. Coloss. 1, 15.

6. *ὡς*] In codd. mstis et editis deest haec vocula. Cf. c. 137. n. 3. — Mox pro *ἔχοντα*, quod in illis est, *ἔχοντι* reposui. Vitium unde ortum sit facile vides.

7. *μετὰ χεῖρα*] Melius (Thirlb.) legeretur *μετὰ χεῖρας*, ut c. 86.

8. *μόνων*] Mallet Thirlbius *μόνον* aut *μόνῳ*. C. 80: *ἐφ' ὑμῶν μόνων*.

9. *Ὅτι . . . ὥστε*] Sylburgius *ὅτι* pro *διότι* seu *ἐπειδὴ* cepit, et *ὥστε* redditive: *idcirco*; quod si displicuerit, pro *ὅτι γὰρ* legi iussit *καὶ γάρ*. Lubentius legerem *Ὅτι ... ὁ θεὸς οὐ* etc.. Sed non muto. Forsitan enim non librarius sed Iustinus ipse in culpa est. — Locus scripturae exstat Genes. 7, 19. 20.

10. *ἀνάπαυσιν προητοίμασεν ἐν Ἱερουσαλήμ*] Lubenter crederem haec de coelesti Ierusalem intelligenda esse, sed retinet me S. Irenaeus, qui de terrena eodem modo

λήμ, ὡς προαποδέδεικται διὰ πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ
συμβόλων· εἶπον δέ, δι' ὕδατος καὶ πίστεως καὶ ξύλου οἱ προ-
παρασκευαζόμενοι καὶ μετανοοῦντες ἐφ' οἷς ἥμαρτον ἐκφεύξονται
τὴν μέλλουσαν ἐπέρχεσθαι τοῦ θεοῦ κρίσιν.

139. Καὶ γὰρ ἄλλο μυστήριον ἐπὶ τοῦ Νῶε προεφητεύθη τε-
λούμενον, ὃ οὐκ ἐπίστασθε. Ἔστι δὲ τοῦτο. Ἐν ταῖς εὐλογίαις,
αἷς εὐλόγει ὁ Νῶε τοὺς δύο υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ B
υἱοῦ αὐτοῦ καταρᾶται· [1] τὸν γὰρ υἱόν, συνευλογηθέντα ὑπὸ τοῦ
θεοῦ, τὸ προφητικὸν πνεῦμα καταρᾶσθαι οὐκ ἔμελλεν, ἀλλ', ἐπεὶ
δι' ὅλου τοῦ γένους τοῦ ἐπιγελάσαντος [2] τῇ γυμνώσει υἱοῦ αὐτοῦ
ἡ προστίμησις τοῦ ἁμαρτήματος εἶναι ἔμελλεν, ἀπὸ [3] τοῦ υἱοῦ
τὴν κατάραν πεποίηται. Ἐν δὲ οἷς εἶπε προέλεγεν ὅτι καὶ οἱ
ἀπὸ [4] Σὴμ γενησόμενοι διακαθέξουσι τὰς κτήσεις καὶ οἰκήσεις τοῦ
Χαναάν, καὶ πάλιν οἱ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ αὐτάς, ἃς διακατέσχον
παρὰ τῶν τοῦ Χαναὰν οἱ ἀπὸ [5] Σὴμ παραλαβόντες, διακαθέξου- C
σιν, ἀφελόμενοι τοὺς ἀπὸ Σὴμ γενομένους, ὃν τρόπον ἀφαιρε-
θέντων [6] αὐτὰ τῶν υἱῶν Χαναὰν αὐτοὶ διακατέσχον. Καὶ ὅτι
οὕτω γέγονεν, ἀκούσατε. Ὑμεῖς γάρ, οἱ ἀπὸ τοῦ Σὴμ κατάγον-
τες τὸ γένος, ἐπήλθετε κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ βουλὴν τῇ γῇ τῶν
υἱῶν Χαναὰν καὶ διακατέσχετε αὐτήν. Καὶ ὅτι οἱ υἱοὶ Ἰάφεθ, κατὰ
τὴν τοῦ θεοῦ κρίσιν ἐπελθόντες καὶ αὐτοὶ ὑμῖν, ἀφείλοντο ὑμῶν
τὴν γῆν καὶ διακατέσχον αὐτήν, φαίνεται. Εἴρηται δὲ ταῦτα
οὕτως· [7] Ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, καὶ ἔγνω ὅσα ἐποίη-
σεν αὐτῷ ὁ υἱὸς [8] αὐτοῦ ὁ νεώτερος. Καὶ εἶπεν· Ἐπικατάρατος D
Χαναὰν παῖς, οἰκέτης ἔσται τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν·
Εὐλογητὸς κύριος, ὁ θεὸς Σήμ, καὶ ἔσται Χαναὰν παῖς αὐτοῦ.
Πλατύναι κύριος τῷ Ἰάφεθ, καὶ κατοικησάτω ἐν τοῖς οἴκοις Σήμ,

loquitur lib. V. c. 30. §. 4. *Maranus.* — Cf. c. 80.

1. *τὸν γὰρ υἱόν* etc.] Cf. Genes. 9.

2. *τῇ γυμνώσει*] Scil. *τοῦ πατρός.* „Alii", inquit Thirlbius, „fortasse legent *τοῦ πατρὸς αὐτοῦ* pro *υἱοῦ αὐτοῦ* vel *τῇ γ. αὐτοῦ υἱοῦ.*" — Dein Sylburgius *εἶναι* pro *ἰέναι* positum iudicat.

3. *τοῦ υἱοῦ*] Scil. *αὐτοῦ*, ut Chanaan designetur, filius Hami, Noachi nepos. Facile coniicere poteris Martyrem fortasse *τοῦ υἱωνοῦ* scripsisse.

4. *Σὴμ*] Codd. msti et editi *Σὴθ* manifesto errore.

5. *Σὴμ*] Codd. msti, Stephan., Iebb., Thirlb. *Σήθ*. Deinceps vero recte *Σήμ*. — Inter *παραλαβόν-*

omnia in diluvio edita praemonstratum est: hoc est, per aquam et fidem et lignum qui praeparati sunt ac poenitentiam peccatorum agunt adventurum dei iudicium effugient.

139. Nam etiam aliud mysterium tempore Noachi praedictum est, quod non scitis. Est autem hoc. In benedictionibus, quibus Noachus duos filios suos impertit, etiam filio filii sui maledicit; nam filio, qui simul cum fratribus a deo benedictione auctus fuerat, propheticus spiritus non erat maledicturus, sed, quia futurum erat ut ad universum genus filii, qui nudum patrem irriserat, poena peccati pertineret, ab eius filio initium maledicendi fecit. In iis autem quae dixit praedicebat futurum ut Semi posteri possessiones et domicilia Chanaani detinerent, et rursus ut Iapheti posteri ea, quae detinebant posteri Semi ademta posteris Chanaani, detinerent, et Semi posteros spoliarent, quemadmodum hi a Chanaani posteris ablata detinuerunt. Atque hoc ita factum esse audite. Vos enim, qui ex Semo genus ducitis, in terram filiorum Chanaani secundum dei voluntatem invasistis eamque detinuistis. Et filios Iapheti, qui secundum dei iudicium et ipsi in vos invaserunt, terram vobis abstulisse et detinuisse constat. Dicta autem sunt haec sic: *Sobrius vero factus est Noachus a vino, et cognovit quae fecit ipsi filius eius iunior. Et dixit: Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis. Et dixit: Benedictus dominus, deus Semi, et erit Chanaan servus eius. Dilatet dominus Iaphetum, et habitet in do-*

τες et *διακαθέξουσιν* codd. msti et editi habent *καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ*. Haec verba originem debent alicui lectori, scribenti *οἱ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ*. Postea a librario in textum importata sunt, articulo *οἱ* connexionis causa male in *καὶ* mutato.

6. *αὐτὰ*] Fortasse *αὐτάς*. Sed (Thirlb.) vera est lectio vulgata. Plato in Theaet. p. 206. ed. Steph.: *Ἀλλὰ δὴ τοῦτο μὲν ἔτι κἂν ἄλλαι φανεῖεν ἀποδείξεις, ὥς ἐμοὶ δοκεῖ· τὸ δὲ προκείμενον μὴ ἐπιλαθώμεθα δι' αὐτά*. Conviv. p. 196: ... *ἡ εὐσχημοσύνη*, *ὃ* etc.. Cicero de nat. deor. II. c. 5: „quarum *rerum* aspectus ipse satis indicaret non esse ea *fortuita*.“ C. 34: „... mundi partes ... ea fortuitane sint“ etc..

7. *Ἐξένηψε ... αὐτοῦ*] Genes. 9, 24—27.

8. *αὐτοῦ*] Stephan. et Thirlb. male *αὐτῷ* praebent.

καὶ γενηθήτω Χαναὰν παῖς αὐτοῦ. Δύο οὖν λαῶν εὐλογηθέν-
των, τῶν ἀπὸ τοῦ Σὴμ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, καὶ πρώτων κατασχεῖν
τοὺς οἴκους τοῦ Χαναὰν ἐγνωσμένων τῶν ἀπὸ Σήμ, καὶ πάλιν
διαδέξασθαι παρ' αὐτῶν τὰς αὐτὰς κτήσεις τῶν ἀπὸ Ἰάφεθ προει-
ρημένων, καὶ τοῖς δυσὶ λαοῖς τοῦ ἑνὸς λαοῦ τοῦ ἀπὸ Χαναὰν
εἰς δουλείαν παραδοθέντος, ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν τοῦ παντοκρά- 369
τορος πατρὸς δύναμιν δοθεῖσαν αὐτῷ παρεγένετο, [9] εἰς φιλίαν καὶ
[10] εὐλογίαν καὶ μετάνοιαν καὶ συνοικίαν καλῶν, τὴν ἐν τῇ αὐτῇ
γῇ τῶν ἁγίων πάντων μέλλουσαν γίνεσθαι, [11] ὡς προαποδέδεικται,
διακατάσχεσιν ἐπήγγελται. Ὅθεν οἱ πάντοθεν ἄνθρωποι, εἴτε
δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι, πιστεύοντες ἐπὶ τὸν Χριστὸν καὶ ἐγνωκό-
τες τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ καὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἀλή-
θειαν, ἐπίστανται ἅμα αὐτῷ ἐν τῇ γῇ ἐκείνῃ γενησόμενοι καὶ τὰ B
αἰώνια καὶ ἄφθαρτα κληρονομήσειν.

140. Ὅθεν καὶ Ἰακώβ, [1] ὡς προεῖπον, τύπος ὢν καὶ αὐτὸς τοῦ
Χριστοῦ, καὶ τὰς δύο δούλας τῶν δύο ἐλευθέρων αὐτοῦ γυναικῶν
ἐγεγαμήκει, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐτέκνωσεν υἱούς, εἰς τὸ προμηνυθῆναι
ὅτι ὁ Χριστὸς προσλήψεται [2] καὶ τοὺς ἐν γένει τοῦ Ἰάφεθ ὄντας
ἀπὸ τοῦ Χαναὰν πάντας ὁμοίως τοῖς ἐλευθέροις καὶ τέκνα συγκλη-
ρονόμα ἕξει· ἅπερ [3] ἡμεῖς ὄντες, συνιέναι ὑμεῖς οὐ δύνασθε, [4] διὰ
τὸ μὴ δύνασθαι ἀπὸ τῆς τοῦ θεοῦ ζώσης πηγῆς πιεῖν, ἀλλὰ ἀπὸ
τῶν συντετριμμένων λάκκων καὶ ὕδωρ μὴ δυναμένων συνέχειν, ὡς C
ἡ γραφὴ λέγει. Εἰσὶ δὲ λάκκοι συντετριμμένοι καὶ ὕδωρ μὴ συνέ-

9. εἰς φιλίαν ... ἐπήγγελται] Desideratur καὶ particula, quam ad ἐπήγγελται referas. Fortasse a Iustino ipso omissa est.

10. εὐλογίαν] 1 Petr. 3, 9: εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.

11. ὡς προαποδέδ.] C. 80, alibi.

1. ὡς προεῖπον] Cf. c. 134.

2. καὶ . . . πάντας] Maranus perperam copulavit verba ὄντας ἀπὸ τοῦ Χ. πάντας: *omnes ex Chanaan orti.* Vernacule vertas: *dass Christus auch die Nachkommen Canaans unter dem Geschlechte Japheths alle gleich den Freien aufnehmen werde.* Wurmius *Die Apologie des Christenthums von Justin* etc. in *Klaiberi Studien der evangel. Geistlichk. Würtemberg's* (1828) Vol. I. Fasc. 2. p. 32 sq.: „Es wäre gezwungen, wenn man die Worte καὶ τοὺς ἐν γένει τοῦ Ἰάφεθ ὄντας ἀπὸ τοῦ Χαναὰν πάντας so übersetzen wollte: *auch diejenigen Nachkommen Japheths, die das Schicksal Canaans theilen,* d. h. Sclaven sind. Justin betrachtet alle

mibus Semi, et fiat Chanaan servus eius. Itaque quum duo populi benedictione aucti essent, qui a Semo et a Iaphetho provenerunt, et quum decretum esset ut posteri Semi domos Chanaani primi obtinerent, ac praedictum rursus ab iis easdem possessiones posteros Iaphethi accepturos, quumque duobus populis unus populus ex Chanaano ortus in servitutem traditus fuisset: Christus secundum omnipotentis patris virtutem ipsi traditam advenit, atque, in amicitiam et benedictionem et poenitentiam et convictum vocans, futuram in eadem terra sanctorum omnium, ut iam demonstratum est, possessionem promisit. Unde quacunque ex regione homines, sive servi sive liberi, credentes in Christum et veritatem agnoscentes quae in ipsius et prophetarum eius effatis est, sciunt se una cum eo in terra illa futuros et aeterna incorruptaque bona haereditate accepturos esse.

140. Hinc etiam Iacobus, ut iam dixi, quum ipse quoque esset figura Christi, et duas ancillas duarum liberarum coniugum suarum duxerat, et ex iis suscepit filios, ut praenuntiaretur Christum etiam omnes, qui, ex Chanaano orti, in genere Iaphethi versantur, pariter ac liberos suscepturum esse et in filiorum cohaeredum loco habiturum: qui quidem nos sumus, id quod intelligere non potestis, quia ex vivo dei fonte non potestis bibere, sed *ex contritis cisternis neque aquam continere valentibus*, ut scriptura ait. Cisternae autem contritae

Sclaven unter den verschiedenen Völkern als Nachkommen Canaans, weil Noah über seinen Enkel den Fluch der Sclaverei ausgesprochen hat. Diesen unter den Abkömmlingen Sems und Japheths zerstreuten Canaanitern hat Jesus die Freiheit erworben. Justin bemerkt absichtlich, dass Jesus auch alle unter dem Geschlechte Japheths lebenden Canaaniter in Freiheit gesetzt habe; denn er will zeigen, dass auch die Heiden alle ohne Unterschied unter das neue Volk Gottes aufgenommen seien. Eben darum legt er, wenn er die Familie Jacobs als Vorbild dieser Vereinigung der Kinder Noahs darstellt, ein besonderes Gewicht auf den Umstand, dass den Kindern der Lea und Rahel die Söhne ihrer beiden Sclavinnen gleich geachtet werden.“

3. ἡμεῖς ὄντες] Nominativus hîc valde insolens est. Congruentius (Sylburg.) ἡμᾶς ὄντας vel ἡμᾶς εἶναι. Comp. c. 18. n. 4.

4. διὰ . . . συνέχειν] Coll. Ier. 2, 13.

χοντες οὓς ὤρυξαν ὑμῖν οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν αὐτῶν, ὡς καὶ ἡ γραφὴ διαῤῥήδην λέγει, [5]διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων. Καὶ πρὸς τούτοις ἑαυτοὺς καὶ ὑμᾶς βουκολοῦσιν, [6]ὑπολαμβάνοντες ὅτι πάντως τοῖς ἀπὸ τῆς σπορᾶς τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραὰμ οὖσι, κἂν ἁμαρτωλοὶ ὦσι καὶ ἄπιστοι καὶ ἀπειθεῖς πρὸς τὸν θεόν, ἡ βασιλεία ἡ αἰώνιος δοθήσεται, ἅπερ ἀπέδειξαν αἱ γραφαὶ οὐκ ὄντα. Ἦ γὰρ τοῦτο οὐκ ἂν εἶπεν Ἠσαΐας· [7]Καὶ εἰ μὴ D
κύριος σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν καὶ Γόμοῤῥα ἐγενήθημεν· καὶ Ἰεζεκιήλ· ὅτι [8]Κἂν Νῶε καὶ Ἰακὼβ καὶ Δανιὴλ ἐξαιτήσωνται υἱοὺς ἢ θυγατέρας, οὐ μὴ δοθῇ αὐτοῖς· ἀλλ' οὔτε πατὴρ ὑπὲρ υἱοῦ οὔτε υἱὸς ὑπὲρ πατρός, ἀλλ' ἕκαστος τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ ἀπολεῖται καὶ ἕκαστος τῇ ἑαυτοῦ δικαιοπραξίᾳ σωθήσεται· καὶ πάλιν Ἠσαΐας· [9]Ὄψονται τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων· ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ παύσεται, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὅρασιν πάσῃ σαρκί. Καὶ ὁ κύριος ἡμῶν κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν πατρὸς καὶ δεσπότου τῶν 370
ὅλων οὐκ ἂν εἶπεν· [10]Ἥξουσιν ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται ὡς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Ἀλλὰ καὶ ὅτι οὐκ [11]αἰτίᾳ τοῦ θεοῦ οἱ προγινωσκόμενοι καὶ γενησόμενοι ἄδικοι, εἴτε ἄγγελοι εἴτε ἄνθρωποι, γίνονται φαῦλοι, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν ἕκαστος αἰτίᾳ τοιοῦτοί εἰσιν ὁποῖος ἕκαστος φανήσεται, [12]ἀπέδειξα καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

141. Ἵνα δὲ μὴ πρόφασιν ἔχητε λέγειν ὅτι ἔδει τὸν Χριστὸν B
σταυρωθῆναι, ἢ καὶ ἐν τῷ γένει [1]ὑμῶν εἶναι τοὺς παραβαίνοντας, καὶ οὐκ ἂν ἄλλως ἐδύνατο γενέσθαι, φθάσας διὰ βραχέων εἶπον, ὅτι βουλόμενος τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἕπεσθαι τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὁ θεὸς ἐβουλήθη ποιῆσαι τούτους αὐτεξουσίους πρὸς

5. *διδάσκοντες . . . ἀνθρώπων*] Iesai. 29, 13 (Matth. 15, 9).

6. *ὑπολαμβάνοντες . . . δοθήσεται*] Notabile hac de re effatum desumsit Munsterus ex Iudaeorum Thalmud in Matth. 3, 9: „Abraham sedet iuxta portas inferni, et non permittit ullum iniquum Israelitam descendere ad infernum.“ Cf. et Misn. Tract. Sanhedr. c. 10 et quae scribit Maimonides Tract. de poenitentia c. 3. *Iebbius.*

7. *Καὶ . . . ἐγενήθ.*] Iesai. 1, 9.

8. *Κἂν . . . σωθήσεται*] Ezech. 14, 20. 14. 16. 18. 18, 4. 20. Deuter. 24, 16. — Pro Ἰακὼβ Sylburg.

neque aquam continentes eae sunt quas vobis foderunt magistri vestri, ut etiam scriptura nominatim declarat, *docentes doctrinas, mandata hominum.* Praeterea et seipsos et vos ludificantur, dum existimant omnino iis qui ex satu Abrahami secundum carnem sunt, etiamsi peccatores et increduli et erga deum immorigeri fuerint, regnum aeternum datum iri: quod quidem scripturae aliter se habere demonstrant. Alioqui enim hoc non dixisset Iesaias: *Et nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma et Gomorrha facti essemus* — et Ezechiel: *Etiamsi Noachus et Iacobus et Daniel depoposcerint filios aut filias, non dabuntur iis; sed nec pater pro filio nec filius pro patre, sed unusquisque peccato suo interibit et unusquisque sua ipsius iustitiae operatione salvabitur* — et rursus Iesaias: *Videbunt membra praevaricatorum; vermis eorum non sopitur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt in spectaculum omni carni.* Etiam dominus noster, secundum voluntatem patris qui eum misit et dominatoris omnium, non dixisset: *Venient ab occidente et oriente, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Iacobo in regno coelorum; filii vero regni eiicientur in tenebras exteriores.* Eos autem qui praenoscuntur et futuri sunt iniqui, sive angeli sive homines, non dei culpa improbos fieri, sed sua quemque culpa tales esse qualis quisque apparebit, etiam supra demonstravi.

141. Sed ne vobis ansa relinquatur dicendi oportuisse ut Christus crucifigeretur, aut etiam ut in vestro genere essent qui praevaricarentur, neque aliter evenire potuisse: antevertens paucis dixi deum, quum angelos et homines suae voluntati parere vellet, liberos ad iustitiae operationem eos creare

et Morell. (Lango praeeunte) Ἰώβ dederunt. Sed vide c. 44. n. 6.

9. Ὄψονται . . . σαρκί] Iesai. 66, 24. — Pro παύσεται fortasse παυθήσεται legendum est, ut Apol. I. c. 52. Supra c. 44: οὐ τελευτήσει.

10. Ἥξουσιν ... ἐξώτερον] Matth. 8, 11. 12.

11. αἰτίᾳ] Excepto Marano omnes mendose αἰτία (nom. casu) scripserunt.

12. ἀπέδειξα] Cf. cc. 88. 102.

1. ὑμῶν] Omnes praeter Thirlbium ἡμῶν legunt.

*δικαιοπραξίαν, μετὰ λόγου τοῦ ἐπίστασθαι αὐτοὺς ὑφ' οὗ γεγό-
νασι, καὶ δι' ὃν εἰσι πρότερον οὐκ ὄντες, καὶ μετὰ νόμου τοῦ ὑπ'
αὐτοῦ κρίνεσθαι, ἐὰν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττωσι· καὶ δι'
ἑαυτοὺς ἡμεῖς, οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἄγγελοι, ἐλεγχθησόμεθα πονη-* C
*ρευσάμενοι, ἐὰν μὴ φθάσαντες μεταθώμεθα. Εἰ δὲ ὁ λόγος τοῦ
θεοῦ προμηνύει πάντως τινὰς καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους κολα-
σθήσεσθαι μέλλοντας, διότι προεγίνωσκεν αὐτοὺς [2] ἀμεταβλήτως
γενησομένους πονηρούς, προεῖπε ταῦτα, ἀλλ' οὐχ, ὅτι αὐτοὺς ὁ
θεὸς τοιούτους ἐποίησεν. Ὥστε, ἐὰν μετανοήσωσι, πάντες βουλό-
μενοι τυχεῖν τοῦ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐλέους δύνανται, καὶ μακαρίους
αὐτοὺς ὁ λόγος προλέγει εἰπών· [3] Μακάριος, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται
κύριος ἁμαρτίαν. Τοῦτο δέ ἐστιν, [4] ὡς μετανοήσας ἐπὶ τοῖς ἁμαρ-* D
*τήμασι τῶν ἁμαρτημάτων παρὰ τοῦ θεοῦ λάβῃ ἄφεσιν, ἀλλ' οὐχ,
ὡς ὑμεῖς ἀπατᾶτε ἑαυτοὺς καὶ [5] ἄλλοι τινὲς ὑμῖν ὅμοιοι κατὰ τοῦ-
το, οἵ λέγουσιν ὅτι, κἂν ἁμαρτωλοὶ ὦσι, θεὸν δὲ [6] γινώσκουσιν,
οὐ μὴ λογίσηται αὐτοῖς κύριος ἁμαρτίαν. Μαρτύριον δὲ τούτου
τὴν μίαν τοῦ Δαυὶδ διὰ τὴν καύχησιν αὐτοῦ γενομένην παράπτω-
σιν ἔχομεν, ἥτις τότε ἀφείθη, ὅτε οὕτως ἔκλαυσε καὶ ἐθρήνησεν
[7] ὡς γέγραπται. Εἰ δὲ τῷ τοιούτῳ ἄφεσις πρὶν μετανοῆσαι οὐκ
ἐδόθη, ἀλλ' [8] ὅτε τοιαῦτα ἔκλαυσε καὶ ἔπραξεν ὁ μέγας οὗτος βα-
σιλεὺς καὶ χριστὸς καὶ προφήτης, πῶς οἱ ἀκάθαρτοι καὶ πάντα
ἀπονενοημένοι, ἐὰν μὴ θρηνήσωσι καὶ κόψωνται καὶ μετανοήσω-* 371
*σιν, ἐλπίδα ἔχειν δύνανται ὅτι οὐ μὴ λογίσηται αὐτοῖς κύριος
ἁμαρτίαν; Καὶ ἡ μία δὲ αὕτη τῆς παραπτώσεως τοῦ Δαυὶδ πρὸς
τὴν τοῦ Οὐρίου γυναῖκα πρᾶξις, ὦ ἄνδρες, ἔφην, δείκνυσιν ὅτι
οὐχ ὡς πορνεύοντες πολλὰς ἔσχον γυναῖκας οἱ πατριάρχαι, ἀλλ'
οἰκονομία τις καὶ μυστήρια πάντα δι' αὐτῶν ἀπετελεῖτο· ἐπεὶ εἰ
συνεχωρεῖτο, ἣν βούλεταί τις καὶ ὡς βούλεται καὶ ὅσας βούλεται,*

2. [*ἀμεταβλήτως*] Codd. msti et editi *ἀμεταβλήτους*. Similis commutatio Apol. I. c. 21. n. 6.

3. *Μακάριος . . . ἁμαρτίαν*] Ps. 31, 2.

4. *ὡς*] Pro *ὡς* legi etiam potest *ὅς*, *qui*. *Sylburgius*. — Quasi legi etiam posset *ὡς*, aut aliud quidvis. Apage intempestivam verecundiam. Certa res est. *Thirlbius*. — Quod erudito viro tam certum et exploratum videtur, id vereor ut nullam in aliis dubitationem inveniat, cum vulgata scriptura non careat praeclaro sensu. *Maranus*.

5. *ἄλλοι τινὲς*] Dubio procul

voluisse, indita iis ratione qua scirent a quo creati sint, et per quem exsistant quum antea non essent, et imposita lege ut ab eo iudicarentur, si praeter rectam rationem agerent; atque per nos ipsi, homines et angeli, improbitatis arguemur, nisi occupemus poenitentiam. Quodsi effatum dei praedicit omnino quosdam et angelos et homines punitum iri, idcirco haec praedixit, quod eos citra ullam immutationem improbos futuros praenosceret, non vero, quod eos deus tales fecerit. Quapropter, si poenitentiam agant, licet omnibus, quicunque voluerint, misericordiam a deo consequi, eosque beatos effatum praedicat dicens: *Beatus, cui non imputaverit dominus peccatum.* Id autem hanc vim habet, ut poenitentiam peccatorum agendo peccatorum a deo remissionem accipiat, non vero, ut vos ipsos decipitis et alii quidam vobis hac in re similes, qui dicunt, etiamsi peccatores sint, deum autem cognoscant, dominum non imputaturum esse ipsis peccatum. Testimonium huius rei habemus unum Davidis propter gloriationem ipsius commissum peccatum, quod quidem ei tum demum remissum est, quum sic flevit et lamentatus est ut scriptum est. Quodsi tali viro remissio non ante concessa est quam poenitentiam ageret, sed tum demum quum ita flevit seque gessit magnus ille rex et unctus et propheta: quomodo impuri et omnino perditi, nisi lamententur et plangant et poenitentiam agant, spem habere possint dominum non imputaturum esse ipsis peccatum? Etiam una ista peccati actio Davidis in Uriae coniugem, o viri, aiebam, demonstrat patriarchas non ut moecharentur plures habuisse uxores, sed dispensationem quamdam et mysteria omnia per eos peracta fuisse; nam si liceret, quam voluerit quisque et quomo-

gnosticae factionis sectatores perstringit, quos errorem istum turpissimum errasse docet nos Irenaeus passim. Vide adv. haeres. I. c. 1 et 20 et Feuardentii notas in utrumque locum. *Bullus* Harmon. apost. p. 108.

6. *γινώσκουσιν*] Debebat esse *γινώσκωσιν*, quum praecedat *κἂν* ... *ὦσι*. Sed cf. c. 115. n. 9.

7. *ὡς γέγραπται*] Coll. 2 Sam. 12, 13.

8. *ὅτε τοιαῦτα ἔκλ. καὶ ἔπρ.*] Reg. in marg. *ὅτε τοιαῦτα ἔπραξε καὶ οὕτως ἔκλαυσεν.*

λαμβάνειν γυναῖκας, [9] *ὁποῖον πράττουσιν οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἄνθρωποι, κατὰ πᾶσαν γῆν, ἔνθα ἂν ἐπιδημήσωσιν ἢ προσπεμφθῶσιν, ἀγόμενοι ὀνόματι γάμου γυναῖκας, πολὺ μᾶλλον* [10] *ἂν τῷ Δαυὶδ τοῦτο συνεχωρεῖτο πράττειν.* B

Ταῦτα εἰπών, ὦ φίλτατε [11] *Μάρκε Πομπήϊε, ἐπαυσάμην.*

142. *Ἐπὶ ποσὸν δὲ ὁ Τρύφων ἐπισχών· Ὁρᾷς, ἔφη, ὅτι οὐκ ἀπὸ ἐπιτηδεύσεως γέγονεν ἐν τούτοις ἡμᾶς συμβαλεῖν. Καὶ ὅτι ἐξαιρέτως ἥσθην τῇ συνουσίᾳ, ὁμολογῶ, καὶ τούτους δὲ οἶμαι ὁμοίως ἐμοὶ διατεθεῖσθαι· πλέον γὰρ εὕρομεν ἢ προσεδοκῶμεν* [1] *καὶ προσδοκηθῆναί ποτε δυνατὸν ἦν. Εἰ δὲ συνεχέστερον ἦν τοῦτο ποιεῖν ἡμᾶς, μᾶλλον ἂν ὠφεληθεῖμεν, ἐξετάζοντες αὐτοὺς* [2] *τοὺς λόγους· ἀλλ' ἐπειδή,* [3] *φησί, πρὸς τῇ ἀναγωγῇ εἶ καὶ καθ'* C *ἡμέραν* [4] *πλοῦν ποιεῖσθαι προσδοκᾷς, μὴ ὄκνει ὡς φίλων ἡμῶν μεμνῆσθαι ἐὰν ἀπαλλαγῇς.*

Ἐμοῦ δὲ χάριν, ἔφην, εἰ ἐπέμενον, καθ' ἡμέραν ἐβουλόμην ταὐτὸ γίνεσθαι· ἀναχθήσεσθαι δὲ ἤδη προσδοκῶν, ἐπιτρέποντος τοῦ θεοῦ καὶ συνεργοῦντος, ὑμᾶς προτρέπομαι, ἐνστησαμένους ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας μέγιστον τοῦτον ἀγῶνα, τῶν διδασκάλων ὑμῶν σπουδάσαι προτιμῆσαι μᾶλλον τὸν τοῦ παντοκράτορος θεοῦ Χριστόν.

Μεθ' ἃ ἀπῄεσαν λοιπὸν εὐχόμενοί τέ μοι σωτηρίαν καὶ ἀπὸ D *τοῦ πλοῦ καὶ ἀπὸ πάσης κακίας.*

Ἐγώ τε ὑπὲρ αὐτῶν εὐχόμενος ἔφην· Οὐδὲν ἄλλο μεῖζον ὑμῖν εὔχεσθαι δύναμαι, ὦ ἄνδρες, ἢ ἵνα, ἐπιγνόντες διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ δίδοσθαι [5] *παντὶ ἀνθρώπινον νοῦν, πάντως καὶ αὐτοὶ ἡμῖν ὅμοια ποιήσητε,* [6] *τὸν Ἰησοῦν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ.*

9. *ὁποῖον ... γυναῖκας*] Cf. c. 134. n. 1.

10. *ἂν*] Hoc Maranus ex Clar. pro *ἐν*, quod erat in editis, reposuit. — Mox codd. msti et editi *πράξειν* pro *πράττειν* habent. Cf. c. 68. n. 4. Alius mallet *πρᾶξαι*.

11. *Μάρκε Πομπήϊε*] Vide c. 8. n. 6.

1. *καὶ*] Thirlbii coniectura *ἢ* vel *ἢ καὶ* supersedemus.

2. *τ. λόγους*] Id de scriptura sacra intelligit. Cf. c. 19. n. 14.

3. *φησί*] Codd. msti et editi *φημί*, quod quidem ferri nequit. Eiusdem librariorum erroris exstat exemplum c. 4. n. 4.

4. *πλοῦν ποιεῖσθαι*] Sic vitiosam emendavi lectionem *τὶ λογιεῖσθαι*, quae in codd. mstis et editis

do voluerit et quot voluerit, assumere uxores (quale est quod faciunt vestri generis homines, qui in omni terra, quocunque venerint aut mittantur, mulieres ducunt nomine matrimonii), multo magis Davidi id liceret facere.

Quae quum dixissem, amicissime Marce Pompei, finem feci.

142. Trypho autem quum aliquamdiu se tenuisset: Vides, inquit, non data opera contigisse ut his de rebus colloqueremur. Atque me congressu apprime delectatum esse fateor, et hos arbitror eodem ac me animo affectos esse; plus enim invenimus quam exspectabamus et exspectari unquam poterat. Quodsi id nobis saepius facere liceret, maiorem utilitatem perciperemus, dum ipsa effata expendimus; sed quia, inquit, in procinctu es et quotidie navigare exspectas, ne pigreris nostri ut amicorum meminisse si discesseris.

Quod ad me spectat, inquam, si remanerem, quotidie idem fieri vellem; sed quum me navigaturum exspectem, concedente deo et adiuvante, vos adhortor ut, incumbentes pro vestra salute in maximum hoc certamen, magistris vestris studeatis Christum omnipotentis dei anteponere.

Post haec ita discesserunt ut mihi a navigatione et ab omni malo salutem precarentur.

Atque ego pro iis orans aiebam: Nihil aliud maius vobis precari possum, o viri, quam ut, agnoscentes hac via cuivis dari humanam mentem, omnino ipsi quoque eadem ac nos faciatis, Iesum esse Christum dei.

habetur. Illud *πλ. ποιεῖσθαι* valet i. q. *πλεῖν*. Herod. Hist. VI. c. 95: *διὰ νήσων τὸν πλόον ἐποιεῦντο.* Thirlbius commendavit minus belle *ναυτιλεῖσθαι*, melius Maranus *πλοῦν γενέσθαι*.

5. *π. ἀνθρώπινον νοῦν*] Maranus non male auguratus est *π. ἀνθρώπῳ τὸν νοῦν*. Mox idem pro *ὅμοια ποιήσητε* admonuit legendum aut *ὅμ. πιστεύσητε* aut *ὅμοιον ποιήσετε* supplendo *νοῦν*. Dicit Iustinus initio Dialogi c. 8: *Βουλοίμην δ' ἂν καὶ πάντας ἴσον ἐμοὶ θυμὸν ποιησαμένους μὴ ἀφίστασθαι τῶν τοῦ σωτῆρος λόγων.*

6. *τὸν Ἰησοῦν*] Codd. msti et editi *τὸ ἡμῶν*. Scripturam a me receptam Maranus proposuit. Thirlbius voluit *τῷ ἡμῶν* legi.

INDICES
IN
OPERA S. IUSTINI INDUBITATA.

I. INDEX VERBORUM.
II. INDEX RERUM.
III. INDEX LOCORUM.

I. Index verborum.

A.

ἀγέννητος de deo I. 34. n. 3.
ἀγωνίζεσθαι, *contendere*, fut. ἀγωνίσομαι II. 222. C. et ἀγωνιοῦμαι II. 232. B. ἀγ. τι I. 136. B. ἀγ. ὑπὲρ τῆς σωτηρίας I. 34. B. c. inf. I. 34. A. 200. B. II. 124. C. 142. D. 152. A. 332. D. 422. D.
ἀδιαφορία cynica I. 178. C.
ἀδιάφορον τέλος I. 178. C.
ἁδρὸς ἰχθύς i. q. κῆτος II. 362. C.
ἀζυμοφαγιῶν ἡμέραι II. 48. D.
αἱρεῖν — ᾕρει με ἡ νόησις II. 8. C. ὡς αἱρεῖ λόγος, *ut ratio evincit*, I. 8. C.
αἱρεσιώτης II. 278. D.
αἰτήσεις πέμπειν I. 32. n. 5.
αἰτία — δι' αἰτίαν τὴν τῶν ἁμαρτ. ἀνθρ., *propter homines peccatores*, II. 78. A.
αἰχμαλωτεύειν τινὰ ἀπό τινος II. 128. B.
ἀκαμάτως ἀκούειν II. 200. D.
ἀλεεῖναι πάτον ἀνθρ. II. 10. D.
ἀλλ' ἤ, *nisi (sondern nur)*, praecedente negatione I. 136. D. 186. C. ἀλλὰ pro ἀλλ' ἤ II. 402. n. 3. ἀλλὰ καί, *quin etiam*, initio periodi II. 4. n. 9. ἀλλ' οὖν, *at*, II. 64. n. 9. ἀλλ' οὖν γε II. 262. n. 19. c. coni. in apodosi II. 286. A.
ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρ. γένους, *instauratio hum. generis*, I. 60. C.
ἀλληλοφόνται, *se invicem interficientes*, I. 94. B.
ἄλλος in impropria relatione I. 16. n. 2. II. 16. n. 20. ἡ πλάνη ἄλλου πρὸς ἕτερον, *error communis*, I. 22. n. 7.
ἀλλότριον ποιεῖσθαί τινα, *abalienare aliquem*, I. 168. A.
ἀλογισταίνειν I. 110. B.
ἁμαξόβιοι II. 396. C. n. 12.
ἀμείβεσθαι, *remunerare*, I. 106. B.
ἀμισθωτί, *gratis*, II. 194. B.
ἀμυδρῶς ὁρᾶν I. 202. D.
ἄν geminatum propter parenthesin II. 12. B; cum coniunct. pro fut. II. 324. n. 8. ἄν et ἤν confunduntur I. 186. n. 5.
ἀναγράφειν ὄφιν σύμβολον I. 72. A. ὄνον ἐν μυστηρίοις I. 128. n. 12. ἀναγεγραμμένος θεός II. 426. C.
ἀναλογία — πρὸς ἀν., *pro ratione*, I. 46. E.
ἀναλύεσθαι εἴς τι I. 50. n. 6.
ἀναμφιλέκτως ἐπιγνῶναι II. 210. C.
ἀναπέμπειν αἶνον κ. δόξαν I. 154. D. εὐχὰς κ. εὐχαριστίας I. 160. E.
ἀνάριθμος εἰπεῖν II. 440. C.
ἀνάστασις αἰωνία ὁμοθυμαδὸν ἅμα πάντων II. 284. n. 15.
ἀνατιθέναι ἑαυτὸν τῷ θεῷ, *se deo consecrare*, I. 116. n. 8.
ἀναφέρειν εἴς τινα I. 72. E.
ἀνδροβατεῖν, *maribus ad libidinem uti*, I. 200. E.
ἀνέδην μίξις I. 70. n. 29.
ἀνέλευσις εἰς οὐρανόν I. 66. n. 3.
ἀνελλιπής II. 438. n. 4.
ἀνεξάρνητόν τινος γίνεσθαι II. 98. B.
ἀνεξίκακος I. 40. B.
ἀνεπίμικτος κακίας, *purus a pravitate*, I. 14. C.
ἀνθρωπαρέσκεια τ. δεισιδαιμόνων I. 6. E.
ἀνθρώπειος gen. comm. I.}192. B. II. 236. B.
ἀνθρώπινος gen. comm. I. 28. A.
ἄνοδος εἰς οὐρανόν II. 284. C.
ἄνοια, *ignoratio*, II. 338. n. 6.
ἀντιληπτικὸς παθῶν II. 334. n. 1.
ἄνωθεν, *superne (von oben her)*, II. 220. D; *antiquitus (von Alters her)*, II. 214. n. 9. 338. n. 3.
ἄξιός τινι I. 26. n. 5.

ἄοικοι II. 396. n. 12.
ἀπάγεσθαι, *ad mortem adduci*, I. 172. n. 20.
ἀπαρακαλύπτως II. 260. C.
ἅπερ i. q. ἅτε, II. 32. n. 4.
ἀπό i. q. ἐκ II. 312. n. 5; ponitur ubi ὑπό exspectas I. 163. E. II. 168. n. 3; confunditur in codicibus cum ὑπό II. 360. n. 6. ἀφ' ἑαυτοῦ, *sua sponte*, I. 104. B; tempus indicat, *inde ab aliquo (seit)*, II. 306. n. 9.
ἀπόδεκτος I. 102. n. 6.
ἀποκαλύπτειν II. 314. n. 2.
ἀποκρίνειν — ἀπόκριναι, *responde*, II. 164. n. 2.
ἀπονεύειν, *avertere*, II. 424. A.
ἄποπτος I. 202. n. 5.
ἀποστρέφειν, *reverti*, II. 426. n. 11.
ἀποταγή II. 364. C.
ἀργῶς, *frustra*, II. 378. B.
ἁρμόζεσθαι πρός τι, *se accommodare ad aliquid*, II. 66. A.
Ἀῤῥαβία (semper geminato ῥῶ), Ἄῤῥαβες, ἀῤῥαβικὴ γῆ I. 148. n. 5. Comp. II. 272. n. 23.
ἀῤῥητοποιός I. 72. D.
ἀρχή — τὴν ἀρχήν, *initio*, I. 24. n. 3. II. 88. n. 10. 220. n. 1. 318. B; *ab initio* I. 74. C. II. 146. A; *omnino* I. 50. E. 74. D. Vide II. 204. n. 1.
ἀρχιστράτηγος II. 110. D. 204. B.
ἀσαγής, *clitellas non ferens*, II. 172. C. 174. B.
αὖ πάλιν I. 52. C.
αὐτεξούσιον II. 346. B.
αὐτός videtur pleonastice positum II. 232. n. 1. 382. n. 15; non eodem genere ac praecedens nomen usurpatur II. 460. n. 6; respicit nomen extrinsecus intellectum II. 144. n. 6; supplendum in genit. absol. I. 22. n. 5; dicitur αὑτοῦ etc. ubi ἑαυτοῦ etc. (formas enim αὑτοῦ etc. non agnoscunt codices Iustini) exspectaveris: II. 260. n. 7. 432. B. 464. B (αὑτοῦ); I. 82. A. 190. A (αὑτῷ); I. 200. n. 4 (αὑτοῖς); confunduntur in codicibus αὐτῷ et ἑαυτῷ I. 14. n. 6. II. 324. n. 9, αὐτῶν et ἑαυτῶν II. 96. n. 1, αὐτοῖς et ἑαυτοῖς I. 8. n. 6. ἐπὶ τὸ αὐτό I. 98. n. 9. 158. n. 4.
ἀφίστασθαι ἀπὸ — *discedere* II. 390. n. 4.
ἄχρις ἄν c. coni. II. 350. D; cum indic. ibid.
ἀχώρητος τόπῳ II. 428. A. ἀχ. φαντασία II. 432. A.
ἀχώριστος δύναμις II. 432. B.

B.

βάθη τ. καρδίας II. 408. A.
Βακχεῖος I. 4. n. 8.
βαναυσουργός, *opifex*, I. 130. C.
βαπτίζειν — βεβαπτισμένοι ἁμαρτίαις, *onerati peccatis*, II. 300. A.
Βαπτισταί II. 280. A.
βάρβαροι, Iudaei, I. 14. n. 10.
Βαρχωχέβας I. 78. n. 7.
Βασιλεῖαι, *libri de Isr. regibus*, II. 112. n. 14.
βασίλειον = βασιλεία I. 82. C.
Βασιλιδιανοί II. 116. D.
βηξίλλον, *vexillum*, I. 132. n. 8.
βιοτή — ζῆν τὴν ἐνθάδε β. I. 198. B.
βραχυεπῶς I. 116. B. 190. D.
βρύειν τί τινι II. 386. B. λόγοι βρύοντες δυνάμει II. 34. D.

Γ.

Γ et Τ confunduntur II. 414. n. 11.
γάρ rationem reddit sententiae non expressae sed intellectae II. 64. n. 1; infertur post νῦν δέ II. 40. n. 3; confunditur cum γε I. 42. n. 4; ponitur ubi δὲ exspectas II. 260. n. 6. γὰρ οὖν I. 64. n. 4.
Γαλιλαῖοι II. 280. n. 12.
γελοιάζειν II. 228. C.
γένεσις — πάλιν γεν. II. 296. n. 20.
γενεσίων ἡμέραν τελεῖν II. 162. D.
Γενισταί II. 278. n. 11.
γεννᾶν de patre, ut I. 54. n. 2; sed de matre, i. q. τίκτειν (*parere*), II. 290. C. γεννᾶσθαι, *nasci*, I. 86. D. γεννηθῆναι, *nasci*, I. 88. E. II. 146. A. 164. D. 306. C. γένεσιν γεννηθῆναι I. 144. n. 10. — γεγέννηται et γεγένηται, ἐγεννήθη et ἐγενήθη, similia saepe confunduntur in codicibus: II. 6. n. 5.
γηόρας II. 410. n. 1.
γίνεσθαι (formam γίγνεσθαι Martyr non agnoscit) — γενόμενοι,

qui exstiterunt, I. 46. n. 2. ἐγενήθην pro ἐγενόμην II. 6. D. γεγενῆσθαι, *ortum* s. *natum esse*, I. 54. n. 2. — γενόμενα κ. γεγραμμένα διδάγματα I. 204. n. 7.
Γιττῶν, vicus samaritanus, I. 66. n. 7.
γνώμη, *consilium*, II. 330. A.
γνώριμος, *discipulus*, I. 82. A.
γνωριστικὸν καλοῦ I. 202. A.
Γόμοῤῥα plur. num. II. 192. B.
γράμμα — διὰ γραμμάτων (*literis inscriptis*) θεοὺς ἐπονομάζειν I. 132. n. 11.
γραπτός — γραπτὴ εἰκών, *imago picta*, I. 50. D.
γραφαί, *loca scripturae* i. q. ῥητά, II. 244. n. 2; *imagines* I. 62. n. 3.

Δ.

Δ et Λ confunduntur II. 274. n. 11.
δαιμονιόληπτος I. 148. B.
δαίμων — δ. φαῦλοι, κακοί, ἀνόσιοι I. 12. D. 14. B.
Δαυίδ I. 88. n. 6.
δέ videtur redundare II. 62. n. 3; superfluum praemisso καί II. 132. n. 10; initio orationis I. 166. n. 2. δὲ et δὴ confunduntur II. 152. n. 2.
δέεσθαι I. 24. n. 1.
δεῖ — ἔδει omissum II. 312. n. 3.
δεκαδύο I. 94. A.
δή revocat ad orationem interruptam I. 80. n. 8. δή γε II. 44. n. 1.
δηλαθή in fine sententiae II. 22. E.
διαγωγή μετά τινος et παρά τινι I. 20. A. B.
διαιτᾶν, *vitam agere*, I. 194. D.
διακατάσχεσις II. 462. A.
διαλογίζεσθαι πρὸς ἑαυτὸν λόγους II. 32. B.
διάλογος πρὸς ἐμαυτὸν γίνεται, *mecum colloquor*, II. 12. B.
διγαμία I. 38. n. 8.
διερινοῦντες II. 344. n. 9.
δίκαιος gen. comm. II. 18. A.
δικαιοπραξία II. 152. B.
δικαίωμα II. 148. C.
δογματίζειν, *docere*, potissimum de philosophorum decretis, I. 20. D. 52. C.
δόξαι καὶ δόγματα I. 190. B; sic δοξάζειν καὶ δογματίζειν I. 12. C.
δύναμις — ὅση δύν. I. 160. n. 8. δυνάμεις μαγικὰς ποιεῖν, *facinora magica edere*, I. 66. D. 134. B.
δύνειν, unde ἥλιον μὴ δύναντα θεᾶσθαι II. 442. n. 1.
δυσεξήγητος, *inexplicabilis*, I. 182. E.
δυσπειστως ἔχειν πρός τι II. 312. A.
δυσωπεῖσθαί τινα, *metuere aliquem*, II. 30. D.

E.

ἑαυτῶν de prima persona pronominis reflexivi I. 154. C: sic ἑαυτοῖς, *nobis ipsis*, I. 8. n. 6. ἑαυτούς, *nos ipsos*, I. 36. B. 142. D; de secunda persona I. 204. C: sic ἑαυτούς, *vos ipsos*, I. 6. B. II. 106. B. ἑαυτοῖς, *vobis ipsis*, I. 200. A. II. 34. B. 50. E. Vide αὐτός.
ἐγγράφειν II. 248. A.
ἐγγράφως II. 406. n. 17.
ἐγχωρεῖν — μέχρις ἐγχ., *quoad tempus fert*, I. 158. n. 5.
εἰ in optione II. 34. n. 1. εἰ ἄρα II. 10. A. εἰ γάρ II. 262. n. 17. εἰ δὲ μή γε II. 358. B.
εἰδέναι — ἰδέσθαι, *videri*, II. 10. D. 14. B.
εἰκονοποιεῖν, *conformare*, ὀστέα, νεῦρα, σάρκας I. 50. D.
εἰκός — ὡς τὸ εἰκός II. 8. n. 10.
εἰλαπίνη, *epulum*, II. 36. B.
εἶναι τανῦν, *inpraesentiarum*, II. 442. n. 2. ἤμην imperf. II. 36. D. ἔστι sequente accus. c. infin. I. 204. n. 8.
εἶπον aor. I. imper. II. 166. n. 6.
εἰσφορά I. 44. n. 1.
ἑκατοντάχειρ I. 64. B.
ἐκδυσωπεῖν, *a consilio dehortari*, *dringend bitten*, I. 170. A.
ἐκκλησία et δῆμος singulari numero multitudinem significant II. 136. A.
ἐκλεκτοὺς ἐκλέγεσθαι II. 60. E.
ἐκμελετᾶν λόγους II. 32. C.
ἔκστασις — ἐν ἐκστ. ὁρᾶν II. 388. A.
ἔκτοτε II. 68. n. 10.
Ἐλαιών II. 338. n. 7.
ἕλλας φωνή I. 78. D.
Ἕλληνες, *Gentiles*, I. 14. n. 10.

Ἑλληνιανοί II. 280. n. 12.
ἔμμηνα φυλάσσειν II. 148. D.
ἐμφορεῖν πειθὼ κ. πίστιν I. 126. n. 11. ἐμπεφορημένοι ὑπὸ πνεύματος II. 324. D. ἐμφορηθῆναι ἠρεμίας II. 10. D.
ἐμφύσημα II. 130. n. 4.
ἐν, *iuxta*, *ad*, I. 62. n. 3; cum verbo quo motus exprimitur (pro εἰς) II. 238. n. 3; cum dat. personae ad locum alicuius libri designandum II. 404. n. 7.
ἐνάρετος I. 10. E. 28. A. ἐναρέτως βιοῦν I. 58. D. 190. D.
ἐνδεής — acc. ἐνδεᾶ et ἐνδεῆ II. 304. n. 1.
ἐνδοτικός II. 272. C.
ἐνδότως ἔχειν πρός τι II. 312. n. 2.
ἐνδυναμοῦν II. 308. A.
ἐνεγκρατεύειν, *se continere*, I. 74. D.
ἕνεκα omissum II. 68. n. 9.
ἐνεργεῖν seq. accus. c. infin., *efficere ut*, II. 90. n. 17. τὰ ἐνεργούμενα εἴς τινα ἔκ (ὑπό) τινος II. 62. A. 270. D. ἐνεργηθεὶς ὑπό τινος I. 68. A.
ἐνέχεσθαι εἰς, *reum esse*, II. 58. D.
ἐννοεῖν I. 152. n. 3.
ἐννοίας εἰκών I. 152. B.
ἐννόμως πολιτεύεσθαι II. 228. B. D.
ἐντέλλεσθαι, *mandare*, II. 70. A. 130. A.
ἔντευξις I. 4. n. 12.
ἐντυγχάνειν, *legere*, I. 100. n. 2.
ἔξαλλα λαλεῖν II. 370. n. 4.
ἐξεταστικῶς, *accurate*, I. 14. A.
ἐξήγησιν ποιεῖσθαι I. 162. n. 5.
ἐπαίρεσθαι τῆς γῆς, *se humo tollere*, I. 136. B.
ἐπαναγωγή, *emendatio*, I. 60. C.
ἐπᾳστής, *incantator*, I. 184. B.
ἐπεξεργάζεσθαί τινι II. 458. n. 12.
ἐπί — c. gen. ἐπ' ὀνόματος, *in nomine*, I. 144. A. 146. E. ἐφ' ἡμῶν, *in Ansehung unser*, I. 10. n. 3. ἐφ' ὑμῶν, *coram vobis*, I. 176. B. ἐφ' ἑαυτοῦ, *in sua conditione* (caelebs), I. 76. E. — c. dat. ἐπὶ τῷ οὐρανῷ, *in coelo*, II. 376. n. 1. ἐπὶ χρόνοις τινός, *temporibus alicuius*, I. 34. E.
ἐπιβαίνειν τ. ἱεροῖς I. 146. A.
ἐπιβάλλεσθαι ἀποδεικνῦναι, *aggredi demonstrare*, II. 232. D.
ἐπιβολὴ τ. κλήρου II. 334. D.
ἐπίδειξις — εἰς ἐ. ὅτι II. 120. n. 4.
ἐπικαλεῖν, *obiicere*, I. 110. n. 4.
ἐπικεκαλυμμένως II. 234. n. 15.
ἐπικύρωσις I. 108. n. 3.
ἐπιλήψιμος II. 118. B.
ἐπίλογοι I. 158. C.
ἐπιμιμνήσκειν — ἐπιμνησθήσομαι pro ἐπιμνήσομαι II. 238. B. 294. D.
ἐπισκοπή II. 438. D.
ἐπίστασθαι II. 230. n. 16.
ἐπισυνίστασθαι κατά τινος II. 334. A.
ἐπίτασις, *attentio*, I. 106. B.
ἐπιτήδευμα II. 12. B.
ἐπιτήδευσις — ἀπὸ ἐπιδ., *data opera*, II. 468. B.
ἐπιφάνεια ὀνείρων, *insomnia*, I. 34. B.
ἐπόπτευσις παίδων I. 48. n. 5.
ἐπορκίζων et ἐπορκιστής I. 184. n. 13. II. 294. n. 8.
ἐποχή — ἐπ. ἔχειν, *inhiberi*, II. 348. C.
ἐργάζεσθαί τινά τι II. 352. n. 18. τινί τι II. 420. A; i. q. *efficere ut* II. 394. A.
ἐργασία activa significatione II. 384. n. 8.
Ἔρεβος I. 138. n. 6.
ἐρεῖν — εἰρήσεται, *dicetur*, I. 12. D. 190. B. ἐῤῥέθην I. 120. n. 4.
ἔρχεσθαι c. acc. (pro εἰς) II. 350. n. 9; c. infin. II. 246. n. 3.
ἐρωτοποιεῖσθαι, *ad amorem alliciendum compositum esse*, I. 194. C.
ἕτερον παρ' ὅ, *aliud quam*, I. 104. B.
ἑτοίμως ἔχειν, *paratum esse*, II. 164. D.
εὐαγγελίζεσθαί τινα, *alicui laetum nuntium afferre*, I. 86. B. εὐαγ. τινι II. 342. C.
εὐάρεστος, *gratus*, I. 108. C. εὐαρέστως II. 162. D.
εὐδοκεῖν εἴς τινα II. 94. C.
εὐθύνην τ. βίου κ. λόγου παρέχειν I. 8. B.
εὐκαταφρόνητος ἰδέσθαι II. 10. D.
εὐκατάφορος πρός τι, *facilis ad*, II. 66. B.
εὔτονος II. 326. D. εὐτόνως, *intento animo*, I. 154. n. 2.
εὐχαριστεῖν, *gratias agere*, I. 154. E. 156. B. ὁ εὐχαριστηθεὶς ἄρ-

τος κ. οἶνος, *in quibus gratiae actae sunt s. per preces consecrati*, I. 154. E; sic εὐχαριστηθεῖσα τροφή I. 156. A.
εὐχαριστία, *gratiae*, I. 32. C. 154. D; *sacra coena* I. 156. n. 1. Vide εὐχή.
εὐχάριστος, *gratus*, I. 32. D.
εὐχή — εὐχὰς ποιεῖσθαι I. 154. C. εὐχαὶ κ. εὐχαριστία I. 154. D. εὐχὰς κ. εὐχαριστίας ἀναπέμπειν I. 160. E. λόγος εὐχῆς κ. εὐχαριστίας I. 32. C.
ἔχειν ὡς, *habere pro*, II. 156. A.

Z.

ζῶον, *animal*, *Wesen*, II. 16. n. 20. ζ. ἄλογον I. 130. C. ζ. λογικόν II. 324. B.

H.

H et *EI* confunduntur I. 114. n. 3. *H* et *I* item II. 116. n. 19. 300. n. 14.
ἤ epexegetice dictum II. 68. n. 12.
ἢ γὰρ ἄν, *alioqui*, II. 40. n. 2.
ἡγούμενοι, *praesides provinciarum*, I. 166. B.
ἥκειν — perf. ἧκα, *veni s. me contuli*, II. 8. A.
ἡμεῖς et ὑμεῖς, ἡμῶν et ὑμῶν etc. confunduntur I. 166. n. 4.

Θ.

θειώδης, *divinus*, II. 448. A.
θέλησις II. 206. B.
θεολογεῖν, *deum dicere s. dei nomine appellare*, II. 188. C; *theologice s. religiose quaerere* II. 378. B.
θεός sine articulo Alexandrinorum loquendi consuetudine i. q. θεῖος de logo (Christo) dicitur I. 26. n. 8. II. 184. n. 16.
θεοφορεῖσθαι, *divinitus efferri*, λόγῳ θείῳ I. 86. D. τῷ πνεύματι τῷ προφητικῷ I. 88. A.
θεσπίζειν τὰ μέλλοντα II. 30. D.
Θεωρητικοί, philosophorum genus, II. 6. n. 3.

I.

Ἰησοῦς unde dictus I. 182. n. 8.
ἵνα, c. fut. ind. II. 388. n. 11.

K.

K et *Σ* confunduntur II. 364. n. 8.
καθολικός — καθ. ἀνάστασις II. 284. B.
καί apud partic. compar. II. 154. n. 9. καὶ γάρ I. 18. n. 2. καὶ ... δή I. 146. n. 1. καὶ ... τε II. 346. n. 11; vacare videtur II. 366. n. 2. 426. n. 7. και et καν confunduntur I. 20. n. 5. Vide δέ.
καλλιερεῖν I. 30. n. 10.
καλλωπίζειν — κεκαλλωπισμένοι λόγοι II. 94. D.
κάμηλος, ὁ et ἡ, II. 376. n. 7.
κἄν elliptice I. 70. n. 32. 188. n. 1. II. 364. n. 1; cum imper. I. 48. n. 9; modo mutato κἂν ᾖ τις ... ἔχει δέ II. 92. n. 11. κἄν τις εἴπῃ ... μὴ εἴη δέ II. 388. n. 9. κἂν ἁμαρτωλοὶ ὦσι, θεὸν δὲ γινώσκουσιν II. 466. n. 6; εἰ ... κἂν (*utique*) c. imperf. I. 28. n. 4.
Καππαρετεία, vicus samaritanus, I. 68. n. 20.
καρπογονεῖν II. 404. C.
καρτερῶς I. 186. A.
κατά — κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, *illo tempore*, I. 44. C. 86. B. 140. A. 148. A. II. 396. D. τὸ καθ' ἕκαστα, *singula*, II. 4. n. 9.
κατάδεσμοι II. 294. n. 9.
καταδίκη I. 28. B.
καταλαμβάνειν — καταληφθήσομαι II. 140. n. 16.
καταληπτός II. 16. C.
καταναθεματίζειν II. 154. D.
καταπλήσσω — aor. med. I. 134. n. 3.
καταρᾶσθαί τινα II. 416. C. 460. B. κατ. τινι II. 56. C. 446. C. κατ. τινος II. 326. C. 330. B. C; pass. κατηραμένος, *diris devotus*, II. 326. C; duplici augmento II. 312. A. 314. C. 330. A.
καταργεῖν τινα, *vi* sive *efficacia sua privare*, I. 184. B.
κατασκευὴ λόγου et λόγων I. 194. n. 13.
κατάστασις — ἐν κατ. ὤν, intrans. *in consueta sua condilione versans*, II. 388. A.
κατάσχεσις, *possessio*, II. 380. C.
κατενώπιον II. 430. B.
κατεπείγειν — impers. κατεπείγει με II. 236. n. 22.

κελεύειν — plsqpf. *κεκέλευστο* II. 268. C.
κερατίζειν — *κερατισθέντες*, *τουτέστι κατανυγέντες* II. 318. D.
κερατιστής II. 350. B.
κεφαλοτομεῖν i. q. *καρατομεῖν* II. 370. B.
κηδεμών τινι I. 160. A.
κηρύσσειν — plsqpf. *κεκήρυκτο* II. 262. A.
κικυῶν, *ricinus*, II. 364. n. 8.
κιναιδία I. 72. E.
κοινωνίαι τῶν λόγων, *disputationes*, I. 176. B.
κολόκυνθα II. 364. n. 9.
κόμπος — *κόμποι*, *strepitus*, I. 190. D.
κοποῦν II. 314. D.
Κόρινθος Socraticus II. 2. B.
κρίσις, *accusatio*, I. 12. n. 2.
Κρίσκης, philosophus Cynicus, I. 174. n. 3.
κρονικός — *ἡ κρονική* scil. *ἡμέρα*, *dies Saturni*, I. 160. n. 12.
κτηνοτρόφοι ἐν σκηναῖς οἰκοῦντες II. 396. n. 12.
Κυρήνιος, *Quirinus*, I. 88. n. 4. 110. C. II. 268. D.
κυριολογεῖν, *dominum dicere*, *domini titulo appellare*, II. 186. B. 188. C.

Λ.

λαοηγησία II. 162. B.
λαοπλάνος II. 240. A.
λατομεῖν — *λατομηθέντες ἐκ τῆς κοιλίας* II. 452. B.
λατρευτὴς θεοῦ II. 216. C.
λαχμὸν βάλλειν, *sortem iacere*, II. 334. C.
λέγειν, *dicere* in foro, I. 170. D; *putare*, II. 352. n. 18: inde *λέγω δὲ* saepissime II. 152. n. 2.
λειπόμενοι, *indigentes*, I. 158. C. 160. A.
λογικός I. 192. C. II. 210. C. *λογ. δύναμις* II. 204. A.
λόγιον, *effatum*, I. 84. D. *λόγια τοῦ Χριστοῦ* II. 62. D.
λόγος, 1°. *verbum*: *λ. ὁ ἑρμηνευτικός* I. 54. n. 3 et *ὁ παρὰ θεοῦ ἀγγελτικός* de Mercurio I. 58. n. 5. *λ. ὁ παρὰ τοῦ κυρίου* de oratione dominica I. 156. n. 3. *λ. εὐχῆς κ. εὐχαριστίας* I. 32. C. *λ. τοῦ θεοῦ* de effatis s. oraculis dei II. 54. n. 5. 66. n. 14. 302. n. 2. *διὰ λόγου*, *verbis*, I. 158. n. 6. *ὁ ἠθικὸς λ.* pars philosophiae doctrinam de moribus continens I. 188. B. *λ. λέγειν* II. 214. C. — 2°. *ratio*: *μετὰ λόγου* I. 34. E. 126. A. *λόγῳ κ. ἀληθείᾳ* I. 18. C. *ὀρθὸς λ.* I. 168. E. 186. A. II. 12. C. *σώφρων λ.* I. 4. C. *ἀληθὴς λ.* I. 6. A. 14. A. Vide II. 206. n. 6. — 3°. *logos divinus*: *ὁ λόγος* I. 30. E. 54. E. 182. D; sine articulo I. 110. C. D. 152. B. 194. E. II. 204. B. 432. B. *ὁ λ. θεῖος ὤν* I. 26. n. 8. *ὁ τοῦ θεοῦ λ.* I. 148. D. 156. A. *ὀρθὸς λ.* I. 190. B. *ὁ πᾶς λ.* I. 188. D. *λόγος μορφωθεὶς κ. ἄνθρωπος γενόμενος κ. Ἰησοῦς Χρ. κληθείς* I. 14. A. *ἔμφυτον παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ λόγου* I. 188. C. *σπερματικοῦ* (*disseminati*) *λόγου μέρος* I. 188. D. *λ. θεῖος σπερματικός*, I. 200. C.
λοιπόν, *deinceps*, *fernerhin*, II. 144. C. 180. B.
Λούκιος, martyr christianus, I. 172. A. B.
λυτρωτής II. 98. C.

M.

M et *Π* confunduntur II. 367. n. 2. *M* et *Σ* item II. 18. n. 4.
μαθητεύειν τινά II. 172. D. *μαθητεύεσθαι εἴς τι* I. 178. D. II. 128. A. *μαθητ. ἔκ τινος* II. 158. C. *μαθητ. τῷ Χριστῷ* I. 38. B.
μάλα — *καὶ μ.*, *omnino*, II. 14. A. *μᾶλλον* c. compar. I. 48. n. 1. *τί μάλιστα*; vern. *was denn?* s. *was ist gefällig?* II. 2. B.
Μαρκιανοί II. 116. n. 17.
μαστίζειν i. q. *μαστιγοῦν* II. 312. B.
μελίζειν, *membratim discerpere*, II. 406. C.
μέλον ἐστί pro *μέλει* I. 106. B.
μέμνημαι sensu passivo II. 394. n. 6.
μεμπτέος I. 102. n. 6.
μὲν οὖν I. 122. n. 1.
μέντοι — *οὐ μέντοι γε* II. 22. A.
Μεριστοί, secta quaedam, II. 278. n. 11.
μετά c. gen. II. 322. n. 13.
μεταβολή I. 156. n. 3. *μεταβολαὶ ὡρῶν* I. 180. n. 3.

μετάληψις ἀπό τινος, I. 160. E.
μεταμείβειν εἰς ἕτερον σῶμα, *transmigrare*, II. 22. D.
μετανοεῖν ἐπί τινι II. 86. C.
μετάνοια — μ. ποιεῖσθαι ἀπὸ τῆς παλαιᾶς πολιτείας II. 408. B.
μετατίθεσθαι ἀπὸ τῆς κακίας, *discedere a nequitia*, II. 364. D.
μετέλευσις τῶν ἐναντίων I. 102. E.
μηδὲ (*ne quidem*) et μήτε confunduntur II. 228. n. 4.
μήτι — εἰ μήτι II. 152. n. 4.
Μίθρας gen. *Μίθρου* et *Μίθρα* II. 270. n. 16.
μνηστή τινι II. 268. n. 8.
μόνον male collocatum I. 186. n. 2.
μορφοποιεῖν absolute I. 24. n. 5.
μορφοῦν I. 14. A.
Μουσώνιος, philosophus Stoicus, I. 188. n. 3.
μύειν II. 242. n. 3.
μυξωτήρ, *nasus*, I. 130. D.
Μωυσῆς — *Μωυσέως* I. 80. n. 1.

N.

N et *Σ* confunduntur II. 20. n. 12.
νεκριμαῖος II. 68. B.
νεκυομαντεία i. q. νεκρομαντεία I. 46. A.
νουθεσία I. 158. n. 6.
νοῦς βασιλικός II. 18. n. 6.
νῦν c. temp. praeter., *nostra aetate, nuper, ohnlängst, vor Kurzem*, I. 76. n. 7. 78. n. 7. ἀνηρωτημένα νῦν, *modo, soeben*, II. 232. n. 5. — τανῦν εἶναι *in praesentia* II. 442. n. 2.

Ξ.

Ξ et *Σ* confunduntur II. 172. n. 4.
ξένος, *admirandus*, I. 42. C. τὸ ξένον τῶν λόγων, *novum sermonum genus*, II. 6. D.
ξύλον de cruce II. 300. A. 330. C. 332. A. 458. D. ξύλῳ ἐμπαγῆναι I. 174. n. 2.
ξυστός — οἱ τ. ξυστοῦ περιπάτοι II. 2. n. 1. τὸ μέσον τ. ξ. στάδιον II. 36. E.

O.

ὁ articulus pro demonstrativo οὗτος usurpatur I. 12. n. 5.
οἰκονομία, *singularis providentiae dei dispensatio*, II. 364. D. 466. A; de Christi incarnatione II. 146. A. 402. B; de opere eius salutari II. 228. D. 304. A; de morte eius II. 350. A.
οἷός τ' ἤμην, *parabam, war nicht abgeneigt*, II. 36. D.
ὁμιλεῖν, *agere cum aliquo, colloqui*, τινί II. 124. B. 192. B. 200. D. 202. C. πρός τινα II. 210. C. ὁμ. πρὸς χάριν, *zu Gefallen reden, Schmeicheleien sagen*, I. 4. D.
ὁμιλία, *colloquium*, II. 236. C. ὁμιλίαι II. 192. B. ὁμ. ποιεῖσθαι ἀπὸ τ. γραφῶν II. 296. A.
ὁμόζυγος, *uxor*, I. 72. E.
ὁμοθυμαδὸν ἅμα, *una simul*, II. 284. n. 15.
ὁμοιόπιστος II. 402. A.
ὁμοίως i. q. ὅμως II. 414. n. 4.
ὁμόκοιτος I. 170. B.
ὁμολογεῖν τινα, *confiteri aliquem*, I. 94. B.
ὁμολογία τινός (gen. obi.) II. 216. C. ὁμ. εἴς τινα II. 154. C. ὁμ. ἀσπάζεσθαι de fide a militibus data I. 96. C.
ὁμόσπλαγχνος i. q. ὁμογάστριος II. 132. B.
ὀνειροπομπός I. 48. n. 6.
ὀνομάζειν, *sagen*, II. 174. A.
ὅπερ ad sententiam praecedentem referendum I. 46. n. 1.
ὁπόθεν pro ὅπου II. 366. n. 6.
ὀπωροφυλάκιον II. 172. B.
ὅρασις, *spectaculum*, πάσης σαρκός II. 436. n. 7.
ὀρθογνώμων II. 280. B.
ὁρίζειν θάνατον κατά τινος I. 112. C. 162 B.
ὀρτυγομήτρα, *ortygometra* (Plin.), *Wachtelkönig*, II. 440. C.
ὅς c. infin. II. 238. n. 2; interrogative (pro τίς) II. 290. n. 2; demonstrative (pro αὐτός) II. 6. B. 10. A.
ὅταν c. coni. II. 244. n. 19; c. opt. II. 30. n. 5.
ὅτι initio enuntiationis I. 100. n. 3; c. infin. pleonastice II. 144. n. 4. ὅτι μὴ I. 70. n. 31. ὅτι μηδὲν I. 176. n. 11.
οὐ μόνον — καὶ ... δέ II. 340. D. οὐ μόνον οὐ ... ἀλλά II. 58. n. 4. οὐχ ὅτι γε, *nedum*, I. 198. B.
Οὐαλεντινιανοί II. 116. D.

οὐδέ = *οὐ δέ* II. 150. n. 15. *οὐδὲ* ... *οὐδὲ* ... *οὔτε* II. 292. A. *οὐδὲ* et *οὔτε* confunduntur I. 92. n. 3.
οὐδόλως II. 154. n. 12.
οὖν in apodosi II. 310. n. 19.
Οὔρβικος, praefectus urbi, I. 170. n. 13.
οὗτος — *ὦ οὗτος* II. 128. A. *ὦ οὗτοι* II. 430. D; supplendum in genit. absol. *ταύτης* II. 12. n. 9.
οὕτω apodosin incipit II. 68. C.
ὀφείλειν — *ὀφείλετο πᾶσι θανεῖν*, *posita est omnibus mors*, I. 194. B.
ὄφλημα ἀποδιδόναι I. 194. B.
ὄψις — *ὄψει ἰδεῖν*, *oculis cernere*, II. 172. n. 13.

Π.

π et *τι* confunduntur II. 4. n. 14.
παιδοφθορεῖν II. 330. D.
παλαιὸς πρεσβύτης II. 10. n. 3.
πάλιν — *αὖ π.* I. 52. C. *ἡ πάλιν γένεσις* et *ἡ π. παρουσία* II. 296. n. 20.
παμμάχως (*summa contentione*) *ἀγωνίζεσθαι* I. 200. B.
παμπληθεί II. 362. C.
παρὰ (*propter*) *τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν* I. 202. n. 2; sic *παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν* II. 308. n. 10.
παραγράφειν, *pervertere*, *delere*, *τ. γραφάς* et *τ. ἐξηγήσεις* II. 246. n. 7.
παρακεκαλυμμένως II. 168. C. 260. B. 262. A.
παραποιεῖν, *corrumpere*, II. 238. D. 388. D.
παραφέρειν, *inducere*, I. 90. n. 2; *inducere* praeter fas, I. 130. n. 22. II. 238. n. 3.
παραχρῆσθαι I. 114. n. 7.
πάρεδρος I. 48. n. 6.
παρεξηγεῖσθαι, *male explicare*, II. 292. n. 12.
παρεπίδημος ξένος I. 160. A.
παρθένος, *virgo* (*Jungfrau*), opponitur *νεᾶνις*, *adolescentula mulier* (*junge Frau*), II. 226. n. 1; *ἐκ* s. *διὰ* s. *ἀπὸ παρθένου* nasci I. 58. n. 10.
πᾶς ὁστισοῦν, *quilibet*, II. 434. B. *ἐκ παντός*, *omni modo* s. *omnino*, I. 18. D. 168. A. II. 134. C. 148. C. 160. A. 222. C; plenius *ἐκ παντὸς τρόπου* I. 28. B. II. 186. B.
πατροφόντης i. q. *πατροφονεύς* I. 56. n. 11.
πείθειν — *πέποιθα ἐπὶ τῷ θεῷ* II. 32. C.
πέμπειν πομπάς, *ὕμνους*, *αἰτήσεις* I. 32. D. *εὐχάς* I. 160. E; perf. pass. *πεπεμμένος* II. 428. C.
περαιοῦν (= *τελειοῦν*) *λόγον* II. 232. n. 6.
περί c. gen., casui postpositum, II. 34. n. 1.
περιβάλλειν τινί τι, *attribuere alic. aliq.*, I. 200. A. *περιβάλλεσθαί τι πρόβλημα*, *sich etwas beilegen als Schutz*, I. 196. D.
περικόπτειν τι ἀπό, *amputare*, II. 248. A.
περικοπὴ de loco scripturae II. 222. D. 248. A. 268. A. 368. D.
περιτιθέναι τινί τι, *attribuere alic. aliq.*, I. 196. E. *περιτ. περίβλημά τινι* I. 200. B.
περιττολογῶν λέγω II. 430. A.
πηρός, *caecus*, II. 240. n. 12.
πιστεύειν τινι II. 146. A. 152. D. *εἴς τινα* II. 244. A. *ἐπί τινα* II. 146. B. 152. C. 154. D. 288. A. 318. B. 326. A. 408. D. 440. C.
πίστις πρός τινα II. 408. D; sic *πιστὸς πρὸς τὸν θεόν* II. 438. C. 458. D.
πλάνος ὄφις II. 244. B. *πλ. πνεῦμα* II. 30. A.
πλοῦς — *πλ. ποιεῖσθαι* II. 468. n. 4.
ποδήρης, *vestis talaris*, II. 136. n. 1.
ποθητός II. 194. A.
ποιεῖν de tempore II. 282. n. 14.
ποιότης γενῶν I. 32. n. 4.
πολεμεῖν τινα I. 94. B.
πολιτεία, *vivendi ratio*, I. 10. E. II. 358. B. 402. D. *παλαιὰ ἑκάστου πολ.* II. 408. B. *ἔννομος πολιτεία* de observatione legis mosaicae II. 154. C.
πολιτεύεσθαι, *degere*, *κατὰ τὸν νόμον τὸν Μωυσέως* I. 144. D; sic *π. ἐννόμως* II. 228. B. D.
πολιτευτής, I. 154. C.
πολύκρανος de philosophia I. 6. D.
πολύς — *πολλοί τινες κ. πολλαί* I. 38. B.
πολυσπλαγχνία τ. θεοῦ II. 178. D.
πομπαί, solemnes preces, I. 32. n. 3.

πονεῖν, *laborem ferre*, II. 314. C.
πονηρός (*πόνηρος*), *debilis*, *morbosus*, I. 60. n. 11.
πόρος — *πόρους ἡδονῆς ποιεῖσθαι* (*einen Weg machen*), *voluptati deditum esse* sive *in ea versari*, I. 168. A.
ποτέ, *tandem* (*aliquando*), I. 170. B. II. 156. n. 1.
πράγματα ἐπάγειν, *negotia facessere*, I. 6. n. 3.
πρακτικός, oppon. *σοφιστής*, II. 12. B.
πράττειν κακῶς, *male agere*, II. 58. n. 5. *εὖ πρ.*, *recte agere*, I. 74. n. 2.
πρὶν τελευτῆς II. 154. D.
Πρίσκος I. 4. C.
πρὸ μιᾶς ἡμέρας τοῦ σαββάτου, *uno die ante sabbatum*, II. 90. B. *πρὸ τῆς κρονικῆς*, *pridie Saturni*, I. 160. B.
προαγγελτικῶς I. 90. D.
προάγειν ἐπὶ πορνείᾳ I. 70. D.
προανιστορεῖν τινί τι, *antea memorare*, II. 236. C; sic *προανιστορημένα ὑπ' ἐμοῦ* II. 440. C.
προβάλλειν — *προβάλλων υἱὸν πατήρ* II. 260. n. 4; sic *προβληθὲν ἀπὸ τοῦ πατρὸς γέννημα* de logo II. 210. n. 10.
προγίνεσθαι — *οἱ προγενόμενοι*, *priores*, II. 146. n. 9; sic *οἱ προγεγενημένοι τοῦ Χρ.*, *Christo antiquiores*, I. 192. n. 4.
προέλευσις, *antecessio*, II. 164. D.
προϊστάναι — *ὁ προεστώς* (*τῶν ἀδελφῶν*) I. 154. n. 5.
προκήρυγμα II. 440. B.
πρόκλησις I. 8. n. 4. 160. n. 6.
προλαμβάνειν, *antea accipere* h. e. *doceri*, I. 50. A. *προλαβὼν ἔφη* s. *μαρτυρεῖ*, II. 392. n. 1.
προλέγειν I. 18. n. 2.
πρόληψις, *praesumtio* s. *anticipata opinio*, *Vorurtheil*, II. 58. D. *προλήψει κατεχόμενοι* I. 6. E.
προνοεῖσθαί τινος, *prospicere alicui*, I. 106. B.
πρόοδος, *praecursor*, II. 160. B.
προπηδᾶν de logo II. 426. B.
πρός — *π. ἑαυτῷ εἶναι*, *secum contemplari*, II. 10. D.
προσαγόρευμα, *appellatio*, I. 182. E.
προσβλέπειν τινί et *τινά* II. 328. n. 8.
προσγράφειν, *zueignen*, I. 72. A.
προσεπεύχεσθαι I. 204. C.
προσηλοῦν τινά τινι I. 136. B.
προσκάμνειν ὅπως, *allaborare ut*, II. 124. C.
προσκλαίειν τῷ θεῷ II. 366. B.
προσκυνεῖν τινι et *τινα* II. 266. n. 3.
προσκυνητός, *adorandus*, II. 236. n. 20.
προσλαμβάνειν I. 24. n. 2.
προσομιλεῖν τινι, *agere cum aliquo*, *colloqui*, II. 2. C. 204. D. 210. D. *πρ. τινί τι* II. 192. A. *ἐγγράφως πρ. Καίσαρι* II. 406. n. 17.
προστιμᾶσθαι — *προσετιμήθη κολασθῆναι* I. 174. C. *προστετίμηνται κολάσεις* II. 438. C.
προστίμησις (*mulcta*) *τοῦ ἁμαρτήματος* II. 460. B.
πρόστριψις, *conflictatio*, II. 164. C.
προσφέρειν, *fruenda offerre*, I. 32. n. 2. *προσφέρεσθαί τι*, *vesci*, I. 32. n 1.
προσφώνησις I. 4. n. 12.
προσωνυμία ὀνόματος I. 8. D.
προφητεύειν — *προεφητεύθη* II. 174. A. *προπεφητευμένον* II. 176. D. *προεπεφήτευτο* et *ἐπεπροφήτευτο* I. 90. n. 10; item transposito augmento *πεπροφητευκέναι* II. 260. n. 9.
προφητικὸν πνεῦμα I. 16. n. 3.
πρωτόγονος τοῦ θεοῦ (*Χριστός*) I. 136. B.
πρῶτον μὲν ... καὶ πάλιν I. 70. n. 1.
πρωτότοκος τοῦ θεοῦ I. 60. C. 110. C. 340. D. *πρ. τῷ θεῷ* I. 86. C. 122. A. *πρ. τ. πάντων ποιημάτων* II. 290. B. *πρ. πάσης κτίσεως* II. 292. B. 458. D.
Πτολεμαῖος, martyr christianus, I. 170. D.
πύλαι φωτός II. 32. B.
πῶς pro *ὅπως* in interr. indir. II. 6. B.

P.

ρ et *μ* confunduntur II. 88. n. 8.
ῥεμβεύειν i. q. *ῥέμβειν*, *vagari* (errore), *solute* (male) *agere*, II. 414. D.
ῥεπούδιον, *repudium*, I. 170. B.

ῥητῶς (*diserte*) σημαίνειν I. 128. D; sic ῥ. εἰρημένον I. 150. A.

Σ.

Σ et T confunduntur II. 78. n. 3.
σάββατ = σάββατον — dat. pl. σάββασι II. 90. B. 96. E.
σαββατίζειν II. 44. C. 78. B. σαββ. σάββατα II. 44. C.
σαββατισμός II. 78. B.
σακκοφορεῖν II. 364. D.
σακκοφορία II. 362. C.
Σαμαρεύς pro Σαμαρείτης I. 66. D. 68. E; sic οἱ Σαμαρεῖς I. 68. E. 124. B. C. II. 406. C.
σαμαρειτικός I. 124. C.
σαρκοποιεῖν I. 84. B. 156. A. B.
σατανᾶς unde dictus II. 352. n. 14.
Σατορνιλιανοί II. 116. n. 19.
σέβειν τινά I. 62. E. σ. ὡς θεόν I. 76. A. σέβεσθαί τινα I. 62. E. 64. A. σέβ. κ. προσκυνεῖσθαι I. 16. C.
σημεῖον de cruce II. 326. n. 3.
Σίβυλλα I. 52. n. 1.
Σολομών — ῶνος II. 108. n. 2.
Σοφία de Proverbiis Salomonis II. 434. n. 5.
σοφίζεσθαι II. 106. n. 18.
σπέρμα τῶν Χριστιανῶν I. 184. n. 1.
στακτή, *stacte*, ad unctionem adhibetur II. 298. B.
σταυροῦσθαι scripturae compendio scriptum II. 38. n. 4.
στέργειν τὸ ἀληθές I. 4. C.
στοιχεῖον, *litera*, I. 142. C; *elementum* II. 210. C. στοιχεῖα, *astra*, I. 180. n. 2.
στροφή — στ. μαγικαί, *praestigiae magicae*, I. 34. B.
συγγνωστὸς εἶ II. 222. B.
συγκατακλίνεσθαι ἀνδρί, *cum viro concumbere*, I. 168. A.
συμβολικῶς I. 130. B. II. 372. A.
συμπραγματεύεσθαι, *negotiari*, I. 42. D.
σύναινός εἰμι II. 152. A.
συνδιαγωγή II. 154. C.
συνεῖναι sc. τῷ πατρί de logo II. 210. n. 10; absolute dictum II. 146. n. 15.
συνέλευσις de actu conveniendi I. 158. n. 4.
συνεπιγνώμων τινός, *qui una* (cum aliquo) *cognoscit aliquid*, I. 134. C.
συνεπίστασθαι ἑαυτῷ τι, *sibi conscium esse*, I. 172. E. 178. E.
συνιέναι — συνιᾶσι (3 plur.) forma attica I. 78. n. 5; part. praes. συνιῶν pro συνιείς, *sapiens*, II. 88. n. 8.
συννηστεύειν τινί, *una ieiunare*, I. 142. D.
συνοπτός, *qui perspici potest*, II. 32. B.
συνουσιάζεσθαι ὑπό τινος I. 86. A.
συνουσιαστής, *discipulus*, II. 8. B.
σύνταγμα, *liber*, I. 70. C. 150. B.
σύνταξις — σύντ. ποιεῖσθαι I. 166. n. 5.
συντελεῖσθαι de prophetiis I. 82. A.
συντίθεσθαι, *assentiri*, II. 418. n. 21. τῷ ἀληθεῖ II. 142. D.
Συρία Παλαιστίνης I. 4. C.
σχηματοποιεῖν — λόγος σχηματοποιήσας (*figurale*) λέγει II. 98. B.
σώζεσθαι σωτηρίαν I. 154. C.
σωματοποιεῖσθαι de Christo II. 244. A.
Σωτάδεια I. 204. n. 5.
σωφρονίζεσθαι, *ad frugem compelli*, I. 166. B; *castigari*, I. 168. E.

T.

τε I. 16. n. 3. τε γάρ I. 58. n. 7. τε et δὲ confunduntur I. 166. n. 2; minus accurate respondente καί II. 244. n. 16.
τέλειον γίνεσθαι, *initiari*, II. 32. n. 5.
τέλεον, i. q. τελέως, I. 146. n. 3.
τελέως, *perfecte*, II. 228. B.
τέχνη — διὰ τέχνης ὁμολογεῖν I. 74. n. 5.
τιμᾶν, *colere*, I. 18. C. 34. E.
τιμή, *cultus*, I. 22. D. 32. C.
τί γάρ; fortius affirmans, *quid enim? quidni? (warum denn nicht? allerdings)* II. 4. D. τί δαί; *ain tu? (wie nun?)* II. 8. B. τοῦ = τίνος (sc. χάριν vel ἕνεκα) I. 172. n. 21.
τονοῦν τ. ἐλπίδα II. 330. C.
τρόπαιον de velo navis I. 130. C. τρόπαια, quibus in publicum procedunt imperatores, I. 132. D.
τροπολογία II. 194. D. 434. A.
τρόπος — ὃν τρόπον respond. τὸν αὐτὸν τρόπον I. 26. C. 50. E. 120. A. II. 402. D. οὕτως καί

II. 338. n. 10. οὕτως I. 72. D. II. 328. C. 390. B. ὁμοίως II. 88. E. ὅνπερ τρόπον ... καί II. 284. n. 2. ὁποῖον ... τὸν αὐτὸν τρόπον II. 372. C.
τύπος — τύποις ἀποκαλύπτειν II. 314. n. 2.

Υ.

ὑπαγορεύειν, *suadere*, I. 4. C. 6. A. 30. A.
ὑπεκκρούειν I. 138. n. 5.
ὑπηρετικὸν εἶναί τινι I. 40. B.
ὑπό — ὑφ' ἓν ὥς εἰσι συνημμένοι II. 222. D. Vide ἀπό.
ὑπολύεσθαι I. 146. n. 4.
ὑποσαγὴς ὄνος, *clitellaria asina*, II. 174. B.
Ὑστάσπης I. 52. n. 1.
ὑφαιρεῖσθαι, *detrectare*, I. 30. A.
ὑφιστάναι i. q. ὑπολαμβάνειν, *statuere*, II. 6. B.
ὑφορᾶσθαί τινα, *suspicere*, *metuere*, II. 440. B.

Φ.

φάγομαι fut. II. 280. n. 2.
φαντασία μαγική II. 240. A. φ. ἀχώρητος II. 432. A.
φαρμακευτής morborum I. 184. B.
Φῆλιξ praefectus romanus, I. 74. n. 4.
φημί, φησί (ἔφην, ἔφη) in oratione continuata II. 28. n. 17; interdum omissa II. 78. n. 3.
φθάνειν — φθάνεις συντεθειμένος II. 228. A. ὅσα φθάσας γεν. προεῖπεν I. 32. A.
Φιλαινίδεια I. 204. n. 6.
φίλερις II. 230. C.
φιλεριστεῖν II. 396. D. 418. D.
φιλέριστος II. 216. C. 232. C.
φιλόδοξος I. 136. n. 6.
φιλολογία II. 12. B.
φιλολόγος I. 194. A. II. 12. n. 5.
φιλόψοφος κ. φιλόκομπος I. 174. E.
Φλαουΐα I. 4. C.
φόβητρον, *terriculamentum*, I. 12. E. 190. D.
φόρος I. 44. n. 1.
φύλαξ (*observator*) τ. ἐντεταλμένων I. 154. C.
φυλάττεσθαι c. inf., *cavere*, I. 176. A.
φυσικός — φυσ. ἔννοιαι, *notiones homini insitae*, II. 324. D.
φῶς duplici sensu II. 60. n. 12. φ. θεῖον de luce I. 72. n. 9.
φωτίζειν, *illuminare*, II. 412. B. φωτιζόμενος de baptizando et φωτισθείς s. πεφωτισμένος de baptizato I. 146. n. 15.
φωτισμός, *baptismus*, I. 146. D.

Χ.

χαμερπῶς ἐξηγεῖσθαι II. 378. C.
χάρις — ἐμοῦ χάριν, *ad me quod attinet*, II. 468. C. χάριν εἰδέναι I. 174. C.
χθὲς καὶ πρώην, *nuper*, *jüngst*, I. 166. n. 2.
χιλιονταετηρίς i. q. χιλιοετηρίς II. 280. B.
χιλιονταετὴς (i. q. χιλιετής) περίοδος I. 22. C.
χράω (κίχρημι) — χρήσατέ μοι τὸν νοῦν II. 222. D. ἐχρῆν omissum II. 312. n. 3.
χρήματα καὶ κτήματα I. 36. n. 6.
Χριστιανοί unde dicti I. 10. n. 4.
Χριστός unde dictus I. 182. n. 6.
χρόνοις ὕστερον I. 110. n. 3.
χωρεῖν = συλλαμβάνειν, *begreifen*, II. 18. n. 7.

Ψ.

ψευδοδοξία I. 202. E.
ψηφιστικὸς ἀνήρ, *computator*, II. 294. D.
ψῆφος — ψ. τίθεσθαι, *sententiam dicere*, I. 8. n. 4.

Ω.

ὡς, *ita ut* (saepius ὥστε), c. infin. I. 142. n. 12; confunditur cum ὥστε II. 118. n. 23; c. particip. II. 62. n. 4.
ὡσανεί in fine sententiae II. 12. n. 4.

II. Index rerum.

A.

Abrahami fides in praeputio comprobata II. 42. A. Primus circumcisus fuit II. 64. D. Vocatio eius et gentium similis II. 402. C. Ei Christiani promissi II. 402. D. Christianus fuit I. 110. D.

Achilles Graecis perniciem attulit I. 64. C.

Acta Pilati I. 90. n. 9. 114. n. 3.

Adamus domus exspirationis dei II. 130. A. Inde ab eo homines in mortem et serpentis fraudem inciderunt II. 306. A.

Adiuratores I. 184. B.

Adonis a Venere et Proserpina amatus I. 64. B.

Aesculapius morbos curavit mortuosque suscitavit I. 130. n. 22. In coelum evectus I. 56. B.

Agnus paschalis figura Christi II. 130. A. Agnus supplicii crucis symbolum II. 132. B.

Alcmene II. 238. A.

Amen I. 266. D.

Amphilochi oraculum I. 48. B.

Angeli ex sententia nonnullorum Iudaeorum res inanimae sunt II. 432. C. Iis deus commisit quae sub coelo I. 180. A. Ex mulieribus genuerunt daemones I. 180. B. Coeperunt egere sacrificiis ex eo tempore, quo cupiditatibus victi sunt I. 180. n. 10. Humanum genus in servitutem subiecerunt et omne vitiorum genus induxerunt I. 180. B. Poetae eo quemque nomine appellarunt, quod sibi et filiis imposuerat I. 182. n. 13. Angeli boni logon assectantur I. 16. n. 2. In coelo manna nutriuntur II. 192. n. 4. A Christianis coluntur I. 14. n. 1. Vid. *Daemones.*

Anima quid sit philosophi explicare nequeunt II. 22. E. Non est regiae mentis particula II. 18. E. Non ei vita propria II. 28. C. Est genita II. 24. A. 26. D. Non tamen idcirco perit II. 24. n. 5. 6. Non vita est, sed vitae particeps, ut eius immortalitas sit beneficium dei II. 28. n. 2. Quum animam non esse oportuerit, discedit ab ea spiritus vitalis II. 30. C. Eam post mortem manere patet ex verbis Exod. 3, 14 sq. I. 152. E. Idem demonstrat anima Samuelis evocata II. 358. n. 9. Probant idem multa gentilium instituta I. 48. A. B. Animae immortalitatem melius quam gentiles demonstrant Christiani, ut qui corporis resurrectionem sperent I. 48. C. Sensus manet omnium, etiam improborum, animis I. 46. E. 52. D. Animae non intrant coelum ante resurrectionem II. 278. n. 9. Piorum animae in meliore loco exspectant iudicium II. 24. B. Impiorum in deteriore puniuntur, quamdiu eas esse et puniri deus voluerit II. 24. n. 9. Animae malorum post mortem puniuntur, bonorum beate agunt I. 54. D. Animae immortalitas sanctis, ignis aeternus prave viventibus I. 58. D. Iustorum animae, id quod deus avertere potest, in potestatem cadunt malorum angelorum II. 358. A. Ab animabus mortuorum correpti dicuntur daemoniaci I. 48. n. 7.

Animalia pro diis habita I. 62. E. Animalibus impuris deus Iudaeos abstinere praecepit II. 70. E. Christiani nonnullis animalibus abstinent, non quia impura sed

quia noxia sunt II. 70. E.
Antichristus defectionis homo II. 370. D. Est pro foribus II. 104. A. Nefanda in deum et in Christianos audebit II. 370. D.
Antinous colitur I. 76. A.
Antiope I. 64. B.
Antoninus I. 2. B. Pietatis et philosophiae studiosus I. 30. D. Item eius filii I. 4. D. Eius (?) Epistola in gratiam Christianorum I. 206.
Apostoli dicuntur prophetae II. 258. D. Item duodecim Christi discipuli I. 94. B. II. 136. D. Eorum figura duodecim tintinnabula in veste pontificis II. 136. C. Post Christi resurrectionem poenitentiam egerunt quod a Christo defecissent II. 360. C. Vid. *Evangelia.*
Arbores pro diis habitae I. 62. E.
Ariadne in coelum recepta I. 56. B.
Artifices deorum vitiosi I. 124. E.
Assessores daemones I. 48. n. 6.
Astra ad colendum concessa gentilibus II. 178. n. 1.
Atheismi accusantur Christiani, quia daemones (deos gentilium) non agnoscunt I. 14. B. Non sunt athei, quum opificem omnium rerum colant I. 32. C.
Auses, posthac Iesus vocatus, typus Christi II. 258. n. 6.
Azymi panes quid significent II. 48. D.

B.

Bacchius Iustini avus I. 4. C.
Bacchus, ex Iove et Semele, est vitis inventor I. 128. D. II. 238. A. Asinus ei sacer I. 128. n. 11. Amator puerorum I. 64. A. Discerptus et in coelum evectus I. 56. B. II. 238. A.
Baptismus lavacrum poenitentiae et cognitionis dei II. 48. C. Est necessarius, ut electionis cognitionisque filii fiamus et peccata commissa dimittantur I. 146. C. Baptismo circumcisionem spiritualem accepimus II. 138. C. Baptizatur qui regenerari voluerit et peccatorum poenitentiam egerit I. 146. D. Qui veram esse crediderit Christianorum doctrinam seque secundum eam vivere promiserit I. 142. D. Baptizatus spiritu sancto comprobatus est dei testimonio II. 94. C. Baptismus in nomine patris et filii et spiritus sancti I. 144. n. 5. Baptismi Iudaeorum nihil sunt ad Christi baptismum II. 64. B. Baptizatus non eget Iudaeorum baptismo II. 94. C. Ii solam carnem expiant II. 48. C. — Christus venit ad baptismum, non quod eo egeret II. 306. D. In Christi baptismo spiritus sanctus in columbae specie in illum involavit II. 306. D. 310. C. Vox simul ex coelo venit II. 310. n. 21. Baptismum Christo suscipiente ignis accensus II. 306. n. 8. Baptismo Messiam initiatum iri Iudaei credebant II. 34. n. 7.
Baptistae II. 280. A.
Bar Cochba dux Iudaeorum I. 78. E.
Basilidiani II. 116. D.
Bellerophon Pegaso vectus etc. I. 56. n. 5.
Bethlehemum vicus triginta quinque stadiis distans Hierosolymis I. 88. E.
Briseis I. 64. C.

C.

Caelibes multi et multae I. 38. B.
Capparetaea vicus Samariae I. 68. E.
Cares natio spernenda II. 400. n. 9.
Caritas erga omnes homines I. 38. C.
Castitas servanda I. 36. E.
Catechumeni qua formula ex ecclesia dimissi I. 116. n. 8.
Christus unde dictus I. 182. n. 6. Est veri dei filius I. 34. E. Primogenitus dei et ante omnes res creatas II. 340. E. Unigenitus dei, logos ex eo genitus, postea homo factus II. 356. C. Vid. *Logos.* Eum esse deum et hominem Iudaeis doctrina ab opinione abhorrens videtur II. 156. B. Divinitatem Christi quae probant testimonia opus non est explicari sed tan-

tum audiri II. 178. D. Maxima Christianorum pars deum eum agnoscunt II. 158. D. Ebionitae eum hominem ex hominibus dicunt II. 158. n. 11.

Christus dicitur sapientia, dies, oriens etc. II. 424. n. 1. Item sacerdos, rex, deus, dominus II. 110. D. Sacerdos aeternus II. 108. A. Eximius sacerdos et rex aeternus utpote filius dei II. 398. B. Rex gloriae, dominus virtutum II. 94. C. 120. B. Angelus I. 16. n. 2. Apostolus I. 148. n. 6. In Christum virtutes spiritus delapsae, non quod iis indigeret, sed ut finem in eo haberent II. 302. C. Et ut dona in eo quiescentia rursus in credentes effunderentur II. 304. A.

Christus homo factus de patris voluntate I. 184. A. II. 340. B. Sine mistione genitus I. 54. E. Ex virgine potentia dei genitus I. 84. D. Caro factus per logon dei I. 156. A. Ex virgine natus, non ut poetae dicunt Iovem ad mulieres venisse I. 86. A. Sed spiritus et virtus dei h. e. logos obumbravit Mariam I. 86. A. C. Solus qui ex virgine natus est II. 226. A. Solus in genere Abrahami ex virgine natus II. 140. C. Christum ex virgine natum probatur, quia *tamquam filius hominis* vocatur II. 260. A. Et *lapis sine manibus abscissus* II. 260. B. Et quia *genus inenarrabile* habere dicitur II. 260. B. Et quia *sanguis uvae* eius sanguinem designat I. 82. B. II. 260. n. 8. Christus ex virgine genitus, ut Eva ex una Adami costa II. 290. C. Ut initio omnia animantia dei verbo II. 290. C. Christus ex virgine natus, ut qua coeperat via inobedientia eadem dissolveretur II. 342. n. 15. Vere homo factus perpessiones sentiens II. 334. A. Est filius hominis: vel quia natus est ex virgine, orta ex Abrahamo, vel quia Abrahamus pater eorum est ex quibus orta virgo II. 340. A. — Natus est Christus Bethlehemi in specu II. 268. n. 13. Eo nato stella in coelo exorta II. 362. B. Ante annos CL natus sub Quirino I. 110. n. 2. Christus exstitit corpus et logos et anima I. 192. n. 2. Adventus magorum et fuga in Aegyptum II. 266. C. 268. D. Christus statim atque natus est virtutem suam habuit II. 306. C. Crevit aliorum hominum more II. 306. C. Sic annos plus minus triginta permansit II. 306. C. Homines latuit usque ad aetatem virilem I. 88. E. Fabri filius et faber esse credebatur II. 310. n. 17. Vid. *Baptismus.* Christus deformis II. 52. n. 11. Breve eius docendi genus I. 36. D. Potentis eius verbi vis semper arguebat Iudaeos II. 348. C. Suspensa constitit coram Pilato II. 348. C. 354. A. Christus solus sine peccato et iustus II. 58. D. 118. B. 348. A. 372. D. Ad patrem omnia retulit II. 334. D. Non gloriatur voluntate sua quidquam se facere II. 344. A. Hierosolyma ingressus I. 82. A. Christus in pascha comprehensus et cruci affixus II. 374. C. Filium deus voluit vere pati, ne diceremus eum, quippe dei filium, non sensisse quae ei acciderunt II. 354. D. Blasphematur per Iudaeos in toto orbe II. 394. A. Per quosdam qui ipsius nomen ferunt II. 116. n. 14.

Christus lex nova et foedus novum II. 40. B. C. Vid. *Lex* et *Foedus.* Natus et crucifixus pro genere humano II. 306. D. Incarnatus et passus propter credentes in ipsum II. 244. A. Homo factus pro salute credentium I. 152. D. 184. A. II. 360. C. Pro genere humano I. 150. A. Instaurandi generis humani causa I. 60. C. Ad daemonum eversionem I. 184. A. Ut diabolus malique angeli profligentur et mors contemnatur et tollatur in secundo adventu II. 146. A. Mortuus, ut resurgens mortem vinceret I. 152. D. Pro hominibus ex omni hominum genere II. 330. A. Eius passio pro iis qui ab omni pravitate purgantur II. 134. A. Per eius sanguinem futura humano generi salus praedicta II. 376. D. Christus obla-

tio pro omnibus poenitentiam agere volentibus II. 132. D.

Christi duo adventus I. 120. n. 2. Primus adventus inglorius II. 408. A. Secundus adventus est ex altis nubibus cum angelis II. 98. D. Ab hominibus exspectatur I. 82. D. Est propinquus II. 92. n. 4. In eo inimicos evertet Christus et suos inducet in requiem II. 410. B. Omnes principes ipsi adversantes destruet II. 130. n. 11. Omnem principatum evertet II. 374. n. 5. In eo aut salus aeterna aut ignis aeternus II. 118. B. C. 146. B. Christi adventûs primi si tantus fuit splendor, quanto magis secundi? II. 408. A. B. Christi passionis si tanta est potestas, quanto maior erit in secundo adventu? II. 98. D.

Christo soli deus gloriam suam dat II. 222. B. Christus adorandus II. 236. n. 20. 262. n. 22. Eum non sine ratione colunt Christiani I. 34. E.

Christus nulla in gente ignoratur I. 2. n. 7. Ei literati et operarii crediderunt I. 194. A.

Christi falsi in nomine Iesu prodierunt II. 284. C.

Christiani unde dicti I. 10. n. 4. Ex Iesu nomine facti II. 394. B. A Christo orti II. 58. D. Per abiectum crucis mysterium vocati II. 438. C. Sunt, ex Christi utero recisi, verum genus israeliticum II. 450. n. 5. Israeliticum spirituale et Abrahami genus II. 42. E. Genus sacerdotale dei II. 392. C. Populus dei benedictus II. 416. C. Non modo populus sed etiam populus sanctus II. 400. B. Abrahamo promissi II. 400. C. Abrahami filii per fidem II. 402. D. Veri filii dei vocantur a Christo, qui eos in deo genuit II. 418. B. Ubivis inveniuntur I. 2. n. 7. Plures verioresque ex Gentilibus quam ex Iudaeis I. 124. B. 126. B. — Christiani sunt qui cum ratione vixerunt et vivunt I. 110. C.

Christiani non sunt athei I. 32. C. In eumdem deum sperant atque Iudaei II. 38. A. Vid. *Atheismus.* Christianis a Gentilibus et a Iudaeis afficta crimina: promiscui concubitus et carnium humanarum epulae I. 70. n. 29. Daemones auctores habent I. 26. D. 62. D. 200. B. Iudaei ea per totum orbem spargunt II. 58. n. 6. Criminum Christianis affictorum neque testis neque argumentum I. 62. n. 7. Christianorum servi tormentis coguntur ad fabulosa ista crimina proferenda I. 198. C.

Christiani quantum ad nomen optimi sunt I. 10. D. Eorum persecutores metuere videntur ne omnes aequa faciant neve iam habeant in quos animadvertant I. 30. C. Quum nihil mali faciant, tamquam improbi necantur I. 62. D. Aequum est ut Christianus malefacti convictus puniatur tamquam improbus, non tamquam Christianus I. 20. E. Puniri deberent delatores I. 10. A. Christiani non petunt ut delatores puniantur I. 20. E. Petunt ut crimina examinentur I. 6. A. Indicta causa damnantur I. 12. D. Christiani, qui male vivunt, locum dant accusandae religionis I. 12. C. Christiani male viventes puniantur ab imperatoribus I. 44. n. 15. Iudaei Christianos contumelia afficiunt et in synagogis exsecrantur II. 56. n. 9. Christianos oderunt et occidunt quum possunt I. 78. n. 5. Dum suppliciis afficiuntur, numero crescunt II. 370. n. 8. Vid. *Martyres.*

Christianorum mores describuntur I. 34. B. Christiani non sunt qui contra Christi doctrinam vivunt I. 42. E. Non oderunt persecutores, sed persuadere iis conantur ut convertantur I. 134. D. Pro inimicis orant eosque flectere conantur I. 36. C. Pueros exponere nefas putant I. 70. n. 2. Magistratibus adiutores sunt ad pacem I. 28. A. Quae possident in commune conferunt I. 36. C. Omnium primi pendunt vectigalia I. 44. n. 1. In causa sunt cur mundus conservetur I. 184. n. 1.

Christianorum sunt quae apud alios praeclare dicta I. 202. C.

Multa docent similia philosophis et poetis, sed soli cum demonstratione I. 52. D. Similia docent Graiis, sed soli odio habentur I. 62. D. — Christianam doctrinam multi amplexi sunt vicinorum vitae constantia perspecta etc. I. 42. C. Revocavit permultos a lascivia I. 38. B. Est omni doctrina sublimior I. 192. B. Est sola utilis philosophia II. 32. C. Habet in se terribilem quamdam maiestatem; idonea est ad errantes convertendos; eam exercentibus suavissima est requies; beatos efficit II. 32. C.

Circumcisio carnis in signum data, ut Iudaei ab aliis distincti patiantur quae nunc patiuntur II. 56. A. Ea sola dignoscuntur ab aliis Iudaei II. 56. B. Iudaeis solis necessaria, ut populus non esset populus II. 66. E. Nil prodest Aegyptiis II. 92. D. Circumcisionem in signum datam deus respuit II. 92. D. Abrahamo non ad iustitiam sed in signum data II. 80. B. Circumcisus est Christus, non ut iustificaretur sed ut dispensationem perficeret quam pater volebat II. 228. D. Praeclara circumcisio est dei et Christi cognitio et aeterni iuris observatio II. 92. A. Circumcisione non egent qui deo probati sunt II. 94. C. Circumcisi carne egent cordis circumcisione; at circumcisi corde non egent carnis circumcisione II. 64. C. Circumcisio Christianorum fit per lapides acutos h. e. per sermones apostolorum lapidis angularis II. 384. A. Circumcisio altera necessaria II. 44. C. Circumcisionem spiritualem Henochus aliique custodierunt II. 138. C.

Conflagratio ad iudicium futura I. 52. D. 186. C. A Mose praedicta I. 142. C.

Corinthus Socraticus II. 2. B.

Crescens Cynicus I. 178. C. Strepitus et ostentationis amator I. 174. E. Atheos Christianos ad gratiam plebis dicebat I. 176. A. Nihil scit rerum christianarum I. 176. A. Exspectat Iustinus ut ab eo insidiis appetatur I. 174. E.

Crux unde constet II. 316. n. 8. Eius figuram multae res exhibent I. 130. C. Plures eius in V. T. figurae II. 298. 300. 316. A. C. 372. A. Signum, quod contra serpentium morsus erectum est, et mortem serpenti et salutem credentibus per crucifixum futuram praedicebat II. 318. A. Moses serpentem aeneam signo h. e. cruci imposuit I. 140. n. 4. II. 326. n. 3. Hac et serpenti dissolutio potestatis et credentibus salus ex morsibus praedicebatur II. 326. A. Crux servile supplicium II. 448. n. 8. Crucis supplicium in lege maledictum II. 312. A. Iudaeis videtur extrema in lege sancita exsecratio II. 102. B. Crucis mysterium abiectum et probri plenum II. 438. C. Crux maximum Christi potestatis signum I. 130. B. Crucis mysterium ex omnibus gentibus homines convertit II. 318. D. Incredulis idem signum in condemnationem ostenditur II. 318. D.

Cybele mater deorum, in cuius honorem multi evirantur I. 72. E.

Cynici finem ultimum in indifferentia ponunt I. 178. C.

D.

Daemones filii malorum angelorum I. 180. B. Eorum princeps vocatur serpens, satanas, diabolus I. 72. n. 1. Hostias et cultum ab hominibus male viventibus petunt I. 30. D. Homines servos sibi addicere student I. 34. B. Daemones apparuerunt I. 22. D. Nomina eorum et figuras referunt deorum simulacra I. 22. C. Stupra mulieribus intulerunt et terriculamenta hominibus monstrarunt I. 12. E. Inde dii appellati eoque designati nomine quod sibi quisque daemon imposuerat I. 14. n. 6. Auctores fuerunt fabularum de diis I. 62. n. 5. Ea perpetrarunt quae de diis fabulae perhibent I. 58. D. Per somnia et praestigias eos capiunt qui de salute sua non solliciti sunt I. 34. B. Avertunt homines a legendis iis quae ad veritatis defensionem scribuntur I. 34. A. Haeresium auctores sunt

I. 66. C. Haereticos immiserunt I. 134. B. Unice id curant ut homines a deo et Christo avertant I. 136. B. Perfecerunt ut Socrates necaretur I. 14. A. 192. D. Sunt persecutionum auctores I. 12. D. 14. A. 30. D. 168. D. 198. B. Multa in Christianos falsa crimina sparserunt I. 26. D. 62. D. 200. B. Odia in eos maiora concitant, quia totum logon cognoscunt I. 188. D. Dei et Christi potestatem effugere conantur I. 98. A.

Daemonia Christi nomini subiecta II. 408. B. Eius nominis potentiam perhorrescunt II. 98. C. Per eius nomen adiurata subiiciuntur II. 98. D. 262. A. 292. B. Fortasse subiicientur, si a Iudaeis per nomen dei Abrahami adiurentur II. 294. n. 7. Daemoniis agitatos sanant Christiani I. 184. B.

Daemoniaci h. e. ab animabus mortuorum correpti I. 48. n. 7.

Damascus arabicae regionis II. 272. n. 23.

Danaë I. 56. B.

Davides annis MD ante Christum I. 100. n. 4.

Deucalion idem ac Noachus I. 186. n. 3.

Deus id quod idem est et quod omnibus causa est cur sint II. 14. D. Omnium parens I. 34. n. 8. Inenarrabilis I. 146. D. Nullum ei nomen I. 24. B. 182. D. „Deus, pater, dominus“ sunt tantum ex beneficiis ductae appellationes I. 182. D. Dei appellatio non nomen est, sed rei inexplicabilis insita homini notio I. 182. n. 7. Deum nequit videre humana mens spiritu sancto non ornata II. 16. C. Supra omnem essentiam est II. 18. n. 5. Non habet figuram II. 18. D. Deo manus et pedes et animam ut animali tribuunt Iudaei II. 384. n. 9. Solus ingenitus est et corruptioni non obnoxius II. 26. D. Immutabilis et sempiternus I. 34. A. Praescius omnium et digna cuique praemia praeparat II. 56. B. Futuras actiones praevidet I. 106. B. Ne cogitata quidem eum latent I. 30. C.

Dii, quos homines effinxerunt et sic appellarunt, daemonum nomina ac figuras referunt I. 22. C. D. Sunt ex vasis inhonestis facti I. 24. D. Arbores et animalia I. 62. E. Custodiuntur ab hominibus I. 24. A. Exagitantur a poetis I. 12. n. 11. Diis ea attribuuntur quae Christianis affinguntur I. 200. A. 204. A.

Diabolus dicitur serpens et satanas I. 72. n. 1. Operatur in magis et in pseudoprophetis II. 238. D. Haereses immisit II. 284. D. Cum ipsius exercitu et assectantibus hominibus in ignem mittetur I. 74. B. Nondum id contigit ob genus humanum I. 74. B.

Diaconi eucharistiam praesentibus distribuunt et ad absentes perferunt I. 154. E. 160. E.

Digamia non licita I. 38. n. 8.

Dioscuri ex Iove et Leda I. 56. B.

Doctrina christiana. Vid. *Christiani.*

Dodonae oraculum I. 48. B.

E.

Ecclesia ex Christi nomine constituta eiusque nominis particeps II. 216. B. In Christum credentes una sunt ecclesia II. 216. B. Pravi homines a Christo conversi instar unius puelli sunt omnes II. 136. A. Christiani omnes instar unius hominis II. 392. B. Plantata a Christo vitis populus eius est II. 372. C. Magis proficit dum amputatur II. 372. C.

Ecstasis prophetarum II. 388. A.

Eleemosyna a Christo praecepta I. 40. D. Episcopus eo quod a Christianis depositum est subvenit indigentibus I. 160. A.

Elias ante magnum domini diem venturus II. 160. B. Eliae spiritus in Ioanne primae Christi apparitionis praeco praecessit II. 160. C. Eliam Iudaei venturum putant, ut ungat Christum notumque omnibus faciat II. 34. n. 7. 160. n. 3. 368. n. 2. Elias Christianus I. 110. D.

Empedocles docet immortalitatem I. 48. B.

Epicuri doctrina flagitiis amica I. 200. E.

Episcopus (praeses) in conventibus orationem adhortatoriam habet I. 158. D. Vid. *Eleemosyna.*

Erebus I. 138. E.

Eucharistia panis communis non est I. 156. A. Affertur panis, vinum, aqua I. 154. n. 6. Eucharistia est Christi caro et sanguis I. 156. B. Est in recordationem passionis Christi II. 134. A. Est recordatio alimoniae siccae et liquidae, in qua passionis memoria recolitur II. 394. A. Eucharistia panis est in memoriam corporis a Christo assumti et calix in memoriam sanguinis II. 244. A. Eucharistiae non licet participi esse nisi baptizato et credenti praeceptis christianis et recte viventi I. 156. E. A. Eucharistia est alimonia, ex qua carnes nostrae per mutationem aluntur I. 156. n. 3.

Eunuchi non possunt fieri sine praefecti romani licentia I. 76. n. 5. Vid. *Cybele.*

Eva inobedientiam ac mortem peperit II. 342. C.

Evangelia vocantur commentarii apostolorum I. 156. n. 4, coll. II. 360. n. 10.

Exorcistae Iudaeorum utuntur arte, ut gentiles, et suffitibus et ligaturis II. 294. C. Exorcizandi formulae respiciuntur II. 292. n. 4.

F.

Fabulae ope diaboli inventae II. 238. D. 270. B. Fabularum auctores daemones I. 62. D. Traduntur decipiendi causa I. 126. A. Hoc opus fuit daemonum, ut res Christi fabulae viderentur I. 126. B. Fabulae vulgatae apud gentiles, quia ibi maior erat futura in Christum fides quam apud Iudaeos I. 126. B. Fabulae gentilium de diis ad corruptelam morum scriptae I. 56. C.

Fatum si est, sequitur vel nihil deum esse vel nihil esse virtutem ac vitium I. 188. B. coll. 102. E. A. Fatum ineluctabile bonorum et malorum remuneratio I. 104. A.

Felix Alexandriae praefectus I. 74. E.

Fides per se non eget demonstratione II. 30. D. Fide Abrahamus iustificatus II. 80. B. Nemo salvus esse potest, nisi qui fidei Abrahami assimilatus fuerit II. 142. A. Ad fidem deus nos ducit I. 26. D. Per fidem Christi cultores dei et iusti facti sumus II. 172. C. Christus eos servat qui a fide non discedunt II. 374. B. Fide per mortem Christi expiamur II. 44. D. Christus sanguine suo abluit credentes II. 176. D. Pro fidei ratione sanguine Christi se inungunt credentes II. 130. A. Satius est credere ea quae naturae vires superant quam incredulum esse I. 50. A.

Flavia Neapolis I. 4. C.

Foedus posterius priori finem imponit II. 40. B. Foedus fidele Christus, post quod non lex II. 40. B. Foedus dei Christus II. 412. C. Foedus novum Christus II. 138. C. Foedus novum et aeternum Christus II. 398. C. Foedus primum cum metu, alterum sine metu II. 230. C. Foedus novum probatur, quia Christus Ioanni finem vaticinandi attulit et ipse coepit evangelium praedicare II. 168. A. Idem probatur Christianorum conversione et constantia II. 42. E.

G.

Galilaei II. 280. n. 12.

Ganymedes I. 58. D. 64. B.

Gehenna locus, ubi increduli puniuntur I. 52. B.

Generatio duplex I. 144. n. 10.

Genistae II. 278. n. 11.

Gentiles stupris gaudent etc. I. 34. B. 72. D. E. Deum ignorant I. 192. D. Manuum opera colunt I. 124. C. Boni apud eos vexati, ut Socrates, Heraclitus, Musonius, Stoici I. 186. D. 188. C. Licet apud eos turpia spectare et legere I. 204. C. Diis suis ea attribuunt quae Christianis affingunt I. 200. A. Quae palam committunt ea a Christianis clam fieri dicunt I. 72. A. Aperte ea perpetrant quae Christianis obiiciunt I. 198. C. Argumentum a prophetis sumserunt, sed minus accurate res noverunt

I. 106. A. Praeclare locuti interdum ob semen logi ipsis insitum I. 202. D. Vid. *Logos*. Similia Christianis dixerunt multis de rebus I. 52. C. D.

Georas i. q. proselytus II. 410. n. 1.

Gittum vicus Samariae I. 66. n. 7.

Gratia — deus non iustos vocavit sed iniustos I. 38. B. Nobis persuadet ut bona eligamus et ad fidem nos adducit I. 26. C. 194. A. Logi communicationem secundum ipsius gratiam Christianis concedit I. 202. D. Per Iesu gratiam sordida mala exuimus II. 390. A. Dona gratiae accipit a Christo quisque prout dignus est II. 128. A. 304. A. Christiani a spiritu dona habent II. 304. B.

H.

Hadriani Epistola ad Minucium Fundanum I. 162.

Haereses praedictae a Christo II. 284. C. Immissae a diabolo II. 284. D. A daemonibus I. 66. C. Quum oriuntur, catholici firmiores fiunt II. 114. B.

Haeretici a daemonibus immissi I. 134. B. Ut philosophi a sectae principe cognomen accipiunt II. 118. A. Christianos se profitentur II. 114. A. Sunt athei et impii et Iesum verbis tantum confitentur II. 116. D. 278. D. Alii alio modo in deum Abrahami et Christum blasphemias docent II. 116. C. 278. A. Simulacris immolata edunt II. 114. A. Non cum iis communicant orthodoxi II. 116. C. Quaedam prodigia edunt et daemonia celebrant II. 30. A.

Hamaxobii II. 396. n. 12.

Helena quaedam e lupanari Simonem Magum sectatur et prima eius notio putatur esse I. 68. E.

Helleniani II. 280. n. 12.

Heraclitus Christianus fuit I. 110. C. Occisus ob probitatem I. 110. n. 9. 188. C.

Hercules Iovis et Alcmenae filius II. 238. A. Fortis et totum orbem peragravit I. 130. A. II. 238. A. In trivio I. 194. B. Igni se tradidit I. 56. B. In coelum evectus I. 56. A. II. 238. A.

Herodes (Magnus) vocatur rex Assyriorum ob improbum animum II. 266. A.

Herodes (Antipas) Archelao successit II. 352. A. Leo rugiens dicitur II. 352. A.

Hierosolyma non licet Iudaeis ingredi I. 112. n. 6.

Homerus docet immortalitatem animarum I. 48. B. Eum Socrates expellebat I. 192. D.

Homo animal rationale II. 324. B. Omnes homines natura fratres II. 450. D. Ita facti, ut deo similes esse possint II. 420. A. Rationales facultates acceperunt I. 26. D. Vid. *Liberum arbitrium*. Hominum causa mundus creatus I. 24. B. 178. C. Iis terrena subiecta I. 180. A. Homo non exstat, quum anima corpus relinquit II. 30. C.

Hystaspes corruptibilia igne consumtum iri dixit I. 52. C. Eius libros legentibus mors sancita I. 106. B.

I.

Iacobus luctuatus cum logo II. 422. C. Iacobi femur tetigit, ut marcesceret: id figura passionis Christi II. 424. A. Iacobi nuptiae mysterium continent II. 448. A. Iacobus semper fratri invisus: ita Christiani Iudaeis aliisque II. 450. D.

Ieiunium verum servandum II. 52. E. 132. D. Ieiunia ante baptismum I. 142. D.

Iesaias serra sectus II. 404. n. 13.

Iesus i. q. servator I. 86. C. Et hominem et servatorem significat I. 184. E. Genitus ex virgine per virtutem logi I. 112. E. Etiamsi homo tantum esset, dignus foret qui deus vocaretur I. 58. E. Vid. *Christus*. Nomen eius omnes principatus metuunt II. 374. B. Iesu nomen Ausae (Iosuae) impositum II. 258. n. 6. Per Iesu nomen Amalecus devictus, introductus populus in sanctam terram, sol stare factus, deductae vaccae II. 316. A. 362. A. 380. C. 442. B. Ma-

gnus propheta fuit qui Iesu nomen accepit II. 258. D.
Ignis aeternus male viventibus I. 28. B. 58. D. 168. C. E. 186. D. II. 436. D.

Imperatores romani cum vexillis in publicum prodeunt I. 132. D. Defuncti consecrantur I. 56. n. 8. Imagines eorum innexae in militaribus signis I. 132. n. 10. Opinionem veritati anteponentes idem valent atque latrones I. 30. E.
Incantatores I. 184. B.
Inspiratio. Vid. *Prophetae.*
Ioannes ultimus prophetarum apud Iudaeos II. 160. C. Credebatur Christus II. 308. B. Hic ei finem attulit vaticinandi et baptizandi II. 168. A. Ioannis vincula et mors II. 162. D.
Ionae signum Christus Iudaeis dedit II. 364. B.
Iosephus faber II. 310. C. Mariam, quam ex stupro gravidam esse credebat, non eiecit II. 268. C.
Iosua nomen Iesu accepit II. 258. n. 6. Vid. *Iesus.* Circumcidit populum secunda circumcisione II. 382. B.
Israel i. q. vir vincens virtutem II. 422. n. 5.
Iudas auctor generis Iudaeorum, a quo dicti sunt I. 82. C.
Iudaei instar arenae maris II. 404. B. Deo comminante non contremiscunt neque absconditum eius consilium possunt invenire II. 416. B. Iudaeorum duritia cordis II. 62. E. 90. A. Semper ingrati et iustorum interfectores II. 348. D. Proclives ad oblivionem dei II. 66. B. Deo manus et pedes et digitos et animam ut animali attribuunt II. 384. n. 9. Vitulum conflarunt II. 70. E. Labiis tantum deum colunt eiusque Christum II. 128. B. Iusti sibi videntur, quia filii sunt Abrahami II. 82. B. Pietatem ponunt in legis observatione, etiamsi pleni sint animi nequitia II. 48. D. In sabbatis, in circumcisione, in pane absque fermento II. 44. C. Salvos se fore confidunt, quia semen sunt Iacobi II. 424. B. Scripturas non intelligunt II. 244. A. Septuaginta interpretationem in quibusdam veram non esse dicunt II. 236. B. 244. B. Oderunt Christianos, quia scripturas intelligunt II. 128. D.

Iudaei christophanias in V. T. non agnoscunt I. 148. C. II. 184. C. Dicunt deum dixisse *Faciamus* vel secum vel elementis vel angelis II. 210. B. C. Omnes Christum hominem ex hominibus exspectant ab Elia unguendum II. 160. A. Negant Christi divinitatem II. 424. C. Christum, si natus sit, negant se ipsum nosse aut virtute ulla praeditum, nisi ab Elia unctus fuerit II. 34. n. 7. Negant Christum venisse, aut, si venerit, nondum cognosci II. 236. C. 368. C. Eum reiecerunt paucis exceptis I. 124. D. Christum blasphemant II. 118. B. Quod ut fieret, eorum sacerdotes perfecerunt II. 394. A. Christianis maledicunt potissimum in synagogis II. 56. n. 9. Eos interficiunt, si possunt II. 58. n. 11. Vid. *Christus* et *Christiani.*

Iudaeis, postquam Christus prodiit, Romani imperarunt I. 82. D. Usque ad hunc non defuit iis propheta et princeps II. 170. A. Sub Herode Ascalonita habuerunt principem sacerdotem II. 170. B. Post Christum nullus propheta apud eos nec rex II. 172. B. 302. C. Dona Iudaeorum in Christianos translata II. 284. B. — Bellum iudaicum sub Bar Cochba II. 4. n. 7. 36. A. Merito e patria pulsi Iudaei II. 372. D. Cavent imperatores romani ne quis Iudaeorum Hierosolyma eiusque regionem ingrediatur I. 112. n. 6. Iudaei nomine tenus sunt Sadducaei et similes sectae Genistarum, Meristarum, Galilaeorum, Hellenianorum, Pharisaeorum, Baptistarum II. 280. A.

Iudaeorum magistri magna explicare non audent II. 378. D. Magna negligunt et in minutis occupantur II. 388. C. Quatuor et quinque uxores permittunt II. 448. n. 2. Dicunt peccatoribus non imputaturum deum, modo eum

cognoscant II. 466. D. Suos monent ne cum Christianis loquantur II. 124. n. 1.

Iudicium non a Minoë et Rhadamantho fiet sed a Christo I. 20. B. Poenae et praemia pro meritis cuiusque actionum I. 28. B. 46. E. 102. D. 106. B. Aliqui philosophi animae immortalitatem statuentes futura supplicia negant II. 4. n. 15. Iudicium extremum II. 394. B. Iudicii causa conflagratio I. 184. C. Iudicium generale differtur propter eos quos deus praevidet salvos futuros I. 74. B. Propterea quod quotidie nonnulli convertuntur II. 128. A. Propter Christianos I. 184. n. 1. Iudicia generalia et particularia II. 346. A.

Iupiter ex parricida natus I. 56. C. Ipse parricida I. 56. n. 11. Amator multarum mulierum I. 58. D. 64. B. Variis formis ad eas descendit II. 226. B. Ganymedem amat et rapit I. 58. D. 64. B. Eius filiorumque impudicitia decantatur I. 12. C. Liberatur centimani auxilio I. 64. C. Iovi Latiari sanguis hominis occisi libatur I. 198. n. 9. Iovis filiorum facta nefaria perhibentur I. 56. C.

Iusiurandum non interponendum, sed vera semper dicenda I. 42. D.

Iustinus Prisci filius I. 4. C. Gentilis fuit II. 134. B. Incircumcisus II. 92. C. Genere Samaritanus II. 406. C. Flaviae in Syria natus I. 4. C. Exstitit verus philosophus II. 32. C. Se gloriatur esse Christianum I. 200. B. Philosophi vestem gessit II. 2. n. 4. Scripsit adv. omnes haereses I. 70. C. In convertendis haereticis et Iudaeis occupatur II. 286. D. Exercitatus est in controversiis II. 164. C. D. Nihil curat nisi ut verum dicat II. 406. C. Iudicium dei formidat ac de nemine iudicat eum ex numero electorum non esse II. 216. D. Non ad gratiam imperatores alloquitur I. 4. D. Nihil celat, ne improbe agere videatur I. 142. D. Scripturas refert, non verba ostentat II. 194. A. De vocula contendendum esse non putat II. 404. A. Omnes docet, quamvis improbe cum eo agant II. 218. D. Exspectat ut a Crescente morti tradatur I. 174. E.

Iustitia omnis bifariam distribuitur II. 324. B. Eadem semper omni hominum generi praescripta II. 78. D. 96. A. 322. B.

L.

Leda I. 56. B.

Lex — Leges variae pro gentium varietate I. 190. A. Leges malae a daemonibus I. 190. B. Malas leges logos adveniens reiiciendas docuit I. 190. B.

Lex mosaica praescribit nonnulla, quae natura praeclara et pia et iusta sunt (l. ethica) II. 144. D. coll. 96. n. 4. Alia ob duritiam cordis praescribit (l. ritualis) II. 146. D. Lex solis Iudaeis imposita II. 40. B. 64. B. Propter cordis duritiam II. 138. C. 150. A. 152. B. Propter peccatores II. 78. A. Propter vitulum conflatum II. 66. A. 70. E. Lex ob peccata a Mose data et propter perseverantiam in iis a prophetis commendata II. 88. C. Sine lege salvati ante Mosen iusti II. 230. A. Ex legis institutis iusti nullum observarunt ante Mosen II. 96. C. Nihil ad iustitiam et pietatem afferunt II. 150. D. Lex si homines iustificaret, sequeretur aut non eumdem fuisse deum temporibus Henochi et Mosis aut non eamdem omnibus iustitiam praescripsisse II. 78. D. Omnia a Mose instituta erant imagines : primum eorum quae Christo eventura erant, tum eorum quae Christus facturus erat, denique eorum qui in Christum credituri erant II. 138. B. In lege alia ad dei cultum praescripta sunt, alia vel ad Christi mysterium vel ob populi duritiam cordis II. 142. A.

Legis veteris et novae distinctio: prima vocavit ad poenitentiam, altera aeterna est II. 96. n. 3. Lex nova est omnium II. 40. B. Lex nova Christus II. 42. E. Lex aeterna Christus II.

40. n. 5. 138. C. Lex adversus legem posita priorem abrogat II. 40. n. 4. Legem Mosis abrogari oportebat, postquam Christus natus est II. 138. C. Legem observarent Christiani, nisi scirent quam ob causam data sit Iudaeis II. 62. E. Iudaeo-Christiani, qui ob animi infirmitatem legem mosaicam cum spe in Christum coniungunt, ut fratres suscipiendi sunt, modo cum Christianis ex gentilibus vivere non recusent nec salutem eos negent adepturos nisi legem observent II. 152. A. B. Iudaeo-Christiani, qui Christianos ex gentilibus arcessitos secundum legem cogunt vivere aut consuetudine cum iis coniungi nolunt, ut fratres non suscipiendi sunt II. 154. n. 9. De gentilibus qui Christo nomen dederunt vid. ibid. n. 10.

Lia synagoga II. 448. B. Ei, ut synagogae, infirmi oculi II. 450. D.

Liberum arbitrium est angelis et hominibus I. 102. E. 186. D. II. 308. A. 346. A. 464. B. Ut virtutis aut vitii praemia haberent II. 308. A. Quare nulla apud deum excusatio I. 74. C. Liberum esse hominem inde patet, quod in contraria transcurrat I. 102. E. Homo, si liber non est, extra noxiam est I. 102. E. Nihil laudabile esset sine facultate se in utramque partem vertendi I. 186. A. Poterat deus serpentem (i. q. malum) ab initio tollere II. 346. A.

Lignum vitae crucem Christi designavit II. 298. D. 458. D.

Logos erat cum patre ante mundum et tum genitus quum mundus creatus I. 182. n. 4. II. 210. n. 10. Est progenies ex patre ante omnes omnino res creatas edita II. 434. B. Prima patris progenies I. 54. E. Semen a deo I. 82. n. 8. Est spiritus I. 86. C. Dei filius I. 84. B. 148. D. Logos prodiit ut ignis de igne II. 206. C. 432. D. Ex substantia patris, ita tamen, ut minime divisa sit II. 432. C. Tale quid in nobis videmus: sermonem enim proferimus, ut sermo in nobis non imminuatur; neque ignis imminuit eum ex quo accensus est II. 206. n. 5. 6. Logon nonnulli (Iudaeorum) non magis a patre distinguunt quam lucem a sole: ut lux cum sole occidit, ita a patre logon prosilire et ad eum reflecti dicunt II. 432. B. Logos est alius a patre, idque non sententia sed numero II. 184. D. 432. C. Genitum a gignente aliud numero II. 434. B. Logos alius est sub creatore universorum II. 180. C. Est prima secundum parentem virtus I. 84. B. Eum secundum deum adorant Christiani I. 202. D. Quum sit primogenitus dei, deus etiam est I. 152. C.

Logon deus progenuit, ut sit principium rerum omnium II. 204. n. 1. 212. n. 12. Per logon deus omnia operatus est I. 182. E. II. 384. n. 8. Logos mundum condidit I. 138. D. 152. B.

Logos dicitur angelus, deus, dominus, archidux, sapientia, filius, gloria, apostolus II. 204. B. Vid. *Christus*. His appellationibus designatur, quia patris voluntati ministrat et voluntate ex patre genitus est II. 206. B. Nuntiat hominibus quaecunque pater iis vult nuntiari II. 180. C. Cum eo pater collocutus II. 210. D. Patriarchae caeterique homines non supremum deum sed logon viderunt II. 430. B. Is apparuit, non pater, ut Iudaei credunt I. 148. D. Apparuit modo in specie ignis, modo in imagine incorporea I. 150. A. Ut vir et angelus apparuit II. 430. D. Apparuit Mosi in rubo II. 200. D. 430. D. Abrahamo et Iacobo II. 180. C. 196. C. 198. E. 200. C. In iudicio Sodomis facto II. 430. D. Cum logo luctuatus Iacobus II. 198. E. 422. C. Logi gloriam populus in Sina intueri non potuit II. 428. B. Logos declaravit nomen suum esse Iesum quum dixit: *Nomen meum est in eo* II. 258. D. Nam Iesus cognominatus qui Auses antea dicebatur II. 258 C. Sic etiam Israel vocabatur II. 254. D. Logos

missus, quum populus carnem concupivit II. 426. C.

Logos in quovis est I. 194. A. Christus est logos, cuius omne hominum genus est particeps I. 110. C. Movebat prophetas I. 86. D. 90. D. 194. A. Qui cum logo vixerunt Christiani sunt I. 110. C. Semen gentilibus et effigies logi pro viribus concessa I. 202. D. Inde pro sua quisque parte logi praeclare locutus est I. 200. n. 4. Logo aliqua ex parte invento praeclare locuti sunt philosophi et legum latores I. 192. n. 3. Sed non omnia quae sunt (totius) logi h. e. Christi cognoverunt I. 192. C. Particula tantum logi (disseminati) hominibus ante Christum concessa, Christianis vero totus logos I. 188. D.

Logos totus est Christus I. 188. D. Totus logos exstitit Christus, nempe corpus et logos et anima I. 192. n. 2. Logos forma indutus et homo factus et Iesus Christus appellatus I. 14. A. Homo factus voluntate patris ea pati voluit quae in eum homines moliti sunt I. 150. A. Logos quum tot in formis Abrahamo et aliis visus sit, etiam ex virgine nasci potuit II. 258. A. Vid. *Christus*.

Lucius martyr I. 172. A. Lucius Verus Philosophus I. 2. n. 5.

M.

Magia apud gentiles usitata I. 34. B. Magiam docuerunt angeli mali I. 180. B. Ad eam adhibentur inspectiones liberorum incorruptorum I. 48. A. Magica miracula Simonis I. 66. D.

Magus Christus vocatus a Iudaeis II. 240. n. 13. Magi ex Arabia Christum adoratum venerunt II. 266. C. Christum ex stella natum cognoverunt II. 362. B. In magis operatur diabolus II. 238. D.

Malum. Vid. *Liberum arbitrium*.

Marciani II. 116. n. 17.

Marcion Ponticus etiamnunc vivit I. 68. A. Docet alium esse deum creatore maiorem I. 192. n. 25.

Marci Aurelii (?) Epistola ad Senatum de victoria per legionem fulmineam reportata I. 208.

Marco Pompeio Dialogus cum Tryphone dicatus II. 32. n. 6.

Mariae et Evae comparatio II. 342. n. 15.

Martyres christiani lubenter confitentur I. 172. E. Vid. *Mendacium*. Christiani, quum inquiruntur, non negant I. 178. n. 5. Mori malunt quam nomen Christi negare II. 332. D. Eorum constantia I. 196. n. 1. Cruciatum usque ad mortem perferunt II. 114. n. 16. Laetantur dum occiduntur II. 150. C. Contendunt ad promissum cum deo domicilium I. 20. A. II. 150. C. Feris, vinculis, igni, aliis tormentis traduntur, sed non discedunt a confessione II. 370. n. 8. Vid. *Christiani*. Martyres se ipsos offerentes I. 198. B. Vid. *Mors*.

Materia informis I. 138. C. Ex materia informi deus omnia creavit I. 24. B.

Matrimonium non ineunt Christiani nisi ad liberorum educationem I. 74. D. Non licet quam quisque voluerit et quomodo voluerit et quot voluerit uxores ducere II. 466. A. Qui digamiam init legibus humanis non damnatur I. 38. n. 8. Mulier christiana misso repudio a marito gentili discedit I. 170. A. Matrimonii nomine uxores ducunt Iudaei quocunque venerint II. 468. B. Rabbini quatuor aut quinque uxores permittunt II. 446. n. 1.

Melchisedecus eorum qui in praeputio sacerdos; Abrahamo circumciso decimas offerenti benedixit; sic et Christus sacerdos eorum qui in praeputio, et Iudaeos in ipsum credentes suscipiet II. 108. A.

Menander Comicus simulacra irrisit I. 54. E.

Menander Samaritanus I. 134. B. Simonis discipulus; arte magica multis illusit Antiochiae; sectatoribus persuasit nunquam eos esse morituros I. 68. A.

Mendacio adstricti vivere nolunt Christiani I. 20. A. Ne mentian-

tur, lubenter Christum confitendo moriuntur I. 94. B.

Mercurius sermo a deo internuntius I. 58. n. 5. Sermo interpres omniumque magister I. 54. n. 3.

Meretrices in imperio romano I. 72. n. 6.

Meristae II. 278. n. 11.

Millenarium regnum praedixerunt prophetae II. 280. B. coll. 282. n. 9. Praedixit Ioannes II. 282. A. Praedixit ipse Christus II. 168. A. 284. B. Mille annorum regnum exspectant Hierosolymis qui in omnibus orthodoxi sunt Christiani II. 280. B. Multi id non agnoscunt ex orthodoxis II. 276. n. 5.

Minerva ex Iove genita sine concubitu, velut eius prima notio: id quod imitati daemones I. 152. B.

Minos iudex in altera vita I. 20. B.

Minucius Fundanus I. 162. D.

Miracula exclusis vaticiniis nihil probant, siquidem etiam daemonum ope edi possunt I. 76. A. Vel ob miracula fide digni erant prophetae, siquidem deum celebrabant et filium nuntiabant: id quod falsi prophetae non faciebant nec faciunt II. 30. A. Iis Christus homines excitabat ut ipsum cognoscerent II. 240. A. Et ut hominem integrum a se resuscitari posse ostenderet II. 240. A. Christiani daemoniis agitatos sanant I. 184. A. B. Vid. *Daemonia.* Miracula Christianorum probant Iesum esse Christum II. 130. C. Christum esse novam legem et novum foedus II. 42. E. Dona a Christo accipit quisque prout dignus est II. 128. A. 304. A. A spiritu dona habent viri et mulieres II. 304. B. Miracula Simonis daemonum arte I. 66. D.

Mithras ex petra natus II. 242. B. In spelunca initiantur ei credentes II. 242. n. 1. 270. B. Sermones habent de iustitiae observatione II. 242. C. Imitatio eucharistiae I. 158. n. 8.

Mnaseas socius Tryphonis II. 296. B.

Mons olivarum templo Hieros. ex adverso situs II. 338. A.

Mors nisi cuilibet homini constituta esset, mali bonos non opprimerent I. 194. B. Si in statum sensus expertem evaderet, de lucro id esset improbis I. 46. E. Mors ut contemnatur, Christus caro factus est, et in secundo eius adventu penitus destruetur II. 146. A. Mortem Christiani non timent I. 136. D. Morientes precantur ne malus angelus animam capiat II. 358. D. Mortem sibi consciscere contra dei voluntatem venire est I. 178. D. Vid. *Martyres.*

Moses primus prophetarum I. 80. n. 1. Antiquior omnibus gentilium scriptoribus I. 104. E. 127. C.

Mundus propter homines conditus I. 24. B. 178. C. coll. 180. A. Mundum Plato genitum dicit II. 26. C. Idem Iustinus Platonicus putat II. 24. B. Mundum Stoici post immutationem rursus oriri dicunt I. 52. C.

Musonius I. 188. n. 3.

Mythi. Vid. *Fabulae.*

N.

Necyomantiae I. 48. A.

Noachus i. q. Deucalio I. 186. C. Ei omne animatum concessum praeter suffocatum II. 68. B. Cum uxore filiisque signum fuit octavi diei, quo Christus resurrexit II. 458. C. Fuit imago Christi, principii alterius generis II. 458. D.

Nomades II. 396. n. 12.

O.

Oniropompi daemones I. 48. n. 6.

Oracula probant animarum immortalitatem I. 48. B.

Orthodoxi distribuuntur in duas partes II. 276. n. 5.

P.

Paschae sanguis Israelitas in Aegypto liberavit; pascha enim erat Christus et in pascha immolatus II. 374. C. Eius sanguis credentes liberat II. 374. C.

Patientia a Christo praecepta I. 40. B.

Peccatum inde ab Adamo II. 306.

A. Unusquisque tamen sua culpa improbe agit II. 308. n. 10.
Pegasus I. 56. B. 128. E.
Perseus ex virgine natus I. 130. A. II. 226. B. Ex Iove et Danaë I. 56. B.
Persecutiones a Christo praedictae II. 284. C. A daemonibus oriuntur, quos vide. A diabolo II. 130. C. Haereticos non tangunt I. 70. n. 32. Christiani a Iudaeis et Gentilibus ex possessionibus suis et toto orbe pelluntur II. 372. C. Persecutiones a Iudaeis II. 438. C. Deterrent Iudaeos a Christo cognoscendo II. 130. C. 142. D. Persecutores bene de martyribus merentur I. 136. E.
Pharisaei nomine tenus Iudaei II. 280. A.
Philaenidea carmina I. 204. n. 6.
Philosophi etiam ii appellati qui contraria olim inter se docuerunt I. 12. C. Quum de deo neque visu neque auditione quidquam perceperint, nequeunt de eo recte sentire II. 16. B. Nonnulli philosophi nullos deos esse docuerunt I. 12. C. Sunt avidi II. 8. n. 8. Quae philosophus de principiis et de fine aliisque rebus scire debet ea potest a prophetis discere II. 30. D.
Philosophiae opus est de deo quaerere II. 4. E. Est scientia eius quod est II. 14. D. Philosophiae nomen quidam perperam prae se ferunt I. 12. C. Philosophia est maxima possessio: sola nos deo commendat II. 6. C. Sine ea nemini prudentia inesse potest: idcirco philosophandum omni homini II. 12. C. Philosophandum, ut civitates beatae sint I. 8. n. 5. Philosophia praestantissimum opus: caetera in secundis et tertiis ponenda II. 12. C. Sola beatitudinem efficit II. 12. C. Una est haec scientia II. 6. C. Multiceps evasit II. 6. D. Philosophiae murus Plato et Pythagoras II. 28. A. Philosophia utilis et tuta est sola doctrina christiana II. 32. C.
Phryges natio spernenda II. 400. n. 9.
Plato philosophiae finem proponit videre deum II. 10. D. Docet immortalitatem animarum I. 48. B. Docet animas indignas, quae deum videant, mitti in corpora ferarum II. 22. C. Apud Rhadamanthum et Minoëm malos puniri docet I. 20. B. Secundum locum logo, tertium spiritui tribuit I. 140. B. Logon in universo decussatum credidit I. 140. B. coll. 139. n. 1. Decussationem pro cruce sumsit I. 140. B. Ex Mose didicit deum ex informi materia omnia fecisse I. 138. C.
Platonici in pretio sunt II. 8. C. Animam increatam et immortalem dicunt II. 22. A.
Poena aeterna I. 46. A. 120. B. Nisi admittatur, vel deus non est vel non providet vel nihil virtus et vitium I. 190. D. Poena aeterna in iisdem animabus et corporibus I. 20. B. Non mille annorum circuitu circumscripta I. 22. C. Vid. *Ignis* et *Salus*.
Poenitentia peccatorum agenda ante baptismum I. 146. D. Poenitentiam agentem deus pro iusto habet II. 156. A. Poenitentia post mortem nil prodest I. 122. n. 7.
Poetae flagitiis favent I. 200. E. Eos amandatos voluit Socrates I. 192. D. Iovem eiusque liberos impudicos decantant I. 12. C. Interdum de moribus praeclare locuti I. 188. C. Errantium more imitati quae de Christo praedicta sunt I. 126. C.
Pontius Pilatus Iudaeae tempore Tiberii procurator I. 32. D. Vid. *Acta Pilati*.
Preces maxime deum placant, quae fiunt cum eiulatu et lacrimis et prono corpore et flexis genibus II. 316. A. Preces patri per nomen filii et spiritus sancti I. 154. D. Preces communes pro baptizato et pro omnibus hominibus I. 154. C. Preces in eucharistia I. 154. D. Ante baptismum I. 142. D. Pro omnium conversione II. 118. B. Pro imperatore I. 46. D.
Priscus Iustini pater I. 4. A.
Prophetae vocantur angeli et apostoli dei II. 258. D. Sunt antiquiores Graecorum magistris II.

30. D. Verum soli viderunt II. 30. D. Spiritu sancto afflante ea tantum locuti quae audierant et viderant II. 30. D. Divinitus efferuntur logo I. 86. D. Logo moventur I. 90. D. 194. A. Dei opus est futura praedicere eaque, ut praedicta sunt, ad eventum perducere I. 32. A. B. Neminem metuebant II. 30. D. Supra omnem demonstrationem testes sunt veritatis, vel ob miracula fide digni II. 30. A. Quaecunque fecerunt aut dixerunt imaginibus et signis indicarunt II. 314. C. Ea nihil proderunt, nisi quis gratiam intelligendi acceperit II. 320. B. Vid. *Scripturae.* In iis variae personae loquentes distinguendae: nunc deus, nunc Christus, nunc populi loquuntur I. 90. D. E. In eorum libris praedicuntur Christi ortus ex virgine, miracula, mors, resurrectio, adscensio; praedicitur eum esse filium dei magisque ei credere gentiles I. 80. A. Christi res omnes symbolis praesignificatae II. 440. A. Quae incredibilia videbantur deus praedixit per prophetas, ut facta crederentur I. 84. E. Prophetae ad Christum usque nunquam defuerunt apud Iudaeos II. 170. A. Prophetarum oracula, ab ipsis prophetis scripta, servabantur a regibus Iudaeorum I. 78. C. Propheta apud Iudaeos nullus exstitit post Ioannem II. 160. C. 170. A. Prophetarum libros legentibus mors a Romanis sancita I. 106. n. 10. Falsi prophetae prodigia edere audent II. 30. A. In iis operatur diabolus II. 238. D.

Prophetiae eventu confirmatae praebent demonstrationem maximam I. 76. B. Ex earum eventu fides fit eorum quae pariter praedicta evenient I. 120. A. Iis assentiri cogunt quae evenerunt et eveniunt II. 30. A. Ex iis fatum non sequitur I. 102. D. 106. A. B. Prophetiarum latentium interpres Christus I. 82. C. — Christi doctrinam confirmat eventus eorum quae praedixit I. 32. A. Prophetiae Christi de haereticis et de persecutionibus ad exitum perductae confirmant Christianos II. 114. B. 118. A. Praedictae a Christo haereses et persecutiones II. 284. C. Prophetiae Christi de prophetis apud Iudaeos nullis futuris et de haereticis argumentum religionis II. 168. B. Prophetiae dona apud Christianos II. 128. A. 284. B.

P r o s e l y t i Iudaeorum alios superant in blasphemiis adv. Christum II. 412. D. Christianos occidere et excruciare volunt II. 412. D. Proselyti Christi II. 276. n. 2. (ex Iud.) II. 412. B. (ex Gent.). Vid. *Georas.*

P r o s e r p i n a et Venus propter Adonim oestro concitatae I. 64. A.

P r o v i d e n t i a a Stoicis deo tribuitur generum et specierum, non vero singulorum II. 4. A. Ex providentia sublata sequitur licentia agendi et dicendi quidquid libuerit II. 4. A.

P t o l e m a e u s martyr I. 170. D. Ptolemaeus (Philadelphus) bibliothecam construens scripta prophetarum ut mittantur per legatos Herodem rogat I. 78. n. 3.

P y t h a g o r a s docet immortalitatem I. 48. B.

P y t h a g o r i c i praescribunt studia musicae, astronomiae, geometriae, antequam ipsum bonum consideretur II. 8. B.

P y t h i a e oraculum I. 48. B.

Q.

Q u i r i n u s primus in Iudaea procurator I. 88. n. 4. 110. C. II. 268. D.

R.

R a b b i se appellari volunt Iudaeorum magistri II. 378. A.

R a c h e l ecclesia II. 448. B. Furata deos Labani imago gentilium conversorum II. 450. D.

R a h a b meretrix signo coccinei funiculi servata II. 374. n. 10.

R a m a locus Arabiae II. 270. C.

R a t i o omnibus imperans II. 12. B. Rationales facultates acceperunt homines a deo I. 26. D. Vid. *Logos.*

R e g n u m humanum non exspectant

Christiani, sed regnum cum deo I. 26. n. 1. Vid. *Millenarium regnum*.
Religio. Vid. *Christiani*.
Resurrectio duplex II. 380. n. 7. Resurrectionem negant gnostici II. 278. A. Resurrectio est possibilis I. 48. C. Id patet ex nostra formatione I. 50. D. E. Ex Christi miraculis II. 240. A.
Rhadamanthus iudex in altera vita I. 20. B.

S.

Sabbatum in signum a deo Iudaeis praescriptum propter eorum iniquitates II. 70. A. Sabbato calidam aquam non bibunt Iudaei II. 94. n. 4. Sabbato offerentes munera pontifices non peccant; nec qui circumcidunt aut circumciduntur II. 90. A. Etiam sabbato deus mundum gubernat II. 96. E. Sabbatum iusti usque ad Mosen non observarunt II. 66. E. 90. B. Sabbatum perpetuum nova lex praecipit II. 44. C.
Sacramentum militare I. 96. n. 7.
Sacrificia *gentiles* angeli mali docuerunt I. 180. B. Deus nec sanguinis nec libaminum nec suffimentorum indigus I. 32. C. — Sacrificia *populo iudaico* praecepit deus se accommodans ad eum II. 66. A. Non quod iis indigeret, sed propter populi peccata II. 72. D. 76. C. Non ob penuriam, sed ob duritiam populi II. 230. B. Sacrificia Iudaeorum reiicit deus II. 392. C. Sunt figurae mysteriorum Christi II. 130. A. — Sacrificia *Christianorum* gratiora deo quam Iudaeorum II. 94. C. Sacrificium Christianorum deo gratum II. 134. B. Sacrificia a nemine accipit deus nisi per ipsius sacerdotes II. 392. C. Christiani genus sacerdotale dei II. 392. C. Sacrificia perfecta: preces et gratiarum actiones II. 394. A. Sacrificia vera et spiritualia: laudes et gratiarum actiones II. 398. B. Precum sacrificia offerunt Christiani in toto orbe II. 394. B. C. Sacrificia in eucharistia panis et calicis ubique offeruntur II. 392. C.
Salomo propter mulierem Sidone simulacra coluit II. 112. n. 15.
Salus aeterna sive poena pro meritis I. 28. B. Via salutis: fides in Christum, baptismus ad remissionem peccatorum commissorum, recta posthac vivendi ratio I. 142. n. 2.
Samaritani I. 204. B. Paucis exceptis Christum reiecerunt I. 124. C. Simonem magnum deum existimarunt I. 68. E. II. 406. C.
Samuelis animam evocavit ventriloqua II. 358. n. 9.
Satanas i. q. apostata et serpens II. 352. n. 14. Vid. *Diabolus*.
Saturniliani II. 116. D.
Saturni mysteria I. 310. D. n. 8.
Scenitae II. 396. n. 12.
Scripturae ut intelligantur opus est dei gratia II. 32. n. 8. A Iudaeis non intelliguntur I. 78. E. A Christo gratiam intelligendi acceperunt Christiani II. 398. D. Scripturae non Iudaeorum sunt sed Christianorum II. 94. n. 3. In scripturis a Iudaeis nonnulla deleta II. 246. n. 7. 252. B. Nempe nonnulla deleta ex iis quae Esdras in legem de paschate sancitam dixit II. 246. n. 1. Sic ex Ieremiae effatis II. 248. n. 5. 250. n. 9. Item ex psalmis Davidis II. 250. n. 1. Et quae ad mortem Iesaiae spectant II. 404. n. 13. Scripturae non inter se pugnant II. 222. C. Vid. *Prophetae*. Ex scripturis omnis demonstrandi ratio II. 104. D. Scripturis referendis lassari non debemus II. 296. A. coll. 194. A.
Septuaginta interpretationis historia I. 78. C. D. Eos in quibusdam recte interpretatos negant Iudaei II. 236. B. 244. B. Ex hac interpretatione multa testimonia sustulerunt. Vid. *Scripturae*.
Serenius Granianus scripsit Hadriano de accusatoribus Christianorum I. 162. E.
Serpens i. q. diabolus I. 72. n. 1. Vid. *Satanas*. Ab initio improbe egit II. 146. A. Diris devotus ab initio II. 318. B. Serpens ma-

num mysterium apud unumquemque deorum I. 72. n. 8.
Sibylla conflagrationem docuit I. 52. C. Eius libros legentibus mors sancita I. 106. n. 10.
Simon Magus sub Claudio Caesare deus existimatus et statua donatus I. 66. n. 13. 134. B. C. Eum Samaritani aliique colunt I. 68. E. II. 406. C. Multos artibus magicis decepit I. 134. B. Eius impia doctrina I. 204. B.
Simulacrum ullum ne fieret, deus per Mosen vetuit II. 326. D. Simulacris immolata non edunt Christiani II. 114. A. Sed edunt haeretici II. 114. A.
Socrates erat Christianus I. 110. C. Poetas amandatos volebat I. 192. D. Hortabatur homines ut deum quaererent I. 192. E. A daemonibus homines abducere conabatur I. 14. A. Daemones perfecere ut tamquam atheus necaretur I. 14. A. Docuit immortalitatem animarum I. 48. B. Eius dictum praeclarissimum I. 178. C.
Solis die conveniunt Christiani I. 158. D. Cur? I. 160. A.
Somniorum immissores I. 48. A.
Sotadea carmina I. 204. n. 5.
Spiritus caput angelorum I. 16. n. 3. Spiritus propheticus I. 16. n. 3. Inspirabat prophetas, quos vide. Spiritus, qui Mariam obumbravit, logos est I. 86. n. 7. In septem spiritus dividitur II. 128. n. 6. Vid. *Trias.* Deus de spiritu Mosis transtulit in Iosuam et ab Elia in Ioannem II. 162. B. Mali spiritus i. q. daemonia, quae vide.
Statuae in fanis collocatae vocantur dii I. 22. C. Statuae referunt figuras et nomina daemonum I. 22. D. Statuis coronae apponi solitae I. 62. A.
Stoici deum ipsum cum mundo solutum iri docent I. 52. C. Dei scientiam necessariam non putant II. 8. A. Deum universi et ipsorum generum curam agere dicunt, non vero singulorum II. 4. n. 8. Fatum inducunt nescientes daemonum opera bonos vexari, malos beatos videri I. 186. D. Nihil sperant aut metuunt, dum eadem rursus semper futura dicunt II. 4. A. B. Mundum post immutationem per conflagrationem futuram rursus oriri dicunt I. 52. n. 2. 186. n. 4. De moribus bene se habent I. 188. B.
Synaxes die solis I. 158. D. 160. A.

T.

Tabernaculum imago mundi I. 140. n. 4.
Templum Hierosolymitanum cur domum suam appellaverit deus? II. 76. n. 16. Templa ingressuri gentiles aquae adspersione lustrantur I. 146. E. Penitus lavant et calceos solvunt ante quam ingrediuntur I. 146. A.
Tiberina insula I. 66. D.
Trias divina apud Platonem I. 140. B. C. Patrem, filium (angelos) spiritumque colunt Christiani I. 14. B. C. Filius secundo loco, tertio spiritus habetur I. 34. E. Spiritus non memoratur una cum patre II. 224. n. 6.
Trypho Hebraeus ex circumcisione II. 2. D. Argis audivit Corinthium Socraticum II. 2. B. Corinthi plurimum degit II. 4. D. Lubenter ad philosophos accedit II. 2. C. Praefert christianae religioni philosophorum disciplinam II. 32. D. Iustinum hortatur ut circumcidatur II. 34. A. Non credit afficta Christianis crimina II. 36. B. Legit evangelii praecepta II. 38. C. Duo obiicit Christianis: quod legem non observent et spem ponant in homine crucifixo II. 38. D. Christum exspectat gloriosum et magnum II. 102. B. Magistris credulus II. 34. C. Omnia ad scripturam refert II. 188. D. Nullas oblationes nisi Hierosolymis fieri licere fatetur II. 148. n. 3. Saepe contra ea venit quae assensus fuerat II. 228. C. 232. D. Incredibile ei videtur Christianos a Christo dona accipere II. 128. A. Et deum nasci II. 232. D. Et Christum praeexstitisse et hominem ex virgine genitum II. 156. B. Quod Christiani docent

monstrum esse putat fabulae Persei simile II. 226. B. Satius esse ait Christum hominem ex hominibus factum dicere II. 226. B.

Typi in omnibus dictis et factis prophetarum II. 314. C. Interdum iis continentur quae clare fiunt II. 382. B. Typi sunt Christi ea quae iustis evenerunt II. 298. D.

U.

Ulyssis descensus ad inferos probat immortalitatem animarum I. 48. B.

Urbicus praefectus Urbi I. 166. B. Ptolemaeum et Lucium aliosque Christianos confitentes damnat I. 172. A.

V.

Valentiniani II. 116. D.

Vaticinia. Vid. *Prophetiae.*

Vectigalia primi omnium pendunt Christiani I. 44. C. Vectigalia imperatores percipiunt ex puerorum et puellarum ad flagitia prostantium gregibus I. 72. n. 6.

Venus et Proserpina propter Adonim oestro concitatae I. 64. B.

Veritas a solis Christianis docetur I. 62. n. 1. 64. n. 1. 66. n. 1. Veritati opinionem anteponentes principes plus non possunt quam latrones I. 30. E. Veritate proposita ignoratio profligatur I. 32. B. Veritatis et sapientiae sermo lucidior solis radiis II. 408. A. Veritatem prophetae dictis et factis suis insitam absconderunt II. 314. C. Veritatem in omnibus non dicere impium est I. 178. E. Vera semper dicenda I. 42. D. coll. 4. C. Veri amator non debet ea dissolvere quae concesserat II. 228. C. Socratis de veritate dictum I. 178. C. Verum qui dicere potest nec dicit iudicabitur a deo II. 286. D. Verum viderunt gentiles per insitam logi partem, sed subobscure I. 202. D. Vid. *Logos.*

Verissimus (Annius) Philosophus h. e. Marcus Aurelius, filius Antonini adoptivus I. 2. n. 3.

Verus (Lucius) Philosophus, filius Antonini adoptivus, doctrinae amator I. 2. n. 5.

Virgines multi et multae apud Christianos I. 38. B.

Virtuti mala sua affingit vitium I. 196. E. Virtutis imitatione vitium obtentum actionum suarum sibi affingit I. 196. E. Vid. *Liberum arbitrium.*

Vita nihil novi praebet, sed eadem semper occurrunt I. 136. D. Vita nonnullorum deterior ansam iis dat qui omnes Christianos calumniari volunt I. 12. C.

Vitium nihil incorrupti habere aut facere potest I. 196. E. Homines in servitutem redigit I. 196. E. Nemo vitium eligeret, si aeternae condemnationis semper memor esset I. 28. B. Vid. *Virtus.*

X.

Xenophon I. 194. C.

Xystus Ephesinus II. 2. n. 2.

III. Index locorum.

1. Scriptorum sacrorum.

Genesis.

1, 1. 2.	Ap. I.	c. 64. n. 2.
1, 1—3.	—	c. 59. n. 4.
1, 5.	—	c. 59. n. 6.
1, 26—28.	Dial.	c. 62. n. 3.
2, 7.	—	c. 40. n. 4.
2, 17.	—	c. 81. n. 8.
3, 14.	—	c. 91. n. 17.
—	—	c. 112. n. 4.
3, 15.	—	c. 102. n. 7.
3, 22.	—	c. 62. n. 7.
—	—	c. 129. n. 2.
7, 16.	—	c. 127. n. 2.
9, 3.	—	c. 20. n. 8.
9, 4.	—	c. 20. n. 6.
9, 24—27.	—	c. 139. n. 7.
11, 5.	—	c. 127. n. 2.
11, 6.	—	c. 102. n. 10.
12, 1.	—	c. 119. n 14.
12, 2.	—	c. 119. n. 12.
15, 6.	—	c. 92. n. 6.
—	—	c. 119. n. 16.
17, 5.	—	c. 119. n. 12.
17, 14.	—	c. 10. n. 6.
—	—	c. 23. n. 10.
17, 22.	—	c. 127. n. 2.
18, 1.	—	c. 86. n. 15.
18, 1—3.	—	c. 56. n. 3.
18, 2.	—	c. 126. n. 9.
18, 13. 14.	—	c. 56. n. 35.
—	—	c. 126. n. 10.
18, 14.	—	c. 56. n. 12.
18, 16.	—	c. 126. n. 12.
18, 16. 17.	—	c. 56. n. 37.
18, 17.	—	c. 126. n. 14.
18, 20—23.	—	c. 56. n. 39.
18, 33.	—	c. 56. n. 42.
19, 1.	—	c. 56. n. 42.
19, 10.	—	c. 56. n. 44.
19, 16—25.	—	c. 56. n. 45.
19, 23—25.	—	c. 56. n. 24.

Genesis.

19, 24.	Dial.	c. 56. n. 47.
—	—	c. 127. n. 8.
—	—	c. 129. n. 1.
19, 27. 28.	—	c. 56. n. 3.
21, 9—12.	—	c. 56. n. 13.
21, 12.	—	c. 56. n. 15.
22, 17.	—	c. 120. n. 6.
26, 2.	—	c. 60. n. 7.
26, 4.	—	c. 120. n. 1.
28, 10—19	—	c. 58. n. 16.
28, 14.	—	c. 120. n. 2.
31, 10—13.	—	c. 58. n. 7.
31, 13.	—	c. 60. n. 9.
32, 22—30.	—	c. 58. n. 9.
32, 24.	—	c. 126. n. 5.
32, 30.	—	c. 126. n. 6.
35, 1. 7.	—	c. 60. n. 9.
35, 6—10.	—	c. 58. n. 15.
49, 8—12.	—	c. 52. n. 3.
49, 10.	—	c. 52. n. 11.
—	—	c. 120. n. 8.
49, 10. 11.	Ap. I.	c. 32. n. 2.
—	—	c. 54. n. 8.
49, 11.	Dial.	c. 53. n. 1.
—	—	c. 54. n. 1.
—	—	c. 63. n. 5.
—	—	c. 76. n. 7.

Exodi.

2, 23.	Dial.	c. 59. n. 2.
3, 2. 6. 10. 14. 15.	Ap. I.	c. 63. n. 9.
3, 2—4.	Dial.	c. 60. n. 8.
3, 2. 14. 15.	Ap. I.	c. 63. n. 11.
3, 5.	—	c. 62. n. 7.
3, 14. 15.	—	c. 63. n. 17.
3, 16.	Dial.	c. 59. n. 2.
6, 2—4.	—	c. 126. n. 4.
6, 29.	—	c. 127. n. 2.
12, 7.	—	c. 40. n. 2.
17, 16.	—	c. 49. n. 21.

Exodi.

19, 16.	Dial.	c. 67. n. 14.
20, 22.	—	c. 75. n. 3.
23, 20. 21.	—	c. 75. n. 3.
32, 6.	—	c. 20. n. 2.

Levitici.

26, 40. 41.	Dial.	c. 16. n. 3.

Numerorum.

11, 17.	Dial.	c. 49. n. 17.
11, 23.	—	c. 126. n. 17.
12, 7.	—	c. 46. n. 8.
—	—	c. 56. n. 1.
—	—	c. 79. n. 15.
—	—	c. 130. n. 1.
21, 8. 9.	Ap. I.	c. 60. n. 5.
24, 17.	—	c. 32. n. 13.
—	Dial.	c. 106. n. 14.
27, 18.	—	c. 49. n. 17.

Deuteronomii.

4, 19.	Dial.	c. 55. n. 1.
5, 15.	—	c. 11. n. 1.
10, 16. 17.	—	c. 16. n. 1.
10, 17.	—	c. 55. n. 3.
16, 5. 6.	—	c. 40. n. 5.
21, 23.	—	c. 89. n. 4.
—	—	c. 96. n. 1.
24, 16.	—	c. 140. n. 8.
27, 26.	—	c. 95. n. 2.
30, 15. 19.	Ap. I.	c. 44. n. 1.
31, 2. 3.	Dial.	c. 126. n. 18.
31, 16—18.	—	c. 74. n. 8.
32, 4.	—	c. 92. n. 11.
32, 7—9.	—	c. 131. n. 1.
32, 15.	—	c. 20. n. 3.
32, 16—23.	—	c. 119. n. 3.
32, 20.	—	c. 20. n. 16.
—	—	c. 27. n. 14.
—	—	c. 119. n. 17.
—	—	c. 123. n. 9.
32, 22.	Ap. I.	c. 59. n. 6.
—	—	c. 60. n. 10.
32, 43.	Dial.	c. 130. n. 2.
33, 13—17.	—	c. 91. n. 1.
33, 17.	—	c. 91. n. 11.
34, 9.	—	c. 49. n. 17.

Iosuae.

5, 2.	Dial.	c. 24. n. 5.
5, 13. 14.	—	c. 61. n. 2.
5, 13—6, 2.	—	c. 62. n. 14.

2 Regum.

7, 12—16.	Dial.	c. 68. n. 12.
7, 14—16.	—	c. 118. n. 5.

3 Regum.

19, 10.	Dial.	c. 39. n. 2.
19, 18.	—	c. 39. n. 3.
—	—	c. 46. n. 18.

1 Paralipomenon.

16, 23. 25—31.	Ap. I.	c. 41. n. 1.
16, 26.	Dial.	c. 55. n. 4.
—	—	c. 73. n. 5.

2 Paralipomenon.

5, 14.	Dial.	c. 127. n. 6.

Esdrae.

?	Dial.	c. 72. n. 1.

Iobi.

1, 6.	Dial.	c. 79. n. 12.
2, 1.	—	c. 79. n. 12.

Psalmorum.

1.	Ap. I.	c. 40. n. 7.
1, 3.	Dial.	c. 86. n. 13.
2.	Ap. I.	c. 40. n. 7.
2, 7.	Dial.	c. 88. n. 21.
—	—	c. 103. n. 16.
2, 7. 8.	—	c. 122. n. 8.
3, 5.	Ap. I.	c. 38. n. 3.
3, 5. 6.	Dial.	c. 97. n. 2.
5, 9.	—	c. 27. n. 6.
8, 3.	—	c. 114. n. 7.
13, 2. 3.	—	c. 27. n. 6.
17, 43. 44.	—	c. 28. n. 16.
18, 1—6.	—	c. 64. n. 17.
18, 2—5.	Ap. I.	c. 40. n. 2.
18, 4.	Dial.	c. 41. n. 2.
18, 5.	Ap. I.	c. 54. n. 21.
—	Dial.	c. 69. n. 5.
—	—	c. 76. n. 22.
18, 7.	—	c. 30. n. 7. 11.
—	—	c. 34. n. 4.
18, 10.	—	c. 30. n. 6.
18, 13.	—	c. 30. n. 8. 11.
18, 14.	—	c. 30. n. 12.
21, 1.	—	c. 99. n. 2.
21, 1. 2.	—	c. 99. n. 5.
21, 1—23.	—	c. 98. n. 2.
21, 3.	—	c. 100. n. 1.
21, 4—6.	—	c. 101. n. 1.
21, 7. 8.	—	c. 101. n. 6.
—	Ap. I.	c. 38. n. 4.
21, 9—15.	Dial.	c. 102. n. 1.
21, 10. 11.	—	c. 102. n. 16.
21, 11—14.	—	c. 103. n. 1.
21, 14.	—	c. 103. n. 19.
21, 15.	—	c. 103. n. 24.

Psalmorum.

21, 15—18.	Dial.	c. 104. n. 1.
21, 16._18.	Ap. I.	c. 35. n. 5.
—	—	c. 38. n. 3.
21, 16—18.	Dial.	c. 97. n. 6.
21, 19—21.	—	c. 105. n. 1.
21, 22. 23.	—	c. 106. n. 8.
22, 4.	—	c. 86. n. 18.
23,	—	c. 36. n. 6.
23, 7.	—	c. 85. n. 1.
—	—	c. 127. n. 9.
23, 7. 8.	Ap. I.	c. 51. n. 5.
24, 10.	Dial.	c. 92. n. 11.
31, 2.	—	c. 141. n. 3.
44,	—	c. 38. n. 7.
44, 6. 7.	—	c. 56. n. 31.
44, 6—12.	—	c. 63. n. 13.
44, 7.	—	c. 76. n. 23.
—	—	c. 86. n. 9.
44, 10—12.	—	c. 63. n. 17.
44, 12.	—	c. 76. n. 22.
46, 6—9.	—	c. 37. n. 1.
49.	—	c. 22. n. 9.
67, 18.	—	c. 39. n. 7.
—	—	c. 87. n. 12.
71, 1.	—	c. 34. n. 6.
71, 1—5.	—	c. 64. n. 11.
71, 1—19.	—	c. 34. n. 7.
71, 5.	—	c. 45. n. 12.
71, 5—17.	—	c. 76. n. 21.
71, 11.	—	e. 76. n. 22.
71, 17.	—	c. 121. n. 3. 6.
71, 17—19.	—	c. 64. n. 13.
71, 20.	—	c. 34. n. 10.
77, 25.	—	c. 57. n. 5.
81,	—	c. 124. n. 2.
89, 4.	—	c. 81. n. 10.
91, 15.	—	c. 92. n. 11.
95.	—	c. 73. n. 4.
95, 1. 2. 4—10.	Ap. I.	c. 41. n. 1.
95, 1—3.	Dial.	c. 74. n. 3.
95, 5.	—	c. 55. n. 4.
—	—	c. 79. n. 16.
—	—	c. 83. n. 7.
95, 10.	—	c. 73. n. 1. 2.
98.	—	c. 37. n. 2.
98, 1—7.	—	c. 64. n. 6.
105, 37.	—	c. 27. n. 3.
109.	—	c. 32. n. 19.
109, 1.	—	c. 32. n. 9.
—	—	c. 56. n. 29.
—	—	c. 83. n. 1.
—	—	c. 127. n. 10.
109, 1—3.	Ap. I.	c. 45. n. 4.
109, 1—4.	Dial.	c. 83. n. 4.
109, 3.	—	c. 45. n. 12.
109, 3	Dial.	c. 76. n. 21.
—	—	c. 83. n. 9.
109, 3. 4.	—	c. 63. n. 7.
109, 4.	—	c. 33. n. 2.
—	—	c. 118. n. 2.
109, 7.	—	c. 33. n. 11.
113, 4—8.	—	c. 55. n. 5.
113, 5. 6—8.	—	c. 69. n. 8.
127, 3.	—	c. 110. n. 6.
127, 4. 5.	—	c. 24. n. 7.
131, 11.	—	c. 68. n. 12.
135, 12.	—	c. 11. n. 1.
139, 4.	—	c. 27. n. 6.
148, 1. 2.	—	c. 85. n. 18.

Proverbiorum.

8, 21—25.	Dial.	c. 129. n. 6.
8, 21—36.	—	c. 61. n. 8.

Ecclesiastae.

1, 9. 10.	Ap. I.	c. 57. n. 3.
12, 7.	Dial.	c. 6. n. 7.

Iesaiae.

1, 3.	Ap. I.	c. 63. n. 3.
—	—	c. 63. n. 12.
1, 3. 4.	—	c. 37. n. 2.
1, 7.	—	c. 47. n. 5.
—	Dial.	c. 16. n. 5.
1, 7. 8.	—	c. 52. n. 10.
1, 9.	Ap. I.	c. 53. n. 8.
—	Dial.	c. 32. n. 7.
—	—	c. 55. n. 10.
—	—	c. 64. n. 1.
—	—	c. 140. n. 7.
1, 11—15.	Ap. I.	c. 37. n. 5.
1, 15.	Dial.	c. 27. n. 3.
1, 16.	—	c. 18. n. 2.
1, 16—20.	Ap. I.	c. 44. n. 3.
—	—	c. 61. n. 9.
1, 23.	Dial.	c. 27. n. 3.
—	—	c. 82. n. 8.
2, 3.	—	c. 24. n. 3.
2, 3. 4.	Ap. I.	c. 39. n. 1.
2, 5. 6.	Dial.	c. 24. n. 7.
—	—	c. 135. n. 9.
3, 9. 10.	—	c. 136. n. 6.
—	—	c. 137. n. 8.
3, 9—11.	—	c. 17. n. 9.
3, 9—15.	—	c. 133. n. 3.
3, 16.	—	c. 27. n. 5.
5, 18—20.	—	c. 17. n. 10.
5, 18—25.	—	c. 133. n. 6.
5, 20.	Ap. I.	c. 49. n. 9.
5, 21.	Dial.	c. 39. n. 8.
6, 8.	—	c. 75. n. 9.

THIS BOOK MUST BE
RETURNED

Storage

GTU Library
2400 Ridge Road
Berkeley, CA 94709
For renewals call (510) 649-2500

All items are subject to recall.

GTU Library
3 2400 00684 5766

Justin